

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI**

XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2026-5/5
Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2026

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o‘rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.
Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.
Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.
Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.
Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.
Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.
Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.
Bahodirova Feruza Bahodir qizi, PhD, dots,
Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.
Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.
Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.
Gandjayevo Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.
Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.
Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.
Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.
Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.
Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.d., prof.
Jumaniyozov Otoboy, f.f.d., prof.
Jumaniyozov Zoxid Otoboyevich, f.f.n., dos.
Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.
Kadirova Shaxnoza Abdusalilovna, k.f.d., prof.
Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.
Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.
Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc
Karimov Ravshanbek Allayarovich, PhD, k.i.x.
Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.
Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.
Qutliyev Uchqun Otoboyevich, f-m.f.d., prof.
Lamers Jon, q/x.f.d., prof.
Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.
Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.
Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.
Matniyozova Hilola Xudoyberganovna, b.f.d., prof.
Masharipova Feruza Jumanazarovna, PhD

Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.
Najmeddinov Axmad Raxmatovich PhD, dotsent
Norbayeva Shukurjon Xayitbayevna, f.f.f.d., dots.
Omonov Mamatqobil Ismoilovich, b.f.d., dots.
Pazilov Abduvayit, b.f.d., prof.
Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.
Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.
Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.
Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.
Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.
Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.
Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.
Ruzmetov Davron Ibrogimovich, PhD, dots.
Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.
Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.
Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.
Safarov Alisher Karimdjaniyevich, b.f.d., dos.
Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.
Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.
Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.
Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.
Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.
Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.
Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.
Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.
Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.
O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.
O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.
Hajiyevo Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.
Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.
Xudayberganova Durdona Sidiqovna, f.f.d.
Yuldashev Xamza Kamalovich, PhD
Zaripova Ranojon Zaripovna, PhD, dotsent

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№5/5 (138), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2026 y. – 383 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <https://www.mamun.uz/bulletin>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

MUNDARIJA

Palimbetov K.S. Xaujar marosim qo'shiqlarida o'xshatishlarning badiiy xizmati	6
Panjieva N.N., Boymurodova B.E. Fashion loanwords in professional vs. everyday language: a semantic and sociolinguistic analysis	9
Pulatova D.D., Toshpo'latova M.A. O'zbek va turk tillarida argolarning qiyosiy tadqiqi	11
Pulatova K.Sh., Yusupova S.A. Language contact and reshaping of respect norms in russian under english influence	15
Pulatova K.Sh., Yusupova S.A. Respect as performance: politeness in Gogol's "Revizor" and Thackeray's "Vanity fair"	17
Qobilova K.A. Tarjimashunoslikda leksik o'zgarishlarning roli	19
Qobilova N., Pirimqulova Ch.U. Badiiy matn persepsiyasining psixolingvistik mexanizmlari: nazariy modellar va kognitiv strategiyalar	21
Qodirova G.S. "Zevaxon" dostonida frazeologizmlarning lingvopoetik tadqiqi	24
Qosimova X.O. Hozirgi zamon tilshunosligida gap bo'laklariga lingvokognitiv yondashuv	26
Qurbonova N.N. O'zbek tilidan ingliz tiliga yozma tarjimada sodda gaplar tahriri	29
Qurbonova N.N. O'zbek tilidan ingliz tiliga yozma tarjimada so'z birikmalari tahriri	32
Rahimova M.U. Qirg' ovoq, qirg' ma'no: "Haqqush qichqirig'i" talqinida	35
Rahimova Sh.D. Xalq maqollarining sivilizatsiyasi va tarjimasining lingvistik xususiyatlari	39
Rahmonov H.A., Sidiqova N.T. Usmon Azim she'riy matnlarining assotsiativ strukturasi	42
Raimberdiyeva A.A., Azimova S.H. O'zbek tilida konversiyaga o'xshash hodisalarning funksional salohiyati	45
Raimberdiyeva A.A., Azimova S.H. Ingliz va o'zbek tillarida konversiyaning qiyosiy-tipologik modeli	47
Rasulova D. Mansur Jumayev ijodida inson va jamiyat munosabati	49
Raupova A., Olimova Kh. Historical dynamics and future directions in the phonological system of modern english consonants	51
Raupova M.N. Post-editing jarayonida tarjimon kompetensiyasi	54
Raxmanova D.A. Nemis xalq ertaklarida ranglarning konseptual metafora sifatidagi funksiyasi	57
Rozikova G.Z., G'ofurova N.M. Metonimiyaning nominativ funksiyasi va uning qiyosiy tahlili	60
Ruzimurotova N.Ch., Jo'rabekova O.D. Alisher Navoiy ijodiyotida ko'z yosh tushunchasini badiiy talqini	62
Ruziyeva N.Z., Quدراتova K.J. Linguocultural problems of translating political euphemisms from english into uzbek	65
Ruziyeva N.Z., Ziyodullayeva D.T. Comparative analysis of somatic proverbs with "head" components in english and uzbek languages	67
Sabirova N.E. O'zbek folklorshunosligining benazir darg'asi	70
Sadirdinova D.K., Gavharoy I. Ingliz va o'zbek tillaridagi onomatopoeia va onomatopik leksema tushunchalarini nazariy jihatdan tahlil qilish	74
Sadullayev F.B., Savriyeva F.S. U.S. literary environment and psychological realism formation, late 19th early 20th centuries	77
Sa'dullayeva S. "Mahbub ul-qulub" da sinonimik birliklar va uning stilistik funksiyasi	80
Safarova D.M. Theoretical and linguistic foundations of ecological speech units in modern linguistics	82
Safarova M.Z. Arg'in va olchin etnonimi xususida	85
Saidova M.A. The role of bilingual brain function in enhancing simultaneous interpretation quality	87
Saliyeva N.I. HSK 5 darajasi yozma ishida (书写 shūxiě) leksik xatolarning turlari va sabablari	91
Samadova V.B. Antithesis and oxymoron as stylistic manifestations of antonymy in english, uzbek, and russian: a comparative linguistic study	93
Samandarova N.K., O'razboyeva Sh. Fransuz tilida inson emotsional holatini ifodalovchi iboralar tadqiqi	96
Saparbayeva M.A., Ro'zmetov H. Fransuz va o'zbek she'riyatida poetik ifoda vositalari: XX asr fransuz she'riyati tarjimalarining qiyosiy tahlili	99
Sapayeva B.R. A Comparative study of motifs in the epics of Oguz Khagan and the Táin Bó Cúailnge	103
Sayfieva B.S., Olimova Kh.V. Linguosemantic features of the heart concept in the uzbek and english languages	106
Sayliyeva M. Connotation as a cognitive-pragmatic mechanism of literary discourse	108
Sevinova D.U. Sport terminologiyasida shaxmat terminlarining ahamiyati	110
Sharapova G.Sh. Sa'diy Sheroziy ijodida komil inson konsepsiyasining badiiy-falsafiy talqini	113
Sharipov D.Sh. Badiiy tili – badiiy obraz yaratish vositasi	115
Sharipova D.T. Neologisms in modern linguistics: linguistic reflection of social and technological change	119
Sharipova S.O. Xorazm vohasi maqollarida axloqiy qadriyatlarining aksiolingvistik talqini	122
Sherboyeva G.M. Film subtitrlarida slang tarjimasining strategiyalari	124
Shermatov A.A., Muxtorova N.I. "Jeyn Eyr" va "Mehrobdan chayon"da hejlarning pragmatik vazifalari	127

Shermatov N.N. Hozirgi o'zbek adabiy tilidagi ko'makchilarning o'rganilishi tarixiga doir	131
Shodixonova S.M. Go'ro'g'li turkum dostonlarining hududiy tarmoqlarga bo'linishi	133
Shodmonova Sh.Sh., Mirzayeva D.I. Turg'un o'xshatishlarning milliy-madaniy xususiyatlari	135
Shodmonova Sh.Sh., Mirzayeva D.I. Til va madaniyat: o'xshatishlarning lingvokulturologik tahlili	137
Shomurodova S.A., Jo'rayev N.N. Badiiy asarlardagi paremiologik birliklarning lingvistik xususiyatlari	139
Shukurova Z.F. "Tarixi Rashidiy" asarida frazemalar tahlili	142
Siddiqova K.R. "Olma" konseptining poetik matnlardagi qiyosiy konseptual tahlili	145
Sobirova M.S. "Ozod" romanida diniy va mifologik intertekstlar	149
Sobirova R.X. Badiiy matnlarda tarjimonlik mahorati	151
Solijonova O.S., Karimova Sh.B. Lexical representation of the concept of fear in uzbek and english	154
Soliyeva A.Q. Linguistic features of pilot-controller communication in non-routine situations	157
Tog'ayqulova S. O'zbek lingvistikasida parallel korpusning nazariy asoslari	159
Tolipova G.Y., Kaxarova Sh. O'zbek tilida majburiyatning morfologik va sintaktik ifodasi	162
Tolipova G.Y., Kaxarova Sh. Comparative typological features of the concept of obligation in usbek and english	164
Turaev A.A. Tibbiy diskursda patologik va diagnostik terminlarning nazariy-metodologik asoslari	167
Turdiyev N.I. Tanqidiy realizmning genezisi va evolyutsiyasi	169
Tursunaliyev J.Q., Aliyeva N.X. Conceptualizing the abstract: universal patterns and cultural divergences in english and uzbek metaphors	172
Tursunaliyev J.Q., Aliyeva N.X. A cross-linguistic study of metaphorical semantics in english and uzbek	174
Tursunova N.Sh. Ingliz va o'zbek topishmoqlarining qiyosiy sotsiolingvistik tahlili	176
Tursunova Sh. Flegmatik temperamentli shaxs xarakterining nutqda namoyon bo'lishining pisixolingvistik tahlili	178
Tuxtasinova Z.M. O'zbek tilida "haqorat" konseptosferasiga berilgan ta'riflar tahlili	180
Umarova S.S. Stylistic parallelism and the interpretation of gender identity in uzbek and english literature	183
Umarqulova M.B. Translating problems of color-related phrases in uzbek and english languages: a linguacultural perspective	186
Umirqulova M.B. The pragmatic function of compliments in regulatory frameworks: a typological analysis	188
Umrzaqov I.I. Makon va landshaft rivoyat argumenti sifatida: "Amerika janubi"ning qit'a va global kontekstdagi obrazi	191
Uralova N.A. O'zbek pazandachiligi lingvomadaniy konsept sifatida: milliy oshxonaning o'ziga xos xususiyatlari va madaniy kodlari	195
Usmonova Sh., Bozorboyeva Kh. Cognitive and cultural interpretation of the concept of time in english and uzbek	197
Usmonova D.S., Mo'minova S.S. The role of gender-specific communicative strategies in english social media communication and their linguopragmaic features	199
Usmonova O.S. Ikki tili lug'at yaratishning lingvistik va funksional xususiyatlari	201
Uzoqova R.Sh., Yunusova H.R. The essence and communicative features of ecological discourse in uzbek and english	204
Xakimbayeva O.K. Ingliz va o'zbek tillarida agronimlarning o'ziga xos lingvistik jihatlari	206
Xamdamova M.A. Louisa May Alcott as a american feminist writer	209
Xamroyeva S.M. Asar kompozitsiyasini tuzishda yozuvchi mahorati	210
Xasanova M.J. Xiva adabiy muhitida qasida janri	214
Xo'jamberdiyeva G.Z. Saida Zunnunova she'rlarida jonlantirishning badiiy - estetik vazifasi	218
Xo'janiyazova Sh.S. "Sab'ai Sayyor" dostonidagi pul qiymatini ifodalovchi numerativlar	220
Xo'janiyozov J.X. Erpo'lat Baxt she'riyatida intertekstuallik va allyuziya hodisasi tahlili	222
Xodjayeva G.B., Annaxasanova I.B. A comparative study of metaphors in uzbek and english political discourse	225
Xo'jayeva Sh. Alisher Navoiy ruboiylarida badiiy tasvir vositalari va vaznning poetik g'oya ifodasidagi o'rni	228
Xolbutayev G'O. Komik folklor janrlari tizimi: genezis, poetika va semantik transformatsiya	232
Xoliqova X., Karimova Sh. Ingliz va o'zbek tillarida gender belgili frazeologik birliklarning kognitiv-pragmatik tahlili	236
Xoliyarov L.T. Fridrix Axlaytner ijodida adabiyot va me'morchilik sintezi: avangard tafakkur hamda "Kvadratroman" asarining poetik xususiyatlari	238
Xallokova X.Sh. Ingliz va o'zbek frazeologiyasida rang tasvirga oid iboralarning kontekstual xarakteristikasi	241
Xolmo'minova M. Xalq o'yinlar leksikasi	244
Xudayberdiyev A.A. Jadid matbuoti va ta'lim muhiti orqali o'zbek-tatar adabiy aloqalarining modern o'zbek hikoyachiligi shakllanishiga ta'siri	246
Xudoyberdiyev J.L. Amerika va o'zbek ma'rifatparvar ijodkorlarning adabiy-siyosiy jarayonga munosabati	250

Xujakulova M.X. Onomastikada ideonim tushunchasi va uning nazariy tadqiqi	254
Xusainova Sh.E. Abu Rayhon Beruniyning “Osor ul-boqiya” asari va uning ingliz tiliga tarjimasida sharq antroponimlarining ingliz tiliga tarjimasida tahlili	258
Yadigarova S.B. National and cultural identity in 20th-century american literature	261
Yoqubova M.A., Nurmatova M.M. Expression of politeness through verbal means	264
Yunusova T.R. Linguistic features of household vocabulary in english and uzbek	266
Yunusova T.R. Etymological and conceptual formation of the term household	269
Yunusova T.R. The problem of equivalence in translation: semantic shift and terminological inconsistency	271
Yusupova G.N. Literary translation within cultural systems	274
Yusupova S.A., Abdulkodiyeva X.A. Semantic and cognitive features of gastronomic phraseological units in uzbek and english	276
Yusupova S.A., Raxmatullayeva D.A. Study of expressions of respect in different cultures	278
Zaripov B. O'zbek tilida “qadriyat” mazmuniy maydonining mikrosistemalari va iyerarxik tasnifi	280
Zubaydullayeva S.F. Moda industriyasi tilining leksik va uslubiy xususiyatlari	283
Адыгезалова М.Н. Трагический образ женщины в драме Г. Джавида «Афет»	286
Асадова Н.Б., Баходирова Ш.И., Нарзуллаева Г.А., Бекназарова М. К. Эволюция римской системы летосчисления: лингвистический и историко-культурный аспекты	288
Атамуродова Ф.Т. Художественное своеобразие научной фантастики Герберта Уэллса	291
Ахрарова Ф.Б. Мавжуд коннотация тушунчалари ҳамда коннотациянинг тузилиши	293
Ачилова Д.К. Бадиий таржимада миллий колоритни саклашда реалияларнинг ўрни ва уларни таржима қилиш муаммолари	296
Бабаджанов Х.Б., Ахиярова Н.Р. Лексико-семантическая и словообразовательная адаптация заимствований в речи молодёжи XXI века	300
Бобаева Ш.Я. Флора и фауна как источник образности во фразеологии русского и узбекского языков	304
Буриева М.М. Медицинская терминология в русском языке: проблемы освоения	307
Гирфанова Р. Философские и экологические мотивы в прозе А.Битова	310
Давлятшина Г.Ю. Антипословицы - изречения, как результат трансформации пословиц	313
Джуманиязова Л.С. Выражение культурных ценностей через язык и их неразрывная связь с национальным менталитетом	316
Зайнуллин И.Р. Эволюция подходов к определению и классификации национально-культурных реалий в зеркале российской и узбекской переводоведческих парадигм	318
Измаилова-Буранова М.Ж., Эргашев А.Х. «Другой» в зеркале автофикшна: типология мужских образов в современной женской прозе	321
Каррибаева Б.М., Бабаджанов Х.Б. Гастрономические заимствования в современном русском языке: культурные и социолингвистические аспекты	323
Латифова К.К. Понятие словесной ассимиляции во французском и узбекистанском языках	327
Мамутова Н.Х. Кенгесбай Рахманов лирикасида сонетларнинг жанрий тузилиши ва бадиий образ	330
Мирмахмудова И.И. Ўзбекистонда дипломатик ҳужжатлар таржимаси бўйича мутахассис тайёрлаш: халқаро тажриба ва замонавий ёндашувлар	334
Морозова А.В. Антропонимика как наука. Место её в системе современного языкознания	338
Мукумова Д. Аннемари Шиммель нигоҳида Румийнинг “Ишқ” концепцияси: герменевтик таҳлил	340
Муратов Б. Особенности модернизма Америки	343
Назарова М.Э. Особенности употребления конструкций «-게 하-» и «-도록 하-» в аспекте выражения каузативного значения	345
Пулатова О.Э., Рахимов Ж.И. К вопросу о лингвокультурных особенностях приветственных формул в русском и узбекском языках	348
Рахимбоева Н.Ж., Рахимов Ж.И. Метафора как лингвистическое явление	351
Рахимов Ж.И. Иноязычные заимствования в сфере ИКТ	354
Сулаймонов Д. Собир Ўнар асарларида макон тушунчаси	357
Тошқулова Ш.Х., Азизова Н.Б. Зоонимы в русской и узбекской паремиологии	361
Турабоев Ш.А., Абдурахмонова Ш.Н., Дадабаева М.А., Бекназарова М.К. Важность латинского языка в профессиональной и общей культуры врача	364
Турдиева Н.М. Словообразовательный потенциал англоязычных заимствований в русском языке постсоветского периода	367
Умарова Х.Х., Кахарова Ш. Взаимодействие времени и модальности в условных придаточных предложениях в узбекском, русском и английском языках	370
Усманова С.Н. Причины заимствования в современном русском языке	372
Усмонова Д., Шайхметова Э. Эмодзи, ирония и вежливость в цифровых комплиментах и жалобах	374
Холиқова Х.Ж., Каримова Ш.Б. Сравнительная семантика гендера во фразеологических единицах: английский и узбекский языки	377
Шабалина Н.Н., Чоршанбиев Р.У. Роль флорообраза/фитонима в русской литературе	379

UO'K: 81-13

XAUJAR MAROSIM QO'SHIQLARIDA O'XSHATISHLARNING BADIY XIZMATI (Qoraqalpoq folklori misolida)

**K.S.Palimbetov, DSc, prof., O'zRFAQQb Qoraqalpoq gumanitar fanlar ilmiy-tadqiqot instituti,
Nukus**

Annotatsiya. Maqolada qoraqalpoq nikoh to'yi marosimida ijro etiladigan haujar ko'shiqlarida qo'llaniladigan uxshatishlarning badiiy xizmati o'rganilgan. Haujarda o'xshatishlar so'z etilayotgan asosiy ob'ekt, ya'ni ta'riflanayotgan obrazga nisbatan qo'llanilishi, mazmun-mohiyatni ochib berishdagi o'rni tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: folklor, marosim, haujar, tasviriy vosita, o'xshatish, obraz.

Аннотация. В статье рассматривается художественная функция сравнений, используемых в свадебных песнях, исполняемых в каракалпакской свадебной традиции. В "Хавжар" анализируется уместное использование сравнений по отношению к основному объекту, то есть к описываемому образу, и их роль в раскрытии смысла.

Ключевые слова: фольклор, традиция, хавжар, средство художественного изображения, сравнение, образ.

Abstract. This article examines the artistic function of similes used in "hāwjar" ritual songs performed during traditional Karakalpak wedding ceremonies. The study analyzes the appropriate use of similes in relation to the main object of narration, that is, the image being described. It also explores their role in revealing the meaning and content of the song.

Keywords: folklore, tradition, hāwjar, expressive device, simile, image.

Kirish. Qoraqalpoq xalqida oilaviy nikoh to'yining biri, ya'ni qizni kuyovning uyiga uzatish uchun "qiz uzatish" to'yi beriladi. Ushbu to'yda xalq etnografik urf-odatlar bilan birga haujar (qoraqalpoqlarda yor-yor deb ham aytiladi) marosim qo'shig'i uzatilayotgan qizning o'zi, yangalari, do'stlari, qizni olib ketishga kelgan yigitlar tomonidan ko'ylanadi. Haujar, yor-yor qo'shiqlari qoraqalpoqlardan tashqari o'zbek, qozoq, qirg'iz, turkman, tojik, tatar, uyg'ur, ozarbayjon va boshqa xalqlarda bor. Haujar qo'shiqlarining mazmuni maishiy hayot bilan bog'lanib, tili badiiy va obrazli bo'lib, fikrni timsollab, ramziy ma'noda yetkazadi, shuningdek, ichki his-tuyg'ularni, ko'ngil-kechinmalarni badiiy-estetik, emotsional ta'sirchanlikda beradi.

Asosiy qism. Qoraqalpoq og'zaki ijodining boshqa janrlaridagi kabi havjar she'rlarida ham badiiy tasviriy vositalar, ya'ni o'xshatishlar, metaforalar, epitelar, timsolli (ramziy) tasvirlar, epik takrorlar o'rinli qo'llanilib, sh'erning badiiy jihatdan poetikasini ta'minlaydi. Ushbu tasviriy vositalar syujet mazmunining ochilishida va qo'shiqning ta'sirchanligini oshirishda asosiy xizmatni bajaradi.

Folklorida eng ko'p qo'llaniladigan tasviriy vositalardan biri o'xshatishlardir. "Adabiyotshunoslik atamalarining ruscha-qoraqalpoqcha izohli lug'ati"da o'xshatish - badiiy asarda bir narsani ikkinchi bir narsa bilan taqqoslab ko'rsatish. Odatda badiiy asarlarda o'xshatishlar qoraqalpoq tilida – day, – dey, – tay, – tey va h.k. kabi qo'shimchalarning qo'shilishi orqali yasaladi va u fikrning obrazlilikini, ta'sirchanligini, chuqur o'ychanligini keltirib chiqaradi" [1.200], – deb tushuntiriladi. Professor S.Axmetov badiiy asardagi o'xshatishlarning ahamiyati haqida quyidagi fikrini bildiradi: "O'xshatish – poetik tasviriy vositalarning ibtidosi, demak, boshqa tasviriy vositalar parallelizm, sinekdoxa, giperbola, metonimiya, metaforalarning asosi ham o'xshatishdan kelib chiqqan," – deb yozadi va o'xshatishlar:..."day-dey, tay-tey, sha-she, dayin-deyin, tayin-teyin, ham, kabi, yangli, mengzash o'xshagan, o'xshagan, masalan, misli, tarzli va h.k. suffikslarning va yordamchi so'zlarning yordami bilan yasaladi" [2.123], – deb ta'rif beradi. Haqiqatda ham o'xshatishlarning bunday shaklda qo'llanilishi haujarlarda juda ko'p uchraydi.

Haujar qo'shiqlarida asosiy obraz turmushga uzatiladigan qiz. Shuning uchun ham haujarning mazmunida o'zga xonadonga kelin bo'lib tushadigan qizning tug'ilib o'sgan xonadonidagi ota-onasi, akasi, yangasi, singlisi bilan xayrlashish ma'nosidagi ko'ngil dardini bildiradigan poetik qatorlar ko'plab uchraydi. Ularda lirik qahramon qizning ko'ngil kechinmalarini ifodalagan sog'inch tuyg'ulari, ichki his-tuyg'ularini ifodalagan ko'ngilning ijobiy simpatiyasi o'z aksini topadi.

Tag'ing'ananim moynima,

Tanalarim, yar-yar-au,
 Tal shibiqtay, buralg'an,
 Ag'alarim, yar-yar-au,
 Jerge pitken jemistey,
 Je'ngelerim, yar-yar-au,
 Qumda oynag'an boridey-au,
 Bopelerim, yar-yar-au [3:19].

Haujarda o'xshatishlar so'z etilayotgan asosiy ob'ekt, ya'ni ta'riflanayotgan obrazga nisbatan o'rinli qo'llaniladi. Misolda keltirilgan she'rda o'xshatishlar – tay, – tey, – dey qo'shimchalari yordamida yasalgan. Bu qo'shiqning ma'no jihatidan emotsional ekspressiv ta'sir kuchini oshirgan. Masalan, akalarini buralib (ikkinchi bir variantda tovlanib deyiladi) o'sgan tolning novdasiga, yangalarini yerdan o'sib chiqqan shirali meva daraxtiga, ya'ni mevaga, kichkina chaqaloqlarni qumli yerda o'ynagan bo'riga o'xshatadi. She'rning har ikkinchi qatori qat'iy qofiyaga qurilib, "yor-yor-ov" so'zi redif shaklida takrorlanib keladi. Olim N.Japaqov: "Haujar" she'rlarida odamning ichki ruhiy sezgisi katta mahorat bilan berilib, go'zal, badiiy tasvirlar yaratilgan. Chuqur ma'noli, obrazli so'zlar, badiiy satrlar anchagina topiladi. Badiiy jihatdan xalqning boshqa asarlaridan kam emas. Shuning uchun ham u xalq xotirasida asrlar davomida mustahkam saqlanib, so'z durdonalaridan biri sifatida e'zozlanib, xalqimizning madaniy yuksalishiga xizmat qilib kelgan. Xalqimiz bu qo'shiqlardan o'zining bir qator madaniy ozuqasini topgan, badiiylikning obrazli so'z qurilishining namunasi..." [4.314], – deb yozgan edi. Haujarda mazmun-mohiyat aniqligi bilan birga, unda shakl uyg'unligi, badiiy tasvir vositalarining rang-barangligi namoyon bo'ladi.

Haujarda taqqoslash, fikrni kontrast tarzda qarama-qarshi qo'yib tasvirlash ko'plab uchraydi. Qiz o'zining tug'ilib o'sgan uyi, ota-onasi bag'ridagi baxtli kunlari, bolaligi o'tgan qizlik davri bilan endi kelin bo'lib tushadigan xonadonini taqqoslab ruhiy kechinmaga tushadi. Lirik qahramon qiz o'zining endigi taqdirining boshqa oila bilan bog'liq bo'lishini bilgandan so'ng uning ruhiy dunyosida xavotirlanish, shubhalanish tuyg'ularining ustunlik qilishi tabiiy. Qizning qalbidagi ichki kechinmalari, orzusi, o'y-fikrlari quyidagicha ochiq bayon etiladi. Masalan:

Aq otai'n tikken jer,
 Maydan bolsin, yar-yar.
 Aq juzimdi korgenler,
 Hayran bolsin yar-yar.
 Qayin ata'n dep aytasiz,
 Bozbalalar yar-yar-au,
 Aylanayin akemdey-au,
 Qaydan bolsin, yar-yar-au [3.19].

Bu misoldagi haujarning sakkiz qatori bir butun ma'noni anglatib, endi kelinlik turmushga qadam qo'ymoqchi bo'layotgan qizning o'y-fikri ochib berilgan. Haujarning birinchi to'rt qatorida qizning ko'nglidagi orzusi bayon etilgan. Sababi, xohlagan kelin bo'lishni orzu qilgan qizning o'ziga tikilajak o'tovining (xonadonining) keng bo'lishini, go'zalligiga odamlarning qoyil qolishini xohlashi tabiiy. Haujarning keyingi qatorlarida o'ziga tasalli aytgan bolalarga nisbatan qaynotani otasiga o'xshatish bor, lekin qaynotasi otasidek bo'la olmasligiga xavotirlanish hissi "Qaydan bo'lsin, yor-yor-ov" qatorida anglashiladi. Haujar qo'shiqlari og'zaki ijod jarayonida biridan-biriga o'tib ko'p variantlilikka ega bo'ladi va ommaviy xarakter kasb etadi. Masalan, "Aylanay otamday-ov, Qaydan bo'lsin, yor-yor-ov" namunasi "Otang uchun, qayin otang deya berasan, «Mehribonim otamday bo'lmoq qayda, yor-yor» kabi ikkinchi varianti ham uchraydi. Shunday qilib, haujarning she'r matnlari har xil namunada kuylanishini ko'ramiz. Yuqoridagi haujarda "Oq o'toving tikkan er," "Oq yuzimni ko'rganlar" degan qizning o'y-fikriga mos, keyingi qatorida "maydon," "hayron" so'zlari qofiyalanib keladi, lekin bu so'zlar shunchaki qofiya uchun qo'llanilmasdan, birinchi qatordagi aytilayotgan fikrning ma'nosiga javob sifatida o'rinli qo'llanilgan. "Bo'lsin, yor-yor-ov" so'zi redif shaklida takrorlanib kelib, estetik jihatdan she'rning ta'sir kuchini oshiradi. Misolda, "oq" epiteti qo'llanilgan, bu tasvir vositasi narsaning, hodisaning sifatini aniqlash uchun qo'llanilib, voqeani aniq, to'g'ri, badiiy, kuchli qilib tasvirlash uchun foydalaniladigan so'z bo'lib [5.107] haujarlarning matnida ko'p uchraydi. "Oq" epiteti haujarlarda rangni va turni bildirishda ham, obrazli tarzda ham unumli qo'llaniladigan turg'un epitetlardan biri. Misoldagi "oq o'tov" qoraqalpoqlarning ko'chmanchi turmushida qadimdan foydalanib kelinayotgan milliy o'tovini anglatga, "oq yuzimni"

degan soʻzdagi "oq" epiteti qizning goʻzalligini, chiroyliligini, yoshligini, pokligini bildirish xizmatini bajargan. Haujar qoʻshigʻidan misolga olingan bu sheʼr dialogga qurilgan boʻlib, qizga tasalli beruvchi ikkinchi qahramonning soʻzi matnda berilmagan, bunday holat koʻpchilik haujarlarning matnida uchraydi, lekin qizning javobi orqali, uning poetik obrazi ochiladi.

Uzatilayotgan qizning kelin boʻlib tushadigan xonadonida qaynota, qaynona, qaynopa, qaynogʻa, ovsin, biykesh, qayni ini va h.k. boʻlishi tabiiy. Ularning qizga ota-onasidek, akasidek, yangasidek, singlisidek, ukasidek boʻlishi ikkinchi bir lirik qahramon tomonidan yupatish, tasalli aytish ruhini koʻtarib, aql-nasihat berish kabi odob-axloq meʼyori asosidagi etik marosimlar qilinadi. Biroq, yuqorida aytib oʻtganimizdek shu ikkinchi lirik qahramonning soʻzlari, qiz bilan boʻlgan dialoglari haujar qoʻshiqlarining ayrimlarida uchramaydi, asosiy obraz hisoblangan uzatiladigan qizning koʻnglidagi gumoni, xavotirlanish hissi bilan tashvishi erkin, ochiq bayon etiladi. Masalan:

Kop kisiler aytadi,
Atañ bar dep, yar-yar,
Óz atamday qayin atam,
Qaydan bolsin, yar-yar.

Kop kisiler aytadi,
Anañ bar dep, yar-yar,
Óz anamday qáyin yenem,
Qaydan bolsin, yar-yar.

Kop kisiler aytadi,
Apañ bar dep, yar-yar,
Óz apamday qáyin apam,
Qaydan bolsin, yar-yar.

Kop kisiler qoymaydi-au,
Jeñgeñ bar dep, yar-yar,
Óz jeñgemdey qáyin jeñgem,
Qaydan bolsin, yar-yar.

Kop kisiler qoymaydi-au,
Siñliñ bar dep, yar-yar,
Oz siñlimdey biykeshim,
Qaydan bolsin, yar-yar.

Kop kisiler aytadi,
Qáyniñ bar dep, yar-yar,
Oz inimdey qáynimiz
Qaydan bolsin, yar-yar [3.21].

Misoldagi olti band yaxlit bir mazmunni bildiradi, soʻzlar takrorlanib kelgani bilan – day-dey oʻxshatishi qoʻllanilib, fikrning aniqligi, taʼsirchanligi, qizning erkinligi ochiq koʻrsatiladi. Bunda fikr parallelizm asosida kontrast (zid) usulda bayon etilib, fikrning aniqligiga erishiladi.

Xulosa. Haujar qoʻshiqlari folklorning boshqa janrlaridan poetik oʻziga xosligi bilan ajralib turadi. Shularning ichida tasviriy vositalardan biri oʻxshatishlar faol qoʻllanilib, ikki narsani, yoki voqea, hodisalar orasidagi farqni, yoki obrazlarni boʻrttirib, farqlilik belgisini aniqroq qilib koʻrsatib beradi. Haujar matnlarida oʻxshatish obrazlarni yaratishda poetik xizmat bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Ахметов С., Есенов Ж., Жәрімбетов Қ. Әдебияттаныў атамалараның орысша-қарақалпақша түсиндирме сөзлиги. – Нөкис, «Билим», 1994. Ахметов С. Әдебияттаныў терминлериниң қысқаша сөзлиги. – Нөкис, «Қарақалпақстан», 1972.
3. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. 101-106-томлар. – Нөкис, «Илим», 2024.
4. Наўрыз Жапақов. Еске түсириўлер. Илимий мийнетлер. – Нөкис, «Билим», 1990.
5. Ахметов С., Баҳадырова С. Фольклорлық терминлердиң қысқаша сөзлиги. – Нөкис, «Билим», 1992.

FASHION LOANWORDS IN PROFESSIONAL VS. EVERYDAY LANGUAGE: A SEMANTIC AND SOCIOLINGUISTIC ANALYSIS

Panjieva N.N., Associate professor, Termez state university, Termez
Boymurodova B.E., master's student, Termez State University, Termez

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz tilidagi moda bilan bog'liq so'zlarning semantik, strukturaviy va sotsiolingvistik xatti-harakatlarini o'rganadi, ayniqsa ularning professional nutq va kundalik muloqotda differentsial ishlatilishiga e'tibor beradi. Topilmalar shuni ko'rsatadiki, kasbiy kontekstlar o'zlashtirilgan atamalarining asl semantik o'ziga xosligini va stilistik konnotatsiyalarini saqlab qolishga intiladi, kundalik foydalanish esa semantik kengayish, metaforik kengayish va tarkibiy soddalashtirish bilan tavsiflanadi. Natijalar sotsiolingvistika, leksik semantika va til bilan aloqa nazariyasi bo'yicha kengroq muhokamalarga yordam beradi.

Kalit so'zlar: leksik o'zlashmalar, moda nutqi, semantik siljish, sotsiolingvistika, professional til, kundalik muloqot.

Аннотация. В данной статье исследуется семантическое, структурное и социолингвистическое поведение заимствованных слов, связанных с модой, в английском языке, с особым акцентом на их дифференцированное использование в профессиональном дискурсе и повседневной коммуникации. Результаты показывают, что профессиональные контексты, как правило, сохраняют исходную семантическую специфику и стилистические коннотации заимствованных терминов, в то время как повседневное использование характеризуется семантическим расширением, метафорическим расширением и структурным упрощением. Результаты вносят вклад в более широкие дискуссии в социолингвистике, лексической семантике и теории языкового контакта.

Ключевые слова: лексическое заимствование, модный дискурс, семантический сдвиг, социолингвистика, профессиональный язык, повседневная коммуникация.

Abstract. This article investigates the semantic, structural, and sociolinguistic behavior of fashion-related loanwords in English, with a particular focus on their differential usage in professional discourse and everyday communication. The findings indicate that professional contexts tend to preserve the original semantic specificity and stylistic connotations of borrowed terms, whereas everyday usage is characterized by semantic broadening, metaphorical extension, and structural simplification. The results contribute to broader discussions in sociolinguistics, lexical semantics, and language contact theory.

Keywords: lexical borrowing, fashion discourse, semantic shift, sociolinguistics, professional language, everyday communication.

Lexical borrowing is one of the most productive mechanisms of language enrichment, particularly in domains closely tied to culture and identity. Fashion, as a global and culturally embedded industry, represents a fertile ground for the integration of foreign lexical items into English. Historically, French has served as the primary donor language due to its longstanding dominance in haute fashion, while Italian has contributed significantly through its association with craftsmanship and luxury textiles. More recently, globalization has introduced loanwords from Japanese and other languages, reflecting the diversification of fashion influences.

Professional fashion discourse - including runway reviews, design documentation, and branding - requires precision, technical accuracy, and adherence to industry norms. In contrast, everyday language prioritizes accessibility, brevity, and expressive flexibility, often resulting in semantic simplification or reinterpretation [2].

This study seeks to systematically examine these differences by addressing the following research questions:

1. How do fashion loanwords differ semantically between professional and everyday contexts?
2. What structural and morphological adaptations occur in informal usage?
3. Which sociocultural and communicative factors drive these transformations?

The study adopts a mixed qualitative–quantitative approach, combining corpus-based analysis with contextual interpretation. The goal is to identify patterns of usage and transformation across different communicative domains.

The dataset was compiled from four main sources:

Professional discourse: fashion magazines (Vogue, Harper's Bazaar), runway reports, designer interviews;

Commercial discourse: e-commerce platforms, brand descriptions, advertising campaigns;

Digital media: fashion blogs, Instagram captions, TikTok commentary;

Everyday communication: informal conversations, online forums, and lifestyle content [4].

Loanwords were selected based on frequency, cross-contextual usage, and linguistic diversity.

These include:

1. French: atelier, silhouette, couture, prêt-à-porter, avant-garde, chic, en vogue
2. Italian: stiletto, fresco, ballerina, sprezzatura
3. Japanese: kimono, kawaii, harajuku
4. Hybrid/global terms: streetwear, fast fashion, capsule wardrobe

Each term was analyzed according to:

1. Semantic stability vs. shift
2. Degree of specialization
3. Morphological and phonological adaptation
4. Contextual distribution[3].

One of the most prominent findings is the divergence in semantic precision between professional and everyday usage. In professional contexts, the term atelier refers specifically to a designer's workshop where garments are constructed, often implying craftsmanship and exclusivity. In everyday usage, however, it may refer broadly to any creative workspace, including photography studios or art spaces.

Similarly, silhouette in fashion discourse denotes the overall shape and outline of a garment, playing a crucial role in design analysis. In everyday language, it is often used metaphorically or vaguely, sometimes simply meaning "figure" or "appearance"[1].

The term avant-garde provides another example. In professional fashion criticism, it describes experimental, boundary-pushing design. In everyday usage, it is frequently generalized to mean "unusual" or "modern," often without a clear understanding of its artistic implications.

Many loanwords undergo semantic broadening when they enter everyday language.

For instance, capsule wardrobe originally refers to a carefully curated collection of essential clothing items designed for versatility and minimalism. In everyday discourse, it may simply mean "a small wardrobe" or even be used loosely to describe any organized clothing collection. The term streetwear, which emerged from urban youth culture and is associated with specific brands and stylistic elements, is often used more broadly in everyday language to describe any casual clothing. Similarly, kawaii, a Japanese term meaning "cute" in a culturally specific aesthetic sense, is frequently used in global contexts to describe anything visually appealing, often detached from its original cultural nuances[6].

Loanwords also undergo structural changes, particularly in informal contexts.

Diacritics are frequently omitted: prêt-à-porter is becoming pret a porter

Pronunciation is anglicized: atelier often pronounced /'ætəljeɪ/ instead of the French /atəlje/

Simplification occurs through substitution: couture replaced by "designer wear". In addition, some loanwords become morphologically productive:

Chic to chicness;

Boutique to boutique-style, boutique hotel.

This demonstrates the integration of loanwords into English grammatical systems.

Professional discourse maintains a higher density of loanwords, often using them as markers of expertise and authenticity. In contrast, everyday language shows selective usage, favoring more accessible or widely recognized terms[7].

Digital media plays a hybrid role, blending professional terminology with informal expression. Influencers and bloggers often popularize loanwords, contributing to their semantic shift and wider dissemination. The findings confirm that the behavior of fashion loanwords is highly context-

dependent. In professional settings, linguistic conservatism prevails, preserving the original meanings and forms of borrowed terms. This aligns with the need for precision, authority, and adherence to established norms within the fashion industry.

Conversely, everyday language reflects linguistic innovation and adaptability. Speakers reshape loanwords to fit communicative needs, often prioritizing clarity and ease of use over accuracy. This results in semantic broadening, metaphorical usage, and structural simplification[8].

From a sociolinguistic perspective, these processes are influenced by:

Globalization, which increases exposure to foreign terms;

Media and digital platforms, which accelerate lexical diffusion;

Social identity, as individuals use fashion vocabulary to signal taste, status, or group affiliation.

The transition of loanwords from specialized to generalized usage illustrates broader patterns of language change, particularly the movement from restricted to widespread semantic domains.

This study demonstrates that fashion loanwords function differently across professional and everyday contexts, undergoing significant semantic and structural transformations. While professional discourse preserves their original meanings and stylistic value, everyday language adapts them for broader communicative purposes. The research highlights the dynamic nature of lexical borrowing and underscores the importance of context in shaping linguistic meaning. These findings have implications for linguistics, translation studies, and fashion communication, emphasizing the need to consider both semantic precision and sociocultural factors in language use.

REFERENCES:

1. Campbell L. Historical Linguistics: An Introduction. - 3rd ed. - Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013.
2. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. - 6th ed. - Oxford: Blackwell, 2008.
3. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. - Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
4. Eckert P. Linguistic Variation as Social Practice. - Oxford: Blackwell, 2000.
5. Haugen E. The Analysis of Linguistic Borrowing // Language. - 1950. - Vol. 26, № 2. - P. 210-231.
6. Hock H. H., Joseph B. D. Language History, Language Change, and Language Relationship. - Berlin: Mouton de Gruyter, 2009.
7. Holmes J. An Introduction to Sociolinguistics. - 4th ed. - London: Routledge, 2013.
8. Labov W. The Social Stratification of English in New York City. - 2nd ed. - Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
9. Thomason S. G., Kaufman T. Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics. - Berkeley: University of California Press, 1988.
10. Trudgill P. Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society. - 4th ed. - London: Penguin, 2000.
11. Wardhaugh R., Fuller J. M. An Introduction to Sociolinguistics. - 7th ed. - Oxford: Wiley-Blackwell, 2015.
12. Weinreich U. Languages in Contact: Findings and Problems. - The Hague: Mouton, 1953.

UO'K 808.3

O'ZBEK VA TURK TILLARIDA ARGOLARNING QIYOSIY TADQIQI

D.D.Pulatova, dots., PhD, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz

<https://orcid.org/0009-0008-3637-8095>

M.A.Toshpo'latova, magistrant, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va turk tillarida argolarning qo'llanilishi qiyosiy tahlil qilinadi. Argolarning yuzaga kelish omillari, ijtimoiy-madaniy asoslari va nutqiy qo'llanish xususiyatlari o'zbek hamda turk tillari misolida yoritiladi. Tadqiqotda argolarning shakllanishida ishtirok etuvchi ma'no ko'chishi, ma'no kengayishi, sinonimlik va omonimlik kabi semantik jarayonlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: argo, sotsiolekt, o'zbek tili, turk tili, semantik transformatsiya, ma'no ko'chishi, ma'no kengayishi, sinonimlik, omonimlik, nutqiy qo'llanish, lingvomadaniy xususiyatlar.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ употребления аргос в узбекском и турецком языках. На материале узбекского и турецкого языков освещаются факторы формирования аргос, их социокультурные основы и особенности речевого употребления. В исследовании анализируются семантические процессы, участвующие в формировании аргос, в частности перенос значения, расширение значения, синонимия и омонимия.

Ключевые слова: *арго, социолект, узбекский язык, турецкий язык, семантическая трансформация, перенос значения, расширение значения, синонимия, омонимия, речевое употребление, лингвокультурные особенности.*

Abstract. *This article presents a comparative analysis of the use of argot in Uzbek and Turkish. Based on examples from Uzbek and Turkish, the study examines the factors underlying the formation of argot, its sociocultural foundations, and its features of speech usage. The research analyzes the semantic processes involved in the formation of argot, particularly semantic shift, semantic extension, synonymy, and homonymy.*

Keywords: *argot, sociolect, Uzbek language, Turkish language, semantic transformation, semantic shift, semantic extension, synonymy, homonymy, speech usage, linguocultural features.*

Kirish. Jamiyatdagi kommunikativ munosabatlar til orqali shakllanib, muloqot jarayonida adabiy til birliklari bilan bir qatorda, muayyan ijtimoiy guruhlariga xos bo'lgan chegaralangan leksik qatlamlar ham faol qo'llaniladi. Ana shunday birliklardan biri bo'lgan argo tilning noadabiy qatlamiga mansub bo'lib, yashirin kommunikatsiya, ekspressivlik va guruh ichki birdamlikni ifodalovchi muhim vosita hisoblanadi. O'zbek va turk tillarida argo birliklar tilning sotsial differensiallashuvi mahsuli sifatida shakllanib, o'ziga xos semantik va funksional xususiyatlarni namoyon etadi. Shu jihatdan sotsiolektlar tilning nafaqat noadabiy, balki funksional va pragmatik jihatdan faol qatlamlaridan biri sifatida e'tiborni tortadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Jahon tilshunosligida argo birliklarning semantik va uslubiy xususiyatlarini o'rganishga alohida e'tibor qaratilgan. Xususan, K.Allan va K.Burridge argo hamda sleng birliklarni tabu va evfemizm nazariyasi doirasida tahlil qilib, ularning ijtimoiy me'yorlar, madaniy qadriyatlar va kommunikativ cheklovlar bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi [1]. Mazkur yondashuv argo birliklarning nafaqat noadabiy leksika, balki muayyan ijtimoiy-madaniy ehtiyoj mahsuli ekanini asoslashga xizmat qiladi. O'zbek tilshunosligida argo masalasi turli aspektlarda o'rganilgan. Z.Xolmonova [2] va H.Jamolxonov [3] argolarni tilning noadabiy qatlamiga mansub birliklar sifatida baholaydi. Sh.Uusmonova esa argolarni ijtimoiy dialektlar tarkibida ko'rib, ularning sotsiolingvistik xususiyatlarini tahlil qiladi [4]. M.Iminov, T.Nu'monov va D.Boboxonova [5] tomonidan argolarning uslubiy-ekspressiv imkoniyatlari hamda stilistik bo'yoqdorligi yoritilgan. Mazkur tadqiqotlar o'zbek tilidagi argo birliklarning nazariy va funksional tavsifini belgilashda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Turk tilshunosligida ham argo masalasi keng tadqiq etilgan. Xususan, M.Arslanning *Argo Kitabi* asarida [6] argoning etimologiyasi, shakllanish manbalari va funksiyalari yoritilgan. Hulki Aktunçning *Büyük Argo Sözlüğü* asari esa turk tilidagi argo birliklarning tarixiy, semantik va funksional xususiyatlarini qamrab olgan muhim manbalardan biridir [7].

Tadqiqot metodologiyasi. Mavzuni yoritishda qiyosiy-chog'ishtirma, semantik tahlil va kontekstual tahlil metodlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Argolar muayyan kasb, mashg'ulot yoki ijtimoiy guruh vakillari tomonidan qo'llaniladigan, tor doiraga xos leksik birliklardir. Ular tilning chegaralangan, noadabiy qatlamiga mansub bo'lib, asosan muayyan ijtimoiy guruh doirasida yashirin muloqotni ta'minlashga xizmat qiladi.

Argolarning yuzaga kelishidagi asosiy omillardan biri maxfiy tilga bo'lgan ehtiyojdir. Shu bois ular ko'pincha boshqalarga tushunarsiz bo'lgan, yashirin ma'no kasb etuvchi birliklar sifatida shakllanadi. Qadimda Turkiyada hunarmandlar, tilanchilar, o'g'rilar hamda jinoyatchilik bilan bog'liq guruhlar o'zaro muloqotda boshqalarga tushunarsiz bo'lgan maxsus til birliklarini yaratganlar. Bu birliklar guruh ichidagi axborot almashinuvi va ijtimoiy yashirinlikni ta'minlagan. Bunday til shakllari turk tilida *külhanbeyi dili (ağzı)*, *tulumacı ağzı*, *kayış dili*, *lisân-ı erâzil*, *lisân-ı hazele* kabi nomlar bilan yuritilgan. O'zbek tilida ham argolar, asosan, ijtimoiy yopiq guruhlar – o'g'rilar, qimorbozlar, giyohvandlar, bezorilar va ayrim kasb egalari nutqida shakllangan bo'lib, ular ko'proq yashirin ma'no va guruhiy identifikatsiyani ifodalashga xizmat qilgan.

A.Hojiyevning *“Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati”*da argo “biror ijtimoiy guruh yoki toifaning boshqalar tushunmaydigan yasama tili” sifatida ta'riflanadi [8]. Mehmet Arslan esa argoni “yashirin va maxsus til” sifatida baholab, uni tushunish uchun faqat umumxalq tilini bilish yetarli emasligini ta'kidlaydi. Har ikki ta'rifda ham argoning asosiy belgisi sifatida yashirinlik, ijtimoiy

chegaralanganlik va maxsus kommunikativ vazifa alohida ko'rsatiladi. Bu jihat o'zbek va turk tillaridagi argolarning funksional mohiyatida umumiylik mavjudligini ko'rsatadi.

O'zbek tilida sotsiolektlar, jumladan argo, jargon va sleng alohida qatlamlar sifatida ajratilib o'rganiladi. Turk tilshunosligida esa bu uch terminga nisbatan ko'pincha umumiy *argo* doirasida qaraladi. Shu jihatdan o'zbek tilshunosligida sotsiolektlar ichki differensial tasnif asosida o'rganilsa, turk tilshunosligida ular ko'proq umumlashtirilgan holda tadqiq etiladi. Natijada turk tilida argo tushunchasining qamrovi kengroq bo'lib, u kriminal, kasbiy, maishiy va yoshlar nutqiga oid birliklarni ham o'z ichiga oladi.

Turk tilshunosligida Hulki Aktunç, Mehmet Arslan va Ferit Devellioğlu tomonidan argolar chuqur o'rganilib, ularning semantik va funksional tasniflari ishlab chiqilgan. Xususan, Hulki Aktunç argolarni soha argosi va umumiy argoga ajratib, ularning qo'llanish doirasi va kommunikativ vazifasiga asoslangan tasnifni yaratgan. Ferit Devellioğlu esa turk argosining tarixiy shakllanishi, manbalari va ijtimoiy qatlamlar bilan bog'liqligini keng yoritadi. Shu jihatdan o'zbek va turk tillaridagi argolarni qiyosiy o'rganish nafaqat ularning umumiy va farqli xususiyatlarini aniqlash, balki sotsiolektlarning milliy-madaniy va kommunikativ tabiatini yoritishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Tilning sotsial differensiallashuvi natijasida shakllanadigan sleng, jargon va argo birliklar semantik jihatdan alohida qatlamni tashkil etadi. O'zbek va turk tilshunosligida argolarning o'ziga xos semantik xususiyatlari mavjud bo'lib, ular nutq jarayonida turli lingvistik mexanizmlar orqali namoyon bo'ladi. O'zbek va turk tillarida argolarning qo'llanishida quyidagi asosiy semantik hodisalar kuzatiladi. Tilshunoslikda ma'no kengayishi leksik birlikning dastlabki denotativ ma'nosidan chiqib, qo'shimcha konnotativ ma'nolarni hosil qilishi bilan izohlanadi. Bu hodisa ko'pincha sotsiolektlarda, xususan, argolarda faol kuzatiladi. Chunki bunday qatlamlar nutqni ekspressiv, ixcham va guruhga xos qilishga xizmat qiladi. O'zbek tilida: *kukun* – giyohvand modda, *qop* – katta pul, *qaychi* – tekshiruvchi, *xurmo* – buxoro tillasi.

Turk tilida: ***Pantalon* asl ma'nosi shim argo ma'nosi passport [8;233], *Pasaport* [8;236] asl ma'nosi passport argo ma'nosi maktab va boshqa tashkilotlardan haydalganlik belgisi.(haydalish) *Hastane* [8;135] asl ma'nosi shifoxona, argoda esa futbol stadioni. *Hafif* (ar) [8;130] asl ma'nosi yengil, argoda esa pulsiz. *Hamam* (ar.hamam)- Maktab intizom kengashi [8;131] asl ma'nosi hammom. *Gömüş* (es.türk) [8;128] asl ma'nosi kumush argoda oila qurgan ayol semasini ifodalaydi.** Ushbu birliklar dastlabki denotativ ma'nosini o'zgartirib, yangi konotativ ma'noni yuzaga keltiradi.

Argolarda **metafora asosida ma'no ko'chishi** – bu bir predmet yoki hodisaga xos belgi (shakl, funksiya, xususiyat, baho) boshqa predmet yoki hodisaga o'xshashlik asosida ko'chirilishi natijasida yangi, ko'pincha guruhga xos (ijtimoiy-cheklangan) ma'no hosil bo'lish jarayonidir. Ushbu birliklar orqali ekspressivlik ortadi nutq ta'sirchan ifodalanadi. Asosan metafora hodisasi asosida ma'no ko'chish hosil bo'ladi. O'zbek tilida:

“*qora bozor*” noqonuniy savdo (rang → ijtimoiy baho → salbiylik)

“*qo'li uzun*” ta'sir kuchi bor, aloqalari kuchli (biologik holat → ijtimoiy xususiyat)

“*uxlatib ketmoq*”- aldamoq (biologik holat → salbiylik)

Turk tilida: “*çakal*” makkor, foydaparast odam (hayvon → inson sifati)

“*kafa uçmak*” hushyorlikni yo'qotish (fizik harakat → ruhiy holat)

“*duvar*” hissiz, befarq odam (predmet → inson xarakteri)

Mazkur birliklarning ko'chma ma'nosi faqat kontekstda to'liq anglashiladi va nutqning ekspressivligini oshiradi.

Sotsiolekt birliklar baholovchi (aksiologik) xususiyatga ega bo'lib, ular orqali ijobiy yoki salbiy munosabat ifodalanadi. O'zbek tilida salbiy ma'noda: *xit* – guvoh, *kozyol/terpella* – sotqin. Ijobiy ma'noda: *paxan* – boshliq, *akaxon* – qo'llab-quvvatlovchi inson, *yorvordi* – juda yaxshi uddaladi.

Turk tilida: salbiy ma'noda: *ineko* [8;149] – axmoq tentak, *ishemak* [8;152] – kulmoq, *kenef* [8;175] – har doim yomonliklarni o'ylaydigan odam.

Ijobiy ma'noda: *kalin* [8;161] – boy, badavlat, *kanka* [8;162] – yaqin do'st, [8;174]

Sinonimlik hodisasi. Turk tilida: *adım* [8;30], *papel* [8;234], *patpat* [8;237], Rejo [8;237] (fransuz franklini), *pembe* [8;238-b], *ömür* [8;229], *japon* [8;155] (o'n liralik qog'oz pul), *kapik* [8;164], *kayma* [8;170], *kene* [8;175] argolari sinonimlik qatoni yuzaga keltirib, pul ma'nosini ifodlaydi.

Pilot (fr. *Pilote*) [8;241], *peygamber olmak* (fars.peyamber,turk), *istim tutmak* [8;151], *jüt olmak* [8;155], *kelle kebap* – [8;174] argolari esa mast bo'lmoq, o'zini yo'qotmoq semalarini ifodalaydi.

O'zbek tilida: *yakan, loy, soqqa, mullajiring, ko'ki, karamcha, limon, ko'kat, qog'oz, kal, Benjamin* – argolari o'zaro sinonim bo'lib, pul semalarini ifodalab keladi. *Shipon qilmoq, uxlatib ketmoq, yaxlatib ketmoq* – argolari o'g'irlamoq semalarini ifodalaydi

Omonimlik. Turk argolari orasida omonimlik hodisasi ham ko'plab uchrab turadi. Bunda bitta argo birligi turli ma'nolarni ifodalaydi. *Kesmek f* [8;178] ushbu so'zning asl denotativ ma'nosi kesmoq. Argo sifatida qo'llanib, quyidagi ma'nolarni ifodalab keladi:

1. *Pulini olmoq:*

"Hulusi: 'Iyi *kestik* Bahriye- li'yi," dedi. 'O da milleti kumarda kesiyor...' "Olsun, keşke biz de kessek..." (*tarjimasi* Hulusi: "Yaxshi pulini oldik o'sha Bahriyelikni," dedi. "U ham odamlarni qimorda pulini yutib yuradi..." "Mayli, koshki biz ham yuta olsak..."")

2. *Yolg'on gapirmoq:*

"Sonra da hıyartoları süzmeye koyuldum. Yanımdaki herif bir kariyı tava getiriyor, ne soylu ellerin var, diye *kesiyordu*." (*Tarjimasi:* Keyin atrofdagi g'alati odamlarni kuzata boshladim. Yonimdagi bir yigit esa bir ayolni maqtovlar bilan o'ziga og'dirishga urinardi: "qo'llaringiz juda nafis ekan", deb)

3. *Ichkilik, giyohvand modda yoki biror narsaga qattiq berilib ketib, ehtiyojini qondirmoq:*

"Yok bu da sizi *kesmediyse*, dokuz inçlik, dört dolar yetmiş beş sentlik King Slim Stim'i salık verimiz..." (*tarjimasi* "Yo'q, agar bu ham sizni qoniqtirmagan bo'lsa, to'qqiz dyuymli, narxi to'rt dollar yetmish besh sent bo'lgan King Slim Stim'ni tavsiya qilamiz..."")

4. (*Qimorda*) – *raqibning o'yinini bekor qilish, hisobga olmaslik:*

-Zari, *kes* baştan at, bu eli saymıyorum!" (*tarjimasi* Zar ya'ni kubokninni boshidan tashla, bu o'yinni hisoblamayman!)

Yuqoridagi gaplarda *kesmek* argosi omonimlikni shakllantirib, to'rtta argoga oid semalarni ifodalab kelgan. Ammo o'zbek tilidagi argolarda omonimlik hodisasi kuzatilmaydi.

Xulosa va takliflar. Tahlillar natijasi o'zbek va turk tillaridagi argo birliklar semantik jihatdan umumiy va farqli xususiyatlarga ega ekanini ko'rsatdi. Har ikki tilda ham argolar yashirin muloqot, ekspressivlik va kommunikativ ta'sirni kuchaytirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'zbek va turk tillaridagi argolar ijobiy va salbiy baholovchi semalarni ifodalab, nutqda emotsional-ekspressiv vazifani bajaradi. Har ikki tilda sinonimik argo birliklar faol qo'llanadi. Biroq turk tilida argo birliklar orasida omonimlik hodisasi ko'proq uchraishi kuzatildi, bu esa uning semantik qatlamini murakkabroq ekanini ko'rsatadi. Shuningdek, o'zbek tilshunosligida argo, jargon va sleng alohida o'rganilsa, turk tilshunosligida ular ko'proq umumiy argo termini ostida talqin qilinadi. Bu farq ikki tilshunoslik maktabida sotsiolektlarga nisbatan turlicha yondashuv mavjudligini ko'rsatadi. Kelgusida o'zbek argolarini semantik-funksional jihatdan tizimli tasniflash, ularning qiyosiy lug'atini yaratish hamda pragmatik va lingvomadaniy xususiyatlarini chuqurroq o'rganish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Allan, K., Burridge, K. *Forbidden Words: Taboo and the Censoring of Language*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006 – B. 39
2. Xolmonova Z.T *Tilshunoslikka kirish* –Toshkent 2007– B. 102.
3. Jamolxonov H. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. – Toshkent: Talqin, 2005. – B. 202.
4. Usmonova Sh., Bekmuxamedova N., Iskandarova G. *Sotsiolingvistika*. – Toshkent: Universitet, 2014. – B. 15.
5. Iminov M., Nu'monov T., Boboxonova D. *O'zbek tili uslubiyyat masalalari*. – Namangan, 2007. – B. 15.
6. Arslan M. *Argo Kitabi*. – İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009 – B. 27
7. Hojiyev A. *Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati*. – Toshkent: "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti, 2002. – B. 17.
8. Aktunç H. *Büyük Argo Sözlüğü*. – İstanbul, 2002.

LANGUAGE CONTACT AND RESHAPING OF RESPECT NORMS IN RUSSIAN UNDER ENGLISH INFLUENCE

K.Sh.Pulatova, Master's student, Fergana State University, Fergana
S.A.Yusupova, DSc, Associate Professor, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Maqola ingliz-rus tillari aloqasining postsovet rus tilida hurmat normalariga ta'sirini tahlil qiladi. Korpus va diskurs tadqiqotlari orqali *respekt* kabi qarz so'zlar, norasmiylikka o'tish va gibrid murojaat shakllari aniqlanadi. Ingliz ta'siri global normalarni shakllantirib, an'anaviy rus markerlari bilan birga gibrid amaliyotlarni yuzaga keltiradi.

Kalit so'zlar: til aloqasi, hurmat normalari, inglizcha qarz so'zlar, rus pragmatikasi, xushmuomalalik, postsovet rus tili

Аннотация. Статья рассматривает влияние англо-русского языкового контакта на нормы уважения в постсоветском русском языке. Корпусный и дискурсивный анализ выявляют заимствования (*респект*), тенденцию к неформальности и гибридные формы обращения. Английское влияние формирует новые глобальные нормы, сосуществуя с традиционными русскими маркерами и создавая гибридные практики.

Ключевые слова: языковой контакт, нормы уважения, английские заимствования, русская прагматика, вежливость, постсоветский русский язык

Abstract. This article examines English-Russian language contact and its effect on respect norms in post-Soviet Russian. Corpus and discourse analysis reveal borrowings like *respekt*, shifts toward informality, and hybrid address forms in business and digital contexts. English influence fosters globalized norms while coexisting with traditional Russian markers, producing hybrid practices with implications for contact linguistics and intercultural pragmatics.

Key words: language contact, respect norms, English borrowings, Russian pragmatics, politeness, post-Soviet Russian.

Introduction. Language contact has long been recognized as a major driver of linguistic change, particularly under conditions of globalization [1]. In post-Soviet Russia, the intensive interaction with English through business, media, the internet, and international education has significantly reshaped communicative practices, including the domain of politeness and respect [2,3]. The Russian concept of respect (*уважение*) functions as a central cultural keyword, traditionally associated with hierarchy, sincerity, and collective values [4]. This contrasts with the more individualistic and autonomy-focused English conceptualization, highlighting the intercultural tension at play.

Existing scholarship has documented the rapid Anglicization of Russian discourse since the early 1990s, with English loanwords permeating everyday communication and altering pragmatic norms [5]. Corpus-based studies reveal shifts in address forms and politeness strategies, where Soviet-era conventions of formal titles, patronymics, and hierarchical distance increasingly coexist with English-derived casualness and positive politeness markers [6]. These developments point to the emergence of hybrid norms that combine traditional Russian respect with Western-influenced informality, raising questions of convergence, resistance, and cultural adaptation [7].

Situated at the intersection of contact linguistics and intercultural pragmatics, the present article investigates how English influence is reshaping the linguistic expression of respect in Russian.

Research method. The study adopts a mixed-method approach typical of contact linguistics, combining qualitative and quantitative analysis. Primary data were drawn from the Russian National Corpus (post-1990 subcorpora of business, media, and internet discourse) and compared with the Corpus of Contemporary American English. Supplementary sources included neologism dictionaries, online borrowing databases, and 150 manually collected excerpts from business emails, social media (VK, Telegram), corporate websites, and public speeches (2015–2025).

Keyword searches targeted respect-related lexemes (*уважение, уважать, респект*) and address forms. Instances were classified according to contact-induced change types (lexical borrowing, calquing, pragmatic borrowing) and analyzed contrastively against traditional Russian and English models. Domain-specific frequency counts were performed, with socio-cultural factors treated as explanatory context. Only publicly available materials were used.

Results. The analysis demonstrates several clear directions of English-induced change in the linguistic expression of respect. First, lexical innovations are prominent. The borrowing *респект* has gained wide currency, especially in youth and internet slang, where it conveys casual admiration or acknowledgment rather than profound hierarchical respect. Expressions such as *Большой респект!* or *Респект за это!* illustrate this lighter, performative usage, while traditional *уважение* retains deeper moral and emotional connotations. Related borrowings like *лайк*, *фолловер*, and *тимбилдинг* further influence respect by foregrounding individual validation and team-oriented positive framing.

Second, pragmatic patterns show a measurable shift toward English-style positive politeness. Business and digital discourse increasingly feature rapport-building formulas, expanded *thank you* sequences, calqued expressions equivalent to *no problem*, and hedging softened by emoticons. Traditional Russian directness, valued as a sign of sincerity, now coexists with these newer softening devices in service encounters and online interaction.

Hybrid address forms combine English and Russian elements. Professional contexts often merge *Mr./Ms.* with patronymics or adopt first-name address, reflecting egalitarian preferences. Borrowed terms like *босс*, *менеджер*, and *тимлидер* reshape power dynamics, while younger speakers shift to informal *ты* earlier than tradition prescribes. These innovations dominate business, youth culture, and service domains, whereas family, education, and state discourse remain conservative. Corpus data confirm a sharp rise in *респект* after 2000, concentrated in informal and media texts.

Discussion. The documented changes exemplify classic outcomes of language contact, including borrowing, convergence, and the formation of hybrid practices. English influence encourages a gradual movement from predominantly negative politeness (emphasizing distance and hierarchy) toward positive politeness (emphasizing solidarity and individual recognition). This development aligns Russian respect expression with globalized, market-driven values. Importantly, the process does not involve wholesale replacement but rather a layering of forms, in which *уважение* and *респект* fulfill differentiated pragmatic functions.

Such shifts carry both opportunities and challenges. On the one hand, they enhance intercultural communicative competence for Russian speakers in international settings. On the other, they may generate perceptions of sincerity loss - a traditionally core element of Russian respect - and contribute to generational and social divides. Linguistic purism and official language policy occasionally resist these trends, reflecting ongoing negotiation of post-Soviet cultural identity.

Conclusion. English-Russian language contact has measurably reshaped the linguistic norms of respect in post-Soviet Russian. It has introduced lexical innovations, pragmatic softening, and more flexible address systems, most visibly in professional and digital spheres. These developments mirror broader globalization processes while interacting dynamically with resilient traditional patterns. The resulting hybridity both enriches the language and poses questions for education and cross-cultural training. Continued empirical and diachronic studies will remain essential for tracking this evolution as global contact intensifies.

REFERENCES:

1. Thomason, S. G. (2001). *Language contact: An introduction*. Edinburgh University Press.
2. Thompson, Y. (2008). *Englishisms in post-Soviet Russian* (Master's thesis, San Jose State University). ProQuest Dissertations Publishing.
3. Alyunina, Y. M., Ivanova, E. V., & Petrova, N. A. (2020). The influence of modern English loanwords on the verbal code of Russian culture. *Russian Journal of Linguistics*, 24(1), 123–140. <https://doi.org/10.22363/2687-0088-2020-24-1-123-140>
4. Wierzbicka, A. (1997). *Understanding cultures through their key words*. Oxford University Press.
5. Russian National Corpus. (2020–2025). Examples and media discourse. Retrieved from <http://ruscorpora.ru>
6. Rathmayr, R. (2008). Intercultural aspects of new Russian politeness. *Russian Linguistics*, 32(2), 101–120. <https://doi.org/10.1007/s11185-008-9023-7>
7. Lagerberg, R., Gorham, M., & Kopoteva, I. (2014). Forms and patterns of address in Russian. *Scando-Slavica*, 60(1), 7–32. <https://doi.org/10.1080/00806765.2014.896628>

RESPECT AS PERFORMANCE: POLITENESS IN GOGOL'S "REVIZOR" AND THACKERAY'S "VANITY FAIR"

K.Sh.Pulatova, Master's student, Fergana State University, Fergana
S.A.Yusupova, DSc, Associate Professor, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Tadqiqot Gogolning Revizor asari va Tekkereyning Vanity Fair romanida hurmat ifodalanishini taqqoslaydi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, hurmat samimiy qadriyat emas, balki nutqiy strategiya: rus matnida marosimiy va qo'rquvga asoslangan, ingliz matnida esa moslashuvchan va homiylikka bog'liq. Adabiyot odobni bo'rttirilgan va madaniyatga xos hodisa sifatida ochib beradi.

Kalit so'zlar: hurmat, xushmuomalalik, diskurs, rus adabiyoti, ingliz adabiyoti, madaniyatlararo pragmatika

Аннотация. В исследовании сопоставляются проявления уважения в пьесе Гоголя *Ревизор* и романе Теккерея *Ярмарка тщеславия*. Анализ показывает, что уважение выступает речевым приёмом, а не искренним чувством: в русском дискурсе оно ритуализировано и связано со страхом, в английском - гибко и основано на патронаже. Литература раскрывает преувеличенность и культурную обусловленность вежливости.

Ключевые слова: уважение, вежливость, дискурс, русская литература, английская литература, межкультурная прагматика.

Abstract. This study compares respect in Gogol's *Revizor* and Thackeray's *Vanity Fair*. The analysis shows respect as a verbal performance rather than sincere sentiment: ritualized and fear-driven in Russian discourse, strategic and patronage-based in English. Literature exposes politeness as exaggerated and culturally shaped.

Key words: respect, politeness, discourse, Russian literature, English literature, cross-cultural pragmatics.

Introduction. Respect in language is a key category in pragmatics and sociolinguistics. It is understood not simply as an inner attitude but as a communicative practice realized through words. Brown and Levinson's model of politeness introduced the concept of "face" and showed how linguistic strategies maintain social equilibrium [1]. Leech expanded this view with politeness maxims, emphasizing respect as a universal but culturally variable principle [2].

In Russian linguistics, respect is studied within *речевой этикет* (speech etiquette). Wierzbicka [3] stresses the ritualized nature of Russian politeness, while Larina [4] highlights its hierarchical orientation. English pragmatics, by contrast, often frames respect in terms of mitigation and indirectness, as shown by Watts [5] and Holmes [6]. These traditions reveal that respect is both universal and culture-specific, shaped by communicative norms.

Despite theoretical advances, comparative studies remain limited. Literature offers valuable material for such analysis, as it dramatizes verbal politeness and exposes its ritualization or insincerity. This article builds on pragmatic theory to examine respect as a linguistic performance, contributing to cross-cultural discourse analysis.

Research method. The research is based on a comparative discourse analysis of two nineteenth-century literary texts: Nikolai Gogol's *Revizor* (1836) and William Thackeray's *Vanity Fair* (1848). These works were selected because they both dramatize social hierarchy and the performance of respect through language, yet they originate from different cultural traditions. Gogol's play exposes the exaggerated politeness and ceremonial formulas typical of Russian provincial officials, while Thackeray's novel satirizes English society's reliance on apologies, flattery, and indirect politeness. The close temporal proximity of the texts and their shared satirical focus make them suitable for comparison.

The method involves identifying passages where respect is explicitly verbalized and analyzing the linguistic strategies employed. These include greetings, apologies, deferential offers, supplication, and flattery. By comparing how these strategies function in Russian and English discourse, the study highlights both universal features of verbal respect and culture-specific differences. Literature is used here not only as artistic expression but also as a corpus that reflects authentic communicative practices of its time.

Results. The comparative analysis demonstrates that respect in both Russian and English nineteenth-century literature functions primarily as a linguistic performance rather than a genuine sentiment. In Gogol's *Revizor*, respect is encoded through ceremonial formulas, ritualized greetings, and repeated apologies, reflecting a discourse shaped by hierarchy and fear of authority. In Thackeray's *Vanity Fair*, respect is expressed through mitigation, apologies, and flattery, revealing a discourse shaped by dependence on patronage and social ambition.

The juxtaposition of these traditions shows that while both employ formulaic politeness, the Russian model emphasizes rigidity and ceremonial obligation, whereas the English model emphasizes flexibility and strategic negotiation. The table included in this section illustrates these findings by presenting representative expressions side by side. Taken together, the results confirm that respect in literature is consistently dramatized as a verbal strategy, exposing its exaggeration and insincerity across cultural contexts. Some of the best examples illustrating these tendencies are shown in the table below.

Gogol's <i>Revizor</i>	Thackeray's <i>Vanity Fair</i>
“Желаю здравствовать!” – ceremonial greeting	“I beg your pardon, sir” – polite formula
“Мое почтение” – deferential acknowledgment	“My respects, madam” / “Most obliged”
“Позвольте...” – polite offer	“Pray allow me...” – deferential request
“Помилуйте, не погубите! Жена, дети маленькие...” – supplication	“You shan't want, sir. The British merchant's son shan't want, sir” – appeal to father's generosity
“Извините, я, право, не виноват” – apology framed by fear of inspector	“No, hang it, William, I beg your pardon... don't be angry with me” – apology framed by dependence on patronage

Discussion. The examples presented in the table reveal both shared features and distinct cultural orientations in the performance of respect. In Gogol's *Revizor*, phrases such as “Желаю здравствовать!” and “Мое почтение” demonstrate the ceremonial nature of Russian politeness, where respect is encoded in ritualized greetings and deferential formulas. The Governor's apology, “Извините, я, право, не виноват,” and his desperate supplication, “Помилуйте, не погубите! Жена, дети маленькие...,” show how respect is often framed by fear of authority and expressed through self-humiliation. Respect here is rigid, codified, and inseparable from hierarchical obligation.

In Thackeray's *Vanity Fair*, the examples highlight a different orientation. Osborne's apology, “No, hang it, William, I beg your pardon... don't be angry with me,” illustrates how English politeness relies on mitigation and softening of confrontation. His appeal to his father's generosity, “You shan't want, sir. The British merchant's son shan't want, sir,” demonstrates respect as dependence on patronage, while flattery such as “We never got such Madeira in the West Indies, sir, as yours” shows how politeness is strategically deployed to secure favor. Respect here is flexible, adaptive, and tied to ambition and social maneuvering rather than fear.

Taken together, these examples reveal a common trend: respect is consistently dramatized as performance rather than genuine sentiment. Both traditions expose the exaggeration and insincerity of verbal politeness, but they do so in culturally specific ways. Russian discourse emphasizes ceremonial rigidity and submission, while English discourse emphasizes negotiation and strategic adaptation. Literature thus becomes a mirror of social norms, showing respect not as heartfelt reverence but as a linguistic strategy shaped by hierarchy, ambition, and cultural expectations.

Conclusion. The comparison of Gogol's *Revizor* and Thackeray's *Vanity Fair* shows that respect in nineteenth-century literature is less a sincere value than a verbal performance. Both texts expose politeness as exaggerated and formulaic, shaped by social pressures rather than genuine sentiment. Russian discourse emphasizes ritual and hierarchy, while English discourse highlights negotiation and dependence on patronage. Despite these differences, both traditions reveal respect as a communicative strategy embedded in cultural norms, underscoring literature's role in dramatizing the mechanics of politeness.

REFERENCES:

1. Brown, P., & Levinson, S. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.
2. Leech, G. (2014). *The Pragmatics of Politeness*. Oxford University Press.
3. Wierzbicka, A. (1992). *Semantics, Culture, and Cognition*. Oxford University Press.

4. Larina, T. (2015). *Culture-Specific Communicative Styles: Russian and English*. Cambridge Scholars Publishing.
5. Watts, R. (2003). *Politeness*. Cambridge University Press.
6. Holmes, J. (1995). *Women, Men and Politeness*. Longman.

UO'K 81'25:81'373.42

TARJIMASHUNOSLIKDA LEKSIK O'ZGARISHLARNING ROLI***K.A.Qobilova, o'qituvchi, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz***

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarjimashunoslikda leksik o'zgarishlar (transformatsiyalar)ning ahamiyati, ularning turlari va tarjima jarayonidagi funksional roli tahlil qilinadi. Turli tillar o'rtasidagi semantik va madaniy tafovutlar sababli yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etishda leksik o'zgarishlarning o'rni yoritiladi. Shuningdek, tarjima sifatini ta'minlashda sinonimik almashtirish, konkretlashtirish, umumlashtirish, modulyatsiya kabi usullarning qo'llanishi misollar asosida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: tarjimashunoslik, leksik transformatsiya, ekvivalentlik, modulyatsiya, konkretlashtirish, umumlashtirish, sinonimiya, realiya.

Аннотация. В данной статье анализируется значение лексических изменений (трансформаций) в переводе, их типы и функциональная роль в процессе перевода. Подчеркивается роль лексических изменений в устранении проблем, возникающих из-за семантических и культурных различий между разными языками. Также на примерах рассматривается использование таких методов, как синонимическая замена, конкретизация, обобщение, модуляция, для обеспечения качества перевода.

Ключевые слова: переводоведение, лексическая трансформация, эквивалентность, модуляция, конкретизация, обобщение, синонимия, реальность.

Abstract. This article analyzes the importance of lexical changes (transformations) in translation studies, their types and functional role in the translation process. The role of lexical changes in eliminating problems arising from semantic and cultural differences between different languages is highlighted. Also, the use of methods such as synonymous substitution, concretization, generalization, modulation in ensuring translation quality is considered on the basis of examples.

Keywords: translation studies, lexical transformation, equivalence, modulation, concretization, generalization, synonymy, reality.

Kirish. Bugungi globallashuv davrida tarjima insoniyat o'rtasidagi madaniy, ilmiy va ijtimoiy aloqalarni rivojlantirishda muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Turli tillar o'rtasidagi muloqot samaradorligi tarjimaning sifatiga bog'liq bo'lib, bu jarayonda tarjimonning lingvistik va madaniy kompetensiyasi muhim rol o'ynaydi. Tarjima faqat so'zlarni bir tildan ikkinchisiga ko'chirish emas, balki ma'no, uslub va kontekstni to'liq yetkazish jarayonidir.

Aynan shu nuqtada leksik o'zgarishlar muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir tilning o'ziga xos lug'aviy tizimi mavjud bo'lib, undagi birliklar boshqa tilga har doim ham bevosita mos kelavermaydi. Shu sababli tarjimon turli transformatsiyalardan foydalanib, asliyat mazmunini adekvat tarzda yetkazishga harakat qiladi.

Leksik o'zgarish tushunchasi va uning mohiyati Leksik o'zgarish til taraqqiyotining muhim ko'rsatkichlaridan biri bo'lib, u jamiyatdagi ijtimoiy, madaniy va texnologik o'zgarishlarning til tizimida aks etishini ifodalaydi. Ingliz va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lsa-da, ularning leksik tizimida yuz beradigan o'zgarishlar umumiy qonuniyatlarga ega bo'lish bilan birga, o'ziga xos milliy xususiyatlar bilan ham farqlanadi.

Ingliz tilida neologizmlar juda tez paydo bo'ladi, chunki u global til sifatida yangi tushunchalarni birinchi bo'lib nomlaydi. O'zbek tilida esa ko'pincha ingliz tilidan o'zlashma sifatida kirib keladi.

- Ingliz tilida — yaratuvchi til
- O'zbek tilida — qabul qiluvchi til (ko'proq)

♦ **2. O'zlashma jarayoni**

Ingliz tilining leksik tarkibi tarixiy jihatdan ko'p qatlamli (fransuz, lotin, german tillari). O'zbek tilida esa o'zlashmalar asosan:

- arab
- fors
- rus

• ingliz tillaridan kirgan Ingliz tilida o'zlashmalar tizimga singib ketgan, o'zbek tilida esa ayrimlari hali moslashish jarayonida.

3. Semantik rivojlanish

Har ikkala tilda ham so'z ma'nosi:

- kengayadi
- torayadi

Ingliz tilida eski shakllar (thou, thee) grammatik tizimdan chiqib ketgan. O'zbek tilida esa tarixiy va adabiy so'zlar saqlanib qolgan. O'zbek tilida tarixiy leksika faolroq saqlanadi.

◆ 5. Raqamli davr ta'siri

Ikkala tilga ham:

- IT terminlari
 - internet leksikasi
 - qisqartmalar
- tez kirib kelmoqda.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki:

- Ingliz va o'zbek tillarida leksik o'zgarishlar umumiy qonuniyatlarga asoslanadi
- Farq asosan **tilning global mavqei va tarixiy rivoji** bilan bog'liq

• Ingliz tili yangi so'zlar manbai bo'lsa, o'zbek tili ularni faol qabul qiluvchi til sifatida namoyon bo'ladi

Leksik o'zgarishlar — bu tarjima jarayonida so'z yoki iboralarning shakli va ma'nosini o'zgartirish orqali ularni tarjima tiliga moslashtirish usullaridir. Bu o'zgarishlar til tizimlari o'rtasidagi farqlar, madaniy tafovutlar va kontekstual xususiyatlar bilan bog'liq holda yuzaga keladi.

Tarjima jarayonida asosiy maqsad — ekvivalentlikka erishishdir. Biroq to'liq ekvivalentlik har doim ham mavjud emas. Shu sababli tarjimon ma'no yaqinligini saqlagan holda turli leksik vositalardan foydalanadi. Bu esa tarjimada erkinlik va ijodkorlikni talab qiladi.

Leksik transformatsiyalarning asosiy turlari

Tarjimashunoslikda leksik o'zgarishlarning bir nechta asosiy turlari ajratiladi:

1. Transliteratsiya va transkripsiya Bu usulda so'zning tovush yoki grafik shakli saqlanadi. Odatda atoqli otlar, geografik nomlar va terminlar tarjimasida qo'llaniladi. Masalan: *London – London, computer – kompyuter*.

2. Kalkalash (calque) So'z yoki iboraning tarkibiy qismlari bevosita tarjima qilinadi. Masalan: *skyscraper – osmono'par bino*.

3. Konkretlashtirish (spetsifikatsiya) Umumiy ma'noga ega so'z aniqroq, torroq ma'nodagi birlik bilan beriladi. Masalan: *vehicle – avtomobil*.

4. Umumlashtirish (generalisatsiya) Tor ma'noli so'z kengroq tushuncha bilan ifodalanadi. Masalan: *rose – gul*.

5. Modulyatsiya Ma'no boshqa nuqtai nazardan ifodalanadi. Bu usul tarjimada tabiiylikni ta'minlaydi.

Masalan: *He broke into a smile – U jilmayib yubordi*.

6. Sinonimik almashtirish So'zning tarjima tilida ma'nodosh varianti tanlanadi. Bu usul uslubi moslikni ta'minlashda muhimdir.

Leksik o'zgarishlarning tarjima jarayonidagi roli

Leksik transformatsiyalar tarjimaning sifatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Ular quyidagi vazifalarni bajaradi:

Birinchidan, ular semantik moslikni ta'minlaydi. Agar so'zma-so'z tarjima qilinsa, ko'pincha ma'no buziladi yoki noto'g'ri tushuniladi. Leksik o'zgarishlar orqali tarjimon asl mazmunni to'g'ri yetkazadi.

Ikkinchidan, ular matnning uslubini saqlashga yordam beradi. Har bir matnning o'ziga xos uslubi mavjud bo'lib, tarjimada ham shu uslubni aks ettirish zarur. Masalan, badiiy matnda obrazlilik muhim bo'lsa, ilmiy matnda aniqlik ustuvor hisoblanadi.

Uchinchidan, leksik o'zgarishlar madaniy tafovutlarni bartaraf etadi. Har bir xalqning o'ziga xos realiyalari mavjud bo'lib, ularni boshqa tilga tarjima qilishda qo'shimcha izoh yoki mos variant talab etiladi.

To'rtinchidan, ular tarjima matnining tabiiy va ravon chiqishini ta'minlaydi. So'zma-so'z tarjima ko'pincha sun'iy ohang yaratadi, leksik transformatsiyalar esa matnni o'quvchi uchun tushunarli qiladi.

Amaliy misollar tahlili

Tarjimada leksik o'zgarishlarning qo'llanishini quyidagi misollar orqali ko'rish mumkin:

- *He is a bookworm* → *U kitobxon (kitobga berilgan inson)* Bu yerda so'zma-so'z tarjima (*kitob qurti*) o'rniga modulyatsiya qo'llanilgan.

- *It's raining cats and dogs* → *Yomg'ir juda kuchli yog'moqda* Bu ibora frazeologik birlik bo'lib, uning ma'nosi umumlashtirish orqali berilgan.

- *She passed away* → *U vafot etdi* Bu yerda evfemistik ifoda mos leksik birlik bilan almashtirilgan.

Mazkur misollar leksik o'zgarishlar tarjima jarayonida naqadar muhim ekanligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, tarjimashunoslikda leksik o'zgarishlar muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Ular tarjimada ekvivalentlikni ta'minlash, uslubiy moslikni saqlash va madaniy tafovutlarni bartaraf etishda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Tarjimon leksik transformatsiyalarni chuqur bilishi va ularni o'rinli qo'llashi orqali yuqori sifatli tarjima yaratishi mumkin.

Shu bois, zamonaviy tarjimashunoslikda leksik o'zgarishlarni o'rganish va ularni amaliyotda qo'llash dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Komissarov V.N. *Teoriya perevoda (lingvisticheskiye aspekty)*. Moskva, 1990.
2. Barkhudarov L.S. *Yazyk i perevod*. Moskva, 1975.
3. Newmark P. *A Textbook of Translation*. London, 1988.
4. Nida E. *Toward a Science of Translating*. Leiden, 1964.
5. Catford J.C. *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford, 1965.

UO'K 82.2:159.954.1:159.934.5

BADIIY MATN PERSEPSIYASINING PSIXOLINGVISTIK MEXANIZMLARI: NAZARIY MODELLAR VA KOGNITIV STRATEGIYALAR

N.Qobilova, v.b. dots., O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent

Ch.U.Pirimqulova, magistrant, O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada yuqori sinf o'quvchilarida badiiy matn persepsiyasining psixolingvistik mexanizmlari tadqiq etiladi. Nazariy modellar, dekodlashtirish bosqichlari va kognitiv strategiyalar tahlili orqali badiiy idrok sub'ektlararo muloqot sifatida asoslanadi. Appersepsiya va emotsional intellektning subtekstni anglashdagi roli yoritiladi.

Kalit so'zlar: psixolingvistika, badiiy matn persepsiyasi, dekodlashtirish, kognitiv strategiya, nazariy model, interpretatsiya, appersepsiya, ma'no hosil qilish.

Аннотация. В статье исследуются психолингвистические механизмы перцепции художественного текста у старшеклассников. На основе анализа теоретических моделей и когнитивных стратегий художественное восприятие обосновывается как межсубъектный диалог. Освещается роль апперцепции и эмоционального интеллекта в понимании подтекста.

Ключевые слова: психолингвистика, перцепция художественного текста, декодирование, когнитивная стратегия, теоретическая модель, интерпретация, апперцепция, смыслообразование.

Abstract. *The article investigates the psycholinguistic mechanisms of literary text perception in high school students. Through the analysis of theoretical models and cognitive strategies, artistic perception is substantiated as an intersubjective dialogue. The roles of apperception and emotional intelligence in understanding subtext are highlighted.*

Key words: *psycholinguistics, literary text perception, decoding, cognitive strategy, theoretical model, interpretation, apperception, meaning-making.*

“So‘zning ma‘nosi — bu uning tildagi qo‘llanilishi emas, balki o‘quvchi ongida uyg‘otgan olamidir.” — L.S. Vigotskiy

Yangi O‘zbekistonni barpo etishning strategik maqsadlaridan biri — ma‘naviy boy, intellektual salohiyatli va mustaqil fikrlaydigan barkamol avlodni voyaga yetkazishdir. Zero, davlatimiz rahbari ta‘kidlaganidek, ta‘lim tizimining sifati va o‘quvchilarning tafakkur darajasi mamlakat taraqqiyotining hal qiluvchi omili hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida umumiy o‘rta ta‘lim tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarish, xususan, o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish hamda matnni tushunish ko‘nikmalarini (reading literacy) rivojlantirish ustuvor vazifa etib belgilandi.[1] Shuningdek, Prezidentimizning 2024-yil 2-fevraldagi PQ-52-son Qarori bilan o‘quvchilarning matnni tahlil qilish ko‘nikmalarini xalqaro baholash dasturlari (PISA, PIRLS) talablariga moslashtirish, badiiy asarlar mutolaasi orqali ularning emotsional intellektini boyitish masalalariga alohida urg‘u berildi.

Psixolingvistika nuqtai nazaridan, badiiy matn persepsiyasi — bu shunchaki o‘qish emas, balki o‘quvchi va muallif o‘rtasidagi faol muloqot, ma‘no yaratish va interpretatsiya jarayonidir. Yuqori sinf o‘quvchisi o‘zining shakllanayotgan dunyoqarashi, shaxsiy hayotiy tajribasi va milliy mentaliteti prizmasidan o‘tkazib, asarni qayta “tiriltiradi”. Shu nuqtai nazardan, badiiy matn persepsiyasining psixolingvistik mexanizmlarini tadqiq etish, o‘quvchilarda matnni dekodlashtirish strategiyalarini shakllantirish nafaqat tilshunoslik yoki adabiyotshunoslikning, balki milliy ma‘naviyatni yuksaltirishning strategik masalasidir.

Respublikamizda ta‘lim mazmunini modernizatsiya qilish jarayonida o‘quvchi shaxsini dars markaziga qo‘yish (antropotsentrizm) talab etilmoqda. Badiiy matn persepsiyasi bo‘yicha nazariy modellarning ishlab chiqilishi yuqori sinf o‘quvchilarida “deep reading” (chuqur mutolaa) ko‘nikmasini tiklashga, ularni badiiy asarning hammuallifiga aylantirishga hamda milliy va umumbashariy qadriyatlarni teran idrok etishga xizmat qiladi. Yuqori sinf o‘quvchilari tomonidan badiiy matnni persepsiya qilish va interpretatsiya qilish faoliyati. Badiiy matn persepsiyasining psixolingvistik mexanizmlari, nazariy modellari va kognitiv strategiyalarini ochib berish orqali yuqori sinf o‘quvchilarining matn tahlili kompetensiyasini oshirish usullarini ilmiy asoslashdir. Badiiy matn persepsiyasi (lot. *perceptio* – idrok etish, tushunish) — bu shunchaki vizual signallarni qabul qilish emas, balki lisoniy birliklarning neyrofiziologik identifikatsiyasidan tortib, murakkab kognitiv interpretatsiyagacha bo‘lgan ko‘p bosqichli psixolingvistik jarayondir. Yuqori sinf o‘quvchilarida bu jarayon ularning shakllangan intellektual salohiyati, emotsional intellekti va lingvokultural tajribasi chorrahasida kechadi.

Persepsiya jarayonining psixolingvistik tabiati va sub‘ektivlik prinsipi.

Psixolingvistik nazariyada badiiy matnni idrok etish jarayoni o‘quvchi va muallif o‘rtasidagi “sub‘ekt-sub‘ekt” muloqoti sifatida qaraladi. Bu yerda matn passiv obyekt emas, balki ma‘no generatsiyasi uchun dinamik maydon vazifasini o‘taydi.

1. L.S. Vigotskiyning “Ma‘no va mazmun” dialektikasi: Badiiy matnda so‘zning lug‘aviy ma‘nosi (denotat) ikkinchi darajaga tushib, uning kontekstual mazmuni (konnotat) birinchi o‘ringa chiqadi. O‘smirlik davridagi o‘quvchi matndagi so‘zlarni o‘zining individual qadriyatlari prizmasidan o‘tkazadi, natijada matnning sub‘ektiv interpretatsiyasi hosil bo‘ladi.[3]

Aksiologik-estetik daraja: Bu persepsiyaning eng oliy nuqtasi bo‘lib, o‘quvchi matndagi yashirin ma‘nolarni (subtekst), muallifning badiiy falsafasini anglaydi va unga o‘z munosabatini bildiradi. Bunda idrok etish jarayoni refleksiya bilan almashadi.[4]

Appersepsiya va milliy mental-lisoniy filtrlar:

Yuqori sinf o'quvchisi matnni o'qishda har doim o'zining apperseptiv tajribasiga (oldindan mavjud bo'lgan bilim va tasavvurlar) tayanadi. O'zbekiston ta'lim muhitida bu jarayon milliy mentalitet va lingvokultural omillar bilan uzviy bog'liq:

1. Lingvokultural konseptlar: O'zbek o'quvchisi matndagi *“andisha”*, *“oqibat”*, *“nomus”* kabi so'zlarni idrok etganda, uning ongida nafaqat leksik ma'no, balki butun bir milliy xulq-atvor ssenariysi (skriptlar) jonlanadi. Bu persepsiyaning etnopsixolingvistik xususiyatidir.

2. Perseptiv kutilma (Antisipatsiya): O'quvchi matnni o'qish jarayonida keyingi voqealar rivojini bashorat qiladi. Milliy adabiy an'analardan xabardorlik o'quvchida muayyan estetik kutilmalarni shakllantiradi, bu esa matnni tushunishni tezlashtiradi yoki kognitiv dissonansga olib keladi.

Badiiy dekodlashtirishning kognitiv strategiyalari:

O'quvchilar badiiy matnni persepsiya qilishda turli kognitiv strategiyalardan foydalanadilar:

1. Lineer (izchil) strategiya: Matnni voqealar oqimi bo'ylab ketma-ket idrok etish.

2. Global (holistik) strategiya: Matnni yaxlit estetik obyekt sifatida, uning boshlanishi va yechimi o'rtasidagi simvolik bog'liqlikni anglagan holda idrok etish.

3. Sintezlovchi-assotsiativ strategiya: Matndagi detallarni o'z hayoti yoki boshqa intertekstual manbalar (boshqa asarlar, filmlar) bilan bog'lash orqali yangi ma'no hosil qilish.[5]

Persepsiyadagi "Subtekst" va "Implitsitlik" nazariyasi

Badiiy matn persepsiyasining nazariy markazida subtekst (matn osti ma'nosi) muammosi yotadi. Badiiy matn — bu *“ochiq tizim”* bo'lib, undagi eng muhim ma'nolar so'zlar orasidagi sukunatda yoki ramzlarda yashiringan bo'ladi. Yuqori sinf o'quvchisining vazifasi — muallif qoldirgan ushbu *“ma'no bo'shliqlari”*ni (interpolyatsiya) o'z tasavvuri va mantiqi bilan to'ldirishdir. Psixolingvistik nuqtai nazardan, badiiy persepsiya — bu *“matn ichidagi matnni o'qish”* san'atidir.

Badiiy matn persepsiyasida "Kognitiv xarita" va "Ssenariy" nazariyasi.

Zamonaviy psixolingvistikada matnni idrok etish — bu o'quvchi ongida mavjud bo'lgan freym (frame) va skript (script) larning faollashuvidir. Yuqori sinf o'quvchisi badiiy matnni o'qiyotganda, undagi voqealarni o'z xotirasidagi tayyor *“ssenariylar”* bilan solishtiradi.

M. Minskining freymlar nazariyasi: Badiiy matndagi har bir obraz (masalan, *“ustoz”*, *“vatan”*, *“oila”*) o'quvchi ongida muayyan kognitiv strukturani uyg'otadi. Agar matndagi tasvir o'quvchining ichki freymiga mos kelsa, persepsiya tezlashadi.[11]

Sementik primig (Semantic Priming): Matnning boshida berilgan kalit so'zlar o'quvchi ongini keyingi perseptiv jarayonga tayyorlaydi. Yuqori sinf o'quvchilarida ushbu *“kognitiv tayyorgarlik”* matn osti ma'nosini (subtekst) ochishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Matn persepsiyasida "Psixofiziologik inversiya" va diqqat fokusi

Badiiy matn persepsiyasi nafaqat kognitiv, balki neyropsixologik jarayon hamdir. Yuqori sinf o'quvchilari (15–17 yosh) o'smirlik davrining krizis bosqichida bo'lganliklari sababli, ularning persepsiyasi *“emotsional dominanta”* asosida kechadi.[8] Tushunishning neyrolingvistik asosi: Matnni idrok etishda miyaning chap yarim shari (mantiqiy tahlil, sintaksis) va o'ng yarim shari (obrazli tafakkur, emotsional bo'yoq) o'rtasidagi muvozanat muhim. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, badiiy matnni *“chuqur persepsiya”* qilish uchun o'ng yarim sharning faolligi — obrazli assotsiatsiyalar yaratish qobiliyati ustun bo'lishi lozim.[7,9]

Badiiy persepsiyada "Estetik masofa" va emotsional identifikatsiya

Nemis psixolingvisti G.R. Yaussning *“Reseptiv estetika”* nazariyasiga ko'ra, o'quvchi va matn o'rtasida muayyan *“estetik masofa”* mavjud.

Sinxron persepsiya: O'quvchi o'zi yashayotgan davr va tilda yozilgan matnni tez va oson idrok etadi.

Diaxron persepsiya: Tarixiy matnlarni idrok etishda o'quvchi *“vaqtlararo to'siq”*ni yengib o'tishi, ya'ni o'sha davr psixologiyasiga moslashishi (emotsional adaptatsiya) talab etiladi.

Identifikatsiya mexanizmi: Yuqori sinf o'quvchisi o'zini qahramon bilan identifikatsiya qila olsa (o'zini uning o'rniga qo'ysa), persepsiya darajasi reproduktivlikdan kreativlikka o'tadi.

Xulosa sifatida biz yuqori sinf o'quvchilarida badiiy matn persepsiyasi muammosini psixolingvistik tadqiq etish natijasida quyidagi umumiy xulosalarga kelindi:

1. Badiiy persepsiya — bu ko'p bosqichli kognitiv jarayon bo'lib, u lisoniy signallarni emotsional-estetik obrazlarga aylantirish mexanizmidir.

2. Yuqori sinf o'quvchilarida matnni chuqur idrok etish (deep perception) ko'rsatkichi hali ham past darajada (15%) bo'lib, bu ta'lim tizimida psixolingvistik metodlarni (masalan, "Perseptiv karkas" modeli) kengroq qo'llashni taqozo etadi.

3. O'zbek adabiyoti namunalarini idrok etishda o'quvchining lingvokultural kompetensiyasi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Klassik matnlarni zamonaviy o'quvchi idrokiga yaqinlashtirish uchun "kognitiv adaptatsiya" metodikasini ishlab chiqish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida. (2023-yil 11-sentyabr, PF-158-son) // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 12.09.2023-y., 06/23/158/0694-son.
2. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2002. – B. 324.
3. Yoqubbekova M. O'zbek xalq qo'shiqlarida gul timsoli // Til va adabiyot ta'limi jurnali. – Toshkent, 2003. – №4.
4. Safarov O. O'zbek bolalar folklori. – Toshkent: Fan, 2007. – B. 32.
5. Mingboyeva D. Timsollar tilsimi. – Toshkent: Adabiyot, 2022. – B. 57.
6. Lapasov J. Mumtoz adabiy asarlar o'quv lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1994. – B. 84; 179; 192.
7. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: Fan, 2008. (Mavzuga oid psixolingvistik manba).
8. Karimova, S.Sh., & Karimqulova, F.R. (2025). Integrative Approach to Teaching Natural Sciences in Primary School. American Journal of Education and Evaluation Studies.
9. Гафуров, Д. (2020). Семейное благополучие—основа общества. Universum: общественные науки, (1-2 (62)), 1-3.
10. Gafurov, D. O. (2023). The issue of tolerance in sufism. Educational Research in Universal Sciences, 2(8), 164–170. Retrieved from <https://erus.uz/index.php/er/article/view/3686>

UO'K 81-13

"ZEVARXON" DOSTONIDA FRAZEOLOGIZMLARNING LINGVOPOETIK TADQIQI

G.S.Qodirova, PhD, v.b.dots., Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek xalq og'zaki ijodi durdonalaridan biri bo'lgan "Zevarkhon" dostonining tili, xususan, undagi frazeologik birliklarning qo'llanilish xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqolada doston matnidagi iboralarning semantik guruhlari, ularning qahramonlar xarakterini ochishdagi va asar emotsionalligini ta'minlashdagi roli ilmiy jihatdan yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: folklor, doston tili, frazeologiya, badiiy tasvir vositalari, obrazlilik, lisoniy mahorat, lirik chekinish.

Аннотация. В данной статье анализируется язык эпической поэмы «Зевархон», одного из шедевров узбекского народного искусства, в частности, особенности использования в ней фразеологических единиц. Статья научно освещает смысловые группы фраз в тексте эпоса, их роль в раскрытии характеров героев и обеспечении эмоциональности произведения.

Ключевые слова: фольклор, эпический язык, фразеология, средства художественного выражения, образность, языковое мастерство, лирические отступления.

Abstract. This article analyzes the language of the epic poem "Zevarkhon", one of the masterpieces of Uzbek folk art, in particular, the features of the use of phraseological units in it. The article scientifically highlights the semantic groups of phrases in the text of the epic, their role in revealing the characters of the heroes and ensuring the emotionality of the work.

Key words: folklore, epic language, phraseology, means of artistic expression, imagery, linguistic skill, lyrical digression.

Tilshunosligimizda so'nggi paytlarda frazeologizm, frazeologik birlik, frazema terminlari bitta so'z bilan, ya'ni ibora nomi bilan atalib kelinmoqda. [3:55-107] Ibora - so'z birikmasi, gapga teng, semantik jihatdan bir butun, umumlashgan ma'no anglatadigan, nutqqa tayyor holda kiritiladigan lug'aviy birlikdir. [6:124] Xalq dostonlaridagi epik voqelikning qiziqarli tarzda ifodalanishini, qahramon ruhiyati va fe'l-atvorini tabiiy, xalqona holda izohlashda, badiiyatdagi obrazlilikni yuzaga chiqarishda iboralarning o'rni juda katta.

Xalq dostonlari milliy tilimizning oltin xazinasi, xalqona donishmandlik va badiiy tafakkurining in'ikosidir. Har bir doston o'ziga xos lisoniy qurilishi bilan ajralib turadi. "Zevarxon" dostoni (yoki doston asosidagi qissalar) o'zining sarguzashtlarga boy süjeti va chuqur lirik drammatizmi bilan xalq orasida keng tarqalgan.

Doston tilini o'rganishda frazeologizmlar (iboralar) markaziy o'rin tutadi. Frazeologizmlar nutqqa ixchamlik, mazmundorlik va kuchli ta'sirchanlik baxsh etadi. "Zevarxon" dostonida qo'llangan iboralar asosan xalqning jonli so'zlashuv tilidan olingan bo'lib, asarning xalqchilligini ta'minlashga xizmat qiladi.

"Zevarxon" dostoni matnini tahlil qilganimizda, iboralarning quyidagi yirik ma'naviy guruhlariga bo'linishini kuzatishimiz mumkin:

1. Insonning ruhiy holati va kechinmalarini ifodalovchi iboralar. Dostonda bosh qahramon Zevarxonning Malikai Xubonga bo'lgan ishq va bu yo'ldagi iztiroblari tasvirida quyidagi iboralar faol qo'llangan:

- **"Ishqi-muhabbati yuragini kuydirib"**: (*Зевархон отдан тушиб бир оз дамани олди, яна отига миниб, ишқи-муҳаббати юрагини куйдириб, отининг жilовини қўйиб қува берди.* [1:121] Bu ibora oshiqning ichki yonig'ini, hissiyotlarining jo'shqinligini oddiy so'zlarga qaraganda bir necha barobar kuchliroq ifodalaydi.

- **"Aqlini olmoq"**: (*Карвонларни бунда ақлини олиб, Ҳаяллаб қолма деб, йўлларга солиб.* [1:156] Go'zallik qarshisida lol qolish, butunlay mastu mustag'riq bo'lish holati.

- **"Tobu toqati qolmaslik"**: (*Тобу тоқати қолмади, шундан сўнг ўзгилнинг олдига келди, кўрдики зиёда бетоб бўлибди.* [1:124] Qattiq sog'inch yoki jismoniy qiynoq natijasida sabr-bardoshning tugashi.

- **"Bag'ri ezilmoq"**: (*Сени кўриб мени бағрим эзилди, Эй навқироним, ҳолинг на бўлди?* [1:123] Qattiq qayg'u, hamdardlik hissini ifodalash uchun qo'llaniladi (Masalan, Hasanjonning bechora Zevarxonni ko'rgandagi holati)

2. Harakat va dinamikani ifodalovchi iboralar. Dostondagi sarguzashtlar, kutilmagan voqealar tasvirida quyidagi iboralar matn ko'rkiga aylangan:

- **"Ko'zdan g'oyib bo'lmoq"**: (*Туяни Маликаи Хубонга топшириб кўздан гойиб бўлди.* [1:121] Mo'jizaviy holat (qalandarning yo'qolishi) yoki tezkor harakatni bildiradi.

- **"Yo'l tortmoq"**: (*Бир-бири билан хушлашиб, эргашган кишилар шаҳарга қараб қайтди. Хайрлашиб, Ҳасанхон Зевархон ўз карвонлари билан «Шамшод шаҳари қайдасан», деб йўл тортди.* [1:127] Uzoq safarga o'tlanish, maqsad sari jadal yurish.

- **"Otinig jilovini qo'yib bermoq"**: (*Зевархон отдан тушиб бир оз дамани олди, яна отига миниб, ишқи-муҳаббати юрагини куйдириб, отининг жilовини қўйиб қува берди.* [1:121] Otni bor tezlikda choptirish, shiddatli harakat ma'nosida.

"Zevarxon" dostonining badiiy qudrati undagi an'anaviy xalqona o'xshatishlar va metaforalarga asoslangan iboralarda namoyon bo'ladi. **"yulduz oqqanday"** iborasi dostonda Baliqi ushtur (mo'jizaviy tuya)ning tezligini tasvirlash uchun ishlatilgan. Bu yerda xalq tasavvuridagi osmon jismlari bilan bog'liq dinamika hayvon harakatiga ko'chirilgan. *Бу туянинг ҳосияти шу: қаерни истасанг юлдуз оққандай шу ерга олиб боради. Бу туянинг отини Балиқи уштур, дейди.* [1:121] Shuningdek, **"yer bilan yakson bo'lmoq"** iborasi dostonda halokat yoki mutloq mag'lubiyatni ifodalashda qo'llanadi. Masalan, Zevarxonning Boboga qarata aytgan nasihatlarida Semurg'dan yiqilish xavfi aynan shu ibora orqali beriladi: *"Tushib ketsang bo'larsan yer bilan yakson".* [1:134] Bu ibora tinglovchi yoki kitobxon ko'z o'ngida fojiaaviy manzarani yaqqol g'aydalantiradi.

Frazeologizmlar dostonda qahramonlarning ijtimoiy kelib chiqishi va ma'naviy qiyofasini ochishga yordam beradi:

1. **Podshoh va amaldorlar nutqida:** Bu qatlam vakillari nutqida ko'proq buyruq, dag'dag'a yoki kibrni ifodalovchi iboralar uchraydi (Masalan, Zangi amaldorlarining Boboga qilgan "siyosat"lari).

2. **Oshiq Zevarxon nutqida:** Uning nutqi asosan dard, sog'inch va sadoqatni ifodalovchi lirik iboralarga boy: "ko'zimning ravshani" *Кўзимнинг равшани айни замоним, Сенга фидо бўлсин*

таннимда жоним. [1:123] "shirin jonimni fido qilmoq" *Йўлингда бу ширин жоним, Мен айладим қурбон сенга!* [1:121].

3. **Donishmand Bobo nutqida:** Hayotiy tajriba, ehtiyotkorlik va nasihat ohangidagi iboralar: "qonlar yutmoq" *Кеча-кундуз ҳаққа фиғон этаман, Шоҳ қизи деб бунда қонлар ютаман, Семурғга тузоқ қўйиб этаман* [1:133].

"Zevaxxon" dostonida bugungi kunda arxaiklashgan, ammo o'z davrida faol bo'lgan frazeologik o'ramlar ham talaygina. **"Odam tuxmi":** "Inson zoti" ma'nosida qo'llanib, dostonidagi g'ayritabiiy mavjudotlar (Zangilar) va insonlar orasidagi farqni ta'kidlash uchun xizmat qiladi. **"Qalinboshi":** Nikoh marosimlari bilan bog'liq bo'lgan ushbu ibora o'sha davrning etno-madaniy hayotini yoritadi. Iboralarning dostonidagi lirik qismlarda kelishi asarning emotsional ta'sirini yanada oshiradi. Masalan:

Falak soldi meni savdoga,

Yor yo'lida yotar bo'ldim men endi. [1:2]

Bu yerda **"savdoga solmoq"** iborasi inson boshiga tushgan og'ir ishqiy sarguzasht va taqdir o'yinlarini anglatadi.

Dostonning turli variantlarida bir xil ma'noni anglatuvchi, ammo turli so'zlar bilan ifodalangan iboralarni uchratish mumkin. Bu xalq baxshilarining tahriri va ijodiy mahsulidir. Iboralar asarda quyidagi uslubiy vazifalarni bajaradi:

1. **Ekspressivlik:** Oddiy tasvirni hayajonli manzaraga aylantiradi.
2. **Iqtisodiylik:** Uzun jumlar o'rniga birgina ibora orqali katta ma'no yuklanadi.
3. **Ritmik muvozanat:** Dostonning she'riy qismlarida qofiya va vazn talablariga muvofiq keladi.

"Zevaxxon" dostonidagi frazeologizmlarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, iboralar shunchaki turg'un birikmalar emas, balki asarning badiiy-estetik butunligini ta'minlovchi jonli vositalardir. Ular orqali xalqning hayot haqidagi falsafasi, yaxshilik va yomonlik, ishq va sadoqat haqidagi qarashlari lisoniy shaklga kirgan.

Doston tilida qo'llangan iboralar o'zbek frazeologiyasi tarixini o'rganishda, badiiy matn tahlili va lingvopoetika sohalarini rivojlantirishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Ularni tadqiq qilish hozirgi o'zbek adabiy tilining boyishiga va badiiy asar tilining xalqchillashuviga o'z hissasini qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Зевархон // Баҳром ва Гуландом. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986.
2. О'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. – Toshkent: O'qituvchi, 1990.
3. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тили фразеологиясининг баъзи масалалари. – Тошкент: 1965; Шу муаллиф: Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. Тошкент, 1978; Турсунов У., Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. –Тошкент, 1992. –Б.55-107.
4. Mirzayev T. O'zbek xalq dostonlari. – Toshkent: Fan, 2004.
5. Safarov O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – Toshkent: Musiq, 2010.
6. Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. –Тошкент, 2002. – Б.124.

UO'K 81'36:165.2

HOZIRGI ZAMON TILSHUNOSLIGIDA GAP BO'LAKLARIGA LINGVOKOGNITIV YONDASHUV

X.O.Qosimova, doktorant, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Mazkur maqolada gap bo'laklari antroposentrik (lingvokognitiv) yondashuv asosida qayta talqin qilinadi. Gap bo'laklari an'anaviy sintaktik birlik sifatida emas, balki inson tafakkuri va idrokiga asoslangan konseptual strukturalar sifatida izohlanadi. Maqolada gap bo'laklarining sintaktik konsept sifatidagi mohiyati ochib berilib, ularning yangi tasnifi taklif etiladi.

Kalit so'zlar: antroposentrizm, lingvokognitiv yondashuv, sintaktik konsept, gap bo'laklari, semantik rol, konseptualizatsiya.

Аннотация. В данной статье члены предложения переосмысливаются на основе антропоцентрического (лингвокогнитивного) подхода. Члены предложения рассматриваются не как традиционные синтаксические единицы, а как концептуальные

структуры, основанные на человеческом мышлении и восприятии. В статье раскрывается сущность членов предложения как синтаксических концептов и предлагается их новая классификация.

Ключевые слова: антропоцентризм, лингвокогнитивный подход, синтаксический концепт, члены предложения, семантическая роль, концептуализация.

Abstract. This article reinterprets parts of the sentence based on an anthropocentric (linguocognitive) approach. Parts of the sentence are explained not as traditional syntactic units, but as conceptual structures grounded in human cognition and perception. The article reveals the essence of sentence elements as syntactic concepts and proposes their new classification.

Key words: anthropocentrism, linguocognitive approach, syntactic concept, sentence elements, semantic role, conceptualization.

Zamonaviy tilshunoslikda antropotsentrik paradigma tilni inson omili bilan uzviy bog'liq holda o'rganishni taqozo etadi. Bu yondashuvga ko'ra, til – inson tafakkuri, bilish jarayoni va dunyoqarashining ifodasidir [4, 76].

An'anaviy sintaksisda gap bo'laklari formal-grammatik mezonlar asosida o'rganilgan bo'lsa, lingvokognitiv yondashuv ularni inson ongidagi konseptual modellarning til birliklaridagi ifodasi sifatida talqin etadi. Masalan, “*Ko'nglum ichra bir olam g'am bor, kim ayturman?*”[1, 457]. Bu gapda “*ko'nglum ichra*” oddiy joy holi emas. U insonning ichki ruhiy makonini ifodalovchi murakkab konseptual birlikdir. Bu holatni an'anaviy sintaksis to'liq ochib bera olmaydi, lingvokognitiv yondashuv esa aynan shu ichki semantik qatlamni yoritadi.

Lingvokognitiv yondashuvga ko'ra, gap bo'laklari insonning borliqni qanday idrok etishiga bog'liq holda shakllanadi. R. Langacker ta'kidlaganidek, grammatik strukturalar – bu konseptual strukturalarning lingvistik aksidir[5, 129].

Shu nuqtai nazardan, gap bo'laklari quyidagi kognitiv rollarni bajaradi:

- **Ega** – tajriba subyekti (agent yoki experiencer)
- **Kesim** – voqelikni konseptual tarzda tashkil etuvchi markaz
- **To'ldiruvchi** – ta'sirga uchrayotgan ob'ekt
- **Hol** – voqeaning koordinatalari (makon, zamon, sharoit)
- **Aniqllovchi** – konseptni aniqlashtiruvchi atribut

N. Mahmudov ham gap bo'laklarining semantik jihatini ta'kidlab, ularning faqat sintaktik emas, balki mazmuniy birlik sifatida qaralishi zarurligini qayd etadi.[7, 90] Masalan: “*Otabek ko'chaga chiqdi.*” [2, 391]. Bu gapda: **Otabek** – shunchaki ega emas, balki harakatni amalga oshiruvchi **agent konsepti**; **chiqdi** – harakatning dinamik modeli; **ko'chaga** – yo'nalish (fazoviy konsept)

Lingvokognitiv yondashuv gap bo'laklarini **sintaktik konseptlar** sifatida talqin qilish imkonini beradi. Bu yerda har bir bo'lak inson tafakkuridagi ma'lum bir modelga mos keladi.

E. Benveniste predikatsiyani tilning markaziy mexanizmi deb hisoblaydi. Shu asosda kesim gapning konseptual yadrosi sifatida qaraladi[6, 78]. G. Lakoff esa inson tafakkuri metaforik ekanligini ta'kidlab, hatto oddiy gaplarda ham chuqur konseptual tuzilmalar mavjudligini ko'rsatadi[8, 56].

Quyidagi jadval bu munosabatni aniqroq ko'rsatadi:

An'anaviy nom	Lingvokognitiv talqin	Izoh
Ega	Agent / tajriba egasi	Harakatni bajaruvchi yoki his qiluvchi
Kesim	Predikativ konsept	Harakat, holat yoki mavjudlik
To'ldiruvchi	Ob'ekt konsepti	Ta'sirni qabul qiluvchi
Hol	Kontekstual koordinata	Makon, zamon, sabab
Aniqllovchi	Atributiv konsept	Belgini aniqlashtiradi

Gap bo'laklarini lingvokognitiv asosda quyidagicha tasniflash mumkin:

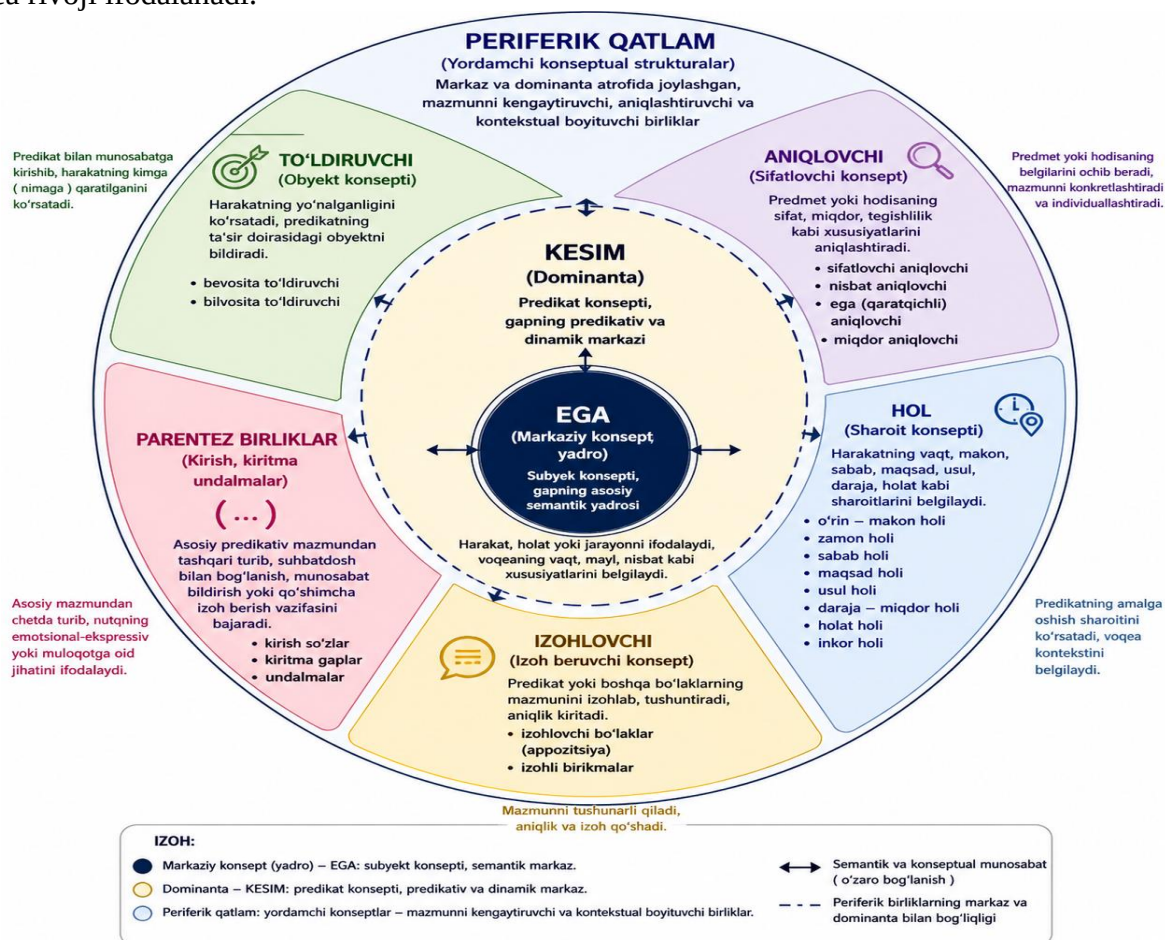
1. **Markaziy(yadro) qatlam** sifatida ega gapning semantik va konseptual markazini tashkil etadi hamda u subyekt konseptining lingvistik ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Lingvokognitiv yondashuv nuqtayi nazaridan ega nafaqat grammatik kategoriya, balki inson tafakkurida voqelikni idrok etish va uni konseptuallashtirish jarayonining asosiy tayanch nuqtasi hisoblanadi. Aynan ega

orqali nutq subyekti tomonidan borliqdagi predmet, hodisa yoki shaxs ajratib olinadi va u haqida keyingi axborot strukturalanadi.

Shu ma'noda, ega gapning boshqa bo'laklari uchun referensial asos vazifasini bajaradi, ya'ni u predikatsiya jarayonining boshlang'ich nuqtasi bo'lib xizmat qiladi. Predikat va ikkinchi darajali bo'laklar aynan ega bilan semantik va konseptual munosabatga kirishib, uning mazmunini to'ldiradi, aniqlashtiradi yoki rivojlantiradi. Demak, ega nafaqat sintaktik markaz, balki kognitiv markaz ham bo'lib, u orqali nutqda aks ettirilayotgan voqelik modeli shakllanadi.

Bundan tashqari, egani konseptual yadro sifatida talqin qilish uning semantik rol bilan uzviy bog'liqligini ham ko'rsatadi. Ega ko'pincha agent, experiencer yoki tema kabi rollarni ifodalaydi va shu orqali gapda ifodalangan voqeaning ishtirokchisini aniqlaydi. Natijada, ega insonning borliqni kategoriyalash va strukturalash jarayonida muhim o'rin egallab, lingvokognitiv tizimda markaziy konsept sifatida namoyon bo'ladi.

2. **Dominanta qatlam:** Kesim dominanta sifatida gapning dinamik va predikativ markazini tashkil etadi hamda u predikat konseptining lingvistik ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Lingvokognitiv yondashuvga ko'ra, kesim faqat grammatik kategoriya emas, balki inson tafakkurida voqelikni harakat, holat yoki jarayon sifatida idrok etish va uni konseptuallashtirishning asosiy vositasidir. Aynan kesim orqali subyektga oid belgi, harakat yoki munosabat aniqlanadi va nutqda voqea rivoji ifodalanadi.



Shu jihatdan, kesim gapning semantik strukturasi va predikativlikni yuzaga keltiruvchi asosiy komponent hisoblanadi. U ega bilan o'zaro konseptual bog'lanib, predikatsiya jarayonini amalga oshiradi hamda gapning mazmuniy yaxlitligini ta'minlaydi. Kesim orqali zamon, mayl, nisbat kabi kategoriyalar ifodalanib, voqelikning vaqt, reallik darajasi va subyekt bilan munosabati belgilanadi. Natijada, kesim nafaqat sintaktik dominanta, balki kognitiv dominanta sifatida ham nutqning mazmuniy yo'nalishini belgilaydi.

Bundan tashqari, kesim semantik rollarni tashkil etishda markaziy o'rin tutadi: u voqeaning turini (harakat, holat, jarayon) belgilab, ishtirokchilar o'rtasidagi munosabatlarni aniqlaydi. Shu sababli kesim lingvokognitiv tizimda voqelikni dinamik model sifatida qurishda asosiy konseptual

mexanizm bo'lib xizmat qiladi va gapning mazmuniy-struktural yadrosini harakatga keltiruvchi dominant sifatida talqin etiladi.

3. Periferik qatlam: Lingvokognitiv yondashuv nuqtayi nazaridan gapning qolgan bo'laklari periferik qatlamni tashkil etadi va ular markaziy (ega) hamda dominant (kesim) konseptlar atrofida joylashgan yordamchi konseptual strukturalar sifatida talqin qilinadi. Ushbu bo'laklar gapning asosiy predikativ yadrosiga bevosita kirmasa-da, uning mazmunini kengaytirish, aniqlashtirish va kontekstual jihatdan boyitish vazifasini bajaradi.

Periferik qatlamga kiruvchi to'ldiruvchi, aniqlovchi va hol kabi gap bo'laklari semantik rollarni konkretlashtiradi hamda voqeaning ishtirokchilari, belgilari va sharoitlarini ifodalaydi. Xususan, to'ldiruvchi obyekt konseptini ifodalab, harakatning yo'nalganligini ko'rsatadi; aniqlovchi predmet yoki hodisaning sifat, miqdor, tegishlilik kabi xususiyatlarini ochib beradi; hol esa harakatning vaqt, makon, sabab, maqsad va usul kabi parametrlarini belgilaydi. Shu tariqa, ular voqelikning batafsil konseptual modelini shakllantirishga xizmat qiladi.

Gap bo'laklari antroposentrik yondashuv asosida inson tafakkurining konseptual modellari sifatida namoyon bo'ladi. Ularni markaziy, dominant va periferik va qatlamlarga ajratish sintaktik tahlilni yangi bosqichga olib chiqadi. Shunday qilib, gap bo'laklari grammatik birlik, semantik struktura, konseptual model sifatida kompleks talqin etilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Navoiy, A. *Xamsa*. – Toshkent: Fan, 1989.
2. Qodiriy, A. *O'tkan kunlar*. – Toshkent, 1994.
3. Cho'lpon. *Kecha va kunduz*. – Toshkent, 2000.
4. Kubryakova, E.S. *Kognitivnaya lingvistika*. – Moskva, 2004.
5. Langacker, R. *Cognitive Grammar*. – Oxford, 2008.
6. Benveniste, E. *Problems in General Linguistics*. – 1971.
7. Mahmudov, N. *O'zbek tili sintaksisi*. – Toshkent, 2012.
8. Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. – Chicago, 1980.

UO'K 81'251.1:81'253:808.83

O'ZBEK TILIDAN INGLIZ TILIGA YOZMA TARJIMADA SODDA GAPLAR TAHRIRI

N.N.Qurbonova, katta o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilidan ingliz tiliga yozma tarjima jarayonida sodda gaplarni tahrir qilish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda sodda gaplarning sintaktik qurilishi, tarjimada uchraydigan grammatik va uslubiy xatoliklar hamda ularni bartaraf etish yo'llari yoritiladi. Shuningdek, sodda gaplarni tahrirlash orqali tarjima matnining aniqligi va tabiiyligini ta'minlash masalasi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: sodda gaplar, tarjima tahriri, yozma tarjima, sintaktik moslik, grammatik xatolar, uslubiy aniqlik, o'zbek-ingliz tarjima.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы редактирования простых предложений при письменном переводе с узбекского языка на английский. Анализируются синтаксическая структура простых предложений, типичные грамматические и стилистические ошибки перевода, а также способы их устранения в процессе редактирования. Определяется роль редактирования в обеспечении точности и естественности переводного текста.

Ключевые слова: простые предложения, редактирование перевода, письменный перевод, синтаксическое соответствие, грамматические ошибки, стилистическая точность, узбекско-английский перевод.

Abstract. This article examines the issues of editing simple sentences in written translation from Uzbek into English. The study analyzes the syntactic structure of simple sentences, common grammatical and stylistic translation errors, and editing techniques used to correct them. The role of editing in ensuring accuracy and naturalness of the translated text is also highlighted.

Keywords: simple sentences, translation editing, written translation, syntactic equivalence, grammatical errors, stylistic accuracy, Uzbek-English translation.

Zamonaviy tarjimashunoslikda yozma tarjimaning sifati ko'p jihatdan tahrir jarayonining samaradorligiga bog'liqdir. Tarjima tahriri matndagi grammatik, sintaktik va stilistik nomuvofiqliklarni bartaraf etish orqali tarjimaning adekvatligi va tabiiyligini ta'minlaydi. Ayniqsa, o'zbek tilidan ingliz tiliga tarjima jarayonida sodda gaplarni to'g'ri va mantiqiy ifodalash tarjima matnining umumiy ravonligi va kommunikativ qiymatini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Chunki o'zbek va ingliz tillari grammatik tuzilishi, so'z tartibi hamda zamon va modal shakllarning qo'llanishi jihatidan sezilarli farqlarga ega [1].

Sodda gaplar tarjimada eng ko'p uchraydigan sintaktik birliklardan bo'lib, ular matnning asosiy mazmuniy tayanchini tashkil qiladi. Biroq sodda gaplar tarjimasida ko'pincha so'zma-so'z yondashuv natijasida ingliz tilida grammatik jihatdan noto'g'ri yoki stilistik jihatdan g'aliz gaplar paydo bo'ladi. Masalan, o'zbek tilidagi "Men bu masalani yaxshi bilaman" gapini "*I know well this issue*" shaklida tarjima qilish ingliz tilida tabiiy emas, chunki to'g'ri variant "*I know this issue well*" yoki "*I know this matter well*" bo'ladi. Demak, sodda gaplarni tahrir qilish jarayonida so'z tartibi, grammatik bog'lanish va stilistik me'yorlarni qayta ko'rib chiqish muhimdir [2].

Shu nuqtai nazardan, o'zbek tilidan ingliz tiliga yozma tarjimada sodda gaplarni tahrir qilish masalasi dolzarb bo'lib, mazkur maqolada sodda gaplarning tarjimada berilish xususiyatlari, uchraydigan tipik xatoliklar hamda ularni tahrir qilish usullari ilmiy asosda yoritiladi.

Tarjima tahriri masalasi tarjimashunoslikda mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllangan bo'lib, u tarjima jarayonining yakuniy bosqichi sifatida qaraladi. Tadqiqotchilar tahrirni tarjima matnini semantik, grammatik va stilistik jihatdan mukammallashtirish jarayoni deb baholaydilar [3]. P. Nyumark tarjima jarayonida grammatik moslik bilan bir qatorda stilistik tabiiylikni ta'minlash zarurligini ta'kidlab, tarjimon va muharrir matnni qayta ishlashda ingliz tilining normativ qoidalariga tayanishi lozimligini ko'rsatadi [4].

M. Beyker tarjimada sintaktik birliklar, ayniqsa gap tuzilishining to'g'ri berilishi tarjima adekvatligini belgilovchi muhim omil ekanini qayd etadi. Uning fikricha, tarjimonlar ko'pincha ona tilidagi sintaktik modellarni boshqa tilga ko'chirib, natijada "interferensiya" hodisasiga duch keladilar [5]. Bu holat sodda gaplarda ayniqsa tez-tez uchraydi, chunki sodda gaplar o'zbek tilida erkin so'z tartibiga ega bo'lsa, ingliz tilida qat'iy SVO (Subject-Verb-Object) tartibi asosiy norma hisoblanadi [6].

Ch. Nord funksional yondashuv asosida tarjima tahririni matnning kommunikativ maqsadiga bo'ysunuvchi jarayon sifatida baholaydi. Uning nazariyasiga ko'ra, tarjima matni maqsadli auditoriya uchun tushunarli va tabiiy bo'lishi kerak, shu bois sodda gaplar tahririda ma'no aniqligi va stilistik moslik birinchi o'rinda turadi [7]. Rus tarjimashunosligida V.N. Komissarov tarjimada sintaktik transformatsiyalarni tahlil qilib, sodda gaplarning tarjimasida grammatik moslikni ta'minlash va semantik yo'qotishlarni oldini olish muhimligini ta'kidlaydi [8].

O'zbek tarjimashunosligida ham yozma tarjimada gap tuzilishi, sintaktik moslik va tarjima xatoliklari masalalari o'rganilgan. Tadqiqotlarda sodda gaplarni tarjima qilishda zamon shakllari, yordamchi fe'llar, passiv konstruksiyalar va modal birliklarning berilishi ko'pincha murakkab muammo sifatida qayd etiladi [9]. Shuningdek, o'zbek-ingliz tarjimada interferensiya va sintaktik g'alizlikni bartaraf etishda tahrir jarayonining amaliy ahamiyati alohida ko'rsatib o'tilgan [10].

Adabiyotlar sharhi shuni ko'rsatadiki, sodda gaplarni tarjimada tahrirlash masalasi umumiy nazariy jihatdan yoritilgan bo'lsa-da, aynan o'zbek tilidan ingliz tiliga tarjimada uchraydigan tipik sintaktik xatoliklarni tizimli tahlil qilish hamda ularni tahrir orqali bartaraf etish masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Mazkur maqola aynan shu muammoni amaliy misollar asosida tahlil qilishga qaratilgan.

Mazkur tadqiqotda o'zbek tilidan ingliz tiliga yozma tarjima qilingan matnlar tadqiqot materiali sifatida tanlandi. Tadqiqot jarayonida publitsistik, ilmiy va rasmiy uslubdagi tarjima namunalaridan foydalanilib, ularda uchraydigan sodda gaplarning tarjima variantlari tahlil qilindi. Sodda gaplarning tarjimada berilishi, ularning ingliz tilidagi grammatik me'yorlarga mosligi hamda uslubiy tabiiyligi baholandi.

Shuningdek, pragmatik yondashuv asosida sodda gaplarning tarjimada kommunikativ vazifasi, ya'ni maqsadli auditoriya uchun tushunarlilik darajasi tahlil qilindi. Tadqiqotda tarjima adekvatligini

baholash mezonlari sifatida grammatik to'g'rilik, stilistik moslik va semantik aniqlik asos qilib olindi. Tahrir jarayonida esa sintaktik transformatsiyalar, qayta tuzish (restructuring), soddalashtirish va uslubiy moslashtirish kabi usullarning qo'llanishi kuzatildi.

O'tkazilgan tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zbek tilidan ingliz tiliga yozma tarjimada sodda gaplarni tahrir qilish jarayonida eng ko'p uchraydigan xatoliklar so'z tartibining buzilishi, fe'l zamon va shakllarining noto'g'ri qo'llanishi, yordamchi fe'llar hamda artikllarning tushirib qoldirilishi bilan bog'liqdir. O'zbek tilida sodda gaplar nisbatan erkin so'z tartibiga ega bo'lsa, ingliz tilida qat'iy sintaktik model, asosan SVO (subject–verb–object) tuzilishi ustuvor hisoblanadi. Shu sababli so'zma-so'z tarjima ingliz tilida grammatik jihatdan noto'g'ri yoki stilistik jihatdan g'aliz gaplarning yuzaga kelishiga olib keladi.

Tahlil qilingan materiallarda eng keng tarqalgan xatoliklardan biri so'z tartibi bilan bog'liq ekanligi aniqlandi. Masalan, o'zbek tilidagi "Men bu masalani yaxshi bilaman" sodda gapi ingliz tiliga "I know well this issue" tarzida tarjima qilingan. Bu variant ingliz tilida tabiiy emas, chunki ravish odatda gap oxirida yoki fe'ldan keyin joylashadi. Tahrir jarayonida gap "I know this issue well" yoki kontekstga qarab "I am well aware of this issue" shakliga keltiriladi. Bu o'zgarish ingliz tilining normativ so'z tartibini tiklaydi va gapni stilistik jihatdan ravonlashtiradi.

Fe'l zamonlarining noto'g'ri qo'llanishi ham sodda gaplar tarjimasida tez-tez uchraydi. Masalan, "U kecha Toshkentga keldi" gapi ayrim tarjimalarda "He comes to Tashkent yesterday" tarzida berilgan. Bu holatda zamon mosligi buzilgan, chunki ingliz tilida aniq o'tgan zamon holat bildiruvchi so'z bilan birga Past Simple ishlatiladi. Tahrirlangan variant "He came to Tashkent yesterday" bo'lib, bu yerda grammatik me'yor to'liq tiklanadi. Xuddi shuningdek, "Men bu hujjatni allaqachon imzoladim" gapi "I already signed this document" tarzida tarjima qilinishi mumkin bo'lsa-da, rasmiy va yozma uslubda "I have already signed this document" varianti maqsadga muvofiqroq hisoblanadi. Bu holat sodda gaplarni tahrirlashda kontekst va uslubiy talablarni hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Yordamchi fe'llar bilan bog'liq xatoliklar ham tahlil jarayonida aniqlandi. Masalan, o'zbek tilidagi "Bu masala muhokama qilinmoqda" gapi "This issue discusses" tarzida tarjima qilingan. Bu variant ingliz tilida grammatik jihatdan noto'g'ri bo'lib, passiv konstruksiya talab etiladi. Tahrirlangan variant "This issue is being discussed" bo'ladi. Bu yerda yordamchi fe'l va davomli passiv shakl to'g'ri tiklanadi. Xuddi shuningdek, "Bu loyiha amalga oshiriladi" gapi "This project will implement" tarzida noto'g'ri berilgan bo'lib, tahrir jarayonida u "This project will be implemented" shakliga o'zgartiriladi. Bu o'zgarish sodda gaplarda passiv nisbatning to'g'ri qo'llanishini ta'minlaydi.

Artikllar bilan bog'liq xatoliklar sodda gaplar tarjimasida eng barqaror muammolardan biri sifatida namoyon bo'ldi. O'zbek tilida artikl kategoriyasi mavjud emasligi sababli ingliz tiliga tarjimada ular ko'pincha tushirib qoldiriladi. Masalan, "Bu muammo jiddiy" gapi "This problem is serious" tarzida to'g'ri tarjima qilinishi mumkin, biroq ayrim hollarda "Problem is serious" shakli uchraydi. Tahrir jarayonida artikl qo'shib, "The problem is serious" varianti tiklanadi. Yana bir misolda "U rahbar hisoblanadi" gapi "He is leader" tarzida tarjima qilingan bo'lib, tahrirlangan variant "He is a leader" bo'ladi. Bu yerda noaniq artikl gapning grammatik to'g'riligini ta'minlaydi.

Sodda gaplarda predloglarning noto'g'ri qo'llanishi ham keng tarqalgan. Masalan, "U bu ishga javobgar" gapi "He is responsible to this work" tarzida tarjima qilingan. Ingliz tilida "responsible" sifati "for" predlogi bilan qo'llaniladi, shu sababli tahrirlangan variant "He is responsible for this work" bo'ladi. Xuddi shuningdek, "U loyiha ustida ishlayapti" gapi "He works on the project" tarzida to'g'ri bo'lsa-da, ba'zi tarjimalarda "He works in the project" shakli uchraydi. Tahrir jarayonida predlog almashtirilib, ingliz tilidagi normativ variant tiklanadi.

Modal fe'llar bilan bog'liq xatoliklar ham sodda gaplar tarjimasida muhim muammo sifatida qayd etildi. Masalan, "Bu hujjat topshirilishi kerak" gapi "This document must be submitted" tarzida to'g'ri tarjima qilinishi mumkin, biroq ayrim tarjimalarda "This document should submit" shakli uchraydi. Tahrir jarayonida modal fe'l va passiv shakl birgalikda tiklanib, "This document should be submitted" varianti tanlanadi. Bu holat sodda gaplarda modal ma'no va grammatik shakl uyg'unligini ta'minlash zarurligini ko'rsatadi.

Shuningdek, sodda gaplarda leksik tanlov bilan bog'liq stilistik xatoliklar ham aniqlandi. Masalan, "Bu juda muhim" gapi "*This is very important*" tarzida to'g'ri tarjima qilinishi mumkin, biroq rasmiy matnlarda "*This is highly important*" yoki "*This is of great importance*" variantlari uslubiy jihatdan mosroq hisoblanadi. Tahrir jarayonida kontekstga mos variant tanlanishi tarjima sifatini oshiradi. Yana bir misolda "U bu masalani hal qildi" gapi "*He solved this issue*" tarzida tarjima qilingan bo'lib, rasmiy uslubda "*He resolved this issue*" varianti afzalroq hisoblanadi.

Umuman olganda, tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilidan ingliz tiliga yozma tarjimada sodda gaplarni tahrir qilish jarayonida asosiy e'tibor so'z tartibi, fe'l zamonlari, yordamchi fe'llar, passiv konstruktsiyalar, artikllar va predloglarning to'g'ri qo'llanishiga qaratilishi lozim. Sodda gaplar tarjimasidagi xatoliklar matnning umumiy sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatib, mazmuniy aniqlik va stilistik tabiiylikni pasaytiradi. Shu bois tahrir bosqichi sodda gaplarning grammatik va semantik jihatdan mukammal ifodalanishini ta'minlovchi muhim jarayon sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nida E.A. *Toward a Science of Translating*. – Leiden: E.J. Brill, 1964.
2. Newmark P. *A Textbook of Translation*. – London: Prentice Hall, 1988.
3. Baker M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. – London: Routledge, 2018.
4. Nord Ch. *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*. – Manchester: St. Jerome Publishing, 1997.
5. Venuti L. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. – London; New York: Routledge, 1995.
6. Toury G. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2012.
7. Komissarov V.N. *Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty)*. – Moskva: Vysshaya shkola, 1990.
8. House J. *Translation Quality Assessment: Past and Present*. – London: Routledge, 2015.
9. Mossop B. *Revising and Editing for Translators*. – London: Routledge, 2014.
10. Abdullayev A. Tarjima tahririning nazariy va amaliy masalalari. - *Xorijiy filologiya*. – 2020. – №3. – B. 55–61.
11. Qodirova M. O'zbek-ingliz tarjimada sintaktik moslik va kollokatsion birliklar muammosi. - *Til va adabiyot ta'limi*. – 2021. – №5. – B. 44–50.
12. Rahimov S. Yozma tarjimada tahrir jarayonining lingvistik asoslari. - *Filologiya masalalari*. – 2019. – №2. – B. 38–45.
13. Ismoilova N.A. So'z birikmalarining tarjimada adekvat berilishi va tahrir masalalari. - *O'zbek tilshunosligi masalalari*. – 2022. – №1. – B. 60–67.

UO'K 81'251.1:81'253:808.83

O'ZBEK TILIDAN INGLIZ TILIGA YOZMA TARJIMADA SO'Z BIRIKMALARI TAHRIRI

N.N.Qurbonova, katta o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilidan ingliz tiliga yozma tarjima jarayonida so'z birikmalarini tahrir qilish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda so'z birikmalarining sintaktik va semantik xususiyatlari, ularning tarjimada berilishdagi tipik xatoliklari hamda tahrir usullari yoritiladi. Shuningdek, tarjima matnida mazmuniy aniqlik va uslubiy moslikni ta'minlashda tahrirning ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: so'z birikmalari, tarjima tahriri, yozma tarjima, sintaktik moslik, semantik aniqlik, o'zbek-ingliz tarjima, tahrir usullari.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы редактирования словосочетаний при письменном переводе с узбекского языка на английский. Анализируются синтаксические и семантические особенности словосочетаний, типичные переводческие ошибки и способы их исправления в процессе редактирования. Определяется роль редактирования в обеспечении смысловой точности и стилистической адекватности переводного текста.

Ключевые слова: словосочетания, редактирование перевода, письменный перевод, синтаксическое соответствие, семантическая точность, узбекско-английский перевод, приемы редактирования.

Abstract. This article analyzes the issues of editing word combinations in written translation from Uzbek into English. The study examines the syntactic and semantic features of word combinations, common translation errors, and editing techniques used to correct them. The role of editing in ensuring semantic accuracy and stylistic adequacy of the translated text is also highlighted.

Keywords: word combinations, translation editing, written translation, syntactic equivalence, semantic accuracy, Uzbek-English translation, editing techniques.

Zamonaviy tarjimashunoslikda tarjima sifatini ta'minlash jarayonida tahrir (editing) bosqichi muhim amaliy va nazariy ahamiyat kasb etadi. Tarjima matnining mazmuniy aniqligi, grammatik to'g'riligi hamda stilistik mosligini ta'minlash ko'p jihatdan tahrir jarayoniga bog'liqdir. Ayniqsa, o'zbek tilidan ingliz tiliga yozma tarjima jarayonida so'z birikmalarining to'g'ri va tabiiy ifodalanishi tarjima adekvatligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Chunki o'zbek va ingliz tillari sintaktik tuzilishi, so'z tartibi va bog'lanish modellari jihatidan farqlanadi, bu esa tarjima matnida turli xatoliklar va g'alizliklarni keltirib chiqarishi mumkin [1].

So'z birikmalari har bir tilning leksik-sintaktik tizimida muhim o'rin egallaydi. Ular fikrning aniq va mantiqiy ifodalanishini ta'minlab, matnning uslubiy yaxlitligini shakllantiradi. Biroq tarjima jarayonida so'z birikmalarining bevosita so'zma-so'z ko'chirilishi ingliz tilida g'ayritabiiy konstruksiyalar paydo bo'lishiga olib keladi. Masalan, o'zbek tilidagi "katta ahamiyatga ega" birikmasi ingliz tiliga "*has big importance*" tarzida so'zma-so'z tarjima qilinganda stilistik jihatdan g'aliz bo'lib qoladi, chunki ingliz tilida tabiiy variant "*is of great importance*" hisoblanadi. Demak, tarjima tahriri jarayonida aynan shunday birliklarni qayta ko'rib chiqish va ularni ingliz tilining normativ me'yorlariga moslashtirish zarurati yuzaga keladi [2].

Shu nuqtai nazardan, o'zbek tilidan ingliz tiliga yozma tarjimada so'z birikmalarini tahrir qilish masalasi dolzarb bo'lib, mazkur maqolada ushbu muammo tarjimashunoslik va lingvistika nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqotda so'z birikmalarining tarjimada berilish xususiyatlari, uchraydigan tipik xatoliklar hamda ularni bartaraf etish yo'llari ko'rib chiqiladi.

Tarjima tahriri masalasi tarjimashunoslikda alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllangan bo'lib, u tarjima jarayonining yakuniy va eng mas'uliyatli bosqichi sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotchilar tarjima tahririni matnni normativ til me'yorlariga moslashtirish, semantik aniqlikni ta'minlash va kommunikativ maqsadga erishishning muhim vositasi deb baholaydilar [3]. Xususan, P. Nyumark tarjimada stilistik tabiiylik va semantik moslikni birgalikda saqlash zarurligini ta'kidlab, tarjimon matnni tahrirlash jarayonida ekvivalentlikni qayta baholashi kerakligini ko'rsatadi [4]. M. Beyker tarjimada kollokatsiya va so'z birikmalarining to'g'ri berilishi tarjima sifatini belgilovchi muhim omil ekanini asoslab beradi. Uning fikricha, tarjimonlar ko'pincha ona tilidagi birikmalarni boshqa tilga to'g'ridan-to'g'ri ko'chirishga moyil bo'lib, bu esa tarjimada "sun'iy" ifodalar paydo bo'lishiga sabab bo'ladi [5]. Shuningdek, Nord funksional yondashuv asosida tarjima tahriri jarayonida matnning kommunikativ vazifasi birinchi o'rinda turishi lozimligini ta'kidlaydi, ya'ni tarjima matni maqsadli auditoriya uchun tabiiy va tushunarli bo'lishi kerak [6].

Rus tarjimashunosligida ham tarjima tahriri masalasi keng o'rganilgan bo'lib, V.N. Komissarov tarjimada grammatik va leksik moslikni ta'minlash jarayonida tahrirning ahamiyatini alohida ko'rsatadi. Uning fikricha, tahrir jarayoni tarjima matnidagi semantik og'ishlar va sintaktik nomuvofiqliklarni bartaraf etishga xizmat qiladi [7]. Bundan tashqari, tarjimada xatolik tipologiyasi, jumladan sintaktik xatolar va kollokatsion nomuvofiqliklar masalasi ham zamonaviy tadqiqotlarda muhim o'rin tutadi.

O'zbek tilshunosligida so'z birikmalarining grammatik tabiati, ularning bog'lanish turlari va sintaktik vazifalari haqida bir qator ilmiy ishlar olib borilgan. Bu tadqiqotlar tarjima jarayonida so'z birikmalarini tahlil qilish va tahrirlash uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, o'zbek-ingliz tarjimada sintaktik moslashtirish, so'z tartibi va kollokatsion birliklarni qayta qurish masalalari ham alohida tadqiqot obyekti sifatida qaralmoqda.

O'tkazilgan tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zbek tilidan ingliz tiliga yozma tarjimada so'z birikmalarini tahrir qilish jarayonida uchraydigan xatoliklar asosan kollokatsion nomuvofiqlik, so'z tartibining buzilishi, grammatik moslikning yo'qligi va semantik noaniqlik bilan bog'liqdir. O'zbek tilidagi so'z birikmalari ko'pincha erkin va sintaktik jihatdan moslashuvchan bo'lsa, ingliz tilida birikmalar qat'iy kollokatsion me'yorlarga asoslanadi. Shu sababli tarjima jarayonida so'zma-so'z yondashuv ingliz tilida g'aliz, tabiiy bo'lmagan konstruksiyalarni yuzaga keltiradi va matnning umumiy stilistik sifatini pasaytiradi. Tahlil qilingan materiallarda eng ko'p uchragan holatlardan biri

sifat birikmalarining noto'g'ri tarjima qilinishidir. Masalan, o'zbek tilidagi "katta ahamiyatga ega" birikmasi ingliz tiliga "*has big importance*" tarzida so'zma-so'z o'girilgan hollarda uchradi. Ushbu variant ingliz tilida tabiiy emas, chunki ingliz tilida "importance" bilan odatda "great" sifati kollokatsiyalashadi. Shu bois tahrir jarayonida bu birikma "*is of great importance*" shakliga keltiriladi. Bunday tahrir kollokatsion moslikni tiklaydi va matnni akademik uslubga yaqinlashtiradi [8]. Shunga o'xshash holat "yuqori darajada" birikmasida ham kuzatildi: tarjimada "*in high level*" shakli ishlatilgan bo'lib, bu grammatik jihatdan noto'g'ri. Ingliz tilida to'g'ri variant "*at a high level*" yoki kontekstga ko'ra "*to a great extent*" bo'lishi kerak. Demak, tahrir jarayonida predlog tanlovi muhim mezon sifatida namoyon bo'ladi [9].

Natijalar shuni ko'rsatdiki, o'zbek tilida keng qo'llaniladigan fe'l + ot birikmalari ingliz tiliga tarjimada ko'pincha noto'g'ri ko'chiriladi. Masalan, "qaror qabul qilmoq" birikmasi ayrim tarjimalarda "*to accept a decision*" tarzida berilgan. Bu holat semantik jihatdan noto'g'ri, chunki ingliz tilida "decision" bilan "make" fe'li ishlatiladi. Shuning uchun tahrir jarayonida to'g'ri variant "*to make a decision*" deb tiklanadi. Xuddi shuningdek, "tadqiqot olib bormoq" birikmasi "*to carry a research*" deb tarjima qilingan misollar uchradi. Ingliz tilida "research" bilan "carry out" yoki "conduct" fe'llari qo'llaniladi, shu sababli tahrirlangan variant "*to conduct research*" yoki "*to carry out research*" bo'ladi. Bu o'zgarish ingliz tilining ilmiy uslubiga mos keladi va tarjimaning adekvatligini oshiradi [10]. Shuningdek, "tahlil o'tkazmoq" birikmasi tarjimada "*to do analysis*" shaklida uchragan bo'lib, bu holat ham uslubiy jihatdan kuchsiz hisoblanadi. Tahrir jarayonida u "*to conduct an analysis*" yoki "*to perform an analysis*" tarzida beriladi. Bu yerda ingliz tilidagi akademik diskurs uchun xos bo'lgan fe'llar tanlanadi.

Tahlil jarayonida yana bir muhim muammo sifatida o'zbek tilidagi ot + ot birikmalarining ingliz tiliga noto'g'ri model asosida o'girilishi aniqlanadi. Masalan, "ta'lim sifati" birikmasi "*quality of education*" tarzida to'g'ri tarjima qilinishi mumkin, biroq ba'zi tarjimalarda "*education quality*" shakli qo'llanilgan. Ingliz tilida bu variant ham mavjud bo'lsa-da, akademik uslubda ko'pincha "quality of education" kengroq va rasmiyroq hisoblanadi. Shuning uchun tahrir jarayonida matnning umumiy uslubiga mos variant tanlanadi. Shuningdek, "ishlab chiqarish jarayoni" birikmasi "*production process*" tarzida berilishi tabiiy bo'lsa-da, ayrim tarjimalarda "*process of producing*" shakli uchraydi. Bunday tarjima grammatik jihatdan mumkin bo'lsa-da, terminologik ixchamlik va ilmiy uslub talabi nuqtayi nazaridan "production process" varianti maqsadga muvofiqdir [11].

So'z birikmalarini tahrir qilish jarayonida eng ko'p uchraydigan xatolardan biri so'z tartibi (word order) bilan bog'liq. O'zbek tilida aniqlovchi odatda aniqlanmishdan oldin keladi, ingliz tilida ham shunday bo'lsa-da, birikmalarda tartib qat'iy va ko'p komponentli aniqlovchilarda ma'lum ketma-ketlikka bo'ysunadi. Masalan, "mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasi" birikmasi ayrim tarjimalarda "*the level of development economic of the country*" tarzida noto'g'ri berilgan. Tahrir jarayonida bu birikma "*the level of the country's economic development*" shakliga keltiriladi. Bu holat ingliz tilida ot birikmalarining sintaktik me'yorini tiklash zarurligini ko'rsatadi [12]. Xuddi shuningdek, "xalqaro hamkorlikni rivojlantirish masalalari" birikmasi "*issues of develop international cooperation*" shaklida tarjima qilingan misollar uchradi. Bu yerda infinitiv shakli noto'g'ri ishlatilgan. Tahrirlangan variant "*issues of developing international cooperation*" yoki kontekstga qarab "*issues related to the development of international cooperation*" tarzida beriladi. Bu o'zgarish grammatik to'g'rilikni ta'minlaydi va matnni rasmiy uslubga moslashtiradi [13].

Natijalarga ko'ra, tarjimada so'z birikmalarining semantik torayishi yoki kengayishi ham tez-tez uchraydi. Masalan, o'zbek tilidagi "amalga oshirish" birikmasi ingliz tiliga doimo "*to do*" deb tarjima qilinishi uchradi: "loyihani amalga oshirish" – "*to do the project*". Biroq ingliz tilida bu ma'noni ifodalash uchun "implement", "carry out", "realize" fe'llari qo'llaniladi. Shu bois tahrir jarayonida "to implement the project" yoki "to carry out the project" shakli tanlanadi. Bu holat tarjimada leksik tanlovning muhimligini va fe'lning semantik mosligini ta'minlash zarurligini ko'rsatadi. Shuningdek, "ta'minlamoq" fe'li bilan bog'liq birikmalar tarjimada ko'pincha "*to give*" bilan ifodalanadi: "xavfsizlikni ta'minlash" – "*to give safety*". Bu ingliz tilida noto'g'ri va g'aliz. Tahrir jarayonida u "*to ensure safety*" shakliga o'zgartiriladi. Bu birikma ingliz tilida normativ va rasmiy uslubga mos hisoblanadi.

Kollokatsion nomuvofiqlik holatlari ilmiy va publitsistik matnlarda ham ko'p uchradi. Masalan, "katta tajriba" birikmasi "*big experience*" tarzida tarjima qilingan. Ingliz tilida "experience" bilan "great", "extensive", "considerable" sifatlari ishlatiladi. Shuning uchun tahrirlangan variant "*extensive experience*" bo'ladi. Shuningdek, "kuchli ta'sir" birikmasi "*strong influence*" tarzida to'g'ri berilishi mumkin, biroq ba'zi hollarda "*powerful influence*" ham stilistik jihatdan mos bo'lishi mumkin. Bu esa tarjima tahririda kontekstga mos sinonimik tanlov muhim ekanini ko'rsatadi. Yana bir misol sifatida "o'tkir muammo" birikmasi "*sharp problem*" tarzida so'zma-so'z tarjima qilingan hollarda uchradi. Tahrir jarayonida u "*serious problem*" yoki "*pressing issue*" shakliga keltiriladi, chunki ingliz tilida muammo kontekstida "pressing issue" rasmiy va tabiiy hisoblanadi.

Natijalar shuni ham ko'rsatdiki, ba'zi o'zbekcha so'z birikmalari ingliz tiliga tarjimada so'zma-so'z emas, balki transformatsiya yo'li bilan berilishi talab etiladi. Masalan, "e'tibor qaratmoq" birikmasi ko'pincha "*to put attention*" tarzida noto'g'ri tarjima qilinadi. Tahrirlangan variant "*to pay attention*" yoki "*to focus on*" shaklida beriladi. Shuningdek, "muammoni hal qilmoq" birikmasi "*to solve the problem*" tarzida to'g'ri bo'lsa-da, rasmiy matnlarda "address the problem" varianti ko'proq ishlatiladi. Bu holat tarjima tahririda uslubiy moslikni ta'minlash zarurligini ko'rsatadi. Yana bir misol sifatida "o'z hissasini qo'shmoq" birikmasi "*to add his contribution*" tarzida g'aliz tarjima qilingan bo'lib, tahrir jarayonida u "*to contribute*" yoki "*to make a contribution*" shakliga o'zgartiriladi. Bu ingliz tilidagi iqtisodiy va rasmiy diskurs uchun xos bo'lgan variant hisoblanadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni tasdiqladiki, o'zbek tilidan ingliz tiliga yozma tarjimada so'z birikmalarini tahrir qilish jarayonida eng muhim vazifalar sifatida kollokatsion moslikni ta'minlash, grammatik me'yorlarni tiklash, so'z tartibini ingliz tilining sintaktik qoidalariga moslashtirish va terminologik aniqlikni saqlash zarur. Tarjima matnida so'z birikmalarining noto'g'ri berilishi ko'pincha mazmuniy noaniqlik va stilistik g'alizlikni yuzaga keltirib, matnning umumiy sifatini pasaytiradi. Shuning uchun tahrir bosqichi tarjima jarayonining ajralmas qismi bo'lib, u tarjima adekvatligi va tabiiyligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu natijalar so'z birikmalarini tahrir qilishda sistemali yondashuv, kollokatsion lug'atlar va ingliz tilining normativ grammatik me'yorlariga tayangan holda ishlash zarurligini ilmiy asosda tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nida E.A. *Toward a Science of Translating*. – Leiden: E.J. Brill, 1964.
2. Newmark P. *A Textbook of Translation*. – London: Prentice Hall, 1988.
3. Baker M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. – London: Routledge, 2018.
4. Nord Ch. *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*. – Manchester: St. Jerome Publishing, 1997.
5. Venuti L. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. – London; New York: Routledge, 1995.
6. Toury G. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2012.
7. Komissarov V.N. *Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty)*. – Moskva: Vysshaya shkola, 1990.
8. House J. *Translation Quality Assessment: Past and Present*. – London: Routledge, 2015.
9. Mossop B. *Revising and Editing for Translators*. – London: Routledge, 2014.
10. Abdullayev A. Tarjima tahririning nazariy va amaliy masalalari. - *Xorijiy filologiya*. – 2020. – №3. – B. 55–61.
11. Qodirova M. O'zbek-ingliz tarjimada sintaktik moslik va kollokatsion birliklar muammosi. - *Til va adabiyot ta'limi*. – 2021. – №5. – B. 44–50.
12. Rahimov S. Yozma tarjimada tahrir jarayonining lingvistik asoslari. - *Filologiya masalalari*. – 2019. – №2. – B. 38–45.
13. Ismoilova N.A. So'z birikmalarining tarjimada adekvat berilishi va tahrir masalalari. - *O'zbek tilshunosligi masalalari*. – 2022. – №1. – B. 60–67.

UO'K 821.512.161:82-14

QIRQ OVOZ, QIRQ MA'NO: "HAQQUSH QICHQIRIG'I" TALQINIDA

M.U. Rahimova, o'qituvchi, Ma'mun universiteti, Xiva

Annotatsiya. Ushbu maqolada Omon Matjonning "Haqqush qichqirig'i" (1979) kitobida qirq (40) raqamining badiiy va ramziy vazifasi tadqiq etiladi. Maqolada o'zbek va jahon folklori an'analari asosida qirq sonining sakral ma'nosi, uning "Qirq afsona" turkumi kompozitsiyasidagi roli, "Odamning yoshi" she'ridagi falsafiy talqini hamda Haqqush obrazining ramziy yuklanishi

tahlil qilinadi. Tadqiqotda struktural folklorizm metodi qo'llanilgan bo'lib, qirq raqami shunchaki son emas, balki milliy tafakkurning o'lchov birligi va chegarasi sifatida ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Omon Matjon, "Haqqush qichqirig'i", qirq raqami, sakral son, folklorizm, numerologiya, Haqqush obrazi, o'zbek she'riyati, ramz, chilla.

Аннотация. В данной статье исследуется художественная и символическая роль числа сорок (40) в книге Омона Матжона "Haqqush qichqirig'i" (1979). На основе традиций узбекского и мирового фольклора анализируются сакральное значение числа сорок, его роль в композиции цикла "Сорок легенд", философская интерпретация в стихотворении "Возраст человека", а также символическая нагрузка образа Цапلي. В исследовании применяется метод структурного фольклоризма, согласно которому число сорок выступает не просто цифрой, но единицей измерения и границей национального мышления.

Ключевые слова: Омон Матжон, "Крик цапли", число сорок, сакральное число, фольклоризм, нумерология, образ Цапلي, узбекская поэзия, символ, чилла.

Abstract. This article examines the artistic and symbolic function of the number forty (40) in Omon Matjon's collection "The Cry of the Heron" (1979). Drawing on Uzbek and world folklore traditions, the study analyses the sacred meaning of the number forty, its compositional role in the "Forty Legends" cycle, its philosophical interpretation in the poem "A Person's Age", and the symbolic significance of the Heron image. The research applies the method of structural folklorism, demonstrating that the number forty functions not merely as a numeral but as a unit of measurement and a boundary of national thinking.

Keywords: Omon Matjon, "The Cry of the Heron", number forty, sacred number, folklorism, numerology, Heron image, Uzbek poetry, symbol, chilla.

XX asrning 70-yillari o'zbek she'riyatida folklorga "qaytish" tamoyili kuchaygan bir paytda, Omon Matjon xalq og'zaki ijodining eng qadimiy va sinkretik janrlaridan biri bo'lgan "afsona" janrini zamonaviy she'riyatga olib kirdi. Shoirning "Haqqush qichqirig'i" (1979) to'plami "Qirq afsona" deb nomlangan maxsus turkumni o'z ichiga oladi [2].

Ushbu asarni tadqiq etishda, avvalo, shoirning raqamlar ramziga (numerologiya) munosabatini aniqlashtirib olish lozim. Xalq dostonlari va ertaklarida "qirq" soni (*qirq yigit, qirq qiz, qirq kecha-kunduz, chilla*) sakral ma'noga ega. Omon Matjon ushbu an'anani davom ettirgan holda, kitob muqaddimasida shunday yozadi: "Haqqush qichqirig'i"ga qirqta afsonani jam etdim. Xo'sh, nega qirq?! "Qirq" degan so'zda noaniq, mavhum bir hikmatni ilg'amayotirsizmi?!.. Xalqimiz bejizga: "Qirq kunlik yo'l", "Qirq yil qirg'in bo'lsa ham ajali yetgan o'ladi", "Qirqinchi eshik", "Qirq hunar" demagan".

Bundan ko'rinadiki, shoir uchun "qirq" soni shunchaki arifmetik miqdor emas, balki milliy tafakkurning o'lchov birligi va chegarasidir. Ushbu "struktural folklorizm" usuli orqali shoir kitobning kompozitsion qurilishini xalqona ruh bilan sug'oradi.

Jahon mifologiyasi va folklorshunosligida sakral raqamlar (3, 7, 40) tizimi badiiy vaqt va makonni tashkil etuvchi muhim kod hisoblanadi. Ular orasida qirq (40) soni o'zining ko'p qatlamli ramziy ma'nolari bilan alohida ajralib turadi. Omon Matjonning "Haqqush qichqirig'i" asaridagi "Qirq afsona" siklining yaratilishi ham bejiz emas, chunki shoir xalq tafakkuridagi ushbu raqamning chegaralovchi va yakunlovchi xususiyatiga tayanadi. M.H.Tahmasibning ta'kidlashicha, xalq og'zaki ijodida *qirq* soni aniq matematik miqdorni emas, balki "juda ko'p", "sanoqsiz" tushunchalarini ifodalaydi. Olim yozadi: "*Qirqoyoq* deb ataluvchi hasharotning rostan ham 40 ta oyog'i yo'q, yoki qirq zinali quduqlarning zinasi aynan 40 ta emas. Bu nomlar ko'plik tushunchasini ifodalash uchun qo'llanilgan" [3]. Shu ma'noda, o'zbek folkloridagi "qirq hunar", "qirq vazir", "qirq kal" ifodalarida ham son emas, balki miqdoriy cheksizlik va to'liqlik ma'nosi ustuvordir. Omon Matjonning "Qirq afsona"si ham aynan qirqta emas, balki xalqning "bitmas-tuganmas" xotirasi ramzidir.

Jahon ertaklari va dostonlarida qahramonning sinov muddati yoki safari ko'pincha 40 raqami bilan belgilanadi. Manbalarda keltirilishicha, "yo'l 40 kun-u 40 tun davom etadi", "to'y 40 kun-u 40 tun bo'ladi", "jang 40 kun davom etadi". Bu formulalar epik vaqtning chegarasini va voqeaning to'liq yakunlanganini bildiradi.

“Qirq” sonining eng qadimiy va teran ildizlari xalqning *chilla* haqidagi mifologik tasavvurlariga borib taqaladi. Bu borada M.Jo‘rayevning ilmiy xulosalari g‘oyat muhimdir [4]. Olimning ta’kidlashicha, xalqimiz orasida “chaqaloq chillasi”, “kelinlik chillasi” degan tushunchalar mavjud bo‘lib, bu davrda sodir bo‘ladigan har qanday noxushlik yovuz ruhlar xuruji yoki chillada amal qilinishi lozim bo‘lgan tabu (taqiq)ning buzilishi deb qabul qilingan. M.Jo‘rayev yozadi: “Chilla – qirq kunlik muddat bo‘lib, chaqaloq yoki kelinchakni yomon ko‘zdan, yovuz ruhlardan asrash maqsadida qirq kun ichida ma’lum irimlarga qat’iy amal qilishidir... Bu magik udumga asos bo‘lgan “qirq” soni apokretik, ya’ni yovuz ruhlarni quvlash va xatardan himoya qilish vazifasini bajaradi” [5]. Demak, Omon Matjon she’riyatidagi “qirq” soni bilan bog‘liq obrazlar zahirida ajdodlarimizning yovuz kuchlardan himoyalaniş (apokretik) instinkti va hayotiy sikllarga bo‘lgan ishonchi yotadi.

Folklorda *qirq* soni ko‘pincha ilohiy homiylar – *Qirq chilton* (g‘oyib avliyolar) yoki epik yordamchilar (*qirq qiz*, *qirq yigit*) obrazida keladi.

Omon Matjon “Haqqush qichqirig‘i” kitobida “Nega qirq?” deya savol qo‘yar ekan, u jahon va o‘zbek folkloridagi, xususan, M.Jo‘rayev tadqiq etgan *chilla* va *apokretik himoya* tushunchalariga tayanib, qirq afsona xalq donishmandligining to‘liq majmuasi; millat ruhini yovuz kuchlardan asrovchi “qalqon”; inson idroki va tarix xotirasining o‘lchov birligidir degan g‘oyalarni ilgari suradi.

Jahon va o‘zbek folklori an‘analarida qirq soni nafaqat miqdor yoki sanoq, balki inson umrining kamolot pallasini belgilovchi sakral chegara sifatida talqin qilinadi. Omon Matjonning “Haqqush qichqirig‘i” kitobidan o‘rin olgan “Odamning yoshi” she’ri xalq og‘zaki ijodidagi qadimiy “umr taqsimoti” haqidagi afsona va “yosh topishmoqlari” (age riddles) bilan genetik jihatdan bog‘liqdir.

M.Jo‘rayev ta’kidlaganidek, turkiy xalqlar ertaklarida qizning o‘z juftini tanlashda “yosh topishmoqlari”dan foydalanishi keng tarqalgan. Bu topishmoqlarda inson umrining har bir bosqichi ramziy hayvonlar timsolida (zoomorf kod) ifodalanadi. Xalq dostonlari va ertaklarida yigitning qirq yoshi – uning jismoniy va ma’naviy qudratining eng yuqori nuqtasi sifatida tasvirlanadi. M.Jo‘rayev keltirgan “Sultonshoh” va “Zulayho” ertaklaridagi topishmoqlar buni yaqqol tasdiqlaydi. Masalan, “Zulayho” ertagida qo‘shni podshohning “qirqta yo‘lbars” so‘rashi aslida “qirq yashar, yo‘lbarsday kuchga to‘lgan yigit” ma’nosini anglatadi: “...O‘ttiz yoshda kishi tulkiday yuradi, qirqida qizil yo‘lbarsday bo‘ladi, saksonda serkadayin bo‘shashib... qoladi” [5]. Shuningdek, “Kenja botir” ertagining variantlarida aqlli qiz podshohga rad javobini berish uchun: “Qirq yoshda – qirqta ayg‘ir (kuchga to‘lgan ot), oltmish yoshda – oltmishta no‘xta (bo‘ysunuvchi, qari)” ramzlarini qo‘llaydi [6]. Demak, folklorda “qirq” soni – insonning “qizil yo‘lbars” yoki “chopag‘on ot” kabi eng kuchli, shiddatli va mustaqil davrini anglatadi.

Omon Matjonning “Haqqush qichqirig‘i” asaridagi markaziy obrazning tanlanishi tasodifiy emas. Bu obraz o‘zbek she’riyatida (Jamol Kamol, Omon Matjon) uch asosiy omil tufayli falsafiy ramzga aylangan. Ijodkorlarning bu qushga murojaat qilishining eng asosiy sababi uning nomi va sayrash tovushidagi o‘ziga xoslikdir. Garchi ilmiy manbalarda Haqqush “qarqaralar oilasiga mansub... baliq, baqa bilan oziqlanuvchi” qush sifatida tavsiflansa-da, shoirlar uning biologik ozuqasiga emas, balki ovozigga e’tibor qaratadilar.

Xalq tasavvurida qushning tundagi qichqirig‘i “Haq-qu” (Haq – bu xudo, haqiqat) so‘ziga o‘xshatiladi. Shu bois, Jamol Kamol she’rida bu holat tasavvufiy “zikr” darajasiga ko‘tariladi: “*Haq deb qichqiradi Haqqush har kecha, Qichqirib, o‘zini g‘amga o‘raydi*”. Demak, shoirlar uchun Haqqush – tabiatdagi oddiy jonot emas, balki tilida “Haq” (Adolat va Iloh) nomi jo bo‘lgan yagona “orifi billoh” (Haqni tanuvchi) qushdir. Omon Matjonda asarning birinchi afsonasida shunday misralar bor: “*Haqqush tunda kelib qichqirar: Haq-qu! Uxlayotganlarni uyg‘otar: Haq-qu!*”. Bu yerda folklordagi “ogohlantiruvchi qush” motivi zamonaviy jamiyatdagi loqaydlikka qarshi qaratilgan ijtimoiy isyonga aylanadi.

Ensiklopedik ma’lumotda keltirilishicha: “*Haqqush... asosan, tunda faol; koloniya bo‘lib daraxtlarga uya quradi*”. Omon Matjon va Jamol Kamol aynan shu “tungi faollik” xususiyatini ijtimoiy ramzga aylantiradilar. She’riyatda tun – jamiyatdagi g‘aflat, jaholat yoki zulm davri (masalan, turg‘unlik yillari) timsolidir. Hamma uxlaganda uyg‘oq bo‘lish – bu shoirlik qismatidir: “*Oqshom cho‘kar, zulmat bosar tim qaro... Tungi nolasini boshlaydi Haqqush*”. (Jamol Kamol). Bu

o'rinda Haqqush – g'aflat uyqusidagi jamiyatni uyg'otuvchi, zulmat qo'ynida haqiqat izlovchi "Ziyoli" (intelligent) prototipidir. Jamol Kamol she'ridagi *"Insonlar qavmiga najot so'raydi"* misrasi Omon Matjonning konsepsiyasiga juda yaqin. Omon Matjonda ham Haqqush vayronalar ichida yolg'iz qolib, o'tmish va kelajakni bog'lovchi vositachi vazifasini bajaradi. Uning "o'zini g'amga o'rashi" – millat dardini o'z yuragiga qabul qilish belgisidir.

Omon Matjon "Odamning yoshi" she'rida ushbu folklor an'anasini davom ettirgan holda, mashhur "Umrning hayvonlardan qarzga olinishi" haqidagi kosmogonik afsonani qayta ishlaydi. Shoir talqinida Tabiat (Tangri) insonga bergan dastlabki 40 yil – bu uning haqiqiy insoniy umridir.

"Qirq yosh – asil o'z yoshing,

Qirq – eng tikka quyoshing.

Shuni a'lo yasholsang,

So'ng ham egilmas boshing" (HQ, 20).

Bu o'rinda shoir va folklor o'rtasidagi qiziqarli tipologik uyg'unlik va farq ko'zga tashlanadi: qirq yoshdan keyingi davr ko'pincha jismoniy zaiflashuv ("no'xta", "tuxum") sifatida salbiy baholanadi; qirq yoshdan keyingi umr "Eshak va Itdan olingan" yillar sifatida talqin qilinadi. Agar inson o'z qirq yilini (asl yoshini) bekor o'tkazsa, uning keksaligi "eshakdek ishlash" (mehnat azobi) va "itdek xor bo'lish" (muhtojlik) bilan o'tadi:

"Shu o'z yoshing o'tsa puch,

Bekor ketsa yoshlik, kuch,

Eshak va it qismati

Senga so'zsiz bo'lur duch!"

Folklorshunos olimlarning ta'kidlashicha, xalq topishmoqlaridagi raqamlar ramzi insonning jamiyatdagi o'rini belgilashga xizmat qilgan [5]. Omon Matjon ushbu qadimiy kodni zamonaviy inson psixologiyasiga ko'chiradi. She'rdagi lirik qahramon (Inson) Tabiatdan ko'proq umr so'rar ekan, *"Hali uyim bitmadi, yig'in-to'yim bitmadi"* deya ro'kach qiladi. Bu insonning dunyoviy tashvishlarga o'ralashib qolib, umrning gul pallasini boy berishi fojeasidir.

Omon Matjon qirq soni bilan bog'liq folklor motivlaridan foydalanib, quyidagi ilmiy-falsafiy xulosalarni beradi: she'rdagi hayvonlar (eshak, it) obrazi folklordagi "yosh topishmoqlari"dagi zoomorf kodlar (serka, tuxum, no'xta)ning zamonaviylashtirilgan variantidir; qirq yosh – insonning o'z taqdirini o'zi boshqaradigan mustaqil davri. Undan keyingi davr esa yoshlikdagi mehnat va aqlning natijasi (yoki jazosi) sifatida keladi ("Qirqdan keyin uzr yo'q" maqoli mazmuni ham shu bilan bog'liq); shoir qirq raqamini hayotning imtihon nuqtasi sifatida ko'rsatib, zamondoshlarini umrning har lahzasidan unumli foydalanishga chorlaydi.

"Eshak, it xohlamagan Umrni senga berdim!" (HQ, 22).

Bu o'rinda eshak va it so'zlari shunchaki zoonim (hayvon nomi) emas, balki folklor birligi va inson hayotining muayyan bosqichlarini ifodalovchi ramz (kod) sifatida namoyon bo'ladi.

Jahon va sharq folklorida eshak obrazi ambivalent (ikki xil) tabiatga ega. Bir tomondan, u qaysarlik va aqlsizlik ramzi bo'lsa, ikkinchi tomondan, u sabr-toqat, chidam va og'ir mehnat timsolidir. "Ko'pchilik xalqlar folklorida eshak ahmoqlik va qaysarlik, ba'zan esa sabr-toqat ramzidir" [7].

Omon Matjon she'rida eshakning *"Kuch-quvvatim bor mahal... Ishlatdi odam bog'lab"* deya shikoyat qilishi inson umrining qirq yoshdan oltmish yoshgacha bo'lgan davriga ishoradir. Bu davrda inson xuddi "eshakdek" tinimsiz mehnat qiladi, ro'zg'or yukini tortadi va o'zi uchun yashashga vaqt topolmaydi. Shoir folklordagi "yuk tashuvchi hayvon" obrazini ijtimoiy-psixologik holat – "hayot tashvishlari ostida ezilgan inson" ramziga aylantiradi.

Folklorda it – sadoqat, uy qo'riqchisi, lekin ayni paytda xorlik va qaramlik ramzidir. She'rda itning *"Yosh paytim odam uchun sarf etdim bor-yo'q kuchim... Lekin qarigan onim, darbadar qoldi jonim"* deyishi inson umrining keksalik (60 yoshdan keyingi) davrini anglatadi. Bunda folklordagi *"Itdek xor bo'lish"* iborasi falsafiy mazmun kasb etadi: agar inson yoshligida (asil 40 yilida) o'zligini anglamasa va ma'naviy zaxira to'plamasa, keksaligi muhtojlik va yolg'izlikda, "birovning qo'liga qarab" o'tadi.

Bu o'rinda shoir Sharq folkloridagi reinkarnatsiya (bir shakldan ikkinchi shaklga o'tish) g'oyasini emas, balki axloqiy transformatsiyani nazarda tutadi, ya'ni inson o'z umrini to'g'ri yashamasa, uning hayoti hayvonot olami qismatiga (mehnat azobi va xorlikka) aylanib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Омон Матжон. Ҳаққуш кичкириғи. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1979.
2. Мадрахимова Н. “Ҳаққуш кичкириғи”да ҳақ сўз салмоғи. Илм сарчашмалари. № 3. 2003. – Б.33-34
3. Тəһмасиб М. Ўн сўз // Азəрбајсан нағиллари: икки цилддə. Баки: SSRİ EA AzF, 1941. I cild. – S. 8.
4. Жўраев М. “Қирқ”нинг қирқ хил тавсифи // Филологик тадқиқотлар. – Тошкент, 1981. – 7-сон
5. Жўраев М., Расулова З. Миф, маросим ва эртақ. – Тошкент: MUMTOZ SO'Z, 2014. – Б. 21-31.
6. Афзалов М. Сўнг сўз // Кенжа ботир. Эртақлар. – Тошкент, 1973. – Б. 173-174.
7. Решетников Н.И. Мир животных в пословицах, поговорках, приметах и повериях. – Москва, 2016. – С. 45.

UO'K 81.23:81'234.25

XALQ MAQOLLARINING SVILIZATSIYASI VA TARJIMASINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Sh.D.Rahimova, o'qituvchi, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz

Annotatsiya. Mazkur maqolada xalq maqollarining stilizatsiyasi va tarjimasi jarayonining lingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda maqollarning semantik, stilistik va lingvokulturologik jihatlarini o'rganilib, ularning tarjimasida yuzaga keladigan muammolar va ularni bartaraf etish strategiyalari yoritiladi. Shuningdek, o'zbek va ingliz tillari misolida maqollarni stilizatsiya qilish hamda adekvat tarjima qilish usullari qiyosiy tahlil asosida ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: maqol, stilizatsiya, tarjima, ekvivalentlik, lingvokulturologiya, frazeologiya, metafora.

Аннотация. В данной статье анализируются лингвистические особенности процессов стилизации и перевода пословиц. В исследовании рассматриваются семантические, стилистические и лингвокультурологические аспекты пословиц, а также проблемы, возникающие при их переводе, и стратегии их преодоления. Кроме того, на основе сравнительного анализа показаны методы стилизации и адекватного перевода пословиц в узбекском и английском языках.

Ключевые слова: пословица, стилизация, перевод, эквивалентность, лингвокультурология, фразеология, метафора.

Abstract. This article analyzes the linguistic features of the processes of stylization and translation of proverbs. The study examines the semantic, stylistic, and linguoculturological aspects of proverbs, highlighting the problems that arise in their translation and the strategies used to overcome them. It also provides a comparative analysis of methods for stylizing and achieving adequate translation of proverbs in Uzbek and English.

Keywords: proverb, stylization, translation, equivalence, linguoculturology, phraseology, metaphor.

Til tizimida xalq maqollari alohida funksional-semantik qatlamni tashkil etib, ular xalqning ko'p asrlik tajribasi, ijtimoiy ong va madaniy xotirasining konsentrlashgan ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur birliklar nafaqat tilning leksik boyligini, balki uning aksiologik (qadriyatga yo'naltirilgan) va gnoseologik (bilish jarayoniga oid) imkoniyatlarini ham yoritadi. frazeologiya doirasida o'rganiladigan maqollar struktur-semantik yaxlitligi, qisqa va lo'nda shaklda umumlashgan fikrni ifodalashi, yuqori darajadagi obrazlilik va metaforik xarakterga egaligi bilan ajralib turadi. Shu bois ular nutqda tayyor holatda qo'llaniladigan, barqaror va takrorlanuvchi birliklar sifatida kommunikativ samaradorlikni ta'minlaydi.

Maqollar tarjimasi masalasida ko'plab tarjimashunos olimlar o'z fikrlarini bildirgan. Xususan, Peter Newmark maqollar va frazeologik birliklarni tarjima qilishda ekvivalentlik va kommunikativ adekvatlik muhimligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, agar maqolning to'g'ridan-to'g'ri ekvivalenti mavjud bo'lmasa, tarjimon uning ma'nosini saqlagan holda mos (functional) yoki izohli tarjima usulini tanlashi lozim.

Shuningdek, Eugene Nida tarjimada dinamik ekvivalentlik nazariyasini ilgari surib, maqollarni tarjima qilishda ma'no va ta'sirni saqlash birlamchi ekanini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, tarjima natijasi

qabul qiluvchi auditoriyada asl matnga yaqin ta'sir uyg'otishi kerak. Maqollar tarjimasida asosiy muammo – ekvivalentlikni ta'minlashdir. qiyosiy tilshunoslik doirasida ekvivalentlik bir til birliklarining boshqa tildagi funksional va semantik mosligini anglatadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, maqollar tarjimasida uch xil holat kuzatiladi:

To'liq ekvivalentlik – mazmun va obraz jihatdan mos keluvchi birliklar:

“Time is money” → “Vaqt — pul”

Qisman ekvivalentlik – umumiy ma'no saqlanadi, lekin obrazlar farq qiladi:

“Don't count your chickens before they hatch” → “Jo'jani kuzda sanaydilar”

Ekvivalentsizlik – milliy-madaniy komponent sababli to'g'ridan-to'g'ri moslik mavjud emas[1].

Bunday holatlarda tarjimon semantik adekvatlik va pragmatik moslikni ta'minlash uchun qo'shimcha strategiyalarga murojaat qiladi.

Maqollarni tarjima qilishda qo'llaniladigan asosiy strategiyalar quyidagilardan iborat:

Analog maqol bilan almashtirish – eng samarali usullardan biri bo'lib, tarjima tilida mavjud o'xshash maqol tanlanadi;

Deskriptiv tarjima – maqol ma'nosi izoh orqali yetkaziladi;

Kalka (so'zma-so'z tarjima) – asosan universal obrazlarda qo'llanadi;

Adaptatsiya – milliy-madaniy moslashtirish orqali amalga oshiriladi[2].

Masalan, “A rolling stone gathers no moss” maqolining “Ko'chgan elga qut yo'q” tarzida tarjima qilinishi adaptatsiya strategiyasiga misol bo'ladi. Bu yerda asosiy e'tibor funksional ma'noni saqlashga qaratilgan.

Analog maqol bilan almashtirish – bu manba tilidagi maqolning to'g'ridan-to'g'ri tarjimasini emas, balki uning mazmuni va funksiyasiga mos keluvchi boshqa maqolni tanlashdir. Bu usulda:

asosiy g'oya saqlanadi;

obrazlar tizimi o'zgarishi mumkin;

milliy kolorit tarjima tiliga moslashtiriladi[3].

Masalan, ingliz tilidagi: “*Love is blind*” maqoli o'zbek tilida “*Muhabbat ko'zni ko'r qiladi*” shaklida deyarli to'liq ekvivalent sifatida qo'llaniladi. Bu holatda analogiya minimal bo'lib, to'g'ridan-to'g'ri moslik mavjud. Ammo ayrim hollarda to'liq moslik kuzatilmaydi va analog tanlash zarur bo'ladi.

Quyidagi misollarda semantik yadroning saqlanishi, ammo obrazlarning farqlanishi kuzatiladi: “*The way to a man's heart is through his stomach*” → o'zbek tilida: “*Erkakning ko'ngliga yo'l – oshqozonidan o'tadi*”. Bu yerda har ikkala til ham muhabbatni parvarish va g'amxo'rlik orqali mustahkamlash g'oyasini ifodalaydi. Obrazlar o'xshash bo'lsa-da, ularning stilistik ifodasi milliy nutq an'analariga moslashtirilgan. “*Where there is love, there is life*” → o'zbek tilida ko'pincha “*Sevgi bor joyda hayot bor*” yoki kontekstga qarab “*Mehr bor joyda baraka bor*” tarzida beriladi. Bu yerda “life” tushunchasi o'zbek tilida “baraka”, “hayot mazmuni” kabi kengroq madaniy tushunchalar bilan almashtiriladi[4].

Ba'zi hollarda ingliz maqolining bevosita tarjimasini o'zbek o'quvchisi uchun tabiiy eshitilmaydi. Shunda tarjimon mazmunan yaqin, lekin obraz jihatdan farqli maqolni tanlaydi: “*Love conquers all*” → o'zbek tilida: “*Sevgi hamma narsani yengadi*” (to'g'ridan-to'g'ri variant) → yoki kontekstga qarab: “*Mehr bilan tog'ni ham eritish mumkin*” (analog-adaptiv variant). Ikkinchi variantda obraz butunlay o'zgargan bo'lsa-da, asosiy g'oya – muhabbatning qudrati saqlanadi.

“Muhabbat” konsepti turli madaniyatlarda turlicha talqin qilinadi, lingvokulturologiya nuqtayi nazaridan: ingliz tilida muhabbat ko'proq individual hissiyot sifatida ifodalanadi; o'zbek tilida esa u ko'pincha ijtimoiy, oilaviy va axloqiy qadriyatlar bilan uyg'un holda talqin qilinadi. Masalan: ingliz maqollarida romantik muhabbat ustuvor bo'lsa, o'zbek maqollarida “mehr”, “sadoqat”, “hurmat” tushunchalari kengroq qo'llaniladi. Shu sababli analog maqol tanlashda tarjimon faqat lingvistik emas, balki madaniy moslikni ham hisobga oladi[5].

Deskriptiv tarjima (izohlovchi tarjima) — bu maqol yoki iboraning bevosita ekvivalenti mavjud bo'lmaganda, uning mazmuni, g'oyasi va pragmatik ma'nosini tavsif (izoh) orqali yetkazish usulidir. Bunda tarjimon maqolni so'zma-so'z emas, balki uning ichki semantik mohiyatini ochib beradi.

1. Ingliz tilidan o'zbek tiliga

“*A bird in the hand is worth two in the bush*” → Deskriptiv tarjima: Qo'lingdagi aniq narsani yo'qotib, noma'lum va noaniq foyda ortidan quvish to'g'ri emas. (Izoh orqali maqolning ma'nosi ochib berildi, chunki aynan shu shaklda ekvivalent har doim ham ishlatilmasligi mumkin). “*When pigs fly*” → Deskriptiv tarjima: Bu hech qachon sodir bo'lmaydigan, mutlaqo imkonsiz holatni bildiradi.

2. O'zbek tilidan ingliz tiliga

“*Otning o'limi – itning bayrami*” → Deskriptiv tarjima: One person's misfortune can become another's advantage or opportunity. “*Ko'rpangga qarab oyoq uzat*” → Deskriptiv tarjima: You should live according to your financial means and not spend more than you can afford. “*Suv kelar – tosh ketar*” → Deskriptiv tarjima: Over time, difficulties and obstacles will pass, and situations will improve.

Deskriptiv tarjima usuli, ayniqsa, lingvomadaniy jihatdan o'ziga xos bo'lgan maqollarni tarjima qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu usul orqali tarjimon nafaqat til birliklarini, balki ular ortidagi madaniy, pragmatik va konseptual mazmunni ham qayta ifodalaydi. Natijada, tarjima qabul qiluvchi til vakiliga maqolning asl kommunikativ qiymati tushunarli shaklda yetkaziladi[6].

Kalka (so'zma-so'z tarjima) — maqol tarkibidagi obraz va komponentlar ikki tilda ham universalligi (umumiyligi) sababli deyarli o'zgarmagan holda tarjima qilinadigan usuldir. Bu usul odatda tabiat, hayvonlar, insoniy tajriba kabi umumiy konseptlarga asoslangan maqollarda samarali qo'llanadi.

Quyida ingliz va o'zbek tillarida kalka usuli bilan tarjima qilinadigan maqollarga misollar keltiriladi:

1. Ingliz tilidan o'zbek tiliga

“*Time is money*” → Vaqt — pul. (Bu yerda “time” va “money” tushunchalari universal bo'lgani uchun so'zma-so'z tarjima to'liq mos keladi). “*The apple doesn't fall far from the tree*” → Olma daraxtdan uzoqqa tushmaydi. (Obraz har ikkala madaniyatda ham bir xil ma'noda ishlatiladi — farzand ota-onasiga o'xshaydi). “*Better late than never*” → Hech bo'lmagandan ko'ra kech bo'lgani yaxshi. (Struktura va mazmun minimal o'zgarish bilan saqlangan) “*Walls have ears*” → Devorlarning ham qulog'i bor. (Yashirin gaplar oshkor bo'lishi mumkinligi haqidagi universal ogohlantirish)[7].

Kalka usuli maqollar tarjimasida semantik va struktur ekvivalentlikni maksimal darajada saqlashga xizmat qiladi. Bu usul, ayniqsa, turli tillarda o'xshash konseptual metaforalar va universal obrazlar mavjud bo'lgan hollarda samarali qo'llanadi. Natijada tarjima jarayonida milliy-madaniy tafovutlar minimal darajada bo'lib, asl maqolning shakl va mazmun uyg'unligi saqlanadi.

2. O'zbek tilidan ingliz tiliga

“*Yolg'onning oyog'i kalta*” → A lie has short legs. (Obraz to'liq saqlanadi — yolg'on uzoqqa bormaydi). “*Ko'z — qalb oynasi*” → *Eyes are the mirror of the soul*. (Universallashtirish metafora asosida kalka tarjima mumkin). “*Temirni qizig'ida bos*” → Strike the iron while it is hot. (Obraz va harakat bir xil saqlanadi).

Adaptatsiya (moslashtirma tarjima) – maqolni bevosita tarjima qilish o'rniga, uni qabul qiluvchi til va madaniyatga milliy-madaniy jihatdan mos variant bilan almashtirish usulidir. Bu holatda asl maqoldagi obraz o'zgaradi, lekin asosiy g'oya va funksional ma'no saqlanib qoladi[8].

Adaptatsiya usuli maqollar tarjimasida eng samarali strategiyalardan biri bo'lib, u tarjimaning kommunikativ adekvatligini ta'minlaydi. Ushbu usul orqali tarjimon asl matndagi milliy-madaniy komponentlarni qabul qiluvchi tilga moslashtirib, o'quvchi yoki tinglovchi uchun tabiiy va tushunarli variantni tanlaydi. Natijada tarjima nafaqat semantik, balki pragmatik jihatdan ham muvaffaqiyatli amalga oshiriladi. Stilizatsiya jarayonida esa maqollarning badiiy ifodaviyligi, obrazlilik va ekspressivligi saqlanishi muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London: Routledge, 1992. – 304 p.
2. Jakobson R. On Linguistic Aspects of Translation // Selected Writings. – The Hague: Mouton, 1971. – P. 260-266.
3. Mamatov A. O'zbek xalq maqollari va ularning lingvistik xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 2015. – 180 b.

4. Newmark P. A Textbook of Translation. – London: Prentice Hall, 1988. – 292 p.
5. Nida E.A. Toward a Science of Translating. – Leiden: E.J. Brill, 1964. – 331 p.
6. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 9.384 b.
7. Tursunov U., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 320 b.
8. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
9. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2001. – 208 с.

UO'K 821.512.161:82-14

USMON AZIM SHE'RIY MATNLARINING ASSOTSIATIV STRUKTURASI

*H.A.Rahmonov, o'qituvchi, PhD, Qo'qon Davlat Universiteti, Qo'qon**N.T.Sidiqova, magistrant, Qo'qon Davlat Universiteti, Qo'qon*

Annotatsiya. Mazkur maqolada Usmon Azim poetikasida assotsiativ strukturalarning shakllanish mexanizmlari, ularning semantik tabiati va badiiy funksiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqot kognitiv poetika, assotsiativ semantika, lingvopoetika va psixolingvistika nazariyalariga tayangan holda olib borildi. She'riy matnlarda tabiat obrazlari, ruhiy kechinmalar va milliy timsollar o'zaro assotsiativ bog'lanishlar orqali poetik makon yaratishi aniqlandi.

Kalit so'zlar: assotsiativ struktura, kognitiv poetika, lingvopoetika, assotsiativ semantika, psixolingvistika, metafora, semantik maydon, poetik obraz.

Аннотация. В данной статье анализируются механизмы формирования ассоциативных структур в поэтике Усмана Азима, их семантическая природа и художественные функции. Исследование проводилось на основе теорий когнитивной поэтики, ассоциативной семантики, лингвопоэтики и психолингвистики. Установлено, что в поэтических текстах образы природы, духовные переживания и национальные символы создают поэтическое пространство посредством ассоциативных связей.

Ключевые слова: ассоциативная структура, когнитивная поэтика, лингвопоэтика, ассоциативная семантика, психолингвистика, метафора, семантическое поле, поэтический образ.

Abstract. This article examines the associative structures that define the poetic worldview of Usmon Azim, one of the leading figures in modern Uzbek poetry. Drawing on the theoretical foundations of cognitive poetics, associative semantics, linguopoetics, and psycholinguistics, the research analyzes how the poet constructs meaning through complex associative links between natural imagery, emotional states, and culturally significant symbols.

Key words: associative structures, cognitive poetics, associative semantics, linguopoetics, psycholinguistics, conceptual metaphor, semantic field, poetic imagery.

Kirish. Assotsiativlik lingvopoetikada “so‘z – obraz - ma‘no” zanjiri orqali yaratiladigan ma‘no ko‘lamining kengayishi, poetik matnda yashirin, bilvosita, konnotativ bog‘liqliklar orqali yangi obrazlar tug‘dirish jarayonidir. Bu hodisa psixolingvistika, kognitiv lingvistika va poetik semantika nuqtai nazaridan inson ongining tasavvur tizimi bilan bog‘langan. O‘zbek poeziyasi, ayniqsa XX asr oxiri va XXI asr boshida, metaforik fikrlashning kuchayishi, shaxsiy poetik dunyoqarashning murakkablashuvi bilan assotsiativ obrazlar tizimini yanada boyitdi. Istiqlool davri shoirlarida, jumladan, Usmon Azim, Xurshid Davron, Muhammad Yusuf, Shavkat Rahmon, Nodir Normatov, Jamol Kamol assotsiativ metafora, konnotatsiya, obrazli parallelizm kabi hodisalar faol kuzatiladi.

Usmon Azim zamonaviy o‘zbek poeziyasining eng innovatsion va psixologik-estetik jihatdan murakkab shoirlaridan biri bo‘lib, uning poetikasida assotsiativ strukturalar yetakchi badiiy mexanizmlardan sanaladi. Shoirning obrazlari, metaforalari, ruhiy o‘tishlari, kutilmagan ma‘no bog‘liqliklari va ichki dialoglari ong oqimi hamda subyektiv kechinmalar bilan chambarchas qo‘shilgan bo‘lib, ularning asosida ko‘pincha assotsiativ fikrlash yotadi.

Kognitiv-nutqiy tahlil D. Quronov va O. Madrahimovlarning til va tafakkur, poetik obrazlarning mental modeli, assotsiativ ma‘no va ong strukturalari haqidagi qarashlari mavjud. Quronov badiiy matnni faqat estetik hodisa emas, balki “inson ongida qayta yaratiladigan kognitiv

tuzilma” sifatida talqin qiladi; [2] Madrahimov esa soʻzning maʼnosi ongndagi “tasavvur chizmalari” orqali shakllanishini uqtiradi. Shu nuqtai nazardan, Usmon Azim sheʼriyatidagi obrazlar “tun”, “sham”, “yoʻl”, “yurak”, “iztirob” - oʻquvchi ongida qanday assotsiativ maydonlarni faollashtirishi kognitiv poeziya tamoyillari asosida tahlil qilindi. Kognitiv-nutqiy yondashuv shoir poetikasida obrazlar oʻrtasidagi mantiqan emas, ruhiy-assotsiativ tarzda yuzaga keladigan bogʻlanishlarni ochishga imkon berdi.

Lingvopoetik tahlil M. Sultonov, B. Nazarov va M. Abdullayev tomonidan ishlab chiqilgan poetik til, obraz tizimi, tropika va badiiy tafakkur haqidagi ilmiy tamoyillarga tayangan. Sultonov poetik matnni “koʻp qatlamli semantik struktura” sifatida talqin qilib, metafora, metonimiya va ramzlarning ichki semantik faoliyatini ochib beradi. Nazarov esa sheʼriy obrazlarning milliy-madaniy asoslarini, timsollarning semantik koʻlami va poetik funksiyasini tadqiq etadi. [3] Ushbu qarashlardan kelib chiqib, Usmon Azim lirikasi uchun xos boʻlgan metaforik-assotsiativ obrazlar, masalan, “sham – umid – yorugʻlik – kurash” yoki “tun – dard – koʻngil – sukunat” kabi strukturalarning lingvopoetik mexanizmlari izohlandi.

Assotsiativ-semantik xarita tuzish F. Xudoyberdiyeva, N. Erkinova va B. Sobirovlarning assotsiativ maydon va semantik guruhlash tamoyillariga asoslanadi. Xudoyberdiyeva assotsiativ maʼnoni “soʻzning shaxsiy, ijtimoiy va madaniy xotirada qoʻzgʻalayotgan semantik rezonansi” sifatida talqin qiladi; [4] Erkinova esa assotsiativ maydonni modellashtirishda markaziy va periferik obrazlar tushunchasini ilgari suradi. Shundan kelib chiqib, Usmon Azim poetikasida uchraydigan assotsiativ zanjirlar “yurak → dard → sokin tun → yomgʻir → iztirob” kabi semantik tarmoqlanish asosida xaritaga tushirildi. Bu metod shoir poetikasining kognitiv modelini tiklashga xizmat qildi.

Komponent tahlil Sh. Rahmatullayev va R. Rasulovlarning semema, sema, konnotativ qatlamlar va leksik maʼnoning strukturalanishi haqidagi ilmiy gʻoyalariga tayanib amalga oshiriladi. Rahmatullayevning fikricha, badiiy matnda soʻzning “emotsional-semantik zichligi” ortadi va uning semalari konnotativ jihatdan kengayadi. Rasulov esa poetik konnotatsiyani matndagi boshqa birliklar bilan oʻzaro aloqadorlikda koʻrish zarurligini taʼkidlaydi. [5] Shu asosda Usmon Azim sheʼrlaridagi asosiy tasvir birliklari “yurak”, “soqinlik”, “iztirob”, “yorugʻlik”, “sham” komponent tahlil.

Natijalar. Usmon Azim poetikasida assotsiativlik shoirning badiiy tafakkuri, individual dunyoqarashi, psixologik kechinmalari va milliy-estetik qarashlari bilan chambarchas bogʻliq. Shoir obrazlari koʻpincha mantiqiy emas, balki kognitiv-emotsional assotsiatsiyalar orqali birlashadi

“Koʻzlarimning toʻq rangi – kuzning yogʻdu toʻlgʻon kunlari.”

Bu satrda bir qarashda ikki mustaqil obraz *koʻz* va *kuz manzarasi* berilgandek tuyuladi. Biroq kognitiv-assotsiativ struktura ularni ichki maʼnoviy koʻpriklar bilan birlashtiradi. Mazkur misolda koʻzning rangi kuz tasviri bilan qiyoslanishi metaforik emas, balki kognitiv-assotsiativ bogʻlanishdir. Chunki:

- a) Koʻz – insonning ichki dunyosi, hissiy olamining oynasi;
- b) Kuz – tabiatning sokin, teran, falsafiy davri;
- c) Yogʻdu – ruhiy yumshoqlik, maʼnaviy yoritilish ramzi.

Demak, shoirning qiyosi hukm emas, balki ongning assotsiativ reaksiyasi sifatida yuzaga chiqadi.

Emotsional-assotsiativ strukturalar sheʼriy matnda obrazlar orasidagi bogʻlanishning tuygʻular rezonansi, yaʼni ichki kechinmalar uygʻunligi asosida vujudga keladigan semantik aloqadir.

“Qahraton tun – yolgʻizlikning ovozi.”

Bu satr ikki asosiy obraz: *qahraton tun* va *yolgʻizlik* asosida qurilgan boʻlsa-da, ular oʻrtasidagi bogʻlanish semantik emas, balki emotsional assotsiatsiya orqali shakllanadi. Har bir obraz oʻquvchi ongida maʼlum his-tuygʻularni chaqiradi, va ular oʻzaro rezonansga kirib, poetik dramatism yaratadi.

**TUN → QORONGʻULIK → SOVUQ → SUKUT → IZTIROB → YOLGʻIZLIK →
ICHKI OVOZ → DRAMATIK HOLAT**

Bu zanjir shoir satrida yashirin tarzda mavjud boʻlgan emotsional harakatni namoyish etadi: tashqi muhit (*qahraton tun*) → ichki kechinma (*yolgʻizlik*) → emotsional portret (*ichki nola*).

Simvolik-assotsiativ struktura bu sheʼriy matnda ramzlarning oʻzaro semantik rezonansi orqali maʼno maydonini kengaytirish tamoyili. Bu turdagi assotsiatsiyada obrazlar shunchaki ifodaviy

vosita emas, balki keng semantik maydon yaratadigan timsollar sifatida ishlaydi. Ramzlar universal, madaniy yoki shaxsiy ma'nolarga ega bo'lib, ularning assotsiativ rezonansi matnda chuqur falsafiy qatlam hosil qiladi.

“Quyosh – umid – yangi tong.”

Bu satr uchta yadro obrazni o'z ichiga oladi. Har biri ramziy semaga ega va ular o'zaro bir-birini semantik jihatdan kuchaytiradi.

Jadval 1.

Simvolik obrazlar va ularning assotsiativ maydoni.

Obraz	Ramziy ma'no	Assotsiativ rezonans (semantik rezonans)
Quyosh	Hayot, nur, uyg'onish, energiya	issiqlik, yorug'lik, rivojlanish, yorug' kelajak
Umid	Ruhiy kuch, ishonch, intilish	bardavomlik, harakat, ruhiy ko'tarinkilik
Yangi tong	Yangilanish, poklanish, qayta tug'ilish	ruhiy uyg'onish, yangi sahifa, ma'naviy tiklanish

Bu jadvalda obrazlar → ramzlar → assotsiativ maydonlar ajratib berilgan bo'lib, ular yaxlit konseptual-me'yoriy tizim hosil qiladi.

**QUYOSH → NUR → UYG'ONISH → UMID → RUHIY I'TILISH → YANGI TONG
→ YANGILANISH → MA'NAVIY POKLANISH**

Bu zanjir semantik kengayishni ko'rsatadi: tashqi yorug'lik → ichki ruhiy yorug'lik → umidning tug'ilishi → yangilanish.

Usmon Azim poetikasida assotsiativlikning muhim qatlamlaridan biri madaniy-kulturologik assotsiatsiyalardir. Shoir ko'pincha o'zbek xalqining tarixiy xotirasi, urf-odatlar, madaniy ramzlari va mental tasavvur shakllariga tayanadi. Bunday assotsiatsiyalar o'quvchida faqat obraz emas, balki milliy identitetga oid semantik rezonansni uyg'otadi.

Jadval 2.

Usmon Azim poetikasida assotsiativ bo'g'inlar va badiiy effektlar tizimi.

She'riy misra	Assotsiativ bo'g'inlar	Semantik maydon	Badiiy effekt
“Ko'zlarimning to'q rangi – kuzning yog'du to'lg'on kunlari”	ko'z → rang → kuz → yog'du	tabiat, xotira, ruhiyat	lirizm, tasavvurni kengaytirish
“Qahraton tun – yolg'izlikning ovozi”	tun → sovuq → sukunat → yolg'izlik	psixologik maydon	dramatik kuch, ichki konflikt
“Quyosh – umid – yangi tong”	quyosh → nur → umid → tong	kosmik va ruhiy maydon	motivatsion, falsafiy
“Sham yoqdim ichimda”	sham → yorug'lik → ichki dunyo → umid	ruhiy maydon	ruhiy uyg'onish, psixopoetik kuch
“Daryo oqadi – xotiralar oqadi”	daryo → oqim → vaqt → xotira	vaqt-kognitiv	vaqtning oqish modeli

Jadvalda ko'rsatilgan obrazlar Usmon Azim poetikasida eng ko'p uchraydigan dominant semantik markazlar bo'lib, ular shoirning badiiy tafakkurini belgilovchi ramzlar tizimini tashkil etadi. Har bir obraz o'quvchi ongida alohida assotsiativ maydonni faollashtiradi va shu orqali poetik ma'no yaratish jarayonida ishtirok etadi.

Xulosa. Usmon Azim poetikasining asosiy semantik mexanizmi assotsiativ tafakkurga tayanganini ko'rsatdi. Shoirning tabiat tasvirlari, psixologik kechinmalari va milliy timsollari o'zaro assotsiativ bog'lanishlar orqali yaxlit poetik makon yaratadi. Metaforik model va assotsiativ zanjirlar Lakoffning konseptual metafora nazariyasiga mos ravishda ma'no hosil qiluvchi kognitiv strukturalar sifatida namoyon bo'ladi. Psixolingvistik nuqtai nazardan qaranganda, bu obrazlar o'quvchi ongida emotsional rezonansni kuchaytiradi va idrok jarayonini faol ishtirokchiga aylantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Lakoff, G.; Johnson, M. *Metaphors We Live By*. — Chicago: University of Chicago Press, 2003. — 256 b.
2. Stockwell, P. *Cognitive Poetics: An Introduction*. — London; New York: Routledge, 2002. — 256 b.
3. Tsur, R. *Toward a Theory of Cognitive Poetics*. — Brighton: Sussex Academic Press, 2008. — 396 b.
4. Lotman, Yu. M. *Analiz poeticheskogo teksta*. — Moskva: Prosveshchenie, 1972. — 240 s.

UDK 830.2

O'ZBEK TILIDA KONVERSIYAGA O'XSHASH HODISALARNING FUNKSIONAL SALOHİYATI*A.A.Raimberdiyeva, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona**S.H.Azimova, PhD, dots., Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona*

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tilida konversiyaga o'xshash jarayonlarning funksional, semantik va pragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Unda ushbu hodisalarning tilning moslashuvchanligi va kommunikativ samaradorligini oshirishdagi roli yoritiladi. Zamonaviy kommunikatsiyada, ayniqsa internet tilida, bunday birliklarning faol qo'llanishi misollar asosida ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: konversiya, so'z yasalishi, agglutinatив tizim, semantik siljish, pragmatika.

Аннотация. В статье анализируются процессы, подобные конверсии в узбекском языке, с акцентом на их функциональные, семантические и прагматические особенности. Подчеркивается их значение в обеспечении гибкости языка и эффективности коммуникации. Также рассматривается активное использование подобных явлений в современной интернет-коммуникации.

Ключевые слова: конверсия, словообразование, агглютинативная система, семантический сдвиг, прагматика.

Abstract. This paper examines conversion-like processes in the Uzbek language, focusing on their functional, semantic, and pragmatic aspects. It discusses their role in enhancing linguistic flexibility and communicative efficiency. The study also highlights the active use of such processes in modern communication, particularly in internet language.

Key words: conversion, word formation, agglutinative structure, semantic shift, pragmatics.

Zamonaviy tilshunoslikda so'z yasalishi tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytirish hamda o'zgarib borayotgan kommunikativ ehtiyojlarga moslashishning muhim mexanizmlaridan biri sifatida keng e'tirof etiladi. Turkiy tillar oilasiga mansub bo'lgan va agglutinatив tuzilishi bilan ajralib turadigan o'zbek tilida so'z yasalishi ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi. Qo'shimchalar yordamida yasalish, qo'shma so'zlar hosil qilish va semantik kengayish kabi tizimli vositalar orqali o'zbek tili nisbatan barqaror ildizlar majmuasidan turli xil leksik va grammatik ma'nolarni hosil qila oladi. Ushbu strukturaviy xususiyat nafaqat tilning iqtisodiylikini ta'minlaydi, balki uning so'zlovchilari tafakkuri va madaniy qarashlarini ham aks ettiradi.

An'anaviy ravishda o'zbek tilida so'z yasalishi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar asosan affiksatsiya va qo'shma so'z yasash kabi keng tarqalgan jarayonlarga qaratilgan. Bu tadqiqotlar tilning morfologik boyligi va yangi leksik birliklar hosil qilish imkoniyatlarini chuqur yoritib bergan. Biroq, nisbatan nozik va moslashuvchan mexanizmlar, xususan, konversiyaga o'xshash hodisalar yoki sezilarli formal o'zgarishsiz grammatik yoki semantik funksiyaning o'zgarishi kabi jarayonlar yetarlicha e'tibor qozonmagan. Ingliz tilida konversiya (nol derivatsiya) keng o'rganilgan va aniq nazariy asoslangan bo'lsa-da, o'zbek tilidagi shunga o'xshash hodisalar ko'pincha bilvosita yoritiladi yoki yetarlicha tadqiq etilmagan holda qolib ketadi. Tadqiqot shuni ilgari suradiki, konversiyaga o'xshash jarayonlar an'anaviy so'z yasalish mexanizmlariga nisbatan kamroq ko'zga tashlansa-da, o'zbek tilining muhim va mahsuldor tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu hodisalarni aniqlash va tahlil qilish tilning ishlash mexanizmlarini chuqurroq anglashga hamda so'zlovchilarning mavjud til resurslaridan yangi ma'nolarni ifodalashda qanday ijodiy foydalanishini tushunishga yordam beradi.

O'zbek tili agglutinatив tizimga mansub bo'lib, unda so'z yasalishi asosan affiksatsiya orqali amalga oshiriladi. Shu sababli ingliz tilidagi kabi an'anaviy konversiya (zero derivation) hodisasi yaqqol shaklda kuzatilmaydi. Biroq bu o'zbek tilida konversiyaga o'xshash funksional o'zgarishlar mavjud emas degani emas. Aksincha, tilning ichki imkoniyatlari natijasida so'zlar ko'pincha formal o'zgarishsiz turli grammatik vazifalarni bajarishi mumkin. Masalan, "yaxshi" sifati odatda

predmetning belgisini bildiradi, biroq kontekstda u ot vazifasida ham qo'llanadi: "Yaxshilar doim yodda qoladi." Bu yerda "yaxshilar" shakli semantik jihatdan umumlashgan shaxslar guruhini bildiruvchi otga aylangan. Shunga o'xshash tarzda "katta", "kichik", "yangi" kabi sifatlar ham kontekstda otlashish xususiyatini namoyon qiladi. Bundan tashqari, ayrim otlar ham fe'lga yaqin funksional vazifani bajarishi mumkin. Masalan, "U ish qildi" gapida "ish" ot bo'lsa-da, butun konstruktsiya fe'llik ma'noni ifodalaydi va harakatni bildiradi. Bu kabi holatlarda asosiy semantik yuk kontekst orqali yuzaga chiqadi. Shu jihatdan qaraganda, o'zbek tilida konversiya morfologik hodisa emas, balki funksional va kontekstual hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa tilning moslashuvchanligini va nutq jarayonida ma'no yaratish imkoniyatlarining kengligini ko'rsatadi. O'zbek tilida konversiyaga o'xshash hodisalarni bir necha funksional turlarga ajratish mumkin.

Birinchi tur – leksik-grammatik siljish bo'lib, bunda so'z o'zining dastlabki kategoriyasidan chiqib, boshqa grammatik vazifani bajaradi. Masalan, sifatlarning otlashuvi (yaxshi → yaxshilar) yoki sonlarning predmetlashuvi (ikki → ikkisi) bunga misol bo'la oladi.

Ikkinchi tur – kontekstual funksional o'zgarish. Bu holatda so'z shaklan o'zgarmaydi, lekin gapdagi o'rni va sintaktik vazifasi o'zgaradi. Masalan: "U tez yuguradi" va "Tez – uning eng kuchli tomoni" gaplarida "tez" so'zi turli funksiyalarni bajaradi.

Uchinchi tur – semantik qayta talqin (reinterpretation) bo'lib, bunda so'z yangi ma'noda qo'llanadi. Masalan, "u bosh bo'ldi" ifodasida "bosh" so'zi jismoniy a'zodan rahbarlik ma'nosiga o'tgan.

To'rtinchi tur – pragmatik konversiya, ya'ni nutq vaziyatiga bog'liq holda so'zning funksiyasi o'zgaradi. Masalan, "Yaxshi!" so'zi ba'zan baho, ba'zan rozilik, ba'zan esa buyruq ohangini ifodalashi mumkin.

Konversiyaga o'xshash hodisalar nafaqat grammatik, balki kognitiv jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Til birliklari inson tafakkuridagi tushunchalar bilan bevosita bog'liq bo'lib, ular orqali borliq idrok etiladi va ifodalanadi. Mazkur jarayonlar ma'no qurilishi (meaning construction) nuqtai nazaridan alohida e'tiborga loyiqdir. So'zlar tayyor ma'noni emas, balki ma'no yaratish uchun asos (prompt) vazifasini bajaradi. Shu bois, bir xil shakldagi birlik turli kontekstlarda turli konseptual ma'nolarni ifodalashi mumkin. Masalan, "og'ir" so'zi jismoniy vaznni (og'ir yuk) ham, psixologik holatni (og'ir kun) ham ifodalashi mumkin. Bu esa inson tafakkurida abstrakt tushunchalarning konkret tajriba orqali anglanishini ko'rsatadi. Bundan tashqari, konversiyaga o'xshash hodisalar til iqtisodiylikni ta'minlaydi. Ya'ni, yangi so'z yasamasdan turib, mavjud birliklardan foydalanish orqali yangi ma'no hosil qilinadi. Bu esa nutqni ixcham va samarali qiladi. Ushbu jarayonlar nutqning ekspressivligini oshiradi. So'zlarning erkin qo'llanishi orqali nutq yanada obrazli va ta'sirchan bo'ladi. Ayniqsa, badiiy matnlarda bunday hodisalar keng qo'llaniladi.

Ingliz tilida konversiya keng tarqalgan va aniq morfologik hodisa sifatida qaraladi. Masalan, "to run" (fe'l) va "a run" (ot) shakllari hech qanday qo'shimchasiz bir-biriga o'tadi. Bu hodisa til tizimida mustahkam o'rin egallagan. O'zbek tilida esa bunday aniq morfologik konversiya kuzatilmaydi. Biroq funksional jihatdan o'xshash jarayonlar mavjud bo'lib, ular ko'proq kontekst va semantik omillar orqali amalga oshadi.

Masalan:

Ingliz tilida: "to email" → "an email"

O'zbek tilida: "xat yozdi" → "xat" (harakat natijasi sifatida)

Ingliz tilida grammatik kategoriyalar o'rtasidagi chegaralar nisbatan erkin va moslashuvchan bo'lsa, o'zbek tilida bunday o'zgarishlar asosan sintaktik qurilishlar, affiksatsiya hamda kontekstual vositalar orqali amalga oshadi. Bu holat ikki tilning tipologik xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq. Ingliz tili analitik til sifatida so'z shaklini o'zgartirmasdan turib yangi grammatik vazifalarni hosil qilish imkoniyatiga ega bo'lsa, o'zbek tili agglutinativ til sifatida grammatik ma'nolarni ko'proq qo'shimchalar yordamida ifodalaydi.

Shunga qaramay, har ikkala tilda ham iqtisodiylik va ekspressivlik tamoyillari muhim o'rin tutadi. Til foydalanuvchilari kamroq lingvistik vosita orqali ko'proq ma'no ifodalashga intiladi. Ayniqsa, zamonaviy kommunikatsiya, internet tili va ijtimoiy tarmoqlar ta'sirida qisqa, ixcham va funksional birliklarga ehtiyoj ortib bormoqda. Natijada, ingliz tilidagi konversiya hodisasi hamda

o'zbek tilidagi konversiyaga o'xshash jarayonlar kommunikativ samaradorlikni oshirishga xizmat qilmoqda. U yangi so'z va ma'nolarni shakllantirish, lug'at boyligini kengaytirish hamda nutqning ta'sirchanligini kuchaytirishda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, konversiya va unga yaqin hodisalarni qiyosiy-tipologik jihatdan o'rganish nafaqat nazariy tilshunoslik, balki tarjimashunoslik, pragmatika va zamonaviy kommunikatsiya tadqiqotlari uchun ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 1. – 384 с.
2. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: Институт языкознания РАН, 1997. – 327 с.
3. Плунгян В.А. Общая морфология: введение в проблематику. – М.: Эдиториал УПСС, 2000. – 384 с.
4. Marchand H. The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. – München: C.H. Beck, 1969. – 545 p.
5. Bauer L. English Word-Formation. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 312 p.
6. Рахматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Ўқитувчи, 2006. – 560 б.
7. Ҳожиев А. Ўзбек тили грамматикаси. – Тошкент: Фан, 1987. – 320 б.

UO'K 808.3

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA KONVERSIYANING QIYOSIY-TIPOLOGIK MODEL

A.A.Raimberdiyeva, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
S.H.Azimova, PhD, dots., Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida konversiya hodisasining qiyosiy-tipologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida konversiyaning grammatik va semantik tabiati, uning ikki tilda namoyon bo'lish shakllari hamda funksional imkoniyatlari o'rganiladi. Ingliz tilida konversiyaning faol va mahsuldor so'z yasash usuli ekanligi, o'zbek tilida esa ushbu hodisaning ayrim cheklangan ko'rinishlari mavjudligi misollar asosida yoritiladi. Shuningdek, maqolada konversiyaning kommunikativ jarayonlardagi roli va tipologik ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: konversiya, qiyosiy tipologiya, so'z yasalishi, semantika, grammatika, ingliz tili, o'zbek tili, funksional tilshunoslik.

Аннотация. В данной статье анализируются сравнительно-типологические особенности конверсии в английском и узбекском языках. В ходе исследования рассматриваются грамматическая и семантическая природа конверсии, формы её проявления, а также функциональные возможности в обоих языках. Подчеркивается, что в английском языке конверсия является активным и продуктивным способом словообразования, тогда как в узбекском языке данное явление проявляется в сравнительно ограниченных формах. Также в статье раскрываются роль конверсии и её типологическое значение в коммуникативных процессах.

Ключевые слова: конверсия, сравнительная типология, словообразование, семантика, грамматика, английский язык, узбекский язык, функциональная лингвистика.

Abstract. This article analyzes the comparative-typological features of conversion in English and Uzbek languages. The study examines the grammatical and semantic nature of conversion, its forms of realization, and functional possibilities in both languages. It is emphasized that conversion is an active and productive word-formation process in English, whereas in Uzbek this phenomenon appears in relatively limited forms. The article also highlights the role and typological significance of conversion in communicative processes.

Key words: conversion, comparative typology, word formation, semantics, grammar, English language, Uzbek language, functional linguistics.

Til jamiyatdagi ijtimoiy, madaniy va texnologik o'zgarishlarga mos ravishda doimiy ravishda rivojlanib boradi. Ushbu dinamik jarayonni aks ettiruvchi lingvistik hodisalardan biri konversiya hisoblanadi. Konversiya – bu so'zning hech qanday so'z yasovchi qo'shimchalarsiz o'z grammatik kategoriyasini o'zgartirishi jarayonidir. Ingliz tilida konversiya so'zlarning shakliy o'zgarishsiz turli

grammatik vazifalarda qo'llanishiga imkon yaratadi. O'zbek tilida esa konversiya nisbatan kam mahsuldor hodisa sanaladi, chunki grammatik ma'nolar asosan affiksatsiya orqali ifodalanadi. Ingliz va o'zbek tillarida konversiyani qiyosiy jihatdan o'rganish nazariy hamda amaliy nuqtai nazardan muhim ahamiyat kasb etadi. An'anaviy tilshunoslikda konversiya leksik birlikning morfologik o'zgarishsiz boshqa grammatik kategoriya vazifasiga o'tishi sifatida talqin qilinadi. Zamonaviy lingvistikada ushbu hodisa "nol derivatsiya" termini bilan ham yuritiladi, chunki yangi so'z hosil bo'lishi so'z yasovchi qo'shimchalarsiz amalga oshadi. Ingliz tilshunoslari ingliz morfologiyasining soddaligi konversiyaning yuqori mahsuldorligiga qulay sharoit yaratishini ta'kidlaydilar. O'zbek tilshunosligida esa konversiya hodisasi yetarli darajada chuqur o'rganilmagan, chunki o'zbek tili agglyutinatativ til turiga mansub bo'lib, grammatik ma'nolar ko'proq qo'shimchalar vositasida ifodalanadi.

Ingliz va o'zbek tillarining qiyosiy tahlili konversiyaning namoyon bo'lishida ham o'xshashliklar, ham farqlar mavjudligini ko'rsatadi. Ingliz tilida konversiya tizimli va mahsuldor hodisa bo'lib, grammatik kategoriyalar o'rtasidagi chegaralar nisbatan erkin hisoblanadi. Masalan, water – to water, clean – to clean hamda email – to email kabi birliklar ushbu hodisaning yaqqol namunasidir. O'zbek tilida esa grammatik kategoriya o'zgarishi odatda affiksatsiya orqali yuzaga keladi. Shunga qaramay, zamonaviy o'zbek kommunikatsiyasida globallashuv va internet muloqoti ta'siri ostida soddalashtirilgan hamda moslashuvchan leksik birliklar tobora ko'proq uchramoqda. Ingliz tilidan farqli ravishda, o'zbek tilida grammatik ko'rsatkichsiz to'g'ridan-to'g'ri kategoriya almashinuvi kam kuzatiladi. Bu holat ikki tilning tipologik tabiatiga bevosita bog'liqdir. Ingliz tili analitik til turiga mansub bo'lsa, o'zbek tili aniq morfologik tuzilishga ega bo'lgan agglyutinatativ til hisoblanadi.

Mazkur farqlarga qaramay, zamonaviy o'zbek tilidagi kommunikativ jarayonlarda soddalashtirilgan va funksional jihatdan moslashuvchan birliklar faol qo'llanilmoqda. Internet tili, ijtimoiy tarmoqlar diskursi hamda yoshlar nutqi qisqartirilgan shakllar va konversiyaga yaqin funksional siljishlarni rag'batlantirmoqda. Ayniqsa, ingliz tilidan kirib kelgan birliklar ushbu jarayonda faol ishtirok etmoqda. Post qilmoq, like bosmoq va save qilmoq kabi ifodalar xorijiy leksik birliklarning o'zbek kommunikativ amaliyotiga moslashayotganini ko'rsatadi.

Konversiya bilan bog'liq yana bir muhim jihat semantik transformatsiya hisoblanadi. So'z o'z grammatik kategoriyasini o'zgartirganda, uning ma'nosi kengayishi yoki muayyan kontekst doirasida ixtisoslashishi mumkin. Masalan, google leksemasi dastlab faqat kompaniya nomini anglatgan bo'lsa, fe'l sifatida "internet orqali ma'lumot qidirish" ma'nosini ham kasb etdi. Shunga o'xshash semantik kengayishlar o'zbek tilining raqamli diskursida ham kuzatilmoqda.

Konversiya kommunikativ iqtisodiylik va lingvistik ekspressivlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Nutq ishtirokchilari kundalik muloqotda ko'pincha qisqa va dinamik shakllardan foydalanishga intiladilar. Konversiya foydalanuvchilarga murakkab grammatik qurilmalarsiz ixcham va ta'sirchan ifodalar yaratish imkonini beradi. Ommaviy axborot vositalari hamda reklama tilida konversiya asosida hosil bo'lgan birliklar uslubiy ta'sirchanlik va esda qoluvchanlikni kuchaytiradi. Xususan, ingliz tilidagi reklama shiorlarida otlarning fe'llashuvi kommunikativ ta'sirni oshirish maqsadida keng qo'llaniladi.

Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlar ham tezkor leksik innovatsiyalarni yuzaga keltirib, foydalanuvchilarning grammatik kategoriyalarni kommunikativ ehtiyojga ko'ra ijodiy tarzda o'zgartirishiga imkon yaratmoqda. O'zbek kommunikatsiyasida, ayniqsa yoshlar nutqida, konversiyaga o'xshash strukturalar zamonaviylik va texnologik xabardorlik belgisi sifatida namoyon bo'lmoqda. Ingliz tilidan o'zlashgan birliklar o'zbek sintaksisi va talaffuziga moslashgan holda funksional moslashuvchanlikni saqlab qolmoqda. Bu esa globallashuvning o'zbek lingvistik madaniyatiga ta'siri tobora ortib borayotganini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, konversiya semantik imkoniyatlarni kengaytirish orqali tilning leksik tizimini boyitadi. Mutlaqo yangi leksik birlik yaratish o'rniga, mavjud so'zlarning funksional roli o'zgartiriladi. Natijada til yanada iqtisodiy, moslashuvchan va zamonaviy kommunikativ ehtiyojlarga javob bera oladigan tizimga aylanadi.

Xulosa qilib aytganda, konversiya zamonaviy kommunikatsiyadagi eng mahsuldor va moslashuvchan lingvistik hodisalardan biri hisoblanadi. Ingliz va o'zbek tillaridagi konversiyaning qiyosiy-tipologik tahlili ushbu hodisaning tilning strukturaviy tabiatiga qarab turlicha namoyon bo'lishini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. – Oxford: Blackwell Publishing, 2008. – 529 p.
2. Evans V., Green M. Cognitive Linguistics: An Introduction. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. – 830 p.
3. Jespersen O. Language: Its Nature, Development and Origin. – London: George Allen & Unwin, 1922. – 448 p.
4. Mahmudov N. O'zbek tili nazariy grammatikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. – 287 b.
5. Nurmonov A. O'zbek tilshunosligi tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 2002. – 272 b.
6. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. – London: Longman, 1985. – 1779 p.
7. Saeed J.I. Semantics. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2016. – 496 p.
8. Yule G. The Study of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – 364 p.

UO'K 808.5

MANSUR JUMAYEV IJODIDA INSON VA JAMIYAT MUNOSABATI

D.Rasulova, talaba, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Mansur Jumayev ijodida inson va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlar tahlil qilinadi. Adib asarlarida shaxsning ichki kechinmalari, ijtimoiy muhit ta'siri, jamiyatdagi muammolar va insonning o'z o'rnini anglash jarayoni badiiy talqin etilgani yoritiladi. Shuningdek, yozuvchi qahramonlari orqali inson erkinligi, axloqiy tanlov, ijtimoiy adolat va ma'naviy qadriyatlar masalalari ochib beriladi. Tadqiqot davomida Jumayev ijodida individual va ijtimoiy ong o'rtasidagi ziddiyat hamda uyg'unlik jihatlari ilmiy asosda ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: inson, jamiyat, ijtimoiy muhit, shaxs, badiiy obraz, ichki kechinmalar, ijtimoiy muammolar, ma'naviyat, axloqiy tanlov, adabiy tahlil.

Аннотация. В данной статье анализируются сложные взаимоотношения человека и общества в творчестве Mansur Jumayev. Освещается художественное отражение внутреннего мира личности, влияние социальной среды, общественные проблемы и процесс самоосознания человека. Также через образы героев раскрываются вопросы свободы личности, нравственного выбора, социальной справедливости и духовных ценностей. В ходе исследования рассматриваются противоречия и гармония между индивидуальным и общественным сознанием.

Ключевые слова: Мансур Джумаев, человек, общество, социальная среда, личность, художественный образ, внутренние переживания, социальные проблемы, духовность, нравственный выбор, литературный анализ.

Abstract. This article analyzes the complex relationship between the individual and society in the works of Mansur Jumayev. It highlights the artistic interpretation of a person's inner experiences, the influence of the social environment, societal issues, and the process of self-identification. Furthermore, through the writer's characters, issues such as human freedom, moral choice, social justice, and spiritual values are explored. The study also examines the conflict and harmony between individual and social consciousness in Jumayev's works from a scientific perspective.

Keywords: Mansur Jumayev, individual, society, social environment, personality, artistic image, inner experiences, social problems, spirituality, moral choice, literary analysis.

Kirish. Zamonaviy o'zbek adabiyotida inson va jamiyat munosabatlari masalasi muhim va dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, shaxsning ichki dunyosi, uning ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqasi hamda jamiyatdagi o'zni badiiy asarlarda keng yoritilmoqda. Bu borada Mansur Jumayev ijodi alohida e'tiborga loyiq bo'lib, unda inson ruhiyati va jamiyatdagi muammolar chuqur badiiy talqin etiladi. Yozuvchi asarlarida insonning ijtimoiy hayotdagi o'zni, uning orzu-intilishlari, ichki kechinmalari hamda jamiyat bilan yuzaga keladigan ziddiyatlar real hayotiy lavhalar orqali ifodalanadi. Shu bilan birga, muallif qahramonlari orqali jamiyatdagi axloqiy muammolar, ijtimoiy

tengsizlik va ma'naviy inqiroz kabi masalalar yoritiladi. Mansur Jumayev ijodida inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning badiiy ifodalanish xususiyatlarini tahlil qilish, shuningdek, yozuvchi asarlarida aks etgan ijtimoiy va ma'naviy muammolarni ilmiy jihatdan o'rganishdan uning ijodiyotini turli qirralarini aniqlashga yordam beradi.

Inson va jamiyat munosabatlari masalasi adabiyotshunoslikda eng muhim va ko'p qirrali mavzulardan biri sifatida e'tirof etiladi. Ushbu muammo badiiy adabiyotning markaziy kategoriyalaridan biri bo'lib, unda shaxsning ichki dunyosi, uning ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqasi hamda jamiyatdagi o'rni masalalari turli nazariy yondashuvlar asosida tahlil qilingan. Shu jihatdan, Mansur Jumayev ijodi ham mazkur muammoni yoritishda muhim ilmiy va badiiy manba hisoblanadi. Mansur Jumayev ijodi ko'plab tadqiqotlar orqali tahlil qilingan, asosan, uning badiiy uslubi, obrazlar tizimi va realistik tasvir vositalari orqali o'rganilgan. Tadqiqotchilar yozuvchining qahramon yaratishdagi mahoratini alohida ta'kidlab, uning obrazlari hayotiyliigi, ruhiy holatlarning nozik tasviri va ijtimoiy muhit bilan uzviy bog'liqligini e'tirof etadilar. Ayniqsa, qahramonlarning ichki monologlari, ruhiy ziddiyatlari va psixologik kechinmalari orqali insonning jamiyatdagi o'rni chuqur ochib berilishi qayd etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda Mansur Jumayev ijodida inson va jamiyat munosabatlarini o'rganishda bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi. Avvalo, badiiy asarlarni chuqur tahlil qilish imkonini beruvchi tahliliy (analitik) metod asosida yozuvchi asarlaridagi qahramonlar xarakteri, ularning ichki kechinmalari va ijtimoiy muhit bilan aloqasi o'rganildi. Shuningdek, qiyosiy (komparativ) metod yordamida Jumayev ijodidagi g'oyalar boshqa o'zbek adiblarining qarashlari bilan solishtirildi, bu esa inson va jamiyat munosabatlarining umumiy va o'ziga xos jihatlarini aniqlashga xizmat qildi. Bundan tashqari, tadqiqot jarayonida sistemali yondashuv qo'llanilib, inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar yaxlit tizim sifatida tahlil qilindi. Bu yondashuv orqali ijtimoiy muhit, shaxs omili va badiiy obrazlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ochib berildi. Shu bilan birga, interpretatsion metod asosida yozuvchi asarlaridagi ramziy ma'nolar, g'oyaviy yo'nalishlar hamda muallif pozitsiyasi talqin etildi. Ushbu metodlar majmui Mansur Jumayev ijodini har tomonlama va ilmiy asosda o'rganish imkonini berdi.

Natijalar va muhokama. Nazariy jihatdan qaraganda, inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilishda Ozod Sharafiddinovning ilmiy qarashlari muhim metodologik asos vazifasini bajaradi. U o'z tadqiqotlarida badiiy asarning markazida inson turishini, uning ruhiyati va ijtimoiy muhit bilan aloqasi adabiyotning asosiy tadqiq obyekti ekanini asoslab beradi. Shu nuqtai nazardan, Jumayev ijodida ham insonning ijtimoiy muhit bilan murakkab munosabatlari yetakchi g'oya sifatida namoyon bo'ladi [5]. Bundan tashqari, Ibrohim G'afurov ilmiy ishlarida badiiy tafakkur va zamon o'rtasidagi uzviy bog'liqlik masalasi chuqur tahlil qilingan. Olimning fikricha, har bir yozuvchi o'z davrining ijtimoiy, ma'naviy va madaniy muammolarini badiiy obrazlar orqali ifodalaydi. Bu yondashuv asosida Jumayev ijodini tahlil qilganda, uning asarlarida zamon muammolari - ijtimoiy tengsizlik, ma'naviy inqiroz, insoniy qadriyatlarining yemirilishi kabi masalalar muhim o'rin egallashi aniqlanadi [6]. Shuningdek, zamonaviy adabiyotshunoslikda inson va jamiyat munosabatlari masalasi turli metodologik yondashuvlar – psixologik, sotsiologik va falsafiy yo'nalishlar asosida ham o'rganilmoqda. Psixologik yondashuvda shaxsning ichki kechinmalari va ruhiy holati asosiy o'rinda turadi, sotsiologik yondashuvda esa insonning ijtimoiy muhit bilan aloqasi, jamiyatdagi o'rni va roli tahlil qilinadi. Falsafiy yondashuv esa insonning hayot mazmuni, erkinlik va mas'uliyat kabi masalalarni o'rganishga qaratilgan. Ushbu yondashuvlar Mansur Jumayev ijodini kompleks tarzda tahlil qilish imkonini beradi [8].

Ayrim tadqiqotlarda Jumayev asarlarida individual ong va ijtimoiy ong o'rtasidagi ziddiyatlar yetakchi o'rin tutishi ta'kidlanadi. Qahramonlarning ichki kurashi, ularning jamiyat talablariga moslashish yoki unga qarshi chiqish jarayoni orqali insonning o'zligini anglash muammosi yoritiladi. Bu esa yozuvchi ijodining nafaqat badiiy, balki falsafiy ahamiyatini ham oshiradi. Shu bilan birga, mavjud adabiyotlarda Jumayev ijodining ayrim jihatlari yetarlicha chuqur o'rganilmaganini ham ko'rish mumkin. Xususan, uning asarlarida gender masalalari, zamonaviy global jarayonlarning aks etishi, shuningdek, ijtimoiy transformatsiya sharoitida inson ruhiyatining o'zgarishi kabi yo'nalishlar hali keng qamrovda tadqiq etilmagan. Bu esa kelgusida yangi ilmiy izlanishlar olib borish zaruratini

ko'rsatadi. Inson va uning jamiyat munosabatlari masalasi keng va ko'p qirrali o'rganilgan bo'lsa-da, Mansur Jumayev ijodini aynan ushbu nuqtai nazardan tizimli, kompleks va zamonaviy yondashuvlar asosida tadqiq etish ilmiy yangilik va dolzarblik kasb etadi.

O'tkazilgan tadqiqotlar natijasida Mansur Jumayev ijodida inson va jamiyat munosabatlari murakkab va ko'p qirrali tarzda badiiy ifoda etilgani aniqlandi. Yozuvchi asarlarida shaxsning ichki dunyosi va uning ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqasi markaziy o'rinni egallaydi. Mansur Jumayev qahramonlari ko'pincha jamiyatdagi muammolar, ijtimoiy tengsizlik va axloqiy tanlovlar qarshisida turadi. Ularning ichki kechinmalari orqali insonning o'zligini anglash jarayoni va hayotiy qarorlar qabul qilishdagi murakkabliklar ochib beriladi. Shuningdek, yozuvchi ijodida jamiyatning shaxs shakllanishiga bevosita ta'siri yaqqol namoyon bo'ladi. Ijtimoiy muhit, atrof-muhit va insonlararo munosabatlar qahramonlar xarakterining rivojlanishida muhim omil sifatida tasvirlangan.

Natijalar yana shuni ko'rsatadiki, Mansur Jumayev asarlarida individual manfaatlar va ijtimoiy talablar o'rtasidagi ziddiyatlar asosiy g'oyaviy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, muallif bu ziddiyatlarni hal etishda ma'naviy qadriyatlar, axloqiy mezonlar va insoniylik tamoyillariga alohida urg'u beradi. Mansur Jumayev ijodida inson va jamiyat munosabatlari realistik, falsafiy va chuqur psixologik asosda yoritilganini tasdiqlaydi.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar asosida shuni xulosa qilish mumkinki, Mansur Jumayev ijodida inson va jamiyat munosabatlari chuqur badiiy va falsafiy mazmunda yoritilgan. Yozuvchi asarlarida shaxsning ichki kechinmalari, uning ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqasi hamda jamiyatdagi o'rni realistik va ta'sirchan tarzda ifodalangan. Jumayev qahramonlari orqali insonning o'zligini anglash jarayoni, axloqiy tanlovlar va ijtimoiy muammolar o'zaro uyg'unlikda tasvirlanadi. Ayniqsa, individual manfaatlar bilan jamiyat talablari o'rtasidagi ziddiyatlar yozuvchi ijodining asosiy g'oyaviy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, muallif insonning ma'naviy kamoloti, axloqiy qadriyatlarga sodiqligi va jamiyatdagi adolat masalalariga alohida e'tibor qaratadi. Bu esa uning asarlarini nafaqat badiiy, balki tarbiyaviy ahamiyatga ega ekanligini ham ko'rsatadi. Shu jihatdan, Mansur Jumayev ijodida inson va jamiyat munosabatlarini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi va ushbu yo'nalishda keyingi ilmiy tadqiqotlar uchun mustahkam asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hamdamov Ulug'bek. Badiiy tafakkur tadriji. – T.: Yangi asr avlodi, 2002. –B.91
2. Qurbonov D., Mamajonov Z., Sheralieva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. – T: Akademnashr, 2010. – B.12.
3. Haqqulov I. Badiiy so'z shukuhi. -T.; Adabiyot va san'at nashriyoti, 1987. – B.202.
4. Mansur Jumayev. Tanlangan asarlar. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2020.
5. Ozod Sharafiddinov. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2010.
6. Ibrohim G'afurov. Badiiy tafakkur va zamon. – Toshkent: Ma'naviyat, 2012.
7. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Fan, 2018.
8. O'zbekiston Milliy universiteti. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent, 2015.
9. Karimov, N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2005.
10. Quronov, D. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2013.

UDC 808.3

HISTORICAL DYNAMICS AND FUTURE DIRECTIONS IN THE PHONOLOGICAL SYSTEM OF MODERN ENGLISH CONSONANTS

A.Raupova, master's student, University of Economics and Peagogy, Qarshi
Kh.Olimova, senior teacher, University of Economics and Peagogy, Qarshi

Annotatsiya. Zamonaviy ingliz tilidagi undoshlar ko'plab tarixiy fonetik jarayonlar natijasida shakllangan bo'lib, bugungi kunda ham lingvistik va ijtimoiy omillar ta'sirida rivojlanishda davom etmoqda. Maqolada ingliz undoshlarining proto-germanik ildizlardan boshlab, eski ingliz tili davridagi muntazam tovush o'zgarishlari va dialektal farqlar orqali qanday shakllangani o'rganiladi. Shuningdek, fonetik tadqiqotlardagi nazariy va empirik yutuqlar asosida undoshlarning kelajakdagi evolyutsiyasi muhokama qilinadi. Natijalar tovush o'zgarishining mexanizmlarini tushunish muhimligini ko'rsatadi hamda fonologiya nazariyasi, til o'rgatish va tarixiy tilshunoslikda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: *Ingliz tilining undoshlari; fonologik tarix; tovush o'zgarishi; til evolyutsiyasi; fonetika; dialekt farqlari.*

Аннотация. *Современные согласные английского языка являются результатом сложных исторических фонетических процессов и продолжают развиваться под влиянием социальных и лингвистических факторов. В статье исследуется формирование современного согласного состава английского языка от прагерманских корней через период староанглийского языка с помощью регулярных звуковых изменений и диалектальных вариаций. Также обсуждаются теоретические и эмпирические достижения в фонетике, лежащие в основе текущих изменений, и прогнозируются будущие направления эволюции английских согласных. Результаты подчеркивают важность понимания механизмов звуковых изменений и имеют практическое значение для фонологической теории, преподавания языков и исторической лингвистики.*

Ключевые слова: *Английские согласные; фонологическая история; звуковые изменения; эволюция языка; фонетика; диалектные различия*

Abstract. *Modern English consonants are the product of extensive historical linguistic developments and continue to evolve in response to contemporary social and linguistic dynamics. This article explores how the current consonantal system in English has emerged from a series of regular sound changes, phonetic variations, and dialectal shifts traced back to Proto-Germanic roots and the Old English period. It also addresses theoretical and empirical advances in phonetics that underpin ongoing changes and anticipates future directions for English consonant evolution. The findings highlight the importance of understanding sound change mechanisms and support implications for phonological theory, language teaching, and historical linguistics.*

Key words: *English consonants; phonological history; sound change; linguistic evolution; phonetics; dialect variation.*

1. Introduction. Modern English consonants are shaped by a long history of linguistic changes beginning from Proto-Germanic through Old and Middle English to present-day varieties. These consonants display a wide range of phonetic and phonological features reflecting the influence of historical sound shifts, dialectal diversity, and ongoing linguistic innovation. Understanding the development of English consonants not only sheds light on the processes of language change but also informs contemporary phonological theory and applied linguistics.

This study examines key historical regular sound changes and phonological developments that have shaped modern English consonants. Furthermore, it explores recent theoretical and empirical advances in phonetics which explain mechanisms behind ongoing sound variation and change

2. Literature Review. Phonological history of English has been extensively studied, documenting processes such as vowel reduction, loss and formation of consonant clusters, forties-lenis distinctions, and palatalization.. Regular sound changes in language evolution have been modeled statistically as events of concerted evolution, improving the understanding of phonological genealogies.

Recent research in the 21st century emphasizes the phonetic underpinnings of sound change as incremental outcomes of variable speech behaviors. Computational and corpus-based models have enhanced empirical analysis of these changes . Such studies reinforce the view that phonetic variation and perception play critical roles in historical and ongoing linguistic evolution.

3. Methodology. This article synthesizes data from phonological histories, empirical phonetic studies, and computational models of sound change. Historical analyses of English consonants rely on documented sound shifts from Proto-Germanic to modern dialects, while recent phonetic research provides evidence of ongoing phonological variation.

The approach combines:

- Historical linguistic methods tracing sound developments chronologically
- Phonetic analysis focusing on articulatory and perceptual factors
- Review of computational and corpus-based studies modeling the origin and propagation of changes

➤ This multi-method approach offers a comprehensive understanding of consonantal evolution in English.

4. Results. The historical record shows significant consonantal changes such as:

- Word-final consonant deletions and nasalization in Proto-Germanic and Old English
- Palatalization of velar consonants preceding front vowels
- Development of fortis-lenis contrasts distinguishing stops, affricates, and fricatives in many dialects

Vowel reduction in unstressed syllables influencing consonantal environments. Phonetic studies confirm that speech variability and listener perception drive incremental changes without random error, highlighting patterns of gestural overlap and reduction. Computational models demonstrate how changes spread through populations, reinforcing the gradual nature of consonant evolution.

5. Discussion. Findings illustrate that modern English consonants are the cumulative effect of well-documented historical sound changes interacting with social and cognitive factors. The distinction between stable and change-prone phonological environments explains dialectal diversity and ongoing consonant shifts. Methodological advances in phonetics and computational linguistics enrich theoretical models of sound change, moving beyond purely historical descriptions to incorporate production-perception dynamics.

The future evolution of English consonants will likely continue to be shaped by social contact, language acquisition biases, and technological communication modes, demanding continuous monitoring and theoretical refinement.

6. Conclusion. Modern English consonants vividly reflect their historical trajectories, shaped by successive waves of systematic sound change (such as assimilation, lenition, and fortition) as well as ongoing phonetic variation across regions and social groups. These developments are not random; rather, they reveal patterned interactions between articulatory constraints, perceptual factors, and broader sociohistorical influences. Recent advances in empirical phonetics—supported by acoustic analysis, corpus-based research, and experimental methods—together with increasingly sophisticated computational modeling have significantly deepened our understanding of how consonant systems evolve over time. Such approaches not only refine descriptive accounts but also contribute to the development of more predictive and explanatory phonological theories.

At the same time, these insights carry important implications for language education, particularly in pronunciation teaching, second language acquisition, and the design of pedagogical materials that reflect real usage rather than idealized norms. Anticipating future changes in English consonants therefore requires an integrative perspective that brings together linguistic structure, social dynamics (including globalization, mobility, and identity), and technological factors such as digital communication and speech technologies.

REFERENCES:

1. Bhattacharya, D., & Pagel, M. (2015). Detecting Regular Sound Changes in Linguistics as Events of Concerted Evolution. *Current Biology*.
2. Yu, J. (2023). Advancements of phonetics in the 21st century: Theoretical and empirical issues in the phonetics of sound change. *Journal of Phonetics*.
3. Wikipedia contributors. Phonological history of English. Wikipedia. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Phonological_history_of_English
4. Adamczyk, E., & Versloot, A. P. (2019). Phonological constraints on morphology: evidence from Old English nominal inflection. *Folia Linguistica*, 40(1), 153–176.
5. Kytö, M., & Pahta, P. (2016). Phonological change in English. In *The Cambridge Handbook of English Historical Linguistics*. Cambridge University Press.
6. Adler-Bock, M., Bernhardt, B. M., Gick, B., & Bacsfalvi, P. (2007). The use of ultrasound in remediation of North American English /r/ in 2 adolescents. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 16(2), 128–139.
7. Hualde, J. I., Luchkina, T., & Eager, C. (2017). Canadian Raising in Chicagoland: The production and perception of a marginal contrast. *Journal of Phonetics*, 65, 15–44.

POST-EDITING JARAYONIDA TARJIMON KOMPETENSIYASI

Raupova M.N., v.b. dots., O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada post-editing, ya'ni mashina tarjimasi natijasini inson tarjimon tomonidan tahrirlash jarayonida tarjimon kompetensiyasining o'rni tahlil qilinadi. Maqolada post-editing tushunchasi, uning asosiy turlari, tarjimondan talab etiladigan lingvistik, tarjimaviy, texnologik, madaniy, sohaviy va tahririy kompetensiyalar yoritiladi. Shuningdek, post-editing jarayonining afzalliklari, muammolari va tarjimon tayyorlash tizimidagi ahamiyati ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: post-editing, mashina tarjimasi, tarjimon kompetensiyasi, sun'iy intellekt, tarjima sifati, lingvistik kompetensiya, texnologik kompetensiya, tahrir.

Аннотация. В данной статье анализируется роль компетенции переводчика в процессе постредактирования, то есть редактирования результата машинного перевода человеком-переводчиком. В статье рассматриваются понятие постредактирования, его основные виды, а также лингвистические, переводческие, технологические, культурные, предметные и редакторские компетенции, необходимые переводчику. Кроме того, рассматриваются преимущества и проблемы процесса постредактирования, а также его значение в системе подготовки переводчиков.

Ключевые слова: постредактирование, машинный перевод, компетенция переводчика, искусственный интеллект, качество перевода, лингвистическая компетенция, технологическая компетенция, редактирование.

Abstract. This article analyzes the role of translator competence in the process of post-editing, that is, the human revision of machine translation output. The article discusses the concept of post-editing, its main types, and the linguistic, translation, technological, cultural, subject-specific, and editing competences required from translators. It also examines the advantages and challenges of the post-editing process, as well as its importance in translator training.

Keywords: post-editing, machine translation, translator competence, artificial intelligence, translation quality, linguistic competence, technological competence, editing.

So'nggi yillarda tarjima sohasi raqamli texnologiyalar ta'sirida keskin o'zgarib bormoqda. Ayniqsa, mashina tarjimasi va sun'iy intellektga asoslangan tarjima vositalarining rivojlanishi tarjimon faoliyatiga yangi vazifalarni olib kirdi. Endilikda tarjimon ko'p hollarda matnni boshidan tarjima qilmaydi, balki mashina tomonidan yaratilgan tarjima matnini tekshiradi, tahrirlaydi va uni maqsad til me'yorlariga moslashtiradi. Bu jarayon ilmiy adabiyotlarda **post-editing** deb yuritiladi.

Post-editing mashina tarjimasi natijasini inson tomonidan qayta ko'rib chiqish, xatolarni tuzatish, mazmuniy aniqlikni ta'minlash, uslubiy va terminologik jihatdan takomillashtirish jarayonidir. Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda mashina tarjimasi ilmiy, texnik, tibbiy, huquqiy, iqtisodiy va kundalik kommunikatsiya sohalarida faol qo'llanmoqda. Biroq mashina tarjimasi har doim ham to'liq, aniq va tabiiy natija bera olmaydi. Ayniqsa, terminlar, madaniy birliklar, iboralar, kinoya, uslubiy nozikliklar va kontekstga bog'liq ma'nolar tarjimasida inson tarjimonining roli hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda.

Post-editing tarjima jarayonining zamonaviy shakllaridan biri bo'lib, unda tarjimon mashina tarjimasi natijasini tahlil qiladi va kerakli darajada tahrirlaydi. An'anaviy tarjimada tarjimon manba matn asosida tarjimani mustaqil yaratadi. Post-editingda esa tarjimon tayyor mashina tarjimasi bilan ishlaydi. Shu jihatdan bu jarayon tarjima, tahrir, tahlil va sifat nazoratining uyg'unlashgan ko'rinishidir.

Post-editing jarayonida tarjimon quyidagi vazifalarni bajaradi:

- ✓ manba matn va mashina tarjimasi natijasini solishtiradi;
- ✓ mazmuniy xatolarni aniqlaydi;
- ✓ grammatik va sintaktik kamchiliklarni tuzatadi;
- ✓ terminologik moslikni tekshiradi;
- ✓ matnning uslubiy tabiiyligini yaxshilaydi;

- ✓ madaniy va pragmatik jihatdan moslashtiradi;
- ✓ yakuniy tarjima sifatini baholaydi.

Post-editing oddiy imlo tekshiruvchi emas. Bu ancha murakkab jarayon. Chunki tarjimon nafaqat xatoni ko'rishi, balki uning sababini tushunishi va matnning kommunikativ maqsadiga mos yechim topishi kerak.

Post-editing odatda ikki asosiy turga bo'linadi: yengil post-editing va to'liq post-editing.

Yengil post-editingda asosiy maqsad matnni tushunarli holatga keltirishdir. Bunda tarjimon faqat mazmunga jiddiy ta'sir qiladigan xatolarni tuzatadi. Uslub, badiiylilik yoki yuqori darajadagi silliqlik asosiy maqsad bo'lmaydi.

Masalan, texnik yo'riqnoma yoki ichki foydalanish uchun mo'ljallangan hujjatlarda yengil post-editing yetarli bo'lishi mumkin. Muhimi, o'quvchi matnning asosiy mazmunini tushunsa bo'ldi. Ha, ba'zan matn chiroyli bo'lmaydi, lekin hech bo'lmasa odamni noto'g'ri tugmani bosishga majbur qilmaydi.

To'liq post-editingda mashina tarjimasi inson tarjimasiga yaqin sifat darajasiga keltiriladi. Bunda mazmun, grammatika, terminologiya, uslub, mantiqiy bog'lanish, matn ravonligi va madaniy moslik to'liq tekshiriladi.

To'liq post-editing ilmiy maqolalar, huquqiy hujjatlar, tibbiy matnlar, rasmiy yozishmalar, reklama matnlari va nashrga tayyorlanayotgan materiallar uchun muhimdir. Chunki bunday matnlarda bitta noto'g'ri so'z ham jiddiy ma'no buzilishiga olib kelishi mumkin.

Post-editing samaradorligi bevosita tarjimon kompetensiyasiga bog'liq. Tarjimon kompetensiyasi bu tarjimonning til, madaniyat, soha, texnologiya, tahrir va tahlil bilan bog'liq bilim hamda ko'nikmalar majmuasidir. Post-editing jarayonida tarjimon oddiy ijrochi emas, balki matn sifatini boshqaruvchi mutaxassis sifatida namoyon bo'ladi.

Quyidagi jadvalda post-editing jarayonida zarur bo'lgan asosiy kompetensiyalar keltiriladi (1-jadvalga qarang).

Jadval 1.

Kompetensiya turi	Mazmuni	Post-editingdagi vazifasi
Lingvistik kompetensiya	Manba va maqsad til grammatikasi, leksikasi, sintaksisi va uslubini bilish	Grammatik, leksik va uslubiy xatolarni aniqlash va tuzatish
Tarjimaviy kompetensiya	Ma'noni bir tildan ikkinchi tilga to'g'ri ko'chira olish	Manba matn mazmunini to'g'ri saqlash
Texnologik kompetensiya	MT tizimlari, CAT vositalari, terminologik bazalar bilan ishlash	Raqamli vositalardan samarali foydalanish
Sohaviy kompetensiya	Muayyan soha terminlari va tushunchalarini bilish	Terminologik aniqlikni ta'minlash
Madaniy kompetensiya	Madaniy kontekst, urf-odat, kommunikativ me'yorlarni tushunish	Matnni maqsad auditoriyaga moslashtirish
Tahririy kompetensiya	Matnni ravon, mantiqiy va uslubiy jihatdan to'g'rilash	Yakuniy tarjima sifatini oshirish
Tanqidiy fikrlash	Mashina tarjimasini baholash, xatolarni farqlash	Mashina natijasiga ko'r-ko'rona ishonmaslik

Lingvistik kompetensiya: lingvistik kompetensiya post-editing jarayonining eng muhim asoslaridan biridir. Tarjimon manba va maqsad tillarning grammatik tuzilishi, so'z yasaliishi, semantik imkoniyatlari va uslubiy me'yorlarini chuqur bilishi kerak. Mashina tarjimasi ayrim hollarda grammatik jihatdan to'g'ri ko'ringan, lekin mazmungan noto'g'ri gaplarni yaratishi mumkin. Aynan shu holat post-editingda eng xavfli nuqtalardan biridir.

Tarjimaviy kompetensiya: Tarjimaviy kompetensiya tarjimonning manba matndagi mazmun, maqsad, funksional vazifa va uslubiy xususiyatlarni maqsad tilga to'g'ri ko'chira olish qobiliyatidir. Post-editingda bu kompetensiya yanada muhim ahamiyat kasb etadi, chunki tarjimon tayyor tarjimani baholashi va u manba matnga qanchalik mosligini aniqlashi kerak.

Texnologik kompetensiya: Zamonaviy tarjimon texnologik vositalar bilan ishlashni bilishi kerak. Post-editing jarayonida mashina tarjimasi tizimlari, CAT vositalari, tarjima xotiralari, terminologik bazalar, avtomatik sifat nazorati dasturlari va sun'iy intellekt asosidagi platformalar muhim o'rin tutadi.

Sohaviy kompetensiya: Sohaviy kompetensiya tarjimonning muayyan soha bo'yicha bilimga

ega bo'lishidir. Post-editing ayniqsa ixtisoslashgan matnlarda, masalan, tibbiyot, huquq, texnika, iqtisodiyot, ta'lim, axborot texnologiyalari va ilmiy tadqiqotlar sohasida muhimdir.

Madaniy va pragmatik kompetensiya: tarjima madaniyatlararo muloqot shakli hisoblanadi. Shu sababli post-editing jarayonida madaniy kompetensiya alohida ahamiyatga ega. Mashina tarjimasi ko'pincha madaniy birliklar, iboralar, hazil, kinoya, murojaat shakllari va emotsional ohangni to'g'ri bera olmaydi.

Tahririy kompetensiya: post-editing tahririy kompetensiyasiz amalga oshmaydi. Tarjimon matnni nafaqat to'g'ri, balki ravon, mantiqiy va o'qilishi oson holatga keltirishi kerak. Ba'zan mashina tarjimasi mazmunan to'g'ri bo'lsa ham, gaplar sun'iy, og'ir yoki tabiiy bo'lmagan shaklda chiqadi.

Post-editing jarayonida tarjimonning tanqidiy fikrlashi juda muhim. Chunki mashina tarjimasi natijasini har doim ham to'liq rad etish yoki to'liq qabul qilish mumkin emas. Tarjimon qaysi joyni o'zgartirish, qaysi joyni saqlab qolish va qaysi joyni butunlay qayta yozish kerakligini aniqlashi lozim.

Post-editingda eng katta xavflardan biri mashina tarjimasiga ortiqcha ishonishdir. Chunki ayrim xatolar juda yashirin bo'ladi. Gap chiroyli ko'rinadi, lekin asl ma'no o'zgargan bo'ladi. Shu sababli tarjimon har bir jumlaning manba matn bilan solishtirishi, ayniqsa muhim terminlar va faktik ma'lumotlarni diqqat bilan tekshirishi zarur.

Post-editing bir qator afzalliklarga ega. Birinchidan, u tarjima jarayonini tezlashtiradi. Ayniqsa, katta hajmdagi texnik, ma'muriy yoki takroriy matnlarda mashina tarjimasi dastlabki asos sifatida foydali bo'lishi mumkin.

Ikkinchidan, post-editing tarjima xarajatlarini kamaytirishi mumkin. Agar mashina tarjimasi sifati yetarli darajada bo'lsa, tarjimon matnni noldan tarjima qilmasdan, mavjud tarjimoni takomillashtiradi.

Uchinchidan, post-editing terminologik izchillikni ta'minlashga yordam beradi. CAT vositalari va terminologik bazalar bilan ishlanganda bir xil terminlar matn bo'ylab bir xil tarjima qilinadi.

To'rtinchidan, post-editing tarjimonning texnologik savodxonligini oshiradi. Bu esa zamonaviy tarjima bozorida muhim kasbiy ustunlik hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, post-editing zamonaviy tarjima amaliyotining muhim yo'nalishlaridan biridir. Mashina tarjimasi va sun'iy intellekt vositalarining rivojlanishi tarjimon faoliyatini butunlay yo'q qilgani yo'q, aksincha, tarjimondan yangi kompetensiyalarni talab qilmoqda.

Post-editing jarayonida tarjimon lingvistik, tarjimaviy, texnologik, sohaviy, madaniy, pragmatik, tahririy va tanqidiy fikrlash kompetensiyalariga ega bo'lishi kerak. Ushbu kompetensiyalar mashina tarjimasi xatolarini aniqlash, matn sifatini oshirish, terminologik aniqlikni ta'minlash, madaniy moslikni saqlash va yakuniy tarjimoni maqsad auditoriyaga moslashtirish imkonini beradi.

Demak, post-editing oddiy texnik tuzatish emas, balki murakkab kasbiy faoliyatdir. Unda tarjimon mashina tomonidan yaratilgan matnni baholaydi, qayta ishlaydi va sifatli tarjima mahsulotiga aylantiradi. Mashina tezlik beradi, lekin sifat, tabiiylik va madaniy moslikni ta'minlashda inson tarjimonining kompetensiyasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Qisqasi, robot tarjima qiladi, odam esa uni uyaltirmaydigan holatga keltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. García I. Is Machine Translation Ready Yet? // Target. International Journal of Translation Studies. 2010. Vol. 22, No. 1. P. 7–21.
2. Carl M., Schaeffer M., Bangalore S. The CRITT Translation Process Research Database // New Directions in Empirical Translation Process Research. Cham: Springer, 2016. P. 13–54.
3. Mellinger C. D., Shreve G. M. Translation and Interpreting Research: A Practical Guide. London; New York: Routledge, 2017.

NEMIS XALQ ERTAKLARIDA RANGLARNING KONSEPTUAL METAFORA SIFATIDAGI FUNKSIYASI

D.A.Raxmanova, tayanch doktorant, O'zMU, O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada nemis xalq ertaklarida rang bildiruvchi leksikaning konseptual metafora sifatidagi o'rni va lingvokulturologik xususiyatlari tadqiq etiladi. Tadqiqot davomida aka-uka Grimmlar va Lyudvig Bexshteyn tomonidan to'plangan ertaklar asosida "oq", "qizil", "qora" va "oltinrang" kabi ranglarning kognitiv modellari hamda ularning nemis milliy dunyoqarashidagi semantik ko'lamlari tahlil qilingan. Ranglarning shunchaki rang tavsifi emas, balki qahramon xarakteri, axloqiy dikotomiya (yaxshilik va yovuzlik) va mifik tasavvurlarni ifodalovchi konseptual vosita ekanligi asoslab berilgan. Natijalar rang simvolikasining nemis folklori matn qurilishidagi kognitiv-metoforik funksiyasini aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: nemis xalq ertaklari, konseptual metafora, lingvokulturologiya, rang simvolikasi, kognitiv tilshunoslik, aka-uka Grimmlar, badiiy obraz.

Аннотация. В данной статье исследуется роль и лингвокультурологические особенности цветовой лексики как концептуальной метафоры в немецких народных сказках. На основе сказок братьев Гримм и Людвига Бехштейна анализируются когнитивные модели таких цветов, как «белый», «красный», «черный» и «золотой», а также их семантический объем в немецком национальном мировосприятии. Обосновывается, что цвета выступают не просто как дескриптивные элементы, а как концептуальные инструменты, выражающие характер героев, нравственную дихотомию и мифические представления. Результаты исследования способствуют выявлению когнитивно-метафорической функции цветовой символики в текстовой структуре немецкого фольклора.

Ключевые слова: немецкие народные сказки, концептуальная метафора, лингвокультурология, цветовая символика, когнитивная лингвистика, братья Гримм, художественный образ.

Abstract. This article examines the role and linguo-culturological characteristics of color lexicon as conceptual metaphors in German folk tales. Based on the tales collected by the Brothers Grimm and Ludwig Bechstein, the study analyzes the cognitive models of colors such as "white," "red," "black," and "gold," as well as their semantic scope within the German national worldview. It is argued that colors serve not merely as descriptive elements but as conceptual tools representing character traits, moral dichotomies (good vs. evil), and mythical perceptions. The findings contribute to identifying the cognitive-metaphorical function of color symbolism in the textual structure of German folklore.

Key words: German folk tales, conceptual metaphor, linguo-culturology, color symbolism, cognitive linguistics, Brothers Grimm, artistic image.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda til birliklarining kognitiv va lingvokulturologik tabiatini o'rganish ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Til nafaqat axborot almashish vositasi, balki xalqning dunyoqarashi, mentaliteti va madaniy tajribasini aks ettiruvchi murakkab tizimdir. Xususan, xalq og'zaki ijodi namunalari bo'lmish ertaklar millatning qadimiy arxetiplari va kognitiv modellarini saqlaydigan asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Nemis xalq ertaklarida rang bildiruvchi leksikaning konseptual metafora sifatida namoyon bo'lishi nemis xalqining olamni idrok etish xususiyatlarini ochishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi[1,4]. Nemis folklori va aka-uka Grimmlar ertaklarining lingvistik xususiyatlari V.Propp, M.Lyuti kabi olimlar tomonidan janr va syujet jihatidan keng o'rganilgan[2,180]. Rang simvolikasi masalalari G.Terner va J.Geyte kabi mutafakkirlar asarlarida falsafiy-estetik jihatdan tahlil qilingan bo'lsa-da, ularning konseptual metafora sifatidagi tabiati J.Lakoff va M.Jonsonning kognitiv metafora nazariyasi doirasida nemis ertaklari misolida hali tizimli ravishda tadqiq etilmagan. Xususan, ranglarning kognitiv modellari va ularning ertaklardagi semantik derivatsiyasi maxsus tadqiqot obyekti sifatida kam o'rganilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada kognitiv-diskursiv tahlil, komponentli tahlil, kontekstual tahlil hamda lingvokulturologik interpretatsiya metodlaridan foydalanildi. Tahlil jarayonida kognitiv tilshunoslikning “obrazli sxemalar” (image schemas) nazariyasiga tayanildi. Nemis xalq ertaklarida ranglar dunyoni kognitiv kategorizatsiya qilishning asosiy vositalaridan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Natijalar va muhokama. O‘tkazilgan tahlil natijasida shuni ko‘rsatdiki, nemis xalq ertaklarida ranglar oddiy tasviriy element emas, balki murakkab kognitiv-semantik va konseptual metafora tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ranglar yordamida abstrakt tushunchalar (yaxshilik, yomonlik, xavf, ideal, o‘lim va h.k.) konkret obrazlar orqali ifodalanadi, ranglar o‘quvchi ongida avtomatik assotsiatsiyalarni faollashtiradi: Ranglar nafaqat tasvir, balki voqealar rivojini belgilovchi kognitiv marker sifatida ham ishlaydi. Ular qahramonning sinovdan o‘tishi, o‘zgarishi va yakuniy holatini ramziy tarzda ifodalaydi. Aka-uka Grimmlar to‘plamlarida ranglar shunchaki bezak emas, balki asarning kognitiv va ramziy tizimini quruvchi asosiy ustunlardir. Eng ko‘p uchraydigan ranglar oq, qora, qizil, ko‘k, oltin rang va yashil ranglar bo‘lib, ularning negizida ertak mazmunini talqin qiluvchi konsept yotadi. Rang semantikasi orqali abstrakt tushunchalar konkret obrazlar vositasida idrok qilinadi va bu jarayon konseptual xaritalash (mapping) orqali amalga oshadi. Oq rang (weiß) nemis ertaklarida eng ko‘p uchraydigan ranglardan biri hisoblanadi. U poklik, begunohlik, ilohiy himoya va yaxshilikni anglatadi. Nemis folklorida oq rang ko‘pincha „bu dunyo“ va „u dunyo“ chegarasidagi vositachi obrazlarda uchraydi. Oq kiyik (der weiße Hirsch) yoki oq kabutar (weiße Taube) ertak qahramoni o‘rmonda adashib qolganda paydo bo‘ladigan oq hayvon — bu shunchaki jonzot emas, balki „Najot yo‘li“ metaforasidir. Oq rang bu yerda „Ilohiy yordam“ konseptini ifodalaydi. Masalan, „Oq ilon“ ertagida oq ilon donolik va yashirin bilim timsoli sifatida tasvirlanadi. Odatda ilonlar yer bilan, xavf bilan bog‘lanadi. Biroq ilonning oq bo‘lishi uning kognitiv maqomini o‘zgartiradi, u endi xavf emas, balki „donolik“ metaforasidir[3,350]. Uni yegan qahramon tabiat tilini tushuna boshlaydi. Bu yerda oq rang — intellektual va g‘ayritabiiy yuksalish markeridir. Shuningdek, oq kabutar, oq kiyik va oq gullar ham ko‘pincha yordam beruvchi kuchlarning belgisi bo‘lib keladi. Shu sababli oq rang yaxshilik va xavfsizlik bilan bog‘lanadi. Qora rang (schwarz) esa oq rangga qarama-qarshi ma’noda ishlatiladi. U ko‘pincha zulmat, xavf, noma’lumlik va yovuzlikni bildiradi. Ertaklarda qora o‘rmon, qora qarg‘a yoki qora kiyimdagi jodugar obrazlari qahramon uchun xavfli sinovlarni ifodalaydi. Ayniqsa o‘rmon obrazi qora rang bilan birga qo‘llanganda qo‘rquv va sirli makon ma’nosini kuchaytiradi. Qizil rang (rot) ertaklarda ikki xil ma’noda ishlatiladi[4,61]. Qizil rang ham yuqorida aytilgandek, ertaklardagi badiiylikni oshiruvchi vositalardan biridir. Xalq ertaklarida “qizil gul”, “qizil yog‘och”, “qizil olma”, “qizil shamol”, “qizil sandiq”, “qizil ko‘ylak”, “qizil yuz” kabi qizil rang bilan bog‘liq ramziy obrazlar turli-tuman sifatlovchilik mohiyatiga ega bo‘lib, inson ruhiyatidagi quvonch, qayg‘u, iztirob, shodlik kabi tuyg‘ularni ifodalashda aniqlik va mukammallik bag‘ishlaydi. Bir tomondan u hayot, kuch va go‘zallikni anglatadi, ikkinchi tomondan xavf va ogohlantirish ma’nosini ham beradi. Nemis xalq ertaklarida qizil rang, ko‘pincha, salbiy semantik yuklamaga ega bo‘lib, u xavf, zo‘ravonlik va o‘lim bilan bog‘liq konseptual metafora sifatida namoyon bo‘ladi. Kognitiv-semantik yondashuvga ko‘ra, bu rang inson tajribasida olov va qon kabi kuchli hissiy va fiziologik assotsiatsiyalar bilan bog‘langanligi sababli, ertak matnida “xavf signali” funksiyasini bajaradi. Masalan, „Der Grabhügel(Qabr tepaligi)“ ertagida iblis “qizil patli janob” sifatida tasvirlanib, qizil rang uning yovuz va g‘ayritabiiy tabiatini belgilovchi semantik markerga aylanadi. „Hanzel va Gretel“ ertagida esa jodugarning “qizil ko‘zlari” uning qo‘rqinchli va xavfli mohiyatini kuchaytiruvchi vizual indikator sifatida xizmat qiladi. „Oppog‘oy“ ertagida yovuz o‘gay ona qizdirilgan qizil temir tuflida jazolanadi, bu esa qizil rangni og‘riq, jazo va o‘lim konseptlari bilan bog‘laydi[5,150]. Bu misollar qizil rangning semantik asosini olov va qon bilan bog‘liq destruktiv tajribalar tashkil etishini ko‘rsatadi. Shu sababli, kognitiv metafora tizimida qizil rang XAVF — BU QIZILLIK va O‘LIM — BU QON/OLOV kabi konseptual modellarning shakllanishiga ham xizmat qiladi. Demak, nemis ertaklarida qizil rang nafaqat estetik element, balki o‘quvchi ongida xavf, zo‘ravonlik va halokatni faollashtiruvchi kuchli kognitiv-semiotik belgi sifatida funksional ahamiyat kasb etadi. „Qizil qalpoqcha“ ertagida qizil qalpoqcha qahramonning bolalikdan kattalikka o‘tish jarayonini va xavfli va sinovli yo‘lga kirganini bildiradi. Oltin rang (gold) ertaklarda boylik, mukofot va ideal natijani anglatadi. Oltin soch, oltin olma va oltin kalit kabi

obrazlar qahramonning qadri va muvaffaqiyatini ko'rsatadi. Shu sababli oltin rang baxt va mukammallik ramzi hisoblanadi[6,20]. „Rapunsel“ning sochi oltindek yorqin va uzun tasvirlanadi. Bu oltin rang go'zallik va sehrli qudrat timsoli. „Allerleirauh“ ertagida „ein Kleid so golden wie die Sonne“ (quyoshdek oltinrang kiyim) obrazi rangning oddiy tasviriy funksiyasidan chiqib, konseptual metafora darajasiga ko'tariladi[7,242]. Bu yerda „OLTIN“ tushunchasi inson ongida YORUG'LIK, QIYMAT va YUQORI STATUS bilan bog'langan. J.Lakoff va M.Jonsonning konseptual metafora nazariyasiga ko'ra, inson ongi mavhum tushunchalarni (yaxshilik, yovuzlik, boylik) aniq tushunchalar (ranglar) orqali idrok etadi[8,280]. Ko'k rang (blau) nemis ertaklarida oq, qora yoki qizil kabi eng ko'p uchraydigan ranglardan biri emas, lekin u ham muhim kognitiv va konseptual metafora yukiga ega. Aka-uka Grimmlarning „Blaubart(Ko'ksoqol)“ ertagida ko'k rang an'anaviy „tinchlik“ semantikasi bilan emas, balki xavf, begonalik va yashirin zo'ravonlikni bildiruvchi kognitiv metafora sifatida ishlaydi. „Das blaue Licht“ ertagida esa ko'k rang orqali transformatsiya motivi tasvirlangan. Kognitiv modellarda oq rang ezgulik va poklikning mutlaq belgisi sifatida qaraladi[9,120]. „Schneeweißchen und Rosenrot“ ertagida ushbu konseptual model dastlab qahramonning ismi va uning prototipi - „oq atirgul“ (weiße Rose) orqali tavsiflanadi. Bu yerda oq rang: Schönheit und Güte (Tashqi go'zallik va ichki ezgulikning uyg'unligi); Frieden und Ruhe: tinchlik ramzi bo'lgan „oq kabutar“ (weiße Taube) obrazi orqali kognitiv vizuallashadi[10,30]. Biroq, tadqiqotimiz shuni ko'rsatadiki, nemis ertaklarida ranglar „teskari semantika“ kasb etishi ham mumkin. Pakananing oq soqoli (weißer Bart) misolida oq rang ezgulikni emas, balki qarilik, yovuzlik (das Böse) kabi tushunchalarni modeli bo'lib keladi. Tilshunos olim Sh. Safarov ta'kidlaganidek, metafora shunchaki uslubiy vosita emas, balki inson tafakkurini tashkil etuvchi asosiy kognitiv mexanizmdir[11,91]. Ushbu nazariy yondashuv nemis xalq ertaklaridagi rang komponentli birliklarning metaforik tabiatini tushunishga xizmat qiladi. Demak, ranglar ertak diskursida shunchaki epitet (sifatlovchi) emas, balki qahramonning axloqiy va ijtimoiy qiyofasini belgilovchi kognitiv vosita vazifasini o'taydi.

Xulosa. Nemis xalq ertaklarida ranglar tizimi murakkab semantik va kognitiv funksiyaga ega bo'lib, u faqat estetik vosita sifatida emas, balki konseptual metafora mexanizmi sifatida ham ishlaydi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, ranglar yordamida yaxshilik va yomonlik, hayot va o'lim, xavf va mukofot kabi asosiy oppozitsiyalar ramziy tarzda ifodalanadi. Oq rang poklik va ilohiylikni, qora rang xavf va yovuzlikni, qizil rang esa hayotiylikni bildiradi. Oltin rang esa ideal qadriyat, tanlanganlik va ijtimoiy maqom metaforasi sifatida namoyon bo'ladi. Umuman olganda, ranglar tizimi nemis ertaklarida kognitiv xaritalash mexanizmini shakllantiradi va o'quvchi ongida avtomatik assotsiatsiyalarni faollashtiradi. Shu tariqa ranglar nafaqat hikoya bezagi, balki ertaklarning chuqur semantik tuzilishini tashkil etuvchi asosiy semiotik vosita hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ro'ziyeva M. Folklorda rang va ma'no / M. Ro'ziyeva // OXU Pedagogika va psixologiya kafedrasi.–2025. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15290850>.
2. Lüthi M. Das europäische Volksmärchen: Form und Wesen. – Stuttgart: Metzler, 1982. – 180 s.
3. Grimm J., Grimm W. Kinder- und Hausmärchen. – Stuttgart: Reclam Verlag, 2003. – 350 s.
4. Zipes J. The Brothers Grimm: From Enchanted Forests to the Modern World. – New York: Routledge, 2012. – 61 p.
5. Propp V. Morphology of the Folktale. – Austin: University of Texas Press, 1968. – 150 p.
6. Jung C. G. Man and His Symbols. – London: Aldus Books, 1964. – 20 p.
7. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
8. Bottigheimer R. B. Grimms' Bad Girls and Bold Boys: The Moral and Social Vision of the Tales. – New Haven: Yale University Press, 1987. – 280 p.
9. Haase D. The Greenwood Encyclopedia of Folktales and Fairy Tales. – Westport: Greenwood Press, 2008. – 120 p.
10. Schmitt R., Schröder J., Pfaller L. Systematische Metaphernanalyse: Eine Einführung. – Wiesbaden: Springer VS, 2018. – 30 s.
11. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Jizzax: Sangzor nashriyoti, 2006. – 91 b.

METONIMIYANING NOMINATIV FUNKSIYASI VA UNING QIYOSIY TAHLILI

G.Z.Rozikova, prof., DSc, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
N.M.G'ofurova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada metonimiyaning til tizimidagi nominativ funksiyasi o'zbek va ingliz tillari materiallari asosida qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda metonimiyaning semantik tabiati, ma'no hosil qilish mexanizmlari, uning kognitiv va lingvokulturologik asoslari keng yoritiladi. Har ikki tilda metonimiya orqali obyekt va hodisalarni nomlashning o'ziga xos jihatlari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: metonimiya, nominativ funksiya, semantika, lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik, qiyosiy tahlil

Аннотация. В статье рассматривается номинативная функция метонимии в узбекском и английском языках в сравнительном аспекте. Освещаются семантическая природа, механизмы образования значений, когнитивные и лингвокультурологические основы метонимии. Определяются универсальные и национально-специфические особенности данного явления.

Ключевые слова: метонимия, номинативная функция, семантика, лингвокультурология, когнитивная лингвистика, сравнительное исследование.

Abstract. This article examines the nominative function of metonymy in Uzbek and English from a comparative perspective. It explores the semantic nature of metonymy, its mechanisms of meaning formation, as well as its cognitive and linguocultural foundations. The study identifies both universal and language-specific features of metonymy as a means of naming and conceptualizing reality.

Key words: metonymy, nominative function, semantics, linguocultural analysis, cognitive linguistics, comparative study.

Kirish. Tilshunoslikda leksik-semantik hodisalar tilning rivojlanish jarayonini aks ettiruvchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ma'no ko'chish hodisalari tilning ichki dinamikasini, uning imkoniyatlarini hamda tafakkur bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Metonimiya ana shunday muhim semantik jarayonlardan biri bo'lib, u predmet va hodisalar o'rtasidagi real aloqadorlik asosida yuzaga keladi. Metonimiya orqali til mavjud leksik birliklar yordamida yangi tushunchalarni nomlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Metonimiyaning eng muhim jihatlaridan biri uning nominativ funksiyasidir. Bu funksiya orqali obyekt yoki hodisa bevosita emas, balki unga aloqador boshqa birlik orqali ifodalanadi. Natijada nutq ixcham, iqtisodiy va samarali bo'ladi. Metonimiya tilning nominativ tizimini boyitadi va yangi semantik qatlamlarning shakllanishiga xizmat qiladi.

O'zbek va ingliz tillari qiyosida metonimiyaning o'rganish alohida ahamiyatga ega, chunki bu tillar turli lingvokulturologik muhitda shakllangan. Har ikki tilda metonimiya mavjud bo'lsa-da, uning qo'llanish darajasi, motivatsiyasi va funksional xususiyatlari turlicha bo'lishi mumkin. Shu bois mazkur tadqiqot metonimiyaning nominativ funksiyasini qiyosiy jihatdan o'rganishga qaratilgan.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda qiyosiy-chog'ishtirma metod asosiy metod sifatida qo'llanildi. Ushbu metod yordamida o'zbek va ingliz tillaridagi metonimik birliklar o'zaro taqqoslanib, ularning umumiy va farqli jihatlari aniqlanadi. Semantik tahlil orqali metonimiyaning ma'no hosil qilish mexanizmlari o'rganilib, uning asosiy turlari va funksiyalari belgilandi. Kontekstual tahlil esa metonimiyaning real nutqdagi qo'llanishini aniqlashga xizmat qildi.

Bundan tashqari, lingvokulturologik yondashuv orqali metonimiyaning milliy tafakkur va madaniyat bilan bog'liqligi o'rganildi. Kognitiv yondashuv elementlari esa metonimiyaning inson tafakkuridagi konseptual asoslarini aniqlashda qo'llanildi. Tadqiqotda empirik material sifatida o'zbek badiiy matnlari hamda ingliz adabiyotidan J.Orvellning "1984" va E.Hemingveyning "The old man and the sea" asarlaridan olingan misollar tahlil qilindi. Ushbu manbalar metonimiyaning turli kontekstlarda qanday ishlatilishini aniqlash imkonini berdi.

Natijalar. Tahlillar natijasida metonimiyaning o'zbek va ingliz tillarida nominativ funktsiya bajarishda muhim va ko'p qirrali rol o'ynashi aniqlandi. Har ikkala tilda ham metonimiya real aloqadorlikka asoslangan holda obyekt va hodisalarni nomlashda keng qo'llaniladi. Shu bilan birga, metonimiyaning ifodalanish modellari va ustuvor yo'nalishlari tilga xos tarzda farqlanadi.

O'zbek tilida metonimiya ko'pincha joy–inson modeli asosida namoyon bo'ladi. Masalan, “butun qishloq yig'ildi” yoki “mahalla qaror qildi” kabi jummalarda “qishloq” va “mahalla” leksemalari orqali ushbu hududda yashovchi insonlar nazarda tutiladi. Bu yerda makon tushunchasi insonlar bilan aloqador holda qo'llanilib, nominativ funktsiyani bajaradi. Shuningdek, “uy kuldi” kabi ifodalarda “uy” orqali oila a'zolari yoki undagi insonlarning holati ifodalanadi, bu esa metonimiyaning yanada obrazli shaklini namoyon qiladi.

Bundan tashqari, o'zbek tilida predmet–egasi modeli ham keng tarqalgan. Masalan, “qalam gapirdi” yoki “stol qaror chiqardi” kabi ifodalarda predmet orqali u bilan bog'liq shaxs yoki faoliyat nazarda tutiladi. Bu holat ayniqsa publitsistik va badiiy uslubda faol qo'llanadi.

Ingliz tilida esa metonimiya ko'proq institutsional model asosida rivojlangan. Masalan, J.Orvellning “1984” asarida uchraydigan “The Party is watching you” jumlasida “Party” leksemasi orqali siyosiy tizim va uning vakillari nazarda tutiladi. Bu yerda muassasa nomi orqali insonlar ifodalgan bo'lib, metonimiyaning aniq nominativ funktsiyasi namoyon bo'ladi.

Shuningdek, ingliz tilida keng qo'llaniladigan yana bir model – belgi orqali obyektni ifodalash hisoblanadi. Masalan, “The crown decided” jumlasida “crown” orqali monarx yoki qirollik hokimiyati nazarda tutiladi. Bu holatda atribut orqali butun tizim ifodalanadi.

“The old man and the sea” asarida esa metonimiya ko'proq predmet–holat modeli asosida namoyon bo'ladi. Masalan, qahramonning “hands” (qo'llar) orqali uning jismoniy mehnati, tajribasi va hayotiy kurashi ifodalanadi. Bu holatda predmet insonning umumiy holatini anglatadi.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, har ikkala tilda metonimiya quyidagi asosiy funktsiyalarni bajaradi: obyektni ixcham nomlash, murakkab tushunchani soddalashtirish, nutqni obrazli va ta'sirchan qilish hamda kommunikativ samaradorlikni oshirish.

Muhokama. Olingan natijalar metonimiyaning til tizimidagi o'rni va ahamiyatini yanada chuqurroq tushunishga imkon beradi. Avvalo, metonimiya tilning nominativ tizimini kengaytiruvchi asosiy mexanizmlardan biri ekanligi tasdiqlandi. U orqali yangi so'zlar yaratmasdan turib, mavjud birliklar yordamida yangi tushunchalarni ifodalash mumkin bo'ladi. Bu esa tilning iqtisodiylik tamoyiliga to'liq mos keladi.

Kognitiv nuqtayi nazardan qaraganda, metonimiya inson tafakkurining qisqartirish va umumlashtirish strategiyasi sifatida namoyon bo'ladi. Inson murakkab obyektni to'liq ifodalash o'rniga, uning eng muhim yoki diqqatga sazovor jihatini tanlab, shu orqali butun tushunchani anglatadi. Masalan, ingliz tilidagi “Hollywood produces films” jumlasida “Hollywood” geografik joy emas, balki kino industriyasini anglatadi. Bu esa inson tafakkurining konseptual mexanizmlardan biri sifatida metonimiyani tasdiqlaydi.

O'zbek tilida metonimiyaning keng qo'llanilishi uning jamoaviy tafakkur bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Masalan, “xalq qaror qildi”, “yurt kutmoqda” kabi ifodalarda umumlashtirish orqali insonlar guruhi ifodalanadi. Bu esa o'zbek tilida kollektivlik va ijtimoiylikning muhim o'rin tutishini ko'rsatadi.

Ingliz tilida esa metonimiya ko'proq institutsional va abstrakt fikrlash bilan bog'liq. “The White House said”, “Wall Street reacted” kabi ifodalarda muassasa yoki joy nomi orqali murakkab tizimlar ifodalanadi. Bu ingliz tilidagi pragmatik va ratsional yondashuvni aks ettiradi.

Metonimiya va sinekdoxa o'rtasidagi chegaralar masalasi ham muhim muhokama objekti hisoblanadi. Ayrim hollarda qism–butun munosabatlari bilan real aloqadorlik bir-biriga yaqinlashib ketadi. Masalan, “head” so'zining “leader” ma'nosida qo'llanishi sinekdoxaga yaqin bo'lsa-da, kontekstga qarab metonimik talqin ham mumkin. Bu esa ko'chim turlarini qat'iy ajratish qanchalik murakkab ekanligini ko'rsatadi.

Shuningdek, metonimiya nutqning stilistik jihatdan boyishini ham ta'minlaydi. Ayniqsa badiiy matnlarda u obrazlilikni kuchaytirib, muallifning subyektiv munosabatini ifodalashga xizmat qiladi.

Masalan, “temir qo‘l” ifodasi orqali kuchli hokimiyat nazarda tutilishi metonimiya va metaforaning uyg‘unlashgan shaklini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, metonimiya tilning semantik, kognitiv va lingvokulturologik tizimlarini birlashtiruvchi murakkab hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Uni chuqur o‘rganish til va tafakkur o‘rtasidagi munosabatni yanada aniqroq tushunishga imkon beradi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot metonimiyaning nominativ funksiyasi til tizimida muhim va kompleks hodisa ekanligini ko‘rsatdi. Metonimiya obyekt va hodisalarni nomlashda samarali vosita bo‘lib, u orqali til birliklari o‘rtasidagi real aloqadorlik asosida yangi semantik birliklar shakllanadi. Bu jarayon tilning iqtisodiylik, ixchamlilik va kommunikativ samaradorlik tamoyillarini ta‘minlaydi.

Shuningdek, metonimiya inson tafakkurining konseptual mexanizmlaridan biri bo‘lib, u orqali borliqni idrok etish va kategoriyalash jarayoni amalga oshadi. Bu esa metonimiyaning nafaqat lingvistik, balki kognitiv hodisa sifatida ham o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi. Kelgusida metonimiyaning diskursiv xususiyatlari, uning tarjima jarayonidagi muammolari hamda turli janr va uslublardagi funksional imkoniyatlarini o‘rganish ilmiy jihatdan dolzarb yo‘nalish bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago, 1980.
2. Kovecses Z. *Metaphor in Culture*. Cambridge, 2005.
3. Jakobson R. *On Language*. Harvard University Press, 1990.
4. Lyons J. *Semantics*. Cambridge University Press, 1977.
5. Ullmann S. *Semantics*. New York, 1962.

UO‘K 821.512.2:81‘25

ALISHER NAVOIY IJODIYOTIDA KO‘Z YOSH TUSHUNCHASINI BADIY TALQINI

N.Ch.Ruzimurotova, katta o‘qituvchi, PhD, Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Denov

O.D.Jo‘rabekova, o‘qituvchi, Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Denov

Annotatsiya. Ushbu maqolada turkiy adabiyotning yetuk vakili Alisher Navoiyning ashk-ko‘z yosh haqidagi fikr-mulohazalarini xususida so‘z borilgan. Shoirning bu mavzuda yozilgan g‘azallari, dostonlari va marsiyalaridan namunalar keltirilgan. Shu bilan birga lirik qahramonni ashk-ko‘z yoshini ham ijobiy, ham salbiy xususiyatlari, uning inson ichki kechinmalaridagi o‘rni muhokama qilingan. Har qanday shaxs u xoh shoh bo‘lsin, xoh gadoy ko‘z yosh to‘kadi, yig‘laydi. Hayot zarbalari insonni har yo‘singa soladi. Shoh Iskandar hayoti misolida ko‘z yosh to‘kish sabablari bayon etilgan. Bir so‘z bilan aytganda, Alisher Navoiy inson ichki tuyg‘usini, tajassum etadigan ask-ko‘z yosh haqidagi qarashlari qalamga olingan.

Kalit so‘z: Alisher Navoiy, Ashk, ko‘z yosh, tajassum etmoq, ichki his-tuyg‘ular, lirik qahramon, bayon etmoq.

Аннотация. В данной статье рассматриваются взгляды Алишера Навои, видного представителя тюркской литературы, на слезы. Приводятся примеры газелей, эпосов и плачей поэта, посвященных этой теме. Одновременно обсуждаются как положительные, так и отрицательные стороны слез лирического героя, их место во внутренних переживаниях человека. Любимый человек, будь то царь или нищий, проливает слезы и плачет. Жизненные потрясения формируют человека во всех отношениях. Причины пролития слез объясняются на примере жизни шаха Александра Македонского. Иными словами, изложены взгляды Алишера Навои на слезы, которые воплощают внутренние человеческие чувства, любовь.

Ключевые слова: Алишер Навои, любовь, слезы, воплощать, внутренние чувства, лирический герой, описывать.

Abstract. This article discusses the views of Alisher Navoiy, a prominent representative of Turkic literature, on tears. Examples of the poet's ghazals, epics and laments written on this topic are given. At the same time, both positive and negative features of the lyrical hero's tears, its role in human inner experiences are discussed. Any person, be it a king or a beggar, sheds tears and cries. Life's shocks make a person in every way. The reasons for shedding tears are explained using the

example of the life of King Alexander. In a word, Alisher Navoi's views on tears that embody human inner feelings are written down.

Key words: Alisher Navoi, Love, tears, embodying, inner feelings, lyrical hero, expressing.

Jahon adabiyotida, ayniqsa, o'zbek adabiyotida Alisher Navoiyning mavqei beqiyos. Uning nazmiy asarlarida turli xil obrazlar, badiiy talqinlarni uchramiz. Alisher Navoiyning lirikasi asrlar davomida ko'plab adabiyotshunos olimlar tomonidan o'rganib kelinmoqda. Turkiy adabiyotining ulkan ustuni bo'lgan Alisher Navoiyning ijodiyotida an'anaviy va noan'anaviy obrazlar juda serob. Shunday obrazlardan qatorida ashk-ko'z yosh obrazini ham ko'p uchramiz. Alisher Navoiy fors-tojik adabiyotidan juda yaxshi xabardorligi, hatto bu tilde ham ijod qilganligini yaxshi bilamiz. Shu boisdan, she'rlarida fors-tojik tilidagi so'zlar ham mavjud. Masalan, Ashki so'zi shular jumlasidandir. **Ashk-** so'zi fors- tojik tilidan olingan bo'lib, o'zbek tilida "ko'z yoshi" degan ma'noni anglatadi. [1] Adabiyotshunoslikda, ayniqsa, mumtoz she'riyatda (ko'pincha g'azallarda) "Ashk"- ko'pincha g'am-g'ussa, hijron (ayriliq) yoki ishq azobidan to'kiladigan ko'z yoshlarni ifoda etadi. Ko'rib turganimizdek, ashk-ko'z yoshli insoniy his-yug'ularni, odamlarni ichki kechinmalarini ifoda etadigan vositadir. Alisher Navoiy mumtoz she'riyat an'analarni davom ettirib, ashk-ko'z yosh obrazini keng ma'noda, turli xil talqinda bayon etgan. Ayniqsa, g'azallarida ashk-ko'z yoshi juda ta'sirli va hissoyotlarga boy tarzda ko'rsatib bergan. Alisher Navoiyning ishq mavzusidagi yozilgan g'azallarida ko'z yoshni oshiq ruhiy holatiga tashbeh beradi. Shuning barobarida oshiqning ko'zidan oqadigan ko'z yoshni gulgun rangda ekanligini tasvirlanadi. Ya'ni oshiqning ma'shuga kuyida to'kkan ko'z yoshi ham najot belgisidek edi go'yo. Lirik qahramon nigohida ashk-ko'z yoshni to'kib turish ham hayotni yaxshi tomonda o'zgartirishi edi. Ko'zdan-ashkni tugab qolishi, yuzini zafaron, holini pareshon qiladi. Alisher Navoiy fikricha, oshiqning ko'z yoshining qurishi-umidlarining so'nishi demakdir:

*Tugadi ashki gulgun, emdi qolmish zafaroni yoz,
Falak zulmni badal qildi, xazon birla bahorimni.*[2]

Alisher Navoiyning oshiqona g'azallarida,, oshiqning ko'z yoshlarini, ishq yo'lida chekkan zahbatlari har bir baytda namoyon bo'lgan. Bunday mazmundagi baytni shoirning eng mashhur g'azallaridan biri bo'lgan. "Kelmadi" radifli g'azalida ham yig'lamoq ko'z yosh to'kmoq kabi hissiy holatlarni oliy darajada gavdalandirgan.

*Ul parishon hajridankim, yig'ladim devonavor,
Kimsa bormukim, anga ko'rganda kulgu kelmadi .*[3]

Guvohi bo'lganimizdek, oshiq qalb tuyg'ularini, iztirobli holatini yosh to'kish, ya'ni yig'lash vositasida ifoda etgan. Oshiq ahvoli har bir alamli firoqni bu bayt misolida ochiq namoyon etgan. Alisher Navoiyning g'azallari nafaqat o'z davrida , balki hozirgi kunda ham sevib mutolaa qilinmoqda. Uning sho'xchan, o'ynoqibob g'azallari esa hunarmand hofizlar tomonidan qo'shiq qilingan. Tabiiyki, xalq sevimli shoirining g'azallaridan yaratilgan qo'shiqlarni sevib tinglaydi. Shu mazmundagi g'azallari qatorida, "Menda bor-u kimda bor" radifli g'azalini misol qilishimiz mumkin. Alisher Navoiyning bu g'azalida ko'z yosh ya'ni yig'I obrazlarini ustalik bilan tarannum etganini kuzatamiz. Lirik qahramon ko'zidagi namni ishqdan deb biladi. Ayriliqqa uchragan oshiq g'am-g'ussaga botadi va ko'zidagi yoshni to'xtatolmaydi. Baytda oshiq holatini so'z san'ati yordamida, durni ipga tergandek, tartib bilan bayon etadi.

*Dilrabo, sendin bu g'amkim, menda bor-u kimda bor,
Furqatingdan bu almkim menda bor- kimda bor.
Mazra'ni ayshim ko'karmaydur samumi ohdin,
Yo'qsa yoshdin muncha namkim menda bor-u kimda bor.*[4]

Alisher Navoiy ijodiyotini chuqurroq o'rganar ekanmiz, undagi serqirra cho'qqilar ko'pligini ko'ramiz. Ashk- ko'z yosh obrazi ijodkorni nafaqat g'azallarida, balki boshqa she'riy janrlarida ham mavjuddir. Uning dostonlarida bu obrazlarni uchratishimiz mumkin. Alisher Navoiyning "Saddiy Iskandariy" dostonida bir qancha obrazlar qatorida ashk-ko'z yosh obrazi yanada rango-rang talqinda ko'zga namoyon bo'ladi.

Ko'zidin to'kib ashk – qayg'u bila,

*Ilik yuvdi jonidan ul suv bila.
Ketur soquyo boqau, qo'y nizo',
To'lo tut manga sog'ari alvido'. [5]*

Alisher Navoiy ijodiyotida she'riy janrlarning barcha turini uchratamiz. U qaysi janrda she'r yozmasin o'ziga xos bo'lgan betakror uslubi bilan boshqa ijodkorlardan farq qiladi. Sharq mumtoz adabiyotida o'z mavqei va o'rniga ega bo'lgan Alisher Navoiyning devonlarida marsiya janri alohida o'rin tutadi. Ayniqsa, u ustoz va do'sti Abdurahmon Jomiy vafotiga bag'shlab yozgan marsiyasini e'tirof etmaslikni iloji yo'q. Sharq adabiyotida bu marsiya misli ko'rinmagan yangilik bo'ldi. Ustoz Ali Muhammad aytganlaridek: "Marsiyayi navishtai Alisheri Navoiy bar vafoti ustozash Abdurahmoni Jomiy dar ta'rixi adabiyoti fors-tojik behamto shud. To Alisher Navoiy dar adabiyoti fors-tojik inxel marsiyayi buzurg mavjud nabud". [6] Tarjimasi: Alisher Navoiyning do'sti va ustoz Addurahmoni Jomiy o'limiga yozgan marsiyasi fors-tojik adabiyotida katta yangilik bo'ldi. Alisher Navoiygacha fors-tojik adabiyotida hali bunchalik zo'r marsiya yozilmagan edi.

Guvohi bo'lganimizdek Alisher Navoiy ustoz va do'sti Abdurahmon Jomiy vafotidan qayg'uga botadi va unga atab marsiya yozadi. Marsiya boshdan oxirigacha qayg'u va g'am ohangida yozilgan. Marsiyanni o'qib shuni aniqlash mumkinki, u do'sti va ustozini o'limiga qattiq iztirob chekadi va ko'z yosh to'kadi. Motam libosini kiyib, aza tutadi. Uning bu yig'lashidan oddiy ayriliq emas, balki umrbod judolikni sezish mumkin.

*Z-in azo dar hama olam na gado mond, na shoh
Ki kashidand ba so'gi tu dusad nolsvu oh,
Abrson giryakunon, na'razanon soya fikand,
Bar sari na'shi tu xurshedi karam zillilloh. [7]*

(Tarjimasi: Uning o'limi shunchalar qayg'uli bo'ldiki, olamda shoh ham gado ham bir xil qayg'uga botdi. Bir oh chekishlari ikki yuz nola-yu afg'onga teng bo'ldi. Ko'zimizdan oqadigan yosh shunchalar ko'p ediki, bulutdan yog'adigan yomg'ir ham bunchalar ko'p emasdi.

Shoirning ikki qatorlik qit'asiga olam-olam ma'no mujassam etganini ko'rdik. Inson hayotda shunday yashashi kerak ekanki, dunyoga kelgan vaqti, o'zi yig'lab-hamma xursandchiligidan kulsin, dunyodan ketar chog'I esa, aksincha, hamma yig'lab, o'zi kulib ketsin. Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiylar aynan o'zlari shunday hayot kechirdilar.

Alisher Navoiy ruboiylarida ham yig'lamoq mavzusi ko'pincha lirik qahramonning ichki iztirobi, ishq dardi va dunyo o'tkinchiligi bilan bog'liq holda keladi.

Navoiy ruboiylarida yig'i motivlari serqirra va rangbarangligini misollar bilan ko'rsatib berish mumkin:

Navoiy ijodida ko'z yoshi shunchaki ojizlik emas, balki ruhning poklanishi va oshiqning sodiqlik belgisi sifatida talqin etiladi. Qonli yosh: Oshiqning dardi shu qadar kuchliki, uning ko'zidan suv emas, balki qon oqadi. Firoq (ayriliq) yig'isi: Yor vaslidan uzoqda bo'lgan insonning holati. Behuda kulgiga qarama-qarshi qo'yish: Dunyo g'ami oldida kishining beparvo kulishini nojoiz deb biladi.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, Alisher Navoiy mislsiz shoir va davlat arbobi edi. Uning barcha talqinlarida yozgan she'rlari qatorida ashk-ko'z yoshni talqin etadigan baytlari o'zing mazmun-mohiyati va betakrorligi bilan ajralib turadi. Tadqiqotimizdan shu xulosaga keldikki, ko'z yosh Alisher Navoiy ijodiyotida qayg'u, alam, ayriliq, iztirob, firoq tushunchalarini ifoda etish bilan birga umidvorlik, hali orzu qilishga imkon bor ekanligi kabi g'oyalarni ham beradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Фарҳанги забони тоҷикӣ. иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 1. нашриёти "Советский энциклопедия". Москва-1969.-106 с.
2. Ҳамид Сулаймонов. "Илк девон" Тошкент. Фан нашриёти.- 1968. 146-Б.
3. Alisher Navoiy. To'la asarlar to'plami. 10 jildlik. I jild. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2011. – 178 B.
4. Ўзбек адабиёти. Иккинчи том. Ўз. СССР Давлат Бадий Адабиёт нашриёти. Тошкент-160 Б.
5. Алишер Навоий. Садди Искандарий. Тошкент. Фафур Фулом номидаги НМИУ. 1991. 450 Б.
6. Маҷаллаи "Садои шарқ" 11-ҷилд. Душанбе. 1989.-94-95-Б.
7. Девони Фоний". Ҳамид Сулаймонов. Тошкент. Бадий адабиёт нашриёти. 1965. 246 Б.

LINGUOCULTURAL PROBLEMS OF TRANSLATING POLITICAL EUPHEMISMS
FROM ENGLISH INTO UZBEK

N.Z.Ruziyeva, PhD, teacher, Bukhara State University, Bukhara
K.J.Qudratova, Master student, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada siyosiy evfemizmlarni ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan lingvomadaniy muammolar tahlil qilinadi. Siyosiy evfemizmlar oddiy yumshoq so'zlar emas, balki noqulay siyosiy voqelikni yumshatish, mas'uliyatni bevosita ko'rsatmaslik, ijtimoiy keskinlikni pasaytirish va siyosiy qarorni maqbul shaklda taqdim etishga xizmat qiluvchi diskursiv vositalardir.

Kalit so'zlar: siyosiy evfemizm, tarjima, lingvomadaniyat, ingliz tili, o'zbek tili, siyosiy diskurs, andisha, pragmatika, nominalizatsiya, passiv nisbat.

Аннотация. В статье рассматриваются лингвокультурные проблемы перевода политических эвфемизмов с английского языка на узбекский язык. Политические эвфемизмы выступают не только как смягчающие лексические замены, но и как дискурсивные средства, которые скрывают прямую номинацию чувствительных явлений, уменьшают социальную напряженность, смещают ответственность и формируют приемлемую интерпретацию политических действий. В центре внимания находятся семантические, прагматические, культурные и синтаксические сдвиги, возникающие в процессе перевода.

Ключевые слова: политический эвфемизм, перевод, лингвокультура, английский язык, узбекский язык, политический дискурс, андisha, прагматика, номинализация, пассивный залог.

Abstract. This article examines the linguocultural problems that arise when political euphemisms are translated from English into Uzbek. Political euphemisms are not neutral lexical substitutes only. They are discourse tools through which political actors soften sensitive realities, hide agency, reduce social tension, and frame state actions as acceptable or necessary. The study focuses on the semantic, pragmatic, cultural and syntactic shifts that appear during translation.

Keywords: political euphemism, translation, linguoculture, English, Uzbek, political discourse, andisha, pragmatics, nominalization, passive voice.

Introduction. Political language is a special form of public communication because it is connected with power, ideology, social trust and collective emotion. In this type of discourse, words are chosen not only to inform the audience, but also to guide interpretation. One of the most productive instruments of such guidance is euphemism. In political discourse, euphemism is used when a direct word may sound too harsh, socially unacceptable, ideologically risky, or emotionally disturbing. Terms such as **collateral damage**, **enhanced interrogation**, **downsizing**, **correctional facility**, **irregular migration** or **negative growth** show how political language may soften war, violence, punishment, economic decline and forced movement.

The translation of political euphemisms from English into Uzbek is a complex problem because it involves not only lexical equivalence but also cultural interpretation. English political discourse is strongly influenced by institutional transparency, public relations, legal terminology, media framing and political correctness. Uzbek political discourse, however, is also shaped by national-cultural norms of respect, indirectness, collective harmony, official etiquette and andisha. For this reason, an English euphemism may lose its function if it is translated mechanically into Uzbek. The translator must ask several questions: What reality is being softened? Whose responsibility is being hidden or reduced? Which cultural norm makes the euphemism acceptable? What Uzbek expression can create a similar public effect?

Literature review. The theoretical basis of this article is formed by studies on euphemism, political discourse, pragmatics and translation theory. K.Allan and K.Burridge define euphemism as a socially motivated linguistic substitution that helps speakers avoid expressions considered unpleasant, offensive or dangerous. Their approach is useful because it connects euphemism with taboo and social norms [1].

H. Rawson also emphasizes that euphemisms function as *linguistic masks* through which unpleasant facts are covered by acceptable words. In political discourse, such masking is especially important because public legitimacy often depends on how an event is named [2]. From the point of view of political language, G. Orwell's classical criticism of political euphemism remains relevant. He argued that political writing often uses abstract and indirect wording to defend actions that would sound unacceptable if described directly. Although modern discourse is more diverse than G. Orwell's examples, the same mechanism can be observed in institutional expressions that replace concrete human suffering with technical vocabulary [3]. Translation theory also provides important principles for the analysis. Nida's concept of dynamic equivalence shows that translation should reproduce not only the formal meaning but also the effect of the source text on the target audience [4]. In Uzbek linguocultural context, politeness, indirectness, respect toward social hierarchy and avoidance of face-threatening expressions play a significant role. The concept of *andisha* (sense of propriety) is particularly important because it reflects tact, consideration, restraint and sensitivity to social relations. While English political euphemisms are often institutional and media-oriented, Uzbek euphemistic expression is frequently connected with interpersonal harmony, collective responsibility and respectful public style. This difference produces important translation challenges.

Methodology. English political euphemisms are analyzed according to four parameters: lexical form, hidden taboo concept, pragmatic function and possible Uzbek translation. The selected examples represent common areas of political communication: war and security, migration, economy, social policy, governance and public administration. The analysis is not limited to dictionary meaning. It also considers how the euphemism frames an event and how this framing can be preserved or changed in Uzbek translation.

Analysis and discussion. The first problem in translating political euphemisms is semantic softening. In English, many political euphemisms are built to weaken the emotional force of a direct concept. For example, *collateral damage* does not directly name civilian deaths or destruction of civilian property. Its technical form makes the event sound like an unintended side effect of military action. If it is translated into Uzbek only as *qo'shimcha zarar*, the emotional and political meaning may become unclear. A more accurate contextual translation may be *harbiy harakatlar oqibatida tinch aholiga yetgan zarar* or, in a more euphemistic official tone, *kutilmagan fuqaroviy zarar*. The first option is more explicit; the second preserves the softening function.

Another example is *enhanced interrogation techniques*. The direct meaning is connected with harsh interrogation and, in many contexts, torture. A literal translation such as *kuchaytirilgan so'roq usullari* preserves the institutional tone but may hide the ethical seriousness of the expression. If the target text is critical or academic, *qiyinoqqa yaqin keskin so'roq usullari* may be more transparent. If the target text aims to preserve the source government's euphemistic style, *maxsus kuchaytirilgan so'roq usullari* may be used. Thus, the translator's decision depends on genre, ideology and communicative purpose.

English euphemism	Hidden concept	Possible Uzbek rendering	Translation comment
collateral damage	civilian deaths or damage	harbiy harakatlar oqibatida tinch aholiga yetgan zarar	Explicit translation is better in academic or analytical discourse.
enhanced interrogation	torture or harsh interrogation	kuchaytirilgan so'roq usullari / qiyinoqqa yaqin so'roq usullari	Choice depends on whether the euphemistic mask should be preserved or exposed.
negative growth	economic decline	salbiy o'sish / iqtisodiy pasayish	Literal form may sound unnatural; "iqtisodiy pasayish" is clearer.
downsizing	job cuts	shtatlarni qisqartirish / ish o'rinlarini kamaytirish	Uzbek usually requires a more direct administrative expression.

A major feature of English political euphemism is nominalization. Verbs that normally show action and responsibility are transformed into nouns. For instance, *relocation*, *restructuring*, *optimization*, *stabilization*, *repatriation* and *clearance* often hide who performs the action and who is affected by it. In translation, this creates a problem because Uzbek can also use nominal forms, but

excessive nominalization may sound heavy or artificially bureaucratic. The expression **prompt repatriation** is a good example. In migration discourse, it may refer to the quick return or removal of migrants. If translated as **tezkor repatriatsiya**, the text keeps the official international tone but may not be fully understandable for a general Uzbek audience. If translated as **migrantlarni tezda o'z mamlakatiga qaytarish**, the meaning becomes clearer, but the euphemistic institutional tone is partly reduced. The translator should decide whether the target reader needs institutional accuracy or communicative clarity. English nominalizations also often combine with passive voice. For example, **families were relocated** does not say who relocated them. Uzbek translation may use **oilalar ko'chirildi**, which preserves the passive and hides the agent. However, Uzbek also has impersonal and generalized constructions such as **oilalarni boshqa joyga ko'chirishga to'g'ri keldi** or **oilalar boshqa hududga joylashtirildi**. These forms may sound more natural in official Uzbek discourse and preserve the pragmatic strategy of avoiding direct blame.

Conclusion. Political euphemisms are one of the most sensitive units in English-Uzbek translation. They combine lexical meaning, cultural norms, political ideology and pragmatic intention. The translator cannot translate them successfully by looking only at the dictionary meaning. It is necessary to identify the hidden taboo concept, understand the communicative function and choose a target-language form that is natural for Uzbek political discourse.

REFERENCES:

1. Allan, Keith, and Kate Burridge. *Forbidden Words: Taboo and the Censoring of Language*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 303 p.
2. Baker, Mona. In *Other Words: A Coursebook on Translation*. – 3rd ed. – London: Routledge, 2018. – 390 p.
3. Chilton, Paul. *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. – London: Routledge, 2004. – 240 p.
4. Nida, Eugene A. *Toward a Science of Translating*. – Leiden: E. J. Brill, 1964. – 331 p.
5. Orwell, George. *Politics and the English Language*. – London: Penguin Books, 2013. – 24 p.
6. Rawson, Hugh. *A Dictionary of Euphemisms and Other Doubletalk*. – New York: Crown Publishers, 1981. – 312 p.
10. Ruziyeva, N. (2022). Euphemisms as a means of manipulation in the language of the news media. *Центр научных публикаций (buxdu. uz)*, 10(10).

UDC 811.111:811.512.2:81.23

COMPARATIVE ANALYSIS OF SOMATIC PROVERBS WITH “HEAD” COMPONENTS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

N.Z.Ruziyeva, PhD, teacher, Bukhara State University, Bukhara
D.T.Ziyodullayeva, Master student, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi “head/bosh” komponentiga ega somatik maqollarni qiyosiy lingvistik yondashuv asosida tahlil qiladi. Tadqiqotda head/bosh leksemasining semantik tuzilmalari, metaforik kengayishlari hamda madaniy konseptualizatsiyasi o'rganiladi. Frazeologik nazariya va kognitiv lingvistika yondashuvlariga tayangan holda, tadqiqot “bosh” tushunchasi aql, nazorat va yetakchilik bilan universal ravishda bog'lanishini ko'rsatadi. Biroq maqollarning pragmatik va axloqiy yo'nalishlari madaniy farqlarni yaqqol aks ettiradi. O'zbek maqollari jamoaviylik g'oyalari, axloqiy tarbiya va ijtimoiy uyg'unlikni ifodalasa, ingliz maqollari ko'proq individual fikrlash va amaliy natijalarga urg'u beradi.*

Kalit so'zlar: somatik frazeologiya, maqollar, bosh metaforalari, kognitiv lingvistika, ingliz tili, o'zbek tili, qiyosiy lingvistika.

Аннотация. *В данном исследовании с использованием сравнительно-лингвистического подхода рассматриваются соматические пословицы английского и узбекского языков, содержащие компонент «head/bosh» («голова»). В работе анализируются семантические структуры, метафорические расширения и культурная концептуализация лексемы head/bosh. Опираясь на теорию фразеологии и когнитивную лингвистику, исследование показывает, что понятие «голова» универсально ассоциируется с интеллектом, контролем и лидерством. Однако прагматические и нравственные особенности употребления пословиц ярко отражают культурные различия. Узбекские пословицы выражают идеи коллективизма,*

нравственного воспитания и социальной гармонии, тогда как английские пословицы обычно подчеркивают индивидуальное мышление и практические результаты.

Ключевые слова: соматическая фразеология, пословицы, метафоры головы, когнитивная лингвистика, английский язык, узбекский язык, сравнительная лингвистика.

Abstract. This study uses a comparative linguistic approach to examine somatic proverbs in the English and Uzbek languages that have the “head” component. Semantic structures, metaphorical extensions, and cultural conceptualizations of the lexeme head/bosh are all examined in this study. The approach, which draws on phraseological theory and cognitive linguistics, shows that intelligence, control, and leadership are universally associated with the “head.” However, the pragmatic and moral orientations of proverb usage clearly reflect cultural variance. Uzbek proverbs express collectivist ideas, moral instruction, and societal harmony, while English proverbs typically highlight individual reasoning and practical results.

Keywords: somatic phraseology, proverbs, head metaphors, cognitive linguistics, English, Uzbek, comparative linguistics

Proverbs frequently use body parts to represent abstract concepts like intelligence (head), action/work (hand), emotional sincerity (heart), or perception (eye) [1]. Somatic proverbs often differ between English and Uzbek languages regarding the specific body part used to convey similar meanings, revealing distinct cultural mentalities. These proverbs highlight how human experience is interpreted through the lens of physical, bodily sensations. Proverbs and common idioms containing **head** often relate to **intelligence, control or perspective** in both languages. The “head” is among the most efficient bodily elements in global languages. It represents contemplation, judgment, power, and emotional regulation. In both English and Uzbek, proverbs featuring “head/bosh” uncover profound cognitive and cultural patterns that merit comparative examination. This research seeks to uncover the similarities and differences in how the concept of “head” is understood in the proverb systems of English and Uzbek. This study is based on the conceptual metaphor theory established in cognitive linguistics. George Lakoff and Mark Johnson argue that human conceptual frameworks are essentially metaphorical, indicating that abstract concepts are shaped by physical experiences. Somatic phraseology represents a significant aspect of phraseological research, focusing on fixed expressions and idiomatic forms within language. Proverbs, as fixed expressions, encapsulate cultural beliefs and values.

To ensure reliability, multiple authoritative sources were consulted, and widely recognized proverbs were prioritized. Validity was maintained through cross-checking meanings using dictionaries and scholarly interpretations. In cases of ambiguity, contextual and cultural explanations were provided. Despite its contributions, the study has certain limitations. These include the limited availability of direct equivalents between the two languages, potential variation in interpretation depending on context, and the focus on a single somatic component (“head”), excluding other body-related elements such as “heart” or “hand.”

“Two heads are better than one” [2] and its uzbek alternative is **“Bir boshdan ikki bosh yaxshi”** [3]. The meaning is that: Solving a problem together is easier than doing it alone. Both proverbs express the same core idea: Cooperation produces better results than individual effort. They emphasize: collective thinking, shared problem-solving, intellectual collaboration. Both proverbs rely on the conceptual metaphor: **Intelligence is located in the head.**

This metaphor is universal across cultures. Both English and Uzbek cultures value: consultation, cooperation, collective wisdom.

In Uzbek culture especially, social cooperation and maslahat (consultation) are highly appreciated, which strengthens the proverb’s cultural relevance.

“Better be the head of a dog than the tail of a lion” [4] and its uzbek alternative is **“Kichik bosh bo’lsa ham o’z boshim bo’lsin”** [5]. The meaning of these proverbs is Suggests it is better to be a leader in a small group than a follower in a large one Both sayings express a similar core idea—valuing independence and leadership over subordination—but they do it with slightly different cultural tones and emphases.

The English proverb, “**Better be the head of a dog than the tail of a lion,**” uses a clear hierarchy of animals. A lion symbolizes greatness, power, and prestige, while a dog is seen as more ordinary. The message is: it’s better to lead in a smaller, less prestigious context than to be insignificant within something grand. There’s a pragmatic, almost strategic mindset here—status matters, but autonomy matters more. Here’s why “dog” is used in the proverb: The proverb needs a strong contrast: **Lion** - power, greatness, the top of the hierarchy; **Dog** - ordinary, common, not prestigious

A dog represents something **modest but not worthless**, which makes the comparison more realistic. It’s not about being the lowest, but about being *less grand*. Both dogs and lions are widely known across cultures. That makes the proverb easy to understand instantly, without explanation. Historically, dogs are associated with humans as **companions or servants**, often in a subordinate role. So, the image works well.

The Uzbek equivalent, “Kichik bosh bo’lsa ham o’z boshim bo’lsin” (literally, “Even if it’s a small head, let it be my own head”), shifts the focus. Instead of comparing two different social positions (dog vs. lion), it emphasizes ownership and self-determination. The key idea is not just leadership, but personal agency—being in control of your own life, even if your position is modest.

“**A fish rots from the head**” [6] and “**Baliq boshidan sasiydi**” [7]. These two proverbs are full equivalents in English and Uzbek, sharing the same metaphorical structure and meaning. Both proverbs express the same idea:

Problems in any system originate from the leadership or those at the top.

In both cases, the “head” symbolizes leaders, authorities, or those in control. **Metaphor for a system or society**. In the proverb: **Fish = organization, society, or system; Head = leadership or top authority**. So the idea becomes: If the “head” is bad, the whole “body” (system) becomes bad. In **English**, the proverb is often used in political, business, or organizational contexts to criticize leadership failures or systemic corruption.

The comparative analysis of English and Uzbek somatic proverbs with the “head” component demonstrates both universality and cultural specificity. While the metaphorical foundation of the “head” as intellect and control is shared across both languages, its pragmatic and cultural interpretations differ significantly.

English proverbs tend to highlight rationality and individual decision-making, whereas Uzbek proverbs emphasize morality, social responsibility, and collective wisdom. This confirms that language reflects both universal human cognition and culture-specific worldview systems.

Taken together, Somatic proverbs containing “head” elements in English and Uzbek demonstrate both universal and culturally specific patterns. Both languages connect the head to intelligence and control; however, Uzbek proverbs stress hierarchy and social responsibility more, while English proverbs highlight individual cognition and practical thinking.

REFERENCES:

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
2. Mieder, W. (2004). *Proverbs: A Handbook*. Greenwood Press.
3. Speake, J. (Ed.). (2008). *The Oxford Dictionary of English Proverbs*. Oxford University Press.
4. Contrastive Analysis Of Proverbs With Somatic Components In English And Uzbek Languages. (2025). *The Peerian Journal*, 39, 4-8.
5. American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education semantic analysis of proverbs with the somatic component “head”.
6. Gadoeva M.I. (2021). The expression of Somatism in English and Uzbek proverbs // Yeuropcan conferense on Natural Researsh. Sweden, P. 36-41.
7. F. Narzullayeva and R. Tuymuradova, “The Usage of Somatism in English and Uzbek Proverbs, Multidiscip. J. Sci. Technology, 5(1), 147-152.
8. Rahmonov A. O‘zbek xalq maqollari. – Toshkent: Fan, 2010. – 45-bet.
9. Mieder W. The Oxford Dictionary of Proverbs. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – p. 312.

O'ZBEK FOLKLORSHUNOSLIGINING BENAZIR DARG'ASI**(Akademik To'ra Mirzayev ilmiy-ijodiy faoliyatiga chizgilar)****N.E.Sabirova, DSc, prof., Xorazm VPMM, Urganch**

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek folklorshunosligining rivojlanishida muhim o'rin tutgan akademik To'ra Mirzayevning ilmiy-ijodiy faoliyati tahlil qilinadi. Xususan, olimning epik merosni o'rganishdagi ilmiy qarashlari, folklor matnlarini yozib olish va tadqiq etish prinsiplari hamda epik ijrochilik an'analari o'zida oid konsepsiyalari yoritiladi. Shuningdek, o'zbek folklorshunosligi taraqqiyotida G'ozim Olim Yunusov va Hodi Zarifov kabi olimlarning xizmatlari ham ko'rib chiqiladi. Maqolada Mirzayevning "Epos va baxshi" monografiyasi asosida eposning matn, ijrochi va epik an'ana kabi asosiy tarkibiy unsurlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari epik merosni o'rganishda baxshi shaxsining o'rni hamda epik an'analarning xalq madaniyatidagi ahamiyatini ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlar: epik meros, epos, baxshi, epik an'ana, epik ijro, To'ra Mirzayev, Hodi Zarifov, G'ozim Olim Yunusov.

Аннотация. В данной статье анализируется научно-творческая деятельность академика Тура Мирзаева, сыгравшего важную роль в развитии узбекской фольклористики. Особое внимание уделяется его научным взглядам на изучение эпического наследия, принципам записи и исследования фольклорных текстов, а также концепциям исполнительской традиции эпоса. Также рассматривается вклад таких ученых, как Гази Олим Юнусов и Ходи Зарифов, в развитие узбекской фольклористики. На основе монографии Мирзаева «Эпос и сказитель» раскрываются основные компоненты эпической традиции: эпический текст, исполнитель и эпическая традиция. Результаты исследования показывают значение личности сказителя и роль эпических традиций в сохранении исторической памяти и культурных ценностей народа.

Ключевые слова: эпическое наследие, эпос, сказитель, эпическая традиция, эпическое исполнение, Тура Мирзаев, Ходи Зарифов, Гази Олим Юнусов.

Abstract. This article analyzes the scientific and creative activity of academician Tura Mirzaev, who played an important role in the development of Uzbek folklore studies. Particular attention is paid to his theoretical views on the study of epic heritage, the principles of recording and researching folklore texts, and the traditions of epic performance. The contributions of prominent scholars such as Gazi Olim Yunusov and Hodi Zarifov to the development of Uzbek folkloristics are also discussed. Based on Mirzaev's monograph "Epic and the Storyteller", the main components of the epic tradition—epic text, performer, and epic tradition—are analyzed. The study highlights the importance of the storyteller's role and the significance of epic traditions in preserving the historical memory and cultural values of the people.

Keywords: epic heritage, epic, storyteller, epic tradition, epic performance, Tura Mirzaev, Hodi Zarifov, Gazi Olim Yunusov.

O'zbek folklorshunosligida epik merosni o'rganish muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Xalq og'zaki ijodining yirik janrlaridan bo'lgan epos xalqning tarixiy xotirasi, madaniy qadriyatlari va estetik qarashlarini o'zida mujassam etadi. Shu jihatdan epik merosni ilmiy tadqiq etish milliy madaniyat tarixini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

O'zbek folklorshunosligining rivojlanishida atoqli olim G'ozim Olim Yunusov dastlabki folklor tadqiqotlarini boshlagan va folklor namunalarini baxshilar, ertakchilar, qo'shiqchilar va boshqa ijodkor-ijrochilar og'zidan bevosita, aynan, o'zgartirmay, aytuvchi shevasida yozib olishni boshlab bergan olimdir. Ungacha e'lon qilingan namunalar, hatto Herman Vamberining 1867-yili bosilgan kitobidagi folklor asarlari ham savodli kishilardan olingan. tabiiyki, ularda muayyan "qo'l urishlar" mavjud.[Mirzayev T. 5: 22]

G'ozim Olim Yunusov o'zi ko'p ilmiy safarlarda bo'lish bilan birga, uch yirik kompleks ekspeditsiyaga – 1929-yili Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlariga, 1930-yili Xorazmga, 1932-

yili Chirchiq va Ohangaron vohalariga uyushtirilgan folklor, etnografiya va dialektologiya ekspeditsiyalariga boshchilik qilgan. uning “Alpomish” dostoni, alla janri to‘g‘risidagi maqolalari hali ham o‘z qimmatini yo‘qotgan emas. 1926-yili “Maorif va o‘qitg‘uvchi” jurnalida imzosiz bosilgan “O‘zbek el adabiyotiga tegishli ma’lumotlarni to‘plovchilarga qo‘llanma” ham G‘ozi Olim Yunusov tomonidan yozilgan.[Mirzayev T. 5: 26] Bu qo‘llanma folklor ma’lumotlarini to‘plashda zarur ko‘rsatma vazifasini bajargan.

XX asrning 30-yillarida Garvard universitetining professori M.Perri va uning shogirdi A.Lord Yugoslaviyaga kelib, olimlar orasida Gomerning “Iliada”, “Odisseya” asarlarining yozma adabiyotga emas, balki og‘zaki adabiyotga tegishli asarlar ekanligini isbotlashga harakat qiladi. M.Perrining amalga oshirib ulgurmagan ishini uning shogirdi A.Lord davom ettirib, “Skazitel” (rus tiliga tarjima etilgan) nomli monografiyasini nashr ettiradi hamda V.M.Jirmunskiy va H.Zarifovlarning “O‘zbek xalq qahramonlik eposi” monografiyasidan havola keltiradi. Biroq G‘ozi Olim Yunusov va Hodi Zarifov o‘zbek xalq qahramonlik eposi “Alpomish” Gomerning “Iliada”siga teng asar ekanligini XX asrning 20-yillarida ilk bor isbotlagan edi. G‘ozi Olim Yunusovning “Turkiston” gazetasining 1922-yil

18-dekabr 38-soni 2-3-sahifalarida bosilgan “O‘zbeklarda el tanish ishi” maqolasi folklorga bag‘ishlangan dastlabki ilmiy tadqiqotlardan hisoblanadi. Unda birinchi marta: “O‘zbekning birinchi eposi “Alpomish”dir. U Gomerning “Iliada”siga teng bir asardir”, – deya buyuk dostonimizga juda yuqori va haqqoniy ilmiy baho berilgandi. U folklor asarlarining dastlabki yozib oluvchilaridan biri hamdir” [Mirzayev T. 5: 25].

G‘ozi Olim Yunusov va uning shogirdlari Hodi Zarif tomonidan boshlangan folkloristik tadqiqotlarda epos matnini o‘rganishda qiyosiy yondashuv bugun xalqaro miqyosga chiqyapti.

“Folklorshunoslik xalq og‘zaki ijodi namunalarini yozib olish va yozib olingan asarlar matni ustida ishlashdan boshlanadi. Ko‘plar matn ustida ishlash yozma adabiyotga tegishli deb hisoblaydi. Bu unchalik to‘g‘ri emas. Faqat matnga yondashuv tamoyillari xilma-xildir. Bugungi kunda xalq ijrochilaridan nimaiki yozib olingan bo‘lsa, ularni yoppasiga “durdona” deb e‘lon qilish, kimlar og‘zaki aytgani yoki kuylanganiga qarab chala, hatto soxta namunalarni ham g‘oyaviy-badiiy jihatdan yuksak asarlar sifatida asossiz ravishda oshirib baholash mayllari mavjud. Folklor namunalari ham badiiy-estetik hodisa ekanini unutmaslik kerak.

Folklorshunos u yoki bu dostonni yozib olayotganda, baxshini “yetaklashi”, undan “zamonabop” nimanidir talab qilishi, “zamonaviylik” haqida unga qandaydir maslahatlar berishi kechirib bo‘lmas gunohi azimdir. buning o‘rniga to‘plovchi baxshidan ustozlaridan qanday o‘rgangan bo‘lsa va el orasida qanday kuylab kelayotgan bo‘lsa, shunday aytib berishni iltimos qilishi zarur. Kuylanayotgan dostonga matniy jihatdan qandaydir o‘zgartirishlar kiritishga faqat va faqat baxshi haqlidir. chunki qachonlardir asos solingan dostonchilik an‘analarining merosxo‘ri, uni saqlab qoluvchi va yangi sharoitlarda yanada rivojlantiruvchi birdan-bir shaxs baxshidir. shu sababli folklorshunos baxshilar bilan ularning ustozlari haqida, qay bir baxshi aytgan variantlarning badiiylik darajasi to‘g‘risida, ustoz ijodkorlarga nisbat berilgan dostonlar yoki ularning parchalari borasida suhbatlar qurishi va bunday suhbatlarda aytilgan fikr-mulohazalarni yozib olishi zarur.[Mirzayev T. 5: 33]

O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar fondidagi asarlarning ko‘pchiligi rus sharqshunos va o‘lkashunoslari tomonidan to‘plangan degan bir yoqlama tasavvurlar tug‘dirilgan. To‘g‘ri, mazkur bebaho ma’naviy xazinaning yuzaga kelishida ularning ham muayyan xizmatlari bor. Ammo bir qator qo‘lyozmalarning urush yillarida ularning nomlari bilan qayta rasmiylashtirilganini ham unutmaslik kerak. Hech mubolag‘asiz aytish mumkinki, O‘zbekistondagi hozirgi qo‘lyozmalar fondlari, folklor arxivlarining yuzaga kelishida, qadimiy osori atiqalarning to‘planishida o‘zbek olimlari va ziyolilarining xizmatlari beqiyosdir” [Mirzayev T.5:52].

Akademik To‘ra Mirzayev o‘z yozishmalarida shunday deydi: “Hodi Zarifov qiyofasida biz yetuk olimni – o‘zbek folklori haqidagi fanni yaratuvchisini ko‘ramiz. Uning to‘plovchi va tadqiqotchi sifatidagi mehnatlari bilan o‘zbek xalq ijodi to‘g‘risidagi fanning mustahkam asosi yaratildi. Hodi Zarifov o‘zbek folklorshunosligida o‘z maktabini yaratgan ustoz, olimdir”. Shuning

uchun ham o'zbek folklorshunosligini "Zarifov tadqiqodlari" nomli alohida fan sifatida o'rganish zarur.[Mirzayeva B. 26]

O'ttiz yetti jilddan iborat "O'zbek xalq ijodi" ko'pjildligi (1964-1990), "O'zbek xalq dostonlari" ikki jildligi (1955-1956), "O'zbek xalq ertaklari"ning ikki jildlik to'plami (1958-1960) va ko'plab alohida nashrlari, xalq maqollarining ikki jildlik akademik nashri, Ergash Jumanbulbul o'g'li badiiy merosining "Bulbul taronalari" nomli besh jildlik (1971-1973) nashri va boshqa barcha folklor to'plamlari ana shu ilmiy mezonlar asosida nashrga tayyorlangan.[Mirzayeva B. 33]

Akademik T.Mirzayev xotiralarida shunday yozadi: "Folklorshunoslik xalq og'zaki ijodi namunalarini yozib olish va yozib olingan asarlar matni ustida ishlashdan boshlanadi. Ko'plar matn ustida ishlash yozma adabiyotga tegishli deb hisoblaydi. Bu unchalik to'g'ri emas. Faqat matnga yondashuv tamoyillari xilma-xildir. Bugungi kunda xalq ijodchilaridan nimaiki yozib olingan bo'lsa, ularni yoppasiga "durdona" deb e'lon qilish, kimdir og'zaki aytgani yoki kuylanganiga qarab chala, hatto soxta namunalarni ham g'oyaviy-badiiy jihatdan yuksak asarlar sifatida asossiz ravishda oshirib baholash mayllari mavjud. Folklor namunalari ham badiiy-estetik hodisa ekanini unutmash kerak" (*Hodi Zarif suhbatlari. – B.29*). Bundan ko'rinadiki, Hodi Zarifov xalq og'zaki ijodi namunalarini yozib olish, nashr etish ishlariga, nihoyatda, talabchanlik bilan yondashgan va boshqa izdoshlaridan ham shuni talab qilgan.

Xulosa qilib aytganda, badiiy matn tekstologiyasi nafaqat adabiyotshunoslikning, balki folklorshunoslikning ham muhim bir sohasi bo'lib, uning ilmiy prinsiplari va nazariy konsepsiyalari xalq og'zaki badiiy ijodi asarlarini yozib olishdan tortib, uni nashr etishgacha bo'lgan ishlarining ustuvor mezonlaridan birini tashkil etadi. Atoqli folklorshunos olim Hodi Zarifovning "O'zbek xalq ijodi" ko'p tomligiga kiradigan asarlarini tayyorlash prinsiplari" nomli maqolasining nashr etilishi xalq og'zaki badiiy ijodi asarlarini matnshunoslik jihatdan tadqiq qilish uchun keng imkoniyatlar yaratdi. Hozirgi kunda O'zbek tili, adabiyoti va folklori institutining Folklor bo'limi tomonidan "O'zbek xalq ijodi yodgorliklari" 100 jildligini nashrga tayyorlash va uni chop etish ishlari Hodi Zarifov boshlab bergan xalq durdonalarini nashrga tayyorlash prinsiplari bo'yicha amalga oshirilmoqda.

[Mirzayeva B. 7:37]

"Hodi Zarif qiyofasida biz yetuk olimni – o'zbek folklori haqidagi fanning yaratuvchisini ko'ramiz. Uning to'plovchi va tadqiqotchi sifatidagi mehnatlari bilan o'zbek xalq ijodi to'g'risidagi fanning mustahkam asosi yaratildi. Men aytardimki, uning qiyofasida o'zbek xalqi milliy madaniyatini o'rganish sohasida yangi o'ylar ochuvchi olimni ko'ramiz", – deb yozgan akademik V.M.Jirmunskiy.

1965-yil boshida o'zbek folklorshunosligi asoschisi Hodi Zarifovning talabalaridan biri, buxorolik aspirant To'ra Mirzaev "Alpomish dostonining o'zbek versiyalari" mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qilgan. Himoyadan bir necha kun oldin, Ilmiy rahbar To'ra Mirzaevning "Alpomish dostonining o'zbek versiyalari" mavzusida doktorlik dissertatsiyasining avtoreferatini o'zining yaqin do'sti va hammuallifi, turk eposshunosligi bo'yicha ajoyib bilimdon akademik Viktor Maksimovich Jirmunskiyga yuborgan. Tez orada buyuk olim akademik Viktor Maksimovich Jirmunskiy T. Mirzaevga maktub yo'llagan. Maktubda shunday deyilgan: "Men bu jiddiy, puxta asar ekanini ko'ryapman, va siz o'z ilmiy ishingizda boshlagan eng muhim o'zbek dostonlarining barcha versiyalarini taqqoslagan holda filologik o'rganish o'zbek xalq san'atini o'rganishda juda foydali bo'ladi deb o'ylayman". Dunyo miqyosidagi olimning bunday maqtovli sharhi uning keyingi tadqiqotlari uchun kuchli ta'sir ko'rsatgan.

Dunyo miqyosidagi olimdan shunday maqtovli fikr To'ra Mirzayevning keyingi ilmiy faoliyatiga ta'sir qilmasligi mumkin emas edi. Yigirma yildan so'ng T.Mirzayev u post-sovet makonidagi eng obro'li folklorshunoslardan biriga aylandi, bir qator fundamental asarlarning muallifi, o'zbek folklorshunoslik maktabining yangicha metodikalar bilan boyitdi. Jirmunskining xati hech qachon matbuotda nashr qilinmagan. Uning mavjudligini deyarli hech kim bilmas edi. Faqat eng yaqinlar va endi 43 yil o'tib, u birinchi marta T.Mirzayevning "Epos va baxshi" asarida nashr etildi. Aytish joizki, bu xat e'lon qilinayotgan yagona material emas.

Akademik To'ra Mirzayev ning “Эпос и сказитель” (“Doston va baxshi”) monografiyasi o'zbek folklorshunosligidagi muhim tadqiqotlardan biri hisoblanadi. Kitob epik an'ana, baxshilar ijodi va turkiy xalqlar eposining ijrochilik xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. U 2008-yilda Toshkentda “Fan” nashriyotida nashr qilingan bo'lib, 410 betdan iborat.

To'ra Mirzayevning kitobi O'zbekiston ilmiy hayotida sezilarli hodisa bo'ldi. Avvalo, bu muallifning rus tilidagi birinchi kitobi, ya'ni bu yerda avval o'zbek tilida nashr qilinmagan asarlar taqdim etilgan. Ikkinchidan, ushbu kitob T.Mirzayevning ko'p yillik ilmiy faoliyati davomida yaratgan, mukammallashtirgan konsepsiyalar majmuyi deb qarash mumkin. Akademik To'ra Mirzayevning “Эпос и сказитель” (“Doston va baxshi”) asari dostonni kuylashda aytuvchi (baxshi)ning doston matnini jonlantirishdagi va eposning yashovchanligini ta'minlovchi omil ekanligi va umuman olganda, o'zbek folklorshunoslari tomonidan xalqaro til hisoblangan rus tilida yaratilgan ilk ilmiy-folkloristik asardir. «Epos va baxshi» asari uch qismdan iborat. Kitobning birinchi qismida “O'zbek xalq baxshilarining ijro san'ati va ularning epik repertuarining xususiyatlari” monografiyasi, ikkinchi qismi – yuqorida tilga olingan Jirmunskiy maktubi va “Alpomish” dostonining o'zbek versiyalari monografiyasining qisqacha qismi, uchinchi qismida esa o'zbek folklori haqida turli yillarga oid maqolalari to'plangan. Asardagi ilmiy-nazariy qarashlar, tahlillar folklorshunoslar va soha tadqiqotchiligi uchun hali ham dolzarbligini yo'qotmagan.

O'zbek folklorshunosligida epik merosni o'rganishga katta hissa qo'shgan olimlardan biri akademik To'ra Mirzayev hisoblanadi. Uning “Эпос и сказитель” (“Doston va baxshi”) monografiyasi epik ijrochilik va epik an'ananing ilmiy tahliliga bag'ishlangan fundamental tadqiqotdir.

Olim eposni faqat matn sifatida emas, balki ijro jarayonida yashaydigan folklor hodisasi sifatida talqin qiladi.

“Epik asar faqat yozma matn emas, balki ijro jarayonida yashaydigan va rivojlanadigan badiiy tizimdir”. [Mirzayev T. 8:42]

Folklorshunoslikda epos xalq og'zaki ijodining eng yirik va murakkab janri sifatida qaraladi. Epik asarlar xalqning tarixiy voqealari, ijtimoiy ideallari va qahramonlik an'alarini badiiy shaklda aks ettiradi.

To'ra Mirzayev eposni quyidagicha ta'riflaydi:

“Epos xalq tarixiy xotirasining badiiy ifodasidir” [Mirzayev T. 8:53].

Bu ta'rif eposning ijtimoiy va madaniy mohiyatini ochib beradi. Chunki epik asarlar orqali xalq o'z tarixiy tajribasi va qadriyatlarini keyingi avlodlarga yetkazadi.

To'ra Mirzayev xalq og'zaki ijodiyotini o'rganishning ham sarboni, ham posboni edi. Ayniqsa, folklor namunalarini soxtalashtirishga hech toqat qilolmasdi va tanqidiy fikr-mulohazalarini xalqqa, albatta, yetkazardi.[Ibrohim Haqqul. 1: 3]

O'zbek folklorshunosligida epik merosni ilmiy o'rganish XIX asr oxiri – XX asr boshlarida boshlangan. Bu jarayonda epik asarlarning variantlari, poetikasi va ijrochilik an'analari tadqiq qilina boshladi. Mirzayevning “Эпос и сказитель” (“Doston va baxshi”) monografiyasi aynan shu yo'nalishdagi muhim ilmiy tadqiqotlardan biridir.

Olim epik merosni o'rganishda uch asosiy omilni ko'rsatadi:

epik matn, epik ijrochi va epik an'ana. T.Mirzayev eposni faqat matn sifatida emas, balki og'zaki ijro jarayoni bilan bog'liq murakkab folklor hodisasi sifatida talqin qiladi.

Shu sababli folklorshunoslikda eposni o'rganishda ijrochi shaxsini ham tahlil qilish zarur deb hisoblanadi.

O'zbek xalq eposshunosligi va baxshi repertuarlari hamda dostonchilik maktablarini aniqlash, ilmiy tadqiq etish jarayoni hali ham to'liq yakunlanmagan. To'ra Mirzayev doston kuylanishi va o'zbek xalq baxshichiligi san'ati haqidagi fikrlari “faqat shu sohadagi tadqiqotlarning birinchi urinishlari” ekanligini tan oladi. Shunga qaramay, kitobda O'zbek eposi funksiyasi to'liq tahlil qilingan. T.Mirzaev o'zidan oldingi folklorshunoslardan, xususan, ustozi H.Zarifovning folkloristik tadqiqotchiligi yuqori pog'onaga ko'targan. O'ndan ortiq dostonchilik maktabini ajratib ko'rsatadi va ularni batafsil tahlil qiladi.

To'ra Mirzaev ustozga munosib, mehr-oqibatli Hodi Zarifshunosdir. Dastlab u "Hodi Zarif" degan adabiy portretini, keyin esa "Hodi Zarif bilan suhbatlar" kitobini e'lon qildi. Xususan, keyingi asarni ulug' ustoz va sodiq shogird orasidagi munosabat, davomli suhbat, turli mavzulardagi fikr, xulosa, e'tirof, iqrar va inkorlarni izohlovchi ilmiy-tarixiy majmua, desa xato bo'lmaydi. Va u eski murshid-u muridlik aloqalarini xotirlatish bilan ham ahamiyatlidir. "Alpomish" dostonining o'zbek variantlari", "Эпос и сказитель" kitoblari esa folklorshunoslik ilmining qaytarilmas namunalaridir.

To'ra Mirzav xalq og'zaki ijodi namunalarini yozib olish, nashr etish, ilmiy tadqiq etishda mehnati singgan har bir olimning taqdiri bilan qiziqib, Muzayana Alaviya, Mansur Afzalov, Zubayda Husainova, Jumaniyoz Qobilniyozov kabi olimlar haqida turkum maqolalari bilan folklorshunoslarning milliy folkloristikamiz xazinasiga qo'shgan ulushlarini xolisona tarzda baholagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ibrohim Haqqul. E'tiqod va soflik ovozi & Qadringni qaddingdan baland tut. Akademik To'ra Mirzayevga bag'ishlov. Xurshid Davron kutubxonasi.
2. Мирзаев Т. Халқ ижоди хазинабони (Х.Т.Зарифов таваллудининг 70 йиллигига) // Совет Ўзбекистони. – 1975. – 19 март.
3. Мирзаев Т. Ўзбек фольклористикасининг асосчиси // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1975. – 2-сон. – Б.96-98.
4. Мирзаев Т. Зарифов Ҳоди Тиллаевич // Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 3-жилд. – Тошкент, 2002. – Б.686.
5. Мирзаев Т. Ҳоди Зариф суҳбатлари. – Тошкент: SHAMS-ASA, 2013. – 380 б.
6. Safarov M. "Bo'qiy so 'z" "Xalq so 'zi", 1999-yil 15-oktyabr"
7. Мирзаева Б. Ўзбек фольклоршунослигининг шаклланиши ва тараққиётида Ҳоди Зарифовнинг ўрни – Филол. фан. бўйича фалсафа доктори дисс. – Тошкент, 2022. – Б.170.
8. Мирзаев Т. Эпос и сказитель. – *Ташкент: Фан, 2009. – 410 с*
9. Ziyonet / inlibrary.uz.

UO'K 811.111:811.512.2:81.23

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI ONOMATOPOEIA VA ONOMATOPIK LEKSEMA TUSHUNCHALARINI NAZARIY JIHATDAN TAHLIL QILISH

*D.K.Sadirdinova, talaba, Andijon davlat chet tillari insituti, Andijon
Gavharoy I., DSc, Andijon davlat chet tillari insituti, Andijon*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi onomatopoeiya hamda onomatopik leksemalar nazariy jihatdan qiyosiy tahlil qilindi. Tadqiqotda ularning fonosemantik, morfologik, semantik va pragmatik xususiyatlari yoritilib, til tizimidagi o'rni ko'rsatildi. Natijalar onomatopoeik birliklarning nutqning obrazlilik va ekspressivligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanini tasdiqladi. Shuningdek, ingliz tilida ular qisqa va sodda shaklda, o'zbek tilida esa ko'proq takroriy va affiksatsiyalangan ko'rinishda qo'llanishi aniqlandi. Tadqiqot onomatopoeiyaning universal va milliy xususiyatlarini ochib berdi.

Kalit so'zlar: onomatopoeiya, onomatopik leksema, fonosemantika, qiyosiy tilshunoslik, ideofon, ekspressivlik, morfologiya, semantika, pragmatika, reduplikatsiya.

Аннотация. В данной статье проводится теоретический сопоставительный анализ ономапоеи и ономапоэтических лексем в английском и узбекском языках. Рассматриваются их фоносемантические, морфологические, семантические и прагматические особенности, а также их место в языковой системе. Результаты исследования подтверждают, что ономапоэтические единицы играют важную роль в усилении образности и выразительности речи. Установлено, что в английском языке они чаще имеют краткую форму, тогда как в узбекском языке — более редуплицированную и аффиксированную структуру. Исследование выявляет универсальные и национально-специфические особенности ономапоеи.

Ключевые слова: ономапоея, ономапоэтическая лексема, фоносемантика, сопоставительная лингвистика, идеофон, выразительность, морфология, семантика, прагматика, редупликация.

Abstract. *This article presents a theoretical comparative analysis of onomatopoeia and onomatopoeic lexemes in English and Uzbek languages. It examines their phonosemantic, morphological, semantic, and pragmatic features, as well as their role in the language system. The results show that onomatopoeic units significantly enhance the imagery and expressiveness of speech. It is also found that in English they tend to be short and simple, while in Uzbek they often appear in reduplicated and affixed forms. The study highlights both universal and language-specific characteristics of onomatopoeia.*

Key words: *onomatopoeia, onomatopoeic lexeme, phonosemantics, comparative linguistics, ideophone, expressiveness, morphology, semantics, pragmatics, reduplication.*

Kirish. Tilshunoslikda onomatopoeiya hodisasi inson nutqining eng qadimiy va tabiiy qatlamlaridan biri sifatida e'tirof etilib, tovush va ma'no o'rtasidagi bevosita bog'liqlikni aks ettiruvchi lingvistik birlik sifatida talqin qilinadi. Zamonaviy ilmiy qarashlarga ko'ra, onomatopoeiya tabiatdagi, inson yoki hayvon faoliyatidagi tovushlarni taqlid qilish asosida yaratilgan so'zlar majmui bo'lib, tilning fonosemantik tizimida muhim o'rin egallaydi. Bu hodisa til belgilarining ixtiyoriyligi haqidagi klassik nazariyaga qisman zid bo'lib, unda shakl va mazmun o'rtasida muayyan motivatsiyalangan aloqaning mavjudligini ko'rsatadi. Shu sababli, onomatopoeiya nafaqat leksik birlik, balki kognitiv va kommunikativ jarayonlarning mahsuli sifatida ham keng o'rganilmoqda. Ingliz va o'zbek tillarida onomatopoeik birliklar tilning ekspressiv imkoniyatlarini boyituvchi muhim vosita hisoblanadi. Ular nutqda obrazlilikni kuchaytiradi, hissiy-ta'sirchanlikni oshiradi hamda voqelikni jonli tasvirlashga xizmat qiladi. So'nggi tadqiqotlarda bu birliklar "ideofonlar" tushunchasi bilan bog'lanib, ular nafaqat tovushni, balki harakat, holat va sezgi tasvirini ham ifodalashi ta'kidlanadi. Bu esa onomatopoeiyaning funksional doirasi keng ekanligini ko'rsatadi [1].

Adabiyotlar tahlili. So'nggi yillarda onomatopoeiya va onomatopik leksemalar tilshunoslikning turli yo'nalishlarida — fonosemantika, kognitiv lingvistika, pragmatika va diskurs tahlilida faol o'rganilayotgan dolzarb masalalardan biriga aylandi. Zamonaviy tadqiqotlar ushbu hodisani nafaqat tovushga taqlid qilish vositasi, balki insonning idrok jarayonlari, til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aks ettiruvchi kompleks fenomen sifatida talqin etadi. Ayniqsa, ingliz va o'zbek tillarini qiyosiy o'rganish orqali onomatopoeiyaning universal va milliy jihatlarini aniqlash imkoniyati kengaymoqda. Fonosemantik yondashuv vakillari, xususan, Dingemanse (2012, 2018) va Imai va Kita (2014) tadqiqotlarida ideofonlar va onomatopoeik birliklar o'rtasidagi bog'liqlik keng yoritiladi. Ularning fikricha, onomatopoeiya faqat akustik tovushlarni emas, balki harakat, holat va sezgilarni ham ifodalovchi semantik maydonni qamrab oladi. Bu yondashuvga ko'ra, onomatopoeik leksemalar til tizimida ikoniklik (ya'ni shakl va ma'no o'rtasidagi o'xshashlik)ni ta'minlovchi vositalardan biri hisoblanadi [2, 3].

Ingliz tilshunosligida onomatopoeik birliklar ko'pincha stilistik vosita sifatida ham o'rganiladi. Crystal (2019) o'z tadqiqotlarida onomatopoeik so'zlarning badiiy matnlarda obrazlilik va emotsionallikni oshirishdagi rolini alohida ta'kidlaydi. Masalan, ingliz tilidagi bang, splash, whisper kabi birliklar nafaqat tovushni ifodalaydi, balki matnning estetik ta'sirini kuchaytiradi. Shu bilan birga, ingliz tilida onomatopoeik birliklar morfologik jihatdan ham faol bo'lib, ular fe'l, ot va hatto sifat shaklida qo'llanilishi mumkin. O'zbek tilshunosligida esa onomatopoeiya ko'proq taqlid so'zlar doirasida o'rganilgan. Rahmatullayev (2017) va Hojiyev (2020) ishlarida taqlid so'zlar alohida leksik-semantik guruh sifatida tahlil qilinib, ularning fonetik va semantik xususiyatlari batafsil yoritilgan. O'zbek tilida onomatopoeik birliklar ko'pincha fe'l yasashda faol ishtirok etadi: g'uvillamoq, shitirlash, qarsillamoq kabi shakllar bunga misol bo'la oladi. Bu holat o'zbek tilining agglutinatativ xususiyati bilan izohlanadi [4].

Qiyosiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillarida onomatopoeik birliklarning umumiy jihatlari bilan bir qatorda sezilarli farqlari ham mavjud. Quyidagi jadvalda ayrim asosiy xususiyatlar qiyosiy tarzda keltiriladi:

Xususiyatlar	Ingliz tili	O'zbek tili
Fonetik shakllanish	Oddiy va qisqa (bang, buzz)	Ko'pincha takroriy va cho'zilgan (g'uv-g'uv, shitir-shitir)
Morfologik imkoniyat	Cheklangan affiksatsiya	Keng affiksatsiya (fe'l yasash faol)
Semantik qamrov	Asosan tovushga taqlid	Tovush + harakat + holat
Stilistik funktsiya	Badiiy matnda keng qo'llanadi	Og'zaki nutqda va folklorda faol
Grammatik kategoriya	Ot, fe'l, sifat	Asosan fe'l va ravish shakllari

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, ingliz tilida onomatopoeik leksemalar ko'proq sodda va qisqa shaklda ifodalansa, o'zbek tilida ular ko'pincha takroriy yoki affiksalar yordamida kengaytirilgan shaklda qo'llanadi. Bu farq ikki tilning fonologik va morfologik tizimidagi tafovutlar bilan izohlanadi [5].

So'nggi ilmiy ishlarda onomatopoeiyaning kognitiv jihatlari ham chuqur o'rganilmoqda. Imai va Kita (2014) tajribalariga ko'ra, bolalar yangi so'zlarni o'rganishda onomatopoeik birliklarni tezroq o'zlashtiradi. Bu esa ushbu birliklarning inson tafakkurida tabiiy va intuitiv ravishda qabul qilinishini ko'rsatadi. Shuningdek, Nygaard, Cook va Namy (2009) tadqiqotlarida tovush va ma'no o'rtasidagi bog'liqlik inson idrokida muhim rol o'ynashi ta'kidlangan. Pragmatik yondashuvlarda esa onomatopoeik leksemalarning nutqdagi funktsiyasi alohida e'tiborga olinadi. Dingemanse (2015) ularni "ko'rsatish vositasi" sifatida talqin qilib, nutqda real tovush effektini yaratish orqali tinglovchiga ta'sir ko'rsatishini qayd etadi. Bu jihat ayniqsa dialogik nutqda, bolalar nutqida va badiiy adabiyotda yaqqol namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, ayrim tadqiqotchilar onomatopoeiyaning multimodal kommunikatsiya bilan ham bog'laydi. Masalan, Perniss (2017) ishlarida til, imo-ishora va tovush o'rtasidagi o'zaro aloqalar tahlil qilinib, onomatopoeik birliklar ushbu tizimda muhim o'rin tutishi ko'rsatilgan. Bu yondashuv onomatopoeiyaning faqat lingvistik emas, balki semiotik fenomen sifatida ham ko'rib chiqishga imkon beradi [6].

Tadqiqot muhokamasi. Mazkur tadqiqot doirasida ingliz va o'zbek tillaridagi onomatopoeiya hamda onomatopik leksemalar nazariy jihatdan tahlil qilinib, ularning fonosemantik, morfologik va funksional xususiyatlari qiyosiy asosda o'rganildi. Natijalar har ikkala tilda ham onomatopoeik birliklar mavjud bo'lib, ular nutqning obrazlilik va ekspressivligini oshirishda muhim rol o'ynashini ko'rsatdi. Shu bilan birga, bu birliklarning shakllanishi va qo'llanishida tilga xos xususiyatlar yaqqol namoyon bo'ladi. Fonetik tahlil ingliz tilidagi onomatopoeik leksemalar ko'proq qisqa va sodda shaklda ifodalanishini ko'rsatdi (buzz, bang, click), o'zbek tilida esa ular takroriy yoki cho'zilgan shakllarda keng qo'llanadi (g'uv-g'uv, qars-qars, shitir-shitir). Bu o'zbek tilida reduplikatsiya vositasining faol ekanligi bilan izohlanadi va tovushni idrok etishning milliy xususiyatlarini aks ettiradi [8].

Morfologik jihatdan o'zbek tilida onomatopoeik asoslardan yangi so'zlar yasash imkoniyati kengroq. Xususan, -la, -illa, -irla affiksllari yordamida taqlidiy fe'llar hosil qilinadi (g'uwillamoq, taqillamoq, shitirlamoq). Ingliz tilida esa bunday affiksatsiya cheklangan bo'lib, birliklar ko'proq tayyor shaklda qo'llanadi yoki konversiya orqali boshqa so'z turkumlariga o'tadi. Bu ingliz tilining analitik, o'zbek tilining esa agglutinatив xususiyatlari bilan bog'liq. Semantik tahlil o'zbek tilida onomatopoeik leksemalarning ma'no doirasi kengroq ekanini ko'rsatdi. Ingliz tilida ular asosan tovushni ifodalasa, o'zbek tilida tovush bilan birga harakat va holatni ham bildiradi. Masalan, shitirlash tovush bilan birga harakat xususiyatini ham anglatadi. Bu o'zbek tilida semantik kengayish mavjudligini tasdiqlaydi [9].

Pragmatik jihatdan har ikki tilda onomatopoeik birliklar nutqning ta'sirchanligini oshiradi. Ular badiiy adabiyot, bolalar nutqi va og'zaki muloqotda faol qo'llanadi. Ingliz tilida ular ko'proq stilistik vosita sifatida ishlatilsa, o'zbek tilida kundalik nutqda ham keng qo'llanadi. Tadqiqot natijalari ushbu birliklarning kognitiv ahamiyatini ham tasdiqladi. Ular insonning tovushni idrok etishi va uni til orqali ifodalashida muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, bolalar ularni tez o'zlashtiradi, bu esa ularning tabiiy va intuitiv xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ayrim muammolar ham mavjud.

Xulosa. Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida onomatopoeiya hamda onomatopik leksemalar til tizimining muhim qatlamini tashkil etishini ko'rsatdi. Har ikkala tilda tovushga taqlid asosida shakllangan birliklar nutqning obrazlilik, emotsionalligi va ta'sirchanligini oshiradi. Biroq ularning fonetik, morfologik va semantik xususiyatlari tilning tipologik jihatlariga ko'ra farqlanadi. Ingliz tilida onomatopoeik leksemalar odatda qisqa va sodda shaklda bo'lib, asosan tovushni ifodalaydi. O'zbek tilida esa ular ko'pincha takroriy va affiksatsiyalangan shaklda qo'llanib, tovush bilan birga harakat va holatni ham bildiradi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, onomatopoeiya nafaqat lingvistik, balki kognitiv va pragmatik jihatdan ham muhim bo'lib, insonning tovushni idrok etishi va uni ifodalashida muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Dingemanse, M. (2012). Advances in the cross-linguistic study of ideophones. *Language and Linguistics Compass*, 6(10), 654–672. <https://doi.org/10.1002/lnc3.361>
2. Dingemanse, M. (2015). Ideophones and the evolution of language. In *The Oxford handbook of the word* (pp. 1–20). Oxford University Press.
3. Perniss, P., Thompson, R. L., & Vigliocco, G. (2010). Iconicity as a general property of language: Evidence from spoken and signed languages. *Frontiers in Psychology*, 1, 227. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2010.00227>
4. Crystal, D. (2019). *The Cambridge encyclopedia of the English language* (3rd ed.). Cambridge University Press.
5. Rahmatullayev, Sh. (2017). *O'zbek tilining izohli lug'ati va leksikologiyasi*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
6. Hojiyev, A. (2020). *O'zbek tili leksikologiyasi*. Toshkent: Fan nashriyoti.
7. Imai, M., & Kita, S. (2014). The sound symbolism bootstrapping hypothesis for language acquisition and language evolution. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 369(1651), 20130298. <https://doi.org/10.1098/rstb.2013.0298>
8. Nygaard, L. C., Cook, A. E., & Namy, L. L. (2009). Sound to meaning correspondences facilitate word learning. *Cognition*, 112(1), 181–186. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2009.04.001>

UDC 808.5

U.S. LITERARY ENVIRONMENT AND PSYCHOLOGICAL REALISM FORMATION, LATE 19TH EARLY 20TH CENTURIES

F.B.Sadullayev, Associate professor, PhD, Bukhara State University, Bukhara

F.S.Savriyeva, MA student, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqola XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Amerika Qo'shma Shtatlaridagi adabiy muhitni o'rgangan holda psixologik realizmning shakllanishini tasvirlaydi. Unda ijtimoiy va madaniy omillar yozuvchilarni inson ongini va his-tuyg'ularini chuqurroq o'rganishga undagani ko'rsatiladi. Bu tadqiqot sanoatlashuv, shaharlarning kengayishi, yangi psixologik nazariyalar va romantik adabiyotdan norozilik psixologik realizmning yuzaga kelishiga sabab bo'lganini ko'rsatadi. Genri Jeyms, Edit Uorton va Teodor Drayzer kabi muhim adiblar uning rivojlanishiga hissa qo'shgan. Ayniqsa, Genri Jeymsning "O'rmondagi maxluq" asari orqali ichki qo'rquv, shubha va yolg'izlik mavzulari yoritilgan. Ushbu tadqiqot adabiyotdagi bu o'zgarishning sabablarini, uning qanday yuz berganini va natijalarini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: Psixologik realizm, ijtimoiy ta'sirlar, inson ongi, sanoatlashuv, shaharlarning kengayishi, yangi psixologik nazariyalar, ichki qo'rquv, yolg'izlik.

Аннотация. В данной статье рассматривается литературная ситуация в Соединённых Штатах конца XIX - начала XX века и описывается становление психологического реализма. Показано, как социальные и культурные факторы побудили писателей к изучению человеческого сознания и чувств. Исследование предполагает, что такие изменения, как индустриализация, урбанизация, новые психологические теории и неудовлетворённость романтической литературой способствовали возникновению психологического реализма. Важную роль в его развитии сыграли такие авторы, как Генри Джеймс, Эдит Уортон и Теодор Драйзер. В особенности это проявляется в произведении Генри Джеймса «Зверь в чаще», где раскрываются внутренний страх, сомнения и изоляция. Данное исследование анализирует причины этих литературных изменений, способы их проявления и их результаты.

Ключевые слова: Психологический реализм, социальные влияния, человеческое сознание, индустриализация, урбанизация, новые психологические теории, внутренний страх, изоляция.

Abstract. This article studies the literary scene the United States from the late 1800s to early 1900s and describes the rise of psychological realism. It shows how social and cultural influences pushed writers to examine human consciousness and feelings. The study suggests that changes like industrialization, urban development, new psychological theories and dissatisfaction with romantic literature encouraged the emergence of psychological realism. Important authors, including Henry James, Edith Wharton and Theodore Dreiser, contributed to its development. Especially, through the works of Henry James “*The Beast in the Jungle*”, which focuses on inner fear, doubt and isolation. This research analyzes the reasons behind this change in literature, the ways it occurred, and its result.

Key words: Psychological realism, social influences, human consciousness, industrialization, urban development, new psychological theories, inner fear, isolation.

Introduction. During the late 19th and 20th centuries marked an important period for the development of American Literature. Rapid industrialization, expanding cities, immigration, class and new ways of thinking transformed social and artistic life. Writers began focusing less on society's outer life and more on hidden reasons behind people's actions. This changes lead writers to move beyond romantic idealism and writers shifted from writing narratives in a favor of more realistic representation of contemporary life. One of the key developments of this era was psychological realism, differed from earlier realism by emphasizing character's inner lives – such as their feelings, thoughts, desires, moral issues. This purpose of this study is to analyze literary environment that influenced the development of psychological realism and presenting its major characteristics and notable authors in U.S literature. Henry James's *The Beast in the Jungle* (1903) is examined in detail as an example of psychological realism alongside secondary scholarly sources used to analyze the era's literary developments.

Methods. The research is based on a qualitative literary-historical approach based on: Contextual analysis of U.S. social and cultural shifts between 1880 and 1920, comparative study of romanticism, realism, naturalism, and psychological realism, focused analysis of major authors and their artistic approaches, and synthesis of shared themes and narrative techniques characteristic of the movement.

Special attention is given to leading American authors whose writing reflects the development of psychological depth in literature. Among the primary texts examined is Henry James's *The Beast in the Jungle* (1903), which treated as a central work of psychological realism, through highlighting inner experience, delayed self-realization and symbolic expression of fear and existential doubt.

Results. Social and Historical Conditions. The rise of psychological realism was closely associated with historical change. Industrial capitalism created social stress, rivalry and alienation. City life lead to anonymity, loneliness, and moral uncertainty while traditional beliefs lost their significance. As society became more complicated, writers became more concerned with complex human personalities rather than simple heroic figures. Intellectual Influences. This period experienced rising curiosity towards psychology and human nature. Thinkers such as William James shaped modern understandings of consciousness, habit and perception, while Europe psychological and philosophical thought influenced American literature. Therefore, many authors explored:

- Motives behind behavior
- Unconscious desires
- Conflict between duty and desire
- Fragmented understanding of reality

Reaction Against Earlier Literary Traditions. Earlier romantic literature was used to present idealized people and events. Many writers from new era saw as inadequate for describing modern life. Traditional realism offered accurate social description but it sometimes gave limited attention to inner emotion and mental life. Psychological realism united realistic representation of human consciousness.

Major representatives. Henry James is widely known the leading figure of psychological realism in American literature. His writings demonstrate the major features of this approach. In *The Beast in the Jungle* (1903), John Marcher the protagonist lives while waiting for his unknown fate. Due to his fear, he cannot fully enjoy from his life and love. The true tragedy is psychological rather than physical.

Edith Wharton explored how social rules affected human psychology, especially in elite American society. In *The House of Mirth* and *The Age of Innocence*, characters struggle between individual desires and social expectations.

Theodore Dreiser is usually associated with naturalism, but his works also explored psychological conflict and desire. His characters frequently face guilt, ambition and emotional instability.

Discussion. The results show that psychological realism developed when external realist seemed insufficient to explain human behavior. American society was economically dynamic but psychologically unstable. Writers recognized that people are influenced not only by surroundings, but also memory, desire, fear and moral doubt. Psychological realism also acted as a bridge between 19th century realism and 20th century modernism. By emphasizing inner life, it prepared readers for later experimental writers who explored consciousness and subjective reality more deeply. Moreover, the movement reflected a wider cultural shift: the belief that truth can be internal, diverse and hard to determine. Henry James stands as bridge between traditional realism and modernist experimentation. By emphasizing delicate emotional states and perception influenced the narrative technique. Psychological realism remains as it explores enduring themes such as fear, freedom, love and lost opportunities.

Conclusion. In the late 19th and early 20th centuries, the American literary environment led to the rise of psychological realism. Rapid industrialization, expanding cities, social instability and growing interest to psychology encouraged writers to investigate more human emotions rather than external reality. Consequently, literature became more concerned with human consciousness, emotions, desire, fear and moral conflict. Important American writers including Henry James, Edith Wharton and Theodore Dreiser contributed significantly to the development of this movement. Their works proved that human actions are shaped by not only society, but also by hidden psychological motives and inner conflicts. In particular, Henry James's *The Beast in the Jungle* (1903), illustrates how fear, hesitation and self-deception can cause emotional loneliness and wasted opportunities in real life.

Psychological realism emerged as key link between 19th century realism and 20th century modernism. It expanded the scope of fiction, by presenting the complexity of human mind through realistic representation. The movement is still significant in literary history because it demonstrated that the main truths of human experience are often within our thoughts and feelings.

REFERENCES:

1. Bell, M. (1993). *The problem of American realism: Studies in the cultural history of a literary idea*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
2. Dreiser, T. (1900). *Sister Carrie*. New York, NY: Doubleday.
3. Habegger, A. (1994). *Henry James and the "woman business"*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
4. Howells, W. D. (1891). *Criticism and fiction*. New York, NY: Harper & Brothers.
5. James, H. (1903). *The beast in the jungle*. London, UK: Methuen.
6. James, W. (1890). *The principles of psychology*. New York, NY: Henry Holt and Company.
7. Lehan, R. D. (2005). *Realism and naturalism: The novel in an age of transition*. University of Wisconsin Press.
8. Pizer, D. (1995). *The Cambridge companion to American realism and naturalism*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
9. Wegelin, C. (1958). *The image of Europe in Henry James*. Dallas, TX: Southern Methodist University Press.
10. Wharton, E. (1905). *The house of mirth*. New York, NY: Charles Scribner's Sons.
11. Wharton, E. (1920). *The age of innocence*. New York, NY: D. Appleton and Company.
12. Williams, W. J. (1890). *The principles of psychology*. Henry Holt and Co.

“MAHBUB UL-QULUB” DA SINONIMIK BIRLIKLAR VA UNING STILISTIK FUNKSIYASI

S.Sa'dullayeva, talaba, Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Ushbu maqolada “Mahbub ul-qulub” asarida qo'llangan sinonimik birliklarning semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqolada sinonimik qatorlarning umumiy va xususiy semalari aniqlanib, ularning badiiy matndagi uslubiy vazifasi yoritiladi. Shuningdek, sinonimlarning nutq ta'sirchanligini oshirishdagi o'rni ham misollar asosida ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: sinonim, sinonimik qator, sema, umumiy sema, xususiy sema, semantik tahlil, badiiy matn, tilshunoslik, uslubiyat.

Аннотация. В данной статье анализируются семантические свойства синонимических единиц, используемых в произведении «Махбуб уль-кулуб». В статье определяется общая и специфическая семантика синонимических рядов и подчеркивается их стилистическая функция в литературном тексте. На примерах также показана роль синонимов в повышении эффективности речи.

Ключевые слова: синоним, синонимические ряды, sema, общая семантика, специфическая семантика, семантический анализ, литературный текст, лингвистика, методология.

Abstract. This article analyzes the semantic properties of synonymous units used in the work "Mahbub ul-qulub". The article identifies the general and specific semantics of synonymous series and highlights their stylistic function in the literary text. The role of synonyms in increasing the effectiveness of speech is also shown on the basis of examples.

Key words: synonym, synonymous series, sema, general semantics, specific semantics, semantic analysis, literary text, linguistics, methodology.

O'zbek mumtoz adabiyoti Sharq adabiy tafakkurining eng yuksak namunalaridan biri bo'lib, unda sinonimik birliklarning badiiy imkoniyatlari, ifoda vositalari va ma'no nozikliklari keng yoritilgan. Badiiy matnlarda sinonimik qatordan foydalanish esa, muallifning uslubiy mahoratini namoyon etuvchi muhim omillardan biridir. Nizomiddin Mahmudovning “Tillarimiz asrlar yukini mardona tashigan so'zlarimiz ko'zimizga ham tanish ham notanishga o'xshab ko'rinmasligi uchun so'zlarning butun hayot tarzi-yu bugungi turish-turmushini chuqur tadqiq etmoq kerak [1]” degan fikrlari bevosita sinonimlar tarixini ham o'rganishga taalluqlidir.

Alisher Navoiy o'zining boy ijodi bilan nafaqat she'riyat, balki nasriy asarlarda ham yuksak badiiyatini ko'rsatgan. Uning “Mahbub ul-qulub” asari axloqiy-didaktik ruhda yozilgan bo'lib, unda insoniy fazilatlar, jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar hamda odoq-axloq masalalari chuqur tahlil etiladi. Asar tilining boyligi va ifoda imkoniyatlari uning badiiy qiymatini yanada oshiradi. Xususan, ijodkor asarlaridagi sinonimlarning lingvopoetik va stilistik imkoniyatlari keng. Alisher Navoiy asarlarida sinonimik qatordan foydalanish yuqori darajada qo'llangan bo'lib, bu holat uning til ustasi sifatidagi mahoratini ko'rsatadi. U sinonim so'zlarni o'rinli va maqsadga muvofiq qo'llab, nafaqat fikrni aniq yetkazadi, balki matnga emotsional-ekspressiv bo'yoq ham beradi. Shuningdek, sinonimik qatordan foydalanish muallifning baholovchi munosabatini ifodalashda ham muhim vosita hisoblanadi. Ijobiy yoki salbiy obrazlar tasvirida turli sinonimlarning ketma-ket qo'llanishi ularning xarakterini yanada aniqroq ochib beradi hamda o'quvchida muayyan hissiy ta'sir uyg'otadi. Shu jihatdan, “Mahbub ul-qulub” asari tilshunoslik nuqtayi nazaridan alohida ahamiyat kasb etadi. Asarda yangi tasvirlar va obrazli munosabatlar til birliklari orqali yaqqol namoyon bo'ladi. Xususan, sinonimiya hodisasi bunga yaqqol guvoh.

Sinonimiyaning umumiy qonuniyatlari tilshunoslikning “Leksikologiya” bo'limida o'rganilib, unda leksik va grammatik sinonimlar ajratiladi. Umumiy birlashtiruvchi ma'nolari bir xil, lekin ma'no nozikliklari bilan farqlanib turuvchi va bir qatorga birlashuvchi so'zlar sinonimlar deb ta'riflanadi. Xuddi shu ma'noda, grammatik shakllarning ham umumiy ma'nolari bir xil bo'lgan, lekin ma'no nozikliklari farqlanib turadigan ko'rinishlari ham sinonimlikni vujudga keltiradi.

Tillar taraqqiyoti, avvalo, uning lug'at boyligiga bog'liq. Har qanday tilda sinonimlarning mavjudligi ushbu tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi, uni go'zal va boy qiladi. Sinonimiya hodisasi tilshunoslikda o'ta muhim masalalardan biri bo'lib, u tilning uslubiy boyligiga, ma'no nozikliklarini ifodalash imkoniyatiga xizmat qiladi. Xususan, o'zbek tilida sinonimiya uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllanib kelgan va bugungi kunda ham til rivojida muhim rol o'ynaydi. O'zbek tili – turkiy tillar oilasiga mansub bo'lib, o'zining boy sinonimlar tizimi bilan ajralib turadi. Bu hodisa, ayniqsa, adabiy tilning shakllanishida, publitsistik va badiiy uslubda, hatto og'zaki xalq nutqida ham o'z ifodasini topgan. Har bir sinonim o'zining bo'yog'i, uslubiy belgisi bilan ajralib turadi. Shu jihatdan, sinonimlarning uslubiy xususiyatlarini o'rganish o'zbek tili stilistikasining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

“Mahbub ul-qulub” asari tili sodda va ravonligi bilan birga, sinonimik boyligi, stilistik rang-barangligi hamda hikmatlarga boyligi bilan ajralib turadi. Muallif sinonimik qatorlardan unumli foydalanib, nutqning ta'sirchanligi va badiiyligini oshirgan. Ushbu asarda sinonimik birliklarning keng qo'llanishi matnning badiiyligini oshirib, uni yanada serjilo va ta'sirchan qiladi. Xususan, “zolim”, “johil”, “fosiq” kabi so'zlarning bir qatorda qo'llanishi orqali bir tushuncha turli ma'no qirralari bilan ochib beriladi.

“Zolim va johil va fosiq podshohlar zikrida... Odil podshoh ko'zgu va bu aning uchasidur. Ul yoruq subh, bu aning qorong'u kechasidur [2]” misolida ushbu sinonimlar orqali salbiy obraz kuchaytirilib, adolatli podshoh obrazi bilan keskin qarama-qarshilik yuzaga keltiriladi. Mazkur misolni keltirishdan maqsad sinonimlarning birgalikda qo'llanishi orqali badiiy tasvir kuchayishi va ma'no ta'sirchanligining ortishini kuzatishdir. Shuningdek, “lof”, “gazof”, “yolg'onchilik” so'zlari ham bir umumiy tushunchani bildirsa-da, ularning qo'llanishida ma'no darajasi va uslubiy bo'yoq farqlanadi. “Yolg'onchilik” umumiy, neytral ma'noni anglatrsa, “lof” va “gazof” so'zlari tanqidiy ruhni kuchaytirib, salbiy bahoni keskinroq ifodalaydi.

Sinonimik qatorlarning semantik tahlili

Sinonimik qator	Xususiy sema
Lof	Bo'rttirish
Gazof	Uydirma
Yolg'onchilik	Ongli aldov

“Asarda Tariqlari-xudnamoliq... Chin demaklari lof, ma'nili gazof [2]” kabi jumalalarda bu holat yaqqol ko'rinadi. Bu misolni keltirishdan maqsad esa sinonimlarning nutqda tanlanishi orqali muallifning munosabati va bahosi qanday ifodalanishini ochib berishdir.

Bundan tashqari, “shafqat” va “marhamat” so'zlari ham yaqin ma'noli birliklar sifatida birgalikda qo'llanib, ijobiy fazilatni yanada to'liq ifodalashga xizmat qiladi: “Tabibg'a o'z fanida haqorat kerak va bemorlar holig'a shafqat va marhamat kerak [2]” Bu yerda sinonimlarning qo'sh qo'llanishi orqali ijobiy sifat kuchaytirilib, fikrning ta'sirchanligi oshirilganini ko'rish mumkin.

Bu kabi sinonimik qatorlar orqali muallif bir ma'noni turli burchaklardan ochib beradi. Har bir so'z o'ziga xos uslubiy rangga ega bo'lib, umumiy mazmunni boyitadi.

Yuqoridagi faslning davomi sifatida keltirilgan “Mundoq tabibning yuzi mariz ko'nglig'a mahbubdur va so'zi bemor jonig'a marg'ubdur [2]”. Mariz, bemor so'zlari jumlada sinonimlikni hosil qilib, ular matnning badiiyligini oshirish, ma'no nozikliklarini ifodalash hamda muallifning uslubiy maqsadini amalga oshirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

“Sinonimlarni ajratishning, so'zlarni sinonimik paradigmalariga birlashtirishning asosiy omili sinonim so'zlar anglatgan, ular nomlaydigan, ataydigan narsa, voqea, belgi, xususiyat... (ya'ni, voqeliklar va denotatlarning) ning aynanligi” [3] ekanligini hisobga olsak, tilda bunday so'zlarning mavjudligi fikr ifodalash uchun katta imkoniyatdir. Xalqimiz asrlar davomida bu katta imkoniyatdan to'laligicha o'ziga xos bir tarzda foydalana bilgan. Nutqda sinonim so'zlarni qo'llashning ikki jihati mavjud: so'zlovchi sinonim so'zlardan nutq vaziyatiga qarab, eng maqbulini tanlashi yoxud ikki yoki undan ortiq sinonim so'zni bir matn tarkibida qo'llashi mumkin. Sinonimik birliklar bir xil voqelikni ifodalashga qaramay, nutqda turli ma'no nozikliklarini yuzaga chiqaradi. Shu jihatdan, mumtoz adabiyotda, xususan, “Mahbub ul-qulub” da birgina “yor” tushunchasini ifodalash uchun “yor”,

“mahbub”, “dilbar”, “nigor”, “oshiq” kabi soʻzlarning qoʻllanishi diqqatga sazovordir. Mazkur birliklar bitta denotatga ega boʻlsa-da, ularning har biri oʻziga xos uslubiy va hissiy koloritga ega: ayrimlari umumiy maʼnoni bersa, boshqalari goʻzallik, joziba yoki oʻtli muhabbatning yuksak darajasini ifodalashga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, badiiy matnda bir nechta sinonimning birgalikda qoʻllanishi ifodaning taʼsirchanligini oshiradi, tasvirni yanada boyitadi. Bu holat tilimizda sinonimik qatlamning fikrni aniq, nozik va rang-barang ifodalashdagi muhim oʻrnini yaqqol koʻrsatadi.

Sinonimik qatordagi soʻzlar maʼnoni qay darajada ifodalashi jihatidan ham oʻzaro farqlanadi. Baʼzi soʻzlar belgini normal (neytral) darajada ifodalasa, boshqalari kuchli yoki kuchsiz daraja bilan ifodalaydi. Masalan, “gʻam – alam – dard” sinonimik qatorida gʻam oddiy qaygʻuni bildirsa, alam uning kuchaygan holatini, dard esa qalb tubidan oʻrin olgan, eng chuqur iztirobni ifodalaydi,

Xulosa qilib aytganda, sinonimik qatlam tilning eng muhim va boy imkoniyatlaridan biri hisoblanadi. U nutqda fikrni aniq, taʼsirchan va badiiy ifodalashga xizmat qiladi. “Mahbub ul-qulub” asarida sinonimlarning keng qoʻllanishi orqali muallifning badiiy mahorati, soʻz tanlashdagi nozik didi hamda fikrni turli darajalarda ifodalash qobiliyati yaqqol namoyon boʻladi. Ayniqsa, bir tushunchani ifodalovchi turli sinonimlarning qoʻllanishi matnning mazmuniy boyligini oshirib, oʻquvchiga chuqur estetik taʼsir koʻrsatadi.

Sinonimlarning stilistik funksiyalari maʼnoni kuchaytirish, nozik farqlarni ifodalash, muallif munosabatini bildirish, takrori oldini olish va badiylikni oshirish, shaxs munosabatini baholash kabi jihatlar bilan belgilanadi. Bu esa tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi va nutqni yanada jonli qiladi. Xususan, Alisher Navoiy ijodida sinonimik birliklar orqali insoniy fazilatlar va illatlar chuqur tahlil etilib, qarama-qarshi obrazlar yorqin tasvirlangan.

Umuman olganda, sinonimlardan oʻrinli va maqsadli foydalanish nafaqat badiiy matnning estetik qiymatini oshiradi, balki muallifning fikrini aniq va taʼsirchan yetkazishga, asar oʻqishligini taʼminlashga ham xizmat qiladi. Shuning uchun sinonimik boylikni oʻrganish va undan toʻgʻri foydalanish til madaniyatining muhim koʻrsatkichlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Mahmudov N. Til tilsimi tadqiqi. - Toshkent: Mumtoz soʻz, 2017.
2. Alisher Navoiy. “ Mahbub ul-qulub” Toshkent: Gʻafur Gʻulom, 2013
3. Orifjonova Sh. Oʻzbek tilida lugʻaviy graduonimiya:- Toshkent, 1996.

UDC 81'24:81.58:16

THEORETICAL AND LINGUISTIC FOUNDATIONS OF ECOLOGICAL SPEECH UNITS IN MODERN LINGUISTICS

D.M.Safarova, Associate Professor, Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh.

Annotatsiya Mazkur tadqiqot zamonaviy tilshunoslikda ekologik nutq birliklarining nazariy va lingvistik asoslarini oʻrganadi. Ekologik nutq birliklari inson va tabiat oʻrtasidagi munosabatni ifodalovchi, atrof-muhit holatini tasvirlovchi va ekologik qadriyatlarni yetkazuvchi til birliklaridir. Ular soʻzlar, soʻz birikmalari, metaforalar, uslubiy ifodalar, baholovchi birliklar va kontekstual tuzilmalar shaklida namoyon boʻladi. Tadqiqotning maqsadi ularning nazariy asoslarini yoritish va asosiy lingvistik xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Ishda ularning ekolingvistika, semantika, stilistika va diskurs tadqiqotlaridagi oʻrniga alohida eʼtibor qaratiladi. Tadqiqotda tavsifiy, semantik, struktural va nazariy metodlardan foydalaniladi. Natijalar ekologik nutq birliklari nominativ, ekspressiv, baholovchi va pragmatik funksiyalarni bajarishini koʻrsatadi. Ular oʻquvchining ekologik muammolar haqidagi tushunchasini shakllantiradi, tabiatga boʻlgan munosabatiga taʼsir qiladi hamda madaniy va milliy dunyoqarashni aks ettiradi. Tadqiqot ekologik nutq birliklarini tahlil qilish ekologik ongning til orqali shakllanishini anglashda muhim ekanini koʻrsatadi hamda ekolingvistika, matn tilshunosligi, diskurs tahlili va til hamda jamiyat tadqiqotlari rivojiga xizmat qiladi.

Kalit soʻzlar: ekologik nutq birliklari, ekolingvistika, lingvistik asoslar, semantika, struktura, diskurs tahlili, stilistika, ekologik ong, ekologik til

Аннотация. Данное исследование рассматривает теоретические и лингвистические основы экологических речевых единиц в современной лингвистике. Экологические речевые единицы понимаются как языковые элементы, выражающие взаимоотношения человека и природы, описывающие состояние окружающей среды и передающие экологические ценности. Они проявляются в виде слов, словосочетаний, метафор, стилистических выражений, оценочных высказываний и контекстуальных структур. Цель исследования заключается в объяснении их теоретической базы и выявлении основных лингвистических особенностей. Особое внимание уделяется их роли в эколлингвистике, семантике, стилистике и дискурс-исследованиях. В работе используются описательный, семантический, структурный и теоретический методы. Результаты показывают, что экологические речевые единицы выполняют номинативную, экспрессивную, оценочную и прагматическую функции. Они формируют понимание экологических проблем у читателя, влияют на отношение к природе и отражают культурное и национальное мировоззрение. Исследование подтверждает, что их анализ важен для понимания того, как язык формирует экологическое сознание и способствует развитию эколлингвистики, лингвистики текста, дискурс-анализа и изучения языка в связи с обществом.

Ключевые слова: экологические речевые единицы, эколлингвистика, лингвистические основы, семантика, структура, дискурс-анализ, стилистика, экологическое сознание, экологический язык

Abstract. This study explores the theoretical and linguistic foundations of ecological speech units in modern linguistic research. Ecological speech units are language elements that express the relationship between humans and nature, describe environmental conditions, and convey ecological values. They appear as words, phrases, metaphors, stylistic expressions, evaluative statements, and contextual structures. The research aims to explain their theoretical basis and identify their main linguistic features. Special attention is given to their role in ecolinguistics, semantics, stylistics, and discourse studies. The study uses descriptive, semantic, structural, and theoretical methods. The findings show that ecological speech units perform nominative, expressive, evaluative, and pragmatic functions. They shape readers' understanding of environmental issues, influence attitudes toward nature, and reflect cultural and national worldviews. The study concludes that analyzing ecological speech units is important for understanding how language forms ecological consciousness and for developing ecolinguistics, text linguistics, discourse analysis, and language-and-society studies.

Key words: ecological speech units, ecolinguistics, linguistic foundations, semantics, structure, discourse analysis, stylistics, ecological consciousness, environmental language

Introduction In recent years, ecological issues have become an important topic not only in environmental studies but also in linguistics and literary research. Language plays a key role in shaping people's understanding of nature, environmental damage, and ecological responsibility. For this reason, the study of ecological speech units has gained increasing attention, especially in ecolinguistics.

Ecological speech units are words, phrases, metaphors, stylistic expressions, and textual elements that reflect the relationship between humans and the natural world. They help authors describe landscapes, environmental changes, ecological values, and harmful actions toward nature. Such units are especially significant in literary texts because literature does not simply describe reality; it also influences emotions, values, and social consciousness.

Both English and Uzbek literary traditions contain rich ecological imagery. In English literature, nature often appears as a source of beauty, wisdom, danger, or moral reflection. In Uzbek literature, nature is strongly linked with national culture, traditional worldview, and social memory. A comparative study of ecological speech units in these two traditions helps reveal both common and culture-specific features.

Materials The research materials consist of selected English and Uzbek literary texts in which nature, environmental conditions, and human interaction with the natural world are actively represented. The English corpus includes prose and poetic fragments where ecological themes appear

through descriptions of landscapes, natural phenomena, environmental destruction, or reflections on nature. The Uzbek corpus includes texts that express respect for nature, anxiety about ecological imbalance, and images related to land, water, air, and living beings. The texts were chosen according to three principles: they contain clear ecological meaning, they represent different stylistic and cultural traditions, and they allow semantic and structural comparison between the two languages. The units selected for analysis include lexical items naming natural objects, descriptive phrases, metaphors, personifications, emotionally coloured expressions, and syntactic structures that intensify ecological meaning.

Methods The study is based on descriptive, semantic, structural, comparative, and contextual methods. The descriptive method helps identify and classify ecological speech units in literary texts. The semantic method is used to examine both direct and figurative meanings, including ideas such as harmony, destruction, purity, fertility, loss, and renewal. The structural method focuses on the forms of ecological speech units, showing whether they appear as single words, phrases, clauses, or broader textual constructions. The comparative method makes it possible to identify similarities and differences between English and Uzbek literary discourse. The contextual method is also important because the meaning of many ecological units depends on tone, imagery, and narrative situation.

Results The analysis shows that ecological speech units in English and Uzbek literary texts can be grouped into several semantic categories. The first group includes nominative units, which directly name natural objects and phenomena such as river, forest, wind, rain, tree, desert, soil, and sky. These units form the core ecological vocabulary of the texts.

The second group includes descriptive units, which characterize the qualities of nature. Such expressions describe sound, colour, movement, temperature, and emotional atmosphere. Nature may be represented as silent, wounded, fertile, dry, bright, or lifeless.

The third group consists of figurative units such as metaphors, similes, and personifications. In both English and Uzbek literary discourse, nature is often given human qualities. The earth may “suffer,” the river may “speak,” and the wind may “whisper.” These devices make ecological meaning more vivid and emotionally powerful.

The fourth group includes evaluative units, which express admiration, sorrow, warning, respect, or criticism. They reveal the author’s or character’s attitude toward environmental realities and often reflect ecological ethics. From a structural point of view, ecological speech units occur at different levels. Some appear as simple lexical units, while others take the form of phrases, parallel syntactic structures, or whole descriptive passages. Uzbek literary texts often rely on emotionally rich and culturally symbolic ecological expressions, whereas English texts more frequently combine precise natural description with philosophical reflection.

Discussion. The findings confirm that ecological speech units are a complex linguistic phenomenon. Their importance lies not only in describing nature but also in shaping ecological perception through language. In literary texts, ecological meaning is rarely neutral; it is emotionally charged, culturally shaped, and artistically constructed. An important observation is the close connection between language and ecological consciousness. When authors describe nature through expressive and symbolic language, they do more than create aesthetic effect. They encourage readers to value the environment, notice ecological loss, and reflect on the moral consequences of human activity. The comparison of English and Uzbek texts shows that ecological discourse is both universal and culture-specific. Shared features include the use of metaphor, personification, and evaluative vocabulary. At the same time, each literary tradition gives ecological imagery its own national colour. Uzbek texts often connect nature with homeland, memory, and collective identity, while English texts more often stress individual reflection, philosophical observation, or environmental warning.

Conclusion. In conclusion, ecological speech units are an important object of linguistic and literary analysis. They reflect the interaction between humans and nature, convey ecological values, and shape environmental awareness through language. The study shows that these units possess rich semantic content and diverse structural forms in both English and Uzbek literary texts. Ecological speech units perform nominative, descriptive, expressive, evaluative, and pragmatic functions. They increase the artistic value of literary works while also carrying social and moral significance. Their

study opens new possibilities for comparative linguistics, ecolinguistics, literary criticism, and discourse analysis.

LITERATURE:

1. Stibbe, A. (2015). *Ecolinguistics: Language, Ecology and the Stories We Live By*. London: Routledge. (Routledge)
2. Fill, A., & Mühlhäusler, P. (Eds.). (2001). *The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology and Environment*. London: Continuum. (PagePlace)
3. Mühlhäusler, P. (2003). *Language of Environment, Environment of Language: A Course in Ecolinguistics*. London: Battlebridge. (Google Книги)
4. Thompson, G. (2014). *Introducing Functional Grammar* (3rd ed.). London: Routledge. (Routledge)
5. Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London: Longman. (SCIRP)
6. Wales, K. (2014). *A Dictionary of Stylistics* (3rd ed.). London: Routledge. (Taylor & Francis)
7. Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (6th ed.). Oxford: Blackwell. (Wiley Online Library)

UO`K 811.512.133`373.21:39 (575.146)

ARG'IN VA OLCHIN ETNONIMI XUSUSIDA

M.Z.Safarova, o'qituvchi, f.f.f.d., Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada Buxoro viloyati hududida toponimlar tarkibida ko'plab uchraydigan arg'in hamda olchin etnonimi haqida fikr yuritilgan bo'lib, ularning lingvistik, tarixiy-etimologik jihatlariga e'tibor qaratiladi. Bu kabi etnonimlar elatlar tarkibiga kirgan urug' va qabilalar shu hududda qadimdan yashab kelayotganligidan dalolat beradi. Etnonimlarda o'zbek xalqining urf-odatlar, tarixiy an'analari va ma'naviy olami bilan bog'liq ravishda o'rganishga bo'lgan qiziqishning ortib borishi bugungi kunda davlatimiz tomonidan milliy an'alarimiz va milliy tilimizga bo'lgan e'tiborning samarasi.

Kalit so'zlar: etnonim, millat, elat, xalq, urug', qabila, arg'in, olchin, etnotoponim.

Аннотация. В данной статье рассматриваются этнонимы аргин и олчин, часто встречающиеся в топонимах Бухарской области, и анализируются их лингвистические, историко-этимологические аспекты. Такие этнонимы указывают на то, что кланы и племена, входившие в состав народов, проживали в этом регионе на протяжении длительного времени. Растущий интерес к изучению этнонимов в связи с обычаями, историческими традициями и духовным миром узбекского народа является результатом внимания, уделяемого нашим государством национальным традициям и национальному языку.

Ключевые слова: этноним, нация, народ, племя, клан, аргин, олчин этнотопоним.

Abstract. This article examines the ethnonyms argin and olchin which are frequently found in toponyms in the Bukhara region, and analyzes their linguistic, historical, and etymological aspects. These ethnonyms indicate that the clans and tribes that comprised these peoples inhabited this region for a long time. The growing interest in studying ethnonyms in relation to the customs, historical traditions, and spiritual world of the Uzbek people is a result of the attention our state pays to national traditions and the national language.

Keywords: ethnonym, nation, people, tribe, clan, argin, olchin ethnotoponym.

Bizgacha yetib kelgan qadimiy manbalarda saqlanib qolgan toponimlar O'rta Osiyo hududida yashab o'tgan xalq, elat, qabila va urug'larning tili, yozuvini o'rganish uchun asos bo'ladi. Viloyat etnotoponimlari uchun asos bo'lgan so'zlar lingvistik jihatdan tadqiq etilganda, etnolingvistik tomondan turkiy, eroniy, mo'g'ul hamda arab tillariga oidligi oydinlashdi. Ushbu maqolada ularni tasniflab, ba'zi etnonimlarga xos tarixiy-etimologik xususiyatlarni tahlil etib, ularning etimonini aniqlashga harakat qilamiz.

Joy nomlari tarkibida qadimiy so'zlar juda ko'p qo'llanganiga guvoh bo'lish mumkin. Ularning etimonini topish toponimik tadqiqotlar sirasida murakkab vazifalardan biridir. Tarixiy manbalarni o'rganish natijasida ma'lum bo'ladiki, o'zbek tiliga qadimiy davrlarda so'g'd, fors tili, keyinchalik mo'g'ullar davrida mo'g'ul tili, O'rta Osiyo arablar tomonidan fath etilgandan keyingi davrda esa arab tili o'z ta'sirini ko'rsatgan. Bunday tarixiy-etnolingvistik jarayonlar Buxoro toponimiyasiga ham

o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmagan. Shunga ko'ra, etnotoponimlar asosida uchrovchi so'zlar turli tillarga mansubdir. Tahlillarimiz natijasida, viloyat hududida kelib chiqishiga ko'ra turkiy hamda mo'g'ul tillariga mansub komponentli etnonimlar salmoqli o'rin tutadi. Biz quyida ulardan ayrimlarining etimoni haqida to'xalib o'tamiz.

Arg'in/org'un etnonimi manbalarda *arg'u* tarzida uchraydi. Bu nom bilan bog'liq toponimlar Buxoro viloyatining Qorako'l tumanida *Org'un*, Kogon tumanida esa *Katta Org'un* tarzida uchraydi. *Arg'in/org'un* ham turkiy qabilalardan biri hisoblanadi. [5; 142-148].

K.Yudaxinning fikriga ko'ra, qirg'izlarda *arg'un* so'zi – duragay (turli jinslardan chatishtirib olingan hayvon yoki o'simlik) ma'nosini ifodalash uchun qo'llanilgan [4; 66.]. A.Abdurahmonov tadqiqotlarida esa bu so'z *ar+g'in* komponentlaridan tashkil topganligini ko'rsatadi: *ar* so'zining ikkinchi qismi “*qarama-qarshi tomon*”, “*ort tomon*”, “*orqa*” ma'nolarni anglatib, *arg'in* etnonimini ifodalashini aytadi. Shuningdek, turkiy tillarda tarixan *ar* o'zagiga aloqador *orqa* so'zi ham mavjud bo'lib, bu leksik birlikning “*botish*” ma'nosi borligini, etnonimning ikkinchi qismi ma'nosini izohlashda, mo'g'ul, qalmoq tillarida “*odam*”, “*kishi*” ma'nolarini anglatuvchi “*xun*” so'ziga ham asoslanishini ta'kidlaydi [1; 94.]. Bundan ko'rinadiki, A.Abdurahmonov *arg'in* so'zini etnonim sifatida ko'rsatib, qismlarga bo'lib tahlil qilganda, turkiy va mo'g'ulcha ma'nolarini ham ifodalab beradi. Bundan tashqari, *arg'in* etnonimining etimonini aniqlashda A.M.Shcherbakning tadqiqotlariga ham suyanamiz. Olim *ar* so'zini omonim deb ko'rsatadi: 1. *Toza, sof*; 2. *Qarshidagi tomon, ort, orqa; boshqa tomonga osib qo'yilgan biror narsani joylashtirmoq, qandaydir chegara orqali ko'chmoq, biror narsani orttirmoq* [6; 204] kabi ma'nolarini ifodalab ko'rsatadi. A.N.Kononov tadqiqotlarida esa *arg'in* etnonimining *ar* qismi *orqa* leksemasi bilan bog'liq bo'lib, “*urug', avlod, nasl*” ma'nolarini ifodalashi aytib o'tilgan [4; 91]. Shu kabi ilmiy dalillarga asoslangan holda *arg'in* etnonimi *ar* (“*orqa tomon*”, “*orqa*”, “*botish*”) + *g'un* – “*urug'*”, “*toifa*”, “*kishi*” so'zlaridan yasalgan [1; 99.], degan xulosaga kelish mumkin. Qozoq toponimiyasida *arg'in* etnonimining kelib chiqishi haqida quyidagicha ilmiy mulohazalar mavjud: *arqag'un < arg'an < arg'in < arg'u < arqa*. Bu so'z qadimgi turkiy tilda “*ko'pchilik, to'da, olomon, yig'indi*” kabi ma'nolarni anglatadi. S.K.Kenesbayevning ma'lumotlariga ko'ra, *arg'u* – *arga* so'zining shakli o'zgargan fonetik variantidir, bu yerda *q/k/g//g, a/y* tovushlarining almashinuvi yuz bergan [2; 83.]. Bayon etilganlardan ma'lum bo'ladiki, *arg'in* etnonimining o'zagi *ar* emas, balki *arg'udir*. -n esa qadimgi turkiy tilda ko'plik affiksi vazifasini bajargan -*g'un* qo'shimchasining birinchi asosiy variantidir. Xullas, *arg'in* turkiycha so'z bo'lib, *qabila birlashuvi, qabila ittifoqi* kabi ma'nolarni ifodalab kelishi anglashiladi. Bu etnonim viloyat hududidagi bir qancha qishloq nomlarining yasallishida asos bo'lib xizmat qilgan.

Olchin etnonimi asosida shakllangan joy nomlari – Kogon tumanidagi *tog'* nomi, ya'ni etnooronim shaklida uchraydi. Bu toponimga asos bo'lgan so'z aslida *urug'* nomi bo'lgan, fikrimizni isbotlashda A.Abdurahmonov tadqiqotlariga tayanamiz. U *olchin* so'zini etnonim asosida yuzaga chiqqanligini Y.Zuyevning quyidagi mulohazalariga asoslangan holda yoritib bergan: “*Bo-ma* (“*ola ot*”)” turkiy etnonimning xitoycha tarjimasini bo'lib, Tundyan matnida ushbu ma'lumot uchrashini aytadi: *Tutszyular ola, chavkar otlarni xela deyishadi, yana Xelalar mamlakati ham ma'lum (Alaat > Ala+at)* [1; 67.]. Bundan kelib chiqadiki, *olchin* so'zi o'ziga *ola* otni totem sifatida qabul qilgan *urug'* nomiga asos bo'lgan. Bundan tashqari, *olchin* so'zining etimoni tadqiqotchilar tomonidan turlicha izohlanganligini ko'rishimiz mumkin.

Ilmiy mulohazalar orqali fikrini bayon etgan N.Berezenning ma'lumotlariga ko'ra, bu etnonim tarkibidagi -*chin* qo'shimchasi mo'g'ulcha affiks hisoblanib, so'zlarda “*jenskiy rod*” [1; 74-79.] ni ifodalab ko'rsatish vazifasini bajargan. Y.Zuyev bu boradagi mulohazalarni yanada aniqlashtiradi. U *boma, xela* so'zlarini *alat, ala-at* (olot, ola ot), deb tushuntiradi. Xalq orasida bu elda yilqining bari ola, shuning uchun xalq oti ham shundan olingan deb ko'rsatgan. Olim tadqiqotlari orqali Yevropa, Qadimgi Xitoy, rus va mo'g'ul mualliflarining ma'lumotlarini tahlil qilib, *boma, ala-at, alachim alachin, alchin* singari nomlar o'zaro aloqador ekanligini ta'kidlaydi. Bundan kelib chiqadiki, Y.Zuyev *alachin//alchin* etnonimini *ala (ola)* + “*chin*” (mo'g'ulcha so'z bo'lib, shaxs ma'nosini ifodalovchi affiks) komponentlaridan iborat deb ko'rsatadi. Bu masalada A.Abdurahmonov ham mulohazalarini bayon etib, -*chin* affiksini mo'g'ulcha emas, balki turk-mo'g'ul tillariga asos bo'lgan

qadimgi bobotilga oid affiksalar deb baholaydi va bu lingvistik birlikni buryat tilida mavjud bo'lgan -shan/-shen affiksi bilan qiyoslab tahlil qiladi. Bu affiks etnonimlar tarkibida jamlik, ko'plik ma'nolarini ifodalashini izohlab beradi [1; 74-79]. Demak, *olchin* etnonimi bugunga qadar quyidagi o'zgarishlarga uchragan: *ala+at+чын (уун) > ala (a) муун > alachin > alashin > alshin*. Nomning bu holatga yetib kelishida tarixiy-siyosiy vaziyatlar o'z ta'sirini ko'rsatgani ma'lum bo'lmoqda. Bunga o'xshash fikr K.Kenesbayev hamda T.D.Jonuzoqovlarning ilmiy mulohazalarida ham uchraydi. Ular etnonimga asos bo'luvchi *alazon* so'zini *ala+zon* shaklidagi ikki mustaqil qismdan iboratligini ta'kidlab, *ala* qismi turkiy tillarda "*buyuk*", "*katta*", "*ulkan*" ma'nolarini ifodalaydi degan fikrni keltirishgan. Zon komponentidan esa mo'g'ul, tungus, manjur, turkiy tillarda "*urug*", "*qabila*", "*xalq*" ma'nolarini anglatuvchi so'z sifatida foydalanishgan [2; 84.]. Bu fikrlardan quyidagicha xulosaga kelish mumkin, *olchin* "*katta qabila*", "*qabilalar uyushmasi*" ma'nosini bildiruvchi etnik atama bo'lib, u *alazon > alizon > alzon > alsin > alshin > alchin > olchin* kabi lingvistik jarayondan o'tgan. Yuqorida keltirilgan bir qancha ilmiy mulohazalardan kelib chiqib aytish mumkinki, bizningcha, bu etnonimning kelib chiqishini Y.Zuyev tadqiqotlariga asoslangan holda, "*ola otlilar*" yoki "*olachipor otli qavm*" deb talqin qilish maqsadga muvofiq. Chunki turkiy xalqlar chaqqonlik va kuchlilik imkoniyatiga qarab turli hayvonlarni o'zlariga totem sifatida tanlab, ularga sig'inishgan. Keyinchalik tanlangan totem urug' va joy nomi yasalishiga asos bo'lgan.

Xulosa qilib aytsek, Buxoro viloyati hududida arg'in va *olchin* etnonimining keng hududda tarqalganligini kuzatish mumkin.

Bu nomlar ushbu elatlar tarkibiga kirgan urug' va qabilalar shu hududda qadimdan yashab kelayotganligidan dalolat beradi. Hududda tarixiy-etimologik jihatdan turli tillarga mansub so'zlardan yasalgan bo'lib, o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bular orasida haligacha qaysi tilga mansubligi aniqlanmagan bir qancha so'z va nomlar ham uchraydi. Qadimiy shaharlardan biri hisoblangan Buxoro hududidagi etnonimlar asaosida yuzaga kelgan joy nomlarni lingvistik, tarixiy, jug'rofiy va etnografik nuqtayi nazardan yanada chuqurroq tahlil qilish ushbu hudud aholisining etnogenezi haqida qimmatli ma'lumotlar beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдирахманов А. Қазақстан этнотопонимикасы. – Алматы: Ғылым, 1979. – Б. 94.
2. Кенесбаев С.К., Джанузаков Т.Д. О лексических пластах ономастики казахского языка//Советская тюркология. – Баку, 1976. - № 3. – С.83.
3. Kilichev B.E. A Development of Personalized Content Creation Technology Model using NLP and AI Integrated System. International Conference on Advance Computing and Innovative Technologies in Engineering (ICACITE). 14-15 May 2024.
4. Кононов А.Н. Родословная туркмен. – Москва-Ленинград: Наука, 1958. – С. 91.
5. Кошғарий Махмуд Девону луготит турк. 3 томлик. 1 том. – Тошкент: Фан, 1960. – Б. 142-148.
6. Щербак А.М. Сравнительная фонетика тюркская языков. – Ленинград: Наука, 1970. – С. 204.
7. Юдахин К.К. Киргизско-русский словарь. – Москва, 1965. – С. 66.

UDC 81'246.2:159.9:612.821

THE ROLE OF BILINGUAL BRAIN FUNCTION IN ENHANCING SIMULTANEOUS INTERPRETATION QUALITY

M.A.Saidova, master student, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqola ikki tillilikka xos miya faoliyati sinxron tarjima (ST) sifatining oshishiga qanday hissa qo'shishini o'rganadi. Neyroko'rish, psixolingvistika va xulq-atvor tadqiqotlariga tayangan holda ish vaqt bosimi ostida yuqori aniqlik va ravonlikni ta'minlashga yordam beruvchi kognitiv va neyron mexanizmlar — ishchi xotira, ijroiylar nazorat, tillarning bir vaqtda faollashuvi hamda inhibitsiya jarayonlari tahlil qilinadi. Empirik dalillar shuni ko'rsatadiki, ikki tillilik tajribasi (va ST bo'yicha professional tayyorgarlik) tilni boshqarish va umumiy ijroiylar funksiyalar uchun mas'ul neyron tarmoqlarni qayta shakllantiradi, natijada og'zaki xotira, diqqatni boshqarish va tezkor kod-almashuv kabi jarayonlar kuchayadi. Tadqiqot xalqaro izlanmalarni so'nggi o'zbek tadqiqotlari bilan uyg'unlashtirgan holda simultan tarjima sifatini oshirishga qaratilgan o'quv va metodik tavsiyalarni taklif etadi.

Kalit so'zlar: ikki tillilik, bilingval miya, sinxron tarjima, ijroiyl nazorat, ishchi xotira, kognitiv moslashuvchanlik, til faollashuvi, neyron adaptatsiya, tarjimon tayyorlash, psixolingvistika, neyroko'rish.

Аннотация. В данной статье исследуется, каким образом билингвальное функционирование мозга способствует повышению качества синхронного перевода (СП). Опираясь на данные нейровизуализации, психолингвистики и поведенческих исследований, анализируются когнитивные и нейронные механизмы — рабочая память, исполнительный контроль, одновременная активация языков и процессы ингибирования, обеспечивающие высокую точность и беглость в условиях временного давления. Эмпирические данные показывают, что билингвальный опыт (а также профессиональная подготовка по СП) изменяет нейронные сети, ответственные за языковой контроль и общие исполнительные функции, что приводит к улучшению вербальной памяти, управлению вниманием и быстрому языковому переключению. Объединяя международные исследования с недавними узбекскими работами по билингвизму и обучению переводчиков, исследование предлагает методические рекомендации по улучшению качества синхронного перевода.

Ключевые слова: билингвизм, билингвальный мозг, синхронный перевод, исполнительный контроль, рабочая память, когнитивная гибкость, ко-активация языков, нейронная адаптация, подготовка переводчиков, психолингвистика, нейровизуализация.

Abstract. This paper investigates how bilingual brain function contributes to higher-quality simultaneous interpreting (SI). Drawing on neuroimaging, psycholinguistic, and behavioral studies, the research examines cognitive and neural mechanisms—working memory, executive control, language co-activation and inhibition that allow experienced bilinguals and professional interpreters to maintain accuracy and fluency under time pressure. Empirical evidence indicates that specialized bilingual experience (and SI training) reshapes neural networks involved in language control and domain-general executive functions, producing measurable benefits in verbal memory, attentional control, and rapid language switching. The study synthesizes international findings with recent Uzbek research on bilingualism and interpreter education to propose training and pedagogical implications for improving SI quality.

Keywords: bilingualism, bilingual brain, simultaneous interpretation, executive control, working memory, cognitive flexibility, language co-activation, neural adaptation, interpreter training, psycholinguistics, neuroimaging.

Introduction. Simultaneous interpreting requires near-instant comprehension in one language and accurate production in another while operating under severe time constraints and continuous input. This dual demand relies on tightly coordinated cognitive systems for perception, short-term and working memory, lexical access, and speech production. Neuroimaging research has demonstrated that simultaneous interpretation engages both language-specific regions and broader cognitive-control networks, implicating the caudate nucleus and fronto-parietal control systems in extreme multilingual language control. These neural adaptations underlie interpreters' capacity to manage co-activated languages and to inhibit non-target responses effectively.

Behavioral and psycholinguistic studies find that sustained SI experience is associated with enhancements in working memory and executive processes (e.g., task switching, inhibitory control) compared with bilinguals without interpreting training, suggesting that interpretation both selects for and trains specific bilingual brain functions relevant to performance. These cognitive advantages help interpreters maintain accuracy and fluency even when input is fast, syntactically complex, or semantically dense.

Research carried out in Uzbekistan and other post-Soviet contexts reinforces the practical importance of bilingual competence and pedagogical preparation in interpreter training. Local studies emphasize code-switching patterns, bilingual education practices, and the need to train cognitive strategies (anticipation, segmentation, targeted memory exercises) in interpreter curricula — all factors that interact with underlying bilingual brain mechanisms to affect SI quality.

Materials and Methods. This paper is a synthesis study combining three evidence streams: (1) peer-reviewed neuroimaging and neurocognitive studies of simultaneous interpreting and bilingualism; (2) experimental psycholinguistic and behavioral research comparing interpreters to other bilinguals on working memory and executive tasks; and (3) applied and pedagogical literature from Uzbekistan and the region concerning bilingualism, interpreter training, and classroom practice.

To assemble evidence I surveyed fMRI and EEG studies of SI and bilingualism (search terms: “simultaneous interpreting fMRI”, “bilingual executive control EEG”, “interpreting working memory”), behavioral comparisons of interpreters and bilingual controls (search terms: “simultaneous interpreters working memory study”), and recent Uzbek publications on bilingualism, code-switching, and interpreter training (search terms in English and Uzbek). Priority was given to studies published after 2000 and especially to those with sample sizes or experimental controls sufficient to support generalization. Key sources include Hervais-Adelman et al. (2015) for fMRI evidence, Christoffels et al. (2006) for memory and language skills work [1], Seeber (2011/2015) for cognitive load modeling, García (2020) for a review of neurocognitive consequences of SI experience, and several Uzbek empirical and pedagogical reports (2005–2024) documenting bilingual contexts and training approaches[3].

Results. Neuroimaging evidence shows that simultaneous interpreting activates both classical language areas (temporo-parietal and inferior frontal regions) and domain-general cognitive control networks; crucially, the caudate nucleus and fronto-parietal control areas show stronger involvement during SI than during simpler speech tasks, reflecting the need for sustained language control and rapid switching. This pattern has been demonstrated in well-powered fMRI studies of professional multilinguals performing SI tasks.

Behavioral findings converge on three reliable effects. First, experienced simultaneous interpreters often outperform other bilinguals on working memory measures and verbal span tasks, consistent with training-related or selection effects. Second, interpreters show advantages on executive measures related to task switching and interference control, reflecting improved capacity to handle co-activated language representations. Third, these cognitive advantages emerge relatively quickly in training (within one to two years in some studies) and remain associated with performance improvements in interpretation tasks.

Cognitive-load research specific to SI emphasizes that language pair characteristics (word order differences, inflectional complexity), speech rate, and syntactic complexity modulate the amount of working memory and control resources required. Modeling studies and eye-tracking/electrophysiological work show how these input properties increase transient load and when they exceed interpreters’ buffer capacity, errors and omissions increase.

Uzbek and regional studies underline pedagogical correlates: systematic practice in bilingual contexts, targeted memory and anticipation exercises, and exposure to code-switching scenarios strengthen the practical application of bilingual brain functions for interpreting. Local researcher reports and training guides describe curriculum elements (e.g., shadowing, repetition, dual-task drills) intended to build the working memory and control skills observed in the neurocognitive literature.

Discussion. The convergent evidence supports a model in which bilingual brain function—characterized by efficient language co-activation/inhibition, strengthened working memory capacity, and robust executive control—directly contributes to higher SI quality. Neuroimaging findings (Hervais-Adelman et al., 2015) indicate that SI recruits both language networks and domain-general control systems (including the caudate and fronto-parietal circuits), which enable interpreters to maintain simultaneous comprehension and production under rapid input conditions. These neural signatures provide a mechanistic explanation for behavioral advantages observed in expert interpreters[10].

Christoffels and colleagues’ behavioral work (2006) shows that interpreters’ superior memory and language skills are measurable and can support real-time performance[3]; this aligns with García’s (2020) review indicating that training and experience produce detectable neurocognitive changes in verbal and executive domains[5]. Practically, this implies that interpreter training programs should systematically target working memory and executive control via graded and

ecologically valid drills—shadowing, paraphrase tasks, dual-task exercises, and rapid terminology familiarization—because these practices map onto the neural and cognitive systems that support SI[9].

Seeber's cognitive-load modeling (2011; 2015) clarifies how specific linguistic features (e.g., verb-final vs verb-initial languages) differentially tax interpreters' buffers; consequently, training should include practice with problematic language pairs and speech rates to build resilience against overload. Eye-tracking and EEG evidence show real-time markers of load that trainers can use to monitor trainee progress.

Uzbek studies and pedagogical reports contribute contextually important evidence. Local researchers and curriculum developers (e.g., Muminov 2005; recent Uzbek conference/journal papers) stress the necessity to adapt international best practices to the realities of Uzbek bilingualism (e.g., Uzbek-Russian and Uzbek-English code-switching environments)[8]. These studies recommend embedding cognitive drills and authentic SI practice into local MTI/translator/interpreter programs so that bilingual brain functions are exercised in socially and linguistically relevant contexts. That local emphasis on culturally and linguistically appropriate training complements the neurocognitive conclusions and supports an applied pathway from brain function to classroom practice.

Limitations and open questions remain. Neuroimaging work, while illuminating, is still relatively sparse and often conducted with small or heterogeneous samples; more longitudinal studies tracking trainees from novice to expert and combining behavioral, EEG, and fMRI measures would strengthen causal claims about training-induced neuroplasticity. Also, individual differences (age of acquisition, language dominance, general cognitive ability) moderate the extent to which bilingual brain function translates into interpreting skill — a factor that program designers should assess.

Conclusion. Bilingual brain function plays a central role in enhancing the quality of simultaneous interpretation. Converging neuroimaging and behavioral evidence indicates that interpreters' advantages in working memory, executive control, and language inhibition/switching reflect both selection and training effects. Pedagogically, interpreter education should explicitly train these cognitive systems through targeted, ecologically valid exercises, while adapting practice to the linguistic particularities of language pairs. Integrating international neurocognitive findings with locally informed pedagogical research (including Uzbek studies on bilingualism and code-switching) offers a robust framework for improving SI outcomes. Future research combining longitudinal training designs with multimodal brain imaging and careful individual difference measurement will clarify how best to harness bilingual brain function for interpreting excellence.

REFERENCES:

1. Hervais-Adelman A., Moser-Mercer B., Golestani N. fMRI of simultaneous interpretation reveals the neural basis of extreme language control // *Cerebral Cortex*. – 2015. – Vol. 25, №12. – P. 4727–4739.
2. Christoffels I.K., de Groot A.M.B., Kroll J.F. Memory and language skills in simultaneous interpreters // *Journal of Memory and Language*. – 2006. – P. 1–25.
3. Seeber K.G. Cognitive load in simultaneous interpreting: existing theories — new models // *Interpreting*. – 2011. – Vol. 13, №2. – P. 176–204.
4. Seeber K.G. Cognitive load in simultaneous interpreting: revisiting the model // *Translation and Interpreting Studies*. – 2015. – Vol. 10, №1. – P. 72–98.
5. García A.M. Taxing the bilingual mind: Effects of simultaneous interpreting experience on verbal and executive mechanisms // *Bilingualism: Language and Cognition*. – 2020. – Vol. 23. – P. 567–580.
6. Ferreira A., Paap K., Misra M., Bialystok E. Cognitive and neurocognitive effects from the unique demands of bilingualism and multilingualism: a review // *Frontiers in Psychology*. – 2020. – Article 1234. – P. 1–23.
7. Schwieter J.W., Ferreira-Costa N. Current research in bilingualism and its relevance for translation and interpreting studies // *Language and Translation Studies*. – 2020. – Vol. 12. – P. 45–67.
8. Муминов О. Пособие по синхронному переводу. – Ташкент: Фан, 2005. – 150 с.
9. Nakamura M.S. Beyond bilingualism: a discourse analysis of Uzbek-Russian code-switching in contemporary Uzbekistan // *Turkophone Studies*. – 2024. – Vol. 9, №2. – P. 89–107.
10. Исматуллаева Н., Қосимова М. Simultaneous interpreting pedagogy and technology adoption in interpreter education: Uzbek perspectives // *Science Problems & Innovations*. – 2024. – Vol. 18. – P. 230–252.

HSK 5 DARAJASI YOZMA ISHIDA (书写 SHŪXIĒ) LEKSIK XATOLARNING TURLARI VA SABABLARI

(xitoy tilini o'zbek talabalari tomonidan o'rganish misolida)

N.I.Saliyeva, o'qituvchi, "Ipak yo'li" turizm va madaniy meros xalqaro universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Maqolada HSK 5 darajasidagi o'zbek talabalarining yozma ishlarida uchraydigan leksik xatolar tahlil qilinadi. 205 ta xato semantik qoplanish, birikma xususiyatlari va uslubiy rang jihatidan o'rganildi. Natijalar xatolar asosan tillararo semantik nomuvofiqlik va salbiy transfer bilan bog'liqligini ko'rsatdi. Tadqiqot leksik birliklarni chuqur o'rgatish zarurligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: HSK 5, xitoy tili, yozma nutq, leksik xatolar, so'z ma'nosining qoplanishi, birikma munosabatlari.

Аннотация. В статье анализируются лексические ошибки в письменных работах узбекских студентов уровня HSK 5. Рассмотрено 205 ошибок с точки зрения семантического совпадения, сочетаемости и стилистической окраски. Результаты показывают, что основные причины ошибок связаны с межъязыковой семантической несоответственностью и отрицательным переносом. Обосновывается необходимость углублённого обучения лексическим единицам.

Ключевые слова: HSK 5, китайский язык, письменная речь, лексические ошибки, семантическое совпадение, сочетаемость.

Abstract. The article analyzes lexical errors in the written works of Uzbek students at the HSK 5 level. A total of 205 errors were examined in terms of semantic overlap, collocational features, and stylistic coloring. The results show that most errors are caused by interlingual semantic mismatch and negative transfer. The study highlights the need for deeper instruction of lexical units.

Key words: HSK 5, Chinese language, written speech, lexical errors, semantic overlap, collocational relations.

书写 shūxiě yozma imtihon talabalarining har tomonlama qobiliyatini tekshirishning eng intuitiv vositasidir. Yozish jarayonida talabalar o'zlashtirgan til bilimlarini har tomonlama qo'llaydilar. Shuning uchun yozish nafaqat barcha o'qitish bo'g'inlarining nisbatan qiyin qismi, balki talabalar eng ko'p xatoga yo'l qo'yadigan qismidir. Ayniqsa, talabalar uchun "tinglash, gapirish, o'qish va yozish" to'rtta til ko'nikmalaridan eng qiyini "yozish" hisoblanadi. Chunki "yozuv" nafaqat xitoy ierogliflarini yozishni, balki o'rganilgan yangi so'z va grammatikani til ifodasida har tomonlama qo'llashni ham talab qiladi, bu esa talabalarining o'zlashtirgan bilimlarini har tomonlama baholashning bir qismidir. Shuning uchun talabalar odatda xitoy yozuvida turli muammolarga duch kelishadi. Uzoq vaqt davomida leksik xatolarni tahlil qilish nazariyasi xitoy tilini xorijiy til sifatida o'rgatishga katta ta'sir ko'rsatdi. Xatolarni tahlil qilish nazariyasi bilan birgalikda talabalarining yozuvdagi leksik xatolarni sabablarini tahlil qilish uchun umumlashtiradi va asosli takliflarni ilgari suradi. Qanday qilib talabalarga xitoycha yozuvni samarali o'rgatish va talabalarining xitoy tilidagi yozuv darajasini ideal holatga keltirish ham ishorali, ham amaliy ahamiyatga ega bo'lgan mavzulardan biri hisoblanadi.

Xitoy tilini o'rganishda keng tarqalgan hodisa mavjud bo'lib, talabalar ikkinchi tilni o'zlashtirish tajribasi yo'qligi sababli ko'pincha maqsadli tilni ongli yoki ongsiz taqqoslash orqali tushunadilar va ishlatadilar. Chunki talaba ongida ona tili tizimi shakllangan bo'lib, o'rganuvchi til tizimi tabiiy ravishda rad etiladi. Masalan, xorijiy tillarini o'rganganimizda, xorijiy tildagi so'zni ko'rganimizda, tabiiyki, biz uni xitoy tiliga tegishli so'z bilan bog'laymiz. Biroq, aslida, ikki tilda ma'lum bir mos munosabatga ega bo'lgan so'zlar nafaqat talaffuz va shakl jihatidan farq qiladi, balki ma'no, qo'llanish, birikma munosabatlari, his-tuyg'u va uslub rangi va boshqalarda ko'plab farqlarga ega bo'lib, xatolarga olib keladi.

Mazkur tadqiqotda HSK 5 darajasidagi o'zbek talabalarining yozma ishlarida aniqlangan 205 ta leksik xato tahlil qilindi. Xatolar uch guruhga ajratildi: semantik nomuvofiqlik — 65%, birikma munosabatlari — 26%, uslubiy va hissiy rang — 9%.

Natijalar leksik xatolarning asosiy sababi tillararo salbiy transfer ekanligini ko'rsatdi.

Xitoy va o'zbek tilida bir-birini qoplaydigan so'z ma'nolari.

- 1) 明天汉语考试, 你(要)复习汉语。(需要)
- 2) (瞧), 这些水果很新鲜。(看)
- 3) 我们每个星期日(造访)家人。(看望)

Talabalar til o'rgananda, ushbu tilni tushunishni ko'pincha o'z ona tillaridan boshlaydilar. Xitoy tilini o'rganuvchi o'zbek talabalar ham xuddi shunday vaziyatga duch kelishadi. Masalan, “想” xiǎng “o'ylamoq” so'zining o'zbek tilidagi ekvivalenti “xohlamok” bo'lib, bu so'z “o'ylamoq, xohlamok, umid qilmoq, kerak, xohlamok” “想 xiǎng、要 yào、希望 xīwàng、需要 xūyào、愿意 yuànyì” va boshqa ma'nolarni ham ifodalaydi. Tadqiqotlar davomida shu narsa ma'lum bo'ldiki, o'zbek talabalar bu ma'nolarni “fikrlamoq” ma'nosi bilan yanglishib bog'laydilar.

O'zbek tilida so'zlashuvchilar bilan muloqot jarayonida ular ko'pincha “Oxiri kechikdi”, “Oxir-oqibat ota-onasini tashlab ketdi” gaplarida “到底” dàodǐ so'zidan foydalanishlari aniqlandi. Buning sababi, “到底” dàodǐ o'zbek tilida “oxir-oqibat” so'ziga mos kelishidadir. Shu sababdan ham leksik jihatdan noaniqlik kelib chiqishi mumkin.

Xitoy va o'zbek tillaridagi so'zlarning birikma munosabatlari har xil.

- 1) 接线员[接受]了一位用户的电话。(接听)
- 2) 据说, 这位高手的学历很[大]。(高)
- 3) 你怎么[决定]了这种问题?(解决)

O'zbek tilida xitoy tilidan farq qiladigan ko'plab so'z birikmalari mavjud. Talabalar xitoy tilini o'rganayotganda, ular ko'pincha xitoy tilidagi mos keladigan so'zga o'zbek tilidagi birikma munosabatini qo'llaydilar. Janob Lu Jianji (1987) mexanik qo'llashning ikkita holati borligini aytadi, biri “o'z-o'zidan qabul qilish”, ikkinchisi esa “majburiy” tarzda qo'llash, chunki ko'pchilik qaysi o'rinda qaysi so'zdan foydalanishni bilmaydi. Masalan, xitoy tilini o'rganishning boshlang'ich bosqichida “开” kāi, “ochmoq” fe'li o'rganiladi va bu fe'l bilan qo'llanilishi mumkin bo'lgan otlarga “eshik, deraza, chiroq, televizor” va boshqalar kiradi. Lekin talabalar ko'pincha “iltimos, kitobni oching”, “shifokor og'zimni ochishimni so'radi” kabi gaplarda ham “开” kāi fe'lidan foydalanishadi. Sababi, o'zbek tilidagi “ochmoq” fe'l 书 shū (kitob), 眼睛 yǎnjīng (ko'z), 嘴 zuǐ (og'iz) kabi so'zlarga mos kelishi mumkin. Xitoy tilida “开” kāi fe'li bu so'zlarga nisbatan qo'llanganda xatolik yuzaga keladi. Xitoy tilida “漂亮” piàoliang “chiroyli” yoki “美丽” měili “chiroyli” so'zlari ayollarga, “英俊” yīngjùn “xushbichim” so'zlari esa erkaklarga nisbatan qo'llanilgan bo'lsa, o'zbek tilida “chiroyli” so'zi ham erkaklar, ham ayollar uchun, hatto landshaft me'morchiligi, qo'shiqlar, filmlar, ob-havoni tasvirlash uchun ham ishlatiladi. Bu talabalarining ko'pincha “bu bola juda chiroyli”, “bu kino juda chiroyli” kabi jumalardan foydalanishiga olib keladi.

Xitoy va o'zbek tillarida mos keluvchi so'zlar hissiyot, uslub va vaziyat holatlarida farqlanadi.

- 1) 他的[足]疼了, 疼得非常厉害。(脚)
- 2) 回家了以后, 妈妈[赞扬]了我。(表扬)
- 3) 我朋友告诉我, 只要每天努力, 就可以达到美良的[后果]。(结果)

Xitoy va o'zbek tillarida mos keladigan so'zlar hissiyot, uslub va vaziyat holatlarida farqlanadi. Natijada yuzaga keladigan noto'g'ri munosabat ko'pincha boshqa tomonni noto'g'ri tushunishga yoki hatto norozilikka olib keladi, bu esa aloqaning buzilishiga sabab bo'ladi.

Xitoy tilida ko'p so'zlar leksik maqtov va tanqid hissiyotlariga ega. Masalan, 后果 hòuguǒ “oqibat” ham, 结果 jiéguǒ “natija” ham yakuniy holatni ko'rsatadi, ammo hissiyot taraflama olib qaralsa, “oqibat” - bu kamsituvchi atama, “natija” esa neytral atama [7]. O'zbek tilida esa bu ikki so'z ham bir ma'noni – “natija” ma'nosini anglatadi, salbiy yoki ijobiy hissiy bo'yoqlarga ega emas. Xitoy tilida uslubiy rang-barang so'zlar ham bor. Ular bir xil ma'noga ega bo'lsa-da, yozma iboralar

turlicha bo'lib, og'zaki nutqdan farq qiladi. Agar noo'rin ishlatilsa, muloqotda ikkala tomonni ham xijolat qiladi va hatto kulgili vaziyatlarga sabab bo'lishi mumkin.

Shuningdek, xitoy tilida og'zaki nutqda hamda rasmiy holatlarda ishlatiladigan so'zlarda ham farq bor. Masalan, “母”mū yoki “妈妈”māmā. O'zbek tilida “ona” yoki “oyi”ga to'g'ri keladi hamda ishlatilish o'rni deyarli farq yo'q, ammo xitoy tilida og'zaki nutqda “妈妈”māmā ko'pincha, yozma nutqda esa “母”mū qo'llaniladi.

Yo'l qo'yilgan xatolar sabablari:

Lug'at - bu tildagi barcha so'zlar (yoki muayyan diapazon) va turg'un iboralar yig'indisidir. [7] Ko'p hollarda A tilidagi ma'lum bir so'zning B tilida umumiy ma'no topishi mumkin, lekin o'zbek va xitoy so'zlarining semantik tizimi har xil, milliy tafakkur tarzi, moddiy sivilizatsiya va ma'naviy madaniyati boshqacha. Bu ikki tildagi so'zlar o'xshash tomonlari bo'lgani kabi, bir qator farqli tomonlari ham ko'p. Xitoy va o'zbek tilidagi farqlar tufayli o'zbek talabalar xitoy tilini o'rganish jarayonida xatoga yo'l qo'yish holatlari kuzatiladi.

O'zbek talabalarining leksik jihatdan yo'l qo'yadigan xatolarining turli sabablari bor, buni ikki nuqtai nazardan tushuntirish mumkin: talabalar va o'quv muhiti.

1. Talabaga bog'liq omillar: ona tilining salbiy ta'siri, semantik farqlarni yetarli tushunmaslik, cheklangan lug'atni noto'g'ri qo'llash

2. O'quv muhiti: metodik kamchiliklar, darsliklar yetishmasligi, tarjima materiallarining noaniqligi

O'zbekistonda mahalliy xitoy o'qituvchilari kam va o'qituvchilarning aksariyati o'zbek xitoy tili mutaxassislari yoki xitoy tili bitiruvchilaridir. Ularda xitoy ontologiyasi bo'yicha bilimlari yetarli emasligi, shu bilan birga xitoy tilini o'qitish tajribasi kamligi vaqt o'tishi bilan talabalarining o'rganishga bo'lgan ishtiyoqini pasaytiradi.

Bundan tashqari, hozirda O'zbekistonda amaliy xitoy tili darsliklari yetishmaydi, Xitoyda esa O'zbekiston uchun maxsus darsliklar mavjud emas. O'zbekistonda Britaniya va Amerika davlatlarining darsliklarining o'zbek tiliga tarjima qilingan darsliklaridan foydalaniladi. Ingliz va amerika darsliklarining o'zbek tiliga tarjimasi yetarli darajada to'g'ri emas, bu esa talabalarining tushunchasiga ta'sir qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, HSK 5 darajasidagi yozma nutqda uchraydigan leksik xatolar asosan: semantik nomuvofiqlik, birikma farqlari, uslubiy tafovutlar bilan bog'liq. Asosiy sabab — tillararo salbiy transfer. Talabalar ona tiliga xos modellarni xitoy tiliga mexanik qo'llaydi. Shu sababli xitoy tilini o'qitishda: leksik birliklarni chuqur semantik tahlil bilan o'rgatish, birikma ustida ishlash, uslubiy farqlarni tushuntirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Akramova, T. (2025, May 14–17). The development of translation theory and the application of modern research methods to convey meanings, preserve original style and cultural contexts (based on the works of Edgar Allan Poe). In “Silk Road and the Turkic World: Language, Literature, Translation, and Gastronomic Tourism Integration” (pp. 211–221).

2. Karimov A.A. Xitoy tilidagi hisob so'zlar: leksik-semantik, struktural va funksional tahlil. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2003. – 119 b.

3. Ma'rufov, Z. (tahrir ostida). O'zbek tilining izohli lug'ati. – Moskva: Rus tili nashriyoti, 1981. – T. 1–2. – 30 b.

4. Nazarova, S. Xitoy tiliga o'qitishda talabalarining chet tili leksik kompetensiyasini takomillashtirish: ped.fan.fal.dok.(PhD)... diss. avtoref. – Toshkent: O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, 2018. – 55 b.

5. Saliyeva, N. Zamonaviy xitoy tilida sinonim so'zlarni tahlili. Shokh Articles Library, 2025. – 79–81 b.

6. 刘颂浩. 《第二语言习得导论——对外汉语教学视角》. – 北京: 世界图书出版公司, 2007 年, 126 页.

7. 黄伯荣、廖旭东. 《现代汉语》. – 北京: 高等教育出版社, 2012 年, 361 页.

UDC 81'38:811.111:811.512.161:811.161.1:81'373.42

ANTITHESIS AND OXYMORON AS STYLISTIC MANIFESTATIONS OF ANTONYMY IN ENGLISH, UZBEK, AND RUSSIAN: A COMPARATIVE LINGUISTIC STUDY

V.B.Samadova, Senior teacher, Termez State Pedagogical Institute, Termez

Annotatsiya. Antonimiya odatda ma'nolarning qarama-qarshiligiga asoslangan leksik-semantik munosabat sifatida tushuniladi. Biroq, leksik darajadan tashqarida ham antonimiya nutqda

muhim uslubiy va ritorik vazifalarni bajaradi. Ushbu maqolada ingliz, o'zbek va rus tillarida antonimiyaning ikki asosiy uslubiy ko'rinishi – antiteza va oksimoron tahlil qilinadi. Tadqiqot ularning strukturaviy xususiyatlari, semantik mexanizmlari, pragmatik funksiyalari hamda tillararo o'xshash va farqli jihatlarini o'rganadi. Qiyosiy, tavsifiy va uslubiy tahlil usullaridan foydalanib, maqolada antiteza va oksimoron har ikkisi semantik qarama-qarshilikka asoslangan bo'lsa-da, ularning shakliy tuzilishi va kommunikativ ta'siri sezilarli darajada farq qilishi ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: antonimiya, antiteza, oksimoron, stilistika, qiyosiy tilshunoslik, semantik qarama-qarshilik, obrazli til, diskurs tahlili.

Аннотация. Антонимия обычно понимается как лексико-семантическое отношение, основанное на противоположности значений. Однако за пределами лексического уровня антонимия также выполняет важные стилистические и риторические функции в дискурсе. В данной статье рассматриваются две основные стилистические формы проявления антонимии – антитеза и оксюморон – в английском, узбекском и русском языках. В исследовании анализируются их структурные характеристики, семантические механизмы, прагматические функции, а также межъязыковые сходства и различия. С использованием сравнительного, описательного и стилистического анализа в статье показано, что, хотя антитеза и оксюморон основаны на семантической противоположности, они существенно различаются по своей формальной организации и коммуникативному эффекту.

Ключевые слова: антонимия, антитеза, оксюморон, стилстика, сравнительное языкознание, семантическая противоположность, образный язык, анализ дискурса.

Abstract. Antonymy is commonly understood as a lexical-semantic relation based on oppositeness of meaning. However, beyond the lexical level, antonymy also performs important stylistic and rhetorical functions in discourse. This paper investigates two major stylistic manifestations of antonymy—antithesis and oxymoron – in English, Uzbek, and Russian. The study explores their structural characteristics, semantic mechanisms, pragmatic functions, and cross-linguistic similarities and differences. Using comparative, descriptive, and stylistic analysis, the article demonstrates that although antithesis and oxymoron are both grounded in semantic opposition, they differ considerably in their formal organization and communicative effect.

Keywords: antonymy, antithesis, oxymoron, stylistics, comparative linguistics, semantic opposition, figurative language, discourse analysis.

In linguistics, antonymy is a fundamental semantic category that expresses relationships of opposition between linguistic units with contrasting meanings. This phenomenon is not limited to the lexical level but is also actively manifested in stylistic devices, where it significantly enhances the expressiveness, impact, and aesthetic value of speech. In particular, antithesis and oxymoron serve as stylistic realizations of antonymy, expanding the expressive potential of language in both literary and rhetorical contexts.

Antithesis typically functions by presenting contrasting ideas or concepts in a parallel and structurally balanced form, thereby ensuring clarity and rhetorical effectiveness. Oxymoron, on the other hand, combines semantically contradictory elements within a single expression, creating semantic tension and conceptual complexity. Both devices not only intensify the emotional and persuasive force of discourse but also reflect the individual stylistic choices of authors[1].

This article provides a comparative linguistic analysis of antithesis and oxymoron as stylistic manifestations of antonymy in English, Uzbek, and Russian. The study takes into account the typological characteristics of these languages, their cultural-linguistic worldviews, and their stylistic traditions. It also examines how these two devices function as important tools for expressing semantic opposition and pragmatic meaning in different linguistic systems.

Language is not merely a system for naming objects or transmitting information; it is equally a means of structuring thought, expressing attitudes, and shaping aesthetic experience. One of the most productive linguistic mechanisms contributing to expressive meaning is antonymy. Traditionally, antonymy has been studied within lexical semantics as a relationship between words with opposite meanings, such as *hot – cold*, *good – bad*, or *life – death*. Yet in authentic discourse, antonymic

opposition frequently transcends isolated lexical units and becomes embedded in stylistic constructions.

Among the most prominent stylistic realizations of antonymy are antithesis and oxymoron. These devices are especially significant because they transform semantic contrast into a rhetorical or aesthetic tool[2].

Antithesis is generally understood as the juxtaposition of opposing ideas within parallel or balanced syntactic structures. It is widely used to produce clarity, emphasis, and rhetorical force. Oxymoron, in contrast, combines semantically contradictory words into a single phrase, creating paradox, ambiguity, and interpretative depth.

Although both phenomena are widely discussed in stylistics and rhetoric, comparative studies involving languages from different typological groups remain relatively limited. English belongs to the Germanic branch of Indo-European languages, Russian to the Slavic branch, and Uzbek to the Turkic language family. Their comparison allows for a broader understanding of universal and language-specific tendencies in stylistic antonymy. The theoretical basis of this research is grounded in phraseology, stylistics, lexical semantics, and cognitive linguistics.

Early linguistic studies treated antonymy primarily as a lexical relation based on opposition. Lyons distinguished several types of oppositeness, including gradable antonyms, complementary antonyms, and converse relations. Cruse later expanded this framework, emphasizing the role of antonymy in conceptual categorization.

In stylistics, antithesis has its roots in classical rhetoric. According to Leech and Short, antithesis is particularly effective because it aligns semantic contrast with syntactic symmetry. This structural balance enhances memorability and persuasive force. For example: *To err is human; to forgive, divine*. This example illustrates how antithesis functions through both semantic contrast and grammatical parallelism[3].

Oxymoron, by contrast, has traditionally been treated as a figure of paradox. Wales defines oxymoron as a rhetorical figure in which apparently contradictory terms are brought together to produce semantic tension. For example: *sweet sorrow, deafening silence, living dead*. From a cognitive perspective, oxymoron is especially interesting because it forces the reader to reconcile incompatible conceptual frames.

Russian stylistic traditions have paid considerable attention to contrastive constructions. Galperin and Vinogradov emphasized the role of opposition in literary discourse and phraseological creativity.

In Uzbek linguistics, studies have focused more heavily on antonymy at the lexical level and its function in folklore, proverbs, and poetic language. However, systematic research on antithesis and oxymoron remains relatively underdeveloped. Thus, while each language has a body of relevant scholarship, integrated comparative analysis remains limited. Antithesis typically involves: syntactic parallelism, lexical opposition and rhythmical balance[4].

In English language: *It was the best of times, it was the worst of times; Many are called, but few are chosen*.

In Uzbek language: *Yaxshi do'st kulfatda bilinadi, yomon do'st manfaatda; Boy uxlar, kambag'al o'ylar*.

In Russian language: *Учение – свет, а неученье — тьма; Мал золотник, да дорог*.

These examples show that antithesis relies heavily on formal symmetry. Antithesis performs several functions: highlights conceptual differences, evaluates and creates moral or ideological judgment, represents broader social or philosophical truths. For instance: *Speech is silver, silence is golden*.

Oxymoron is structurally compact. Common models include:

- a) adjective + noun: cruel kindness; acchiq baxt; *живой труп*
- b) noun + noun: open secret; jim faryod; *горькая радость*
- c) adverb + adjective: sweet pain; yorug' zulmat; *шумная тишина*[5].

This study has demonstrated that antithesis and oxymoron represent essential stylistic manifestations of antonymy across English, Uzbek, and Russian languages. The analysis shows that

these two stylistic devices, while sharing a common foundation in the opposition of meanings, operate through different linguistic and cognitive mechanisms. Antithesis primarily functions through clear structural contrast, where opposing ideas are arranged in a parallel or balanced syntactic form to enhance rhetorical clarity, emphasize meaning, and create persuasive impact. In contrast, oxymoron operates at a more compact semantic level, combining contradictory or logically incompatible elements within a single expression, thereby producing a sense of paradox, semantic tension, and conceptual depth[6].

Although these languages differ typologically and structurally, they all effectively exploit antonymic opposition as a productive stylistic resource. This suggests that the use of contrast is not merely a language-specific phenomenon but a universal cognitive and rhetorical strategy used to strengthen expression, highlight conceptual differences, and increase the emotional and aesthetic effect of speech and writing.

REFERENCES:

1. Cruse D. A. Meaning in language: An introduction to semantics and pragmatics. – Oxford: Oxford University Press, 2000.
2. Galperin I. R. Stylistics. – Moscow: Higher School Publishing House, 1977.
3. Leech G., Short M. Style in fiction. – 2nd ed. – Harlow: Pearson, 2007.
4. Lyons J. Semantics. – Vols. 1–2. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
5. Rahmatullaev S. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
6. Short M. Exploring the language of poems, plays and prose. – London: Longman, 1996.
7. Виноградов В. В. Русский язык. – Москва: Изд. Наука, 1947. – 264 с.
8. Wales K. A dictionary of stylistics. – 3rd ed. – London: Routledge, 2011.

UO'K 811.133.1'373.7:159.9

FRANSUZ TILIDA INSON EMOTSIONAL HOLATINI IFODALOVCHI IBORALAR TADQIQI

*N.K.Samandarova, o'qituvchi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
Urganch*

Sh. O'razboyeva, talaba, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada fransuz tilida mavjud emotsional iboralarning bir qismi tahlil qilinadi, ularning tuzilish jihatlari o'rganilib tasniflanadi. Natijada, zamonaviy fransuz tilida ommalashayotgan yo'nalish emotsional iboralarning til va nutq faoliyatidagi ahamiyati, emotsionallikni ifodalovchi iboralarning tuzilish jihatdan turlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Struktura, idiomatik birikma, emotsional komponent, funksiya, model, emotsional effekt, konstruksiya, semantik yondashuv.

Аннотация. В данной статье анализируется часть эмоционально окрашенных выражений, существующих во французском языке, изучаются их структурные особенности и проводится их классификация. В результате освещается актуальное направление современного французского языка - значимость эмоциональных выражений в языковой и речевой деятельности, а также анализируются их стилистические особенности и особенности употребления.

Ключевые слова: структура, идиоматическое выражение, эмоциональный компонент, функция, модель, эмоциональный эффект, конструкция, семантический подход.

Abstract. This article analyzes a selection of emotional expressions in the French language, examining their structural features and providing their classification. As a result, it highlights a current trend in modern French - the significance of emotional expressions in language and speech activity, as well as their stylistic characteristics and usage.

Keywords: structure, idiomatic expression, emotional component, function, model, emotional effect, construction, semantic approach.

Keyingi yillarda inson emotsional holatlarining xususiyatlarining stilistik, lingvistik, morfologik tuzilishini tadqiq etish keng qamrovli zamonaviy tilshunoslik yo'nalishi sifatida rivoj topmoqda. Kundalik hayotimizda emotsional holatni ifodalovchi iboralardan foydalanish nutqning

ta'sirchanligi va rang-barangligini oshirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan ularni turli yo'nalishlar asosida o'rganish til sohasidagi ishlar qatorida muhim o'rinlardan birini egallaydi.

Zamonaviy fan hissiyotlarning tabiati va ahamiyati haqida turlicha qarashlarga ega. E.G. G'oziyevning fikricha, hissiyotlar obyektiv voqelikni aks ettirishning bir shaklidir, ularning xususiyatlari universal va individual, obyektiv va subyektiv, tug'ma va ijtimoiy omillarning natijasi sifatida namoyon bo'ladi [1].

Charles Bally hissiyotlarni iboralarining muhim omili sifatida ko'rib, ularning til birliklaridagi rolini o'rganib, emotsional komponentlarning barcha darajalarda mavjudligini ta'kidlaydi [2]. Chunki hissiyotlar til va nutq bilan o'zaro bog'liq bo'lgan hodisadir.

Inson o'z hissiy kechinmalarini nutq orqali ifodalaydi va bu jarayonda hissiy -emotsional holatlar real voqelikni aks ettiradi. Ular ijobiy yoki salbiyligi, individualligi yoki universalligi bilan farqlanadi. Bu esa ko'pincha so'z va iboralar, shuningdek mimika va tana harakatlari orqali ifodalanadi. Fransuz tilida emotsional komponentga ega iboralar muhim stilistik ahamiyatga ega bo'lib, quyidagi vazifalarni bajaradi:

Kommunikativ funksiya - so'zlovchi o'z hissiy holatini, munosabatini ifodalash orqali ekspressivlikni yuzaga keltiradi. Ekspressivlikni oshirish - tinglovchiga nisbatan nutqning ta'sirchanligini oshiradi. Madaniy xususiyatlarni ifodalash - fransuz xalqining mentaliteti va qadriyatlarini ko'rsatadi. Nutqni tabiiylashtirish - real suhbat muhitiga yaqinlashtiradi.

Tilshunoslikda "struktura" tushunchasi til birliklarining o'zaro bog'langan va tartiblangan tizimini anglatadi. Ushbu tushuncha ilk bor Ferdinand de Sossyur tomonidan ilmiy asoslab berilgan bo'lib, u tilni alohida elementlar yig'indisi emas, balki o'zaro munosabatdagi tizim sifatida ko'rishni taklif etgan. Sossyur fikriga ko'ra, til birliklari o'z qiymatini aynan tizim ichidagi boshqa birliklar bilan aloqasi orqali hosil qiladi [3]. Struktura tushunchasi tilning barcha sathlarida - fonetika, leksika va sintaksisda namoyon bo'ladi. Ayniqsa, sintaksis darajasida struktura gap qurilishida yaqqol ko'zga tashlanadi. Bu yerda so'zlar o'zaro grammatik va semantik aloqaga kirishib, muayyan tartib asosida joylashadi.

Sintaktik model esa gapning qurilish sxemasi yoki andozasi sifatida talqin etiladi. U gap tarkibidagi elementlarning qanday tartibda joylashishini va ular o'rtasidagi grammatik munosabatlarni ifodalaydi. Sintaktik model tushunchasi zamonaviy tilshunoslikda, xususan, Noam Xomskiy tomonidan ishlab chiqilgan generativ grammatika nazariyasida chuqur o'rganilgan. Xomskiy tilni inson ongida mavjud bo'lgan qoidalar tizimi sifatida qarab, gaplarning tuzilishini ma'lum modellarga asoslangan holda izohlaydi [4]. Masalan, oddiy gap modeli "ega + kesim + to'ldiruvchi" shaklida ifodalanishi mumkin. Bu model turli tillarda turlicha namoyon bo'lsa-da, ularning barchasida umumiy sintaktik qonuniyatlar mavjud. Fransuz tilida ham gap qurilishi ko'pincha "Sujet + Verbe + Complément" modeli asosida tashkil topadi.

Shunday qilib, struktura va sintaktik model tushunchalari tilshunoslikda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Ular orqali til birliklarining o'zaro bog'lanishi, gap qurilishining qonuniyatlari va nutqning tashkil topish mexanizmlari chuqur tahlil qilinadi. Iboralarni tahlil qilishda strukturaviy yondashuv iborani tashkil etgan qismlarning o'zaro joylashuv tartibi, ularning morfologik jihatdan qanday turkumlardan tashkil topganligini nazariy jihatdan o'rganish imkonini beradi. Fransuz tilida mavjud inson emotsional holatini ifodalovchi iboralar asosan uch xil strukturaga ega. Bular "fe'l + ot", "fe'l+ predlog + ot", "fe'l+sifat".

"fe'l + ot" modeliga misol qilib *avoir peur - qo'rqmoq, être surpris(e) -hayratlanmoq, avoir honte - uyalmoq, avoir plaisir - zavqlanmoq, prendre plaisir - rohatlanmoq, avoir regret - afsuslanmoq, prendre peur - birdan qo'rqib ketmoq* kabilarni keltirish mumkin.

"Avoir peur" - avoir yordamchi fe'li va "qo'rquv" ma'nosini beruvchi jenskiy roddagi ot birikuvidan tashkil topgan. Bu ibora shubhali va xavfli vaziyatlar yuzaga kelganda yoki muhim jarayonlar oldidan ishonchsizlik sabab yuzaga keluvchi tashvishni ifodalashda qo'llanadi. Masalan: *ils ont peur, car leurs environs sont sombres. Ular qo'rqyaptilar, chunki ularning atrofi qorong'u.*

"Prendre peur" iborasi so'zma-so'z tarjima qilganda "qo'rquv olmoq" ma'nosini beradi, ammo bu yaxlit ibora sifatida to'satdan yuzaga kelgan holat sabab birdan qo'rqib ketmoq ma'nosida qo'llanadi. Na'munaviy misol uchun: *Il a pris peur en entendant ce bruit. U bu tovushni eshitib*

qo'rqib ketdi. “Prendre peur” ko‘pincha to‘satdan sodir bo‘lgan harakatdan qo‘rquvni ifodalasa, avoir peur to‘satdan yoki doimiy takrorlanuvchi holatdan qo‘rquvni ifodalaydi.

“Être surpris(e)” - être yordamchi fe‘li va “hayratlanish” ma‘nosidagi jenskiy roddagi ot birikuvidan tarkib topgan. U tasodifan paydo bo‘lgan quvonchli yoki baxtsiz hodisa sabab yuzaga kelgan chuqur emotsional holatlarda ishlatiladi. Masalan: François était surpris de sa note l'examen final. *Fransua yakuniy imtihon bahosidan hayratlanardi.* Être fe‘lli birikmalar ham o‘zidan oldingi ot ya‘ni eganing rodi va soniga qarab moslashadi.

“Avoir honte” - yordamchi fe‘l va “uyat” ma‘nosida tarjima etiluvchi jenskiy roddagi ot bilan birikuvdan tashkil topgan iboradir. Andishaga, odamlar orasida mish-mishga sabab bo‘luvchi holat yuzaga kelganda qo‘llanishi mumkin. Misol uchun: elle vient d'avoir honte quand son mensonge s'est révélé. *Uning yolg'oni oshkor bo'lganida u uyalib qoldi.* Darhaqiqat, uyat sababi va chegarasi har millat uchun har xil holatda bo‘lishi mumkin va har bir xalq yoki millatning mentalitetiga bog‘liq hisoblanadi.

“Avoir plaisir” - yordamchi fe‘l va “zavq” deb tarjima etiluvchi mujskoy roddagi ot o‘zaro birikib kelgan bo‘lib, biror narsadan mamnun bo‘lish ma‘nosida qo‘llanadi. J'ai plaisir à vous rencontrer. *Siz bilan uchrashganimdan mamnunman.*

“Prendre plaisir” birikmasida “prendre” fe‘li ko‘p ma‘noli fe‘l hisoblanadi. Bu yerda u “olmoq” deb tarjima qilingan. “Avoir plaisir” iborasidan farqli ravishda bu birikma jarayondan zavq olish ma‘nosida qo‘llanadi. Elle prend plaisir à aider les autres. *U boshqalarga yordam berishdan rohatlanadi.* “Prendre plaisir à” + fe‘lning noaniq shakli yoki ot kelishi mumkin.

“Avoir regret” iborasini strukturasi yordamchi fe‘l + “afsus” deb tarjima etiluvchi mujskoy roddagi otdan iborat bo‘lib ko‘pincha o‘z harakatlari orqali sodir bo‘lgan holatdan pushaymonlikda qo‘llanadi. Elle a des regrets après sa décision. *U qaroridan afsusda.*

Être en colère - jahli chiqmoq, être en joie - xursand bo'lmoq, être en panique - vahimada bo'lmoq, être sous le choc - hayratda qolmoq. Bu iboralarning barchasida “être” yordamchi fe‘li o‘zining bo‘lmoq ma‘nosini yo‘qotib boshqa struktural birliklar bilan yaxlitlikda bir butun ma‘no anglatadi. Il est en colère d'être arrivé en retard. *U kech qolganidan jahli chiqqan.* Qattiq bezovtalik, g‘azab holatlarida qo‘llanadi. Elle est en joie d'avoir vu son ami. *U do'stini ko'rganidan xursand.* Biror narsa yo hodisadan mamnun bo‘lgan paytda ishlatiladi. Nous sommes en panique de cet événement. *Biz bu voqeadan vahimadamiz.* Xavotirli vaziyatda yuzaga kelganida qo‘llaniladi. Elle est sous le choc de cette nouvelle. *U bu yangilikdan shokda.* Kutilmagan hodisa ro‘y berganda paydo bo‘ladigan kuchli hayratlanish vaqtida qo‘llanuvchi emotiv holatni ifodalash uchun ishlatiladi.

Eng keng tarqalgan struktura bu “fe‘l + sifat” strukturasi: Être heureux - baxtli bo‘lmoq. Bu yerda ibora “être” yordamchi fe‘li va “baxtli, baxtiyor” deb tarjima etiluvchi mujskoy roddagi sifat birikuvidan tashkil topgan. Je suis heureux de vous rencontrer. *Sizni uchratganimdan baxtliman.* Être choqué - hayratlanmoq. Bu yerda ham “bo‘lmoq” yordamchi fe‘li va “hayratlanarli” sifatining birikuvidan tarkib topgan ibora to‘satdan sodir bo‘lgan jarayonlarda shaxs hayratini ifodalaydi. Tout le monde est choqué de la compétence de cuisinier. *Oshpazning mahoratidan hamma hayratlandi.* Bu iboralar deyarli hammasi “être” yordamchi fe‘li ishtirokida tuzilgan bo‘lib yuqorida ko‘rganimiz kabi ayrim holatlarda o‘zining bo‘lmoq ma‘nosini yo‘qotib, yonidagi so‘z bilan birgalikda boshqa ma‘no kasb etadi.

Inson hissiy holatini ifodalochi iboralarni tashkil toptiruvchi strukturalardan yana biri idiomatik strukturalar hisoblanadi. “Avoir le cœur brisé” - yuragi parcha-parcha bo‘lmoq; yuragi ezilmoq. Ya‘ni, muhabbat yoki yaqin inson sababli juda qattiq xafa bo‘lish ma‘nosini anglatadi. Misol: Il a le cœur brisé après leur séparation. *Ajralishgandan so'ng u qattiq siqilib qoldi.*

Keyingi “fe‘l + predlog + ot” strukturali iboralarni tahlilga tortamiz: “bouillir de colère” - jahldan qaynamoq; juda qattiq g‘azablanmoq. Ichki kuchli g‘azabni, o‘zini zo‘rg‘a tutib turishni ifodalaydi. Bu ibora predlog orqali bog‘langani uchun analitik tuzilishga ega.

Fransuz tilida eng ko‘p qo‘llanadigan struktura “fe‘l +sifat” strukturasi. Grammatik jihatdan oddiyligi, yangi kombinatsiyalar qilish osonligi, nutqda tez ishlatilishi sabab eng produktiv model hisoblanadi. Georges Kleiber ga ko‘ra: “être + adjectif” bilan tuzilgan atributiv konstruksiyalar fransuz tilida hissiy holatlarni ifodalashda markaziy o‘rin tutuvchi vositalaridan biri hisoblanadi. [5].

Bundan tashqari Catherine Kerbrat-Orecchioni nazariyasi ham yuqoridagi fikrni tasdiqlaydi: “Hissiyotlarni ifodalash ko‘pincha être fe’li bilan bog‘langan sifatlar orqali amalga oshiriladi.” [6].

Mazkur tadqiqot davomida fransuz tilida emotsiyani ifodalovchi birliklarning strukturaviy xususiyatlari tizimli ravishda tahlil qilindi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, emotsional ma’noni ifodalashda til birliklari turli sintaktik modellarda namoyon bo‘lib, ular orasida eng asosiylari sifatida “fe’l + sifat”, “fe’l + ot”, “fe’l + predlog + ot” ajratib ko‘rsatildi.

Tadqiqot jarayonida “fe’l + sifat” modeli fransuz tilida emotsional holatlarni ifodalashning eng samarali va keng qo‘llaniladigan vositalaridan biri ekanligi aniqlandi. Ushbu modelning faol qo‘llanishi uning grammatik soddaligi, universalligi hamda nutq jarayonida tez va aniq kommunikativ vazifani bajarishi bilan izohlanadi. Shu jihatdan u emotsional holatni bevosita va tejamkorlik bilan ifodalash imkonini beradi.

“Fe’l + ot” modeli esa emotsiyani ifodalashning leksiklashgan shakli sifatida namoyon bo‘lib, u ko‘proq neytral va standart ifoda vositasi hisoblanishi aniqlandi. Bu turdagi birliklar nutqda barqaror qo‘llanishga ega bo‘lsa-da, ularning ekspressivlik darajasi nisbatan pastroq bo‘lib, ular asosan emotsional holatni nomlash funksiyasini bajaradi.

“Fe’l + predlog + ot” modeli emotsional holatni yanada aniqlashtirish va semantik jihatdan nozik farqlarni ifodalash imkonini beradi. Ushbu struktura emotsiyaning holat sifatidagi davomiyligi yoki intensivligini ko‘rsatishda muhim rol o‘ynaydi va stilistik jihatdan o‘rta darajadagi ekspressivlikka ega ekanligini ko‘rish mumkin.

Mazkur natijalar fransuz tilida emotsional birliklarni o‘rganishda nafaqat strukturaviy, balki semantik va pragmatik yondashuvlarning ham muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. G‘oziyev E. G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.
2. Bally Ch. Traité de stylistique française. - Genève: Georg & Cie, 1909.
3. Saussure F. de. Cours de linguistique générale. - Paris: 1916.
4. Chomsky N. Syntactic Structures. - Gaaga. 1957.
5. Kerbrat-Orecchioni, C. L’énunciation. De la subjectivité dans le langage. Paris: Armand Colin, 1980.
6. Kleiber, G. Problèmes de sémantique. La polysémie en questions. Paris: Presses Universitaires du Septentrion, 1999.
7. В. Г. Гак, К. А. Ганшина, Новый французско-русский словарь.- М., 2000.
8. А. Мадвалиев. Отв. ред. Русско-узбекский словарь в двух томах. – Т., 2000.

UO‘K 821.133.1:821.512.161:81‘25:82-1

FRANSUZ VA O‘ZBEK SHE’RIYATIDA POETIK IFODA VOSITALARI: XX ASR FRANSUZ SHE’RIYATI TARJIMALARINING QIYOSIY TAHLILI

M.A.Saparbayeva, magistrant, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, Urganch

H.Ro‘zmetov, f.f.n., dots., Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqola XX asr fransuz she’riyati va uning o‘zbek tiliga tarjima qilingan she’riy matnlari orqali poetik ifoda vositalari solishtirma tahlil etiladi. Asosiy e’tibor fransuz she’riyatidagi prosodik, ritmik va obrazli vositalar o‘zbek she’riyatiga tarjimada qanday aks ettirilgani, tarjimada yuzaga kelgan lingvopoetik muammolar va ijodiy yechimlar tahliliga qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, poetik ifoda vositalarining tarjimadagi funksiyasi tilning struktur xususiyatlari hamda madaniy kontekst bilan bevosita bog‘liq.

Kalit so‘zlar: poetik ifoda vositalari, prosodiya, badiiy estetika, poetik obrazlar, nutqiy ritm, barmoq va aruz vazni, lingvopoetika, qiyosiy tahlil

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ средств поэтической выразительности XX века французской поэзии и их отражения в поэтических текстах, переведённых на узбекский язык. Основное внимание уделяется тому, как просодические, ритмические и образные средства французской поэзии передаются в переводах на узбекский язык, а также анализу лингвопоэтических проблем и творческих решений, с которыми сталкиваются переводчики. Результаты исследования показывают, что функционирование

средств поэтической выразительности в переводе напрямую связано со структурными особенностями языка и культурным контекстом.

Ключевые слова: *средства поэтической выразительности, просодия, художественная эстетика, поэтические образы, речевой ритм, силлабическая система, система аруз, лингвопоэтика, сравнительный анализ.*

Abstract. *This article provides a comparative analysis of poetic expressive devices in twentieth-century french poetry and their representation in poetic texts translated into the uzbek language. Particular attention is paid to how prosodic, rhythmic, and figurative devices of French poetry are rendered in Uzbek translations, as well as to the analysis of linguopoetic challenges and creative solutions encountered by translators. The research findings indicate that the function of poetic expressive devices in translation is directly related to the structural characteristics of the language and the cultural context.*

Keywords: *poetic expressive devices, prosody, artistic aesthetics, poetic imagery, speech rhythm, syllabic verse, quantitative verse, linguopoetics, comparative analysis.*

Kirish. XX asr fransuz she'riyati adabiy jarayonda muhim rol o'ynagan bo'lib, bu davrda fransuz shoirlari vers libre kabi yangi uslubiy shakllarni joriy etganlar. "Vers libre" an'anaviy metrik qonuniyatlarini bekor qilib, sintaktik birlik va tabiiy nutq ritmiga asoslangan she'riyatni ilgari surdi. Bu fransuz badiiy estetikasi va prosodiya tizimining muhim jihati.

Fransuz she'riyatining O'zbekiston adabiy muhitiga kirib kelishi XX asrda boshlangan bo'lsa-da, fransuz she'riyati tarjimalarida poetik ifoda vositalarini o'zbek tiliga o'tkazishda ancha murakkab vaziyatlar paydo bo'ladi. Bu hol tarjimonning til imkoniyatlari va madaniy o'ziga xosliklarni hisobga olgan holda poetik obrazlarni qayta yaratish zaruratini keltirib chiqaradi.

Asosiy qism. XX asr jahon adabiyoti tarixida fransuz she'riyati tub burilishlar va inqilobiy yangilanishlar davri sifatida tavsiflanadi. Bu davrda Giyom Apolliner, Pol Elyuar, Luis Aragon va Pol Valeri kabi ijodkorlar an'anaviy she'riy shakllardan voz kechib, modernizm va surrealizm asoslarini yaratdilar. Fransuz she'riyatidagi eng katta yangilik - "vers libre" (erkin she'r) tizimining qaror topishi bo'ldi. Bu tizim qat'iy metrik qoliplarni (vazn) inkor etib, asosiy urg'uni nutqiy ritm va ichki musiqiylikka qaratdi.

Fransuz modernizmining o'zbek adabiy muhitiga kirib kelishi tarjima san'ati orqali amalga oshdi. Biroq, bu jarayon shunchaki lisoniy o'g'irish emas, balki ikki xil badiiy tafakkur to'qnashuvi sifatida namoyon bo'ldi. Fransuz prosodiyasida ritm ko'pincha mantiqiy urg'u va pauzaga tayanadi. O'zbek she'riyati esa tarixan barmoq va aruz kabi qat'iy vaznli o'lchovlarga asoslangani bois, tarjimonlar oldida "fransuzcha erkinlik"ni o'zbekcha "ohangdorlik" bilan uyg'unlashtirish vazifasi ko'ndalang bo'ldi.

Poetik ifoda vositalari tahlilida metafora markaziy o'rin tutadi. Surrealistik adabiy oqim doirasida ijod qilgan fransuz adiblari metaforani kutilmagan, mantiqiy bog'lanmagan obrazlar uyg'unligi deb bildilar. Masalan, Pol Elyuarining "Yer xuddi apelsindek ko'm-ko'k" kabi satrlari o'zbek tiliga o'girilganda, tarjimonlar so'zma-so'z tarjimadan ko'ra, tasvirning estetik ruhini saqlashga intilganlar. Bu jarayonda fransuzcha mavhumlik o'zbek she'riyatidagi konkretlik va hissiyot bilan boyitilgan.

Metodologiya. Maqolada qiyosiy adabiyotshunoslik metodologiyasi asosida fransuz va o'zbek she'riyatidagi poetik ifoda vositalari tahlil qilinadi. Poetik ifoda vositalari

(qofiya, obrazli til elementlari, ritm) tahlili uchun asos sifatida XX asr fransuz she'riyati namunalarining tarjima matnlari tanlandi. Tahlil empirik va nazariy yondashuvni o'z ichiga oladi: tarjima matnlari va asl fransuz matnlari qiyoslab o'rganildi, ularning poetik vositalari identifikatsiya qilinadi.

Natijalar

Poetik obrazlar va metaforalar

Fransuz she'riyati ko'pincha boy obrazli til, sinonimlar va metaforalarni qo'llaydi. Bu poetik vositalar she'rdagi emotsional va estetik xususiyatni oshiradi. O'zbek tili tarjimalarida bu obrazlar turlicha jasorat bilan qayta beriladi, ba'zan madaniy moslashtirish yo'li tanlanadi. Masalan, fransuz

tilidagi she'rlarda ishlatilgan ba'zi metaforalar o'zbek she'riyatiga tarjimada lokal elementlari bilan uyg'unlashtiriladi, bu esa she'riy hissiyotning yo'qolmasligini taminlaydi. Bu holat tarjimonning semantik va stilistik qaroriga bog'liqligi asosiy omil sifatida qaraladi.

Tes yeux sont si profonds qu'en me penchant pour boire
J'ai vu tous les soleils y venir se mirer.

В глубинах твоих глаз, где я блаженство пью,
Все звезды млечные купаются, как в море..."

Sening ko'zlarida kemalar botar,
Ular baxtsizlikning tubsiz jarlari.

Shavkat Rahmon tomonidan o'zbek tiliga o'girilgan Lui Aragonning "Les yeux d'Elsa" she'ri o'zining ekspressivligi va obrazlar tizimining keskinligi bilan ajralib turadi. Tarjimon asliyatdagi dramatik ruhni o'zbek kitobxoniga yetkazishda an'anaviy lirik tasvirlardan voz kechib, modern she'riyatga xos bo'lgan "shiddatli metaforalar" zanjirini qo'llaydi.

"Sening ko'zlarida kemalar botar,
Ular baxtsizlikning tubsiz jarlari."

Ushbu misralarda tarjimon "ko'zlar" obrazini shunchaki estetik go'zallik manbayi emas, balki fojiaiy ko'lamga ega bo'lgan substansiya sifatida taqdim etadi.

"Kemalar botar" birikmasi orqali lirik qahramon nigohi cheksiz va xatarli ummon ramziga aylanadi. Bu yerda kema - inson irodasi va matonati timsoli bo'lib, ko'zlardagi dardning ulkanligi qarshisida u hatto halokatga mahkum etiladi.

Ikkinchi satrdagi "baxtsizlikning tubsiz jarlari" o'xshatishi ko'zlarning chuqurlik darajasini psixologik holat bilan bog'laydi. "Tubsizlik" epiteti orqali inson qalbidagi darmonsizlik va tushunarsiz og'riq vizuallashtiriladi.

Shavkat Rahmon tarjimada so'zma-so'z muvofiqlikdan ko'ra, semantik salmoqqa ustuvorlik bergan. Natijada, fransuz shoiri nazarda tutgan "ko'zlardagi fojiaiy go'zallik" tushunchasi o'zbek tilida yangi badiiy sifat kasb etgan. Bu esa tarjimonda nafaqat til bilish mahorati, balki asliyatning ichki dramatik ruhini his qilish instinkti ham yuksak ekanligidan dalolat beradi

Qofiya va ritm

Fransuz she'riyatida qofiya va ritm muhim poetik element hisoblanadi. O'zbek tarjimalarida esa ritm va qofiyaning to'liq strukturasi saqlanmay qolishi mumkin, chunki o'zbek tilining fonetik-prosodik tuzilishi va xalq she'riyatining an'anaviy ritmi boshqacha bo'ladi. Ushbu farqlar tarjimada moslashtirish strategiyasini talab qiladi.

Tahlil va muhokama

XX asr fransuz she'riyati tarjimalarida poetik ifoda vositalarini o'rganishda tarjimonning lingvistik, madaniy va estetik qarorlari muhim ahamiyat kasb etadi. She'riy tarjima boshqa badiiy matn tarjimasidan farqli ravishda nafaqat leksikma'noni, balki ritm, qofiya va obrazlar kabi poetik elementlarni ham uzatishi lozim. Bu jarayonda tarjimon lingvopoetika, semantik tekislik va madaniy moslashtirish printsiplariga tayanadi.

Poetik tarjima lingvopoetika nuqtai nazaridan murakkab jarayon bo'lib, unda tarjimon she'rning ichki strukturasi, ohangini va stilistik qatlamlarini saqlab qolish tarafdori bo'ladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, she'riy tarjimada tarjimon lingvistik elementlarni tarjima qilayotganda ularning prosodik va semantik vazifalarini ham hisobga olishi zarur. Bu shuni anglatadi: tarjima jarayoni faqat so'zlarni o'zgartirish emas, balki she'rning ruhiy estetik qatlamini ham saqlab qolish bo'lib, bu lingvopoetika tahlilining markaziy vazifasi hisoblanadi.

Tarjima jarayonidagi asosiy qiyinchiliklar

She'riyat tarjimasida eng murakkab masalalardan biri bu asliyatdagi qofiya va ritm tizimini maqsadli tilga moslashtirishdir. Fransuz she'riyati, xususan vers libre kabi shakllar an'anaviy vaznli

qonuniyatlarga qat'iy amal qilmaydi va tilning tabiiy ritmi bilan ifodalangan, ammo bu ritmning tarjimada saqlanishi o'zbek tilining fonetik tuzilishi bilan chambarchas bog'liq. O'zbek tilida ritm va qofiya tizimi fransuz tilidagidan tubdan farq qiladi, bu esa tarjimonni turli lingvistik strategiyalarni qo'llashga majbur qiladi. Masalan, prosodik moslashuvni yaratish uchun tarjimonlar yangi qofiya shakllari yoki ritmik naqshlarni yaratadilar, bu esa tarjima matnida she'rning estetik mazmunini saqlashga xizmat qiladi.

“Sening ko'zlaringda kemalar botar,
Ular baxtsizlikning tubsiz jarlari.”

Fransuzcha erkin vazn o'zbek o'quvchisi idroki uchun barmoq vaznining 11 bo'g'inli (6+5) tizimiga muvofiqlashtirilgan. Bu o'zbek tili fonetik tuzilishidagi tabiiy to'xtamlar (sezura) yordamida she'rning estetik mazmunini saqlashga xizmat qilgan. Tarjimon "ko'zlar" obrazini gidronimik metafora ("kemalar botar") va psixologik epitetlar ("tubsiz jarlar") orqali qayta quradi. Bunda fransuzcha mayin ohang o'rniga o'zbek tilining dramatik tasvir imkoniyatlari ustuvorlik qiladi.

Shavkat Rahmon yangi qofiya shakllari va ritmik naqshlarni yaratish orqali she'rning ruhini saqlab qoladi. Bu esa lingvistik tafovutlar sharoitida badiiy matnning emotsional ta'sir kuchini yo'qotmaslikning eng samarali yo'lidir.

Bundan tashqari, she'riy tarjimada leksik birliklarni tarjima qilish ham lingvopoetika uchun murakkab jarayon hisoblanadi, chunki fransuz tilida ishlatiladigan fel, sifat yoki idiomatik ifodalar o'zbek tilida bir xil poetik effektga ega bo'lmazligi mumkin. Tadqiqotlarda shuni aniqlash mumkinki, tarjimonlar aksariyat hollarda metafora yoki obrazli ifodalarni tarjima qilganda madaniy moslashtirishga murojaat qilishadi, chunki bu elementlar tilning madaniy kontekstiga bog'liq bo'ladi. Masalan, surrealistik obraz, kalligramma, absurd kabi fransuz atamalarining to'g'ridan-to'g'ri tarjimasi o'zbek o'quvchisi uchun estetik jihatdan begona bo'lishi mumkin, shuning uchun tarjimonlar ko'pincha semantik mazmunni saqlagan holda obrazlarni o'zgartiradilar yoki ularni madaniy kontekstdagi o'xshash tasvirlar bilan almashtiradilar.

XX asr fransuz she'riyatining surrealist shoiri Pol Elyuarining "L'amoureuse" she'ri dunyo she'riyatidagi ishqning eng go'zal va g'ayritabiiy tasvirlaridan biri hisoblanadi. Tarjimon A'zam Obid Pol Elyuar she'riyatiga xos bo'lgan surrealistik obrazar tizimini o'zbek kitobxoniga yetkazishda ingliz tili vositachiligidan samarali foydalanilgan. Bu orqali tarjimon asliyatdagi emotsional yukni saqlagan holda, she'rning strukturaviy elementlarini o'zbek she'riyatining zamonaviy talablariga muvofiqlashtirish imkoniga ega bo'ladi.

Elle est debout sur mes paupières
Et ses cheveux sont dans les miens
Elle a la forme de mes mains
Elle a la couleur de mes yeux

She is standing on my lids
And her hair is in my hair
She has the color of my eye
She has the body of my hand

Pol Elyuarining bu surrealistik asari o'zbek o'quvchilari orasida aynan tarjimon A'zam Obidning "Oshiq ayol" sarlavhasi ostidagi tarjimasi bilan keng tanilgan. Tarjimon fransuz tili nozikliklarini inglizcha manbalar va she'rning surrealistik ruhini saqlab qolgan holda o'zbek tilida ifodalab bergan.

Qabog'imga qo'ndi bir dildor
Sochlarimga ilashmish sochi
Unda mening qo'lim shakli bor

Ko'zlarimning rangiga-da mos

"Qabog'imga qo'ndi bir dildor" metaforasi asliyatda ayol lirik qahramonning qovoqlari ustida "tik turibdi". Bu shunchaki tashqi ko'rinish emas, balki ayolning erkakka nisbatan ichki dunyosiga, tushlariga va nigohiga singib ketganini anglatadi. Ko'z yumiq bo'lsa ham, u ko'rinish turadi.

"Unda mening qo'lim shakli bor" satri mutloq birlikni ifodalaydi. Oshiq va ma'shuqa shu qadar birikib ketganki, hatto ularning tana shakllari ham bir-birini takrorlaydi. Bu sevgi orqali o'zlikni yo'qotish va qayta topish falsafasidir.

"Elle est debout" (U tik turibdi) iborasi tarjimada "qo'ndi" so'zi bilan berilgan. Bu o'zbek o'quvchisi uchun tushunarliroq va ifodalibroq (masalan, qush yoki xayol kabi), asliyatda esa nutiy ravonlik va muayyan ritmik erkinlik muhim ahamiyat kasb etgan. Tajimada esa qofiya va ritm ("dildor - bor", "sochi - mos") orqali she'riy qurilish mustahkamlanib, o'zbekona "to'rtlik" formasiga keltirilgan. Elyuar bu yerda "men- bu sendir" g'oyasini ilgari suradi. Ma'shuqaning ko'zlari rangining oshiq ko'zlari bilan bir xilligi - bu ikki shaxsning dunyoni bitta nigoh bilan ko'rinishini anglatishiga ishora qiladi.

Xulosa. XX asr fransuz she'riyati tarjimalarida poetik ifoda vositalarining o'zbek tilida ifodalanishi murakka jarayon hisoblanadi. Bu jarayon tarjimonning lingvistik kompetensiyasi, madaniy kontekstni anglash qobiliyati va ijodiy qarorlariga tayanadi. Fransuz she'riyati vers libre va boy poetik obrazlar orqali she'riyatning estetikasini shakllantirgan bo'lsa, o'zbek tarjimalarida bu vositalar til tuzilmasi va madaniy an'analar bilan muvofiqlashtiriladi. Poetik ifoda vositalarining qiyosiy tahlili tarjima jarayonining struktur, fonetik va semantik xususiyatlarini chuqur tushunishga yordam beradi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Éluard P. Capitale de la douleur. - Paris: Gallimard, 1926.
2. Rahmon Sh. "Saylanma"- "Akademnashr"- 2018
3. Salomov G'. Tarjima nazariyasi asoslari. - Toshkent: "O'qituvchi", 1983.
4. Levik V. "Избранные переводы". "Художественная литература", 1967
5. <https://kh-davron.uz> XX asr fransuz she'riyatidan namunalar- Jasorat, 2016
6. <https://caravannedespoetes.com> Les yeux d'Elsa, 1942

UDC 82-13:398.2(=512.1):82-13(=111)

A COMPARATIVE STUDY OF MOTIFS IN THE EPICS OF OGUZ KHAGAN AND THE TÁIN BÓ CÚAILNGE

B.R.Sapayeva, Independent Researcher, Urgench State University named after Abu Rayhan Biruni, Urgench

Annotatsiya. Maqola Og'uz Xon (tork) va Táin Bó Cúailnge (irland epic) eposlarining motivlari o'rtaasidagi o'xshashliklarni solishtirib tahlil qiladi. Buyuk tug'ilish, qahramon qiyinchiliklarda sinovdan o'tish, mol qarzolish va qahramonning o'z xalqini saqlash maqsadida qurbon bo'lishi kabi motivlar namoyon etiladi. Ikki xil madaniyatdagi eposlarda umumiy yirtuvchi-evropa va o'rtaosiyolik so'zlashuv uslublari ko'zga tashlanadi.

Kalit so'zlar: epos, motiv, Oguz xon, Táin Bó Cúailnge, solishtirma tahlil, qahramonlik, an'analar

Аннотация. Статья посвящена сравнительному исследованию мотивов в эпосе Огуз-хана (тюркская традиция) и «Táin Bó Cúailnge» (ирландский эпос). Анализируются общие мифологические мотивы: героическое рождение, исключительный герой, испытания, отгон скота как символ власти и мотив героической жертвы. Работа показывает сходные мотивы в индо-европейских и евразийских устных традициях.

Ключевые слова: эпос, мотив, Огуз-хан, Táin Bó Cúailnge, сравнительный анализ, героизм, традиции.

Abstract. This article presents a comparative study of motifs in the epics of Oguz Khagan (Turkic tradition) and Táin Bó Cúailnge (Irish epic). It analyses shared mythological motifs such as the heroic birth, the chosen hero, the test of courage, the cattle raid as a symbol of power,

and the motif of heroic sacrifice. The study reveals common Indo-European and Eurasian storytelling patterns behind seemingly different cultural traditions.

Key words: epic, motif, *Oguz Khagan*, *Táin Bó Cúailnge*, comparative study, heroism, tradition

1. Introduction. Epic literature functions as a cultural repository of collective values, mythological structures, and social ideals. The *Oguz Khagan Epic*, central to Turkic mytho-historical consciousness, and the *Táin Bó Cúailnge*, a cornerstone of the Irish Ulster Cycle, offer two contrasting visions of heroism and order. This article presents a comparative analysis of two major epic traditions: the Turkic *Oguz Khagan Epic* and the Irish *Táin Bó Cúailnge*. Focusing on the work of scholars such as Zeki Velidi Togan, Denis Sinor, Jean-Paul Roux, Proinsias Mac Cana, Thomas Kinsella, and J.P. Mallory, the study identifies key differentiating motifs. It argues that while the *Oguz Khagan Epic* constructs a myth of supernatural order and divinely sanctioned rulership, the *Táin Bó Cúailnge* foregrounds heroic individualism, social conflict, and tragic inevitability. The comparison reveals how differing socio-political environments shaped distinct epic paradigms.

Scholars have long noted that steppe epics tend toward **state formation narratives**, whereas early Irish literature emphasizes **heroic cycles grounded in kinship and honor**. This study explores these differences through a motif-based comparative approach, focusing on cosmology, heroism, animal symbolism, and narrative structure.

2. Literature review of the interpretations of the Oguz Khagan Epic

Zeki Velidi Togan interprets the epic as a reflection of early Turkic political ideology, particularly the concept of divine legitimacy derived from Tengri (the Sky God) (Zeki Velidi Togan, 2023). Similarly, Denis Sinor characterizes it as an “imperial myth,” emphasizing its function in legitimizing conquest and universal sovereignty. (Denis Sinor, 1990). Jean-Paul Roux highlights the persistence of pre-Islamic religious motifs, including divine light, sacred animals, and celestial guidance. These elements, he argues, position the epic within a broader Eurasian mythological framework. (Jean-Paul Roux, 2011)

The Irish epic ‘*Táin Bó Cúailnge*’ has been extensively studied as a representation of a heroic warrior culture. Proinsias Mac Cana situates it within a pre-Christian Celtic worldview shaped by honor, supernatural forces, and ritualized violence. (Proinsias Mac Cana, 1970) Thomas Kinsella emphasizes the narrative’s stark and unsentimental portrayal of violence, while J.P. Mallory connects it to wider Indo-European traditions of heroic combat and social competition. (Mallory, 2016)

3. Comparative study of epic motifs

3.1 The Motif of Divine Kingship versus Heroic Individualism

A defining distinction between the two epics lies in their treatment of the central figure. In the *Oguz Khagan Epic*, the protagonist is a divinely sanctioned ruler whose authority derives from divine forces. His birth is often associated with supernatural phenomena, such as divine light, symbolizing heavenly approval. Roux interprets this motif as evidence of a cosmology in which political authority is inseparable from divine will. Togan further argues that Oguz represents an archetype of ideal rulership, embodying both military prowess and administrative order (Roux, 2011).

In contrast, the *Táin Bó Cúailnge* centers on Cú Chulainn, a lone warrior whose heroism is defined by individual combat rather than governance. According to Mac Cana, this reflects a societal structure in which prestige is earned through personal valor. Kinsella underscores the tragic dimension of this heroism, noting that Cú Chulainn’s strength isolates him from the community he defends. (Mac Cana, 1970)

3.2 Supernatural order vs. social conflict

The narrative trajectory of the *Oguz Khagan Epic* is oriented toward the establishment of order. The hero’s conquests culminate in the division and organization of the world among his descendants, symbolizing stability and continuity. Sinor interprets this as a literary expression of imperial ideology (Sinor, 1990).

By contrast, the *Táin Bó Cúailnge* is driven by conflict arising from rivalry and competition. The central narrative – initiated by Queen Medb’s desire to equal her husband’s wealth—illustrates

the precariousness of social equilibrium. Mallory argues that such narratives reflect a society in which honor and status are constantly contested. (Mallory, 2016)

3.3 Animal Symbolism: Sacred vs. Material

Animal motifs further differentiate the two traditions. In the *Oguz Khagan Epic*, animals such as the wolf and horse function as sacred guides and symbols of divine favor. Roux identifies these motifs as remnants of shamanistic belief systems in which animals mediate between the human and spiritual realms. (Roux, 2011)

In the *Táin Bó Cúailnge*, however, animals - particularly cattle – serve as markers of wealth and power. The central conflict revolves around the possession of a prized bull, underscoring the economic foundations of the society depicted. Mac Cana notes that cattle symbolize not only material wealth but also social prestige and fertility.

3.4 Heroic Transformation and Violence

Another significant contrast lies in the portrayal of transformation. Oguz remains a stable and idealized figure, embodying consistency and control. His heroism is constructive, aimed at building and organizing. Cú Chulainn, on the other hand, undergoes the *ríastrad*, a violent physical transformation during battle. Kinsella interprets this as a manifestation of uncontrolled heroic energy, blurring the line between human and monstrous. This motif reinforces the tragic and chaotic dimensions of the Irish epic. (Kinsella, 1969)

3.5 Narrative Structure

Structurally, the *Oguz Khagan Epic* follows a linear progression from birth to conquest to the establishment of order. This teleological structure reflects its ideological purpose. While the *Táin Bó Cúailnge* is episodic, composed of a series of duels and encounters. Mac Cana suggests that this reflects its origins in oral tradition, where individual episodes could be performed independently. The result is a fragmented narrative that mirrors the instability of its social world. (Mac Cana, 1970)

4. Discussion

The contrasting motifs identified above reveal fundamentally different cultural logics. The *Oguz Khagan Epic* constructs a vision of unity, hierarchy, and cosmic legitimacy. Its hero is a unifier whose actions bring order to the world. In contrast, the *Táin Bó Cúailnge* presents a world defined by tension, rivalry, and individual heroism. Its central figure is not a ruler but a defender, whose greatest achievements are inseparable from personal loss and social fragmentation. These differences can be understood in light of their respective socio-historical contexts: the nomadic, state-forming cultures of Central Asia versus the kinship-based, warrior societies of early Ireland.

5. Conclusion

This comparative analysis demonstrates that the *Oguz Khagan Epic* and the *Táin Bó Cúailnge* embody distinct epic paradigms. The former articulates a myth of cosmic order and imperial legitimacy, while the latter explores the complexities of heroic individuality and social conflict.

Through motifs of kingship, animal symbolism, and narrative structure, each epic encodes the values and tensions of its cultural milieu. Together, they illustrate the diversity of epic traditions and the ways in which myth can serve both to unify and to question the social order.

REFERENCES:

1. Kinsella, Thomas. *The Táin*. Oxford University Press, 1969.
2. Mac Cana, Proinsias. *Celtic Mythology*. Hamlyn, 1970.
3. Mallory, J. P. *In Search of the Irish Dreamtime*. Thames & Hudson, 2016.
4. Roux, Jean-Paul. *Ancient Turks and Their Mythology*. (various editions).
5. Sinor, Denis. *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Cambridge University Press, 1990.
6. Togan, Zeki Velidi. *Studies in Turkic History and Culture*. 2023

LINGUOSEMANTIC FEATURES OF THE HEART CONCEPT IN THE UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

B.S.Sayfieva, master's student, University of Economics and Pedagogy, Qarshi

Kh.V. Olimova, Senior teacher, University of Economics and Pedagogy, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillarida yurak konseptining lingvosemantik xususiyatlari o'rganiladi. Tadqiqotda yurakka oid leksik, frazeologik va metaforik ifodalar tahlil qilinib, ikki til o'rtasidagi semantik strukturaviy va madaniy o'xshashlik hamda farqlar ko'rsatildi. Korpus materiallari, lug'atlar hamda taqqoslash usuli asosida yurak konsepti turli madaniy va lingvistik kontekstlarda qanday tushunilishi ochib berildi. Natijalar lingvistik nazariya va tarjima sohasida amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: yurak konsepti, lingvosemantika, o'zbek tili, ingliz tili, metafora, madaniyatlararo semantika.

Аннотация. В статье исследуются лингвосемантические особенности концепта «сердце» в узбекском и английском языках. Анализируются лексические, фразеологические и метафорические выражения, связанные с сердцем, выявляются сходства и различия в семантических структурах и культурных коннотациях. Исследование базируется на корпусных данных, словарных материалах и сравнительном методе, что позволяет показать, как концепт «сердце» воспринимается в разных лингвокультурных контекстах. Результаты имеют значение для лингвистической теории, межкультурной коммуникации и переводоведения.

Ключевые слова: концепт сердце, лингвосемантика, узбекский язык, английский язык, метафора, межкультурная семантика

Abstract. This article investigates the linguosemantic features of the heart concept in Uzbek and English languages. The study analyzes lexical, idiomatic, and metaphorical expressions related to the heart in both languages, revealing similarities and differences in semantic structures and cultural connotations. The research uses corpus data, dictionary materials, and comparative methods to highlight how the heart is conceptualized differently depending on linguistic and cultural contexts. Findings contribute to linguistic theory, cross-cultural communication, and translation studies.

Key words: heart concept, linguosemantics, Uzbek language, English language, metaphor, cross-cultural semantics.

Introduction. The heart is widely recognized as one of the most culturally and linguistically rich concepts across many languages and societies. It frequently features in idiomatic expressions, metaphors, and symbolic language, embodying deep-seated connotations related to emotion, morality, life force, courage, and vitality. This pervasive symbol serves not only as a physiological organ but also as a powerful marker of human experience and cultural identity. This paper focuses on a linguosemantic analysis of the heart concept within two linguistically and culturally distinct languages: Uzbek and English. Both languages offer unique perspectives shaped by their specific historical backgrounds, social values, and linguistic traditions.

Understanding the semantic nature of the heart concept is crucial for advancing knowledge in several academic domains, including cognitive linguistics, cross-cultural communication, and translation studies. By examining both lexical and metaphorical usages, this study seeks to reveal the underlying semantic frames and conceptual metaphors associated with the heart in each language. The research aims to determine where these frames converge or diverge, offering insights into how language reflects and shapes cultural cognition. Such an analysis not only enriches theoretical linguistic inquiry but also informs practical applications in language education, lexicography, and intercultural dialogue.

Literature Review. Linguosemantics as a discipline investigates meaning in language and how culture shapes conceptualization. Works by Lakoff and Johnson (1980) on conceptual metaphor theory laid the groundwork for metaphor studies in semantics. Previous studies on the heart as a

cultural and linguistic symbol have been conducted largely in Indo-European and Turkic languages, but comparative analyses between Uzbek and English remain limited. Relevant research includes studies on metaphorical expressions in English (Kövecses, 2010), Uzbek phraseology (Yo'ldoshev, 1998), and cross-cultural semantics (Dirven & Pörings, 2003). This study bridges the gap by offering a focused comparison of the heart concept.

3. Methodology

The study utilized a corpus-based comparative approach, analyzing authentic text samples from Uzbek and English sources, including literary texts, media, and conversational data. A list of lexical items and idiomatic expressions related to the heart was compiled from major explanatory dictionaries and phraseological resources.

Semantic and pragmatic features were analyzed via qualitative content analysis, focusing on:

- Core lexical meanings
- Metaphorical extensions
- Cultural connotations and symbolism
- Comparisons identify universal patterns and language-specific traits.

4. Results

4.1 Lexical Semantics of "Heart". In both languages, the heart primarily denotes the anatomical organ. In Uzbek, «*yurak*» carries similar physiological meanings but extends to emotional and moral domains, e.g., «*katta yurak*» (generous person). In English, "heart" similarly serves as a center of emotion, courage, and identity.

4.2 Metaphorical Expressions. Both languages use the heart metaphorically in expressions like "broken heart" / «*sinsimon yurak*» (heartache), "to have a big heart" / «*yuragi keng*» (generosity), reflecting shared human experiences. However, language-specific idioms emerge, e.g., English "cross my heart" (promise sincerity) has no exact Uzbek equivalent.

4.3 Cultural Connotations. The heart symbolizes love and sincerity universally, but nuances vary. Uzbek cultural idioms emphasize collective feelings and spirituality, while English idioms sometimes highlight individualism and resolve.

Discussion. The similarities observed between Uzbek and English heart-related expressions underline the existence of universal human emotional and conceptual frameworks that transcend linguistic boundaries. These shared metaphors reflect fundamental aspects of human experience, such as love, courage, and vulnerability. However, notable differences arise from the unique cultural values, traditions, and historical developments embedded within each language community. These cultural nuances influence how the heart concept is linguistically framed, leading to distinctive idiomatic and metaphorical usage in each language. A thorough understanding of these similarities and differences is essential for enhancing translation accuracy and facilitating effective cross-cultural communication, as it helps prevent misinterpretations and fosters greater empathy between speakers of different languages.

From a methodological perspective, employing corpus linguistics alongside semantic field theory allowed for an in-depth and systematic analysis of conceptual mappings in authentic language use. This approach enabled the identification of both shared semantic structures and culture-specific variations within the heart concept domain. The study thus advocates for the integration of cultural semantics into language teaching curricula and translation training programs.

Conclusion. The heart concept in Uzbek and English exhibits both shared and distinct linguosemantic features that reflect deep-rooted cultural values and cognitive patterns. While universal metaphors such as love, courage, and sincerity prevail across both languages, cultural specifics shape unique expressions and idiomatic usages that highlight differing worldviews and social norms. For instance, certain Uzbek phrases emphasize communal and spiritual aspects of the heart, whereas English idioms often reflect individual emotions and personal resolve. These findings enrich linguistic theory by demonstrating how language, culture, and cognition intertwine to shape conceptual metaphors.

Moreover, they provide practical insights for educators, translators, and intercultural communicators by highlighting potential areas of misunderstanding or subtle nuance. Future research

could extend beyond these two languages, incorporating additional linguistic and cultural contexts as well as exploring multimodal dimensions, including visual and gestural manifestations of the heart metaphor in communication. Such interdisciplinary approaches would deepen our understanding of how this central human symbol operates across diverse media and cultures.

REFERENCES:

1. Dirven, R., & Pörings, R. (2003). *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Mouton de Gruyter.
2. Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford University Press.
3. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
4. Yo'ldoshev, B. X. (1998). *O'zbek tilining lug'atshunosligi asoslari*. Toshkent: Fan.
5. Oxford Advanced Learner's Dictionary. (2015). Oxford University Press.
6. Leech, G. (2014). *Language in Literature: Style and Foregrounding*. Routledge.
7. Palmer, F. R. (1996). *Semantics*. Cambridge University Press.

UDC 81'37:81'42:801.7

CONNOTATION AS A COGNITIVE-PRAGMATIC MECHANISM OF LITERARY DISCOURSE

M.Sayliyeva, teacher, Independent Researcher, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy diskursda konnotativlikning kommunikativ-pragmatik tabiati tahlil qilinadi. Konnotativ ma'no faqat leksik qo'shimcha emas, balki muallif, matn va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasida shakllanishi asoslab beriladi. Tadqiqotda inferensiya, presuppozitsiya va umumiy madaniy bilimlarning yashirin ma'no hosil qilishdagi roli ochib beriladi. Shuningdek, diskurs markerlari, emfatik konstruksiyalar, referensiya turlari (anafora va katafora) hamda personifikatsiya kabi stilistik vositalarning konnotativlikni shakllantirishdagi ahamiyati yoritiladi. Pragmatik nazariyalarga (Grice, Levinson, Searle) tayangan holda, badiiy matnda ma'no ko'pincha "aytilmagan qatlamlar" orqali yuzaga kelishi ko'rsatib beriladi. Natijada konnotativlik badiiy diskursda emotsional, baholovchi va ekspressivlikni kuchaytiruvchi dinamik mexanizm sifatida talqin etiladi.

Kalit so'zlar: konnotativlik, badiiy diskurs, pragmatika, inferensiya, implikatura, diskurs markerlari, presuppozitsiya, referensiya, interpretatsiya.

Аннотация. В данной статье рассматривается коммуникативно-прагматическая природа коннотативности в художественном дискурсе. Подчеркивается, что коннотативное значение не ограничивается лексическими или семантическими добавками, а формируется в процессе взаимодействия автора, текста и читателя. Особое внимание уделяется роли инференции, presupпозиции и общего культурного фона в построении скрытого смысла. Анализируются функции дискурсивных маркеров, эмпатических конструкций, механизмов референции (анафоры и катафоры), а также стилистических средств, таких как персонификация. Опираясь на прагматические теории (Грайс, Левинсон, Серль), автор показывает, что смысл художественного текста часто создается за счет «невывраженных» смысловых слоев, направляющих интерпретацию читателя. В результате коннотативность определяется как динамический коммуникативно-прагматический механизм, усиливающий эмоциональную, оценочную и экспрессивную составляющие дискурса.

Ключевые слова: коннотативность, художественный дискурс, прагматика, инференция, импликатура, дискурсивные маркеры, presupпозиция, референция, интерпретация.

Abstract. This article analyzes the communicative-pragmatic nature of connotation in literary discourse. It is argued that connotative meaning is not merely a lexical or semantic addition but emerges through the interaction between the author, text, and reader. The study reveals the role of inference, presupposition, and shared cultural knowledge in the construction of implicit meaning. Particular attention is given to the function of discourse markers, emphatic constructions, types of reference (anaphora and cataphora), and stylistic devices such as personification in shaping connotation. Drawing on pragmatic theories (Grice, Levinson, Searle), the article demonstrates that meaning in literary texts is often generated through "unsaid" layers that direct readerly

interpretation. As a result, connotation is interpreted as a dynamic mechanism that intensifies the emotional, evaluative, and expressive dimensions of literary discourse.

Key words: *connotation, literary discourse, pragmatics, inference, implicature, discourse markers, presupposition, reference, interpretation.*

Introduction. Connotation in literary discourse is interpreted within the framework of communicative-pragmatic relations between the author, the text, and the reader, since the connotative layer is rarely confined to denotative content but adds emotional, evaluative, and cultural components of meaning. According to Yu.M.Rusnak, contemporary linguistics has shifted from a text-centered approach to a discourse-centered one. Therefore, literary discourse is not merely a text but a system that operates within a cultural environment, reflecting the author's knowledge, attitude (evaluation), worldview, and the intention of influencing the reader [1]. Furthermore, unlike a "text," literary discourse is a system that combines stylistic markers given by the author, the context, and the conclusions drawn by the reader on the basis of context.

Materials and methods. Connotation in literary discourse often emerges not from encoded meaning but from inferences drawn by the reader: the author does not say everything explicitly, yet the reader, through cooperative principles, contextual knowledge, and shared background information, arrives at a conclusion. S.Levinson interprets pragmatics within the framework of meaning theory, focusing primarily on "implicit meaning," "inference," and the "unsaid layer," and emphasizes that linguistic structure frequently operates against a backdrop of presupposed and inferred information [2]. Deborah Schiffrin emphasizes that discourse cannot be explained solely through grammatical or syntactic connections. In her view, the logical and semantic coherence of speech is realized through discourse markers. These units indicate interpretive relations between sentences in a text and signal to the listener or reader how the discourse should be interpreted. Therefore, discourse markers function not only as syntactic connectors but also as pragmatic and interpretive signals. According to Schiffrin, discourse markers reveal the connections between thoughts in speech, support meaning construction in communication, and enable additional inferences on the part of the listener [3].

Analysis and results. V.I.Shakhovskiy emphasizes one of the important aspects of V.N.Telia's monograph, namely, the way in which connotation operates in the communicative process and, more broadly, its role in clarifying the place of the subjective-modal "layer" in semantics. Mutual understanding between interlocutors is the basic condition of linguistic communication. For example, in order to interpret expressions such as "*The tea has run out*" or "*It's cold*" as "*Make tea*," "*Dress warmer*," or "*Close the door*," one needs what J.Searle calls shared background information [4], that is, "mutually shared and previously known information." However, in such cases the meaning that lies in the "background" does not arise on its own. The text is the basic unit of communication. Its overall structure and content function as a "communicative-semantic" foundation showing how the communicative meaning of linguistic units is formed. Because the text is an integral communicative structure, its semantic content consists of two parts: a denotative and a significative layer. The denotative part indicates the connection between the events depicted in the text and real-life situations. The significative part concerns the cognitive process of the producer of the text or speech, that is, how the producer perceives reality and expresses it in speech. Following his teacher Professor I.P.Susov, M.L.Makarov adds proposition, reference, explicature, inference, implicature, relevance, and presupposition to the denotative and significative properties of textual meaning [5]. First of all, it is necessary to distinguish among these notions. Proposition is the main idea of a sentence, that is, the meaning of "what is being said." A proposition is the descriptive content about reality that remains preserved when separated from the grammatical form of the sentence; it normally has a truth value: it can be true or false depending on context. A proposition differs from the illocutionary force of a speech act (such as a statement, question, or command): the illocutionary force expresses "what is done with the utterance," whereas the proposition expresses "what is conveyed in the utterance." This idea can typically be evaluated as true or false.

Example: "*The window is open.*"

Proposition: the window is open.

Illocutionary force / pragmatic function: warning / request (close it) / complaint (depending on the context). The following passage is analyzed:

“Good,” Baba said, but his eyes wondered. “Now, no matter what the mullah teaches, there is only one sin, only one. And that is theft. Every other sin is a variation of theft. Do you understand that?” [6] Here the author removes the concept of “sin” from its general religious frame and recodes it axiologically (evaluatively) according to Baba’s position. The passage emphasizes that there is only one sin, and that every other sin is a form of theft. At this point Baba does not merely state the idea that “the basis of sin is theft”; rather, he seeks to instill it in his son with the seriousness of a rule. He constructs the utterance in such a way as to rely on what the reader (and the boy) already know: shared notions such as “sin is bad,” “theft is bad,” and “the mullah teaches religion.” Baba then states that “other sins are variations of theft,” forcing the reader to draw further inferences: a lie is the “theft” of truth, betrayal is the “theft” of trust. Consequently, the reader begins to evaluate subsequent events through the criterion that Baba has provided—namely, *“Does this act resemble theft?”* Reference is the process of “pointing to” a real or imagined object through linguistic units (words, phrases, pronouns, names, deictic expressions such as “this/that”). In many cases, context is crucial in determining reference: the connection of the given sentence with the previous sentence, the situation (who, where), gestures, and intonation are all relevant. For example, “He came.” This sentence reports that someone has arrived as the main proposition, but who exactly “he” is becomes clear only through context. Reference can be classified into several types.

Conclusion. In literary discourse, connotation appears not as a mere lexical addition of meaning but as a product of the communicative-pragmatic process between author, text, and reader. The connotative layer is not fully expressed in the text; rather, it is reconstructed by the reader on the basis of inference, presupposition, and shared cultural knowledge. The analysis demonstrates that the mechanism of meaning generation in literary discourse is not limited to denotative content; emotional, evaluative, and expressive components play an important role. Discourse markers, emphatic devices, reference (anaphora and cataphora), as well as stylistic figures (such as personification) function as the principal pragmatic instruments that direct readerly interpretation.

REFERENCES:

1. Rusnak Yu.M. Kognitivno-pragmatychna kontseptsiiia khudozhnoho dyskursu (na materiali movotvorchoosti Olhy Kobylianskoï). // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N.Karazina. Seriiia “Filolohiia”, vyp. 87, 2020. – P. 86.
2. Levinson S.C. Pragmatics. // International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 2001. – P. 1.
3. Schiffrin D. Discourse Markers. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – P. 20–21.
4. Safarov Sh. Pragmalingvistika: Monografiya. – Tashkent, 2008. – P. 117.
5. Makarov M.L. Osnovy teorii diskursa. – Moscow: ITDGK “Gnozis”, 2003. – P. 119–137.
6. Hosseini Kh. The Kite Runner. – Afghan Mellat Online Library, 2003. – P. 13

UO’K 81’372.1:796.94(075.8)

SPORT TERMINOLOGIYASIDA SHAXMAT TERMINLARINING AHAMIYATI

D.U.Sevinova, doktorant, Farg’ona davlat universiteti, Farg’ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada sport terminologiyasi tizimida shaxmat terminlarining o‘rni va funksional ahamiyati lingvistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida shaxmat terminlarining semantik aniqligi, struktur ixchamligi, xalqaro universalligi hamda boshqa sport turlariga metaforik ko‘chish xususiyatlari aniqlangan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, shaxmat terminlari sport terminologiyasining rivojlanishida nafaqat maxsus, balki umumiy kommunikativ qatlamda ham muhim rol o‘ynaydi.

Kalit so‘zlar: sport terminologiyasi, shaxmat, termin, semantika, lingvistika, termin tizimi.

Аннотация. В данной статье анализируется роль и функциональное значение шахматных терминов в системе спортивной терминологии с лингвистической точки зрения. В ходе исследования были выявлены семантическая точность, структурная компактность, международная универсальность и метафорическая переносимость шахматных терминов на другие виды спорта. Результаты показывают, что шахматные термины играют важную

роль в развитии спортивной терминологии не только в специфическом, но и в общем коммуникативном слое.

Ключевые слова: спортивная терминология, шахматы, термин, семантика, лингвистика, терминологическая система.

Abstract. This article analyzes the role and functional significance of chess terms in the system of sports terminology from a linguistic point of view. During the study, the semantic accuracy, structural compactness, international universality, and metaphorical transferability of chess terms to other sports were identified. The results show that chess terms play an important role in the development of sports terminology not only in the specific, but also in the general communicative layer.

Key words: sports terminology, chess, term, semantics, linguistics, term system.

Terminologiya — muayyan soha doirasida qo'llaniladigan maxsus tushunchalarni ifodalovchi til birliklari tizimidir. Sport terminologiyasi esa sport faoliyati bilan bog'liq jarayonlar, harakatlar va natijalarni aniq va standart shaklda ifodalashga xizmat qiladi. Shaxmat sporti o'zining intellektual va strategik xususiyatlari bilan boshqa sport turlaridan ajralib turadi. Shu sababli uning terminologik tizimi ham yuqori darajada tizimlashgan va semantik jihatdan aniqlashgan. Shaxmat terminlari o'yin jarayonidagi holatlarni ifodalash bilan birga, abstrakt tafakkur va strategik qarorlarni ham ifodalaydi. Zamonaviy shaxmat terminologiyasining standartlashuvi va global miqyosda bir xillashuvda FIDE muhim o'rin tutadi. Mazkur maqolaning maqsadi — shaxmat terminlarining sport terminologiyasidagi o'rni va ilmiy ahamiyatini tizimli ravishda tahlil qilishdir. Shaxmat terminologiyasi tarixan Sharq va G'arb tillari o'zaro ta'sirida shakllangan. Firdavsiy o'zining "Shoxnoma" asarida shaxmatga katta o'rin bergan. Buning sababini so'rganlarida shunday javob bergan: "Maqsad shaxmatni kuylash va uning poeziyasidan lazzatlanishdir". Nizomiyning "Yetti go'zal" va "Iskandarnoma" asarida ham shaxmat ko'p joyda tilga olinadi. Shuningdek, Xondamir taxallusi bilan ijod qilgan tarixchi o'z asarida Xoja Ali Tabriziyni Amir Temiz zamonida buyuk shaxmat ustoz bo'lganini e'tirof etadi. Bundan to'rt yuz yil oldin yashagan polyak poeziyasi asoschisi Yan Koxanovs "Shaxmat" poemasi muallifidir. Bu "shoxlar o'yini" tasvirlangan asarlar ichida yuksak badiiyligi bilan ajralib turadi. Buyuk alloma Navoiy ijodida ham shaxmat chetda qolmagan. "Hayrat ul-abror" va "Lison ut-tayr"da ham shaxmat terminlarning qo'llanganini ko'rish mumkin. "Shaxmat" atamasi fors tilidagi "shah" "mat" birikmasidan kelib chiqqan bo'lib, "shoh o'jiz qoldi" degan ma'noni bildiradi. S.V. Grinevning fikricha, terminlar ko'pincha o'zlashma jarayonida fonetik va semantik moslashuvga uchraydi. Shaxmat terminlari ham aynan shu jarayonni boshdan kechirgan: forscha: shoh, mat fransuzcha: debyut, italyancha: gambit. H. Dadaboyev terminlarning asosiy xususiyati sifatida ularning bir ma'noliligini ta'kidlaydi. Shaxmat terminlari ham aynan shu belgiga ega. Ixchamlik - terminlar qisqa va aniq shaklda bo'ladi: shax, mat, pat. Emotsional neytrallik -terminlar hissiy bo'yoqsiz bo'lib, faqat ilmiy ma'no ifodalaydi. Normativlik - terminlar xalqaro va milliy me'yorlarga moslashgan holda qo'llanadi. Semantik munosabatlar; Antonimiya: hujum ↔ himoya. Giponimiya: figura → piyoda, ot, fil. Cheklangan sinonimiya: durang → teng natija. Tadqiqot quyidagi ilmiy metodlar asosida olib borildi: Deskriptiv metod — shaxmat terminlarining umumiy xususiyatlarini tavsiflash; Semantik tahlil — terminlarning ma'no aniqligi va birma'noliligini o'rganish; Etimologik tahlil — terminlarning kelib chiqish manbalarini aniqlash. Tadqiqot materiali sifatida shaxmat terminlari, sport sharhlari, terminologik lug'atlar va ilmiy manbalar tahlil qilindi. Tahlil jarayonida terminlarning tizimlilik, aniqlik va universallik mezonlari asos qilib olindi. Tahlil natijalari quyidagi ilmiy xulosalarni beradi: 1. Semantik aniqlik va birma'nolilik. Shaxmat terminlari aniq tushunchani ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, "shax" — shohga bevosita tahdid, "mat" — o'yinning yakuniy holati, "pat" — durang natijaning maxsus ko'rinishi. Bu terminlar ko'p ma'nolilikdan xoli bo'lib, terminologik talablarga to'liq javob beradi. 2. Struktur ixchamlik va iqtisodiylik. Shaxmat terminlari qisqa shaklda murakkab vaziyatni ifodalaydi. Bu esa sport kommunikatsiyasida tezkorlik va aniqlikni ta'minlaydi. 3. Xalqaro universallik. Shaxmat terminlari turli tillarda deyarli o'zgarmagan holda qo'llanadi yoki minimal fonetik moslashuv bilan ishlatiladi. Bu global sport muhitida yagona terminologik tizimni

shakllantiradi. 4. Metaforik kengayish. Shaxmat terminlari boshqa sport va ijtimoiy sohalarga ko'chib, yangi ma'no yuklamalarini hosil qiladi. Masalan, "strategik yurish", "himoya kombinatsiyasi", "raqibni mat qilish" kabi iboralar umumiy nutqda keng qo'llanadi. 5. Ko'p manbali etimologiya. Shaxmat terminlari turli til qatlamlari (asosan sharqiy va yevropa tillari) orqali shakllangan bo'lib, bu ularning tarixiy rivojlanish jarayonini aks ettiradi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, shaxmat terminlari sport terminologiyasining mukammal shakllangan tizimlaridan biri hisoblanadi. Ular terminologiyaning asosiy mezonlari — aniqlik, tizimlilik, birma'nolilik va funktsionallikka to'liq javob beradi. Shaxmat terminlarining yana bir muhim jihati — ularning kognitiv xarakteridir. Ya'ni, bu terminlar nafaqat nomlash funksiyasini bajaradi, balki tafakkur jarayonini modellashtiradi. Shaxmat terminlarining muhim xususiyatlaridan biri — ularning normativ barqarorligidir. O'yin qoidalar va terminlar global darajada yagona shaklda qo'llanadi. Bu jarayonda FIDE tomonidan ishlab chiqilgan qoidalar asosiy me'yoriy manba hisoblanadi. Natijada: bir termin — bitta tushuncha tamoyili saqlanadi; sinonimiyaning ortiqcha ko'payishi cheklanadi; terminlar chalkashligi kamayadi. Shu sababli ular ta'lim tizimida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish vositasi sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, shaxmat terminlarining metaforik qo'llanishi ularning semantik salohiyati yuqori ekanligini ko'rsatadi. Bu esa terminlarning tor soha doirasidan chiqib, umumiy til tizimiga integratsiyalashganini anglatadi. Shuningdek, shaxmat terminlari terminologiya nazariyasida model tizim sifatida qaralishi mumkin, chunki ular standartlashgan, xalqaro miqyosda bir xil tushuniladigan va funktsional jihatdan barqaror birliklardir. Shaxmat terminlari oddiy ro'yxat emas, balki o'zaro bog'langan tizimli strukturani tashkil etadi. Bu tizimda terminlar ma'no va funktsiyasiga ko'ra bir necha guruhlariga ajraladi: Figuralar nomlari: shoh, vazir, fil, ot, rook (qal'a), Jarayon terminlari: yurish, hujum, himoya, rivojlanish, Natija bildiruvchi terminlar: mat, pat, durang Strategik terminlar: gambit, kombinatsiya, pozitsiya. Mazkur tasnif shuni ko'rsatadiki, shaxmat terminologiyasi ichki ierarxiyaga ega bo'lib, bu holat uni mukammal termin tizimi sifatida baholash imkonini beradi. Shaxmat terminlari turli tillarga tarjima qilinganda ba'zi muammolar yuzaga keladi: ayrim terminlar to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinmaydi (masalan, "zugzwang"); ba'zilar esa fonetik o'zlashma sifatida qabul qilinadi; ayrim hollarda milliy variantlar paydo bo'ladi. Bu jarayon terminologiyada: internatsionalizatsiya, lokalizatsiya, adaptatsiya kabi hodisalarni yuzaga keltiradi. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy xulosalar chiqarildi: shaxmat terminlari sport terminologiyasining tizimli va barqaror qatlamini tashkil etadi; ular semantik aniqlik, ixchamlik va birma'nolilik xususiyatlariga ega; xalqaro darajada yagona terminologik tizimni ta'minlaydi; lingvistik va kognitiv tadqiqotlar uchun muhim manba hisoblanadi. Shu asosda aytish mumkinki, shaxmat terminlarini chuqur o'rganish sport terminologiyasining rivojlanish qonuniyatlarini aniqlashda muhim ilmiy ahamiyatga ega. So'nggi yillarda shaxmatning raqamli platformalarda rivojlanishi terminologiyaga ham ta'sir ko'rsatdi. Onlayn o'yinlarda yangi tushunchalar paydo bo'lmoqda: tezkor o'yin formatlari (blits, rapid) kompyuter tahliliga oid terminlar (engine, evaluation) reyting tizimi bilan bog'liq tushunchalar Bu esa shaxmat terminologiyasining dinamik va rivojlanayotgan tizim ekanligini ko'rsatadi. Shaxmat terminlari: nafaqat tarixiy shakllangan, balki zamonaviy texnologiyalar va kommunikatsiya ta'sirida doimiy rivojlanib borayotgan tizimdir. Ularni o'rganish orqali: sport terminologiyasining evolyutsiyasi, til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlik, xalqaro termin tizimlarining shakllanishi kabi muhim ilmiy masalalarni tahlil qilish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. FIDE. FIDE Laws of Chess. – Lausanne: FIDE, 2023.
2. D. Crystal. The Cambridge Encyclopedia of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
3. S. Ullmann. Semantics: An Introduction to the Science of Meaning. – Oxford: Basil Blackwell, 1972.
4. Rey. Essays on Terminology. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1995.
5. E. G. Ginzburg. A Course in Modern English Lexicology. – Moscow: Vysshaya Shkola, 1979.
6. Ya. Shcherba. Yazykovaya sistema i rechevaya deyatelnost. – Leningrad: Nauka, 1974.
7. H. R. Murray. A History of Chess. – Oxford: Oxford University Press, 1913.
8. F. Edge. The Exploits and Triumphs in Europe of Paul Morphy. – New York: Dover Publications, 1973.
9. R. E. Byrne. Both Sides of the Chessboard. – New York: Quadrangle Books, 1974.
10. Dadaboyev H. O'zbek terminologiyasi masalalari. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2010.
11. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlari izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2002.
12. Mahmudov N. Til va nutq. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.

13. Nosir Muhammad. Shaxmat mo'jizasi: Adiblar dona surganda. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2014.

UO'K: 821.222.1-1.09

SA'DIY SHEROZIY IJODIDA KOMIL INSON KONSEPSIYASINING BADIY-FALSAFIY TALQINI

G.Sh.Sharapova, katta o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqolada Sa'diy Sheroziy ijodida komil inson konsepsiyasining badiy-falsafiy talqini tahlil qilinadi. Adibning "Guliston" va "Bo'ston" asarlari misolida insonparvarlik, axloqiy poklik, adolat va ma'naviy yetuklik kabi tushunchalarning mazmun-mohiyati ochib beriladi. Tadqiqot jarayonida tarixiy-qiyosiy va tahliliy metodlardan foydalanilib, mutafakkirning qarashlari zamonaviy tarbiya va ma'naviyat nuqtayi nazaridan baholanadi. Natijada, Sa'diy ijodida komil inson modeli universal qadriyatlar asosida shakllanganligi aniqlanadi.

Kalit so'zlar: Sa'diy Sheroziy, komil inson, "Guliston", "Bo'ston", axloqiy tarbiya, insonparvarlik, ma'naviyat.

Аннотация. В данной статье анализируется художественно-философская интерпретация концепции совершенного человека в творчестве Саади Ширази. На примере произведений «Гулистан» и «Бустан» раскрываются идеи гуманизма, нравственной чистоты, справедливости и духовной зрелости. В исследовании использованы сравнительно-исторический и аналитический методы, а взгляды мыслителя рассматриваются с позиции современной духовно-нравственной парадигмы. В результате выявлено, что модель совершенного человека в творчестве Саади основана на универсальных ценностях.

Ключевые слова: Саади Ширази, совершенный человек, «Гулистан», «Бустан», нравственное воспитание, гуманизм, духовность.

Abstract. This article examines the artistic and philosophical interpretation of the concept of the perfect human in the works of Saadi Shirazi. Based on the analysis of "Gulistan" and "Bustan," the study reveals key ideas such as humanism, moral purity, justice, and spiritual maturity. Comparative-historical and analytical methods are applied to evaluate the thinker's views within the framework of modern moral and educational perspectives. The findings indicate that Saadi's concept of the perfect human is grounded in universal values.

Keywords: Saadi Shirazi, perfect human, Gulistan, Bustan, moral education, humanism, spirituality.

Sharq mumtoz adabiyoti tarixida Sa'diy Sheroziy ijodi alohida o'rin tutadi. Uning asarlarida insonning ma'naviy kamoloti, axloqiy yetukligi va jamiyatdagi o'rni masalalari chuqur badiiy va falsafiy talqin etilgan. Xususan, adibning "Guliston" va "Bo'ston" asarlari nafaqat badiiy yodgorlik, balki inson tarbiyasi va hayotiy qadriyatlarni shakllantirishda muhim manba sifatida e'tirof etiladi.

Zamonaviy globallashuv jarayonida inson ma'naviyati, axloqiy qadriyatlar va shaxs kamoloti masalalari yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, komil inson konsepsiyasini tarixiy manbalar asosida o'rganish va uni bugungi kun talablari bilan uyg'un holda tahlil qilish ilmiy ahamiyatga ega. Sa'diy Sheroziy ijodida ilgari surilgan g'oyalar insonparvarlik, adolat, halollik va ijtimoiy mas'uliyat kabi tushunchalar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ular bugungi jamiyatda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — Sa'diy Sheroziy asarlarida komil inson konsepsiyasining badiy-falsafiy talqinini ochib berishdan iborat. Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tahliliy, tarixiy va konseptual yondashuvlardan foydalanildi. Shuningdek, adib asarlaridagi obrazlar tizimi va pand-nasihat ruhidagi fikrlar asosida komil inson modeli aniqlashtirildi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda Sa'diy ijodidagi komil inson konsepsiyasi zamonaviy ma'naviy-tarbiyaviy qarashlar bilan uyg'un holda qayta talqin qilinadi. Shuningdek, mazkur konsepsiyaning universal xususiyatlari ochib berilib, uning bugungi yoshlar tarbiyasidagi o'rni asoslab beriladi.

Sharq mumtoz adabiyotida komil inson masalasi ko'plab mutafakkirlar tomonidan turli jihatlarida yoritilgan bo'lib, bu borada Sa'diy Sheroziy ijodi alohida ilmiy qiziqish uyg'otadi. Uning asarlari yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar asosan axloqiy-didaktik qarashlar, badiiy mahorat va insonparvarlik g'oyalarini tahlil qilishga qaratilgan.

Sharq allomalari, xususan, Alisher Navoiy va Abdurahmon Jomiy ijodida ham komil inson g'oyasi markaziy o'rin egallaydi. Ushbu mutafakkirlar inson kamolotini ma'naviy poklik, ilmga intilish va axloqiy barkamollik bilan bog'liq holda talqin qilganlar. Shu jihatdan, Sa'diy qarashlari Sharq adabiy-falsafiy tafakkurining uzviy davomidir.

Zamonaviy adabiyotshunoslikda Sa'diy Sheroziy merosi ko'proq uning "Guliston" va "Bo'ston" asarlari misolida o'rganilgan bo'lib, ularda ilgari surilgan pand-nasihatlar, hikmatli so'zlar va ijtimoiy fikrlar keng tahlil etilgan. Ayrim tadqiqotlarda adibning insonparvarlik qarashlari, boshqalarida esa uning axloqiy-estetik tamoyillari asosiy e'tiborga olingan. Biroq komil inson konsepsiyasining yaxlit badiiy-falsafiy tizim sifatida o'rganilishi yetarli darajada to'liq yoritilmagan.

Shuningdek, G'arb tadqiqotchilari tomonidan ham Sa'diy ijodi Sharq donishmandligi namunasi sifatida baholanib, uning asarlaridagi universal axloqiy qadriyatlar alohida e'tirof etilgan. Bu esa mutafakkir merosining milliy chegaralardan chiqib, umuminsoniy ahamiyat kasb etganini ko'rsatadi. Yuqoridagi ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, Sa'diy Sheroziy ijodida komil inson konsepsiyasini kompleks tarzda, ya'ni badiiy va falsafiy birlikda o'rganish dolzarb ilmiy muammo sifatida saqlanib qolmoqda. Mazkur maqola aynan shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir.

Sharq mumtoz adabiyotida komil inson konsepsiyasi insonning ma'naviy va axloqiy kamoloti bilan chambarchas bog'liqdir. Sa'diy Sheroziy ushbu g'oyani o'z asarlarida chuqur badiiy va falsafiy asosda talqin etadi. Uning fikricha, insonning haqiqiy qiymati uning boyligi yoki mavqeida emas, balki axloqiy fazilatlarida namoyon bo'ladi.

Adibning "Guliston" asarida insonparvarlik g'oyasi markaziy o'rin tutadi. Asarda keltirilgan mashhur hikmatlardan biri: *"Bani odam a'zoyi yakdigarand..."* ("Odam farzandlari bir-birining a'zolaridir") mazmunan barcha insonlarning o'zaro bog'liqligini ifodalaydi. Ushbu fikr komil insonning eng muhim belgisi — boshqalarning dardini his qila olish qobiliyatini ko'rsatadi. Sa'diy bu orqali jamiyatdagi befarqlikni qoralab, mehr-oqibatni insoniylikning asosiy mezonini sifatida ilgari suradi.

"Guliston"dagi yana bir hikmatda shunday deyiladi: *"Kimki boshqalarga rahm qilmasa, unga ham rahm qilinmaydi"*. Bu fikr orqali adib komil insonni rahm-shafqatli, kechirimli va bag'rikeng shaxs sifatida tasvirlaydi. Ushbu yondashuv bugungi axloqiy tarbiya tizimi bilan hamohangdir.

"Bo'ston" asarida esa komil inson konsepsiyasi yanada chuqurroq ochib beriladi. Asarda keltirilgan quyidagi mazmundagi fikr e'tiborga loyiq: *"Saxovatli inson — daryoga o'xshaydi, u hammaga foyda keltiradi"*. Bu o'xshatish orqali Sa'diy insonning boshqalarga foyda yetkazishini uning komillik darajasi bilan bog'laydi. Saxovat, mehr-oqibat va fidoyilik komil insonning ajralmas fazilatlarini sifatida talqin etiladi.

Shuningdek, adib ilm va ma'rifatni ham komillikning muhim sharti sifatida ko'rsatadi. Uning hikmatlaridan birida shunday mazmun ifodalanadi: *"Ilm — insonni yuksaltiradi, jaholat esa uni tubanlashtiradi"*. Bu fikr orqali Sa'diy Sheroziy ilmiy va tafakkurli inson jamiyat taraqqiyotining asosiy omili ekanligini ta'kidlaydi. Bu qarashlar Alisher Navoiy ijodidagi ilmga berilgan yuksak baho bilan hamohangdir.

Bundan tashqari, Sa'diy sabr va qanoatni ham komillik mezonini sifatida ko'rsatadi. "Bo'ston"da sabr haqida ilgari surilgan fikrlar insonning turli sinovlarga bardosh berishi, nafsini jilovlashi va ichki muvozanatini saqlashi zarurligini anglatadi. Bu esa komil insonni barqaror axloqiy pozitsiyaga ega shaxs sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, Sa'diy Sheroziy ijodida komil inson konsepsiyasi aniq badiiy misollar va hikmatli iqtiboslar orqali asoslab berilgan. Ushbu konsepsiya insonparvarlik, axloqiy poklik, ilmga intilish va ijtimoiy mas'uliyat kabi fazilatlarining uyg'unligiga tayanadi.

Mazkur tadqiqot natijalari Sa'diy Sheroziy ijodida komil inson konsepsiyasi chuqur badiiy va falsafiy asosga ega ekanligini ko'rsatdi. Adib asarlarida ilgari surilgan g'oyalar insonning ichki kamoloti, axloqiy yetukligi va ijtimoiy mas'uliyati bilan uzviy bog'liq holda talqin etilgan.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, Sa'diy yaratgan komil inson modeli bir nechta muhim jihatlarni o'z ichiga oladi: birinchidan, axloqiy poklik va halollik; ikkinchidan, insonparvarlik va mehr-oqibat; uchinchidan, ilm-ma'rifatga intilish; to'rtinchidan, jamiyat oldidagi mas'uliyat hissi. Ushbu fazilatlar o'zaro uyg'unlikda insonning haqiqiy komilligini ta'minlaydi.

Shuningdek, "Guliston" va "Bo'ston" asarlari tahlili asosida komil inson konsepsiyasining nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Unda ilgari surilgan pand-nasihatlar bugungi kunda ham yoshlar tarbiyasida muhim o'rin tutadi.

Xulosa qilib aytganda, Sa'diy Sheroziy ijodida komil inson konsepsiyasi umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan bo'lib, u zamonaviy jamiyatda ma'naviy barkamollikni shakllantirishda muhim nazariy va amaliy manba sifatida xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sa'diy Sheroziy. *Guliston*. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1983.
2. Sa'diy Sheroziy. *Bo'ston*. — Toshkent: Sharq nashriyoti, 2005.
3. Alisher Navoiy. *Xamsa*. — Toshkent: Fan, 1985.
4. Abdurahmon Jomiy. *Bahoriston*. — Toshkent: Sharq, 1998.
5. Islom Karimov. *Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch*. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
6. *Sharq mumtoz adabiyoti tarixi*. — Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2016.
7. *Adabiyotshunoslik asoslari*. — Toshkent: Fan, 2012.
8. Rahimov S. *Sharq falsafasi va komil inson konsepsiyasi*. — Toshkent: Akademnashr, 2019.
9. Quronov D. *Adabiyot nazariyasi*. — Toshkent: Tafakkur, 2018.
10. Ergashev I. *Mumtoz adabiyot va ma'naviyat*. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020.

UO'K 82.08:81.38

BADIIY TILI – BADIIY OBRAZ YARATISH VOSITASI

D.Sh.Sharipov, tayanch doktorant, Namangan davlat universiteti davlat universiteti, Namangan
ORCID ID 0009-0000-1460-1606

Annotatsiya. Maqolada badiiy til tushunchasi va uning adabiyotshunoslikdagi o'rni tahlil qilinadi. Badiiy tilning obrazlilik, emotsionallik, estetik maqsad, ma'nodorlik va qisqalik kabi asosiy mezonlari G'afur Po'latovning "Herirud faryodi" romani misolida yoritiladi. Asar tili lingvopoetik jihatdan tahlil qilinib, muallif va personaj nutqi, peyzaj va portret tasvirlari hamda badiiy vositalarning badiiy-estetik funksiyalari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: badiiy til, badiiy obraz, peyzaj, portret, emotsionallik, lingvopoetika, muallif va personaj nutqi, harbiy proza.

Аннотация. В статье анализируется понятие художественного языка и его место в литературоведении. Основные критерии художественного языка, такие как образность, эмоциональность, эстетическая направленность, смысловая насыщенность и лаконичность, рассматриваются на примере романа Гафура Пулатова «Плач Герируда». Язык произведения анализируется с лингвопоэтической точки зрения, раскрываются художественно-эстетические функции авторской и персонажной речи, описаний пейзажа и портрета, а также выразительных художественных средств.

Ключевые слова: художественный язык, художественный образ, пейзаж, портрет, эмоциональность, лингвопоэтика, авторская и персонажная речь, военная проза.

Abstract. The article examines the concept of literary language and its role in a literary work. The main features of literary language—imagery, emotionality, aesthetic purpose, semantic richness, and conciseness—are analyzed through Gafur Pulatov's novel "The wail of Herirud". The study focuses on the linguopoetic analysis of the novel's language, highlighting authorial and character speech and the functions of artistic devices.

Keywords: literary language, artistic image, landscape, portrait, emotionality, linguopoetics, authorial speech, character speech, war prose.

Kirish. Adabiyotshunoslikda badiiy til masalasi Hotam Umurov, Dilmurod Quronov, Izzat Sulton kabi olimlarning ilmiy qarashlarida muhim tadqiqot obyekti sifatida talqin qilingan. Mazkur maqolada G'afur Po'latovning "Herirud faryodi" romani badiiy tilining lingvopoetik xususiyatlari harbiy proza kontekstida tahlil qilinadi. Asar tilining obrazlilik, emotsionallik, estetik maqsad va ma'nodorlik kabi mezonlarga mosligi aniqlanib, muallif va personaj nutqi, shuningdek, badiiy vositalarning asar badiiyatini shakllantirishdagi o'rni ochib beriladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Til haqida gap ketganda, uning asosiy vazifasi bu – ijtimoiy funksiyasi ekanligi hamda jamiyatga xizmat qilishidir. Bu fikrlarning davomi o'laroq tilning bir necha turlari sanab o'tiladi: umumxalq tili, adabiy til, badiiy til, milliy til va hokazo. Sanab o'tilgan til shakllaridan keng, ko'plab xususiyatlarga ega bo'lgani badiiy tildir. Badiiy tilga sodda qilib badiiy asar tili, – deb ta'rif berish mumkin. Badiiy til adabiyotshunos Hotam Umurov fikriga ko'ra: "Badiiy til adabiy asarning mazmunini ro'yobga chiqaruvchi birdan-bir vosita hisoblanadi. Shu sababli badiiy til kitobxonga g'oyaviy va emotsional ta'sir qilish vositasi bo'lib xizmat qiladi"[1]. Yana bir adabiyotshunos Dilmurod Quronov: "badiiy til – badiiy asar tili, so'z san'atining asosiy quroli, badiiy adabiyotning obraz yaratish vositasi" deb fikr yuritir ekan badiiy asarning asosiy unsurlardan biri deb badiiy asar tilini ko'rsatadi. Chunki badiiy asarning voqeligini tashkil qiluvchi vosita badiiy obraz, uni tashkil etadigan unsur esa badiiy tildir, deya fikrini davom ettiradi[2]. Adabiyotshunos olim Izzat Sulton: "badiiy asarning hamma unsurlari faqat til orqali ifoda etiladi. Shuning uchun ham tilning badiiy asardagi roli juda kattadir. Tilning adabiy asardagi alohida roli yana shunda ko'rinadiki, asarning sujet qurilishida, xarakterlar tasvirining chuqurligida" deb ta'riflaydi.[3]

Har bir voqelik til bilan xarakterlanishini inobatga olsak, badiiy asar tili o'z-o'zidan asarni tashkil qiluvchi asosiy unsur hisoblanadi. Negaki asardagi sujet voqeliklari, turli xil ziddiyatlar, portret, peyzaj, obrazlar ruhiyati – hammasi til orqali ifoda etiladi. Ushbu fikrlarni G'afur Po'latovning harbiy-dala romani "Herirud faryodi" asarining tili misolida ko'rib o'tsak.

Natija va muhokama. "Herirud faryodi" romanining badiiy tili yuqorida sanab o'tilgan va quyida beriladigan badiiy til shartlariga to'liq mos tushadi. Asar tili ravon, lo'nda, boy hamda qiziqarli va emotsionaldir. Roman voqealari bosh qahramon – muallif tomonidan hikoya qilinadi. Afg'on urushi haqidagi qolgan asarlarga qaraganda "Herirud faryodi" asrining badiiy tili ishonchli, ravon, obrizlidir. Buning sababi esa asar bosh qahramoni – muallif bevosita shu urushda qatnashgani, hamda barcha voqealarni boshidan kechirganidadir. Agarda asarning voqealar rivoji, sujetlar ketma-ketligi, kompozitsion qurilishida kamchiliklar bo'lsa, uni kitobxon o'qishi mumkin, lekin asar tilida kamchilik bo'lsa, uni o'qish juda ham qiyin. Romanning badiiy tilida nuqsonlar bo'lmaganligi sababli barcha kompozitsiya unsurlari marjondek bir ipga tizilgan. Badiiy asar tiliga adabiyotshunoslar tomonidan shartli ravishda to'rtta shart qo'yilgan: obrazlilik, emotsionallik, estetik maqsad, ma'nodorlik hamda qisqalik. Ushbu talablarni "Herirud faryodi" asarining tili to'laqonli ado etgan deyish mumkin.

Asarning daslabki qatorlaridanoq o'quvchi romanda voqealanadigan harbiy hayot, urush voqealari gavdalanadi. Muallif buni bir jumla bilangina uddalaydi: "Buyruq yangradi: – Batareya saflan!!! O'ng tomonga tenglash!!!"[4] Ushbu daslabki misra bilanoq badiiy asarning obrazlilik funksiyasi namoyon bo'ladi. Asarni o'qishga kirishgan kitobxon erta tongda harbiylar bilan birga "kazarma"da uyg'ongandek bo'ladi. Roman tili shunchalik ravon va soddaki, asarni mutolaa qilgan o'quvchining ongida asar qahramonlari portretlari, tabiat manzarlari gavdalanadi. Ayniqsa, urush manzaralarini tasvirlashni maromiga yetkazilganki, go'yoki quloqlaringiz ostida o'qlar va snaryadlar ovozi eshitiladi: "Voajab, ko'z o'ngim avval chaqqan chaqmoqday yorishib, so'ng xira tortib ketdi. Quloqlarim atrofdagi shovqin-suronni eshitmay qoldi. Negadir yerga emas pag'a-pag'a bulutlar ustiga yiqila boshladim. Bulutlar esa oq emas yo'l chetida turib qolgan eski qor kabi sarg'imtil, osmon esa moviy emas o'zanini buzgan daryodek loyqa edi.."[4].

Badiiy tilning shartlaridan biri emotsionallikdir – his tuyg'u uyg'ota olishdir. Asarning o'qigan kitobxon asardan ma'lumot olishdan tashqari emotsiya ham olishi lozimdir. Roman harbiy asar bo'lgani bilan go'zallikdan, his tuyg'udan holi emas. Asar qahramonlari o'z sevgi tarixini so'zlagan jarayonda, kapitan qizni tasvirini o'qiganda yoki go'zal tabiat tasvirida badiiy tilning emotsional xususiyati namoyon bo'ladi: "Zobit qiz haqiqiy suluv. Moviy ko'zlari misoli lojuvard osmon.

Shaloladek yelkasiga to'kilgan bug'doyrang sochlari ustiga qo'ndirilgan pilotkasi shunaqangi yarashganki, ko'rgan ko'zni farah etmay iloji yo'q. Urush va o'liklar qanchalik jirkanch bo'lmasin, go'zallik baribir soya sololmas ekan. Qani endi oshig'i bo'lsang-u moviy ko'zlari ummonida g'arq bo'lsak"[4].

Badiiy asar tilining yana bir mezoni estetik maqsad bo'lib, bu asarning o'qish jarayonida kitobxonning estetik didini yuksaltirish, estetik idealni shakllantirishdir. Romanning estetik maqsadi esa afg'on urushini tasvirlash bilan birga urush hamda tinchlik tushunchalarini farqlash, urushning nechog'lik tubanligini, hech qachon urushda g'olib tomon bo'lmasligini tushuntirishdir: "Mana, afg'onda qancha odam juvonmarg bo'ldi, balki bularga xaykallar qo'yarmiz, kitoblar yozarmiz, o'lgandan keyin ne ma'no bunda?..... urush shunday bir kasofatki, nafaqat odamzotni, shuningdek tirik jon bo'lgan itning ham rizqini qiygan.." [4] Estetik maqsadning yana bir tomoni asar tarkibidagi har bir so'z ma'lum yukni tashuvchi bo'lib, u so'z, albatta, ma'lum maqsadga xizmat qilishi zarur. Asarda qo'llanilgan so'z hamda iboralar manashu qonuniyatga bo'ysundirilgan. Bunga misol tariqiasida asar boblarining nomlanishini o'zi ham yetarli bo'ladi. Masalan, "Hirot bu o'lim, dahshat demakdir", "Suv keltirgan ham aziz emas", "Aravangni baxti qayda qoldi moldovan?", "Jom qishloqlik darbadar" va boshqalarni misol qilish mumkin.

Qisqalik (lakonizm) hamda ma'nodorlik badiiy tilning yana bir shartidir. Asar tarkibidagi so'z hamda iboralar o'z o'rnida ishlatilsa, birorta ham keraksiz so'z ishtirok etmasa, yozuvchi murodi shundagina xosil bo'lishi mumkin. Muallif qisqa so'zlab, ko'p ma'no ifodalay olishi lozim. Ijodkor asardagi voqealarni tasvirlar ekan, ko'pchilik insonlar bo'lmagan gaplarga to'qishga usta ekanligini "mohovga qosh qo'ymoq" iborasi bilan izohlab qo'yadi[4]. Bundan tashqari muallif qahramonlar hamda bo'layotgan voqealarni hikoyabozlik qilib cho'zib o'tirmay, lo'nda qilib boshqa bir narsaga qiyos qilish usulidan boradi: "...sim karovatimizdan irg'ib turdik-da, qo'tondan haydalgan garang qo'ylar kabi badantarbiya mashqlariga yugurdik"[4].

"Herirud faryodi" romanini o'quvchiga yaqin qiladigan yana bir jihati atrof-muhit hamda voqealarni haqqoniy tasvirlashidadir. Peyzaj va portretni so'z bilan o'quvchi ko'z o'ngida chizib berishini asarning har bir sahifasida uchratish mumkin. Atrof-muhitni tasvirini o'qiganingizda o'sha makonda askarlar bilan birga yursangiz, portret chizgisida u sizga jonli insondek qarshingizda gavdalanadi. Oddiy tasvir orqali urush davridagi Afg'oniston qandayligini bormagan inson ham asar orqali bilib oladi: "...eshak aravasiga o'tin va suv bidonlari yuklagan sallali odamlar, harob va vayrona uylar, egri-bugri tor ko'chalar, somon shuvoqli gumbaz tomli imoratlar ko'zga tashlanar, tomlar ustidan bizga ozg'in qo'llarini silkigan juldirvoqi bolalar ko'rinish, bundan ko'ngil g'alati his tuyg'ularga chulg'anar nazarimda biz boshqa olamga kirib kelayotganga o'xshar edik"[4] yoki "O'ng tomonda joylashgan qishloqqa nazar tashladim. Oxiri qir etagiga tutashib ketgan, tandir va o'choq tutunlari osmonga taralishidan hayot nafasi urib turgan mo'jazzina, harob bir qishloq".

Inson tasviri ham xuddi tabiat tasviridek jonli, yuqorida ta'kidlaganimizdek jonli inson gavdalanadi. Xattoki yuzlaridagi "bo'jamadan qolgan chadiq"lar ham aniq ko'rinadi: "Barzangini endi yaqindan ko'rib turibman, qoshlari quyuq, qalin, yuzlariga qoramtir chiziqlar tortilgan, mo'ylabdor, o'zi ham zanjidek qora, ot jag'li yigit ekan". Muallif yigitlar tasvirini qo'pol hamda dag'al holda (Erkakalarga xos holda, albatta) tasvirlasa, ayollarga ajib nafislik bilan, ayollarga xos nazokatni ularga xos tarzda tasvir etadi: "ko'z oldimda onamning chehrasini gavdalanitiraman. Charos ko'zlari-yu oq qirmizi yuzlari, yelkasiga maydalab o'rilgan qaldirg'och qanoti rangli uzun sochlari otmani shunchalar maftun etganki..."[4]

Asar tilini boyituvchi unsurlar obrazlilik, emotsionallik bilan cheklanib qolmaydi. Ulardan tashqari tilni boyituvchi unsurlar talaygina: ibora, maqol, matal, o'xshatish, metonimiya, mubolag'a, kinoya kabi. Asarning turli o'rinlaridagi vaziyatlarni badiiy baholash maqsadida muallif "tazirini yemoq", "mohovga qosh qo'ymoq", "tinchitmoq", "qora terga botmoq", "bel bog'lamoq", "misi chiqmoq", "yotib qolguncha otib qol" kabi iboralardan, "kemaga tushganning joni bir", "suyaksiz til – bosh g'avg'osi", "salomatlik – tuman boylik", "tog' tog' bilan uchrashmaydi, odam odam bilan uchrashadi", "yaxshi shogird ustozida o'zadi" kabi maqollardan, xalq tili bilan aytganda "Tesda tegmagan" o'xshatishlardan jo'yali foydalanadi. Urush kayfiyatida yurgan harbiylar hamda ularning xatti-harakati hasharot, hayvon, parrandalarga qiyoslansa: "askar va mahbusning moddiy qarmligi bir

xil, ular misoli katakdagi tovuqdek gap, qaysiki don beruvchining qo'liga qaraydi", ko'ngil kechinmalarini nozik tabiat hodisalariga qiyos etadi yozuvchi: "Maysa bo'lib unib chiqqan muhabbatimizni do'l uradiganga o'xshar edi.....", "Ko'z yoshlar barg sirtiga o'tirgan tong shabnami kabi beg'ubor edi", "Nahot ahd-u ishqimiz yupqa yoqqan shirava qor yanlig' beqaror bo'ldi?"[4].

Romanning "Afg'oniston – fig'onistonmi?" bobidagi bir kinoyaviy tasvirga e'tibor bermay ilojimiz yo'q. Butun boshli qishloq aholisini qirg'in qilinganidan so'ng begunoq ayol hamda bolalar jasdlari orasidan o'tib borayotgan asakarlarni tasvirlar ekan, o'qib o'yga tolmaslikni imkoni yo'q: "G'uj bo'lib turgan olomon o'q yomg'iridan tutdek to'kildi. Na bola-chaqa, na xotin-xalaj, na qari, na yoshga rahm-shafqat qilindi. Qirlik ortidan daryo oqib o'tar, murdalarni tepkilab o'sha tomonga o'tdik. Zalvorli, ipli botinkamiz qondan iflos bo'ldi"[4].

Yozuvchi asarning asosiy personajlari – askarlarning qiyofasini gavdalandirari ekan, tashqi ko'rinish, kiyim bosh orqali ularning ruhiyatini ham tasvirlaydi. Urush davrida nega aynan shunday kiyim-bosh "urufda" bo'lganini ham qisqa qilib izohlab, tushuntirib ketadi: "Askar kiyimidagi masxarabozning o'zi edik: Gimnastiyorkamiz yelkamizda osig'lik turar, bu ruhimiz tushganidan emas, balkim bizga berilgan paxtalik gimnastiyorkaning bichimi kengligidan hamda belimizga taqilgan kamarning qattiq siqilganidan bo'lib, kiygan shimimiz ham oyog'imizda qopdek ishib, botinkalarimiz kattaligidan shalop-shalop ovoz chiqarar, bosh kiyimimiz bo'lgan panamamiz deyarli qoshimizgacha tushib turardi. Jo'rttaga joriy etilgan tartib edi bu. Sababi, noqulay va o'tirmagan kiyim-bosh beso'naqaylik hamda mutelikni tug'dirar edi", "Bizni inkubatoridan chiqqan jo'jalardan farqimiz yo'q" [4]va hokazo.

Adabiy til qoidalariga ko'ra adabiy tilda yoki badiiy tilda jargon, argo yoki professionalizmlar tilni dag'al va g'aliz qilib qo'yadi. Lekin badiiylik talabiga ko'ra asar voqelanayotgan davr yoki muhitni ochib berish uchun ushbu unsurlardan foydalanish ham asar badiyatini oshiradi. Romanda harbiylar hayotini ko'rsatib berish uchun bir necha o'rinlarda harbiy jargonlar ishlatilgan. Bu jargonlarni adabiy muqobillari ham bor, albatta, lekin adabiy muqobillari aynan asardagi badiiy yukni tashiy olmasilgi muki. Shuning uchun ham asarda "borziy", "uchobka", "disbat", "gpuxtava", "batareya", "tribunal" kabi jargonlar kitobxonni asar orqali harbiylar davrasiga yetaklaydi. Askarlik bosqichlarini esa adib alohida tushuntirib beradi: "Cho'mich? Tushunarli! Bu bir yildan ortiq xizmat qilgan degani edi. Bir yarim yildan oshig'rog'i "oqsoqol", xizmatni tugatayotganlar "dembel", bizdaqangi olti oyliklar "o'sprin, g'o'ra", yangi kelganlar "ruh" deb atalar, "oqsoqol" va "dembellar" hamma narsadan to'ygan bo'lib, tashvishlari uyga qaytish".

Asar tili voqelanishining ikki turi mavjud bo'lib, muallif hamda personaj nutqiga ajratiladi. Muallifa asarning asosiy boshqaruvchi sardori o'laroq, qahramonlarning o'y-kechinmalari, davr voqeligining tasvirlanishi, tabiat hamda inson tasvirini, asarning asosiy pafosini ifodalaydi. Shuning uchun muallif nutqi noadabiy qatlam hisoblangan sheva, jargon, vulgarizm kabi leksik qatlamlardan yiroq bo'ladi. Ba'zi holatlarda esa muallif nnutqi orqali emas, hikoyachi nutqi orqali berilganda bu kabi leksik vositlar ishlatilishi mumkin. G'afur G'ulomning "Shum bola"[5], "Mening o'g'rigina bolam"[6], Asqad Muhtorning "Davr mening taqdirimda"[7] asarlarida voqea hikoyachi tomonidan hikoya qilinadi. Nabi Jaloliddinning "O'limning rangi" va biz ko'rib o'tayotgan "Herirud faryodi" asarida esa ham muallif hamda hikoyachi nutqi birlashadi, chunki asar voqealari muallif tomonidan hikoya qilinadi, asr bosh qahramoni ham, muallif ham, hikoyachi ham yagona shaxs hisoblanadi: "Modul tomondan zobitlarning mast-alast baqiriqlari tinmay eshitilmoqda. Oyog'imizni uzatgancha boshimizni changallab o'tirganimiz o'tirgan. Ba'zan u-bu haqida suhbat qurib qo'yamiz. Lekin ko'p vaqtimiz jimlikda"[4]

Personaj nutqi esa asarda ishtirok etayotgan har bir obrazga xos bo'lgan individual til sanaladi. personaj nutqining murakkabligi muallif har bir qahramon uchun alohida xoslangan nutq yaratishi lozim. Bu xoslikni ifodalash uchun esa shevaga xos so'zlardan, vulgarizm, varvarizm, jargonlardan foydalanish talab qilinadi. Shevaga xos so'zlar – dialektizmlar personajning hududiy mansubligini ifodalasa, varvarizm, vulgarizm, jargonlar u mansub bo'lgan guruh yoki tabaqani, madiniy-ma'naviy, dunyoqarashi, bilim darajasini belgilab beradi. Bu o'rinda ham asar muallifiga murakkablik tug'diradigan narsa roman qahramonlari turli viloyatdan emas, turli davlatdanligidadir. Muallif ushbu qahramonlarga alohida nutq yaratishi uchun ularning tilini bilibgina qolmay, ularning xarakter-

xususyatlaridan, madaniyatidan boxabar bo'lishi lozim: "Ahvolimni ko'rib turibsan- ku, meni yo'q de, - ming'illadi u. O'rinbosariman degin, savol-javob qilaver, qanaqangi dumbulsan, seni qara-yu, oliy ma'lumotli kallavaram"[4] Muallif nutqi faqat monologik shaklda namoyon bo'lsa, personaj nutqi monologik hamda diologik shaklda voqealanadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, badiiy til badiiy asarning asosiy va yetakchi unsuri bo'lib, u orqali voqelik estetik jihatdan qayta yaratiladi va obrazlar tizimi shakllanadi. G'afur Po'latovning "Herirud faryodi" romanida badiiy til obrazlilik, emotsionallik, estetik maqsad va ma'nodorlik mezonlariga to'liq mos holda namoyon bo'ladi. Asarda muallif va personaj nutqining uyg'unligi, badiiy vositalarning o'rinli qo'llanishi hamda harbiy muhitning haqqoniy tasviri asar badiiyatini yuksaltirgan. Natijada roman badiiy tili urush voqeligini nafaqat hikoyaviy, balki chuqur badiiy-estetik darajada ifodalovchi samarali vosita sifatida hamda badiiy obraz yaratuvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Umurov H., Adabiyotshunoslik nazariyasi: Oliy o'quv yurtlari uchun darslik, Toshkent: "A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti", 2004. – 264 b.
2. Куронов Д., Адабиётшунослик лугати - Тошкент: Akademnashr, 2013
3. Izzat Sulton, Adabiyot nazariyasi, Toshkent: O'qituvchi, 2005.
4. Po'latov, G. (2022). Herirud Faryodi. Toshkent: Qamar media. 6-bet
5. G'afur G'ulom, Shum bola, Toshkent: Yoshlar, 2018
6. G'afur G'ulom, Mening o'g'rigina bolam, Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
7. Asqad Muhtor, Davr mening taqdirimda, Toshkent: O'qituvchi, 1979.
8. Yokubbayeva U. "Yangi O'zbekiston strategiyasi" kitobida qo'llangan "yashil" leksemasining semantik takomili// FarDU Ilmiy xabarlar 4/2022. – B.164-169.
9. Дедаханова М. Первые задатки речи у ребёнка под воздействием определённой окружающей среды// Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences 1.11.2021. –С. 976-981.
10. SD Turgunov. Об ареальных свойствах наманганских народных песен//International Scientific Journal Theoretical & Applied Science, –B. 24-29

UDC 808.3

NEOLOGISMS IN MODERN LINGUISTICS: LINGUISTIC REFLECTION OF SOCIAL AND TECHNOLOGICAL CHANGE

D.T.Sharipova, Lecturer, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada neologizmlar tushunchasi, ularning zamonaviy tilshunoslikdagi ahamiyati hamda bugungi jamiyatda yuzaga kelishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar ko'rib chiqiladi. Texnologik taraqqiyotning jadallashuvi, globallashuv, raqamli kommunikatsiya va ijtimoiy-madaniy transformatsiyalar turli tillarda yangi leksik birliklarning yaratilishi va keng tarqalishi jarayonini sezilarli darajada tezlashtirdi. Tadqiqotda neologizmlarning semantik, strukturaviy va funksional xususiyatlari tahlil qilinib, ularning zamonaviy diskursdagi kommunikativ roli alohida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: neologizm, leksik innovatsiya, til taraqqiyoti, raqamli kommunikatsiya, globallashuv, zamonaviy tilshunoslik, lug'at boyligining kengayishi, internet tili, ijtimoiy tarmoqlar diskursi.

Аннотация. В данной статье рассматривается понятие неологизмов, их значение в современной лингвистике, а также основные факторы, способствующие их возникновению в современном обществе. Стремительное технологическое развитие, глобализация, цифровая коммуникация и социокультурные трансформации значительно ускорили процесс создания и распространения новых лексических единиц в различных языках. В исследовании анализируются семантические, структурные и функциональные особенности неологизмов, а также подчеркивается их коммуникативная роль в современном дискурсе.

Ключевые слова: неологизм, лексическая инновация, развитие языка, цифровая коммуникация, глобализация, современная лингвистика, расширение словарного запаса, интернет-язык, дискурс социальных сетей.

Abstract. This article examines the concept of neologisms, their role in modern linguistics, and the factors influencing their emergence in contemporary society. Rapid technological development,

globalization, digital communication, and social transformation have significantly contributed to the creation of new lexical units in many languages. The study analyzes the semantic, structural, and functional characteristics of neologisms and discusses their communicative importance in modern discourse.

Keywords: *neologism, language development, digital communication, globalization, modern linguistics, vocabulary expansion, internet language, lexical innovation.*

Introduction. Language is a dynamic social phenomenon that constantly changes according to the needs of society. Every historical period introduces new realities, inventions, technologies, and cultural tendencies that require linguistic representation. As a result, languages continuously enrich their vocabularies through the creation of new words and expressions known as neologisms.

In the 21st century, globalization and technological progress have accelerated the process of lexical innovation. The rapid growth of the internet, social media platforms, artificial intelligence, and digital communication has created numerous concepts that previously did not exist. Consequently, people began using terms such as *podcast*, *selfie*, *blogger*, *streaming*, *cryptocurrency*, and *artificial intelligence* in everyday communication.

Neologisms have become an essential object of linguistic research because they reflect social transformation, cultural interaction, and technological advancement. Modern linguistics studies how these lexical innovations appear, spread, and eventually become part of the standard vocabulary of a language.

This article aims to investigate the nature of neologisms, their classifications, functions, and significance in modern communication. The study also highlights the influence of globalization and digital communication on vocabulary development in English and Uzbek languages.

The term neologism originates from the Greek words *neo* meaning “new” and *logos* meaning “word” or “speech.” In linguistics, a neologism refers to a newly created lexical unit or an existing word that acquires a new meaning.

According to linguistic theory, neologisms emerge due to several factors: scientific and technological development; social and political changes; globalization and intercultural communication; internet and social media influence; cultural innovation and youth language; borrowing from foreign languages.

Neologisms serve as indicators of linguistic vitality because they demonstrate the ability of language to adapt to changing realities. Every innovation in society requires a corresponding linguistic form to express new concepts effectively.

For example, during the COVID-19 pandemic, words such as *lockdown*, *social distancing*, *remote learning*, *Zoom meeting*, and *infodemic* became widespread across the world. These terms quickly entered everyday speech and academic discourse, illustrating how external events can influence vocabulary expansion.

Linguists classify neologisms into several categories according to their formation and function.

1. Lexical Neologisms. Lexical neologisms are completely new words introduced into a language. Examples: *selfie*, *podcast*, *cryptocurrency*.

2. Semantic Neologisms. Semantic neologisms occur when an existing word acquires a new meaning. Examples: *cloud*, *platform*, *network*, *virus*.

3. Borrowed neologisms enter a language from foreign languages, especially English, which currently dominates international communication. Borrowing enriches vocabulary; however, excessive borrowing may influence national language identity and linguistic purity.

4. Authorial Neologisms. These are individual lexical creations introduced by writers, journalists, bloggers, or public figures. Some authorial neologisms eventually become widely accepted in society. Literary authors often create new expressions to increase emotionality, imagery, or stylistic originality.

Globalization has significantly intensified linguistic interaction among nations. English, as the dominant international language, influences the vocabulary systems of many other languages. Due to global communication and media expansion, English neologisms spread rapidly across the world.

The internet is currently one of the most productive sources of neologisms. Digital communication encourages the creation of abbreviations, slang expressions, emojis, hashtags, and hybrid lexical forms.

Young people especially contribute to the rapid spread of such expressions through platforms like TikTok, Instagram, Telegram, and Twitter.

Social media language is characterized by brevity and speed, informal style, creative word formation, code-switching and multilingual usage, emotional and symbolic communication.

As a result, internet language has become an independent field of linguistic research in modern sociolinguistics and digital discourse analysis.

Neologisms are formed through different linguistic mechanisms:

Affixation. New words are created by adding prefixes or suffixes. Examples: digitalize, globalization, influencer.

Compounding. Two or more words combine to create a new lexical unit. Examples: smartphone, livestream, cybercrime.

Blending. Parts of two words merge into one. Examples: infotainment (information + entertainment), netizen (internet + citizen).

These structural methods demonstrate the flexibility and productivity of language systems.

Neologisms perform several important communicative functions:

Naming new objects and concepts;

Reflecting scientific and technological progress;

Expressing social and cultural changes;

Increasing communicative efficiency;

Enhancing stylistic expressiveness;

Modernizing speech and media language.

In journalism and advertising, neologisms often attract attention and create a sense of innovation. In academic discourse, they help describe emerging scientific phenomena. English remains one of the most innovative languages in terms of lexical production. Due to its global status, many English neologisms become international terms.

Therefore, linguists and language policy specialists emphasize the importance of balancing innovation with the preservation of national linguistic identity.

Conclusion. Neologisms are an essential component of modern language development and a direct reflection of social, technological, and cultural transformation. They demonstrate the dynamic nature of language and its ability to respond to the changing needs of society.

The rapid expansion of digital communication and globalization has significantly accelerated the creation and dissemination of new lexical units. English continues to serve as a major source of international neologisms, while Uzbek actively integrates and adapts many of these innovations into its vocabulary system.

The study of neologisms remains an important area of modern linguistics because it helps scholars understand language evolution, intercultural interaction, and communication trends in the digital age. Future research should focus on the long-term impact of technological neologisms on national languages and linguistic identity.

REFERENCES:

1. Crystal, D. Language and the Internet. Cambridge University Press, 2011.
2. Yule, G. The Study of Language. Cambridge University Press, 2020.
3. Fromkin, V., Rodman, R., Hyams, N. An Introduction to Language. Boston: Cengage Learning, 2018.
4. McArthur, T. The Oxford Companion to the English Language. Oxford University Press, 2017.
5. Allan, K., Burridge, K. Forbidden Words: Taboo and the Censoring of Language. Cambridge University Press, 2006.
6. Mahmudov N. Til va jamiyat. Toshkent, 2016.

XORAZM VOHASI MAQOLLARIDA AXLOQIY QADRIYATLARNING AKSIOLINGVISTIK TALQINI

S.O.Sharipova, o'qituvchi, Ma'mun universiteti, Xiva

Annotatsiya. Mazkur maqolada Xorazm vohasi maqollarida aks etgan axloqiy qadriyatlarining aksiolingvistik talqini tahlil qilinadi. Unda maqollar xalqning ko'p asrlik ijtimoiy tajribasi va ma'naviy merosining ifodasi sifatida qaralib, ularda mujassam bo'lgan halollik, mehnatsevarlik, adolat, sabr-toqat, mehr-oqibat kabi axloqiy kategoriyalar lingvistik va madaniy jihatdan o'rganiladi. Xorazm vohasi maqollari milliy qadriyatlar tizimini aks ettiruvchi muhim til birliklari sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: aksiolingvistika, axloqiy qadriyatlar, Xorazm vohasi maqollari, xalq og'zaki ijodi, lingvomadaniyat, semantik tahlil, aksiologema, badiiy obrazlilik, milliy qadriyatlar, ma'naviy tarbiya.

Аннотация. В данной статье анализируется аксиолингвистическая интерпретация моральных ценностей, отраженных в пословицах Хорезмского оазиса. В ней пословицы рассматриваются как выражение многовекового социального опыта и духовного наследия народа, а воплощенные в них моральные категории, такие как честность, трудолюбие, справедливость, терпение, доброта, изучаются лингвистически и культурно. Пословицы Хорезмского оазиса оцениваются как важные языковые единицы, отражающие систему национальных ценностей.

Ключевые слова: аксиолингвистика, моральные ценности, пословицы Хорезмского оазиса, народное устное творчество, языковая культура, семантический анализ, аксиологема, художественная образность, национальные ценности, духовное воспитание.

Abstract. This article analyzes the axiologistic interpretation of moral values reflected in the proverbs of the Khorezm oasis. In it, proverbs are considered as an expression of the centuries-old social experience and spiritual heritage of the people, and moral categories such as honesty, hard work, justice, patience, kindness embodied in them are studied linguistically and culturally. The proverbs of the Khorezm oasis are evaluated as important language units reflecting the system of national values.

Keywords: axiologistics, moral values, proverbs of the Khorezm oasis, folk oral creativity, linguistic culture, semantic analysis, axiologeme, artistic imagery, national values, spiritual education.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni o'rganish antroposentrik paradigma doirasida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bu yondashuvga ko'ra, til birliklari inson tafakkuri, qadriyatlari va ijtimoiy tajribasining mahsuli sifatida talqin qilinadi. Ayniqsa, maqollar xalqning ko'p asrlik hayotiy tajribasi, axloqiy me'yorlari va qadriyatlar tizimini aks ettiruvchi muhim lingvomadaniy birlik hisoblanadi.

Aksiolingvistika til birliklarida ifodalangan qadriyatlarni o'rganishga qaratilgan bo'lib, unda "aksiologema" tushunchasi asosiy kategoriya sifatida qaraladi. Shuningdek, zamonaviy lingvomadaniy tadqiqotlar maqollarni milliy mentalitet va qadriyatlar tizimini ifodalovchi vosita sifatida baholaydi. Shu nuqtayi nazardan, Xorazm vohasi maqollari o'ziga xos dialektal va madaniy xususiyatlari bilan ajralib turib, ularda axloqiy qadriyatlar tizimi yanada yorqin ifodalanadi.

Metodologiya. Axloqiy qadriyatlar bu jamiyat va inson hayotida muhim o'rin tutadigan, kishilarning xulq-atvori, o'zaro munosabatlari va ma'naviy qarashlarini tartibga soluvchi mezonlar majmuasidir. Ular insonning "yaxshi" va "yomon", "to'g'ri" va "noto'g'ri"ni ajrata bilishiga xizmat qiladi hamda jamiyatda barqarorlik va hamjihatlikni ta'minlaydi. Axloqiy qadriyatlar inson xatti-harakatlarini baholash mezonini bo'lib xizmat qiladi. Masalan, halollik, rostgo'ylik, adolat kabi tushunchalar jamiyat tomonidan ijobiy baholanadi. Axloqiy qadriyatlar jamiyat rivoji bilan shakllanadi va o'zgarib boradi. Har bir xalqning o'ziga xos qadriyatlari mavjud bo'lib, ular milliy madaniyat bilan chambarchas bog'liq.

Ba'zi axloqiy qadriyatlar barcha xalqlar uchun umumiy (masalan, insonparvarlik, tinchliksevarlik), boshqalari esa milliy an'ana va urf-odatlariga xos bo'ladi (mehmondo'stlik, kattalarga hurmat va boshqalar).

Axloqiy qadriyatlarning maqollarda aks etishi xalq og'zaki ijodining eng muhim jihatlaridan biri bo'lib, unda jamiyatning asrlar davomida shakllangan ma'naviy tajribasi, hayotiy kuzatuvlari va axloqiy me'yorlari mujassam bo'ladi. Maqollar qisqa, lo'nda va obrazli shaklda inson xulq-atvorini baholaydi hamda to'g'ri yo'lni ko'rsatadi.

Maqollar xalq donishmandligining mahsuli sifatida axloqiy qadriyatlarni umumlashtirilgan, badiiy va ta'sirchan shaklda ifodalaydi.

Adabiyotlar tahlili. Aksiologiyaga lingvistik aspektda yondashish XX asrning ikkinchi yarmidan boshlandi. Jumladan, N.Arutyunova va A.Ivin ilmiy izlanishlari, G.Bayramovanning rus hamda bolgar aksiologik leksikasiga oid tadqiqotlari [1], G.Bagautdinova, G.Gibatova, R.Yunusova kabi olimlarning ishlari [2]da aksiologik tushunchalarning lingvistik tavsifi va tahlillari keltirilgan. O'zbek tilshunosligida Sh.Safarov, G'.Qambarov, R.Madjidovalarning [3] tadqiqotlarida aksiologiya masalalari, aksiologik modallik va baho semantik kategoriya sifatida o'rganilgan. G. Komilovanning tadqiqotida o'zbek maqollarida ijobiy va salbiy baholash tizimi mavjudligi, ular orqali jamiyatning axloqiy me'yorlari shakllanishi asoslab beriladi [4].

Natija va muhokama. Avloddan-avlodga o'tib kelayotgan Xorazm vohasi maqollarida ham xalqning qadriyatlar aks etadi. Xorazm maqollarida [5] quyidagi asosiy axloqiy qadriyatlar tizimini ko'rsatish mumkin:

1. Ota-onani ulug'lash va oilaviy tarbiya qadriyati: "Baqiroq tuya noring, baqiroq ota holingdir", "Otasi o'tirgan uyni tomida bola yurmaydi", "Onadan ko'rgan dasturxon yozadi, otadan ko'rgan quduq qazadi" va h.k.

Mazkur maqollarda ota-ona jamiyatning asosiy tarbiyaviy instituti sifatida talqin qilinadi. Birinchi maqolda ota obrazining kuchli ta'siri metaforik yo'sinda ifodalanadi. Bu yerda ota – axloqiy me'yorlar manbai sifatida talqin qilinadi.

Ikkinchi maqolda ijtimoiy subordinatsiya, ya'ni kattalarga hurmat qilish g'oyasi ilgari suriladi. Uchinchi maqolda esa tarbiya jarayonining imitativ xarakteri, ya'ni bola ota-onadan ko'rganini takrorlashi ifodalanadi. Bu jihatlar G.Komilova tomonidan qayd etilgan "ijtimoiy qadriyatlarning til orqali uzatilishi" tamoyiliga mos keladi.

2. Mehnatsevarlik va halollik qadriyati: "Obro'ni onasi ham, otasi ham mehnat", "Terlab ishlagan to'yib yeydi".

Mazkur maqollar mehnatni inson hayotining asosiy qadriyati sifatida talqin qiladi. "Mehnat" konsepti bu yerda ikki xil vazifani bajaradi:

1. Ijtimoiy obro' mezon.

2. Moddiy farovonlik manbai.

Aksiolingvistik nuqtayi nazardan, bu maqollarda mehnat ijobiy baholangan aksiologema sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa xalq ongida mehnatsevarlikning ustuvor qadriyat ekanini ko'rsatadi.

3. Shaxsiy mas'uliyat va insoniylik qadriyati: "Odamning hurmati o'zining qo'lida".

Mazkur maqolda insonning ijtimoiy mavqei uning o'z xatti-harakatlariga bog'liqligi ta'kidlanadi. Bu yerda "hurmat" konsepti axloqiy baholash kategoriyasi sifatida namoyon bo'ladi.

Bu kabi maqollar shaxsni o'zini nazorat qilishga, jamiyat oldidagi mas'uliyatini his etishga undaydi. Lingvomadaniy jihatdan bu qadriyat "individual javobgarlik" tamoyiliga asoslanadi.

4. Ijtimoiy ehtiyotkorlik va nasl qadriyati: "Aslini bilmay so'z demaslar, naslini bilmay qiz bermaslar".

Mazkur maqolda ijtimoiy hayotda ehtiyotkorlik, mulohazakorlik va nasl-nasabga e'tibor berish kabi qadriyatlar aks etgan. Bu qadriyatlar an'anaviy jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi omil sifatida xizmat qilgan.

5. Faollik va tashabbuskorlik qadriyati: "Baqiroq tuyani bori yaxshi, baqirib turgan undan ham yaxshi".

Ushbu maqolda faol, tashabbuskor inson ijobiy baholanadi. Bu esa jamiyatda passivlik emas, balki faollik qadrlanishini ko'rsatadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Xorazm vohasi maqollari o'ziga xos dialektal shaklga ega bo'lishiga qaramay, ular umumxalq qadriyatlarini bilan uyg'un holda shakllangan.

G.Komilova tadqiqotida maqollar aksiologik tizimi ijobiy va salbiy baholash qarama-qarshiligiga asoslanishi qayd etiladi. Xorazm maqollarida esa asosan ijobiy qadriyatlar (mehnat, hurmat, odob) ustuvor ekanligi kuzatiladi.

Lingvomadaniy tadqiqotlar ham maqollarni milliy madaniyatning "kodlangan shakli" sifatida talqin qiladi. Shu jihatdan Xorazm maqollari:

- xalqning tarixiy tajribasini saqlaydi;
- axloqiy me'yorlarni mustahkamlaydi;
- yosh avlod tarbiyasida didaktik vosita sifatida xizmat qiladi.

Xulosa. Xorazm vohasi maqollari aksiolingvistik jihatdan quyidagi xususiyatlarga ega:

1. Axloqiy qadriyatlarni tizimli ravishda aks ettiradi.
2. Ota-ona hurmati, mehnatsevarlik, insoniylik kabi fazilatlarni targ'ib qiladi.
3. Shaxs xulq-atvorini baholovchi ijtimoiy mezon vazifasini bajaradi.
4. Milliy madaniyat va mentalitetni ifodalovchi lingvomadaniy birlik sifatida namoyon bo'ladi.

Xorazm vohasi maqollari axloqiy qadriyatlarning ixcham, obrazli va ta'sirchan ifodasi sifatida muhim ilmiy ahamiyatga ega. Ularda tarbiya, mehnatsevarlik, hurmat, mas'uliyat, nutq madaniyati kabi qadriyatlar ustuvor o'rin egallaydi. Aksiolingvistik tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, maqollar til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni aks ettiruvchi noyob birliklar hisoblanadi. Shu bois Xorazm maqollari nafaqat folklor namunasi, balki jamiyatning axloqiy me'yorlarini shakllantiruvchi muhim pedagogik va lingvistik vosita sifatida baholanishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 341 с.; Ивин А. А. Современная аксиология: некоторые актуальные проблемы // Философский журнал, 2010. – № 1 (4). – С. 66–78; Байрамова Л.К. Аксиологический вектор фразеологизмов. Русская сопоставительная филология. – Казань: Казан. гос. ун-т, 2009. – С. 27-30.

2. Багаутдинова Г.А. Аксиологическая лингвистика: языковая ценность языковых единиц и ценности, выражаемые языковыми единицами. III Международные Бодуэновские чтения. И.А.Бодуэн де Куртенэ и современные проблемы теоретического и прикладного языкознания. – Казань, 2006; Гибатова Г.Ф. Аксиология в языке//Вестник ОГУ 2011. №2 (121)/февраль. – С.127-132; Юнусова Р.Ж. Аксиология фразеологизмов со значением гостеприимство / кунакчылык в русском и татарском языках: Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Казань, 2009. – 23 с.

3. Safarov Sh. Pragmalingvistika. –Т.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008; Қамбаров Ф.С. Баҳо муносабати ва унинг ўзбек тилида ифодаланиши (шахслараро муносабат асосида): Филол. фан. номз... дисс. – Т., 2008; Маджидова Р.У. Антропоцентриқ мақолларнинг аксиологик тадқиқи (ўзбек ва рус тиллари материаллари асосида): Филол. фан. док. ... дисс. автореф. – Фарғона, 2020.

4. Комилова Г. Ўзбек тилидаги мақолларнинг аксиолингвистик таҳлили: Филол. фан. бўйича фалс. док. автореф. – Тошкент, 2022.

5. Norbayeva Sh., Sadullayeva N., Atabayeva M. Xorazm shevalari maqol va iboralarini qisqacha izohli lug'ati. – Urganch: "Xorazm nashr matbaa", 2022. – 104 b.

UO'K 811.111:81.482.2:087.5

FILM SUBTITRLARIDA SLANG TARJIMASINING STRATEGIYALARI

G.M.Sherboyeva, talaba, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Slang tilshunoslikda rasmiy bo'lmagan, asosan og'zaki nutqda qo'llaniladigan va keng omma orasida tarqalgan iboralar, so'zlar yoki jumlar sifatida belgilanadi. Bunga keng doirada yoshlar, ijtimoiy guruhlar, etnik jamoalar tomonidan o'zaro muloqotda faol ishlatiladigan iboralar kiradi. Film va seriallar subtitrlarida slangning keng qo'llanilishi tasviriy til vositalarini, personajlarning xarakterini aniq ifodalanishini va asar stilistikasini original holda yetkazib berish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, slangni tarjima qilishda qator murakkabliklar kelib chiqadi. Ayniqsa, lingvistik, madaniy va funksional moslik muammolari yuzaga keladi. Subtitr muqobil variantlar yaratish, tabiiyligini saqlash va o'zbek tomoshabini uchun tushunarli bo'lishi kerak. Ana shu ehtiyoj tarjimon oldiga maxsus strategiyalardan foydalanish vazifasini qo'yadi.

Kalit so'zlar: film subtitrlari, slang, tarjima strategiyasi, adaptatsiya, o'zbek tili, madaniy moslik, ekvivalent, tilshunoslik, transkreativ yondashuv, lingvomadaniyat.

Аннотация. В лингвистике сленг определяется как неформальные выражения, слова или предложения, используемые преимущественно в устной речи и широко распространенные среди населения. Сюда входят выражения, активно используемые молодежью, социальными группами и этническими сообществами в общении. Широкое использование сленга в субтитрах фильмов и сериалов позволяет оригинальным образом передать образный язык, четкое выражение характера персонажей и стилистику произведения. В то же время при переводе сленга возникает ряд трудностей. В частности, возникают проблемы лингвистической, культурной и функциональной совместимости. Субтитры должны предлагать альтернативные варианты, сохранять естественность и быть понятными для узбекской аудитории. Эта необходимость ставит перед переводчиком задачу использования специальных стратегий.

Ключевые слова: субтитры к фильмам, сленг, стратегия перевода, адаптация, узбекский язык, культурная совместимость, эквивалент, лингвистика, транскреативный подход, лингвокультура.

Abstract. Slang is defined in linguistics as informal expressions, words or sentences that are used mainly in oral speech and are widespread among the general public. This includes expressions that are actively used by young people, social groups, and ethnic communities in their communication. The widespread use of slang in film and TV series subtitles makes it possible to convey figurative language, a clear expression of the characters' character, and the stylistics of the work in an original way. At the same time, a number of difficulties arise when translating slang. In particular, problems of linguistic, cultural, and functional compatibility arise. The subtitle should create alternative options, maintain naturalness, and be understandable to the Uzbek audience. This need sets the task of using special strategies for the translator.

Key words: film subtitles, slang, translation strategy, adaptation, Uzbek language, cultural compatibility, equivalent, linguistics, transcreative approach, linguoculture.

Kirish. Slang tarjimasining asosiy strategiyasi ekvivalentlik asosida mos bo'lgan so'z yoki iboraning ona tilidagi o'xshashini topishdan iborat. Bunda tarjimon ilk navbatda o'zbek tilidagi so'z boyligi va jumlar qurilishi imkoniyatlarini hisobga oladi. Masalan, ingliz tilidagi "cool" so'zini o'zbek tiliga "zo'r", "gap yo'q", "ajoyib" kabi muqobillar bilan berish orqali muhit va kontekstga moslik ta'minlanadi. O'zbek tilida ham ko'plab zamonaviy va og'zaki so'zlashuvda ishlatiladigan slang iboralar mavjud bo'lib, tarjimon har doim zamonaviy til uslublariidan foydalangan holda yaxlitlik yarata olishi kerak. Subtitrlar uchun bu juda muhim, chunki ekran vaqtining cheklanganligi sababli iboralar qisqaroq va aniqlik bilan yetkazilishi talab qilinadi. Ba'zi hollarda, subtitrlarda o'sha slang so'zga yaqin bo'lgan uslubiy xususiyat saqlanmagan bo'lishi mumkin. Shunday vaziyatda, tarjimon adaptatsiya strategiyasidan foydalanadi. Bu uslubda original matndagi slang kontekstdan kelib chiqqan holda, o'zbek tilidagi qulay va odatdagi so'z yoki iboraga almashtiriladi. Bunda asosiy maqsad kontekstdagi ahamiyatni to'liq yetkazish, so'zning emotsional va madaniy yukini saqlashdir. Tarjimon, masalan, inglizchadagi so'kinish yoki jarayon davomida suiqasd, tahdid kabi holatlarda original so'z o'rniga milliy mentalitetga mos bo'lgan yumshoqroq yoki bevosita ifoda qidiradi. Bu subtitrlarni sensor sovrinlarga nisbatan moslashtirishga yordam beradi va madaniy to'qnashuvlarning oldini oladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Slang tarjimasida literal yoki so'zma-so'z strategiya kamroq qo'llaniladi. Chunki ko'pgina slang iboralar so'zma-so'z tarjima qilinsa, o'zbek tomoshabini uchun g'alati, sun'iy yoki tushunarsiz ko'rinishi mumkin. Shuning uchun, muhim jihatlardan biri transkreativ strategiyadir. Tarjimon izlanish olib boradi, o'zbek tilidagi eng muvofiq va zamonaviy, asarni o'qiyotgan auditoriyani qiziqitira oladigan ifodani aniqlaydi. Bu jarayon doimo tarjimonning til vositalarini mukammal bilishini, madaniyat va zamonaviy jargonni uqishni talab qiladi. Transkreativ yondashuv orqali dialog soxta emas, balki jonli va tabiiy eshitiladi. Ba'zi hollarda esa, subtitrlarda slang so'z to'liq olib tashlanishi yoki ya'ni qisqartirilgan yoki tahrirlangan shaklda berilishi mumkin. Buning sababi, har doim ham ona tilida kerakli ekvivalentlar mavjud bo'lmaydi. Bunday hollarda kontekstni soddalashtirgan holda o'tkazib yuborish, yoki tushunarli va umummilliy

iboralar bilan almashtirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Agar mutlaqo mos keladigan slang bo'lmasa, dastlabki nuqtai nazardan film mazmuniga ta'sir qilmaydigan darajada neytral ibora shakllanadi. Bu strategiya, ayniqsa, madaniyatlararo sezgirlikni ta'minlash hamda auditoriya tomonidan ijtimoiy qabul qilinishini osonlashtiradi [1].

Slang tarjimasida ijtimoiy-madaniy moslikka alohida e'tibor beriladi. Chunki ingliz va boshqa xorijiy tillarda ishlatiladigan ayrim slanglar o'zbek jamiyatida nomaqbul yoki odobsiz so'z sifatida qabul qilinishi mumkin. Shu sababdan, bunday holatlarda tarjimon normativ etika va axloqiy mezonlarni hisobga oladi. Masalan, jinsiy yoki tahqirli mazmundagi slanglarni o'zbek tiliga yumshoqroq, netrallashtirilgan so'zlar yordamida tarjima qilish yoki umuman olib tashlash ko'p uchraydi. Mazkur strategiya yondashuvlari subtitrlarni keng auditoriya uchun mos va madaniy jihatdan maqbul qilishga xizmat qiladi. Subtitr yaratishda "replacing" strategiyasi orqali bir so'zni boshqa bir mos, lekin yaqin mazmundagi iboraga almashtirish uslubi keng qo'llaniladi. Bu nafaqat so'zlar, balki butun iboralarda ham ko'rinadi. Tarjimon zamonaviy o'zbek tilidagi "gap yo'q", "puling bo'lsa — gap yo'q", "quloq sol", "ichvol", "xo'jayin" kabi iboralar yordamida film personajining xarakterini va suhbatlardagi atmosferani asliga yaqin yetkazadi [2].

Muhokama va natijalar. Slang tarjimasida til o'zgaruvchanligi va zamonaviy o'zbek jamiyatining til o'zgarishlari doim ham e'tiborga olinadi. Yangi iboralar, mashhurlik kasb etgan so'zlar har yili so'zlashuv tiliga kirib kelmoqda. Shu sabab, keyingi yillardagi so'z va iboralarning tarjima jarayoniga kiritilishi avlodlararo til tafovutiga yo'liqmaslik uchun muhim. Yangi slanglarni mos tarzda interaktiv va kreativ yondashuv asosida subtitrlarga joriy qilinishi film syujetining ishonchliligi va tasirchanligini oshiradi. Zamonaviy tarjima strategiyalarini tadqiq qilishda, shuningdek, "borrowing" yoki o'zlashtirish strategiyasi muhim o'rin tutadi. Bu usul asosan ma'lum bir madaniy atama yoki tovar bellari, brendlar nomi, kinosanoatga xos nom va jargon oldida ishlatiladi. Tarjimon bunday so'zlarni to'g'ridan-to'g'ri, fonetik yoki transkripsiya qilinib ulashadi. Bu strategiyada maqsad — asar ruhini saqlagan holda madaniy asosiy tushunchalarni o'zgartirmay qoldirish [3].

Hozirgi subtitr tarjimasida yana bir muhim strategiya "compensation" strategiyasidir. U mazkur filmning boshqa joyida yoki ikki personaj o'rtasidagi dialogda slang mazmunini yoki o'sha emotsional holatni boshqa matnda reproduksiya qilish imkoniyatini beradi. Bu strategiya film kontekstining yaxlitligi va mazmunini yuqori darajada saqlash uchun zarurdir. Ko'pincha, ayrim slang iboraning ekvivalenti o'zbek tilida bo'lmasa, uni boshqa jumlada yoki dialogda qisman neutral, biroq xalqqa yaqin va tanish so'zlar bilan yetkazish mumkin. Bu hol subtitrlardagi stil va dinamikani yo'qotmaslikka zamin yaratadi. Ko'plab hollarda, tarjima jarayonida tanqidiy va tafsiliy tahlil olib borish orqali muvofiq so'z tanlash, ularni funktsional jihatdan sinab ko'rish, zamonaviy til muhitiga moslashtirish asosiy ahamiyatga ega. Slang tarjimasida, shuningdek, konnotativ ma'no, emotsional rang-baranglik, tildagi so'z o'yinlari, metafora, ironiyaga e'tibor qaratiladi. Bu orqali subtitrlarda nafaqat grammatik, balki stilistik va emotsional jihatdan to'liq moslikka erishish mumkin bo'ladi [4].

Tarjimon zamonaviylik, soddalik va ishonchlilikning muvozanatini topishi zarur. Slangni to'g'ri va tabiiy yetkazish — bugun o'zbek tomoshabinining film yoki serialdan maksimal zavq olishi va voqealar rivojiga oson kirib borishi uchun asosiy shartlardan biridir. Masalan, amerika yoki ingliz tilidagi "dude", "bro", "cool", "sucks", "screw up" kabi so'zlarni "aka", "og'a", "zo'r", "betartib", "molini buzmoq" kabi chekkalangan, ammo jonli ifoda bilan berish muvaffaqiyatli yondashuv hisoblanadi. Hozirgi tarjimonlar uchun asosiy muammo, keng auditoriyani qamrab olish bilan bir qatorda, milliy axloq mezonlariga ham rioya qilishdir. O'zbek tilida kinoga tatbiq etiladigan slang har doim ham to'g'ridan-to'g'ri yoki so'zma-so'z ekvivalentga ega bo'lmaydi. Natijada, optimal yechim sifatida, kreativ, zamonaviy va madaniy asosga tayanuvchi ekvivalentlar ishlab chiqiladi, ular orqali film fazilati, hazili, personaj psixologiyasi o'ziga xos tarzda o'zbek tomoshabiniga yetkaziladi [5].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, film subtitrlarida slang tarjimasining muvaffaqiyatli va samarali amalga oshirilishi zamonaviy til vositalarini chuqur bilish, madaniyatlararo tafovutga moslashish, tilning jonli qudrati va kreativ imkoniyatlarini izchil tadqiq etishni talab qiladi. Slang tarjimasida, avvalo, ekvivalent tanlash, adaptatsiya, madaniy moslik va kreativlik asosiy yondashuvsi sifatida

tahlil qilinadi. Harakat va dialoglarni soxta emas, real va jonli qilib yetkazish uchun umuman so'zmaso'z emas, balki stilistik, emotsional va funksional jihatdan optimal tanlovlar amalga oshiriladi. Jamiyatning madaniyati, yoshlar tilidagi o'zgarishlar, zamonaviy og'zaki nutq va xalqona ifodalar — bularning bari zamonaviy subtitrlarining asosiy til qurollariga aylanmoqda. Bu esa bugungi o'zbek tilida yuqorida qayd etilgan strategiyalarning faol va muvaffaqiyatli shakllanishini rag'batlantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduqahhorova D. "Zamonaviy o'zbek tilida slang: lingvistik va pragmatik xususiyatlar." Toshkent: Fan va Texnologiya, 2016, 218 bet.
2. Baker M. "In Other Words: A Coursebook on Translation." London: Routledge, 2018, 392 bet.
3. Gambier Y., Van Doorslaer L. "Handbook of Translation Studies." Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2019, 635 bet.
4. Hatim B., Munday J. "Translation: An advanced resource book." London: Routledge, 2019, 356 bet.
5. Hikmatova G. "Audiovizual tarjimaning dolzarb masalalari." Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2022, 265 bet.
6. Newmark P. "A Textbook of Translation." London: Prentice Hall, 1988, 292 bet.
7. Nurmuhamedov O. "Film subtitrlari va ularning til lingvistik o'ziga xosligi." Samarqand: Ilm Ziya, 2021, 178 bet.

UO'K 821.111:821.512.2:81'23

“JEYN EYR” VA “MEHROBDAN CHAYON”DA HEJLARNING PRAGMATIK VAZIFALARI

A.A.Shermatov, PhD, dots., Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand
N.I.Muxtorova, mustaqil izlanuvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek badiiy matnlarida hejlarning pragmatik vazifalari Sharlotta Brontening "Jeyn Eyr" asarining Pearson nashridagi moslashtirilgan varianti hamda Abdulla Qodiriyning "Mehrobdan chayon" romani misolida qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda hejlar fikrni qat'iy hukm shaklida emas, balki ehtiyotkor, taxminiy, yumshatilgan yoki bilvosita ifodalashga xizmat qiluvchi pragmatik vosita sifatida talqin etiladi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, "Jeyn Eyr"da *perhaps, I think, seem* kabi birliklar ko'proq qahramonning ichki ikkilanishi, hissiy ehtiyotkorligi va subyektiv idrokini ifodalasa, "Mehrobdan chayon"da *ehtimol, chamasi, ma'qul-ku, menga qolsa, qiyin-ku* kabi birliklar ijtimoiy andisha, muloyim e'tiroz, bilvosita baholash va suhbatdoshga bosimni kamaytirish vazifasini bajaradi. Maqolada hejlar badiiy matnda faqat noaniqlik belgisi emas, balki personaj xarakteri, nutqiy vaziyat va madaniy-pragmatik munosabatni ochuvchi vosita sifatida asoslanadi.

Kalit so'zlar: hej, hedging, pragmatika, badiiy matn, ehtimollik, yumshatish, kommunikativ strategiya, bilvositalik, "Jeyn Eyr", "Mehrobdan chayon".

Аннотация. В статье рассматриваются прагматические функции хеджей в английском и узбекском художественном тексте на материале произведений Шарлотты Бронте "Джейн Эйр" и Абдуллы Кадыри "Скорпион из алтаря". Основное внимание уделяется таким функциям, как смягчение категоричности высказывания, выражение предположения, внутренней неуверенности, вежливого несогласия и социальной осторожности. Анализ показывает, что в английском тексте хеджи чаще связаны с индивидуальным психологическим состоянием персонажа, тогда как в узбекском тексте они теснее соотносятся с нормами речевого этикета, предусмотрительности и косвенной коммуникацией.

Ключевые слова: хедж, прагматика, художественный текст, смягчение, косвенность, речевая стратегия, "Джейн Эйр", "Скорпион из алтаря".

Abstract. The article analyzes the pragmatic functions of hedges in English and Uzbek literary texts based on Charlotte Brontë's "Jane Eyre" and Abdulla Qodiriy's "Mehrobdan chayon". The study focuses on hedges as markers of mitigation, epistemic caution, emotional hesitation, indirect disagreement, and interpersonal regulation. The analysis suggests that in the English text hedges are mainly connected with the character's inner psychological state, whereas in the Uzbek text they are more closely related to communicative etiquette, social caution, and indirectness.

Key words: *hedge, pragmatics, literary text, mitigation, indirectness, communicative strategy, “Jane Eyre”, “Mehrobdan chayon”.*

Kirish. Badiiy matnda qahramon nutqi faqat axborot yetkazish vositasi emas. U obrazning ruhiy holati, ijtimoiy mavqeyi, suhbatdoshga munosabati va muayyan madaniy muhitdagi nutq odobini ham ochib beradi. Shu jihatdan ingliz tilshunosligida hedge deb yuritiladigan, o'zbekcha ilmiy muomalada “hej”, “yumshatuvchi birlik”, “ehtiyotkor ifoda”, “ehtimollik markeri” kabi atamalar bilan izohlanadigan vositalar alohida e'tiborga loyiqdir. Hejlar fikrning qat'iyligini pasaytiradi, aytilayotgan hukmni nisbiylashtiradi, suhbatdoshga bosimni kamaytiradi yoki qahramonning ichki ikkilanishini sezdiradi [Lakoff 1973: 471; Fraser 2010: 17]. Mazkur maqolada hejlarning pragmatik tabiati Sharlotta Brontening “Jeyn Eyr” hamda Abdulla Qodiriyning “Mehrobdan chayon” asarlari misolida tahlil qilinadi. Bu ikki asar turli til, madaniyat va badiiy an'anaga mansub bo'lsa-da, ularda ehtiyotkor nutq, bilvosita baho, taxmin, mulohazali javob va muloqotdagi ijtimoiy masofani boshqarish kabi jihatlar muhim o'rin tutadi. Ingliz badiiy matnida *perhaps, seem, I think, I suppose* kabi birliklar ko'proq shaxsiy kechinma, ichki mulohaza va ehtimollikni bildirsa, o'zbek badiiy matnida *balki, chamasi, ehtimol, ma'qul-ku, menga qolsa, -ku, bo'lsa kerak* kabi shakllar nutqiy ehtiyotkorlik bilan birga ijtimoiy-etik munosabatni ham anglatadi. Maqolaning maqsadi - “Jeyn Eyr” va “Mehrobdan chayon” asarlarida hejlarning qanday pragmatik vazifalarni bajarishini aniqlash, ularning ingliz va o'zbek badiiy nutqidagi o'xshash hamda farqli tomonlarini ko'rsatishdan iborat.

Metodologiya. Tadqiqotda pragmatik tahlil, qiyosiy-tipologik kuzatish va kontekstual tahlil metodlaridan foydalanildi. Hej birliklari alohida so'z sifatida emas, balki nutqiy vaziyat, suhbatdoshlar o'rtasidagi ijtimoiy masofa, qahramonning ruhiy holati va badiiy kontekst bilan bog'liq holda tahlil qilindi. Chunki hejning ma'nosi ko'pincha lug'aviy shaklda emas, balki u ishlatilgan vaziyatda ochiladi [Prince, Frader, Bosk 2002: 85].

Tahlil uchun quyidagi mezonlar belgilandi:

1. Hej fikrning qat'iyligini kamaytiradimi?
2. Qahramonning ichki ikkilanishi yoki ehtiyotkorligini bildiradimi?
3. Suhbatdoshga nisbatan hurmat, andisha yoki ijtimoiy masofani saqlashga xizmat qiladimi?
4. Bilvosita rad etish, yumshoq e'tiroz yoki muloqotdagi keskinlikni kamaytirish vazifasini bajaradimi?

Shu mezonlar asosida ikki asardagi ayrim nutqiy birliklar tahlil qilindi.

Hej tushunchasining pragmatik mohiyati. Hejlar dastlab til birliklarining ma'no chegaralarini yumshatuvchi vositalar sifatida talqin qilingan. Lakoff bunday birliklarni “aniq kategoriya” va “noaniq kategoriya” o'rtasidagi chegarani ko'rsatuvchi vosita sifatida izohlaydi. Keyingi pragmatik tadqiqotlarda esa hejlar muloyimlik, ehtiyotkorlik, bilvositalik va kommunikativ strategiya bilan bog'lab o'rganildi. Brown va Levinsonning muloyimlik nazariyasida bunday birliklar suhbatdoshning “yuzini saqlash”, ya'ni unga bevosita bosim o'tkazmaslik vositasi sifatida qaraladi.

Badiiy matnda hejlar ikki tomonlama vazifa bajaradi. Bir tomondan, ular personaj nutqini tabiiylashtiradi: real muloqotda inson doimo qat'iy, keskin, yakuniy hukm bilan gapirmaydi. Ikkinchi tomondan, hejlar qahramonning ichki holatini bilvosita ochadi. Ayniqsa, qo'rquv, ikkilanish, sevgi, shubha, ijtimoiy bosim yoki andisha kuchli bo'lgan vaziyatlarda hejlar muhim badiiy-pragmatik yuk oladi. Ingliz tilida hejlar ko'pincha *perhaps, probably, seem, I think, I suppose, rather, a little* kabi birliklar orqali yuzaga chiqadi. O'zbek tilida esa *balki, ehtimol, chamasi, shekilli, bo'lsa kerak, menga qolsa, ma'qul-ku, -ku* kabi shakllar shu vazifani bajaradi. Ammo bu birliklarning vazifasi har doim bir xil emas. Ba'zan ular haqiqiy bilimsizlik yoki ishonchsizlikni bildiradi; ba'zan esa so'zlovchi aniq fikrga ega bo'lsa ham, uni yumshoqroq shaklda ifodalaydi. Shuning uchun hejlarni faqat “noaniqlik belgisi” deb emas, balki “pragmatik boshqaruv vositasi” deb tushunish maqsadga muvofiqdir.

“Jeyn Eyr” asarida hejlarning pragmatik vazifalari. “Jeyn Eyr”da hejlar, avvalo, qahramonning ichki kechinmalari bilan bog'liq. Jeynning bolalik davridagi himoyasizligi, o'zini begona muhitda his qilishi, kattalar oldidagi zaif mavqeyi uning nutqida ehtiyotkorlik va

taxminiylikni kuchaytiradi. U ko'p hollarda fikrini qat'iy bayon qilmaydi, balki uni o'z ichki sezgisi va ehtimoli orqali ifodalaydi.

Asarning dastlabki qismida shifokor Jeyndan maktabga borishni xohlash-xohlamlasligini so'raganida, u *I think so* tarzida javob beradi. Bu qisqa birlik faqat oddiy "o'ylayman" ma'nosida emas, balki bolaning vaziyatni to'liq anglab yetmagan, ammo hozirgi oilaviy muhitdan qutulish istagi borligini ehtiyotkor tarzda bildiradi. Jeyn bu yerda qat'iy da'vo qilmaydi; u o'z xohishini taxmin va mulohaza shaklida bildiradi [Brontë 2008: 3]. Lowood maktabiga ketish oldidan Jeynning kelajak haqidagi tasavvurida ham hej muhim vazifa bajaradi. U *Perhaps I'll be happy...* shaklidagi ifoda orqali umid va ishonchsizlikni bir paytda beradi [Brontë 2008: 3]. Bu yerda *perhaps* oddiy ehtimollik belgisi emas. U qahramonning ruhiy himoya mexanizmiga aylanadi. Jeyn baxtli bo'lishni xohlaydi, ammo bunga to'la ishonmaydi. Shu sababli uning umidi qat'iy hukm shaklida emas, balki ehtiyotkor taxmin sifatida beriladi.

Rochester bilan munosabatlarda ham hejlar yanada murakkabroq badiiy vazifa bajaradi. Jeyn Rochesterning Blanche Ingram bilan turmush qurishi mumkinligini o'ylagan paytda o'z hislarini ochiq aytmaydi, balki ehtimoliy shaklda ifodalaydi. Bu holatda *perhaps* Jeynning ichki bezovtaligi, rashki va o'zini tiyishga urinishini ko'rsatadi [Brontë 2008: 18]. Qahramonning ruhiy holati bevosita izohlanmaydi; u ehtiyotkor taxmin orqali sezdiriladi. Rochester bilan suhbatdagi *you will forget me perhaps* shakli esa hejning emotsional yumshatish vazifasini yaqqol ko'rsatadi [Brontë 2008: 19]. Agar bu gap *perhapssiz* aytilganida, u ayblov yoki qat'iy bashorat ohangiga ega bo'lardi. Gap oxirida kelgan *perhaps* esa hukmni yumshatadi. Jeyn og'riqli hisni bildiradi, lekin Rochesterga ochiq ayblov qo'ymaydi. Demak, hej bu yerda nafaqat ehtimollikni, balki hissiy ehtiyotkorlikni ham ifodalaydi. Asarda *I think it was perhaps...* shaklidagi birlik ham e'tiborga loyiq [Brontë 2008: 22]. Bu yerda *I think* va *perhaps* birgalikda kelib, fikrni ikki marta yumshatadi. Bunday ikki qavatli hej qahramonlar orasidagi sirli vaziyat, noaniq hodisa va psixologik bosimni kuchaytiradi. Personaj o'z taxminini aytadi, ammo uni yakuniy haqiqat sifatida bermaydi. Shu asosda aytish mumkinki, "Jeyn Eyr"da hejlar asosan uch vazifani bajaradi: birinchidan, Jeynning ichki ikkilanishini bildiradi; ikkinchidan, hissiy keskinlikni yumshatadi; uchinchidan, voqelikni qahramonning subyektiv idroki orqali ko'rsatadi. Bronte matnida hejlar personaj ongidagi noaniqlik va ehtiyotkorlikni ochuvchi muhim vositaga aylanadi.

"Mehrobdan chayon"da hejlarning pragmatik vazifalari. Abdulla Qodiriyning "Mehrobdan chayon" romanida hejlar faqat individual ruhiy holatni emas, balki o'zbek kommunikativ madaniyatiga xos andisha, ijtimoiy masofa va bilvosita ta'sir ko'rsatish usullarini ham ifodalaydi. Roman personajlari ko'pincha o'z fikrini keskin aytmaydi; fikr, maslahat, mulohaza, taxmin yoki ehtiyotkor e'tiroz shaklida beriladi. Bu jihat asardagi nutqiy vaziyatlarni pragmatik tahlil qilish uchun muhim asos yaratadi. Romanning 93-sahifasida *ehtimoli bor edi* shakli uchraydi [Qodiriy 2019: 93]. Bu birlik voqea yoki vaziyatga qat'iy hukm bermaydi, balki uni mumkin bo'lgan talqin sifatida ko'rsatadi. Bunday ifoda orqali muallif yoki personaj voqeani ochiq tasdiqlashdan tiyiladi. Natijada matnda ehtiyotkor baholash yuzaga keladi. Bu, bir tomondan, voqelikni ishonchli ko'rsatadi, ikkinchi tomondan esa o'quvchiga mustaqil xulosa chiqarish imkonini beradi. 94-sahifadagi Anvar va Sultonali Mirzo suhbatida *ma'qul-ku* shakli muhim pragmatik vazifa bajaradi [Qodiriy 2019: 94]. Bu birlik tashqi tomondan rozilikni bildiradi, ammo keyingi gap mazmunida ehtiyotkor e'tiroz seziladi. *-ku* yuklamasi suhbatdosh fikrini butunlay inkor etmaslik, avval uni qisman tan olish, keyin esa o'z pozitsiyasini yumshoq tarzda bildirish imkonini beradi. O'zbek nutq madaniyatida bunday shakl ochiq "yo'q" deyishdan ko'ra muloyimroq va vaziyatga mosroq ko'rinadi. Shu sahifadagi *manimcha* tipidagi birliklar ham fikrni shaxsiy pozitsiya doirasida chegaralaydi. So'zlovchi o'z qarashini umumiy haqiqat sifatida emas, "*mening nazarimda*" degan ma'noda beradi. Bu esa suhbatdoshga bosimni kamaytiradi. Bunday hejlar o'zbek muloqotida fikrni qat'iy majburlashdan ko'ra, uni ehtiyotkor taklif shaklida ilgari surishga xizmat qiladi. 223-sahifada *chamasi, menga qolsa, qiyin-ku* kabi birliklar bir nutqiy vaziyatda ketma-ket uchraydi [Qodiriy 2019: 223]. Chamasi voqeaga taxminiy baho beradi; menga qolsa fikrni shaxsiy doira bilan cheklaydi; qiyin-ku esa salbiy bahoni keskin emas, yumshatilgan shaklda ifodalaydi. Ayniqsa, *-ku* yuklamasi

gapga suhbatdosh bilan umumiy bilimga tayanish ohangini beradi. Go'yoki aytilayotgan fikr ikkala tomon uchun ham ma'lum, faqat uni ehtiyotkor shaklda eslatish zarur.

Qodiriy romanida hejrlarning yana bir muhim jihati shundaki, ular ijtimoiy mavqe va nutqiy odob bilan chambarchas bog'liq. Personajlar o'z fikrini bildiradi, lekin buni suhbatdoshning maqomi, vaziyatning nozikligi va munosabatning buzilmasligi bilan hisoblashgan holda amalga oshiradi. Shuning uchun Mehrobdan chayonda hejlar ko'pincha andisha, muloyimlik, ehtiyotkor maslahat va bilvosita e'tiroz vositasi sifatida ishlaydi.

Qiyosiy tahlil. “Jeyn Eyr” va “Mehrobdan chayon”dagi hejlarni qiyoslaganda, avvalo, ularning umumiy vazifasi ko'zga tashlanadi: har ikki matnda ham ular fikrni yumshatadi, qat'iylikni kamaytiradi va qahramon nutqini tabiiylashtiradi. Biroq ularning pragmatik motivatsiyasi bir xil emas. “Jeyn Eyr”da hejlar ko'proq individual psixologik holat bilan bog'liq. Jeynning *perhaps* yoki *I think* kabi birliklardan foydalanishi uning ichki ehtiyotkorligi, hissiy himoyasi va o'zini anglash jarayonini ko'rsatadi. Bu matnda hej qahramonning ichki dunyosiga kirish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Mehrobdan chayonda esa hejlar ko'proq ijtimoiy-pragmatik munosabatni tartibga soladi. Qahramonlar fikrni yumshatish orqali nafaqat o'z ruhiy holatini, balki suhbatdosh bilan munosabat masofasini ham boshqaradi. Ma'qul-ku, menga qolsa, chamasi kabi birliklar ochiq to'qnashuvdan qochish, fikrni shaxsiylashtirish yoki ehtiyotkor maslahat shakliga keltirish uchun ishlatiladi.

Asar	Hej birliklari	Asosiy vazifa	Pragmatik ta'sir
“Jeyn Eyr”	<i>perhaps, seem, I think, I suppose</i>	Ichki ikkilanish, ehtimollik, subyektiv idrok	Hissiy holatni yumshoq ochish, qat'iy hukmdan qochish
“Mehrobdan chayon”	<i>balki, chamasi, ehtimol, ma'qul-ku, menga qolsa, -ku</i>	Andisha, muloyim e'tiroz, bilvosita baho	Suhbatdoshga bosimni kamaytirish, ijtimoiy masofani saqlash
Har ikki asar	Taxmin va yumshatish birliklari	Fikrni nisbiylashtirish	Badiiy nutqning tabiiyligini oshirish

Jadvaldan ko'rinadiki, ingliz va o'zbek badiiy matnlarida hejlarning umumiy funksiyasi o'xshash bo'lsa-da, ularning madaniy-pragmatik asoslari farqlanadi. Ingliz matnida hej ko'proq individual ong va shaxsiy kechinma bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek matnida u ijtimoiy odob, andisha va munosabatni ehtiyotkor boshqarish bilan kuchliroq bog'lanadi.

Muhokama. Ikki asardagi farqni shunday umumlashtirish mumkin: “Jeyn Eyr”da hej ko'proq ichki dunyoning lingvistik belgisi sifatida ishlasa, “Mehrobdan chayon”da u ijtimoiy munosabatni tartibga soluvchi pragmatik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Albatta, bu farq mutlaq emas. Har ikki matnda ham hejlar psixologik va ijtimoiy vazifalarni birgalikda bajaradi. Ammo dominant yo'nalish turlicha: Bronte matnida individual ong, Qodiriy matnida esa ijtimoiy-madaniy muloqot kuchliroq seziladi.

Xulosa. Tahlil shuni ko'rsatadiki, hejlar badiiy matnda ikkinchi darajali grammatik birlik emas, balki qahramon nutqining pragmatik chuqurligini ta'minlovchi muhim vositadir. “Jeyn Eyr”da *perhaps, I think, seem* kabi birliklar Jeynning ichki ikkilanishi, umidi, qo'rquvi va ehtiyotkor idrokini ifodalaydi. Ular qahramon obrazining psixologik tabiiyligini kuchaytiradi.

“Mehrobdan chayon”da esa *ehtimol, chamasi, ma'qul-ku, menga qolsa, -ku* kabi birliklar o'zbek kommunikativ madaniyatiga xos andisha, muloyimlik, bilvosita e'tiroz va ijtimoiy masofani saqlash vazifalarini bajaradi. Bu birliklar qahramonlar o'rtasidagi muloqotni keskinlashtirmasdan, fikrni ehtiyotkorlik bilan yetkazishga xizmat qiladi. Ingliz va o'zbek badiiy matnlarida hejlar umumiy pragmatik vazifa - fikrni yumshatish va nisbiylashtirish - bilan birlashadi. Biroq ingliz matnida ular ko'proq individual psixologik holatni, o'zbek matnida esa ijtimoiy-etik munosabatni ifodalashga moyil. Shu sababli hejlarni qiyosiy o'rganish nafaqat til birliklarining funksiyasini, balki badiiy nutqda madaniy tafakkur qanday ifodalanishini ham ochib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Brontë Ch. Jane Eyre. Retold by Ann Ward. - Pearson Education Limited, 2008. - 43 p.
2. Brown P., Levinson S.C. Politeness: Some Universals in Language Usage. - Cambridge: Cambridge University Press, 1987. - 345 p.
3. Caffi C. Mitigation. - Amsterdam: Elsevier, 2007. - 342 p.
4. Fraser B. Pragmatic competence: The case of hedging // New Approaches to Hedging. - Bingley: Emerald, 2010. - P. 15–34.

5. Hyland K. Hedging in Scientific Research Articles. - Amsterdam: John Benjamins, 1998. - 318 p.
6. Lakoff G. Hedges: A study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts // Journal of Philosophical Logic. 1973. Vol. 2. No. 4. - P. 458–508.
7. Markkanen R., Schröder H. Hedging: A challenge for pragmatics and discourse analysis // Hedging and Discourse. - Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1997. - P. 3–18.
8. Prince E.F., Frader J., Bosk C. On hedging in physician-physician discourse // Linguistics and the Professions. - Norwood: Ablex, 1982. - P. 83–97.
9. Qodiriy A. Mehrobdan chayon. -Toshkent: Navro'z, 2019. - 291 b.
10. Yule G. Pragmatics. - Oxford: Oxford University Press, 1996. -138 p.

UO'K 811.512.2:808.5(574)

HOZIRGI O'ZBEK ADABIY TILIDAGI KO'MAKCHILARNING O'RGANILISHI TARIXIGA DOIR

N.N.Shermatov, o'qituvchi, Qo'qon universiteti, Qo'qon

<https://orcid.org/0009-0004-4475-6130>

Annotatsiya. Maqola hozirgi o'zbek adabiy tilidagi ko'makchilarning o'rganilish tarixiga bag'ishlangan. Unda turli tilshunoslar (A.N. Kononov, N.A. Baskakov, Sh. Shoabduraxmonov, V.V. Reshetov, M. Murataliyeva) tomonidan ko'makchilarning tasnifi, morfologik va sintaktik xususiyatlari, kelib chiqishi va boshqarish qobiliyati tahlil qilinadi. Ko'makchilar sof va funksional guruhlarga bo'linishi, ularning affikslar bilan o'xshashligi va farqlari ko'rib chiqiladi. Natijada ko'makchilarning grammatik-semantik ahamiyati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: ko'makchilar, o'zbek tili, tasnif, morfologiya, sintaksis, boshqarish, sof ko'makchilar, funksional ko'makchilar.

Аннотация Статья посвящена истории изучения послелогов в современном узбекском литературном языке. В ней анализируется классификация, морфологические и синтаксические особенности, происхождение и способность управления послелогов различными лингвистами (А.Н. Кононов, Н.А. Баскаков, Ш. Шоабдурахмонов, В.В. Решетов, М. Мураталиева). Рассматривается разделение послелогов на чистые и функциональные группы, их сходства и различия с аффиксами. В результате подчеркивается грамматико-семантическое значение послелогов.

Ключевые слова. послелого, узбекский язык, классификация, морфология, синтаксис, управление, чистые послелого, функциональные послелого.

Abstract. The article is dedicated to the history of the study of postpositions in the modern Uzbek literary language. It analyzes the classification, morphological and syntactic features, origin, and governing ability of postpositions by various linguists (A.N. Kononov, N.A. Baskakov, Sh. Shoabduraxmonov, V.V. Reshetov, M. Murataliyeva). The division of postpositions into pure and functional groups, their similarities and differences with affixes are considered. As a result, the grammatical-semantic importance of postpositions is emphasized.

Key words: postpositions, Uzbek language, classification, morphology, syntax, governing, pure postpositions, functional postpositions.

Kirish. Hozirgi o'zbek adabiy tilidagi ko'makchilar (posleloglar) tilshunoslikda muhim o'rin egallaydi. Ular gap bo'laklari orasidagi munosabatni ta'minlaydigan, grammatik va semantik ma'nolarni ifodalovchi elementlar sifatida o'rganilgan. Ushbu maqolada ko'makchilarning o'rganilish tarixi, turli tilshunoslarning yondashuvlari va ularning tasnifi ko'rib chiqiladi. Maqsad – ko'makchilarning morfologik, sintaktik xususiyatlari, kelib chiqishi va boshqarish qobiliyatini tahlil qilish orqali ularning til tizimidagi rolini aniqlashtirish.

Muhokama. A. N. Kononov ko'makchi-yuklama deb atalgan ko'makchilarni morfologik xususiyatiga ko'ra hozirgi zamon o'zbek tili nuqtai nazaridan uch guruhga bo'ladi:

1. Asl ko'makchilar. Bularning leksik ma'nosi faqatgina ot va fe'l bilan birikkanda aniq bo'ladi: bilan, uchun, kabi, singari, uzra v. b.

2. Ot ko'makchilar. Bular ko'makchi funksiyasida qo'llanilib, o'zlarining mustaqil ma'nosini ham saqlab qoladilar: burun, tomon, ilgari, keyin, boshqa v. b.

3. Fe'l ko'makchilar. Fe'lning ravishdosh (va sifatdosh) shaklidan kelib chiqib, boshqarish xususiyatini saqlab qolganlari: ko'ra, yarasha, qarab, boshlab, tortib, qaraganda, deganda, kelganda v. b.

Ko'makchi otlar guruhiga kirgan ko'makchilar va ko'makchi-yuklama deb ataluvchilarning ayrimlari mustaqil so'z vazifasida ham qo'llanaveradi. Ko'rinib turibdiki, ko'makchi otlar o'zlaridan oldingi ot bilan qanday munosabatga kirishiga ko'ra ko'makchi yuklamadan ajratib yuboriladi.

Egalik va chiqish, o'rin-payt hamda jo'nalish kelishik qo'shimchalaridan biri bilan kelib, ko'makchi vazifasida qo'llanadigan so'zlar bosh kelishik yoki qaratqich kelishigidagi otni talab qilishi bilan ko'makchilarga xos boshqarish xususiyatiga ega bo'ladi.

O'zbek tilida qo'llanadigan ba'zi ko'makchilar kelishik qo'shimchasidek affiks tusini oladi. Masalan, bilan ko'makchisi -la, uchun ko'makchisi -chun shakliga aylanmoqda. Shuning uchun, mening bilan kabi hollarda. bilan, uchun lar ham tarixan otlardan kelib chiqqanini va atributiv munosabatni yaratganini isbotlaydi. Lekin hozirgi o'zbek tilida bilan, uchun asl ko'makchilar darajasiga qarab, xuddi affikslarga o'xshash kontekstdan ajralgan, yakka holda xech qanday ma'no anglatmaydi: bu xaqda, bu xususda kabi xollarda ham u xaqda, xususda asl ko'makchilarga juda yaqinlashgani sezilib turadi.

Ko'rinib turibdiki, kelib chiqishiga ko'ra fe'l bo'lmagan ko'makchilar qat'iy boshqarishga ega emasdir. Hatto, ular affikslik xususiyatini ham kasb etgandir.

Birinchi xillarini 10 turga bo'lib, ular tarkibidagi yasovchi yoki turlovchi qo'shimchalar qotib qolgan deydi. Ikkinchi xillari ravishdosh, sifatdoshlardan shakllanganligi qayd etiladi. Bunday klassifikatsiya ko'makchilarning tarixan qaysi

Ikkinchi guruh ko'makchilar quyidagilardan iborat:

1. otdan kelib chiqqan ko'makchilar: ust, ost, tashqari, ilgari, orqali, bo'yincha.
2. sifat, ravish, son, olmoshlardan kelib chiqqanlari: boshqa, o'zga, birga, burun, aro, beri.
3. fe'ldan kelib chiqqan ko'makchilar: ko'ra, qarab, boshlab, bo'lib, qaraganda.

Prof. N. A. Baskakov ko'makchi vasifasida qo'llanadigan so'zlarning hammasini ko'makchi atamasi ostida tushunib to'g'ri qilgan. Agar tarixan klassifikatsiya qilinadigan bo'lsa, asl ko'makchilarga kiritilgan berli, beri, keyin ham asosan otdan kelib chiqqan.

A.N.Kononov, Sh.Shoabduraxmonovlarning o'zbek tilidagi ko'makchilarni asl ko'makchilar, ot ko'makchilar va fe'l ko'makchilarga bo'lishi to'grisida shuni aytish kerakki, ko'makchilar ba'zan mustaqil so'z o'rnida ishlatilishi ham mumkin. Bu jihatdan keyingi ikki guruh bir xil xususiyatga ega bo'lib qoladi. Shuning uchun ham A. N. Kononov o'zining keyingi asarida ko'makchilarni asosan ikkita katta guruhga bo'lib, ko'makchi-yuklamalar, ko'makchi otlar deydi.

Natija. O'zbek tilidagi ko'makchilar ikki guruhga bo'linadi: **Sof ko'makchilar.** Bular tilimizda faqat ko'makchi vazifasida qo'llanadi. Leksik ma'nosini yo'qotib, mustaqil gap bo'lagi vazifasida ishlatilmaydi: bilan, uchun, sari, sayin, kabi, tufayli, singari, qadar va boshqalar. **Funksional ko'makchilar.** Bular ham mustaqil gap bo'lagi vazifasida, ham ko'makchi funksiyasida qo'llanuvchi so'zlardir. Keyingilari o'z ichidagi morfologik materialiga ko'ra quyidagicha bo'ladi:

1. sifat ko'makchilar: boshqa, tashqari, qarshi, yaqin, ortiq v.b.
2. fe'l ko'makchilar: ko'ra, qarab, qaraganda, boshlab, tortib, bo'ylab v.b.
3. ravish ko'makchilar: burun, bo'yicha, avval, nisbatan, beri, so'ng, buyon, keyin, ilgari v.b.

1. ot ko'makchilar: tomon, old, tag-ost, orqa, yon, o'rta, ora, ust, etag, yuza, soya, o'rin, qosh, huzur v. b. Funksional va sof ko'makchilar o'zaro quyidagicha farqlanadi: Funksional ko'makchilarning hammasi mustaqil so'zlardek morfologik shaklga ega: ustida, to'grisida, avval, burun, tomon v.b. Sof ko'makchilarning ayrimlari affiks shaklida qo'llanadi: uchun - chun, bilan - la;

1. Funksional ko'makchilarning ayrimlari morfologik qo'shimcha oladi, qarab, ichida, qoshida, burun, avval, boshqa, yaqin v.b. Sof ko'makchilar morfemalar qabul qilmaydi. Agar tarixan qabul qilgan bo'lsa-da, hozir o'sha morfologik shakllar ajralmas butunlikka aylangan: uch-un, bir-lan, say-in, uz-ra v. b. Sof va funksional ko'makchilar o'zlarining qo'llanishi va ma'no anglatishiga ko'ra alohida ichki klassifikatsiyaga egadir. Hozirgi zamon o'zbek tilida quyidagi so'zlar faqat ko'makchi vasifasidagina qo'llanib, sof ko'makchilarni tashkil qiladi: kabi, singari, sayin, uzra, orqali, tufayli, qadar, dovur, sari, yarasha, yanglig', doir, aro, bilan, uchun. Sof ko'makchilar ot va ot

ma'nosidagi so'zlar bilan birikib kelishiga ko'ra quyidagicha guruhlariga bo'linadi: Faqat bir xil kelishikni talab qiluvchilar: sayin, uzra, orqali, tufayli, aro, sari, yanglig' (bosh kelishikdagi otlar bilan keladi). Dovur, yarasha, binoan, doir (jo'nalish kelishikdagi otlar bilan keladi).

2. Ikki xil kelishikni talab qiluvchilar: bilan, uchun, kabi, singari (bosh va qaratqich kelishikdagi otlarni boshqaradi). Qadar (bosh va jo'nalish kelishikdagi otlarni boshqaradi).

Xulosa. Ko'makchilar gap bo'laklarining tobelanish munosabatini yaratuvchi va turli grammatik ma'nolarni ifodalashda xizmat qiluvchi muhim ahamiyatga ega bo'lgan leksik-grammatik kategoriyadir. Gap qurilishidagi shu muhim xususiyati bilan ham boshqa so'z turkumlaridan tubdan farqlanadi. Ko'makchilar ot va ot ma'nosidagi so'zlarni boshqarib, maqsadning; fikrning aniq ifodalanishi uchun xizmat qiladi. Ko'makchilar grammatik-semantik xususiyatlari bilan kelishik qo'shimchalariga o'xshaydi. Lekin bu kategoriyalar o'zaro hamma vaqt bir birlariga teng kelavermaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Kononov A.N. Grammatika sovremennogo uzbekskogo literaturnogo yazyka. – Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1960.
2. Baskakov N.A. Turk tilining grammatikasi va postpozitsiyalari. – Moskva: Nauka, 1975.
3. Shoabduraxmonov Sh., Abduraxmonov G., Hojiyev A. O'zbek tili grammatikasi. I tom: Morfologiya. – Toshkent: Fan, 1975.
4. Reshetov V.V. O'zbek tilining dialektlari va ko'makchilar. – Toshkent: Fan, 1959.
5. Murataliyeva M. Qirg'iz tilidagi ko'makchilar (turkiy tillar solishtirma tadqiqi). (Taxminiy manba: Bishkek, 1980-yillar).
6. Borovkov A.K. O'zbek tilining leksikasi va grammatikasi. – Moskva: AN SSSR, 1959.
7. Sjoberg A.F. Uzbek Structural Grammar. – Bloomington: Indiana University Press, 1963.
8. Алишер, Абдупаттоевич Пармонов. "Structural-semantic types of interrogative pronouns in Modern English and Uzbek". Молодой ученый (8), 1154-1156 (2016). Khabitovich, O.B. (2025). The role of gender in teaching English for specific purposes: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15667737>. SHOKHLIBRARY, 844-853.
9. Nosirjonovich, S. N. (2026). Nutqiy kontekstda polifunksional predloglarning o'zgarishi va shunga mos birliklar bilan aloqasi. *Shokh library*, 1(1).

UO'K 808.3

GO'RO'G'LI TURKUM DOSTONLARINING HUDUDIIY TARMOQLARGA BO'LINISHI S.M.Shodixonova, magistrant, Osiyo texnologiyalari universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek xalq og'zaki ijodining eng yirik epik asarlari Go'ro'g'li turkumligidagi dostonlar ilmiy-nazariy usulda tahlil qilinadi. "Go'ro'g'li" turkumi dostonlarining ko'pgina xalqlar orasida juda keng tarqalgan versiyalarining hududiy tarmoqlarga bo'linishi batafsil yoritiladi. Tadqiqot davomida o'zbek "Go'ro'g'li"si boshqa xalqlar "Go'ro'g'li"sidan hajman kattaligi va xilma-xilligi ilmiy manbalar orqali o'rganildi va taqqoslab ko'rsatildi.

Kalit so'zlar. Go'ro'g'li, dostonlar, o'zbek xalq og'zaki ijodi, epik asarlar, ma'naviy-estetik qadriyatlar, adolat, hududiy versiyalar, ilmiy-nazariy tahlil.

Аннотация. В данной статье в научно-теоретическом аспекте анализируются наиболее крупные эпические произведения узбекского устного народного творчества, входящие в цикл «Гёроглы». Подробно освещается территориальное деление на региональные версии дастанов цикла «Гёроглы», широко распространённых среди народов. В ходе исследования на основе научных источников изучены и сравнительно показаны масштабность и жанровое разнообразие узбекского варианта «Гёроглы» по сравнению с версиями других народов.

Ключевые слова: Гёроглы, дастаны, узбекское устное народное творчество, эпические произведения, духовно-эстетические ценности, справедливость, региональные версии, научно-теоретический анализ.

Abstract. This article provides a scientific and theoretical analysis of the largest epic works of Uzbek oral folk literature included in the "Gorogly" cycle. It thoroughly examines the territorial division of the regional versions of the epics belonging to the "Gorogly" cycle, which are widely распространены among various peoples. During the research, based on scientific sources, the scale

and diversity of the Uzbek version of "Gorogly" were studied and comparatively demonstrated in relation to the versions of other nations.

Keywords: *Gorogly, epics, Uzbek oral folk literature, epic works, spiritual and aesthetic values, justice, regional versions, scientific and theoretical analysis.*

"Go'ro'g'li" turkumi dostonlari ko'pgina xalqlar orasida juda keng tarqalgan bo'lib, ayrim xalqlarda ozarboyjon, turk, qozoq, qoraqalpoq, arman, gruzin, kurd xalqlari epik ijodiyotida o'ziga xos turkumlarni tashkil etadi. Go'ro'g'li Sibir tatarlari, Bulg'or turklari, Eron ozarboyjonlari, Stavropol turkmanlari, Afg'oniston o'zbeklarining ham sevimli epik qahramonlaridan biridir. Turkumning ayrim lavhalari O'rta Osiyo (Buxoro) arablaridan ham yozib olingan. Bunday keng hududda, asosan, turkiy elatlar va qisman turkiy bo'lmagan xalqlar orasida juda ham keng miqyosda tarqalgan, turkumlashishning barcha xillarini o'z ichiga olgan bunchalik ko'p tarmoqli biror-bir epik asarni dunyo folklorshunosligi bilmaydi. Shuning uchun ham ozarboyjon versiyasining 13 majlisini (dostonini) yozib olib, 1842-yilda uning inglizcha tarjimasini bilan nashr etgan diplomat A. Xodsko: "Osiyoda biror burchak yo'qki, u yerda Go'ro'g'lining nomi aytilmasin. Hatto Bessarabiya va Moldaviyada ham uning otini eshitasiz. Agar adiblarning shuhrati va mashhurligi ularning o'quvchilarining soni bilan hisoblansa, unda Firdavsiy Go'ro'g'lidan biroz ortiq bo'ladi", - deb yozgan edi.

Olimlar "Go'ro'g'li" turkumi dostonlarining kattakon ikki tarmoqqa bo'linishini qayd etadilar. Fanda ularning biri Zakavkazye va Yaqin Sharq versiyalari (ozarboyjon, arman, gruzin, turk va boshqalar) deb yuritilsa, ikkinchisi O'rta Osiyo versiyalari (o'zbek, qozoq, qoraqalpoq, turkman, tojik va boshqalar) deb ataladi. Bu ikki tarmoqqa birlashgan versiyalar o'zaro muayyan umumiyliklarga ega bo'lsalar-da, dostonlarda qamrab olingan voqelik, epik an'ana va bosh qahramonga berilgan baho jihatidan, ularning hajmi, tarkibi, kuylanish va tarqalish xususiyatlari bilan bir-birlaridan jiddiy ravishda farq ham qiladi. Turkumning ozarboyjon versiyasi Zakavkazye va Yaqin Sharq versiyalariga xos bo'lgan umumiy xususiyatlarni o'zida to'la ifodalay oladi, deb hisoblash mumkin. Bu versiyada tasvirlanishicha, Go'ro'g'li qirq yigitga bosh bo'lib, mavjud tuzumga qarshi isyonkorlik harakatlari olib boradi. Kutilmaganda, savdogarlar karvonini talaydi, o'ziga dushman qo'shni podsholiklarni yengadi, bunday janglarda ajoyib jasorat va qahramonliklar ko'rsatadi; cho'pon, otboqar, darbadar baxshi, duoxon, folbin qiyofalarida dushman ichiga kirib, juda usta tadbirkorlik bilan asir tushgan yigitlariga yordam beradi, o'ziga va yigitlariga ma'qul bo'lgan go'zallarni olib qochadi. Go'ro'g'lining jasorati va mardliklari haqidagi bunday hikoyalar yarim tarixiy, yarim afsonaviy xarakterga ega. Bu hikoyalar mag'zida xalq og'zaki ijodi bo'yoqlaridagi real tarix yotibdi. Turkiya sultoni yoki Eron shohlariga tobe bo'lgan yarim mustaqil podsholiklardagi turli xil saroy intrigalari, hukmdorlar yashagan gavjum savdo va hunarmandlik shaharlaridagi hayot, katta karvon yo'llaridagi janglar ozarboyjon versiyasining tarixiy asoslari hisoblanadi va bu versiyaga ko'ra, Go'ro'g'li Eron shohi Abbos I ning (1585-1628) zamondoshi qilib ko'rsatiladi. Chindan ham arman tarixchisi Arakel Tavriziy (vafoti 1670-yil)ning ko'rsatishicha, shoh Abbos va Turkiya sultoniga qarshi qo'zg'olon ko'targanlarning boshliqlaridan biri Go'ro'g'li bo'lgan. "Bu hozir oshiqlar kuylayotgan juda ko'p qo'shiqlarni to'qigan Go'ro'g'lining xuddi o'zi", - deya aniqlik kiritadi arman tarixchisi. Demak, ozarboyjon versiyasida konkret shaxs va davr bilan bog'liq voqealar tengsiz kuch-qudrat va shijoat, olijanob insoniy fazilatlar ideali nuqtai nazaridan kuylanadi. Ammo bunda umumlashtirish va ideallashtirish muayyan davr va tarixiy voqealarni inkor etish darajasida emas, balki u (xalq ideali) konkret biografik detallar va hayotiy lavhalar bilan chambarchas bog'lanib ketgan.

O'rta Osiyo versiyalari, xususan, o'zbek variantlarida esa umumlashtirish va ideallashtirishning juda yuqori darajasini ko'ramiz. Bunda qahramonona o'tmish aniq tarixiy voqealar aspektida emas, balki mislsiz romantik lavhalarda, xalqning beqiyos ideallari ko'lamida tasvirlanadi. Hamma narsa - hayot ham, xalq turmushi ham, tarixiy voqelik ham, mavjud zamon yetishtirgan qahramonlar ham ko'tarinki romantik bo'yoqlarda, bepoyon ideal badiiy tasavvurlarda, cheksiz obrazlar girdobida gavdalanadi. Ana shu bepoyon ideallik va cheksiz romantika bu dostonlarni yanada real, hayotiy, xalqqa yaqin va davrimizga hamohang qilgan. O'zbek "Go'ro'g'li"si boshqa xalqlar "Go'ro'g'li"sidan turkumga birlashgan dostonlarning hajman kattaligi (monumentalligi) va xilma-xilligi,

turkumlashishning murakkab jihatlariga asoslanganligi bilan ajralib turadi. O'zbek dostonlarida Go'ro'g'li turkman va o'zbeklarning begi, qonuniy hukmdor, o'z xalqi, vatani uchun qayg'uruvchi va uni turli dushmanlar bosqinidan himoya qiluvchi dono murabbiy, ko'plab xalq botirlarini tarbiyalab yetishtirgan yengilmas bahodir sifatida tasvirlanadi. Bosh qahramonga berilgan mana shu estetik bahodan kelib chiqib, epik Chambil yurtining azamat hukmdori Go'ro'g'lining bahodir qirq yigiti bilan birgalikda ona yerining xavfsizligi va ozodligiga tahdid soluvchi qo'shni podsholiklarga qarshi olib borgan kurashi butun xalq harakati, ozodlik urushi tarzida namoyon bo'ladiki, bu o'zbek eposidagi bosh masaladir. "Go'ro'g'li" turkumi dostonlari O'zbekistonning barcha yerlarida yashagan baxshilardan, shuningdek, mamlakatimizdan tashqarida yashovchi o'zbeklar orasidan yetishib chiqqan ijodkorlardan ham yozib olingan. O'zbek xalqi Go'ro'g'li va uning yigitlari haqida "Kunlarim", "Go'ro'g'li", "Go'ro'g'libek - zo'r botir", "Armoning qolmasin", "Bormi jahonda", "Armonim qolmadi" kabi termalar bilan bir qatorda har biri bir yarim-ikki ming satrdan tortib o'n-o'n ikki ming misrali (qariyb shuncha nasriy qism ham mavjud) ko'plab dostonlar yaratdi.

Bu materiallarni qiyosiy o'rganish shuni ko'rsatadiki, "Go'ro'g'li" turkumi dostonlari o'zbeklar orasida bir-biridan jiddiy ravishda farq qiluvchi ikki versiyada tarqalgan. Bu versiyalarning biri Xorazm "Go'ro'g'li" dostonlari bo'lib, ular turkman versiyasiga juda o'xshash, ozarboyjon "Go'ro'g'li" sigacha yaqin turadi. Turkumga birlashgan Xorazm dostonlari syujet xarakteri, ijodiy uslubi va kuylanishi jihatidan jiddiy alohidaliklarga ega, ularning hajmi nisbatan qisqa. "Go'ro'g'lining do'rayishi", "Arab tang'an", "Avaz keltirgan", "Avaz uylantirgan", "Avazning ozod etilishi", "Qirq minglar", "Bozirgon", "Kampir", "Xiromon dali", "Gulruh pari" va boshqa dostonlar Xorazm "Go'ro'g'li" turkumini tashkil etadi. O'zbekistonning Xorazmdan bo'lak yerlarida tarqalgan "Go'ro'g'li" dostonlari ham alohida mustaqil bir versiyani tashkil etib, o'zlarining hajman juda kengligi, "monumentalligi" ajralib turadi. Har ikki versiyada bosh qahramonning umumiy faoliyatida va bir qancha motivlarda o'xshashlik ko'zga tashlanadi. Ammo alohida olingan doston va syujetlarda o'xshashlik deyarli yo'q, ya'ni birida bo'lgan doston (masalan, "Qirq minglar") ikkinchisida, ikkinchisidagi (masalan, "Ravshan") birinchisida mavjud emas. Versiyalar orasida bu darajada jiddiy ayirmalarning mavjudligi turkumga birlashgan dostonlarning muayyan qismi ikki joyda, ikki xil ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda yaratilganligi va mustaqil rivojlanishda davom etganligini ko'rsatadi.

FOYDANALINGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Turdimov Sh. "Go'ro'g'li" dostonlarining genezisi va tadrijiy bosqichlari. – Toshkent: Fan, 2011.
2. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. – Toshkent: O'qituvchi, 1980.
3. Mirzayev T.M. Xalq baxshilarining epik repertuari. – Toshkent: Fan, 1979.
4. Jirmunskiy V.M. Tyurkskiy geroicheskiy epos. – L.: Nauka, 1974.

UO'K 808.5

TURG'UN O'XSHATISHLARNING MILLIY-MADANIY XUSUSIYATLARI (O'ZBEK VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA)

Sh.Sh.Shodmonova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

D.I.Mirzayeva, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi turg'un o'xshatishlarning milliy-madaniy xususiyatlari qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilinadi. Har bir xalqning dunyoqarashi, turmush tarzi va tarixiy tajribasi tilning frazeologik qatlamida o'z aksini topishi ko'rsatib berilgan. Tadqiqot davomida zoonimik va maishiy o'xshatishlarning semantik tahlili orqali milliy mentalitetning tildagi ifodasi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: turg'un o'xshatishlar, lingvokulturologiya, milliy mentalitet, zoonim, metafora, frazeologiya.

Аннотация. В данной статье рассматриваются национально-культурные особенности устойчивых сравнений в узбекском и английском языках в сравнительно-типологическом аспекте. Показано, как мировоззрение, образ жизни и исторический опыт каждого народа отражаются в фразеологическом пласте языка. В ходе исследования через семантический анализ зоонимических и бытовых сравнений раскрывается языковое выражение национального менталитета.

Ключевые слова: устойчивые сравнения, лингвокультурология, национальный менталитет, зооним, метафора, фразеология.

Abstract. This article examines the national-cultural characteristics of fixed similes in Uzbek and English through a comparative-typological lens. It demonstrates how each nation's worldview, lifestyle, and historical experience are reflected in the phraseological layer of their language. Through the semantic analysis of zoonymic and everyday similes, the study reveals the linguistic expression of national mentality.

Key words: fixed similes, linguoculturology, national mentality, zoonym, metaphor, phraseology.

Kirish. Til nafaqat aloqa vositasi, balki millatning madaniy kodini saqlovchi xazinadir. Turg'un o'xshatishlar (fixed similes) esa ushbu xazinaning eng yorqin qatlamlaridan biri hisoblanadi. Ular "A xuddi B kabi" formulasiga asoslanib, ma'lum bir belgi-xususiyatni obrazli ifodalashga xizmat qiladi. O'zbek va ingliz tillari tizimli ravishda bir-biridan farq qilsa-da, har ikki tilda ham o'xshatishlar inson xarakteri, holati va harakatini tasvirlashda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu tadqiqotning dolzarbligi globallashuv davrida milliy o'zlikni til orqali anglash va madaniyatlararo muloqotda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan semantik to'siqlarni bartaraf etish zarurati bilan belgilanadi.

Metodologiya: O'xshatishlarning milliy-madaniy xarakteri ko'pincha ulardagi etalon (o'lchov birligi) orqali namoyon bo'ladi. O'zbeklarda: "Tuya kabi" o'xshatishi ko'pincha bo'y-bast yoki kibrga nisbatan qo'llanilsa, "ittay ishlash" iborasi qattiq mehnatni anglatadi. O'zbek madaniyatida mehmondorchilik va taomlar bilan bog'liq o'xshatishlar ko'p: "paxtaday yumshoq", "asalday shirin". Inglizlarda esa dengizchilik va ob-havo bilan bog'liq o'xshatishlar ustunlik qiladi: "as right as rain" (yomg'irday to'g'ri/joyida – ya'ni sog'-salomat) yoki "as cool as a cucumber" (bodringday salqin – vazmin ma'nosida). O'xshatishlar shunchaki stilistik vosita emas, balki inson tafakkurining dunyoni anglash usulidir. O'zbek madaniyatida antropotsentrizm (insonga yo'naltirilganlik) kuchli. Masalan, o'zbek tilida insonning go'zalligi ko'pincha osmon jismlari yoki o'simliklar bilan qiyoslanadi: Oyddek go'zal / To'lgan oydek. Ingliz madaniyatida esa go'zallik ko'proq tabiiy ranglar yoki noziklik bilan bog'lanadi: "As fresh as a daisy" (Moychechakdek yangi/tetik) – insonning ertalabki holatiga nisbatan. "As pretty as a picture" (Suratdek chiroyli) – vizual san'atga bo'lgan hurmat ifodasi.

Ranglar orqali insonning ruhiy holatini ifodalashda katta farqlar mavjud:

Inglizlarda "As black as Newgate's knocker" (Nyugeyt qamoqxonasida eshigining halqasidek qora) kabi tarixiy joylarga asoslangan o'xshatishlar bor. O'zbeklarda esa ko'pincha "Qozonning qorasiday" yoki "Qarg'aday qora" kabi maishiy obrazlar qo'llaniladi. "As yellow as a guinea" (Gvineya oltin tangasidek sariq) – boylikka ishora qilsa, o'zbek tilida sariq rang ko'proq kasallik yoki sog'inch ramzi: "Somonday sarg'aygan."

Natijalar: Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, turg'un o'xshatishlar uchta guruhga bo'linadi:

1. To'liq mos keluvchi: As cold as ice – Muzday sovuq.
2. Qisman mos keluvchi (ma'no bir xil, obraz boshqa): As stubborn as a mule – Eshakday qaysar. (Inglizda xachir, o'zbekda eshak).
3. Milliy xoslangan: As bold as brass (misdek dadil – inglizcha o'ziga xoslik) yoki Lafzi halollik (o'zbekona tushuncha).

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek va ingliz tillaridagi turg'un o'xshatishlar o'rtasidagi farqlar tasodifiy emas, balki ularning ekologik muhiti, diniy e'tiqodi va ijtimoiy tuzilishi bilan chambarchas bog'liqdir. Ingliz tili turg'un birliklarida "dengiz" va "suv" elementlarining ustunligi Buyuk Britaniyaning orol davlati ekanligi bilan izohlanadi. Masalan, inglizlarda o'ta xotirjam odamga nisbatan "as calm as a millpond" (tegirmon hovuziday tinch) o'xshatishi ishlatilsa, o'zbek tilida bu holat ko'proq tog' yoki tabiatning statik holatlariga qiyoslanadi: "toshdek qotgan" yoki "yel tegmas guli" (noziklik ma'nosida). O'zbeklarda kontinental iqlim va dehqonchilik madaniyati sababli "quyosh", "oy", "paxta" va "bug'doy" bilan bog'liq obrazlar etalon vazifasini o'taydi. Muhokama jarayonida turlicha diniy qarashlarning tilga ta'sirini inkor etib

bo'lmaydi. Ingliz tilida Bibliya bilan bog'liq o'xshatishlar (masalan, "as old as Methuselah" – Metuselahdek qari) faol bo'lsa, o'zbek tilida islomiy tushunchalar va sharqona mifologiya elementlari ustuvor. Masalan, juda boy odamni inglizlar "as rich as Croesus" (Krezdek boy) deb qadimgi tarixiy shaxsga qiyoslasa, o'zbeklarda bu obraz ko'pincha "Qorun kabi boy" yoki "boyliги dengizdek" shaklida namoyon bo'ladi. Shuningdek, ingliz tilida itga nisbatan "sodiqlik"dan ko'ra "baxtsizlik" konnotatsiyasi kuchliroq uchraydi ("to lead a dog's life" – itdek hayot kechirmoq, ya'ni qiynalmoq). O'zbeklarda esa it ko'proq sadoqat etaloni hisoblanadi.

Xulosa: Turg'un o'xshatishlarni o'rganish har bir xalqning o'ziga xos "dunyo manzarasini" (worldview) ochib beradi. Ingliz tili o'xshatishlarida pragmatizm va dengiz madaniyati ufurib tursa, o'zbek tili turg'un birliklarida sharqona liriklik, dehqonchilik va oilaviy qadriyatlar ustuvorlik qiladi. Tarjimon va til o'rganuvchilar uchun ushbu farqlarni bilish tilning ichki ruhini his qilish imkonini beradi.

O'xshatishlar shunchaki stilistik vosita emas, balki inson tafakkurining dunyoni anglash usulidir. O'zbek madaniyatida antropotsentrizm (insonga yo'naltirilganlik) kuchli. O'zbek tilida insonning go'zalligi ko'pincha osmon jismlari yoki o'simliklar bilan qiyoslanadi. Ingliz madaniyatida esa go'zallik ko'proq tabiiy ranglar yoki noziklik bilan bog'lanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ashurova D.U., Galieva M.R. *Cultural Linguistics*. – Tashkent: Vneshinvariantorg, 2019.
2. Fernando C. *Idioms and Idiomaticity*. – Oxford: Oxford University Press, 2021.
3. Mamatov A.E. *O'zbek tili frazeologiyasi*. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2022.
4. McCarthy M., O'Dell F. *English Idioms in Use*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
5. Safarova R. *Leksik-semantik munosabatlarning turlari*. – Toshkent: Fan, 2020.
6. Yusupov O.Q. *Etno-psixolingvistika va tarjima muammolari*. – Samarqand: SamDCHTI, 2023.

UO'K 808.3

TIL VA MADANIYAT: O'XSHATISHLARNING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI

Sh.Sh.Shodmonova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

D.I.Mirzayeva, o'qituvchi, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi o'xshatishlarning lingvokulturologik va lingvostilistik xususiyatlari tadqiq etiladi. Tadqiqotning maqsadi o'xshatishlarning nafaqat badiiy tasvir vositasi, balki muayyan xalqning dunyoqarashi, urf-odatlar va qadriyatlarini aks ettiruvchi madaniy kod ekanligini ko'rsatishdir. Maqolada har ikki tildagi zoonimik, fitonimik va maishiy o'xshatishlar qiyosiy tahlil qilinib, ularning semantik farqlari va milliy o'ziga xosligi aniqlangan.

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, o'xshatish, kognitiv tilshunoslik, madaniy kod, etnomadaniy marker, qiyosiy tahlil, zoonim, metafora.

Аннотация. В данной статье исследуются лингвокультурологические и лингвостилистические особенности сравнений в узбекском и английском языках. Цель исследования – показать, что сравнения являются не только средством художественной выразительности, но и культурным кодом, отражающим мировоззрение, обычаи и ценности народа. В статье проводится сравнительный анализ зоонимических, фитонимических и бытовых сравнений в обоих языках, выявляются их семантические различия и национальное своеобразие.

Ключевые слова: лингвокультурология, сравнение, когнитивная лингвистика, культурный код, этнокультурный маркер, сравнительный анализ, зооним, метафора.

Abstract. This article explores the linguo-cultural and linguo-stylistic characteristics of similes in Uzbek and English languages. The primary objective is to demonstrate that similes serve not only as artistic tropes but also as cultural codes reflecting the worldview, traditions, and values of a specific nation. The study provides a comparative analysis of zoonymic, phytonymic, and everyday-life similes in both languages, identifying their semantic differences and national peculiarities.

Key words: linguoculturology, simile, cognitive linguistics, cultural code, ethnocultural marker, comparative analysis, zoonym, metaphor.

Kirish. Til va madaniyatning o'zaro aloqadorligi zamonaviy antropotsentrik tilshunoslikning markaziy masalalaridan biri bo'lib qolmoqda. Har bir xalq o'zining turmush tarzi, tarixiy tajribasi va estetik qarashlarini tilda muhrlaydi. Bu borada o'xshatishlar (similes) alohida o'rin tutadi. O'xshatish shunchaki "A predmetning B predmetga o'xshashi" emas, balki jamiyat tomonidan qabul qilingan stereotiplarning tilga ko'chishidir. Ingliz va o'zbek tillari bir-biridan tubdan farq qiluvchi madaniyatlarga (G'arb va Sharq) mansub bo'lganligi sababli, ulardagi o'xshatishlar o'ziga xos milliy bo'yoqqa ega. Masalan, o'zbek madaniyatida go'zallik ko'pincha oy yoki tovuşga qiyoslansa, ingliz madaniyatida bu tushuncha boshqa obrazlar orqali ifodalanishi mumkin. Ushbu maqolada biz o'xshatishlarning ichki strukturasini madaniy kontekst bilan bog'lagan holda tahlil qilamiz. Hayvonlar dunyosi orqali inson xarakterini tasvirlash har ikki tilda ham keng tarqalgan. Biroq, bir xil hayvon obraziga yuklangan ma'no turlicha bo'lishi mumkin. O'zbek tilida: "Sherday mard" – mardlik ramzi. "Eshakday mehnatkash" – sabr-toqat va og'ir mehnat ramzi (ijobiy va salbiy kontekstda). Ingliz tilida: "As brave as a lion" (sherday mard) – mos keladi. Ammo "As stubborn as a mule" (xachirday o'jar) o'zbek tilidagi eshak obraziga yaqinroq, biroq semantik ottenka biroz farq qiladi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot o'zbek va ingliz tillaridagi o'xshatishlarning milliy-madaniy xususiyatlarini ochib berish maqsadida kompleks metodologik yondashuvga asoslanadi. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Qiyosiy-tipologik metod (Comparative Method): Mazkur metod yordamida ikki xil tizimli til — ingliz va o'zbek tillaridagi o'xshatishlar o'zaro solishtirildi. Bu orqali har ikki tilga xos bo'lgan universal (umuminsoniy) va idioetik (milliy-o'ziga xos) jihatlar aniqlandi.

2. Lingvokulturologik tahlil (Linguoculturological Analysis): O'xshatishlar faqat grammatik birlik emas, balki "madaniy kod" sifatida tahlil qilindi. Tadqiqotda tildagi obrazlarning (masalan, hayvonlar, o'simliklar) xalqning turmush tarzi, diniy qarashlari va an'analari bilan bog'liqligi o'rganildi.

3. Semantik-kontekstual tahlil (Contextual Analysis): O'xshatishlarning badiiy matn va og'zaki nutqdagi qo'llanishi tahlil qilinib, ularning qanday qo'shimcha ma'no (konnotatsiya) tashishi va qaysi vaziyatda ijobiy yoki salbiy bo'yoq kasb etishi aniqlandi.

4. Komponent tahlil (Componential Analysis): O'xshatish tarkibidagi asos (ground), obyekt va subyekt tahlil qilinib, ularning semantik tuzilishi va mantiqiy bog'liqligi ko'rib chiqildi. Tahlil uchun materiallar ingliz va o'zbek tillarining izohli hamda frazeologik lug'atlari, badiiy adabiyot namunalari va zamonaviy media matnlaridan saralab olindi. Jami 200 dan ortiq o'xshatishlar qiyosiy tahlil obyekti sifatida tanlandi.

Muhokama. O'zbek va ingliz tillaridagi o'xshatishlarni lingvokulturologik jihatdan qiyoslaganimizda, ularning shakllanishiga to'rtta asosiy omil ta'sir ko'rsatganini ko'rishimiz mumkin: geografik muhit, tarixiy turmush tarzi, diniy qarashlar va ijtimoiy etalonlar. Hayvonlar bilan bog'liq o'xshatishlarda har bir xalqning o'z "sevimli" obrazlari mavjud. O'zbek tilida: Insonning mehnatkashligi ko'pincha "Chumolidek mehnatkash" yoki "Eshakdek mehnat qiladi" iborolari orqali beriladi. Bu yerda eshak obrazi o'zbek dehqonchilik madaniyatida eng yaqin ko'makchi bo'lganligi sababli "chidamlilik" etaloni hisoblanadi. Ingliz tilida: Xuddi shu ma'no "As busy as a bee" (Asalari kabi band/ishchan) yoki "To work like a dog" (Itdek ishlamoq) orqali beriladi. Ingliz madaniyatida it nafaqat sadoqat, balki tinimsiz xizmat qilish ramzi hamdir. Ingliz madaniyatida individuallik va shaxsiy hududni hurmat qilish muhim bo'lgani uchun o'xshatishlar ham shunga mos: "As quiet as a mouse" (Sichqondek jim) — birovga xalaqit bermaslik ma'nosida; "As proud as a peacock" (Tovusdek mag'rur) — inglizlarda tovush ko'proq manmanlik va kibr bilan bog'lanadi. O'zbeklarda esa aksincha, tovuş go'zallik ramzi: "Tovusdek tovlanadi". O'zbeklarda kibr ko'proq "Dimoqlari shishgan" yoki "Burni osmonda" kabi o'xshatishlar (metaforik) orqali ifodalanadi.

Muhokama bo'limi uchun yakuniy xulosaviy fikrlar:

1. Ekstralingvistik omillar: O'xshatishlarning semantikasi tilning ichki qonuniyatlaridan ko'ra ko'proq tashqi (tarixiy, etnik) omillarga bog'liq.

2. Assotsiativ tafakkur: Har bir xalq muayyan sifatni (masalan, qo'rqqulikni) o'z muhitidagi hayvon yoki buyum bilan assotsiatsiya qiladi (O'zbekda: "Quyov yurak", Inglizda: "As chicken-hearted" — tovuş yurak).

3. Tarjima muammosi: Lingvokulturologik tahlil shuni ko'rsatadiki, o'xshatishlarni so'zma-so'z tarjima qilish matnning milliy ruhini o'ldiradi. Shuning uchun tarjimada "funktional ekvivalent" usulidan foydalanish zarur

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zbek va ingliz tillaridagi turg'un o'xshatishlar nafaqat badiiy tasvir vositasi, balki xalqning milliy tafakkuri, dunyoqarashi va madaniy qadriyatlarini aks ettiruvchi lingvokulturologik birlik hisoblanadi. Har ikki tilda uchraydigan o'xshatishlar inson xarakteri, tashqi ko'rinishi, mehnatsevarligi, jasorati, hissiy holati va tabiat hodisalarini obrazli ifodalashda faol qo'llanilishi aniqlandi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ayrim o'xshatishlar mazmun jihatidan ekvivalent bo'lsa-da, ularning lingvokulturologik asoslari turlicha ekanligi aniqlandi. Masalan, o'zbek tilida go'zallik ko'pincha oy obrazi orqali ifodalansa, ingliz tilida "rose", "star" yoki "sun" kabi timsollar qo'llanadi. Bu esa har bir xalqning estetik qarashlari va madaniy stereotiplarini yoritadi.

Xulosa. O'zbek va ingliz tillaridagi o'xshatishlarning lingvokulturologik va lingvostilistik tahlili asosida quyidagi yakuniy xulosalarga kelindi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, o'xshatishlar shunchaki tilning bezagi emas, balki muayyan millatning asrlar davomida shakllangan hayotiy tajribasi, dunyoqarashi va qadriyatlari yig'indisidir. Ingliz va o'zbek tillaridagi o'xshatishlarning aksariyati ushbu xalqlarning yashash tarzi (inglizlarda ko'proq sanoat va dengizchilik, o'zbeklarda dehqonchilik va oilaviy qadriyatlar) bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir. Universallik va milliylik muvozanati tahlillari jarayonida har ikki tilda ham o'xshash obrazlar (masalan, lion/sher – mardlik ramzi sifatida) mavjudligi aniqlandi. Bu insoniyat tafakkuridagi umumiylikni, ya'ni universal kognitiv bazani ko'rsatadi. Biroq, xususiy xarakterga ega o'xshatishlarda (masalan, o'zbekcha paxta, somon, non yoki inglizcha pudding, pie, roast beef) milliy o'ziga xoslik yaqqol ustunlik qiladi. Bu birliklar tarjima qilinayotganda, so'zma-so'z emas, balki madaniy kontekstni hisobga olgan holda "madaniy ekvivalent" tanlashni talab etadi. Bir xil zoonimik yoki fitonimik obrazlar turli madaniyatlarda turlicha semantik yukka ega ekanligi isbotlandi. Masalan, o'zbek tilida "it" obrazi salbiy konnotatsiyaga ko'proq ega bo'lsa (itdek xor bo'lish), ingliz madaniyatida bu obraz sadoqat va do'stlik etaloni (as faithful as a dog) sifatida ijobiy baholanadi. Tillarni o'rganishda faqat lug'at boyligi va grammatikaga tayanish yetarli emas. Xorijiy tilni o'rganuvchilar va tarjimonlar o'xshatishlar zamiridagi "yashirin madaniy ma'no"ni tushunishlari zarur. Bu, o'z navbatida, madaniyatlararo muloqotda "pragmatik xato"larning oldini oladi. Ushbu ish o'zbek va ingliz tillaridagi o'xshatishlarning barcha qirralarini qamrab olmaydi. Kelajakda o'xshatishlarning gender xususiyatlari (erkak va ayol obrazlari), ularning zamonaviy internet-slanglarda qo'llanilishi va reklama matnlaridagi lingvokreativ imkoniyatlarini o'rganish sohani yanada boyitishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduazizov A.A. (2010). Theoretical Phonetics of Modern English. – Tashkent: Akademnashr. – 232 b.
2. Ashurova D.U., Galieva M.R. (2016). Stylistics of Literary Texts. – Tashkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi. – 204 b.
3. Mamatov A. (2000). O'zbek tili frazeologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi. – 192 b.
4. Maslova V.A. (2001). Lingvokulturologiya. – Moskva: Akademiya. – 208 s.
5. Mirzayeva D.I. (2021). O'zbek va ingliz tillarida metaforalarning qiyosiy-tipologik tahlili. – Farg'ona: Farg'ona davlat universiteti ilmiy xabarlar. – 145 b.

UO'K 81'373.7:82-13:81'42

BADIIY ASARLARDAGI PAREMIOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

(SAID AHMADNING "JIMJITLIK" ROMANI MISOLIDA)

S.A.Shomurodova, magistrant, Termiz davlat universiteti, Termiz

N.N.Jo'rayev, o'qituvchi, PhD, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada Said Ahmadning "Jimjitlik" romanida qo'llanilgan paremiologik birliklarning lingvokulturologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Asarda uchraydigan frazeologizmlar, tasviriy ifodalar va xalqona iboralar qahramonlar nutqini individuallashtirish, ularning ruhiy holatini ochib berish hamda badiiy matnning ekspressivligini oshirishdagi o'rni yoritiladi.

Kalit so'zlar: paremiologik birliklar, lingvistik tahlil, badiiy matn, frazeologizm, maqol va matallar, Said Ahmad, "Jimjitlik" romani.

Аннотация. В данной статье анализируются лингвокультурологические свойства паремнологических единиц, использованных в романе Саида Ахмада «Жимжитлик». Подчеркивается роль фразеологизмов, образных выражений и народных выражений, встречающихся в произведении, в индивидуализации речи персонажей, раскрытии их душевного состояния и повышении эмоционально-выразительности литературного текста.

Ключевые слова: паремнологические единицы, лингвистический анализ, художественный текст, фразеологизм, пословицы и поговорки, Саид Ахмад, роман «Тишина».

Abstract. In this article analyzes the linguoculture properties of paremiological units used in Said Ahmad's novel "Jimjitlik". The role of phraseologisms, figurative expressions, and folk expressions found in the work in individualizing the speech of the characters, revealing their mental state, and increasing the emotional-expressiveness of the literary text is highlighted.

Keywords: paremiological units, linguistic analysis, literary text, phraseology, proverbs and sayings, Said Ahmad, the novel "Silence".

Til – insonlar o'rtasidagi aloqa vositasi, kishilik jamiyatining mahsulidir. Jamiyat taraqqiyotini tilsiz va til ravnaqini jamiyatsiz tasavvur etish mumkin emas. Bugungi tillar uzoq asrlar mobaynida murakkab tarixiy jarayonlarni kechirish natijasida vujudga kelgan. Shunga ko'ra jamiyat uchun havodek zarur bo'lgan til, ya'ni kishilik jamiyatidagi sof ijtimoiy, murakkab hodisa turli davrlarda tilshunoslar tomonidan turlicha talqin etilgan va bu tilshunoslik taraqqiyoti tarixida naturalizm, logitsizm, psixologizm, sotsiologizm, strukturalizm kabi o'nlab tilshunoslik maktablari hamda oqimlarning vujudga kelishiga sabab bo'lgan. Darhaqiqat, bugungi kunga kelib, tilshunoslik sohasida badiiy asarlar orqali tilning turli aspektlari yangi soha bo'lib kirib kelgan yangicha oqimda tahlil qilinishi til inson hayotida qanchalik ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi[6].

Zamonaviy ta'lim tizimida dunyo tilshunosligida badiiy matn va uning stilistikasini o'rganish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Badiiy matn tahlili tilning estetik va funksional imkoniyatlarini ochib beruvchi muhim vositadir. Xususan, jahon tilshunosligida badiiy matn tahlili bo'yicha ishlar 70-yillarda jadal rivojlangan. Bu haqidagi ma'lumotni o'zbek tilshunosligining zabardast vakili B.Mengliyev ishlarida ko'rishimiz mumkin. G'arbiy Yevropa mamlakatlarida matn lingvistikasi bo'yicha davriy nashrlar, ilmiy maqolalar to'plami, monografiya, o'quv qo'llanmalari, darsliklar nashr qilindi. Rus tilshunosligida matn lingvistikasining shakllanishi va rivojlanishida I.R.Galperin, K.Kojevnikova, E.A.Referovskaya kabi olimlarning xizmati katta bo'ldi. O'zbek tilshunosligiga matn nazariyasining olib kirilishi va yangi taraqqiyot B.Yo'ldoshev, bosqichiga A.Mamajonov, ko'tarilishida E.Qilichev, N.M.Turniyozov, M.Hakimov, M.Yo'ldoshev, S.Boymirzayevaning tadqiqotlari muhim ahamiyat kasb etdi[1].

XX asrga kelib dunyo tilshunosligida antroposentrik paradigma kirib kelgandan so'ng, badiiy matn tahlilida tilning ijtimoiy tabiatiga katta urg'u berilmoqda. Bilamizki, zamonaviy tilshunoslikda til tizimini antroposentrik nuqtayi nazardan o'rganish, asosan, lingvistik semantika, kognitiv tilshunoslik, psixolingvistika, pragmalolingvistika hamda lingvomadaniyatshunoslikka oid tadqiqotlarda amalga oshirilmoqda. Taniqli o'zbek tilshunosi, professor N.Mahmudovning tilshunoslikda antroposentrik paradigmaning shakllanishi haqida quyidagi fikrlarni bayon qiladi: "Tilning ana shunday obyektiv xususiyatiga muvofiq ravishda antroposentrik paradigmada inson asosiy o'ringa chiqariladi, til esa inson shaxsini tarkib toptiruvchi bosh unsur hisoblanadi. Ishimizning obyekti hisoblangan badiiy matnlarni lingvokulturologik jihatdan tahlil qilishda har bir xalqning tili va madaniyatining o'zaro bog'liqligini o'rganish, xususan, asarlarda qo'llanilgan paremiologik birliklar, frazeologik birliklar, turli xil badiiy tasvir vositalari orqali xalqlarning urf-odatlar, qadriyatlar, streotiplari va o'ziga xos milliy mentalitetlarini o'rganishimiz mumkin[2].

Til va madaniyat, ularning ortasidagi bog'liqliklar, bir-biriga ta'siri hamda munosabatlari nuqtai nazaridan, shuningdek, o'zbek xalqining madaniy dunyosi manzarasini o'rganish muammolariga lingvomadaniy soha yechim topadi. Paremiologok birlik sifatida talqin qilinadigan

maqollar, matallar, aforizm kabi hikmatli iboralar va frazeologik birliklar badiiy matnlarda juda lo'nda fikr ifodadalash uchun qo'llanilgan bo'ladi hamda ma'noning semantik birligi kabi xususiyatlari mavjud bo'ladi. Tilning paremiologik fondini xalq durdonalaridan tuzilgan va uning madaniyatidan mustahkam o'rin olgan javohir sandig'i deyish mumkin. Maqol va matallarda xalq tafakkuri ifodasi ixcham shaklda qisqa va aniq bayon etiladi. O'zbek milliy maqol va matallari, aforizm kabi hikmatli iboralar o'zining mazmuniga ko'ra juda xilma-xil bo'lib, o'zbek xalqi hayotining barcha jabhalarini mukammal qamrab oladi hamda xalqning asrlar osha to'plagan umuminsoniy qadriyatlari, tajribalarini aks ettiradi. Paremiologik birliklarda xalq hayoti, ijtimoiy-tarixiy tajribalarining umumlashmasi o'z tasvirini topadi, ular aniqligi, tushunarligi bilan alohida ajralib turadi. Darhaqiqat, maqollarda ota-bobolarimiz bosib o'tgan yo'lni, kechirgan turmushlarini, shodliklari va chekkan azob-uqubatlarini, ezuvchi sinfga nisbatan bo'lgan qahr-g'azablarini, teran mazmunli pand-nasihatlarini, qadimgi davrlarda, o'rta asr va undan keying asrlarda yashagan ajdodlarimizning urf-odatlarini, an'analari ko'ramiz, his qilamiz[4].

Badiiy asarlarda til birliklarining, xususan, paremiologik birliklarning qo'llanishi muallif uslubini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. O'zbek adabiyotining yirik vakillaridan biri Said Ahmad o'z asarlarida badiiy asar jozibasini ochish maqsadida rang barang xalqona ifodalar, iboralar va tasviriy vositalardan unumli foydalangan. Jumladan, "Jimjitlik" romanida ham yozuvchi qahramonlar xarakterini ochishda va voqelikni jonli tasvirlashda turli paremiologik birliklardan keng foydalanadi. Quyidagi misollarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, adib qanchalik badiiy tasvir vositalaridan sermahsul va o'z o'rnida qo'llaganligining guvohi bo'lamiz.

Romanda qo'llangan birliklar, asosan, frazeologik iboralar va tasviriy ifodalar bo'lib, ular turli kommunikativ-diskursiv vazifalarni bajargan. Romanda keltirilgan,

Tog' odamlari serjahl bo'ladi. Jahl ustida uni bir balo qilib qo'yishmadimikan, deb tashvishga tushib qoldi. O'shanda ham Tolib hech narsa bilmagandek, bir chekkada kitob o'qish bilan band edi. Kampir umrida unga qattiq gapirmagandi. O'gayligim botmasin deb, hamisha bolam, bo'tam, derdi. Ammo bugun chidamadi. Tepasiga shahd kelib, qo'lidan kitobni tortib oldi.

- Ha, kitob ham o'lsin odamday aziz bo'lmay! Dunyoni suv bossa to'pig'inga chiqmaydi-ya! Tur o'rningdan, qidir u yaramasni! [3].

Mazkur jumlada, "**Dunyoni suv bossa to'pig'inga chiqmaydi**" kabi iboraviy tasvir bo'lib, bu ibora beparvolikni ifodalovchi kuchli tasviriy vosita hisoblanadi. Yozuvchi qahramonning loqaydligi va mas'uliyatsizligini aynan shu birlik orqali yorqin ko'rsatib bergan.

Nurmat tog'a qaddini rostlab, o'rnidan turdi.

- Xotirjam bo'l, Bek. Mehmonlaringni oldiga bormayman.

- Tavba, bu odamga bitta gap kam, ikkita gap ko'p. jinnimi o'zi[3].

Quyidagi tahlilda shuni ko'rishimiz mumkinki, yuqoridagi diskursda xalqona baholash ifodalangan bo'lib, unda kinoya va salbiy munosabat mavjud. "**Bitta gap kam, ikkita gap ko'p**" kabi ifoda ortiqcha gapiruvchanlik yoki mantiqsizlikni bildiradi. Bu yerda paremiologik birliklar qahramonning boshqasiga bo'lgan subyektiv munosabatini ifodalaydi.

I.Sen aqlli odamsan. Oblast miqyosidagina emas, respublika, mamlakat

miqyosidan chiqib, xalqaro miqyosda ish ko'radigan qo'li uzun, fikri keng insonsan. Qandoq qilsak qandoq bo'lishini o'yla. "Six ham kuymaydigan, kabob ham kuymaydigan yo'lni top"[3].

Ushbu misolda anglashiladiki, "**Six ham kuymaydigan, kabob ham kuymaydigan yo'l**" ifodasi matalga yaqin bo'lib, muammosiz, hamma tomon manfaatini saqlaydigan yo'l topish zarurligini bildiradi. Ushbu birlik hikmatli mazmun kasb etib, xalq donishmandligini aks ettiradi. Mazkur jumlada "**qo'li uzun**" frazemasi ham qo'llanilgan bo'lib, bunda salbiy baho beruvchi qo'lidan hamma ishlar osongina keluvchi shaxsni tasvirlashda qo'llanilganligini ko'rishimiz mumkin.

Navbatdagi misolga qarasak:

Tolibjon bilan Mirvali ayvondagi so'riga o'tirishdi. Tog'a ustiga doka yopilgan dasturxon betini ochdi. Tolibjon pasga qaradi.

II. *Qittak-qittak qilamizmi, og'ayni? Tog'a, opkeling anavundan[3].*

Mazkur parchada "**Qittak-qittak qilamizmi**" iborasi keltirilgan. Bu ifoda so'zlashuv nutqiga xos bo'lib, unda implitsit ma'no mavjud. "**Qittak-qittak qilmoq**" iborasi ko'pincha yashirin kelishuv yoki

noaniq harakatni anglatadi. Bu birlik badiiy nutqqa norasmiylik va jonlilik bag'ishlaydi va asarning badiiy ta'sirchanligini oshirishda yordam beradi.

Keyingi misolning tahlilini amalga oshiradigan bo'lsak, quyidagicha xulosalarni berishimiz mumkin.

Tolibning oyoq tovushini eshitib, kampirning og'zidagi og'zida, bo'g'zidagi bo'g'zida qoldi. Muallif badiiy estetik bo'yoq beruvchi **“kampirning og'zidagi og'zida, bo'g'zidagi bo'g'zida qoldi”** iborasidan foydalangan bo'lib, bu orqali kutilmagan vaziyatda odamning gapira olmay qolishini, hayrat yoki qo'rquv holatini tasvirlab bergan. Bu birlik psixologik holatni tasvirlashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, asarda qo'llanilgan paremiologik birliklarning funksional xususiyatlari quyidagi vazifalarni bajaradi:

- a) Ekspressivlikni oshiradi – nutqqa ta'sirchanlik bag'ishlaydi
- b) Xarakter ochadi – qahramonlarning fe'l-atvorini ko'rsatadi
- c) Milliylikni ifodalaydi – xalqona ruhni beradi
- d) Diskursiv vaziyatni jonlantiradi – tabiiy so'zlashuv muhitini yaratadi.

Zero, badiiy matnlarda tasvir ifodasini topgan paremiologik birliklar o'zining zamirida xalqning milliy madaniyatini aks ettirib, ixcham va sodda, qisqa va lo'nda mazmunli mantiqiy umumlashmalarning ro'yobga chiqishiga xizmat qiladi. Ularda o'xshatish, antiteza, anafora, alliteratsiya, kinoya, piching singari tasviriy vositalar qo'llanadi[5].

Xulosa qilib aytganda, Said Ahmadning “Jimjitlik” romanida paremiologik birliklar, ayniqsa frazeologizmlar va tasviriy ifodalar muhim o'rin egallagan. Ular nafaqat asarning estetik qiymatini oshirgan, balki qahramonlarning o'ziga xos individual xususiyatlari va xarakterini yoritishda ham xizmat qiladi. Shunday qilib, adib xalq tilining boy imkoniyatlaridan mahorat bilan foydalangan holda o'ziga xos uslub yarata olgan. Yozuvchi mazkur birliklar orqali badiiy matnda real hayotiy muhitni yaratishga erishgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mamajonov A. Tekst lingvistikasi. – Toshkent, 1989.
2. Mengliyev B., Tojiyeva G. Tilshunoslikka kirish. – Qarshi, 2006.
3. Said Ahmat. Jimjitlik. – Toshkent: O'zbekiston» nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2008. – 280 b.
4. Usmonova Sh. Lingvomadaniyatshunoslik. Darslik. – Toshkent, 2022.
5. Yo'ldoshev M., Muhamedova S., Saparniyozova M. Matn lingvistikasi, O'quv qo'llanma. – Toshkent: Ishonchli hamkor, 2021.
6. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996.

UO'K 81'37

“TARIXI RASHIDIY” ASARIDA FRAZEMALAR TAHLILI

Z.F. Shukurova, o'qituvchi, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, doktorant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqola “Tarixi Rashidiy” asaridagi frazemalar va ularning ingliz tilidagi tarjimasini o'rganishga bag'ishlanadi. Unda “Tarixi Rashidiy” asarining asliyat va tabdildagi frazemalar mohiyati tahlil qilinadi. Asardagi ba'zi muhim ma'lumotlar asliyat, tabdil va ingliz tillarida qanday tarjima qilinganligi ko'rsatib beriladi. Asardagi frazemalarning shu uch xil variantda qanday ma'no anglatishi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: frazemalar, asliyat, tabdil, ingliz tili tarjimasini, ko'chma ma'no, inglizcha variant, mohir tarjimon.

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности фразем произведении “История Рашиди” и их перевода на английский язык. В нем анализируется сущность фразем произведения “История Рашиди” в оригинале и модифицированной версии. Некоторые важные сведения, содержащиеся в произведении, показаны в оригинале, транслитерации и переводе на английский язык. Раскрывается, что означают фраземы в произведении в этих трех разных вариантах.

Ключевые слова: фраземы, оригинал, транслитерация, английский перевод, переносное значение, английский вариант, искусный переводчик.

Abstract. This article is dedicated to the peculiarities of the phrasemes of “Tarikh-i-Rashidi” and its translation into English. In it, the essence of the phrasemes of the work “Tarikh-i-Rashidi” in the original and modified versions is analyzed. Some important information contained in the work is shown in the original, transliteration, and translation into English. It is revealed what the phrases in the work mean in these three different variants.

Keywords: phrases, original, transliteration, English translation, figurative meaning, English version, skilled translator.

Kirish. Frazeologik birlik, albatta, ikki yoki undan ortiq soʻzdan tashkil topib, koʻchma maʼnoni anglatadi. Tarkibi: ot, sifat, ravish, feʼl va boshqa soʻz turkumiga oid soʻzlardan iborat boʻlishi mumkin. Frazeologik birlik muallif maqsadini obrazli bayon etishda, turli xildagi badiiy asarlarda, ilmiy, tarixiy va shu jumladan mumtoz adabiyotda ham ifodalanishi aniq. Chunki, frazeologik birliklarni asarda qoʻllashda muallifning muayyan maqsadi boʻlib, asarning boʻyoqdorligini oshirish va tasvirlanayotgan voqea-hodisaning ruhiyatini berish uchun ham frazemalardan ununmli foydalanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Frazeologizmlar tarkibida bir nechta soʻz qoʻllanishiga qaramay, ular yaxlit umumiy maʼno bilan birlashadi va emotsional-ekspressiv maʼnoni ifodalaydi. Frazeologizmlar badiiy adabiyotda obrazli va taʼsirchan vosita sifatida koʻp qoʻllanadi. Gʻ. Salomovning fikricha frazeologizmlar semantik jihatdan umumlashgan koʻchma maʼnoni ifodalasa, grammatik jihatdan ularning butunligi, komponentlarining oʻzaro birikuvi va gapda ham shu tartibni saqlab qolishi bilan izohlanadi.

Akademik V.V.Vinogradov (1894–1969) frazeologik birliklarni maʼno motivatsiyasiga asoslanib, tasniflab, uch turga boʻlgan:

- 1) frazeologik chatishmalar;
- 2) frazeologik butunliklar;
- 3) frazeologik iboralar.

Yana bir rus tilshunosi V.S.Vinogradov 1925 – 2009 yillarda yashab, tilshunoslikda ancha tadqiqat qilgan va frazemalarning stilistik, grammatik, semantik va boshqa jihatlariga koʻra tasniflab koʻrsatgan. Tarjimashunoslikda, pragmatik vazifalar qoʻyilsa, barqaror birikmalarni uchta katta guruhga boʻlishni taʼkidlagan:

1– Leksik frazeologik birliklar –*tilni tiyib yoki ogʻzingga qarab gapir, qoʻldan boy bermoq* kabi;

2– Predikativ frazeologik birliklar, yaʼni xuddi tugallangan gapday yoki turgʻun ibora – *hechdan koʻra kech, yetti oʻlchab bir kes* kabi;

3– Qiyosiy frazeologik birliklar, yaʼni barqaror taqqoslash kabi – *tulkiday ayyor, toshday qattiq* kabi frazeologik birliklarni oʻrgangan. Olim bunday zalvorli ishi bilan frazemalarning tilshunoslikda ravnaq topishiga ulkan ulush qoʻshgan[1;35].

N.N.Amosova esa frazemalarning frazema bilan frazeologik birlik oʻrtasida farq borligini izohlab chiqdi[2;47]. Lekin oʻzbek olimlari har ikkalasini ham frazeologik ibora, deb isbotlaydilar. Sababi oʻzbek tilida ularni ajratadigan postpozitsiyalar yaʼni predloglarning yoʻqligidir. Bu gapning isboti sifatida tilshunos olim A.Mamatovning eʼtiroficha: “frazelogiyani “keng” va “tor” maʼnoda tushunish notoʻgʻri, uni bir maʼnoda tushunish kerak. Ular qanday til birliklari deb tasnif qilinishidan qatʼiy nazar, aforizmmi, maqol yoki matalmi, turgʻun soʻzlashuv formulalarimi, “qanotli soʻzlar”mi, xullas, agar ular frazeologizmning biz bergan taʼrifiga mos tushsa, undagi talablarni bajara olsa, yaʼni tuzilish jihatidan soʻz birikmasi yoki gapga teng boʻlgan, obrazli, umumlashgan maʼno anglatadigan leksik elementlari qisman yoki toʻliq koʻchma manoga ega boʻlgan, lugʻatlarda qayd etilgan har qanday turʼun leksik-semantik birliklar frazeologik birliklar doirasiga kiritilishi shart”[3;212]. Olim A. Mamatovning frazeologik birliklarga bergan taʼrifi juda oʻrinli ekanini biz ham taʼkidlaymiz va shu asnoda oʻrganamiz. Yuqoridagi olimlarning fikrlarini oʻrgangan holda, “Tarixi Rashidiy” asaridagi FBlarni tahlil qilamiz.

Somatizmlar - bu inson tanasi qismlarining asl ma'nosiga ega bo'lgan otlar. Tilshunoslikda inson tana a'zolari nomlariga nisbatan qo'llaniladigan "somatizm" atamasi ilk bor eston tili frazeologizmlarini o'rgangan olim F.Bakk tomonidan qo'llanilgan. U "somatizmlar frazeologiyani eng qadimgi qatlamlaridan biriga tegishli va har qanday til so'z boyligining eng ko'p ishlatiladigan qismini tashkil qiladi" degan fikrni aytgan. D.Bazarova esa turkiy tillarning somatizmlarini taqqoslashga bag'ishlangan bir qator ilmiy izlanishlarni olib borgan.

Tahlil va natijalar. Ko'z leksik-semantik maydoniga oid FBlar o'zbek tadqiqotchilarining ishlarida ham aks etgan bo'lib, sodda gap shaklida berilgan. Masalan, ko'zi tushmoq, ko'zi ochiq ketmoq, ko'z yumoq (o'lmoq), ko'zini olib qochmoq, ko'zini ochmoq, ko'z olaytirmoq, ko'z yumoq (kamchilikka), ko'ziga issiq ko'rinmoq, ko'ziga sovuq ko'rinmoq, ko'ziga cho'p bo'lmoq, ko'zini yog'ini yalamoq, ko'zini ko'ziga tikmoq kabi FBlar tadqiq etilganki, ular gapda ma'no birikuvchanligini ta'minlab ibora orqali aks etgan. Biz tahlilga tortgan "Tarixi Rashidiy"da inson tana a'zolaridan biri ko'z bilan bog'liq iboralar va frazemalar ham mavjudki, ularning inglizcha tarjimalarda adekvatligini topish ilmiy ishimizning vazifasini belgilab beradi va ularni quyidagicha tasavvur eta olamiz:

"Ko'z" leksik-semantik maydoni va frazemalarning asliyat, tabdil va inglizcha tarjimadagi ko'rinishi

Asliyat: Bu besh yuz kishini *ko'zlariga surmai bilur edilar*; *Ko'zlari uyqug'a bordi*; Ularning hamma yomonliqini xonning o'bdobliqig'a barobar qilmoq; *Ko'zlari uyqug'a bordi*; Ularning hamma yomonliqini xonning o'bdobliqig'a barobar qilmoq; Movarounnahr tarafiga *yuz qo'ydilar*; Daf'i malol uchun; Muxolifat zohir qildilar; Albatta *ko'z tutg'il*; Zimiston bahoristong'a mubadal bo'ldi; Ziyodasini nazarga olmabdurlar kabi frazemalar asliyatda berilgan.

Asarning tabdilida Vahob Rahmonov va Yanglish Egamovalar asliyatdagi ba'zida frazemalar, ba'zida esa so'z birikmalarni ham frazemalarda berishga harakat qilib, asarning yanada bo'yoqdorligiga katta hissa qo'shganlar. Masalan: *aql ko'zi bilan kuzatgan*; Jang maydonining gardini orsu-niyat orzusi deb bilib; *ko'zlari uyquga ketadi*; yomonliklardan ko'z yumib; Movarounnahr tomon *umid ko'zini tikdi*; Gumbazning yuqori qismi *ko'zga tashlanadi*; Dushmanlik ko'zi bilan qaradilar; Yigitning xon taxtiga o'tirishini kut; Jang qilmoqlik maqsadini ko'zladi; *nazar tashladi*; Bahor o'z jamolini *ko'z-ko'z qilganda*; *Yomon ko'zlardan saqlash maqsadida*; *Ko'zda tutiladi* kabi somatik frazemalarni uchratishimiz mumkin.

Inglizcha tarjima: ushbu gaplarning deyarli ko'pi tarjima qilinmagan va oddiy so'z yoki so'z birikmasi bo'lib kelgan. Masalan, Most important towns; He *fell asleep*; I have received the worst possible treatment; *Set out towards Mavara-un-Nahr*; Wind comes and lays bare the minaret or toop of the dome; let it be your care; Determined to make an expedition into Khwarizm; Looking round; Winter had passed ; In order that his good fortune might not be quite perfect kabi frazemalar.

Asardagi bir somatik frazemani tahlilga tortamiz. Ushbu gapning uchala shakli ham frazema orqali ifoda etilgan. Asliyatda "Movarounnahr tarafiga *yuz qo'ydilar*" frazemasini "yuz" so'zi bilan aks etib, tabdilda esa aynan "*ko'z*" so'zi bilan somatik frazema shaklida tarjima qilingan. Ushbu gap inglizcha tarjimada esa "*Set out towards Mavara-un-Nahr*" kabi frazeologik birlik sifatida berilgan va bunday tarjima bilan tarjimonlar adekvat tarjima qo'lga kiritishgan.

Yana bir frazemani olaylik. Asliyatdagi "Islomning muhabbati *dilida qaror oldi*" [4;58] frazemasini tabdilda "*Dilida islomga muhabbat qaror topdi*" [5;59] deya tarjima qilinib, aniq frazemada ifoda etilgan. Shu bilan birga, inglizcha tarjimada ham ushbu frazeologik birliklar quyidagicha aks etgan "*A great love for Islam took possession of his heart*" [6;5]. Ko'rinib turibdiki, asliyatdagi ikkala tarjima ham adekvat tarjimaga erishgan. Mohir tarjimonlar "dil" somatik frazemasini tabdilda ham inglizcha tarjimada ham "*heart*"-ya'ni "yurak-dil" so'zlari orqali bera olishgan.

Endi "*bosh*" somatik frazemasini tahlil qilsak. Asliyatdagi "*Menga bosh urib keldi*" [4;126] frazemasini tabdilda ham somatik frazema tarzida namoyon bo'lgan "*Menga bosh urib keldi*" [5;129] tabdilda ham xuddi shuning o'zi ko'chgan hamda inglizchada ham "*He came towards me with bowed head*" kabi frazemada aks etgan va bunda ham "*head*"- "*bosh*" so'zi bilan berilgan. Uchala gapda

ham somatik frazema qo'llanilgan va tarjimonlar ham o'zlarining yana bir bor mohirligini namoyon etgan.

Somatik frazemalarning asarda qo'llashdan asosiy maqsad insonlarning ruhiy va ma'naviy kechinmalar singari holatlarni tasvirlashda qaratilgan. Bu frazemalar ruhiy-psixologik tafakkurni ochib beruvchi kuchli poetik vosita sifatida xizmat qilgan. Tarjimaviy tahlil jarayonida, aslyatdagi somatik frazeologik birliklarning ba'zilar tabdilda to'laqonli ifoda etilgan bo'lsa-da, inglizcha tarjimada ular ko'pincha semantik ma'noga yaqin so'zlar yoki erkin iboralar bilan almashtirilgani kuzatildi. Ayrim holatlarda esa tarjimada bu frazemalar umuman tushirib qoldirilgan yoki kontekstual yo'sinda ifodalangan. Bu esa tarjimaning semantik noziklik va badiiylik jihatidan qisman yo'qotishlarga olib kelganini ko'rsatadi.

Yakuniy xulosaga ko'ra, "Tarixi Rashidiy" asarida somatik frazeologik birliklar, ayniqsa "ko'z", "dil" va "bosh" kabi tana a'zolariga oid frazemalar tilning badiiy boyligiga xizmat qiluvchi, tarixiy, diniy va madaniy qatlamlarni yoritishga xizmat qiluvchi muhim til birliklaridan biridir. Ularning aslyat, tabdil va tarjima matnlaridagi ifodalanish shakllari tarjimonning madaniy kontekstni idrok etish darajasi, til imkoniyatlaridan foydalanish mahorati hamda badiiy uslubga bo'lgan e'tiborini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии: Дисс. д-ра филол. наук. – Л., 1961.
2. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). — М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. — 224 с.
3. Маматов А.Э. Ҳозирги замон ўзбек тилида лексик ва фразеологик норма муаммолари. – Т.: 1991. – Б.212.
4. Mirzo Muhammad Haydar Ayoziy. Tarixi Rashidiy. Nashrga tayyorlovchi, so'zboshi, tabdil, isohlar va ko'rsatkichlar muallifi t.f.n. O. Jalilov. – T.: O'zbekiston, 2011. – B. 58.
5. Muhammad Haydar Mirzo. Tarixi Rashidiy. Vahob Rahmonov va Yanglish Egamov tarjimasi. – T.: Shark, 2010. – B. 59.
6. A History of the Moghuls of Central Asia being the Tarikhi-Rashidi of Mirza Muhammad Haidar Dughlat. An English version ed. with commentary notes and map by N. Elias the translation by Denisson Ross, London.
7. Erskine W. History of India under the two first sovereigns the nous of Taimur, Babur and Humaiyn, w. I-II, London, 1854.

UO'K 82.2:81.23:811.512.2

“OLMA” KONSEPTINING POETIK MATNLARDAGI QIYOSIY KONSEPTUAL TAHLILI

K.R.Siddiqova, tayanch doktorant, Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot poetik matnlarda ifodalangan “olma” konseptining lingvokonseptual tahlil qilishga bag'ishlangan. Poetik matnlarda badiiy konseptlarning semantikasi jonli so'zlashuv uslubidan ba'zan tubdan farq qiladi. Tadqiqotda sharq xalqlari poetik matnlarida ifodalangan “olma” konseptining muallif individual poetik idrokini aks ettiruvchi kognitiv jihatlari ko'rib chiqilgan. Olingan natijalar “olma” konseptining poetik matnlarda muallif individual idrokining xalq jonli tilidagi dunyoqarashi, madaniyati va til boyligidan kelib chiqadigan jarayon ekanligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: konsept, badiiy konsept, “olma” konsepti, lingvokulturologiya, lingvokonseptual tahlil, muallif individual poetik idroki,

Аннотация. Данное исследование посвящено лингвоконцептуальному анализу понятия «яблоко», выраженного в поэтических текстах. Семантика художественных понятий в поэтических текстах порой радикально отличается от стиля живой речи. В исследовании рассматриваются познавательные аспекты понятия «яблоко», выраженного в поэтических текстах народов Востока, отражающие индивидуальное поэтическое восприятие автора. Полученные результаты показывают, что индивидуальное восприятие понятия «яблоко» в поэтических текстах является процессом, вытекающим из мировоззрения, культуры и языкового богатства живой речи народа.

Ключевые слова: концепция, художественная концепция, концепция «яблока», лингвокультурология, лингвоконцептуальный анализ, индивидуальное поэтическое восприятие автора.

Abstract. This research is dedicated to the linguo-conceptual analysis of the "apple" concept expressed in poetic texts. The semantics of artistic concepts in poetic texts sometimes differs fundamentally from the style of vivid verbalization. The study examines the cognitive aspects reflecting the author's individual poetic perception of the "apple" concept expressed in the poetic texts of Eastern peoples. The obtained results show that the "apple" concept in poetic texts is a process arising from the author's individual perception, worldview in the people's vivid language, culture, and the richness of language. This small research expands the skills of understanding the semantics of artistic concepts expressed in poetic texts and their comprehension.

Key words: concept, artistic concept, "apple" concept, linguoculturology, linguo-conceptual analysis, author's individual poetic perception.

Introduction. Zamonaviy tilshunoslikda muhim ahamiyat kasb etib kelayotgan konseptual tahlil ustida bugungi kunda o'zbek tilshunosligida ham bir qator tadqiqotlar olib borilmoqda. Badiiy matnlardagi ma'no nozikliklarini yanada chuqurroq anglash, milliy o'zligimiz, qadriyatlarimiz, vatanparvarlik targ'ibi uchun ham badiiy matnlarning lingvokonseptual tahlili juda muhimdir. Ayniqsa, poetik matnlar tarkibidagi badiiy konseptlar tahlili muallif individual poetik olamini namoyon qilishda, adresant va adresat munosabatlarini yaqinlashtirishda, poetik matnlarning ma'naviy qadr-qimmatini oshirishda ahamiyatlidir.

Konsept – har bir inson, millat yoki ma'lum bir ijtimoiy guruhning tili, millati, mentaliteti, kelib chiqishi, madaniyati, bilimi va tajribasi natijasida shakllangan tafakkuri, ruhiyatini aks ettiruvchi vosita. Shuning uchun ham konseptga bo'lgan yondashuvlarda tilshunoslar unga lingvokognitiv hodisa (Kubryakova, 1996), psixolingvistik hodisa (Zalevskaya, 2001), abstrakt ilmiy tushuncha (Solomonik 1995), lingvomadaniy tushuncha (Karasik, 2001), madaniyatning bazaviy tushunchasi (Stepanov, 1997) sifatida yondashadilar (1). Shu bois, tilshunoslikda konseptga bir necha xil ta'riflar keltirilgan.

Konsept atamasi ilk bor 1928-yilda S.A.Askoldov tomonidan “Konsept va so'z” maqolasida qo'llangan bo'lib, uning fikricha, konseptlar vositasida turli millat vakillari muloqotga kirishadi, shunga ko'ra konseptlarni yaratish va qabul qilish ikki tomonlama kommunikativ jarayon hisoblanadi(2). Y.S.Stepanov esa konseptning mental jihatlarini ochishga harakat qiladi (3). Y.S.Kubryakova ham xuddi Y.S.Stepanov singari konseptni “mental tuzilma” (4) ekanini ta'kidlasa, S.G.Vorkachev “Konsept – tildagi o'z ifodasi va lingvokulturologik spetsifikatsiyasiga ega tushuncha, tasavvur va bilimlar to'plamidir” (5) degan fikrni ilgari suradi. Shuningdek, rus tilshunosi L.V.Adonina konsept termini istilohiga to'xtalar ekan, taniqli tilshunoslar tomonidan keltirilgan 12 ta ta'rifni tahlil qiladi(6).

Biz ushbu maqolada konseptga kognitiv tilshunoslik nuqtayi nazardan yondashgan holda poetik matnlardagi “olma” konseptini tahlil qilishga urinamiz. Poetik matnlarni metaforasiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Poetik matnlardagi badiiy konseptlar tahlilida ham konseptual metaforalar muhim ahamiyatga ega.

Tilshunoslik hamda tilshunoslikka aloqador bir qator fanlar metafora konseptualizatsiyaning asosiy kognitiv mexanizmi bo'lib xizmat qilishini isbotladilar, lingvistik ifodani aqliy modellar bilan bog'lashini tushunishni rivojlantirdilar (8). Shuningdek, milliy-madaniy dunyoqarash hamda individual hayot tarzi natijasida muallif individual dunyoqarashi, poetik olami shakllanadi va bu poetik matnlarda aks etadi.

Materials. O'zbek tilining boy imkoniyatlaridan juda samarali foydalanib go'zal va betakror asarlar yarata olgan Said Zunnunova, Muhammad Yusuf, Xurshid Davron, Halima Xudoyberdiyeva singari o'zbek adabiyotining eng zabardast vakillari ijodidan ayrim she'rlar tadqiqot obyekti uchun manba sifatida olindi.

Methods. Tadqiqot ishimizda bugungi kunda tilshunoslik uchun eng dolzarb metod bo'lgan lingvokonseptual tahlil metodi orqali poetik matnlarda muallif individual poetik olamini ochiub

berishga harakat qilindi. Shuningdek, ushbu maqola tavsiflash, assotsiativ, chog'ishtirma, stilistik tahlilni o'z ichiga olgan metodologik yondashuvlarga asoslangan.

Result and Discussion. “Olma” obrazi nafaqat sharq, balki g'arb adabiyotida ham juda qadim zamondan faol qo'llanilib keladi. Sharqda “olma” konsepti hayot, baraka ramzi sifatida keladi, shuningdek, ayrim adabiyotlarda Odamato va Momohavoning jannatdan quvilishiga sabab bo'lgan meva sifatida qayd etiladi.

“Olma” konsepti XX asr o'zbek poetik matnlarida ham juda faol va mahorat bilan foydalanilgan. Xususan, “olma” konseptining muhabbat, xotira, g'am-qayg'u yoki yosh g'o'r avlod timsoli sifatida kelgan. Atoqli shoira Saida Zunnunova o'zining “Bir olma keladi to'ldirganda o'ynab” nomli she'rida muhabbatni to'g'rirog'i mashuqa ayolni “olma” ga qiyoslaydi. Chunki she'rda suvda oqib kelayotgan olmani *kuchli quloqlar* tutib olishi aytilmoqda. Odatda, quloq so'zini *keng quloq yozmoq* tarzidagi ibora bilan qo'llanadi, lekin shoira iborani *kuchli quloqchil yozmoq* tarzida o'zgartirish orqali o'ziga xos noodatiy birikma hosil qiladi:

*...Kimdir tutib olar uni albatta,
To'ldirganda yozib kuchli quloqchil.
Husniga suqlanib ko'tarar kaftida.
Ehtimol, kutmoqda shunday bir lochin.
Balki bir tishlar-u otar tuproqqa,
O'ylab ham o'tirmas, ko'rmas tushida.
Ammo lahzalik o'yindan yiroq –
Tushgan bir kimsaning pok ishqil edi.*

Shoira go'yoki suvda oqizog o'ynab, keyin esa tutolmay o'tirgan kimningdir ohi, kimningdir armoni, kimningdir dardi bo'lgan, o'zi esa bo'tana to'ldirganda ko'mib ketsa-da yanog'iga gard yuqtirmay oqib borayotgan qirmizi olmani *bir kimsaning pok ishqil* deya ta'riflaydi. Ehtimol, birovlar uni tutib olar-u, bir tishlab tuproqqa uloqtirar va u haqida hatto tushida ko'rmas, lekin u bir lahzalik o'yin emas, balki kimningdir bir umrlik pok ishqil bo'ladi, deya ishqini o'ziga xos tarzda verballashtiradi.

O'zbek xalqining sevimli shoiri Muhammad Yusuf qalamiga mansub “Qizil olma” she'rida esa qizil olma obrazi qadrsiz etilgan, xo'rlangan muhabbat yoxud sevgan insonni boricha sevishtir, barcha nuqsonlari bilan qabul qilingan muhabbat ma'nosida keladi:

*Baland shoxda qizil olma
Pishgan ekan.
Uzib olib qarasam, qurt
Tushgan ekan.
Men olmani irg'itvorsam,
U dod soldi:
Tashlab ketar ekan meni
Nega oldi?!*

Shoir davom etar ekan, sevgini o'yin deb bilmaslik kerakligini, chin muhabbat har kimning ham boshiga tushishi mumkin bo'lgan zo'r savdo ekanligini uqtirmog'chi bo'ladi. Sevgi baland shoxdagi shirin, go'zal qizil olma kabi. Lekin u qurtlagan bo'lishi mumkin. Shuning uchun uzishdan avval yaxshilab o'yla, uni barcha nuqsonlari bilan qo'shib sev, demog'chi bo'ladi shoir.

Yana bir o'zbek shoiri Xurshid Davron qalamiga mansub “So'nggi olma haqida qo'shiq” she'rida esa “olma” konsepti kech anglangan tuyg'u, javobsiz sevgi, yolg'izlik, qadriga yetilamagan insoniy muhabbat kabi semantik komponentlarni o'zida mujassamlashtiradi. Mazkur she'r XX asr oxiri o'zbek she'riyatiga xos ramziy tafakkur, ichki monolog va psixologik lirizm uyg'unligida yaratilgan poetik matn hisoblanadi. Shoir kuzning so'nggi oylarida bog'ni sayr qilar ekan, olmaning shoxlarida bir dona olma qolganini, u esa juda yetilib pishgani va quyosh nurlarida tovlanib haddan ortiq go'zal ko'rganini, holbuki bu olma ham boshqa olmalarning biri bo'lsa-da, lekin yolg'iz ayol kabi kishini o'ziga tortayotganini ko'radi va uzoq yillar changida qolib ketgan javobsiz muhabbatini xotirlaydi, go'yoki lirik qahramon ichki his-tuyg'ulari, kechinmalarini olmaga ichki monologik nutq bilan ifodalaydi:

...O, beva kabi yolg'iz
 so'nggi olma, alvido.
 Qoshingda turdim ma'yus,
 chiqmadi sendan sado.
 Bugun tunda osmonda
 nogoh yulduz surilar,
 ucha-ucha azonda
 kelib senga urilar.
 Biroq hech kim sezmas kuz
 yong'inida isinib,
 muzdek tongi havoda
 kuygan olam isini...

She'rdagi ifodalangan “muzdek tonggi havo”, “kuygan olma isi”, “sovuqni yutish” singari kognitiv metaforalar sezgi – xotira – tuyg'u zanjirini hosil qiladi.

“Olma” konsepti o'zbek xalq shoirasi Halima Xudoyberdiyeva ijodida ham o'ziga xos ramziylikni ifodalaydi. Shoiraning “Biz olmamiz”, “Oq olmalar pishganda” she'rlarida ham “olma” konseptining shoira ijodida reprezentatsiyalashuvini kuzatishimiz mumkin:

*Biz olmamiz shoxlardagi, to'kmasinlar, aytingiz,
 Daryo bo'lar ko'z yoshimiz, cho'kmasinlar, aytingiz.
 G'o'rmiz hali, aytingizki, g'o'r mevani uzmaylar,
 Go'dakning ham tonggi shirin uyqusini buzmaylar.*

“Biz olmamiz” she'ridan keltirilgan ushbu parchada “olma” konsepti ijtimoiy ma'no ifoda etgan. She'rdagi “olma” konsepti jamiyatdagi oddiy odamlar, ya'ni “biz” – hali pishib yetilmagan g'o'r yosh avlod sifatida verballashmoqda. She'rdagi yana bir konsept “shox” konsepti esa ustun mavqe, imkoniyat, balandlik, hokimiyat sifatida verballashmoqda. Shoira olma va shox bog'liqligi hamda “to'kmasinlar” fe'li orqali jamiyatdagi zo'ravonlik, sun'iy aralashuv kabi illatlarni qoralaydi. Shu bilan birga olma pishgunicha sabr qilish kerakligini, u ham pishib-yetilib qirmizi, go'zal bo'lgunicha imkon berish muhim ekanligini uqtiradi.

Halima Xudoyberdiyevaning “Oq olmalar pishganda” she'rida ham “olma” konseptining shoira individual poetik idrokida o'ziga xos tarzda verballashganiga guvoh bo'lamiz. Ushbu she'r shoiraning otasiga bag'ishlangan bo'lib, shoira olma bog'iga kirar ekan, otasining oq olmalarni juda yaxshi ko'rishini, u bilan birga olma terganlarini va otasi aynan oq olmalar pishganda vafot etganini yodga oladi.

*Oq olmalar pishgan kunlar bosdi-ku qora g'amlar,
 Topolmadim men otamni bog' aylanib, yosh to'kib...
 Yillar osha ukalarim takrorlab yurar mendek:
 “Biz otamdan ayrilganmiz oq olmalar pishganda”*

She'rdagi “olma” konsepti bolalik xotirasi, beg'uborlik, shu bilan birga ayriliq, sog'inch, ichki iztirob konsepti sifatida verballashadi. Aslida, olma o'zbek milliy-madaniy mentalitetida baraka, mehr, muhabbat ramzi hisoblanadi, lekin Halima Xudoyberdiyeva bu ijobiy ma'noni parchalab, uni shaxsiy fojia bilan bog'laydi. Bu esa muallif individual poetik idrokining mahsulidir.

Conclusions. Yuqoridagi “olma” konseptining tahliliy natijasi o'laroq aytishimiz mumkinki, poetik matnlardagi “olma” konseptining yadro qatlami meva yoki meva pishadigan daraxta, hisoblansa, pok ishq, qadrsiz muhabbat, javobsiz sevgi, bolalik xotirasi, yosh avlod, ayriliq, sog'inch, ichki iztirob singari periferik qatlamlarni ifodalagan. Bir konseptning bunday qarama-qarshi hamda umuman o'zgacha mazmunda verballashuvi muallif individual poetik olamining namoyon bo'lishidir.

LITERATURE:

1. Прохоров Ю.Е. В поисках концепта. – М:Флинта, Наука 2008. – 170 с.
2. Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словестности к структуре текста. – Москва: Академия, 1997.
3. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. – М.: Языки русской культуры, 1997. – С.40.

4. Кубрякова Е.С. Окогнитивной лингвистике и семантике термина когнитивный // Вестник Воронежского государственного университета Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – Воронеж, 2001. –С.4-10.
5. Воркачев С.Г. Лингвоконцептология и межкультурная коммуникация: истоки и цели // Филологические науки, 2005. -№4. –С. 14-15.
6. Adonina L.V. Methodological assistance of L.F. Miroshnichenko's scientific school for language and literature teachers. в журнале *Paradigmata poznani*, издательство *Vedecko vydavatel'ske centrum Sociosfera-CZ s.r.o. (Прага, Чехия)*, № 2, 2014; Principles of teaching foreign literature in Ukrainian schools the first stage of formation (1991-1995) в журнале *Science and Education f New Limension Hedagogy and Psychology*, № Vol.3, с. 7-10. 2013.
7. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006; Маматов А.Е. Тилга когнитив ёндашувнинг моҳияти нимада? / Ўзбек тилшунослигининг долзарб муаммолари (проф. А.Нурмонов таваллудининг 70 йиллигига бағ'ишлаб ўтказилаётган илмий-амалий анжуман материаллари. – Андижон, 2012. – Б.212; Маҳмудов Н.Тилнинг мукаммал тадқиқи йўллари излаб...\\ Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2012. –№ 5. – Б.3-16.
8. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.

UO'K 808.5

“OZOD” ROMANIDA DINIY VA MIFOLOGIK INTERTEKSTLAR**M.S. Sobirova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona**

Annotatsiya. *Maqolada “Ozod” romanidagi diniy-mifologik intertekstlar asar kompozitsiyasini chuqurlashtirishi, qahramon ruhiy evolyutsiyasini asoslashga xizmat qilishi va zamonaviy o'zbek romanida qadimiy ramzlarning yangicha talqinini shakllantirishi aniqlanadi.*

Kalit so'zlar: *intertekst, diniy motiv, mifologik obraz, ramz, tasavvufiy talqin.*

Аннотация. *В статье определяется, что религиозно-мифологические интертексты в романе «Озод» углубляют композицию произведения, служат обоснованию духовной эволюции героя и формируют новое толкование древних символов в современном узбекском романе.*

Ключевые слова: *интертекст, религиозный мотив, мифологический образ, символ, суфийская интерпретация.*

Abstract. *The article argues that religious and mythological intertexts deepen the composition of the novel, reveal the spiritual evolution of the protagonist and present a modern interpretation of ancient symbolic codes in Uzbek prose.*

Keywords: *intertext, religious motif, mythological image, symbol, sufi interpretation.*

Kirish. Mustaqillik davri o'zbek nasrida insonning ichki olami, ruhiy izlanishlari, o'zlikni anglash jarayoni va borliq haqidagi falsafiy qarashlar yangicha badiiy shakllarda ifodalana boshladi. Bu jarayonda Isajon Sulton ijodi alohida o'rin tutadi. Adibning “Ozod” romani tashqi tomondan qahramonning baxt lolasini izlab yo'lga chiqishi haqidagi sarguzasht syujetiga asoslangandek ko'rinsa-da, ichki qatlamda inson ruhining kamolot sari harakati, dunyo mohiyatini anglash, nafs va ma'rifat o'rtasidagi ziddiyat, bandalik va ozodlik masalalarini yoritadi.

“Ozod” romanining muhim xususiyatlaridan biri shundaki, unda muallif diniy, mifologik, folkloriy va mumtoz adabiy qatlamlarni zamonaviy roman shakliga singdiradi. Asardagi ko'plab obrazlar bevosita real hayot tasviri bilan cheklanmaydi, balki boshqa matnlar, rivoyatlar, e'tiqodiy qarashlar va madaniy xotira bilan bog'langan holda ma'no kasb etadi. Shu jihatdan roman intertekstual tahlil uchun qulay material beradi.

Intertekst deganda badiiy matnning avvalgi matnlar, rivoyatlar, miflar, diniy manbalar, adabiy an'analar bilan ochiq yoki yashirin aloqasi tushuniladi. Bunday aloqalar ba'zan aniq ishora, iqtibos, nom, syujet motivi orqali yuzaga chiqadi; ba'zan esa obraz, ramz, kompozitsion model yoki falsafiy g'oya shaklida namoyon bo'ladi.

“Ozod” romanida ham intertekstual qatlam aynan shu ikki yo'nalishda ko'rinadi: bir tomondan, asarda Iskandar devori, Qof tog'i, Ya'juj-Ma'juj, qarg'a kabi aniq diniy-mifologik belgilar uchraydi; ikkinchi tomondan, yo'l, sinov, poklanish, baxt lolasi, ko'zgu, aks, shamol kabi obrazlar keng madaniy va falsafiy mazmunga ega bo'ladi.

Metod. “Ozod” romanida intertekst oddiy bezak yoki ma'lumot beruvchi unsur emas. U asarning ichki mantiqini tashkil etuvchi muhim poetik mexanizmdir. Qahramonning har bir manzilda

duch kelgan hodisasi, har bir obraz bilan uchrashuvi va har bir ramziy predmet orqali anglagan ma'nosi uni zohiriy maqsaddan botiniy haqiqat sari olib boradi. Shu sababli romandagi diniy va mifologik belgilarni alohida-alohida emas, balki umumiy kamolot yo'li bilan bog'liq holda o'rganish zarur.

“Ozod” romanining asosiy kompozitsion modeli yo'l motiviga qurilgan. Ozod baxt lolasini izlab yo'lga chiqadi. Bu yo'l oddiy geografik harakat emas, balki insonning ruhiy yetilish, dunyoni anglash va o'zini sinash jarayonidir. Sharq adabiyoti va tasavvufiy tafakkurida yo'l ko'pincha ma'rifatga eltuvchi ruhiy safar sifatida talqin qilinadi. Masalan, Attorning “Mantiq ut-tayr” asarida qushlarning Simurg' sari safari aslida o'zlikni anglash yo'lidir. Navoiyda ham safar, vodi, manzil, sinov kabi obrazlar inson kamoloti bilan bog'liq holda keladi. “Ozod” romanida shu an'ana zamonaviy nasr shaklida qayta ishlanadi.

Tahlil. Romanda Ozodning baxt lolasiga yetish uchun turli manzillardan o'tishi bevosita sinov modelini yuzaga chiqaradi. Har bir manzil qahramon uchun tashqi to'siq bo'lish bilan birga ichki anglash bosqichi hamdir. U yo'l davomida qo'rquv, shubha, aldov, jaholat, xudbinlik, nafs, ma'nosizlik kabi holatlarga duch keladi. Demak, asardagi yo'l motivi diniy-ma'rifiy mazmunga ega: inson haqiqiy baxtga faqat tashqi istak orqali emas, balki ichki poklanish orqali yaqinlashadi.

Bu o'rinda baxt lolasi ham muhim ramzdir. Dastlab u qahramon tasavvurida topilishi kerak bo'lgan sehrli narsa, ya'ni tashqi baxt belgisi sifatida ko'rinadi. Biroq syujet rivojlangani sari lola moddiy predmetdan ko'ra ma'naviy haqiqat ramziga aylanadi. Ozod lolani izlar ekan, aslida baxtning mohiyatini izlaydi. Uning harakati xalq ertaklaridagi sehrli predmetni topish syujetini eslatadi. Ammo roman bu ertak modelini falsafiy jihatdan chuqurlashtiradi: baxt tashqaridan olib kelinadigan narsa emas, balki insonning anglash, mas'uliyat va mehr orqali yetadigan ruhiy holatidir.

Yo'l va sinov motivi diniy tafakkur bilan ham bog'liq. Diniy manbalarda inson hayoti sinov sifatida talqin qilinadi. “Ozod” romanida ham qahramon duch keladigan har bir voqea tasodif emas, balki ma'no chiqarish uchun berilgan belgiga o'xshaydi. Shu jihatdan roman syujeti zohiriy voqealar ketma-ketligidan iborat emas, balki belgilarni o'qish, ularning ma'nosini anglash jarayonidir. Qahramonning o'sishi ham aynan shu o'qish qobiliyatining kuchayishi bilan belgilanadi.

Uch yong'oq, Tuz cho'li yoki Biyobon kabi makonlar tashqi tabiat manzarasi bo'lishi bilan birga ichki holat ifodasidir. Tuz cho'li quruqlik, sinov, ruhiy tashnalikni; Oydin ko'l tiniqlik, akslanish va anglashni; Biyobon yolg'izlik va ma'naviy iztirobni; Baland tog'lar yuksalish va mashaqqatni; Iskandar devori esa oxirgi chegara, inson va yovuzlik, ma'no va ma'nosizlik, tartib va kaos o'rtasidagi ramziy to'siqni bildiradi. Bu manzillar birgalikda ma'rifat yo'lini tashkil etadi.

Romandagi eng kuchli diniy-mifologik intertekstlardan biri Iskandar devori bilan bog'liq. Iskandar devori obrazi Sharq adabiyoti va islomiy rivoyatlarda Zulqarnayn, Ya'juj-Ma'juj va dunyoni yovuz kuchlardan himoya qiluvchi to'siq haqidagi tasavvurlar bilan aloqador. “Ozod” romanida bu obraz tarixiy yoki geografik joy sifatida emas, balki axloqiy va ontologik chegara sifatida talqin qilinadi.

Asarda Iskandar devori yo'lning so'nggi nuqtalaridan biri sifatida keladi. U qahramon oldidagi eng katta sinov, insoniyat oldidagi eng xavfli chegarani bildiradi. Bu devor ortida oddiy yovuz kuch emas, balki insonning o'z gunohi, o'ylamay aytgan so'zi, ma'naviy buzilishi natijasida yuzaga keladigan halokatli kuchlar yashiringandek tasvirlanadi. Shu jihatdan muallif qadimiy Ya'juj-Ma'juj rivoyatini zamonaviy ma'naviy muammo bilan bog'laydi: yovuzlik tashqaridan keladigan kuch emas, balki insonning o'z so'zi, o'z xatti-harakati va o'z mas'uliyatsizligidan ham tug'iladi.

Romanda Qof tog'i ham muhim mifologik belgi sifatida namoyon bo'ladi. Qof tog'i Sharq mifologiyasida olam chegarasi, sirli mavjudotlar makoni, inson ko'zi yetmaydigan hudud sifatida talqin qilinadi. “Ozod” romanida Qof tog'i inson va uning kushandasi o'rtasidagi to'siq, tartib va vayronkorlik orasidagi chegara sifatida ishlaydi. Bu to'siq mustahkam turgan paytda insoniyat nisbatan xavfsiz; u darz ketganda esa yovuz kuchlar yuzaga chiqishi mumkin.

Bu o'rinda muallif diniy-mifologik intertekstni faqat tarixiy xotira sifatida emas, axloqiy ogohlantirish sifatida ham ishlatadi. Ya'juj-Ma'juj obrazining qayta talqini romanda inson so'zining mas'uliyati bilan bog'lanadi. Asardagi “nojoiz so'z” tufayli tog'ning darz ketishi haqidagi tasvir

chuqur ramziy ma'noga ega. So'z bu yerda oddiy nutq birligi emas, balki axloqiy amalga teng kuchdir.

Inson o'ylamay aytgan so'zi bilan borliq tartibini buzishi, o'ziga va boshqalarga zarar yetkazishi mumkin.

Shu jihatdan "Ozod" romanida Iskandar devori va Qof tog'i interteksti ikki qatlamda ishlaydi. Birinchi qatlamda ular diniy-mifologik rivoyatlarga ishora qiladi. Ikkinchi qatlamda esa ular zamonaviy insoniyatning ma'naviy inqirozi, so'z va amal mas'uliyati, yovuzlikning ichki manbalari haqidagi falsafiy fikrni ifodalaydi. Bu holat romanning g'oyaviy ko'lamini kengaytiradi.

"Ozod" romanidagi qarg'a obrazi ham diniy intertekst sifatida muhimdir. Asarda qarg'a odam bolasi ilk bor boshqa odam bolesini o'ldirganida nima qilish kerakligini o'rgatgan mavjudot sifatida eslatiladi. Bu ishora Qur'oniy rivoyatdagi Qobil va Hobil voqeasini yodga soladi. Ma'lumki, ushbu rivoyatda qarg'a o'likni qanday ko'mishni ko'rsatadi. "Ozod" romanida bu motiv oddiy diniy ma'lumot sifatida emas, balki insoniyat tarixining ilk gunohi, zo'ravonlik va vijdon masalasi bilan bog'liq holda ishlatiladi.

Qarg'a obrazi ikki tomonlama ma'noga ega. Bir tomondan, u qadimiy xotira tashuvchisi, insoniyatning ilk gunohiga guvoh bo'lgan mavjudot sifatida ko'rinadi. Ikkinchi tomondan, u odamga o'rgatuvchi, ya'ni insonning o'zi anglay olmagan narsani tabiat orqali ko'rsatadigan belgi sifatida talqin qilinadi. Bu esa romandagi umumiy aks va belgi konsepsiyasi bilan mos keladi: borliqdagi har bir narsa inson uchun ma'no tashiydi, faqat inson uni o'qiy olishi kerak.

Isajon Sultonning "Ozod" romani diniy va mifologik intertekstlarga boy asardir. Unda yo'l, sinov, lola, shamol, ko'zgu, aks, Iskandar devori, Qof tog'i, Ya'juj-Ma'juj, qarg'a kabi obrazlar mustaqil ramziy tizim hosil qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Kristeva J. Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art. – New York: Columbia University Press, 1980.
2. Bakhtin M. The Dialogic Imagination. — Texas University Press, 1981.
3. Sulton I. Ozod. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2012.
4. Qur'oni karim. O'zbekcha tarjima va tafsir. Tarjimon: Shayx Abdulaziz Mansur. — Toshkent: Hilol-Nashr, 2019.
5. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. – Москва: Искусство, 1970.

UO'K 81'25:82-1

BADIIY MATNLARDA TARJIMONLIK MAHORATI

(Jane Austen ning "Pride and Prejudice" asarining o'zbek tilidagi tarjimasida)

R.X.Sobirova, PhD, Andijon davlat universiteti, Andijon

Annotatsiya. Bugungi kunda prezidentimizning chet tillariga katta e'tibor tufayli yoshlarimiz jahon adabiyoti na'munalarini o'z ona tilida o'qiy oladi. Bu maqolada O'zbekistonda tarjimashunoslik fani qanchalik rivojlanganligini tarjimonning qayta yaratish mahorati aniqlashimiz mumkin.

Kalit so'zlar: Tarjimashunoslik, Jahon adabiyoti namoyondalari, Tarjimonlik mahorati, "Andisha va G'urur", Tarjima san'ati.

Аннотация. Сегодня, из-за большого внимания на иностранным языкам нашего президента наша молодежь может читать образцы мировой литературы на родном языке. В этой статье мы можем определить, насколько хорошо развита наука переводоведения в Узбекистане, а также способность переводчика воссоздавать.

Ключевые слова: Переводоведение, Мировая литература, Навыки перевода, «Мысль и гордость», Искусство перевода.

Abstract. Today, because of a great attention of our president to foreign languages our young people can read examples of world literature in their native language. In this article, we can determine how well the science of translation studies has developed in Uzbekistan, and the ability of the translator to recreate.

Keywords: Translation Studies, World Literature, Translation Skills, "Thought and Pride", The Art of Translation.

Mamlakatimizda shiddat bilan rivojlanib borayotgan bugunki kunda zamonaviy adabiyotning o'rnini katta. Milliy asarlar bilan bir qatorda jahon adabiyotidan tarjima namunalar ham kitobxonga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi. Badiiy adabiyotning boyish yo'llaridan biri jahon adabiyotidan ilmiy va badiiy asarlarni ona tiliga tarjima qilish ishlaridir. Tarjima - murakkab jarayon va san'at asaridir. Uning xususiyati to'g'risida ko'pgina ziddiyatli fikrlar va qarashlar boyligi tug'ilib keldi. Mutlaqo amaliy yondashilganda ham bir tildagi badiiy ilmiy asarning qayta tug'ilishining murakkabligi ko'rinib turardi. Teatr ham kino ham tarjimasiz rivojlana olmaydi. Tarjimaning har bir janri, turi o'z tarjima muammolariga ega.

Tarjima usullari adabiy asar obrazlarini yaratishda, uning asosiy mavzu va motivlarini joylashtirishda, badiiy vaqt va makonni shakllantirishda ishtirok etadi, tarjima qilinayotgan asar nafaqat mazmun-faktik, balki subtekst ma'lumotlarini ham beruvchi asosli hujjat hamdir.. Matnning g'oyaviy-estetik mazmunini ochish, ko'pincha uning yashirin ma'nolarini ochish. "Adabiy matnga semantik jihatdan yetarli bo'lmagan holda kiritilgan obrazlar, semantik jihatdan boyitilgan holda chiqadi va ma'lum assotsiativ ma'nolar majmuasini qo'zg'atuvchi signal vazifasini bajaradi". Birinchidan, tarjimaning qanchalik to'g'ri va tushunarli bo'lishi uchun asar hamda tarjimon butun vujudi bilan ishlashi kerak bo'ladi hamda ma'lum bir tarixiy va madaniy asoslarga ega bo'lishi ham maqsadga muvofiqdir. Ikkinchidan, muallifning madalligi har sohada u yoki bu vaziyatni tanlashda, uning etimologiyasini hisobga olishda namoyon bo'ladi, to'g'ri nomlar ularning o'zaro ta'sirida matnning onomastik makonini tashkil qiladi, ularni tahlil qilish ularning dinamikasidagi asarning turli qahramonlari o'rtasida mavjud bo'lgan bog'lanish va munosabatlarni ochib berishga, uning badiiy olami xissiyot va xususiyatlarini ochib berishga imkon beradi. Tarjima ikki xil mazmunga ega: tarjima jarayoni va jarayon natijasidagi asar. Bularning ikkisini ham muvozanatda ushlash anchayin murakkab ish bulib, Tarjimon yozuvchi yoki muallifning uslubini tushunib yetishiga vaqt kerak. Yozuvchi qalami qanchalik o'tkir bo'lsa, tarjimon mahorati ham shunchalik kuchli bo'lishi kerak.

Bularning barchasi sekin asta yechilib murakkab universal soha olg'a ketayotgani qalami o'tkir tarjimonlarimiz katta g'oyaviy vazifani bajarishmoqda. Tarjimonlarning hozirgi avlodi o'zining ustozlari, tarjima san'atini qamal toshini qo'ygan atoqli adiblarning izidan borib respublikada professional badiiy tarjima san'atiga asos soldi. Bizda jahon adabiyotining va chet el klassikasining ajoyib namunalarini tarjima qilinib o'zbek tilida qaytadan dunyo kelgan. U xalqning ma'naviy madaniyatiga badiiy rivojiga hissa qo'shadi. Poeziyamizda falsafiy kategoriyalar, mangulik, vijdon va insoniy burch singari adabiy motivlar kechar ekan bunda "Yevgeniy Onegin" [Pushkin asari she'riy shaklda] va " Ilohiy komediya" singari yuksak poetik asarlarning yaxshi tarjimalariga erishildi. Tarjima jahonda tinchlikni barqaror etish uchun kurash g'oyalarini tashviqot qiluvchi ta'sirchan omil bo'lib qolmoqda. Badiiy tarjima san'ati, ahamiyati va uning yutuqlarini keng targ'ib qilishda K.Yashin, V.Zohidov, I.Sultonov, A.Muxtor, L.Qayumov, J.Sharipov, A.Qayumovlarning xizmatlari katta. O'zbek tilidan fransuz tiliga Cho'lonning «Kecha va kunduz» («Nuit» — «Tun») romani tarjima qilindi. Bu roman realiyalarga boy va ularning ko'pi fransuz tilida birinchi bor berilgan.Ayni shu asnoda fransuz tilidan o'zbek tiliga ham ko'plab nodir asarlar tarjima qilindi.Jumladan F.Moriakning "Ilonlar changalida" romani (1995, Sh.Minavarov), Volterning "Zadig yoki taqdir" qissasi (1995, R.Qilichev va M.Xolbekov), Sh.L.Monteskening "Fors nomalari" romani (1999, Sh.Minavarov, R.Qilichev, H.Orziqulov), L.Kerenning "Amir Temur saltanati" romani (1999, B.Ermatorov), Sh.Perroning "Ona g'oz ertaklari" (2000), Le Klezioning "Mondo" (2000, Sh.Minavarov) hikoyalar to'plamlari.Tarjimada o'zbek mentalitetining o'ziga xosligini berish tarjimondan katta mahorat talab qiladi. Tarjimaning maqsadi: asl nusxa tilini bilmagan kitobxon yoki tinglovchini o'sha asar ruhiyati bilan to'la mukammal tanishtirish. Tarjimachilik ishining bu qadar keng ko'lamda qo'yilganiga sabab shuki: Tarjima - do'stlik ilmidir. Tarjima uzoqni yaqin qiladi. Tarjima o'zgani birodar, tanishni qadrdon, do'stidir.

Dunyo adabiyot namunalarini mahorat bilan tarjima qilib,asarning kitobxonlar qalbidan joy olishiga sababchi bo'layotgan adiblarga tahsin aytilib, ularning badiiy asar muallifi o'ziga xosligini,voqealar zanjirini tarjiama qilinayotgan tilning sematik va pragmatik xususiyatlariga ko'ra qayta yaratish mahorati baholanadi.Asar muallifini his qilish,uning kechinmalarini ochib berish,his tuyg'ularini yoritishda tarjimonlik mahorati ulkan ro'l o'ynaydi.

Asarni bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilayotganda lisoniy belgilarning ham grammatik ham lingvistik me'yorlarida qo'llanilishi,deyktik belgilarning farqlanishini inobatga olmoq,tarjimonning so'z boyligi va tarjima qilinayotgan asar muhitiga yaqin bulishi ham katta ahamiyat kasb etadi.Asarning to'laqonli ma'no mohiyatini ochib berish uchun tarjimon adibda o'sha davr,ma'daniyati,insonlarning ijtimoiy holatini bilishi,his qilishi zarur.

Ko'plab holatlar bunday elementar narslarga ahamiyat bermaslik asarning qo'pollashishiga,uning o'zligini yoqotib kitobxonda u haqida salbiy fikr uyg'otishi mumkin.Ko'plab nashr etilayotgan tarjima asarlarning sarlavhalaridayoq k'ozga ko'rinayotgan xatoliklar,yoki qo'llanilayotgan nomunosib so'zlar ham asarning nufuziga putr yetkizadi.Zero shunday asarlar borki ularning Sarlavhasini tarjima qilishda asosan keltirilgan voqelikdan kelib chiqib,asarning mohiyatini uning m'anosini bildiruvchi so'zlarni qo'llash yaxshi samara bergan.Shunday asarlardan biri(Pride and prejudice)(Andisha va G'urur) asari bulib adib bu asarda o'rta asrlar davridagi qiz ayollarning kechinmalari,ularning his tuyg'ulari bilan bir qatorda ijtimoiy -siyosiy holatlari ham ochib berilgan.Va ularning meros huquqlari erkaklarnikiga qaraganda ancha past bo'lishi ham asarda qoralangan.Shu sababli bosh qahramonning g'ururi va uning o'ziga xos kuchli harakterini va kechinmalarini asarning tarjima qilingan sarlavhasidan ham bilib tushunib oolish mumkin.Mazmun mohiyat berish bilan bir qatorda,kitobxon tiliga moslashish ham tarjimaning nozik sirlaridan hisoblanadi, Andisha va g'urur asarining ingliz tilidan leksik tarjimasi aslida "g'urur va xurofot" (oldin paydo bo'lgan bilim) [google translator]ma'nosini beradi.Tarjimon shu o'rinda o'zining individual mahoratini ochib berish uchun xurofot so'zining o'rniga kitobning mazmun mohiyatini ko'rsatib beruvchi andisha so'zini qo'llagan va so'zlarning o'zaro badiiy uyg'unligini namoyon qilish uchun o'rnini almashtirgan [G'urur va andisha- andisha va g'urur].Bu bilan ham tarjimon so'zning qofiyaviligini yuzaga chiqarib, ham milliy o'zbek tarbiyasida farzand ayniqsa qiz bola uchun andisha uning g'ururidan oldin tushini yosh avlodga eslatib singdirib ketmoqda.

Mamlakatimizda bugungi kunga kelib badiiy adabiyot namunalariga bo'lgan qiziqish kattaligi sababli chet tillarga bo'layotgan qiziqish kundan kun ortib,uni o'rganuvchilar soni ham oshib bormoqda.Adabiy taraqqiyot tarjimasiz shakllanmasligi hech kimga sir emas.Tarjimaning turli hil vazifalari v asoslari ko'pchilikka sir emas. Asarlari boshqa tilga tilga tarjima qilingan adiblar el o'ziga tushishi kitobxonlar e'tirofiga sazovor bo'lishi mumkin ammo asarning boy g'oyaviy mazmuni haqida ham unutmazlik,uning me'yoriy qoliplaridan chetga chiqmaslik,sifatini buzmaslik ko'plab tarjimonlarga pand berib qo'ymoqda.Asliyat tilini mahorat bilan ishlatish,uning pragmatik jihatlarini ochib bermaguncha yaxshi tarjimon bo'lish murakkab masala. Ona tilini nozik taraflarigacha o'rganish tarjimonning oldiga qo'ygan maqsadi tomon odim qadam tashlashiga kuch beradi.: Jeyn Ostenning "G'urur va Andisha" (Pride and Prejudice) asari dunyo adabiyotining klassik asarlaridan biri hisoblanadi. Ushbu roman, o'zining zamonasi uchun juda dolzarb bo'lgan ijtimoiy va axloqiy masalalar bilan birga, insonlarning o'zaro munosabatlari, xususan, ayol va erkaklar o'rtasidagi muloqotlarni chuqur tahlil qiladi. Romaning asosiy obrazlaridan biri, Lizzi Bennet, zamonning an'anaviy ayol obraziga qarshi turadigan mustaqil va aqlli bir qiz sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu maqolada, "G'urur va Andisha" romanining ingliz tilidan o'zbek tiliga qilingan tarjimalarida ayol obrazining lingvistik tahlili amalga oshiriladi. Bunda, ingliz va o'zbek tillaridagi tarjimalarda ayol obrazining ifodalanishidagi lingvistik xususiyatlar, madaniy tafovutlar va tarjima jarayonida yuzaga keladigan o'zgarishlar ko'rib chiqiladi. "G'urur va Andisha" asarida ayol obrazining markaziy o'rni mavjud. Lizzi Bennet, o'zining mustaqil fikrlarini bildirishga va o'z qadriyatlarini himoya qilishga intiladi. Ayolning o'zi haqidagi qarashlari, ijtimoiy me'yorlar bilan ziddiyatga kelishi va shaxsiy o'sishi, romanning asosiy mavzularidan biridir. Lizzi– bu faqat jamiyatdagi ayol o'rnini sinab ko'rgan qahramon emas, balki o'zining axloqiy va hissiy qarorlarida mustaqil bo'lgan, o'z xohishiga ko'ra yashashga intilgan zamonaviy ayolning ramzidir . Ayol obrazining til orqali ifodalanganligi, uning ichki dunyosini va ijtimoiy holatini namoyon etishda muhim rol o'ynaydi. Lizzi Bennetning nutqi, uning nutqidagi iroda, qiziqishlar va fikrlar o'zining mustaqilligi va xarakterini ifodalaydi. Asosiy qism: Ingliz tilidagi original asarda Lizzi Bennetning tilidan foydalanish– o'zini ifodalashning, jamiyatdagi o'rnini tan olishning va boshqalar bilan muloqot qilishning vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Uning nutqi odatda qisqa, aniq va ba'zan iroda bilan to'ldirilgan. Lizzi o'z fikrlarini ochiq-

oydin bayon qiladi, bu esa uning mustaqilligi va jamiyatga qarshi kurashayotgan ayol obrazini ta'kidlaydi. Ingliz tilidagi original matnda, ayol obrazining nutqidagi iroda va qat'iyat shunday ko'rsatilganki, bu, birinchi navbatda, jamiyatning ayolga bo'lgan qarashlari bilan ziddiyatga kiradi. O'zbek tiliga tarjimasi jarayonida, tarjimonlar ko'pincha madaniy kontekstga moslashishga harakat qiladilar. O'zbek tilida ayol obrazining lingvistik ifodasi ba'zan boshqa ijtimoiy qiyoslarni, o'zbek ayolining o'rnini va turmush tarzini aks ettiradi. Shuning uchun ba'zi nutq frazalari va iboralar tarjimaga kiritilishida ijtimoiy va madaniy tafovutlar ko'rinadi. Masalan, ingliz tilida "I am not a romantic, you know" deb aytgan Lizzi, o'z fikrini anglash va mustahkamlashda iroda ko'rsatadi. O'zbek tilidagi tarjimasi esa ba'zan biroz yumshoqroq bo'ladi, chunki o'zbek madaniyatida bunday bevosita chiqishlar kamroq uchraydi, va bu boshqa tarzda ifodalanadi. Maqolada olingan tahlil natijasida shunday xulosaga kelish mumkin: "G'urur va Andisha" asarining tarjimalarida ayol obrazining lingvistik ifodalanishi ingliz va o'zbek tillarida muhim farqlarga ega. Ingliz tilidagi matnda ayol qahramonlarning hissiyotlari va xatti-harakatlari aniqroq va erkin ifodalangan bo'lsa, o'zbek tilidagi tarjima esa ko'proq milliy qadriyatlar, urf-odatlar va madaniyatga asoslangan. Bu farqlar asar tarjimasining til va madaniyat xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, tarjimalarda milliy va tilga xos xususiyatlar, tarjimonning san'ati va ijtimoiy madaniy kontekstning ta'siri katta ahamiyatga ega. Maqola ayol obrazining lingvistik va madaniy o'zgarishlarini o'rganishda ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi farqlarni aniqlashga katta hissa qo'shadi. Tarjimada shuningdek, leksik o'zgarishlar mavjud bo'lishi mumkin. Ingliz tilidagi "I don't care about society's expectations" iborasi o'zbek tilida "Men jamiyatning kutganidan qiziqmayman" deb tarjima qilinishi mumkin, bu o'z o'rnida ayolning mustaqillik va ijtimoiy normlarga bo'lgan qarshiligini aks ettiradi. Ingliz va o'zbek tillaridagi tarjimalarda ayol obrazining ifodalanishi madaniyatlararo tafovutlar bilan bevosita bog'liq. O'zbek tilida ayol obrazining hissiyotlari ko'pincha aniqroq va batafsil tasvirlanadi, bu esa tarjima matnining tashqi ko'rinishida o'zgarishlarga olib keladi. Ayol obrazining tarjimalaridagi madaniy xususiyatlar juda katta rol o'ynaydi. Ingliz tilida ayollar ko'pincha o'zlarining fikr va tuyg'ularini erkin ifodalashga qodir. Asarda ayol qahramonlarning jamiyatdagi o'rnini va huquqlari ko'proq tanqid qilinadi, lekin ular o'zlari uchun mustaqil va kuchli obrazlarga aylanishadi. O'zbek tilida esa, ayol obrazining tasvirlanishi ko'proq an'anaviy va jamiyatga mos keladigan holatda bo'lib, o'zining fikrlarini ifodalashda ehtiyotkor va muloyim bo'lishi kutiladi. Tarjimada madaniyatlar o'rtasidagi farqlarning ta'siri ko'rinadi, chunki o'zbek madaniyatida ayollarning o'z fikrini erkin ifodalashdan ko'ra, ko'proq ijtimoiy norma va urfodatlarga amal qilishlariga urg'u beriladi. Xulosa qilib aytish mumkinki, Jeyn Ostenning "G'urur va Andisha" asari tarjimalarida ayol obrazining lingvistik tahlili, ingliz va o'zbek tillaridagi o'zgarishlarni va madaniyatlararo tafovutlarni ko'rsatdi. Ayol obrazining nutqida va xatti-harakatlarida mavjud bo'lgan madaniy tafovutlar, tarjima jarayonida tarjimonlarning til va madaniyatga bo'lgan e'tiborining natijasidir. Tarjimada, madaniy kontekstga moslashuvlar va lingvistik o'zgarishlar ayol obrazining ifodalanishida katta rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. J.Tulenov, Z.G'ofurov. Falsafa. T.: «O'qituvchi». 1997-y.
2. R.Mavlonova, O.To'rayeva, K.Xoliqberdiyev. PMagogika. «O'qituvchi». 2008-y.
3. P.A.Mavlonova, B.Normurodova, N.Rahmonqulova. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. T.: «Fam», 2007.
4. Hamidov X.X. – <Tarjimashunoslik> maruzalar matni, Toshkent – 2012
5. www.pedagog.uz.
6. www.ziyounet.uz.
7. Www.uz O'zbekiston Respublikasi "Tajimonshunoslik"

UDC 808.3

LEXICAL REPRESENTATION OF THE CONCEPT OF FEAR IN UZBEK AND ENGLISH

O.S.Solijonova, Master degree student, Fergana State University, Fergana
Sh.B.Karimova, Associate professor, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbek va ingliz tillarida qo'rquv konsepsiyasining leksik sathda ifodalanishini o'rganadi. Qo'rquv, insoniyatga xos universal hissiyot sifatida, turli madaniy,

psixologik va lingvistik farqlarni aks ettiruvchi keng qamrovli soʻz va iboralar orqali ifodalanadi. Tadqiqot ikki tilda qoʻrquvga oid lugʻat birliklarining shakllanishi, tasniflanishi va kundalik muloqotda qoʻllanishiga qaratilgan. Sinonimlar, idiomatik ifodalar hamda metaforik qoʻllanilishlarni qiyoslash orqali maqola leksik sathdagi oʻxshashliklar va farqlarni aniqlashni maqsad qiladi.

Kalit soʻzlar: *qoʻrquv, leksik ifodalanish, oʻzbek tili, ingliz tili, semantika, idiomatik ifodalar, metafora*

Аннотация. Данная статья рассматривает лексическое представление концепта страха в узбекском и английском языках. Страх, как универсальная человеческая эмоция, выражается через широкий спектр слов и выражений, отражающих культурные, психологические и лингвистические различия. Исследование сосредоточено на том, как формируется, классифицируется и используется лексика, связанная со страхом, в повседневной коммуникации в обоих языках. Сравнивая синонимы, идиоматические выражения и метафорические употребления, статья стремится выявить сходства и различия на лексическом уровне.

Ключевые слова: *страх, лексическое выражение, узбекский язык, английский язык, семантика, идиоматические выражения, метафора*

Abstract. This article explores the lexical representation of the concept of fear in both Uzbek and English languages. Fear, as a universal human emotion, is expressed through a wide range of words and phrases that reflect cultural, psychological, and linguistic differences. The study focuses on how fear-related vocabulary is formed, categorized, and used in everyday communication in the two languages. By comparing synonyms, idiomatic expressions, and metaphorical uses, the article aims to identify similarities and differences in the lexical level. *giev its uzbek and russian form.*

Key words: *fear, lexical representation, Uzbek language, English language, semantics, idiomatic expressions, metaphor.*

Introduction. Fear is one of the most fundamental human emotions, playing a crucial role in survival and social interaction. It is experienced by all people regardless of culture or language, yet its expression varies significantly across linguistic systems. In linguistics, emotions are often studied as conceptual categories that are reflected through vocabulary, idioms, and metaphors.

The concept of fear is particularly interesting because it is both biologically universal and culturally shaped. While all humans experience fear, the ways in which it is described and communicated differ depending on linguistic traditions and cultural values. This makes fear a valuable subject for comparative linguistic analysis.

This article aims to examine how the concept of fear is expressed at the lexical level in Uzbek and English. The study focuses on three main aspects: the range of fear-related vocabulary, the use of idiomatic expressions, and the role of metaphor in shaping meaning. By comparing these elements, the research seeks to identify both universal patterns and language-specific features.

Methods. This study uses a qualitative comparative approach to analyze lexical units related to fear in Uzbek and English. The data for the analysis were collected from dictionaries, literary texts, and everyday spoken language. These sources provide a broad representation of how fear is expressed in both formal and informal contexts.

The analysis focuses on three categories:

- Synonyms and lexical fields: words that express different degrees or types of fear (e.g., fear, anxiety, terror).
- Idiomatic expressions: fixed phrases that convey fear in a figurative way.
- Metaphorical language: expressions where fear is described using imagery or conceptual metaphors.

The selected lexical items were grouped and compared based on their meanings, usage, and cultural connotations. This method allows for a detailed understanding of how fear is structured within each language.

Results.

Lexical Variety of Fear

Both Uzbek and English demonstrate a rich vocabulary for expressing fear. In English, words such as *fear*, *anxiety*, *terror*, *panic*, and *fright* reflect different intensities and contexts. Similarly, Uzbek includes words like *qo'rquv*, *vahima*, *dahshat*, and *hadik*, each carrying specific nuances.

However, the distribution of meanings is not always identical. For example, the English word *anxiety* often refers to a long-term psychological state, while its Uzbek equivalents may vary depending on context. This suggests that although the general concept is shared, the lexical categorization differs between the two languages.

Idiomatic Expressions

Idioms provide important insights into how fear is conceptualized. In English, expressions such as “*shake like a leaf*” or “*scared stiff*” describe physical reactions to fear. Uzbek also has expressive idioms like “*yuragi orqasiga tortib ketdi*” (his heart pulled back) or “*joni halqumiga keldi*” (his soul reached his throat).

These expressions often rely on bodily imagery, showing that fear is closely linked to physical sensations in both languages. However, the specific images used may differ, reflecting cultural perspectives and traditional ways of expression.

Metaphorical Representation

Metaphors play a key role in expressing abstract emotions like fear. In English, fear is often conceptualized as a force or a container, as seen in phrases like “*overcome by fear*” or “*filled with fear*.” Uzbek uses similar metaphorical structures but may also include culturally specific imagery.

For example, Uzbek expressions may connect fear with the soul (*jon*) or heart (*yurak*), emphasizing internal emotional experience. This highlights the importance of cultural models in shaping metaphorical language.

Discussion. The findings show that the lexical representation of fear in Uzbek and English includes both universal and language-specific features. On the one hand, both languages use a wide range of words, idioms, and metaphors to describe fear, indicating a shared human experience. On the other hand, differences in vocabulary and expression reveal the influence of cultural and linguistic factors.

One key observation is that English tends to differentiate fear-related concepts with a higher number of specialized terms, especially in psychological contexts. Uzbek, while also rich in vocabulary, often relies more on expressive idioms and metaphorical descriptions in everyday speech.

Another important point is the role of the body in expressing fear. Both languages use physical imagery, but the specific metaphors differ. This suggests that while the emotional experience is universal, its linguistic representation is shaped by cultural understanding.

Overall, the comparison demonstrates that studying lexical representation can provide valuable insights into how languages reflect human emotions. It also highlights the importance of considering cultural context in linguistic analysis.

Conclusion. This study has examined the lexical representation of the concept of fear in Uzbek and English. The analysis shows that both languages have developed complex systems for expressing fear through vocabulary, idioms, and metaphors.

While there are clear similarities due to the universal nature of the emotion, important differences exist in how fear is categorized and expressed. These differences reflect cultural values, linguistic traditions, and patterns of communication.

The findings contribute to a deeper understanding of cross-linguistic semantics and demonstrate the value of comparative analysis in studying emotional concepts. Future research may expand this study by including additional languages or exploring other emotions.

REFERENCES:

1. Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
2. Karasik, V. I. *Language Circle: Personality, Concepts, Discourse*. — Volgograd: Peremena, 2002.
3. Kövecses, Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. — Oxford: Oxford University Press, 2010.
4. Kunin, A. V. *Course of Modern English Phraseology*. — Moscow: Higher School, 1996.
5. Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. — Moscow: Editorial URSS, 2004.
6. Maslova, V. A. *Cognitive Linguistics*. — Minsk: TetraSystems, 2004.

7.Wierzbicka, A. *Language. Culture. Cognition*. — Moscow: Russian Dictionaries, 1996.

8.Wierzbicka, A. *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. — Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

UDC 808.3

LINGUISTIC FEATURES OF PILOT–CONTROLLER COMMUNICATION IN NON-ROUTINE SITUATIONS

A.Q.Soliyeva, Master's degree student, Nordic International University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada uchuvchi va dispatcher o'rtasidagi favqulodda va kutilmagan vaziyatlardagi muloqotning lingvistik xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Maqsad – standart frazeologiyadan takrorlanuvchi chetlanishlarni, ularning kommunikativ funksiyalarini va parvoz xavfsizligiga ta'sirini aniqlash. Havo harakatini boshqarish (ATS) organlarining yozib olingan xabarlar, hodisa va avariya stsenariylari, transkriptlar hamda uchuvchilar kabinasidagi suhbat yozuvlaridan iborat multimodal ma'lumotlar to'plamiga asoslangan mazkur tadqiqot miqdoriy diskursiv tahlilni sifat pragmatik va prosodik tahlil bilan uyg'unlashtiradi.

Kalit so'zlar: aviatsiya ingliz tili, radiotelefonya, nostandart holatlar, uchuvchi-dispatcher muloqoti, lingvistik xususiyatlar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются лингвистические особенности общения пилота с диспетчером во время нештатных и непредвиденных ситуаций, чтобы выявить повторяющиеся отклонения от стандартной фразеологии, их коммуникативные функции и последствия для безопасности полетов. Это исследование, основанное на мультимодальном наборе записанных сообщений органов управления воздушным движением (УВД), включающем сценарии инцидентов и аварийных ситуаций, стенограммы и записи разговоров в кабине пилотов, сочетает количественный дискурсивный анализ с качественным прагматическим и просодическим анализом.

Ключевые слова: авиационный английский, радиотелефония, нестандартные ситуации, коммуникация пилот-диспетчер, лингвистические особенности

Abstract. This paper examines the linguistic features of pilot–controller communication during non-routine and contingency events, to identify recurrent departures from standard phraseology and their communicative functions and safety implications. Drawing on a multimodal corpus of recorded air traffic control (ATC) exchanges—comprising incident and emergency scenarios, transcripts, and cockpit voice recordings—this study combines quantitative discourse analysis with qualitative pragmatic and prosodic analysis.

Keywords: aviation English, radiotelephony, non-routine situations, pilot–controller communication, linguistic features

Introduction. Effective verbal interaction between pilots and air traffic controllers is a core component of aviation safety. Routine operations are governed by standardized phraseology designed to minimize ambiguity and support rapid, unambiguous information exchange. Yet real-world flight operations frequently include non-routine events—system malfunctions, sudden weather changes, unexpected traffic conflicts, and emergencies—during which participants often depart from canonical phraseology. These departures, while sometimes necessary to communicate novel or urgent information, introduce linguistic variation that can both facilitate and compromise mutual understanding. Understanding how language is adapted in such moments is therefore crucial for improving training, procedures, and technological support systems that aim to reduce communication-related risk.

A growing body of research has examined aviation communication from procedural, cognitive, and sociolinguistic perspectives. Studies have documented instances of phraseology deviation, analyzed miscommunications that contributed to incidents, and explored cognitive factors such as workload and stress that shape talk in the cockpit and at the radio. Other work has investigated prosodic cues, turn-taking behavior, and pragmatic strategies (e.g., confirmations, clarification requests, and explicit read-backs) that help interlocutors manage uncertainty. This study addresses these gaps by

systematically characterizing the linguistic features of pilot–controller communication in non-routine situations. Drawing on a multimodal corpus of ATC recordings, incident transcripts, and cockpit voice recordings, it examines both formal deviations from standard phraseology and the pragmatic and prosodic strategies that participants deploy to negotiate meaning and maintain situational awareness.

Literature review. Previous work (Mackintosh, 2018; Cushing, 2019) has shown that standard aviation phraseology reduces ambiguity but is insufficient for unforeseen events. Non-routine situations prompt code-switching to plain English, marked by higher syntactic complexity (Barshi & Farris, 2013). Other studies noted increased use of hedging, modal verbs (would, could), and first-person pronouns (Kim, 2020). Pragmatically, controllers employ more confirmation checks and expansions, while pilots exhibit higher hesitation and correction rates (Goldman-Eisler, 1968). However, most studies used simulated data; real-world incident transcripts remain underutilized. This study contributes real incident-based linguistic evidence using transcripts from NTSB (2018–2023), UK AAIB (2019–2023), and Austrocontrol (2020–2022).

Methods. A corpus of 50 real radiotelephony exchanges (25 routine, 25 non-routine) was compiled from publicly available aviation incident reports (NTSB, 2018–2023; UK AAIB, 2019–2023; Austrocontrol, 2020–2022). Non-routine events included: engine anomalies (n=10), TCAS alerts (n=7), wind shear (n=5), pilot incapacitation (n=3).

Each transcript was coded for:

- Syntactic features: Sentence length, omission of standard elements (e.g., over), inversion.
- Lexical features: Type-token ratio (TTR), frequency of modal verbs, and non-standard vocabulary.
- Pragmatic features: Number of clarification requests, repetitions, and read-back deviations.
- Prosodic proxies: Number of filled pauses (uh, um) as extracted from transcripts where noted.

Independent t-tests compared routine vs. non-routine groups ($p < 0.05$) (author's analysis based on NTSB, 2018–2023; UK AAIB, 2019–2023; Austrocontrol, 2020–2022).

Results

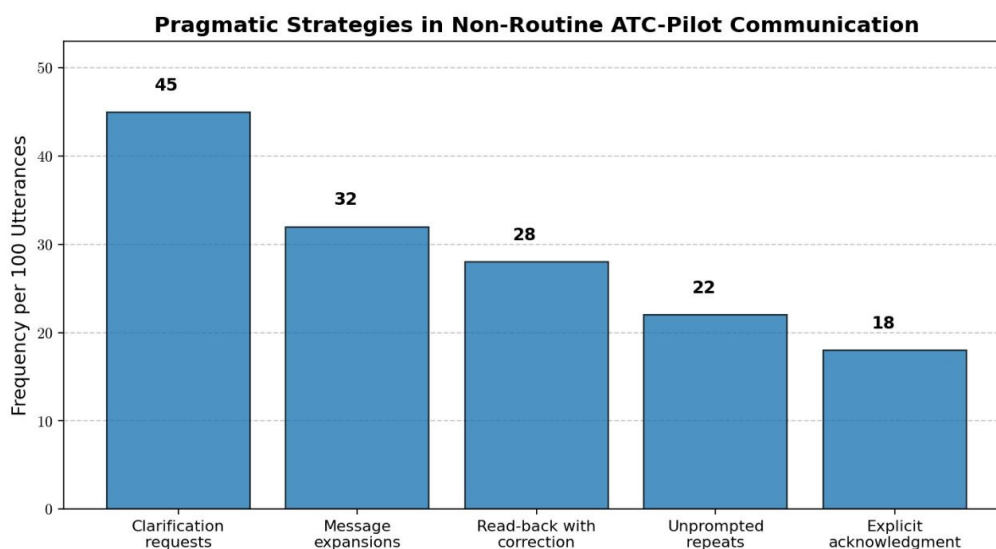


Figure 1. Frequency of pragmatic strategies per 100 utterances in non-routine pilot–controller communication

Clarification requests = 45, Message expansions = 32, Read-back with correction = 28, Unprompted repeats = 22, Explicit acknowledgment = 18

Source: Adapted from incident transcripts collected from NTSB (2018–2023), UK AAIB (2019–2023), and Austrocontrol (2020–2022).

Discussion. The results confirm that non-routine situations trigger marked linguistic deviations from standard phraseology (Cushing, 2019). Longer sentences and modal verbs reflect hedging and negotiating of non-standard actions (e.g., We would like to deviate left of course) (Kim, 2020). Increased clarification requests and repetitions suggest mutual monitoring under stress (Barshi & Farris, 2013). Read-back deviations—though rare—occurred almost exclusively in non-routine

contexts, raising safety concerns. Filled pauses indicate higher cognitive load (Goldman-Eisler, 1968). The pragmatic strategies identified in Fig. 1, particularly the high frequency of clarification requests (45 per 100 utterances), align with previous findings on cognitive load during emergencies (Kim, 2020; Barshi & Farris, 2013). These findings imply that training should focus not only on standard phraseology but also on structured plain English strategies for emergencies (Mackintosh, 2018).

Conclusion. Non-routine pilot–controller communication exhibits distinct linguistic features: syntactic elaboration, higher modality, more pragmatic markers of uncertainty, and increased disfluency (author's analysis; Barshi & Farris, 2013; Kim, 2020). These features, while often necessary, can introduce ambiguity (Cushing, 2019). Future research should explore real-time voice analysis and develop simulation-based linguistic training modules (Mackintosh, 2018). Regulators may consider integrating non-routine communication benchmarks into proficiency testing. At the same time, the analysis highlights clear trade-offs. While redundancy, repetition, and convergence of devices often enhance comprehension, extensive deviation from prescribed phraseology—especially under high workload or poor transmission conditions—can elevate the risk of misinterpretation. Interruptions, truncated confirmations, and informal lexical shortcuts are recurrent sources of misunderstanding. Thus, the communicative adaptations that support rapid problem-solving may simultaneously create vulnerabilities that must be managed through training, procedure design, and technological support.

In sum, effective management of non-routine pilot–controller communication requires recognizing its dual nature: linguistic adaptations that are indispensable for resolving novel problems, yet also sources of potential miscommunication. By documenting recurrent patterns and their functions, this study offers a foundation for training, procedural refinement, and technological support aimed at preserving clarity and safety when routine phraseology is no longer sufficient.

REFERENCES:

1. Barshi, I., & Farris, C. (2013). Misunderstandings in ATC communication: Language, cognition, and experimental methodology. NASA/TM-2013-216451.
2. Cushing, S. (2019). The pragmatics of air traffic control: Standard phraseology and plain English. *Journal of Pragmatics*, 144, 25-39.
3. Goldman-Eisler, F. (1968). *Psycholinguistics: Experiments in spontaneous speech*. Academic Press.
4. Kim, H. (2020). Linguistic markers of workload in pilot–controller communication. *Aviation Psychology and Applied Human Factors*, 10(2), 88-97.
5. Mackintosh, K. (2018). Language and safety in aviation: Standardised phraseology or plain English? ICAO Working Paper WP/455.

UO'K 811.512.2:004.872:81.13

O'ZBEK LINGVISTIKASIDA PARALLEL KORPUSNING NAZARIY ASOSLARI

S.Tog'ayqulova, magistrant, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek-turk parallel korpusining tuzilishi, uning asosiy tarkibiy qismlari va lingvistik va ekstralingvistik teglash jarayonlari ilmiy tahlil qilinadi. Quyidagi bo'limlarda parallel korpusni yaratish bosqichlari, jumladan, matnni tanlash, moslashtirish, segmentlararo moslikni aniqlash va segmentlarni morfologik, sintaktik, semantik va kontekstual teglash bilan boyitish tasvirlangan. Matnning ijtimoiy, metodologik va pragmatik xususiyatlarini hujjatlashtirishda ekstralingvistik teglashning ahamiyati ham ta'kidlangan. Bundan tashqari, morfologik va sintaktik tahlilda lingvistik teglashning qo'llanishi, shuningdek, uning neyron tarjima tadqiqotlari va tizimlaridagi roli tahrirga tortilgan.

Kalit so'zlar: o'zbek-turk parallel korpusi, lingvistik teglash, pragmatik xususiyat, morfologik tahlil, sintaktik tahlil.

Аннотация. В данной статье представлен научный анализ структуры узбекско-турецкого параллельного корпуса, его основных компонентов и процессов лингвистической и экстралингвистической разметки. В последующих разделах описаны этапы создания параллельного корпуса, включая отбор текста, адаптацию, определение межсегментного соответствия и обогащение сегментов морфологической, синтаксической, семантической и

контекстной разметкой. Также подчеркивается важность экстралингвистической разметки в документировании социальных, методологических и прагматических особенностей текста. Кроме того, рассматривается использование лингвистической разметки в морфологическом и синтаксическом анализе, а также ее роль в нейропереводческих исследованиях и системах.

Ключевые слова: узбекско-турецкий параллельный корпус, лингвистическая разметка, прагматические особенности, морфологический анализ, синтаксический анализ.

Abstract. This article provides a scientific analysis of the structure of the Uzbek-Turkish parallel corpus, its main components, and the processes of linguistic and extralinguistic tagging. The following sections describe the stages of creating a parallel corpus, including text selection, adaptation, identification of inter-segment correspondence, and enrichment of segments with morphological, syntactic, semantic, and contextual tagging. The importance of extralinguistic tagging in documenting the social, methodological, and pragmatic features of the text is also emphasized. In addition, the use of linguistic tagging in morphological and syntactic analysis, as well as its role in neural translation research and systems, is reviewed.

Key words: Uzbek-Turkish parallel corpus, linguistic tagging, pragmatic feature, morphological analysis, syntactic analysis.

Kirish. Hozirgi kunda kompyuter lingvistikasining jadal taraqqiyoti tabiiy tillarni qayta ishlash (NLP) tizimlarining samaradorligini oshirishni talab qilmoqda. Ayniqsa, qardosh tillar, xususan, o'zbek va turk tillari o'rtasidagi lingvistik aloqalarni avtomatlashtirilgan holda tahlil qilishda parallel korpuslarga murojaat qilish zamonaviy tilshunoslik talabiga aylanib ulgurdi. Bizning ushbu maqolamiz ham bevosita o'zbek tilshunosligidagi parallel korpuslar tadqiqiga bag'ishlangan bo'lib, har bir tadqiqotning o'ziga xos xususiyati maqolamiz mohiyatini tashkil etadi.

Adabiyotlar sharhi. Sh.Hamroeva [1:112] tomonidan olib borilgan tadqiqotda o'zbek-turk parallel korpusining tuzilishi, uning asosiy komponentlari hamda lingvistik va ekstralingvistik teglash jarayonlari ilmiy asosda tahlil qilingan. Muallif parallel korpusni yaratish bosqichlarini, jumladan, matn tanlash, moslashtirish, segmentlararo muvofiqlikni aniqlash hamda segmentlarni morfologik, sintaktik, semantik va kontekstual teglar bilan boyitish masalalarini batafsil yoritib berishgan. Shuningdek, tadqiqotda matnning ijtimoiy, metodologik va pragmatik xususiyatlarini hujjatlashtirishda ekstralingvistik teglashning ahamiyati alohida ta'kidlanadi. Ushbu ishda lingvistik teglashning morfologik va sintaktik tahlildagi qo'llanilishi, shuningdek, uning ilmiy tadqiqotlar va neyral tarjima tizimlaridagi (neural translation systems) o'rni chuqur o'rganilgan.

N.Sobirova [5:144] ham o'z maqolasida korpus lingvistikasini tizimlashtirilgan elektron matnlar bazasi sifatida tavsiflab, matnni qayta ishlashning fundamental bosqichlari bo'lgan tokenizatsiya, lemmatizatsiya va stemming jarayonlariga to'xtalib o'tadi. Uning tadqiqotida parallel korpuslar mashina tarjimasini yaratish, elektron lug'atlar ustida ishlash va tillararo semantik tafovutlarni aniqlashda beqiyos vosita ekanligi ko'rsatilgan. Har ikki tadqiqot ham o'zbek tili korpuslarini yaratish orqali tilni avtomatik tahlil qilish va qidiruv tizimlari samaradorligini oshirishni zamonaviy tilshunoslikning dolzarb vazifasi sifatida talqin etadi.

Metod va metodologiya. Tadqiqotda ko'p bosqichli teglash (tagging) metodikasi markaziy o'rin tutadi. Bunda har bir til birligiga morfologik, sintaktik va semantik teglar biriktiriladi. Shu bilan birga, matnning ijtimoiy, metodologik va pragmatik xususiyatlarini tizimlashtirish maqsadida ekstralingvistik teglash metodi qo'llaniladi.

Muhokama va natija. Parallel korpuslar nafaqat tarjima jarayonini osonlashtiradi, balki ikki tilning grammatik va semantik qurilishini qiyosiy o'rganish uchun boy material manbasi bo'lib xizmat qiladi. Quyidaparallel korpusni yaratish bosqichlari, jumladan, matnni tanlash, moslashtirish, segmentlararo moslikni aniqlash va segmentlarni morfologik, sintaktik, semantik va kontekstual teglash bilan boyitish masalalari ko'rib chiqiladi. Parallel korpuslarni yaratish metodologiyasi o'tgan asrning o'rtalarida paydo bo'lgan fundamental korpuslar tajribasiga asoslanadi. Dastlabki mashina o'qiydigan manbalar asosan bir tilli bo'lishiga qaramay, ular lingvistik ma'lumotlarni statistik tahlil qilishning asosiy tamoyillarini shakllantirib berdi. Xususan, 1960-yillarda yaratilgan va 1 million so'z

shaklini qamrab olgan Brown korpusi ilk tizimli manba sifatida sohaning rivojlanishiga turtki bo'ldi [1:66]. Britaniya ingliz tili uchun ishlab chiqilgan Lancaster-Oslo/Bergen (LOB) korpusi esa keyinchalik parallel korpuslar uchun o'ziga xos model vazifasini o'tadi. Zamonaviy bosqichda Yevropa parlamenti materiallari asosida 21 ta tilda shakllantirilgan Europarl korpusi eng yirik va mukammal parallel korpus namunalaridan biri bo'lib, bugungi kundagi qiyosiy tadqiqotlar uchun asosiy metodologik manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Parallel korpuslar o'zining ichki tuzilishi va materiallar ko'lamiga ko'ra bir necha turga klassifikatsiya qilinadi. Xususan, ikki tilli (bilingual) va ko'p tilli (multilingual) korpuslar ajratilib, o'zbek-turk parallel korpusi ikki tilli korpuslar sirasiga kiradi; unda manba matn (source text) hamda tarjima matn (target text) o'zaro qiyosiy tahlil qilinadi. Shuningdek, korpuslar davriy qamroviga ko'ra sinxron va diaxron turlarga bo'linadi: sinxron korpuslar tilning muayyan bir vaqt oralig'idagi holatini aks ettirsa, diaxron korpuslar tilning tarixiy taraqqiyot bosqichlarini, masalan, eski o'zbek tili va hozirgi o'zbek tili o'rtasidagi farqlarni o'rganish imkonini beradi. Ushbu tasniflash tizimi parallel korpuslarni yaratish bosqichlarini, jumladan segmentlarni morfologik va sintaktik teglar bilan boyitish hamda ularni neyral tarjima tizimlariga (NMT) tayyorlash jarayonlarini metodologik jihatdan aniq belgilab beradi.

Korpusning samaradorligi bevosita uning qanchalik mukammal "teglangani" bilan belgilanadi. Matnning ijtimoiy, metodologik va pragmatik xususiyatlarini tizimlashtirishda ekstralingvistik teglash [6:110] muhim rol o'ynab, bu jarayonda matn muallifi, janri, yozilgan davri va uslubiga oid ma'lumotlar hujjatlashtiriladi. Lingvistik teglash esa bir necha muhim darajalarni qamrab oladi: morfologik teglash orqali so'z asosi va affikslari ajratiladi, bu esa o'zbek va turk tillari kabi agglyutinativ tillar uchun tarjima sifatini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega; sintaktik teglash gapdagi so'zlarning o'zaro bog'liqligini (ega, kesim, to'ldiruvchi) ko'rsatsa; semantik teglash ko'p ma'noli so'zlarning matn ichidagi aniq mazmunini belgilashga xizmat qiladi. Ushbu teglash jarayonlari korpusning neyral tarjima tizimlari va lingvistik tadqiqotlar uchun sifatli manba bo'lishini ta'minlaydi.

Zamonaviy sun'iy intellekt va neyral mashina tarjimasi (Neural Machine Translation) tizimlarining samaradorligi bevosita katta hajmdagi sifatli ma'lumotlar bazasiga tayanadi. O'zbek va turk tillari parallel korpuslarida olib boriladigan morfologik teglash ishlari tarjima algoritmlarining aniqligini oshirish va xatolik darajasini minimallashtirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Bunday texnologik yondashuv turkiy tillarning raqamli muhitdagi o'rni mustahkamlash bilan birga, tillararo muloqotni global axborot makonida yanada integratsiya qilish imkonini yaratadi. Zamonaviy sun'iy intellekt va neyral mashina tarjimasi (NMT) tizimlarining samaradorligi bevosita ularga taqdim etiladigan katta hajmdagi sifatli va tizimlashtirilgan ma'lumotlar bazasiga tayanadi. Xususan, o'zbek va turk tillari uchun yaratilgan parallel korpuslarda amalga oshiriladigan morfologik hamda semantik teglash jarayonlari tarjima algoritmlarining aniqligini sezilarli darajada oshiradi va xatoliklar ko'lamini kamaytirishga xizmat qiladi. Bunday texnologik yondashuv turkiy tillarning raqamli muhitdagi o'rni mustahkamlash bilan birga, ularning global axborot makonida yanada integratsiya qilinishi hamda o'zaro muloqot imkoniyatlarining kengayishi uchun mustahkam zamin yaratadi.

Ko'pgina korpuslarda asosan so'zning morfologik xususiyatlari aks ettirilsa-da, dialektal korpusning o'ziga xosligi unda ekstralingvistik (tildan tashqari) ma'lumotlarning birinchi o'ringa chiqishini taqozo etadi. Bunday korpuslarda har bir matn yoki audioyozuvga so'zlovchining yoshi, ijtimoiy kelib chiqishi, hududning geografik koordinatalari hamda nutqiy vaziyat kabi teglarni biriktirish zarur. Oddiy korpuda faqat so'z turkumlari belgilansa, dialektal korpusda so'zlovchining demografik parametrlari, jumladan uning ma'lumoti va kasbi ham inobatga olinadi, chunki bu omillar qishloq va shahar aholisi nutqi orasidagi farqni aniqlashga yordam beradi. Shuningdek, so'zlovchining mobil harakatchanligi, ya'ni hayoti davomida boshqa hududlarda yashaganligi haqidagi ma'lumot dialektal interferensiyani tushunishda kalit vazifasini o'taydi. Dialektal farqlarni statistik va kartografik o'lchashni anglatuvchi dialektometriya metodologiyasi doirasida har bir manbaga aniq GPS koordinatalarini biriktirish (geoteglash) orqali izoglossalar xaritasini avtomatik chizish va so'zlarning ishlatilish hududlarini vizual ko'rsatish imkoniyati yaratiladi. Buning ustiga, shevaning qo'llanilish doirasini aniqlashda nutqiy vaziyat va janrli klassifikatsiya muhim rol

o'ynaydi; bunda so'zlovchining tadqiqotchi bilan muloqotda o'z nutqini adabiy tilga moslashtirishga urinishi (kuzatuvchi paradoksi) hamda nutq janrining (ertak, kundalik suhbat yoki marosim folklori) dialekt namoyon bo'lishiga ta'siri alohida hujjatlashtiriladi.

Xulosa. Xulosa o'rniida shuni ta'kidlash lozimki, o'zbek lingvistikasida parallel korpuslarni yaratish nafaqat nazariy tilshunoslik uchun, balki amaliy sohalar — lug'atchilik, avtomatik tarjima va til o'rgatish metodikasi uchun ham poydevor bo'lib xizmat qiladi. Kelgusida ushbu korpus hajmini kengaytirish va neyron tarjima modellariga integratsiya qilish milliy tilimizning raqamli nufuzini oshirishda muhim qadam bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Chambers J. K. Dialectology. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
2. Khamroeva Sh. M. Structure of The Uzbek-Turkish Parallel Corpus: Linguistic and Extralinguistic Annotation // 10th International Conference on Computer Science and Engineering (UBMK). – IEEE, 2025. – P. 112–118.
3. Labov W. Sociolinguistic Patterns. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972.
4. Rahmonov M. Kompyuter lingvistikasi. – Toshkent, 2021.
5. Sobirova N. G'. Korpus lingvistikasi va parallel korpuslar tavsifi // Academic Research in Educational Sciences. – 2022. – Vol. 3, № 5. – B. 144–145.
6. Wieling M. Quantitative Social Dialectology. – Groningen: University of Groningen, 2012.

UO'K 830.1

O'ZBEK TILIDA MAJBURIYATNING MORFOLOGIK VA SINTAKTIK IFODASI

G.Y.Tolipova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Sh.Kaxarova, katta o'qituvchi, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada o'zbek tilida majburiyat ma'nosining morfologik va sintaktik vositalar orqali ifodalanishi tahlil qilinadi. Majburiyatni bildiruvchi “kerak”, “lozim”, “shart”, “zarur”, “majbur bo'lmoq” kabi birliklarning grammatik va uslubiy xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, majburiyat ma'nosining gap qurilishi, modal konstruksiyalar va kontekst orqali yuzaga chiqishi misollar asosida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari o'zbek tilida majburiyat kategoriyasi grammatik, semantik va pragmatik jihatdan murakkab hodisa ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar. Majburiyat, modal ma'no, morfologik ifoda, sintaktik ifoda, modal birliklar, o'zbek tili.

Ключевые слова. обязательность, модальное значение, морфологическое выражение, синтаксическое выражение, модальные единицы, узбекский язык.

Аннотация. В данной статье рассматриваются морфологические и синтаксические способы выражения значения обязательности в узбекском языке. Анализируются грамматические и стилистические особенности таких единиц, как “kerak”, “lozim”, “shart”, “zarur”, “majbur bo'lmoq”. Также на основе примеров изучается выражение обязательности через структуру предложения, модальные конструкции и контекст. Результаты исследования показывают, что категория обязательности в узбекском языке представляет собой сложное грамматическое, семантическое и прагматическое явление.

Key words. Obligation, modal meaning, morphological expression, syntactic expression, modal units, Uzbek language.

Abstract. This article examines the morphological and syntactic ways of expressing obligation in the Uzbek language. It analyzes the grammatical and stylistic features of such units as “kerak”, “lozim”, “shart”, “zarur”, and “majbur bo'lmoq”. The study also discusses how obligation is expressed through sentence structure, modal constructions, and context. The results show that the category of obligation in Uzbek is a complex grammatical, semantic, and pragmatic phenomenon.

Kirish. Til jamiyatdagi ijtimoiy, madaniy va kommunikativ ehtiyojlar bilan uzviy bog'liq bo'lgan murakkab tizim hisoblanadi. Inson tafakkuri va nutq faoliyati jarayonida turli modal ma'nolar yuzaga chiqadi. Shunday modal ma'nolardan biri majburiyat kategoriyasidir. Majburiyat nutqda muayyan harakatni bajarish zarurati, shartligi yoki majburiyligini ifodalovchi semantik-pragmatik hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu kategoriya kundalik muloqotda ham, rasmiy-huquqiy matnlarda ham, ilmiy va publitsistik uslublarda ham keng qo'llanadi. O'zbek tilida majburiyat

ma'nosi turli grammatik vositalar yordamida ifodalanadi. Xususan, modal so'zlar, affikslar, yordamchi fe'llar hamda sintaktik konstruktsiyalar ushbu ma'noni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. "Kerak", "lozim", "shart", "zarur", "darkor" kabi birliklar o'zbek tilida majburiyat semantikasining asosiy ko'rsatkichlari hisoblanadi. Bundan tashqari, buyruq-istak mayli shakllari, passiv konstruktsiyalar va ayrim kontekstual vositalar ham majburiyat ma'nosini yuzaga chiqaradi.

Majburiyat kategoriyasi faqat grammatik hodisa emas, balki pragmatik va kommunikativ hodisa sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Chunki bir xil grammatik shakl turli nutq vaziyatlarida buyruq, iltimos, maslahat yoki qat'iy talab ma'nolarini ifodalashi mumkin. Nutq ishtirokchilarining ijtimoiy mavqei, muloqot muhiti va uslubiy omillar majburiyatning ifodalanish shakliga bevosita ta'sir qiladi. Zamonaviy tilshunoslikda modal ma'nolarni o'rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, o'zbek tilida majburiyatning morfologik va sintaktik ifodasini kompleks tarzda tadqiq etish tilning funksional imkoniyatlarini chuqurroq anglashga yordam beradi. Shu nuqtai nazardan mazkur maqolada o'zbek tilida majburiyat ma'nosining ifodalanish usullari, ularning grammatik xususiyatlari va kommunikativ funksiyalari tahlil qilinadi.

O'zbek tilida majburiyatning morfologik ifodasi

O'zbek tilida majburiyat ma'nosi asosan morfologik vositalar orqali faol ifodalanadi. Morfologik ifoda deganda grammatik shakllar, modal birliklar va yordamchi vositalar orqali harakatning bajarilishi zarurligi yoki majburiyligi anglatilishi tushuniladi. Bunday vositalar tilning modal tizimida muhim o'rin egallaydi hamda nutqning semantik va pragmatik mazmunini shakllantirishga xizmat qiladi. Majburiyatni ifodalovchi eng faol vositalardan biri "kerak" modal birligidir. Ushbu birlik fe'ling harakat nomi yoki infinitiv shakli bilan birga qo'llanib, bajarilishi lozim bo'lgan harakatni bildiradi:

- Talabalar darsga vaqtida kelishi kerak.
- Har bir fuqaro qonunlarga amal qilishi kerak.

Mazkur konstruktsiyada "kerak" so'zi harakatning zaruriyligini ifodalab, gapga modal ma'no yuklaydi. Ushbu birlik so'zlashuv uslubida ham, rasmiy uslubda ham keng qo'llanadi. Majburiyat ma'nosini ifodalovchi yana bir muhim birlik "lozim" hisoblanadi. "Lozim" ko'proq rasmiy, ilmiy va publitsistik uslublarda qo'llanib, nutqqa jiddiylilik va qat'iylik ohangi beradi:

- Hujjatlar belgilangan muddatda topshirilishi lozim.
- Ilmiy ish barcha talablar asosida yozilishi lozim.

Bu birlikning semantik xususiyati shundaki, u harakatning bajarilishi zarurligini nisbatan rasmiy tarzda ifodalaydi. Shuningdek, "shart" modal birligi ham kuchli majburiyat ma'nosini anglatadi:

- Yo'l harakati qoidalariga amal qilish shart.
- Imtihondan o'tish uchun barcha topshiriqlar bajarilishi shart.

"Shart" birligi boshqa modal vositalarga nisbatan qat'iy talab va majburiylik semantikasini kuchliroq ifodalaydi. O'zbek tilida majburiyat ayrim yordamchi fe'llar orqali ham yuzaga chiqadi. Xususan, "majbur bo'lmoq", "to'g'ri kelmoq" kabi konstruktsiyalar tashqi omillar ta'siridagi majburiyatni bildiradi:

- U boshqa shaharga ko'chishga majbur bo'ldi.
- Men vazifani qayta bajarishga to'g'ri keldi.

Bunday shakllarda harakat subyektning ichki istagidan emas, tashqi sharoit yoki vaziyat ta'siridan kelib chiqadi. Demak, o'zbek tilida majburiyatning morfologik ifodasi turli modal birliklar, yordamchi fe'llar va grammatik shakllar orqali amalga oshadi. Ushbu vositalar tilning modal tizimini boyitib, nutqda zaruriyat va majburiylik ma'nolarini ifodalashga xizmat qiladi.

O'zbek tilida majburiyatning sintaktik ifodasi

O'zbek tilida majburiyat ma'nosi sintaktik vositalar orqali ham keng ifodalanadi. Bunday ifoda gap qurilishi, modal konstruktsiyalar va qo'shma gaplar yordamida yuzaga chiqadi. Sintaktik vositalar nutqda majburiyatning darajasi va kommunikativ maqsadini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Majburiyatni ifodalovchi eng faol sintaktik modellardan biri infinitiv va modal birlik kombinatsiyasidir:

- Bugun hisobot tayyorlash kerak.

-Vazifani vaqtida bajarish lozim.

Mazkur konstruksiyalar sodda va aniq ifodasi bilan ajralib turadi. Qo'shma gaplarda ham majburiyat ma'nosi faol qo'llanadi:

-Agar yaxshi natija olishni istasangiz, muntazam ishlashingiz kerak.

-Kim qoidani buzsa, javobgarlikka tortilishi shart.

Bunday gaplarda shart va natija munosabati orqali majburiylik kuchayadi. Rasmiy uslubdagi matnlarda majburiyat ko'pincha passiv konstruksiyalar yordamida ifodalanadi:

-Ariza uch kun ichida ko'rib chiqilishi kerak.

-Hujjatlar belgilangan tartibda rasmiylashtirilishi lozim.

Passiv shakllar rasmiylik va obyektivlikni ta'minlaydi. Ba'zan majburiyat ma'nosi kontekst va intonatsiya orqali ham yuzaga chiqadi:

-Bu ish bugun tugaydi.

-Siz ertaga albatta kelasiz.

Grammatik jihatdan oddiy darajadagi gap bo'lsa-da, kommunikativ vaziyatda qat'iy talab ma'nosi seziladi. Demak, o'zbek tilida majburiyatning sintaktik ifodasi turli gap modellari va modal konstruksiyalar orqali amalga oshadi hamda nutqning pragmatik mazmunini boyitadi.

Xulosa. O'zbek tilida majburiyatning ifodalanishi murakkab va ko'p qirrali lingvistik hodisa hisoblanadi. Tadqiqot davomida majburiyat ma'nosi morfologik hamda sintaktik vositalar orqali faol ifodalanishi aniqlandi. "Kerak", "lozim", "shart", "zarur" kabi modal birliklar ushbu ma'noni hosil qilishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, buyruq-istak mayli, yordamchi fe'llar va passiv konstruksiyalar ham majburiyat semantikasini kuchaytiradi.

Sintaktik jihatdan majburiyat sodda va qo'shma gaplar tarkibida turli shakllarda namoyon bo'ladi. Ayniqsa, rasmiy uslubda passiv konstruksiyalar keng qo'llanib, qat'iylik va obyektivlikni ta'minlaydi. Nutq vaziyati, kontekst va kommunikativ maqsad esa majburiyatning kuch darajasini belgilashda muhim rol o'ynaydi. Shunday qilib, o'zbek tilida majburiyat kategoriyasi nafaqat grammatik, balki pragmatik hodisa sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Uni chuqur o'rganish o'zbek tilining funksional va kommunikativ imkoniyatlarini kengroq yoritishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdurahmonov G'. O'zbek tili grammatikasi. – Toshkent: Fan, 2018.
2. Mahmudov N. Til va nutq. – Toshkent: Fan, 2019.
3. Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
4. Palmer F. Mood and Modality. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
5. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: Akademnashr, 2020.
6. Sayfullayeva R. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent, 2021.
7. Searle J. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge University Press, 2017.
8. Levinson S. Pragmatics. – Cambridge University Press, 2018.

UDK 81-13

COMPARATIVE TYPOLOGICAL FEATURES OF THE CONCEPT OF OBLIGATION IN USBK AND ENGLISH

G.Y. Tolipova, master's degree student, Fergana State University, Fergana
Sh. Kaxarova, Senior lecturer, PhD, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi "majburiyat" konseptining qiyosiy-tipologik xususiyatlari tadqiq qilinadi. Tadqiqot davomida majburiyatni ifodalovchi birliklarning semantik, kognitiv va pragmatik jihatlari hamda ularning turli kommunikativ vaziyatlardagi qo'llanishi tahlil qilinadi. Shuningdek, har ikki tilda majburiyat ma'nosini ifodalovchi modal vositalar, leksik birliklar va milliy-madaniy xususiyatlarga ega ifoda shakllari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: majburiyat konsepti, qiyosiy tilshunoslik, tipologiya, modallik, kognitiv tilshunoslik, pragmatika, o'zbek tili, ingliz tili

Аннотация. В данной статье исследуются сравнительно-типологические особенности концепта «обязанность» в узбекском и английском языках. В ходе исследования анализируются семантические, когнитивные и прагматические аспекты выражения

обязанности, а также их функционирование в различных коммуникативных ситуациях. Особое внимание уделяется модальным средствам, лексическим единицам и национально-культурным особенностям выражения значения обязанности в обоих языках.

Ключевые слова: концепт обязанности, сравнительное языкознание, типология, модальность, когнитивная лингвистика, прагматика, узбекский язык, английский язык.

Abstract. This article investigates the comparative and typological features of the concept of obligation in Uzbek and English languages. The study focuses on the semantic, cognitive, and pragmatic aspects of obligation expressions and analyzes their usage in different communicative situations. Particular attention is paid to modal verbs, lexical units, and culturally specific forms that convey the meaning of obligation in both languages. The research identifies both similarities and differences in the conceptualization of obligation from a cross-linguistic perspective.

Key words: obligation concept, comparative linguistics, typology, modality, cognitive linguistics, pragmatics, Uzbek language, English language.

Introduction In modern linguistics, concepts are regarded as important elements that reflect the relationship between language, thinking, and culture. Through concepts, people perceive the world and express their attitudes toward different social and cultural phenomena. One of the widely used concepts in everyday communication is the concept of obligation. It is closely connected with duty, responsibility, social norms, and interpersonal relations. Since different languages express obligation in different ways, the study of this concept from a comparative and typological perspective is considered significant in modern linguistic research.

In Uzbek and English, obligation is expressed through various linguistic means such as modal verbs, lexical units, and grammatical constructions. English frequently uses modal verbs like “must,” “have to,” and “should” to convey obligation, while Uzbek often relies on lexical and contextual forms influenced by politeness and social hierarchy. These differences show that the expression of obligation depends not only on grammar but also on cultural and communicative traditions. From the perspective of cognitive linguistics, obligation represents a conceptual structure shaped by human experience and cultural values. Therefore, studying the concept of obligation in Uzbek and English helps identify both universal and language-specific features.

Theoretical Foundations of the Concept of Obligation. This category shaped by social experience and cultural values. Different linguistic communities perceive and interpret obligation according to their traditions. In cognitive linguistics, concepts are regarded as mental structures that reflect human knowledge, experience, and perception of the world. It is closely associated with responsibility, necessity, duty, and moral expectations within society. Since obligation is connected with both language and culture, its study occupies an important place in cognitive and comparative linguistics.

The concept of obligation is mainly expressed through modality. Modality reflects the speaker's attitude toward an action or situation and indicates necessity, possibility, permission, or obligation. In English, modal verbs such as “must,” “have to,” “should,” and “ought to” are widely used to express different degrees of obligation. These forms help speakers convey authority, advice, or social expectations in communication. In Uzbek, obligation is represented through lexical and grammatical forms such as “kerak,” “lozim,” “shart,” and “majbur.” These units may express not only necessity but also politeness and social respect.

Comparative and Typological Features of Obligation in Uzbek and English. The concept of obligation in Uzbek and English demonstrates both similarities and differences in its linguistic representation. In English, obligation is mainly expressed through modal verbs and fixed grammatical constructions. Modal verbs such as “must,” “have to,” and “should” indicate different levels of necessity and responsibility. For example, “must” usually expresses strong obligation, while “should” often conveys recommendation or moral duty.

In Uzbek, obligation is commonly expressed through words such as “kerak,” “lozim,” “shart,” and “majbur.” Unlike English, Uzbek obligation expressions are often influenced by social hierarchy, politeness, and interpersonal relationships. In many situations, Uzbek speakers prefer indirect forms

of obligation in order to maintain respect and communicative harmony. For instance, expressions like “Buni qilishingiz kerak” may sound softer and more polite depending on the context and intonation.

From a typological perspective, both languages use modality as the main mechanism for expressing obligation. However, English relies more on grammatical structures, whereas Uzbek frequently combines grammatical and contextual means. Another important difference is related to cultural interpretation. English obligation expressions are usually more direct and individual-centered, while Uzbek expressions tend to reflect collective values, respect, and social responsibility.

Cultural and Pragmatic Aspects of Obligation Expressions. The expression of obligation is closely connected with cultural values and pragmatic norms in both Uzbek and English languages. In communication, speakers choose different obligation forms depending on social status, age, politeness, and communicative intention. Therefore, obligation is not only a grammatical phenomenon but also an important pragmatic and cultural element of language.

In English communication, obligation expressions are often more direct and explicit. Speakers frequently use modal verbs such as “must,” “have to,” and “should” in order to express necessity, advice, or responsibility clearly. For example, the sentence “You must submit the report today” indicates strong obligation and authority. In many English-speaking contexts, directness is associated with clarity and efficiency in communication.

In contrast, Uzbek communication tends to express obligation in a softer and more indirect way. Uzbek speakers often avoid excessively direct forms in order to preserve politeness and respect. Expressions such as “Buni qilishingiz kerak bo‘ladi” or “Shuni bajarish maqsadga muvofiq” may reduce the strength of obligation and create a more respectful tone. This reflects the influence of hierarchy, collectivism, and traditional social values in Uzbek culture.

Pragmatically, obligation expressions may perform different communicative functions. They can express command, advice, request, recommendation, or moral responsibility depending on the context. The same obligation form may also produce different emotional and pragmatic effects in different cultures. Therefore, the study of obligation expressions in Uzbek and English demonstrates the close relationship between language, culture, and communication.

Conclusion. The concept of obligation is an important cognitive and linguistic category that reflects social relations, cultural values, and communicative norms. In both Uzbek and English languages, obligation is expressed through various grammatical, lexical, and contextual means. However, the linguistic realization of obligation differs according to the structural and cultural characteristics of each language.

The comparative analysis demonstrates that English obligation expressions are generally more direct and based on modal grammatical structures, while Uzbek expressions are often influenced by politeness, hierarchy, and social respect. Both languages share common cognitive mechanisms in conceptualizing obligation, yet they differ in pragmatic usage and cultural interpretation.

The study also shows that obligation is not only a grammatical phenomenon but also a cultural and communicative concept shaped by social experience and worldview. Therefore, investigating the concept of obligation contributes to the development of cognitive linguistics, comparative linguistics, pragmatics, and intercultural communication studies.

REFERENCES:

1. Cameron, L., & Maslen, R. (2010). *Metaphor analysis: Research practice in applied linguistics*. London: Equinox.
2. Croft, W., & Cruse, D. A. (2004). *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Evans, V., & Green, M. (2006). *Cognitive linguistics: An introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
4. Fillmore, C. J. (1982). Frame semantics. In *Linguistics in the morning calm* (pp. 111–137). Seoul: Hanshin Publishing.
5. Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.
6. Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
7. Langacker, R. W. (2008). *Cognitive grammar: A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
8. Palmer, F. R. (2001). *Mood and modality* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

TIBBIY DISKURSDA PATOLOGIK VA DIAGNOSTIK TERMINLARNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI*A.A.Turaev, o'qituvchi, Qo'qon universiteti Andijon filiali, Andijon***ORCID: 0009-0003-6613-3121**

Annotatsiya. Maqolada tibbiy diskursda patologik va diagnostik terminlarning o'rni hamda nomlash, axborot uzatish, tushuntirish va muloqotni boshqarish vazifalari yoritiladi. Patologik terminlar kasallik va belgilarni, diagnostik terminlar esa tashxis, tekshiruv hamda klinik xulosani ifodalovchi diskursiv vosita sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqot semantik, pragmatik va ijtimoiy-madaniy yondashuvlarni uyg'unlashtiradi hamda terminologik aniqlik zaruratini ilmiy asoslaydi.

Kalit so'zlar: tibbiy diskurs, patologik termin, diagnostik termin, tashxis, kasallik, shifokor-bemor muloqoti, terminologiya.

Аннотация. В статье освещается место патологических и диагностических терминов в медицинском дискурсе, а также их функции номинации, передачи информации, объяснения и управления коммуникацией. Патологические термины рассматриваются как дискурсивные средства обозначения болезней и симптомов, а диагностические термины — как средства выражения диагноза, обследования и клинического заключения. Исследование объединяет семантический, прагматический и социокультурный подходы и научно обосновывает необходимость терминологической точности.

Ключевые слова: медицинский дискурс, патологический термин, диагностический термин, диагноз, болезнь, коммуникация врача и пациента, терминология.

Abstract. The article examines the role of pathological and diagnostic terms in medical discourse, focusing on their functions of naming, information transfer, explanation, and communication management. Pathological terms are analyzed as discursive tools denoting diseases and symptoms, while diagnostic terms are considered means of expressing diagnosis, examination, and clinical conclusion. The study integrates semantic, pragmatic, and sociocultural approaches and scientifically substantiates the need for terminological accuracy.

Key words: medical discourse, pathological term, diagnostic term, diagnosis, disease, doctor-patient communication, terminology.

Kirish. Tibbiy diskurs inson salomatligi, kasallik, tashxis, davolash va oldini olish bilan bog'liq ijtimoiy nutq maydonidir. Unda til oddiy axborot yetkazish vositasi bo'libgina qolmay, bemorning ruhiy holatiga ta'sir ko'rsatuvchi, shifokor qarorini asoslovchi va tibbiy amaliyotni hujjatlashtiruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Tibbiy diskursning asosiy ishtirokchilari shifokor, bemor, bemor yaqinlari va tibbiyot xodimlaridir. Bu jarayonda terminlarning o'rinli qo'llanishi tashxisning aniqligi, bemorning tushunishi va davolashga ishonch hosil qilishi uchun muhimdir. Tibbiy diskursda diagnostika, davolash, maslahat, kasallik darajasini baholash, tavsiya berish kabi maqsadli yo'nalishlar alohida ko'rsatiladi.[1] Shu sababli patologik va diagnostik terminlar tibbiy muloqotning markaziy birliklari hisoblanadi. Mavzuning dolzarbligi o'zbek tibbiy tilida ilmiy aniqlik bilan ommabop tushunarlilik o'rtasida muvozanat zarurligi bilan belgilanadi. Chunki bir xil termin shifokorlar yig'ilishida ilmiy dalil bo'lsa, bemor bilan suhbatda izoh talab qiladigan murakkab birlikka aylanadi.

Metodologiya. Maqolada tavsifiy, tasnifiy, ma'no-muloqot va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi. Tavsifiy yondashuv orqali patologik va diagnostik terminlarning tibbiy matndagi vazifalari ochildi. Tasnifiy usul ularni kasallik nomlari, klinik belgilar, jarayonlar, tekshiruvlar va tashxisiy xulosalar guruhlariga ajratishga xizmat qildi. Ma'no-muloqot tahlili terminning lug'aviy ma'nosi bilan uning muloqotdagi ta'sirini birgalikda ko'rib chiqishga imkon berdi. Qiyosiy yondashuv esa mutaxassislararo va shifokor-bemor muloqotida terminning qanday anglanishini solishtirishga asos bo'ldi. Tibbiy diskurs matnga nisbatan keng tushuncha bo'lib, unda ijtimoiy-madaniy muhit, muloqot vaziyati va nutq maqsadi ham qatnashadi.[2] Tahlil birligi sifatida kasallik nomlari, kasallik belgilari, tekshiruv nomlari, tibbiy xulosa ifodalari hamda shifokor izohida

qo'llanadigan tavsifiy birliklar tanlandi. Bunday yondashuv terminni faqat lug'atdagi shakl emas, balki amaliy nutqdagi faol birlik sifatida ko'rishga yordam beradi. Maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, patologik va diagnostik terminlar bir-biridan alohida ro'yxat sifatida emas, balki yagona tibbiy muloqot tizimining o'zaro bog'langan qismlari sifatida talqin qilinadi. Patologik termin ko'proq "nima kasallandi?" va "jarayon qanday kechmoqda?" savollariga javob bersa, diagnostik termin "qanday aniqlandi?" va "qaysi dalilga asoslandi?" savollarini yoritadi. Bu farqlash tibbiy matn tahlilida ham, shifokor-bemor muloqotini o'rgatishda ham muhim nazariy tayanch bo'la oladi. Shuningdek, bu yondashuv o'zbek tilida tibbiy atamalarni izohlash, o'qitish va me'yorlashtirish ishlariga ham bevosita xizmat qiladi.

Natijalar. Tahlil shuni ko'rsatadiki, patologik terminlar tibbiy diskursda uch asosiy vazifani bajaradi. Birinchidan, ular kasallik yoki kasallikka oid holatni nomlaydi: yallig'lanish, o'sma, shikastlanish, yetishmovchilik, zaharlanish kabi birliklar bunga misol bo'ladi. Ikkinchidan, ular kasallik jarayonini bosqichma-bosqich tushuntiradi: o'tkir, surunkali, yashirin, qaytalanuvchi, asoratli kabi sifatlovchilar patologik holatning davomiyligi va darajasini belgilaydi. Uchinchidan, patologik terminlar bemor ongida kasallik haqidagi tasavvurni shakllantiradi. Masalan, "surunkali" so'zi davolash uzoq davom etishini, "asorat" so'zi xavf ehtimolini, "yengil shakl" esa nisbatan ijobiy bahoni bildiradi. Shuningdek, patologik terminlar tuzilishiga ko'ra sodda, qo'shma va birikmali shakllarda uchraydi. Sodda shakllar tez nomlashga, birikmali shakllar esa kasallikning joyi, sababi, kechishi va darajasini aniqroq ko'rsatishga xizmat qiladi.

Diagnostik terminlar esa tibbiy qarorni asoslashga xizmat qiladi. Ular tekshiruv nomlari, klinik belgilar, laborator ko'rsatkichlar, tashxisiy taxmin va yakuniy xulosani ifodalaydi. "Tashxis", "tekshiruv", "tahlil", "ko'rik", "belgi", "xulosa" kabi umumiy birliklar bilan birga, "qon bosimi", "qand miqdori", "rentgen tekshiruvi", "yurak urishi" kabi aniq birliklar ham diagnostik diskursning tayanch unsurlaridir. Diagnostik terminning muhim xususiyati shundaki, u kasallikni faqat nomlamaydi, balki shifokor qaroriga olib boruvchi dalil vazifasini bajaradi. Shu bois diagnostik terminlar ko'pincha sabab-oqibat zanjirida ishlaydi: belgi aniqlanadi, tekshiruv belgilanadi, natija baholanadi va tashxis qo'yiladi.

Natijalar yana shuni ko'rsatadiki, tibbiy diskursda terminning aniqligi uning tushunarligi bilan uyg'un bo'lishi kerak. Mutaxassislararo muloqotda qisqa, xalqaro yoki lotincha-yunoncha asosli terminlar qulay bo'lishi mumkin. Bemor bilan muloqotda esa termin izoh bilan birga berilgani ma'qul. Masalan, mutaxassis "surunkali pankreatit" deyishi mumkin, biroq bemorga bu birlik "oshqozon osti bezining uzoq davom etuvchi yallig'lanishi" tarzida tushuntirilsa, muloqot samaraliroq bo'ladi. Tibbiy muloqotga doir tadqiqotlarda ham shifokor kasbiy terminni bemorga sodda izoh bilan tushuntirishga majbur bo'ladigan holatlar qayd etilgan.[3] Demak, termin tanlashda adresat omili alohida ahamiyatga ega: bemor uchun tushunarli nutq davolash jarayonining muhim qismidir.

Muhokama. Patologik va diagnostik terminlarni nazariy-metodologik jihatdan o'rganishda to'rt mezon muhimdir. Birinchi mezon – semantik aniqlik. Termin bir tushunchani aniq ifodalashi, ko'p ma'nolilik va noaniqlikni kamaytirishi lozim. Ikkinchi mezon – tizimlilik. Har bir termin tibbiy bilimlar tizimida ma'lum o'ringa ega: kasallik nomi, belgi, sabab, jarayon, tekshiruv yoki xulosa. Uchinchi mezon – muloqotga moslik. Bir termin shifokorlar uchun aniq bo'lsa ham, bemor uchun tushunarsiz bo'lishi mumkin; demak, tibbiy diskursda izohlash, soddalashtirish va moslashtirish muhim. To'rtinchi mezon – me'yoriylik. Tibbiy terminlar imlo, talaffuz, tarjima va qo'llanish jihatidan barqaror bo'lishi kerak. O'zbek tibbiy terminologiyasida sinonim terminlarning ko'pligi, ruscha yoki xalqaro shakllarning turlicha berilishi, ayrim tushunchalarning bir necha nom bilan yuritilishi terminologik tartibga ehtiyoj borligini ko'rsatadi.[4]

Pragmatik nuqtayi nazardan tibbiy termin shifokorning ijtimoiy mas'uliyatini ham bildiradi. Noto'g'ri yoki keskin aytilgan patologik termin bemorda qo'rquv uyg'otishi, haddan tashqari murakkab diagnostik termin esa ishonchsizlik tug'dirishi mumkin. Shuning uchun shifokor termin tanlashda bemorning yoshi, savodi, ruhiy holati va muloqot vaziyatini hisobga olishi zarur. Pragmalingvistik yondashuv til birliklarini faqat tuzilma emas, balki nutqiy faoliyatda bajaradigan vazifasi bilan o'rganadi.[2] Demak, patologik va diagnostik terminlarni tahlil qilishda "termin nimani

bildiradi?” savoli bilan birga “u kimga, qachon, qanday ta’sir ko’rsatadi?” savoli ham qo’yilishi kerak. Shu jihatdan terminning ikki qirras mavjud: ilmiy qirra aniqlikni ta’minlasa, muloqot qirras tushunishni ta’minlaydi. Tibbiy diskursning samaradorligi ana shu ikki qirraning uyg’unligiga bog’liq.

Xulosa. Tibbiy diskursda patologik va diagnostik terminlar kasallik haqidagi bilimni tartibga soluvchi, tashxisni asoslovchi va shifokor-bemor muloqotini boshqaruvchi muhim birliklardir. Ularning nazariy-metodologik asoslarini semantik aniqlik, tizimlilik, muloqotga moslik, me’yoriylik va pragmatik ta’sir mezonlari orqali o’rganish maqsadga muvofiq. Patologik termin kasallikni nomlasa, diagnostik termin uni aniqlash va baholash jarayonini ifodalaydi. O’zbek tibbiy diskursida bu birliklarning ilmiy, kasbiy va ommabop qo’llanish doiralarini farqlash, bemorga tushunarli izoh berish hamda terminologik me’yorni mustahkamlash dolzarb vazifa bo’lib qolmoqda. Kelgusida patologik va diagnostik terminlarni real shifokor-bemor suhbatlari, tibbiy hujjatlar va o’quv adabiyotlari asosida alohida matnlar majmuasida o’rganish mazkur yo’nalishning amaliy ahamiyatini yanada oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Yorova S. *Ingliz va o’zbek tibbiy nutqining ijtimoiy-madaniy xususiyatlari*. – Samarqand: “Fan bulog’i” nashriyoti, 2024. – 112 b.
2. Asronova M. Tibbiy diskurs tavsifi: yondashuv va tasniflar // *O’zMU xabarлари*. – 2024. – T. 1. – № 1.4. – B. 276–279.
3. Yorova S. K., Hasanova F. O. Tibbiy diskursga xos bo’lgan kasbiy va kommunikativ kompetensiya // *Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*. – 2024. – Vol. 1. – Issue 8. – B. 68–71.
4. Qosimov A. *Tibbiy terminlar izohli lug’ati*. 1-jild. – Toshkent: Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti, 2003. – 472 b.
5. Safarov Sh. *Pragmalingvistika*. Monografiya. – Toshkent: nashriyot ko’rsatilmagan, 2008. – 318 b.

UO’K 82.091:82-1

TANQIDIY REALIZMNING GENEZISI VA EVOLYUTSIYASI (YEVROPA VA SHARQ ADABIY JARAYONI KONTEKSTIDA)

N.I. Turdiyev, o’qituvchi, Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Denov

Annotatsiya. Ushbu maqola tanqidiy realizmning adabiy oqim sifatida shakllanishi va rivojlanishini atroflicha tahlil qiladi. Unda Yevropa va Sharq adabiy jarayonlarida ushbu yo’nalishning genezisi, asosiy xususiyatlari hamda evolyutsion bosqichlari qiyosiy jihatdan o’rganiladi. Asar mualliflari, ijtimoiy-siyosiy omillar va madaniy kontekstning tanqidiy realizmning shakllanishiga ta’siri ko’rib chiqiladi. Maqola adabiyotshunoslikda tanqidiy realizmning nazariy asoslari va amaliy namoyon bo’lishini chuqur anglashga hissa qo’shadi.

Kalit so’zlar: Tanqidiy realizm, adabiy jarayon, genezis, evolyutsiya, yevropa adabiyoti, sharq adabiyoti, adabiy oqim, qiyosiy tahlil.

Аннотация. В данной статье всесторонне анализируются становление и развитие критического реализма как литературного направления. В ней в сравнительном аспекте рассматриваются генезис, основные особенности и этапы эволюции данного направления в европейском и восточном литературных процессах. Также исследуется влияние авторов произведений, социально-политических факторов и культурного контекста на формирование критического реализма. Статья способствует более глубокому пониманию теоретических основ и практического проявления критического реализма в литературоведении.

Ключевые слова: критический реализм, литературный процесс, генезис, эволюция, европейская литература, восточная литература, литературное направление, сравнительный анализ.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the formation and development of critical realism as a literary movement. It comparatively examines the genesis, key features, and evolutionary stages of this trend within both European and Eastern literary processes. The study also explores the influence of authors, socio-political factors, and cultural context on the emergence of critical realism. The article contributes to a deeper understanding of the theoretical foundations and practical manifestations of critical realism in literary studies.

Keywords: *critical realism, literary process, genesis, evolution, European literature, Eastern literature, literary movement, comparative analysis.*

Adabiyotshunoslikda realizm, xususan, tanqidiy realizm hodisasi jamiyatning ijtimoiy-siyosiy va madaniy o'zgarishlarini aks ettiruvchi, inson va jamiyat munosabatlarining murakkab qatlamlarini ochib beruvchi muhim badiiy metod sifatida doimiy dolzarblikka ega. Uning genezisi va evolyutsiyasini o'rganish nafaqat adabiy jarayonlarning ichki mantig'ini tushunishga yordam beradi, balki turli madaniy-tarixiy kontekstlarda badiiy tafakkurning rivojlanish yo'nalishlarini ham yoritadi. Tanqidiy realizm XIX asrning 1820-1830-yillarida jahon adabiyoti va san'atida paydo bo'lgan badiiy metod bo'lib, u jamiyatning zulmkor va buzuvchi asoslarini tanqidiy aks ettirish orqali ilg'or an'analarni yangilashni maqsad qilgan [1].

Yevropa adabiyotida tanqidiy realizmning shakllanishi romantizm bilan o'zaro aloqada va ba'zan uning ustiga chiqish orqali kechgan bo'lib, uning aniq shakllanishi 1830-yillar atrofida kuzatiladi [2]. Balzak va Dikens kabi G'arbiy Yevropa namoyandalari insonning individual axloqiy tanazzuliga e'tibor qaratgan bo'lsalar, sovet adabiyotshunosligi uning paydo bo'lishini proletar harakati bilan bog'lab, tarafdorlarini antikapitalist sifatida tasvirlagan [1]. XX asrda tanqidiy realizm ikki asosiy tendensiyaning namoyon etdi: inson hayotining o'zgarmas tabiatini tasvirlash (masalan, Remark asarlarida) yoki ozodlik harakatlari orqali ijtimoiy taraqqiyotga umid bildirish (masalan, Rollan asarlarida), ba'zan sotsialistik realizmga yaqinlashgan holatlar ham kuzatilgan [1]. Rus adabiyotida A. S. Pushkin 1820-1830-yillarda uning poydevorini qo'ygan bo'lsa, L. N. Tolstoy va F. M. Dostoyevskiy ijodida tanqidiy realizm o'zining eng yuqori cho'qqisiga chiqqan [2]. Sovet olimlari rus tanqidiy realizmini 1917-yilgacha bo'lgan asarlar bilan cheklagan bo'lsalar-da, u 1917-yildan keyin ham Bulgakov va Soljenitsin kabi mualliflar ijodida davom etgan [1].

Tanqidiy realizmning Sharq adabiy jarayonidagi o'ziga xos shakllanishi va rivojlanishi ham alohida e'tiborga molik. O'zbek adabiyotida realizmning dastlabki asarlardagi tendensiyalari milliy uyg'onish davrida o'ziga xos metodga aylangan, Qodiriy va Cho'lpon kabi namoyandalar ijodida yaqqol ko'zga tashlangan [2]. Xususan, o'zbek adabiyotida tanqidiy realizm XIX asr oxirida paydo bo'lib, jadidchilik davrida "Ma'rifatparvar realizm"ga aylangan va Qodiriy kabi mualliflar tomonidan mustamlakachilik voqeligini tasvirlashda qo'llanilgan [1]. Sovet davlati tomonidan bostirilgan bo'lsa-da, u 1970-yillarda qayta jonlanib, poraxo'rlik kabi ijtimoiy illatlarni fosh etgan [1]. Ushbu tadqiqotning maqsadi tanqidiy realizmning Yevropa va Sharq adabiy jarayonlaridagi genezisi va evolyutsiyasini kompleks va qiyosiy tahlil qilishdan iborat. Bu orqali har ikki mintaqadagi badiiy metodning shakllanish shart-sharoitlari, o'ziga xos xususiyatlari, umumiy jihatlari va farqlari aniqlanadi.

Tadqiqot tanqidiy realizmning nazariy asoslari va falsafiy ildizlarini chuqur o'rganish bilan birga, uning Yevropa va Sharq adabiyotlaridagi tarixiy rivojlanish bosqichlarini, asosiy vakillarini va ularning ijodiy prinsiplarini yoritadi. Shuningdek, ijtimoiy-siyosiy kontekstning tanqidiy realizmning shakllanishi va mazmuniga ta'sirini tahlil qilish, uning adabiy merosining bugungi kundagi ahamiyatini baholash ham ushbu ishning muhim vazifalaridandir. Ushbu qiyosiy tahlil tanqidiy realizmning universal va milliy xususiyatlarini aniqlashga, adabiyotshunoslik faniga yangi ilmiy yondashuvlar va xulosalar kiritishga xizmat qiladi. Natijada, tanqidiy realizmning global adabiy jarayondagi o'rni va ahamiyati yanada chuqurroq anglanadi, uning turli madaniyatlardagi o'ziga xos ko'rinishlari ilmiy jihatdan asoslanadi.

Adabiyotshunoslikda realizm, xususan, tanqidiy realizm hodisasi jamiyatning ijtimoiy-siyosiy va madaniy o'zgarishlarini aks ettiruvchi, inson va jamiyat munosabatlarining murakkab qatlamlarini ochib beruvchi muhim badiiy metod sifatida doimiy dolzarblikka ega. Uning genezisi va evolyutsiyasini o'rganish nafaqat adabiy jarayonlarning ichki mantig'ini tushunishga yordam beradi, balki turli madaniy-tarixiy kontekstlarda badiiy tafakkurning rivojlanish yo'nalishlarini ham yoritadi. Tanqidiy realizm XIX asrning 1820-1830-yillarida jahon adabiyoti va san'atida paydo bo'lgan badiiy metod bo'lib, u jamiyatning zulmkor va buzuvchi asoslarini tanqidiy aks ettirish orqali ilg'or an'analarni yangilashni maqsad qilgan [1]. Bu metod voqelikni barcha ziddiyatlari bilan qamrab olishga intilib, yozuvchilarga hayotning turli jihatlarini cheklovlarsiz tasvirlash imkonini bergan va

jahon adabiyotining yuksak bosqichi hisoblanadi [2]. Ushbu bo'limda tanqidiy realizmning genezisi va evolyutsiyasiga bag'ishlangan asosiy adabiy manbalar, nazariy yondashuvlar va ilmiy bahslar tahlil qilinadi, uning Yevropa va Sharq adabiy jarayonlaridagi o'ziga xos namoyon bo'lish xususiyatlari ilmiy nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi.

Tanqidiy realizmning nazariy asoslari va falsafiy ildizlari Ma'rifatparvarlik davrining ratsionalizmi va XIX asrning pozitivistik g'oyalariga borib taqaladi. Voqelikni ilmiy asosda, obyektiv va haqqoniy tasvirlashga intilish, inson va jamiyat munosabatlaridagi ziddiyatlarni mantiqiy tahlil qilishga urg'u berish bu metodning asosiy xususiyatlaridan biridir. Adabiyotshunoslikda realizmning umumiy ta'rifi, ya'ni voqelikni barcha ziddiyatlari bilan qamrab olishga intilish [2], tanqidiy realizm uchun fundamental ahamiyatga ega. Biroq, tanqidiy realizm bu umumiy haqqoniylikdan tashqari, jamiyatdagi mavjud illatlarni, adolatsizliklarni va insoniy nuqsonlarni fosh etishga qaratilgan faol tanqidiy pozitsiyani o'z ichiga oladi [1]. Uning asosiy maqsadi hayot hodisalarining ijtimoiy-tarixiy ildizlarini ochib berish, baxtga eltuvchi yo'llarni emas, balki to'siqlar va kamchiliklarni tasvirlashdan iborat bo'lgan [1]. Bu esa tanqidiy realizmni shunchaki «realizm»dan ajratib turuvchi asosiy belgilardan biridir. Uning falsafiy asoslari materialistik dunyoqarashga yaqin bo'lib, ijtimoiy hodisalarning moddiy sharoitlar bilan bog'liqligini ta'kidlaydi, shu bilan birga, insonning ichki dunyosini ham chuqur tahlil qilishga intiladi.

Yevropa adabiyotida tanqidiy realizmning shakllanishi 1830-yillar atrofida kuzatiladi va bu jarayon romantizm bilan o'zaro aloqada, ba'zan esa uning ustiga chiqish orqali kechgan [2]. Romantizmning subyektivizmiga javoban, tanqidiy realizm voqelikni obyektiv va ijtimoiy jihatdan asoslangan holda tasvirlashga intildi. XIX asrning birinchi yarmida Yevropada yuz bergan sanoat inqilobi, urbanizatsiya va sinfiy ziddiyatlarning kuchayishi tanqidiy realizmning rivojlanishi uchun zamin yaratdi. Balzak va Dikens kabi G'arbiy Yevropa namoyandalari o'z asarlarida insonning individual axloqiy tanazzuliga, jamiyatning turli qatlamlaridagi axloqiy buzilishlarga e'tibor qaratdilar [1]. Balzakning «Inson komediyasi» turkumi burjua jamiyatining keng qamrovli panoramasi bo'lib, ijtimoiy munosabatlarning murakkabligini tahlil qildi. Dikens esa o'z asarlarida Angliya jamiyatidagi qashshoqlik, ijtimoiy adolatsizlik va ta'lim tizimidagi kamchiliklarni keskin tanqid qildi. Rus adabiyotida A. S. Pushkin 1820-1830-yillarda uning poydevorini qo'ygan bo'lsa [2], L. N. Tolstoy va F. M. Dostoyevskiy ijodida bu metod o'zining eng yuqori cho'qqisiga chiqqan [2]. Tolstoyning asarlari inson ruhiyatining chuqur tahlili, Dostoyevskiyning romanlari esa insonning ichki dunyosidagi ziddiyatlar va falsafiy izlanishlar bilan ajralib turadi.

Yevropa tanqidiy realizmi atrofidagi ilmiy bahslar uning paydo bo'lish shart-sharoitlari va keyingi evolyutsiyasiga oid turli nuqtai nazarlarni o'z ichiga oladi. Sovet adabiyotshunosligi tanqidiy realizmning paydo bo'lishini proletar harakati bilan bog'lab, uning tarafdorlarini antikapitalist sifatida tasvirlagan bo'lsa-da [1], G'arbiy Yevropa adabiyotshunoslari Balzak va Dikens kabi yozuvchilarning asosan individual axloqiy tanazzulga e'tibor qaratganliklarini ta'kidlaydilar [1]. XX asrda tanqidiy realizm ikki asosiy tendensiyaning namoyon etdi: inson hayotining o'zgarmas tabiatini tasvirlash (Remark asarlarida) yoki ozodlik harakatlari orqali ijtimoiy taraqqiyotga umid bildirish (Rollan asarlarida) [1]. Ba'zan bu tendensiya sotsialistik realizmga yaqinlashgan holatlar ham kuzatilgan [1]. Rus tanqidiy realizmi borasida ham sovet olimlari uni 1917-yilgacha bo'lgan asarlar bilan cheklagan bo'lsalar-da, u 1917-yildan keyin ham Bulgakov va Soljenitsin kabi mualliflar ijodida davom etgan [1]. Bulgakovning asarlari sovet jamiyatidagi byurokratiya va axloqiy buzilishlarni tanqid qilsa, Soljenitsinning asarlari totalitar tizimning dahshatli haqiqatlarini fosh etgan.

Tanqidiy realizmning Sharq adabiy jarayonidagi shakllanishi va rivojlanishi Yevropa kontekstidan sezilarli darajada farq qiladi va o'ziga xos xususiyatlarga ega. «Sharq» tushunchasi geografik va madaniy jihatdan keng qamrovli bo'lib, turli mintaqalarni va ularning boy adabiy an'analarini o'z ichiga oladi. Sharq adabiyotida realizmning dastlabki tendensiyalari qadimiy asarlarda, masalan, Alisher Navoiyning «Xamsa»sida ham kuzatilgan bo'lsa-da, tanqidiy realizmning mustaqil badiiy metod sifatida shakllanishi XIX asr oxiri va XX asr boshlariga to'g'ri keladi. Bu davr Sharq mamlakatlari uchun mustamlakachilik, modernizatsiya jarayonlari, an'anaviy jamiyat tuzilmalarining yemirilishi va milliy uyg'onish g'oyalarining tarqalishi bilan xarakterlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Beaumont M., Meeuwis M. (eds.). The Novel and Realism: A Critical Reader. – London: Routledge, 2021.

2. Damrosch D., D'haen T., Kadir D. (eds.). The Routledge Companion to World Literature. – 2nd ed. – London: Routledge, 2022.
3. Levine C. Beyond mimesis: New directions in literary realism studies // PMLA (Publications of the Modern Language Association of America). – 2021. – Vol. 136, No. 3. – P. 483–490.
4. Li J. Realism and the contemporary Chinese novel // Modern Chinese Literature and Culture. – 2021. – Vol. 33, No. 1. – P. 1–29.
5. McGurl M. The persistence of realism in contemporary fiction // Modern Language Quarterly. – 2021. – Vol. 82, No. 1. – P. 1–28.
6. Mukherjee A. Realism and the postcolonial novel: A re-evaluation // Journal of Postcolonial Writing. – 2021. – Vol. 57, No. 2. – P. 151–165.
7. Tickell A. The Global Novel: Writing the World in the 21st Century. – Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

UDK 808.3

CONCEPTUALIZING THE ABSTRACT: UNIVERSAL PATTERNS AND CULTURAL DIVERGENCES IN ENGLISH AND UZBEK METAPHORS

J.Q.Tursunaliyev, master's student, Fergana State University, Fergana

N.X.Aliyeva, PhD, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. *Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillarida mavhum sohalarni metaforik konseptualizatsiya qilishning kognitiv-semantik mexanizmlarini o'rganadi. Konseptual metafora nazariyasiga tayangan holda, tadqiqot insonning universal tajribalari, xususan, jahl va baxt kabi hissiyotlarda qanday qilib tillararo o'xshashliklarni yuzaga keltirishini tahlil qiladi. Shuningdek, maqola o'ziga xos ijtimoiy tuzilmalar, folklor va tarixiy fon, ayniqsa, shaxslararo munosabatlar va ijtimoiy qadriyatlarni konseptualizatsiya qilishda shakllantirgan muhim madaniy tafovutlarni yoritib beradi. Natijalar madaniyatlararo samarali muloqot va tarjima uchun madaniy semantikaning muhimligini ta'kidlaydi.*

Tayanch so'zlar: konseptual metafora, kognitiv tilshunoslik, madaniyatlararo semantika, ingliz tili, o'zbek tili, madaniy tafovut, universal qoliplar.

Аннотация. В данной статье исследуются когнитивно-семантические механизмы, лежащие в основе метафорической концептуализации абстрактных сфер в английском и узбекском языках. Опираясь на теорию концептуальной метафоры, исследование изучает, как универсальный человеческий опыт порождает межъязыковые сходства, особенно в таких воплощенных эмоциях, как гнев и радость. В то же время подчеркиваются значительные культурные различия, обусловленные разными социальными структурами, фольклором и историческим прошлым, особенно в концептуализации межличностных отношений и социальных ценностей. Результаты подчеркивают важность понимания культурной семантики для эффективной межкультурной коммуникации и перевода.

Ключевые слова: концептуальная метафора, когнитивная лингвистика, межкультурная семантика, английский язык, узбекский язык, культурные различия, универсальные паттерны.

Abstract. This article investigates the cognitive-semantic mechanisms underlying the metaphorical conceptualization of abstract domains in the English and Uzbek languages. Drawing upon Conceptual Metaphor Theory, the study explores how universal human experiences generate cross-linguistic similarities, particularly in embodied emotions like anger and happiness. Conversely, it highlights significant cultural divergences shaped by distinct social structures, folklore, and historical backgrounds, particularly in the conceptualization of interpersonal relationships and social values. The findings underscore the importance of understanding cultural semantics for effective cross-cultural communication and translation.

Key words: Conceptual metaphor, cognitive linguistics, cross-cultural semantics, English language, Uzbek language, cultural divergence, universal patterns.

Introduction. The ability to grasp complex, abstract ideas is one of the defining characteristics of human cognition. We achieve this largely through metaphor—not as a mere poetic flourish, but as

a foundational mental mapping process. According to the foundational works of cognitive linguistics by Lakoff and Johnson, metaphor allows us to understand abstract “target domains” by mapping them onto concrete, physically experienced “source domains” [1]. Because this process is intrinsically linked to both human physiology and the socio-cultural environment, comparative linguistics provides a vital tool for exploring the human mind.

This article compares the English (Indo-European) and Uzbek (Turkic) languages to demonstrate how abstract concepts are conceptualized. By placing these two structurally and culturally distinct languages side-by-side, we can observe the fascinating interplay between universal cognitive patterns and unique cultural divergences [2].

Universal Patterns: The Physiology of Metaphor When we examine metaphors related to basic human emotions, we find striking cross-linguistic universals. Cognitive linguists refer to this as “embodiment”—the idea that our physical bodies dictate how we conceptualize the world [3]. Because all humans possess similar nervous and physiological systems, our languages often generate identical semantic structures for feelings like anger, happiness, and fear.

A prime example is the metaphor ANGER IS HEAT/PRESSURIZED FLUID. In English, we see phrases like “he was boiling with rage” or “she blew her top.” These expressions perfectly map the physiological reality of anger—increased blood pressure and body temperature—onto the concept of a heated container. In Uzbek, the exact same conceptual pattern emerges in expressions such as “qoni qaynamoq” (his blood is boiling) or “jahldan yonmoq” (to burn with anger) [4].

Similarly, spatial orientation creates universal metaphors. The association of happiness and health with an upward trajectory (HAPPY IS UP) and sadness with a downward one (SAD IS DOWN) is ubiquitous. English uses “feeling down” or “spirits lifted,” while Uzbek employs “kayfiyati ko'tarildi” (mood rose) and “ruhi tushdi” (spirit fell). These parallel mappings prove that the physical experience of moving upright when energetic and slumping when sad forms a universal cognitive template [5].

Cultural Divergences: The Social Tapestry of Meaning While our bodies write the universal rules of metaphor, our cultures dictate the exceptions and nuances. As we move from basic emotions to more complex social domains, the metaphorical paths of English and Uzbek begin to diverge significantly, reflecting their unique historical and social fabrics [6].

Consider the conceptualization of romantic relationships. In English, love is predominantly framed as a journey involving two autonomous individuals working toward a shared destination: “Our relationship is at a crossroads,” or “We are moving forward together” [1]. This reflects a highly individualistic culture where partnerships are negotiated. In contrast, Uzbek metaphorical representations of love draw heavily from Eastern poetic traditions and a more collectivist mindset. Love is frequently conceptualized as an overpowering force occupying the soul (“yurak”) or an act of spiritual devotion, seen in phrases like “ko'nglini zabt etdi” (conquered the soul) or “jonidan ortiq sevmok” (to love more than one's own soul) [4].

Furthermore, social morality and interpersonal interactions highlight stark cultural contrasts. English often utilizes the domain of commerce and economics to conceptualize time and attention (e.g., “spending time,” “investing in a relationship,” “paying attention”), a byproduct of Western economic history. Conversely, Uzbek metaphors often map social standing onto kinship, collective honor, and physical weight. Concepts tied to “or-nomus” (honor) and “uyat” (shame) treat social reputation as a delicate, tangible object that must be protected, reflecting the traditional, tight-knit fabric of Uzbek society [7].

Another important area where metaphorical divergence can be observed is the conceptualization of knowledge and wisdom. In English cognitive discourse, knowledge is frequently understood through metaphors connected with vision and light, such as “shedding light on an issue,” “a clear explanation,” or “seeing the truth.” These expressions reflect a conceptual model in which understanding is associated with visual perception and clarity. Uzbek metaphorical structures, while occasionally sharing similar patterns, often conceptualize wisdom through the domains of experience, age, and inner spirituality. Expressions such as “hayot maktabi” (school of life), “ko'ngli uyg'oq” (an awakened soul), or “aql ko'zi” (the eye of wisdom/intellect) demonstrate that knowledge is not merely

intellectual observation, but also moral and spiritual awareness. This distinction reflects broader cultural priorities: English metaphorical models often emphasize rational analysis and individual cognition, whereas Uzbek conceptualizations integrate emotional maturity, communal experience, and ethical understanding into the notion of wisdom itself [6]. Such differences further confirm that metaphors function not only as linguistic devices, but also as cultural frameworks that shape how societies perceive reality and human experience.

Conclusion. The cognitive-semantic analysis of English and Uzbek metaphors illustrates that human language is a delicate balance of shared biology and distinct cultural heritage. Universal patterns, grounded in the embodied experience of human physiology, allow speakers of vastly different languages to understand basic emotions like anger and happiness through identical metaphors of heat, pressure, and spatial orientation.

However, when conceptualizing complex social abstractions like love, morality, and interpersonal relationships, the languages diverge. English metaphors often highlight individualism and transactional paradigms, whereas Uzbek metaphors emphasize collectivism, soulful devotion, and traditional honor. Understanding these divergent conceptual models is paramount. It proves that learning a language goes far beyond memorizing vocabulary; it requires adopting a new conceptual lens through which to view the world, an insight that is indispensable for scholars, translators, and anyone engaged in cross-cultural communication.

REFERENCES:

1. Barcelona, A. (2000). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*. Mouton de Gruyter.
2. Gibbs, R. W. (1994). *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding*. Cambridge University Press.
3. Hoshimov, G. (2001). *O'zbek tilining kognitiv jihatlar* [Cognitive aspects of the Uzbek language]. Fan va Texnologiya.
4. Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction* (2nd ed.). Oxford University Press.
5. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
6. Safarov, Sh. (2006). *Kognitiv tilshunoslik* [Cognitive Linguistics]. Sangzor.
7. Wierzbicka, A. (1999). *Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge University Press.

UDC 808.5

A CROSS-LINGUISTIC STUDY OF METAPHORICAL SEMANTICS IN ENGLISH AND UZBEK

J.Q.Tursunaliyev, master's student, Fergana State University, Fergana

N.X.Aliyeva, PhD, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi metaforik semantikaning tillararo tadqiqi taqdim etiladi. Kognitiv tilshunoslik tamoyillariga asoslangan holda, tadqiqot tipologik jihatdan farq qiluvchi ikkita tilda mavhum tushunchalar metaforalar orqali qanday tarkibiy xaritalanishini o'rganadi. Hissiyotlarga asoslangan va madaniy negizga ega metaforalarni tahlil qilish orqali, tadqiqot insonning umumiy fiziologik tajribasidan kelib chiqadigan universal semantik tuzilmalarni, shuningdek, o'ziga xos ijtimoiy-madaniy kontekstlarga asoslangan turli xil semantik xaritalarni aniqlaydi. Natijalar madaniyatlararo muloqot va tarjimada kognitiv semantikaning muhim rolini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: metaforik semantika, tillararo tadqiqot, kognitiv tilshunoslik, konseptual xaritalash, ingliz tili, o'zbek tili.

Аннотация. В данной статье представлено кросс-лингвистическое исследование метафорической семантики в английском и узбекском языках. Основываясь на принципах когнитивной лингвистики, исследование изучает, как абстрактные концепты структурно отображаются через метафоры в двух типологически различных языках. Анализируя как эмоциональные, так и культурно-обусловленные метафоры, исследование выявляет универсальные семантические структуры, происходящие из общего человеческого телесного опыта, а также различные семантические проекции, укорененные в специфических

социокультурных контекстах. Результаты подчеркивают жизненно важную роль когнитивной семантики в межкультурной коммуникации и переводе.

Ключевые слова: метафорическая семантика, кросс-лингвистическое исследование, когнитивная лингвистика, концептуальное отображение, английский язык, узбекский язык.

Abstract. This article presents a cross-linguistic investigation of metaphorical semantics in the English and Uzbek languages. Grounded in the principles of Cognitive Linguistics, the study explores how abstract concepts are structurally mapped through metaphors across two typologically distinct languages. By analyzing both emotion-based and culturally grounded metaphors, the research identifies universal semantic structures stemming from shared human embodiment, as well as divergent semantic mappings rooted in specific socio-cultural contexts. The findings emphasize the vital role of cognitive semantics in cross-cultural communication and translation.

Key words: metaphorical semantics, cross-linguistic study, cognitive linguistics, conceptual mapping, English, Uzbek.

Introduction. In contemporary semantic theory, metaphors are understood as profound cognitive instruments rather than mere stylistic embellishments. The foundation of this perspective lies in Conceptual Metaphor Theory, which posits that our conceptual systems—how we think and act—are fundamentally metaphorical in nature [1]. By mapping a concrete, highly structured “source domain” onto an abstract, less structured “target domain,” humans are able to make sense of complex realities [2].

A cross-linguistic study of metaphorical semantics offers invaluable insights into the architecture of the human mind and the influence of cultural environment. Comparing English (an Indo-European language) and Uzbek (a Turkic language) provides a distinct vantage point. Because these languages possess entirely different genetic roots and socio-cultural histories, comparing their metaphorical semantics reveals the precise boundary where universal human cognition ends and cultural specificity begins [3].

Semantic Universals: The Role of Embodiment The most striking similarities in metaphorical semantics across English and Uzbek are found in concepts deeply tied to human physiology. Cognitive linguists argue that many metaphors are “embodied,” meaning their semantic structure is derived directly from universal physical experiences [4].

When examining the target domain of EMOTION, both languages utilize nearly identical source domains. For example, the metaphor HAPPINESS IS UP / SADNESS IS DOWN is semantically equivalent in both cultures. English speakers use phrases like “I am feeling down” or “my spirits soared.” In Uzbek, the semantic mapping is identical: “kayfiyati tushdi” (his mood fell) or “ruhi ko'tarildi” (his spirit rose).

Similarly, the concept of ANGER relies heavily on the semantics of HEAT and FLUID PRESSURE in both languages [5]. In English, a person might “boil over” or “explode with rage.” In Uzbek, the semantic equivalent is found in expressions like “qoni qaynamoq” (blood is boiling) or “olov bo'lib yonmoq” (to burn like fire). These cross-linguistic semantic universals demonstrate that when human bodies react similarly to stimuli, the resulting linguistic representations follow the exact same cognitive mapping.

Cultural Divergences in Semantic Mapping However, semantic alignment diverges significantly when abstract concepts are shaped by cultural, historical, and social institutions [6]. It is in these domains that the semantic structures of English and Uzbek metaphors reveal profound cultural differences.

In English, the semantics of time and effort are frequently structured by the metaphor TIME IS MONEY. This reflects the deep-rooted commercial and capitalist history of Western societies. English speakers “spend time,” “invest in relationships,” and “pay attention.” The target domain of social interaction is heavily mapped using the source domain of financial transaction [7].

Conversely, traditional Uzbek metaphorical semantics rely heavily on source domains related to nature, agriculture, kinship, and the soul (*ko'ngil*). For instance, social standing and morality are often semanticized through concepts of physical weight or spatial boundaries within a community.

The concept of “shame” or “loss of face” is tied to terms like “or-nomus” and is metaphorically represented as a heavy burden or a stain, emphasizing the collectivist nature of Uzbek society where social harmony and family honor are paramount [3].

Furthermore, the conceptualization of love shows distinct semantic nuances. While English often employs the LOVE IS A JOURNEY metaphor (“our relationship is at a crossroads”), Uzbek semantics heavily favor metaphors of the heart and soul acting as vessels or independent entities (“yuragiga o‘t tushdi” - fire fell into his heart, or “ko‘nglini oldi” - took his soul/heart).

Conclusion. This cross-linguistic study of metaphorical semantics in English and Uzbek highlights the dual nature of human language. On one hand, shared physical embodiment provides a universal semantic foundation, allowing speakers of fundamentally different languages to conceptualize emotions like happiness and anger through identical source domains of space, temperature, and pressure. On the other hand, cultural experience acts as a powerful filter, resulting in distinct semantic mappings for concepts like time, social duty, and love.

Recognizing these semantic structures is essential not only for theoretical linguistics but for practical applications in lexicography and translation. A deep understanding of metaphorical semantics prevents literal misinterpretations and allows communicators to bridge the gap between the individualistic linguistic traditions of English and the deeply collectivist, nature-oriented semantic traditions of Uzbek.

Another significant dimension of metaphorical semantics can be observed in the conceptualization of knowledge, wisdom, and understanding across English and Uzbek. In English semantic structures, intellectual activity is frequently conceptualized through the source domains of vision and illumination. Expressions such as “seeing the point,” “a bright student,” or “shedding light on a problem” demonstrate that understanding is metaphorically associated with clarity, visibility, and light. This semantic tendency reflects a rational and analytical worldview in which knowledge is perceived as the ability to observe and interpret reality objectively. In Uzbek, however, metaphorical semantics often connect wisdom with inner spirituality, life experience, and emotional maturity. Expressions such as “aql ko‘zi” (the eye of wisdom), “ko‘ngli uyg‘oq” (an awakened soul), and “hayot maktabi” (the school of life) illustrate that understanding is not limited to intellectual perception, but also involves moral awareness and spiritual insight. These semantic distinctions reveal broader cultural differences: English metaphorical systems tend to emphasize individual cognition and logical reasoning, whereas Uzbek metaphorical semantics integrate communal values, ethical consciousness, and emotional depth into the conceptualization of knowledge itself [6]. This further demonstrates that metaphorical semantics serve as a reflection of both universal cognition and culturally specific systems of thought.

REFERENCES:

1. Barcelona, A. (2000). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*. Mouton de Gruyter.
2. Charteris-Black, J. (2004). *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. Palgrave Macmillan.
3. Gibbs, R. W. (1994). *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding*. Cambridge University Press.
4. Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction* (2nd ed.). Oxford University Press.
5. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
6. Safarov, Sh. (2006). *Kognitiv tilshunoslik* [Cognitive Linguistics]. Sangzor.
7. Wierzbicka, A. (1999). *Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge University Press.

UO‘K 811.111-26

INGLIZ VA O‘ZBEK TOPISHMOQLARINING QIYOSIY SOTSIOLINGVISTIK TAHLILI

N.Sh.Tursunova, o‘qituvchi, O‘zbekiston Davlat Jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Qiyosiy tahlil jarayonida ingliz va o‘zbek topishmoqlarida aks etgan ijtimoiy voqelik, madaniy stereotiplar, mental modellarning til birliklari orqali ifodalanish usullari solishtiriladi. O‘zbek topishmoqlarida jamoaviy tafakkur, agrar turmush tarzi va an‘anaviy ijtimoiy munosabatlar dominant semantik maydon sifatida namoyon bo‘lsa, ingliz topishmoqlarida individual*

kognitiv faoliyat, predmetga yo'naltirilgan tasviriylilik hamda ratsional tafakkur elementlari ustuvor ekanligi aniqlanadi. Bu farqlar har ikki xalqning tarixiy taraqqiyot yo'li va sotsial tuzilmasi bilan bevosita bog'liq ekanligi ilmiy asoslanadi.

Kalit so'zlar: topishmoq, sotsiolingvistika, qiyosiy tahlil, folklor diskursi, lingvomadaniyat, ijtimoiy identifikatsiya, madaniy kod, til va jamiyat, kollektiv ong, kommunikativ vaziyat.

Аннотация. В ходе сравнительного анализа рассматриваются и сопоставляются способы репрезентации социальной реальности, культурных стереотипов и ментальных моделей посредством языковых единиц в английских и узбекских загадках. В то время как в узбекских загадках в качестве доминирующих семантических сфер проявляются коллективные способы мышления, аграрный уклад жизни и традиционные социальные отношения, в английских загадках на первый план выдвигаются индивидуальная когнитивная деятельность, предметно-ориентированная образность и элементы рационального мышления. Указанные различия научно обосновываются их прямой связью с историческими траекториями развития и социальной структурой двух обществ.

Ключевые слова: загадка, социолингвистика, сравнительный анализ, фольклорный дискурс, лингвокультура, социальная идентификация, культурный код, язык и общество, коллективное сознание, коммуникативная ситуация.

Abstract. In the course of the comparative analysis, the ways in which social reality, cultural stereotypes, and mental models are represented through linguistic units in English and Uzbek riddles are examined and contrasted. While Uzbek riddles reveal collective modes of thinking, agrarian ways of life, and traditional social relations as dominant semantic domains, English riddles tend to foreground individual cognitive activity, object-oriented imagery, and elements of rational thinking. These differences are scientifically substantiated as being directly linked to the historical trajectories and social structures of the two societies.

Keywords: riddle, sociolinguistics, comparative analysis, folklore discourse, linguoculture, social identification, cultural code, language and society, collective consciousness, communicative situation.

Topishmoqlar og'zaki nutq an'anasi doirasida shakllangan folklor janri bo'lib, u orqali xalqning jamiyat haqidagi tasavvurlari, ijtimoiy munosabatlari va til orqali fikrlash uslubi namoyon bo'ladi. Mazkur janr tarkibida ma'lum bir xalqning kundalik hayoti, tarixiy tajribasi hamda muloqot jarayonida shakllangan madaniy me'yorlari mujassamlangan bo'ladi. Shu jihatdan qaralganda, ingliz va o'zbek topishmoqlari turli ijtimoiy va madaniy muhitda yuzaga kelgan bo'lib, ularning mazmuni va funksional yo'nalishi jamiyat tuzilishi bilan bevosita bog'liqdir. Ushbu topishmoqlarni sotsiolingvistik yondashuv asosida qiyosiy tahlil qilish til va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni chuqurroq anglash imkonini beradi.

Folklor birliklarini ijtimoiy hodisa sifatida talqin qilish masalasida Alan Dundes topishmoqlarni xalq tafakkurining ramziy modeli sifatida baholab, ularning mazmunida jamiyatning madaniy tajribasi va ijtimoiy qadriyatlarini kodlanganini ta'kidlaydi. Uning fikricha, topishmoqlar nafaqat estetik vazifani bajaradi, balki ijtimoiy ongning shakllanishida ham muhim rol o'ynaydi.[1]

Shuningdek, Dell Hymes ishlab chiqqan kommunikativ kompetensiya konsepsiyasiga ko'ra, har bir og'zaki janr muayyan ijtimoiy vaziyat, ishtirokchilar va madaniy me'yorlar bilan chambarchas bog'liq holda yuzaga keladi. Bu yondashuv ingliz va o'zbek topishmoqlarining turli kommunikativ muhitda shakllanganini izohlashga imkon beradi.[2]

Til va jamiyat munosabatlarini tadqiq etgan William Labov esa til birliklarining shakllanishi va qo'llanishi ijtimoiy omillar bilan belgilanishini qayd etadi. Mazkur qarash topishmoqlarning mazmuni va funksional yo'nalishi jamiyat tuzilishi, ijtimoiy tajriba hamda madaniy qadriyatlar bilan uzviy bog'liq ekanini tasdiqlaydi. [3]

Topishmoqlar og'zaki nutq an'anasi doirasida shakllangan folklor janri bo'lib, u orqali xalqning jamiyat haqidagi tasavvurlari, ijtimoiy munosabatlari va til orqali fikrlash uslubi namoyon bo'ladi. Mazkur janr tarkibida ma'lum bir xalqning kundalik hayoti, tarixiy tajribasi hamda muloqot jarayonida shakllangan madaniy me'yorlari mujassamlangan bo'ladi. Shu jihatdan qaralganda, ingliz

va o'zbek topishmoqlari turli ijtimoiy va madaniy muhitda yuzaga kelgan bo'lib, ularning mazmuni va funksional yo'nalishi jamiyat tuzilishi bilan bevosita bog'liqdir. Ushbu topishmoqlarni sotsiolingvistik yondashuv asosida qiyosiy tahlil qilish til va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni chuqurroq anglash imkonini beradi.

O'zbek folklorshunosligida topishmoqlar xalqning tarixiy xotirasi va ijtimoiy tajribasini aks ettiruvchi muhim janr sifatida baholanadi. Jumladan, To'ra Mirzayev topishmoqlarni xalq tafakkurining ixcham va ramziy ifodasi deb hisoblab, ularda milliy dunyoqarash va turmush tarziga xos belgilar mujassam ekanini ta'kidlaydi. Uning fikricha, topishmoqlar jamiyatda bilimni bilvosita yetkazish va avlodlararo madaniy uzviylikni ta'minlash vazifasini bajaradi.[4]

Shuningdek, Bahodir Sarimsoqov topishmoqlarni og'zaki ijod tizimida kommunikativ va tarbiyaviy ahamiyatga ega birlik sifatida talqin qiladi. Olimning qarashlariga ko'ra, topishmoqlarda jamiyatning axloqiy qarashlari, mehnatga munosabati va ijtimoiy rollari bilvosita tarzda ifodalanadi. Bu esa ularning ijtimoiylashuv jarayonidagi muhim funksiyasini ko'rsatadi.[5]

Bundan tashqari, Muhammadjon Jo'rayev topishmoqlarni lingvokulturologik birlik sifatida izohlab, ularning mazmuni til va madaniyatning o'zaro uyg'unligi asosida shakllanishini qayd etadi. Olim fikricha, topishmoqlar xalqning borliqni idrok etish usuli va milliy tafakkur modelini aks ettiruvchi muhim manba hisoblanadi.[6]

Xulosa. Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek topishmoqlarining qiyosiy sotsiolingvistik tahlili orqali ushbu folklor janrining jamiyat hayotidagi o'rni va funksional ahamiyatini yoritishga imkon berdi. O'rganish natijalari shuni ko'rsatdiki, topishmoqlar til orqali jamiyatning ijtimoiy tajribasi, madaniy qadriyatlari va tafakkur modeli ifodalanadigan muhim kommunikativ birlik hisoblanadi.

Qiyosiy tahlil jarayonida ingliz topishmoqlarida individual fikrlash, mantiqiy mushohada va abstrakt tasvirlarning ustuvorligi aniqlandi. O'zbek topishmoqlarida esa jamoaviy ong, kundalik turmush tajribasi va tarbiyaviy yo'nalish yetakchi o'rin egallashi kuzatildi. Bu farqlar har ikki jamiyatning tarixiy rivojlanishi, ijtimoiy tuzilishi va madaniy an'analari bilan bevosita bog'liq ekanini ko'rsatadi.

Sotsiolingvistik yondashuv asosida topishmoqlar muayyan kommunikativ vaziyat, ijtimoiy rollar va madaniy me'yorlar doirasida shakllangan nutq birliklari sifatida talqin qilindi. Ushbu yondashuv til va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni yanada aniqroq ochib berib, topishmoqlarning nafaqat folkloriy, balki ijtimoiy ahamiyatga ega ekanini tasdiqladi.

Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek topishmoqlari qiyosiy o'rganilishi tilshunoslik, folklorshunoslik va sotsiolingvistika fanlari kesishmasida muhim ilmiy natijalar beradi. Tadqiqot natijalari mazkur yo'nalishda olib boriladigan keyingi izlanishlar, xususan, boshqa tillar topishmoqlari bilan qiyosiy tadqiqotlar uchun nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Dundes A. The Riddle as a Folklore Genre // American Anthropologist. – 1964. – Vol. 66, No. 5. – P. 123–138.
2. Hymes D. Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1974.
3. Labov W. The Social Stratification of English in New York City. – Washington, D.C.: Center for Applied Linguistics, 1966.
4. Mirzayev T. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – Toshkent: Fan, 2008.
5. Sarimsoqov B. O'zbek folklori: janrlar va ularning poetikasi. – Toshkent: Fan, 2004.
6. Jo'rayev M. O'zbek folklorida ramz va obraz. – Toshkent: Fan, 2010.

UO'K: 81'23:159.922.7

FLEGMATIK TEMPERAMENTLI SHAXS XARAKTERINING NUTQDA NAMOYON BO'LISHINING PISIXOLINGVISTIK TAHLILI

Sh.Tursunova, stajyor-o'qituvchi, Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti, Kattaqo'rg'on

Annotatsiya. Ushbu maqolada flegmatik temperamentga ega bo'lgan shaxslarning nutqiy xususiyatlari taniqli olim A. A. Leontevning psixolingvistik ta'limoti, xususan, nutqiy faoliyat generatorligi prinsiplari asosida tadqiq etiladi. Flegmatik so'zlovchilarning ichki nutqdan tashqi nutqqa o'tish bosqichlari, nutqiy dinamikasi, leksik-semantik afzalliklari hamda kommunikativ adaptatsiyasi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: psixolingvistika, A. A. Leontev, flegmatik, nutqiy faoliyat, motivatsiya, ichki dasturlash, nutqiy sur'at, inertlik.

Аннотация. В данной статье изучаются речевые характеристики лиц с флегматическим темпераментом на основе психолингвистических учений известного ученого А. А. Леонтьева, в частности, принципов генератора речевой деятельности. Анализируются этапы перехода от внутренней речи к внешней, речевая динамика, лексико-семантические предпочтения и коммуникативная адаптация флегматичных носителей языка.

Ключевые слова: психолингвистика, А. А. Леонтьев, флегматик, речевая деятельность, мотивация, внутреннее программирование, темп речи, инертность.

Abstract. This article studies the speech characteristics of individuals with phlegmatic temperament based on the psycholinguistic teachings of the famous scientist A. A. Leontiev, in particular, the principles of the generator of speech activity. The stages of transition from inner speech to outer speech, speech dynamics, lexical-semantic preferences, and communicative adaptation of phlegmatic speakers are analyzed.

Keywords: psycholinguistics, A. A. Leontiev, phlegmatic, speech activity, motivation, internal programming, speech rate, inertia.

Inson nutqi uning ruhiy holati, tafakkuri, emotsional kechinmalari hamda individual psixologik xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq hodisa hisoblanadi. Zamonaviy psixolingvistika til va tafakkur o'rtasidagi munosabatlarni, shuningdek, shaxsning psixologik holati nutq faoliyatida qanday namoyon bo'lishini tadqiq etuvchi muhim fan yo'nalishlaridan biri sifatida shakllanmoqda. Ayniqsa, temperament tiplarining nutq jarayoniga ta'sirini o'rganish bugungi kunda dolzarb ilmiy masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Temperament insonning tug'ma psixofiziologik xususiyatlarini ifodalovchi omil sifatida uning nutqiy faoliyatida ham muhim o'rin egallaydi. Xususan, flegmatik temperament vakillari vazminlik, hissiy barqarorlik, sustkashlik va inertlik kabi belgilar bilan xarakterlanadi. Ushbu xususiyatlar ularning muloqot jarayonida fikrni bayon qilish sur'ati, nutqning emotsional bo'yqordoligi, pauzalar qo'llanilishi hamda kommunikativ faolligida o'z aksini topadi. Shu sababli flegmatik temperamentli shaxslarning nutqiy faoliyatini psixolingvistik jihatdan tahlil qilish tilshunoslik va psixologiya fanlari kesishgan nuqtadagi muhim tadqiqotlardan biri hisoblanadi.

Tilshunoslikning eng dinamik va integral yo'nalishlaridan biri bo'lgan psixolingvistika inson nutqini shunchaki grammatik qoidalar yig'indisi emas, balki chuqur psixologik jarayonlarning mahsuli o'laroq o'rganadi. Ma'lumki, insonning oliy asab faoliyati tipi (temperamenti) uning xulq-atvori bilan birga, fikrni til vositalari yordamida moddiylashtirish uslubini ham belgilaydi.

Flegmatik temperamentli shaxslarda aynan ichki dasturlash jarayonining sekinroq kechishi nutq sur'atining sustligi va muloqotdagi ehtiyotkorlik bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bu esa temperament va nutq o'rtasidagi psixolingvistik aloqalarni ilmiy asosda o'rganishni taqozo etadi.

Aleksey Alekseyevich Leontev o'zining nutqiy faoliyat nazariyasida nutqni alohida tizim emas, balki umuminsoniy faoliyatning uzviy qismi deb hisoblaydi. Kuchli, muvozanatlashgan, ammo inert asab tizimiga ega bo'lgan flegmatik temperament vakillarining nutqiy xususiyatlarini aynan Leontev kashf etgan nutq hosil bo'lish bosqichlari prizmasi orqali tizimli tadqiq etish zamonaviy antropotsentrik tilshunoslikning dolzarb vazifalaridandir. A. A. Leontev nutqiy faoliyatni bir nechta bosqichga ajratadi: motivatsiya, ichki dasturlash, grammatik realizatsiya va tashqi ijro. Flegmatik shaxslarda ushbu bosqichlarning kechishi o'ziga xos muvozanat va ma'lum ma'noda "sekinlik" (inertlik) bilan xarakterlanadi. Leontev fikricha, har qanday nutqiy akt tagida muayyan motiv va ehtiyoj yotadi. Flegmatik shaxs nutqiy vaziyatga darhol emotsional reaksiya bildirmaydi. Uning asab tizimidagi qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlari muvozanatda bo'lgani sababli, u avval informatsiyani to'liq qayta ishlaydi.

Flegmatikning ichki nutqida bo'lajak bayonotning semantik karkasi (skeleti) juda aniq chiziladi. Shuning uchun ularning nutqida mantiqiy uzilishlar yoki kutilmagan affektiv so'zlar deyarli kuzatilmaydi. L. S. Vygotskiy an'analarini davom ettirgan Leontev maktabi flegmatiklardagi bu holatni ichki dasturning mustahkamligi bilan izohlaydi.

A. A. Leontev ta'limotiga ko'ra, nutqiy stereotiplar va til belgilarini tanlash jarayoni shaxsning individual-psixologik xususiyatlariga uzviy bog'liq.

Flegmatik temperamentli so'zlovchining nutqi o'ziga xos parametrlari bilan ajralib turadi: Leontev o'z asarlarida nutqning reproduktiv va produktiv turlariga to'xtalib o'tgan. Flegmatiklar nutqiy faoliyatda sinalgan, rasmiy va barqaror nutqiy shtamlardan foydalanishni afzal ko'radilar. Bu ularga kommunikatsiyadagi kognitiv yuklamani kamaytirishga yordam beradi.

Flegmatik nutqida emotsional komponent (intonatsiya, pafos, keskin ton o'zgarishi) minimal darajada bo'ladi. Biroq, nutqning semantik rejasida argumentlar zanjiri shunchalik mustahkam bo'ladi, bu nutq pragmatik jihatdan o'ta ta'sirchan va ishonchli chiqadi. Flegmatik temperamentli shaxslarning nutqiy faoliyatini psixolingvistik jihatdan tahlil qilish natijasida temperament va nutq o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjudligi aniqlandi. Tadqiqot davomida flegmatik xarakterga ega insonlarning nutqi vazminlik, mantiqiy izchillik, emotsional barqarorlik hamda nutqiy sur'atning nisbatan sustligi bilan ajralib turishi kuzatildi. Ularning kommunikativ faoliyatida ortiqcha hissiylikning kamligi, fikrni oldindan ichki dasturlash asosida bayon etishga moyillik kuchli ekanligi namoyon bo'ldi.

Shuningdek, flegmatik temperament vakillarida inertlik xususiyati nutq jarayonida pauzalarning ko'proq qo'llanilishi, javob berish tezligining sekinligi hamda mulohazalarning chuqurroq tahlil qilinishi orqali ifodalanishi aniqlandi. Bu holat A. A. Leontevning nutqiy faoliyat haqidagi nazariy qarashlari bilan hamohang ravishda, ichki rejalashtirish va motivatsiya bosqichlarining nutq hosil bo'lishidagi muhim o'rnini tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalari temperament tiplarini psixolingvistik nuqtayi nazardan o'rganish nutq jarayonining individual xususiyatlarini chuqurroq anglash imkonini berishini ko'rsatdi. Mazkur ilmiy ish psixolingvistika, kommunikativ lingvistika va nutq psixologiyasi sohalaridagi nazariy qarashlarni boyitishga xizmat qiladi hamda kelgusida boshqa temperament turlarining nutqdagi namoyon bo'lishini qiyosiy tahlil qilish uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda A. A. Leontevning psixolingvistik nazariyasi asosida flegmatik temperamentli shaxs nutqini o'rganish shuni ko'rsatadiki, bu turdagi nutqiy faoliyat maksimal darajadagi kognitiv nazorat va semantik barqarorlik bilan xarakterlanadi. Flegmatikning nutqi dinamik ko'rsatkichlar jihatidan sust ko'rinsa-da, mazmuniy va strukturaviy jihatdan mantiqan eng mukammal shakllangan nutq hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ахутина Т.В. Порождение речи: Нейролингвистический анализ синтаксиса.-М.: Изд-во МГУ,1989.-215 с.
2. Белянин В. П. *Психоллингвистика: Учебник*. — М.: Флинта, Эксмо, 2011. — 416 с.
3. Выготский Л. С. *Мышление и речь*. — М.: Лабиринт, 1999. — 352 с.
4. Зимняя И. А. *Лингвopsихология речевой деятельности*. — М.: Московский психолого-социальный институт, 2001. — 432 с.
5. Леонтьев А. А. *Язык, речь, речевая деятельность*. — М.: Просвещение, 1969. — 214 с.
6. Леонтьев А. А. *Основы психоллингвистики*.— М.: Смысл, 1997. — 287 с.

UO'K 81

O'ZBEK TILIDA “HAQORAT” KONSEPTOSFERASIGA BERILGAN TA'RIFLAR TAHLILI

Z.M. Tuxtasinova, PhD, Qo'qon davlat pedagogika instituti, Qo'qon

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilida “haqorat” konseptosferasiga berilgan ta'riflar tahlili, konseptosferaning tarixiy, ijtimoiy, huquqiy va diniy nuqtai nazardan talqin etilishi muhokama qilingan. Berilgan fikrlar lug'atlar va ensiklopediyalardan olingan ta'riflar orqali dalillangan.

Kalit so'zlar: konseptosfera, tafakkur, nutq, ijtimoiy munosabatlar, haqorat, shaxslararo muloqot.

Аннотация. В данной статье рассматривается анализ определений концептосферы «оскорбления» в узбекском языке, трактовка концептосферы с исторической, социальной, правовой и религиозной точки зрения. Данные положения подтверждаются определениями, взятыми из словарей и энциклопедий.

Ключевые слова: концептосфера, мышление, речь, социальные отношения, оскорбление, межличностное общение.

Abstract. This article discusses the analysis of the definitions given to the conceptsphere of “insult” in Uzbek language, the interpretation of the conceptsphere from the historical, social, legal and religious point of view. The given points are supported by definitions taken from dictionaries and encyclopedias.

Key words: conceptsphere, thinking, speech, social relations, insult, interpersonal communication.

Kirish. Inson ongi voqelikni o'rganib, dunyoni yaxshi va yomon, chiroyli va xunuk, yorug'lik va zulmat kabi qismlarga ajratgan. Bunday qarashlar hosilasi sifatida turli udum, an'analar, e'tiqod vujudga kelgan. An'ana deyilganda, ijtimoiy munosabatlar, xulq-atvor me'yorlari, qadriyatlar kabi ijtimoiy-madaniy merosning avloddan-avlodga o'tib kelishi tushuniladi. Madaniyatlararo shunday udum va an'analar borki, ularni boshqa xalqlarga namuna sifatida namoyish qilish mumkin. Jumladan, “Oltoy-Sayan xalqlari o'z nutqlarida behayo, odobsiz so'zlarni umuman ishlatishmaydi. Ularning madaniyatida jinsi, irqi, millati, tili, kelib chiqishi, dinga munosabati sababli insonning sha'ni, uning qadr-qimmatini kamsitish taqiqlangan. Bunday so'zlarning o'rniga olqishlardan foydalanishadi. Minglab olqishlarni she'riy shaklda bilish Oltoy xalqiga xos bo'lgan odat bo'lib, olqishlar orqali ular bir-birlariga omonlik va baraka tilashadi” [5]. Ko'p asrlik tarixga ega Oltoy xalqlarining nutq madaniyati va an'alari insonlarni tahqirlash, ularga nisbatan qo'pol, haqoratomuz so'zlarni ishlatishga yo'l qo'ymas ekan. Bunday insoniy fazilat ushbu etnik guruhning tarixdan shakllangan odob-axloq va xulq atvor-me'yorlari, avloddan avlodga o'tib kelayotgan an'ana va urf-odatlarida saqlanib kelmoqda.

Mavzuning dolzarbligi va hozirgi holati. Insonlar bir-biri bilan o'zaro muloqot qilar ekan, voqelikka va suhbatdoshga o'z munosabatini bildiradi. Verbal yoki noverbal tarzda ifodalangan bunday munosabatlar orasida salbiylari ham mavjud. Nutqda norozilik va tajovuzning ifodasi sifatida haqorat so'zlar yuzaga chiqadi.

Jamiyatda kishilar til orqali nutqiy tajovuzni kamaytirishlari yoki kuchaytirishlari mumkin. V.I. Shaxovskiyga ko'ra, “shaxslararo muloqotning oltin va platina qoidalari mavjud. Oltin qoidaga ko'ra: hamsuhbating sen bilan gaplashishi uchun u bilan o'zing xohlaganingdek gaplash, platina qoidaga ko'ra: hamsuhbating bilan gaplashishing uchun, u xohlaganidek gaplash” [10,106]. Ushbu fikrga asosan aytish mumkinki, ayrim hollarda kishilar o'zlarining his-tuyg'ularini ushlab tura olmaslik natijasida suhbatdoshlari xohlagandek muloqot qila olmay qoladilar.

Haqorat ushbu oltin va platina muloqot me'yorlarining buzilishidir.

Haqorat insonning tashqi ko'rinishiga, insoniy sifatleri, hulq-atvori, diniy e'tiqodi... yo'nalgan bo'lishi mumkin. Ahloqiy me'yorlar jamiyatning madaniy qadriyatlari tizimi orqali shakllanadi. Ular zamonlar osha o'zgarib boradi, jamiyatda u yoki bu narsaning taqiqlanishi insonlar ongidagi ijtimoiy taqiq haqidagi fikrlarni o'zgartiradi. Masalan, tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, haqoratning hozirgidan boshqacha ko'rinishlarini kuzatishimiz mumkin. Bilamizki, soch kesish zamonaviy o'zbek ayoli uchun odatiy holdir, lekin avvallari bu amal ham haqorat hisoblangan. O'tkir Rashidning “Uch shoira” asarida tasvirlanishicha, Qo'qon xonligiga bostirib kirgan Buxoro amiri Nasrullo Nodirani qatl qilishdan avval uning sochini kesishga buyruq beradi [8,67]. O'sha zamonda ayol kishining sochini kesish ham uning uchun haqorat hisoblangan, chunki odatda zinokor ayollarning sochi kesilgan.

Tajriba qismi. “Haqorat” konseptini tadqiq etishda Z.D. Popova va I.A. Sterninlar tomonidan taklif etilgan konseptning nominativ maydonini aniqlashdan boshlaymiz [3,177]. Mazkur usul bo'yicha, avvalo, tadqiqotchi o'rganilayotgan konseptning ma'nosini kengroq ochib beradigan, nutqda ko'p qo'llaniladigan, ko'p ma'noli va stilistik jihatdan neytral bo'lgan leksik birlikni, ya'ni nominativ maydonning kalit so'zini tanlab olishi kerak. Tadqiqotimizning obyekti bo'lgan “haqorat” konsepti nominativ maydonining kalit so'zi bu – o'zbek tilida “haqorat” hisoblanadi. O'zbek tiliga “haqorat” so'zi arab tilidan kirib kelgan bo'lib, etimologik lug'atda unga shunday ta'rif beriladi:

HAQORAT Bu arabcha soʻz **haqārat(un)** shakliga ega; oʻzbek tiliga hoyi huttı undoshini h undoshiga, choʻziq ā unlisini â unlisiga almashtirib qabul qilingan: **haqārat** – ҳақāpat (haqorat); “oʻta darajada kamsitdi” maʼnosini anglatuvchi **haqara** feʼlidan hosil qilingan I bob masdari boʻlib, “tahqirlovchi, qoʻpol soʻz bilan soʻkish” maʼnosini anglatadi [4,581].

Etimologik maʼlumotlardan koʻrinib turibdiki, haqorat soʻzining dastlabki maʼnosi “oʻta darajada kamsitish”, keyingisi “tahqirlovchi, qoʻpol soʻz bilan soʻkish”dir.

Abdulla Avloniyning “Turkiy Guliston yoxud axloq” nomli asarida haqoratga shunday taʼrif beriladi: “Haqorat deb bir kishining hafziga, iffatiga tegadurgan soʻzlar ila qadr va eʼtiborini tushurmak niyatida yomon muomala qilmakni aytilur”[1,69].

“Haqorat” konseptining mohiyatini yanada teranroq anglash uchun uning turli lugʻatlarda berilgan izohlari bilan tanishib chiqish zarur. Jumladan, oʻzbek tilining izohli lugʻatida keltirilishicha:

Haqorat [a. pastlik, razillik, tubanlik; pastkashlik; tahqirlash]. 1. Kishining or-nomusi, shaxsiyatini pastga uradigan, tahqirlovchi maʼno-mazmunli soʻz, gap. *Toʻlqinjon buni darrov payqadi, koʻzini yashirib, ogʻzidan chiqib ketay degan haqoratni “qult” etib yutdi.* F. Musajon, Huri. *Abdubilol endi yigʻlab, ogʻziga kelgan gapni qaytarmadi, alamidan akasining yuziga tupurdi.* S. Yunusov, Kutilmagan xazina. 2. Shunday maʼno-mazmunli muomala, xatti-harakat, holat. *U [oʻquvchi bola] ..lovullab turgan qulogʻini ushlagancha, Hojiga qaradi va bisotidagi eng ogʻir, eng dahshatli haqoratni ishlatdi, yaʼni “tarbiyasiz!” dedi.* A. Qahhor, Asarlar. *Asal xola oʻgʻlining ichmasligini bilardi, tergovchining bu gapi haqorat boʻlib tuyuldi.* S. Yunusov, Kutilmagan xazina. M. Ismoiliiy, Fargʻona t.o. *Bizning mayda-chuyda hokimlarimiz birlasha olmaganı tufayli, katta kuchga ega boʻlgan istilochining hamlasiga dosh berolmadik..xotinlarimiz, qizlarimiz olib ketildi. Bundan ortiq haqorat bormi, Meʼmor?! Mirmuhsin, Meʼmor* [6,521].

Haqorat yuridik sohada ham qoʻllaniladigan atamalardan biridir. Oʻzbek tilining izohli lugʻatida bu soʻzga umumiy izoh berilgan boʻlsa, “Oʻzbekiston yuridik ensiklopediyasi”da haqorat jinoiy ish sifatida taʼriflanadi:

Haqorat qilganlik uchun maʼmuriy va jinoiy javobgarlik belgilangan. Haqorat qilish, shunday harakatlar uchun maʼmuriy jazo qoʻllanilgandan keyin sodir etilganda, jabrlanuvchi oʻz xizmat yoki fuqarolik burchini bajarishi munosabati bilan bogʻliq holda, xavfli retsivdist tomonidan yoki tuhmat qilganligi uchun ilgari sudlangan shaxs tomonidan qilingan hollarda Oʻzbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 140-moddasida belgilangan javobgarlikka olib keladi [7,634].

Haqoratga berilgan taʼrifning bu qismida haqoratni ifodalovchilar sifatida soʻz va iboralar bilan bir qatorda oʻzbek milliy madaniyatida ijtimoiy ahloq meʼyorlarga zid boʻlgan xatti-harakatlar haqida ham maʼlumot berilgan. Chunonchi, kishiga tegishli boʻlgan narsalarga qarata hurmatsizlik qilish ham unga nisbatan haqoratni belgilaydi. Kishining yuziga tarsaki tushurish, tupurish kabi tajovuzkor harakatlar ham unga nisbatan haqorat sifatida qabul qilinadi. Bunday harakatlar, odatda, verbal haqorat bilan birgalikda sodir boʻlib, uning taʼsir kuchini yanada oshiradi.

Haqorat qilish har doim muayyan bir shaxsga qaratilgan boʻladi. Muayyan bir shaxsga qaratilmasdan aytilgan uyatsiz-beodob soʻzlar va shu kabi xatti-harakatlar bezorilik, deb baholanishi mumkin. Ushbu taʼrif asosida haqoratning boshqa tajovuzkor usullardan ajratib turadigan belgisini aniqladik. Bu ham boʻlsa, uning maʼlum bir shaxsga qaratilgan boʻlishidir. Verbal haqorat adresantning adresatga qarata uning shaʼni, qadr-qimmatini, hurmatini pasaytirish maqsadida yoʻllagan nutqi asosida yuzaga chiqadi. Haqorat tajovuzkor nutq yordamida tinglovchining ruhiyatiga salbiy taʼsir koʻrsatish, uning ijtimoiy mavqeini pasaytirishga qaratilgan nutq harakatidir. Soʻzning taʼsir kuchi gapiruvchi tomonidan oldindan belgilab olinadi. Haqorat qilingan taqdirda, yaʼni kamsituvchi nutqning ogʻzaki bayonidan soʻng, soʻzlovchi va tinglovchi oʻrtasida kommunikativ aloqa oʻrnatiladi, ular ongida haqorat toʻgʻrisida mushohada yuritiladi.

Til birliklari turli diskurslarda turlicha namoyon boʻladi. Rus olimi G.V. Kusov diskurs tahlili asosida rus tilidagi “haqorat” tushunchasining kundalik turmushdagi, diniy va huquqiy ongda mazmunini ochib bergan [2,5].

Haqoratning taʼrifiga din nuqtai nazaridan yondashilganda, bir qancha jihatlarni kuzatish mumkin. Qurʼoni Karimda qayd etilgan muhim saboqlardan biri – kishilarni hurmatlashdir. Kishi oʻzgalar bilan suhbatda, xatti-harakatida oʻzining va oʻzgalarning hurmatini saqlashi, ularning

shaxsiyatiga daxl qilmasligi saodatli hayot barpo etishning shartlaridan biridir. Qur'oni Karimning "Hujurot" surasining 11- oyatida aytilishicha:

"Ey imon keltirganlar! Bir qavm boshqasini masxara qilmasin, ehtimol, ular bulardan yaxshiroqdir. Va ayollar ham boshqa ayollarni (masxara qilmasinlar), ehtimol, ular bulardan yaxshiroqdir. Va o'zingizni o'zingiz masxara qilmang, bir-biringizga laqab qo'ymang. Iymondan keyin fosiqlik ismi naqadar yomon! Va kim tavba qilmasa, bas, ana o'shalar zolimlardir"[9,339].

Ushbu oyatda Alloh imon keltirgan bandalarini bir-birlarini masxara qilishdan, bir-birlariga laqab qo'yishdan saqlanishga chaqirmoqda. Masxara qilish orqali ham, laqab qo'yish orqali ham kishining sha'ni pasaytiriladi, ya'ni haqorat yuzaga chiqadi. Jamiyatda kishi boshqasini o'zidan past sanasa, uni masxara qilsa, adresat ham uning muomalasiga yarasha javob axtaradi. Natijada kishilar o'rtasida nizo paydo bo'ladi. Allohning nazdida bunday kishi zolim, dindan chiqqan kabi bo'ladi. Shu sababli ham dinga e'tiqodli bo'lgan kishilar bunday ishlardan qaytarilganlar.

Olingan natijalar tahlili va xulosa. Shunday qilib, o'zbek tilida haqoratga berilgan ta'riflar asosida quyidagi xulosalar kelib chiqadi:

Haqorat – kishining or-nomusi, shaxsiyatini pastga uradigan, tahqirlovchi ma'no-mazmunli so'z, gap. Haqorat – shaxsning sha'ni va qadr qimmatini beodoblik bilan qasddan tahqirlash jarayoni, shunday ma'no-mazmunli muomala, xatti-harakat, holat. Haqorat bu jinoyat bo'lib, haqoratlovchi qonuniy jihatdan jazolanishi kerak. Haqorat qilish islom dinida taqiqlangan bo'lib, haqorat kishining e'tiqodiga putur yetkazadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. [Matn]/Abdulla Avloniy. – Toshkent: "Turon zamin" nashriyoti, 2022. – 96 b. – B.69.
2. Кусов Г. В. Оскорбление как иллокутивный лингвокультурный концепт: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Волгоград, 2004. – 32 с. – С. 5.
3. Попова З. Д., И. А. Стернин. Когнитивная лингвистика. – Москва: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с. – С. 177.
4. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати II (араб сўзлари ва улар билан ҳосилалар). – Тошкент: Университет, 2003. – 600 б. – Б. 581.
5. Тунтешева Т. Национальные костюмы, обычаи и искусство народов великой степи.// <https://m.facebook.com/groups/215821238981192/> (murojaat sanasi 20.12.2023)
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5-жилд. – Тошкент: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2020. – 592 бет. – Б. 521.
7. Ўзбекистон юридик энциклопедияси. – Тошкент: Адолат, 2011. – 704 б. – Б. 634.
8. Ўткир Рашид. Уч шоира: Увайсий, Махзуна ва Нодира. – Тошкент: ЎзССР давлат бадиий адабиёт нashriyoti, 1958. – 67 бет. – Б.12. //www.ziyouz.com kutubxonasi
9. Шайх Мухаммад Содик Мухаммад Юсуф. Иймон. – Тошкент.: Hilol-Nashr, 2023. – 368 бет. – Б. 339.
10. Шаховский В. И. Голос эмоций в языковом круге *homo sentiens*. – Москва: Книжный дом «Либроком», 2012. – 144 с. – С. 106

UDC 82.09:811.512.2:811.111

STYLISTIC PARALLELISM AND THE INTERPRETATION OF GENDER IDENTITY IN UZBEK AND ENGLISH LITERATURE (ON THE EXAMPLE OF V. WOOLF AND CHULPON)

S.S.Umarova, Associate Professor (Acting), PhD, Urgench State University, Urgench

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbek va ingliz adabiyotida uslubiy parallelizm hamda gender identifikatsiyasini talqin qilishning qiyosiy-tipologik tahlilini Virginia Vulf va Cho'lpon asarlari misolida taqdim etadi. XX asrning boshlarida ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar davomida ijod etgan ikkala yozuvchi ham o'z jamiyatlarida ayol ongini, shaxsning o'zligini va gender rollarini tadqiq etishda o'ziga xos adabiy usullardan foydalangan.

Kalit so'zlar: gender identifikatsiyasi, uslubiy parallelizm, Virginia Vulf, Cho'lpon, qiyosiy adabiyotshunoslik, feminist poetika, ong oqimi, modernizm, o'zbek adabiyoti.

Аннотация. В данной статье представлен сравнительно-типологический анализ стилистического параллелизма и интерпретации гендерной идентичности в узбекской и английской литературе на примере произведений Вирджинии Вулф и Чулпана. Оба автора, творившие в эпоху социально-политических потрясений начала XX века, использовали

самобытные литературные приёмы для исследования женского сознания, индивидуальной самоидентичности и гендерных ролей в своих обществах.

Ключевые слова: гендерная идентичность, стилистический параллелизм, Вирджиния Вулф, Чулпон, сравнительное литературоведение, феминистская поэтика, поток сознания, модернизм, узбекская литература.

Abstract. This article presents a comparative-typological analysis of stylistic parallelism and the interpretation of gender identity in Uzbek and English literature, drawing on the works of Virginia Woolf and Chulpon as primary case studies. Both authors, writing amid the socio-political upheavals of the early twentieth century, employed distinctive literary techniques to explore female consciousness, individual selfhood, and gender roles within their respective societies.

Keywords: gender identity, stylistic parallelism, Virginia Woolf, Chulpon, comparative literary studies, feminist poetics, stream of consciousness, modernism, Uzbek literature.

Introduction. The early twentieth century marked a period of sweeping paradigmatic change across world literature. Western modernism and the Eastern literary renaissance developed almost simultaneously: Virginia Woolf (1882–1941) in English literature and Chulpon — Abdulhamid Sulaymon o'g'li (1897–1938) — in Uzbek literature stand out as the most luminous representatives of these transformations. Both writers responded creatively to the socio-political pressures of their era, subjected the portrayal of women and men to radical artistic metamorphosis, and placed the problem of gender identity at the very centre of literary discourse.

Contemporary scholarship demonstrates that the creative trajectories of these two authors share not only thematic concerns but also poetico-structural parallelisms. Far from coincidental, these parallels arise from shared historical and social conditions: industrial capitalism, colonial imperialism, and the patriarchal social order generated broadly similar intellectual and artistic responses across different national literatures in the early twentieth century.

Theoretical background. The theoretical foundation of this study draws on three intersecting scholarly traditions. First, Judith Butler's theory of performativity holds that gender is not a biological given but a construction assembled through iterative social acts (Butler, 1990). Neither Woolf nor Chulpon articulates this proposition theoretically; rather, both render it in vivid artistic form. Second, Sara Ahmed's concept of feminist living insists that a feminist life is not merely a political stance but a reorientation of emotion and thought — a position directly relevant to the inward-turning narratives of both authors (Ahmed, 2017).

Third, the cultural-linguistic framework advanced by Sharifian (2017) foregrounds the role of cultural schemas in shaping literary language. In the Uzbek context, Tursunov F. has demonstrated that Chulpon's prose style successfully harmonises the classical Eastern literary heritage with the demands of modern psychological fiction (Tursunov, 2022). Contemporary Woolf scholarship, meanwhile, connects her poetic prose directly to her feminist epistemology, arguing that style is not a vehicle for meaning but meaning itself. These three frameworks together constitute the interpretive scaffolding for the comparative analysis that follows.

Research material and methods. The study employs a comparative-typological method combined with discourse analysis, hermeneutic close reading, and the methodology of feminist poetics. Primary sources include Woolf's *A Room of One's Own* (1929), *The Waves* (1931), and *Mrs Dalloway* (1925), together with Chulpon's novel *Night and Day* (1936) and his poems "Uyg'on" ("Awaken", 1923) and "Sog'inch" ("Longing", 1925). Secondary sources drawn upon include monographs and journal articles in the fields of comparative literary studies and gender theory.

Comparative analysis

1. Stream-of-Consciousness Technique and the Structure of Subjective Discourse

Woolf's novel *The Waves* (1931) is constructed through the inner monologues of six characters; each voice is rendered in individual rhythmic prose-poetry. Here the boundary between lyric subject and epic narrator dissolves, and consciousness merges with existence. This technique simultaneously expresses Woolf's feminist position: the inner world of a woman — the thoughts of Bernard or Susan — is shown to be as worthy of literary attention as the outward actions of men. The repeated phrase

"Waves broke on the shore" in every chapter of the novel functions not merely as a description of nature but as a structural leitmotif symbolising the unceasing continuity of the stream of consciousness.

2. Spatial Metaphor and Gender Freedom

In Woolf's essay *A Room of One's Own*, the metaphor of the "room" operates far beyond its literal, material-economic sense; it signifies personal intellectual independence and creative space. For Woolf, the absence of a room for a woman constitutes spatial imprisonment for her literary imagination. She illustrates this point through the fictional figure of Shakespeare's sister Judith: what can talent achieve without a place of its own? The spatial metaphor thus encodes the systemic exclusion of women from the conditions necessary for intellectual production.

In Chulpon's lyrics, the spatial metaphor assumes a different form. In the poem "Uyg'on" ("Awaken"), the freedom of the homeland and the nation merges with the freedom of the individual woman. The address to the "yurt" (homeland) can be read simultaneously as an appeal to a woman and to a nation — a characteristically Chulponian allegorical doubleness.

3. Gender as Artistic Construction. In Mrs Dalloway (1925) Clarissa Dalloway moves through a single day donning and shedding a succession of social roles — wife, hostess, mother, the "sacred woman" in the eyes of others — as though they were masks. Woolf renders this mask mechanism through inner monologue and a persistent oscillation between present action and recollected past. Clarissa's authentic self remains buried beneath these imposed roles, visible only in fleeting moments of private reverie. Woolf thus dramatises Butler's insight that the self is not expressed through gender performance but produced by it.

Chulpon's Zebi enacts an analogous predicament: she inhabits the official life of marriage while her inner world remains entirely elsewhere. "Night" stands for falsehood and the era of social roles; "day" stands for truth and the era of individual consciousness. The very title of the novel encodes this gender ambivalence. As Yusupova M. observes, the methodology for applying gender theory to Uzbek literature has yet to be fully consolidated, yet Chulpon's works remain the most promising object of study in this direction (Yusupova, 2021).

Table 1.

Principal manifestations of gender construction in the works of Woolf and Chulpon

Criterion	Virginia Woolf	Chulpon
Main female character	Clarissa, Bernard, Lily Briscoe	Zebi, Saodat
Primary technique	Stream of consciousness, inner monologue	Lytic digression, psychological parallelism
Gender context	English bourgeois society	Colonial Uzbekistan
Freedom metaphor	Room, voice, word	Dawn, awakening, homeland
Theoretical affiliation	Feminism, modernism	National liberation + gender liberation

Discussion. The findings of the analysis confirm that Woolf and Chulpon — despite inhabiting very different cultural, political, and linguistic contexts — produced remarkable parallelisms in their artistic style and gender discourse. These similarities are not accidental: the early twentieth century witnessed a broadly shared intellectual and artistic reaction against industrial capitalism, colonial imperialism, and the patriarchal social order. The two writers thus represent convergent responses to common historical pressures, even though they worked in entirely different national traditions.

In both writers, moreover, gender identity is construed not as a static attribute but as a dynamic process. Their protagonists are in perpetual motion towards the discovery of a self, testing and rejecting the roles assigned by society. This aspect provides an artistic confirmation of Butler's performativity theory and demonstrates the practical embodiment of gender theory within literary texts.

Conclusion. The article arrives at the following conclusions:

First, Woolf and Chulpon each gave artistic expression to the shared modernist spirit of the early twentieth century through the lens of their own national literary traditions. For both authors, the subjective inner consciousness takes precedence over the objective external world.

Second, gender identity is portrayed by both authors as an artistic construction — a structure built through social, historical, and linguistic means and therefore susceptible to transformation.

Third, spatial metaphor — Woolf's "room" and Chulpon's "awakening" and "homeland" — functions in both bodies of work as the central symbolic figure for gender freedom.

REFERENCES:

1. Ahmed S. *Living a Feminist Life*. — Durham: Duke University Press, 2017. — 298 p.
2. Aravamudan S. *Enlightenment Orientalism*. — Chicago: Chicago UP, 2012; repr. 2017. — 356 p.
3. Butler J. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. — New York: Routledge, 1990 (30th anniv. ed. 2020). — 272 p.
4. Caughie P. L. *Virginia Woolf in the Age of Mechanical Reproduction*. — New York: Routledge, 2015. - 224 p.
5. Goldman J. *The Cambridge Introduction to Virginia Woolf*. — Cambridge: CUP, 2016. — 176 p.
6. Karimov A. *Uzbek and British Modernism: Comparative Perspectives*. — Berlin: Akademie Verlag, 2020. — 310 p.
7. Munoz J. E. *Cruising Utopia: The Then and There of Queer Futurity*. — New York: NYU Press, 2019.- 200 p.
8. Nafisi A. *Reading Lolita in Tehran: A Memoir in Books*. — New York: Random House, 2003; repr. 2022. — 358 p.
9. Naydan M. *Modernism and Colonial Literature in Central Asia // Journal of World Literature*. — 2019. — Vol. 4(2). — P. 205-228.
10. Pearce L., Vidal B. (Eds.) *Feminisms and the Literary Canon*. — London: Palgrave Macmillan, 2016. - 312 p.

UDC 811.111:811.512.2:81'24'37

TRANSLATING PROBLEMS OF COLOR-RELATED PHRASES IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES: A LINGUACULTURAL PERSPECTIVE

M.B.Umarqulova, Senior Teacher, Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh

Annotatsiya. *Rang bilan bog'liq iboralar muhim lingvomadaniy birliklar hisoblanadi, chunki ular nafaqat ko'rish orqali anglanadigan ma'nolarni, balki hissiyot, qadriyat va madaniy tasavvurlarni ham ifodalaydi. Ingliz va o'zbek tillarida asosiy rang nomlari mavjud bo'lsa-da, ularning ramziy va idiomatik ma'nolari ko'pincha farqlanadi. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi rangga oid iboralar tarjima qilishdagi asosiy muammolar yoritiladi. Unda semantik nomuvofiqlik, madaniy tafovutlar, idiomatik ma'no va metaforik qo'llanishga alohida e'tibor beriladi. Feel blue, green with envy, red tape, white lie, oq yo'l, qora kunlar, oq sut haqqi kabi misollar so'zma-so'z tarjima ko'pincha noto'g'ri tushinishga olib kelishini ko'rsatadi. Maqolada bunday iboralar tarjima qilishda funksional ekvivalentlik, tavsifiy tarjima, modulyatsiya va madaniy moslashtirish muhimligi ta'kidlanadi.*

Kalit so'zlar: rangga oid iboralar, lingvomadaniyat, tarjima muammolari, idiomalar, metafora, ingliz-o'zbek tarjimasi, madaniy moslashtirish.

Аннотация. *Цветобозначающие фразы являются важными лингвокультурными единицами, поскольку они выражают не только зрительные значения, но и эмоции, ценности и культурные ассоциации. Несмотря на то что в английском и узбекском языках существуют основные цветовые обозначения, их символические и идиоматические значения часто различаются. В данной статье рассматриваются основные проблемы перевода цветобозначающих выражений между английским и узбекским языками. Особое внимание уделяется семантической неэквивалентности, культурным различиям, идиоматическому значению и метафорическому употреблению. Такие примеры, как feel blue, green with envy, red tape, white lie, oq yo'l, qora kunlar и oq sut haqqi, показывают, что буквальный перевод может привести к неправильному пониманию. В статье подчеркивается важность функциональной эквивалентности, описательного перевода, модуляции и культурной адаптации при переводе подобных выражений.*

Ключевые слова: *цветовые фразы, лингвокультура, проблемы перевода, идиомы, метафора, англо-узбекский перевод, культурная адаптация.*

Abstract. *Color-related phrases are important linguacultural units because they express not*

only visual meanings but also emotions, values, and cultural associations. Although English and Uzbek both use basic color terms, their symbolic and idiomatic meanings often differ. This article discusses the main problems of translating color-related phrases between English and Uzbek. Special attention is given to semantic non-equivalence, cultural differences, idiomatic meaning, and metaphorical usage. Examples such as *feel blue*, *green with envy*, *red tape*, *white lie*, *oq yo'l*, *qora kunlar*, and *oq sut haqqi* show that literal translation may lead to misunderstanding. The article emphasizes the importance of functional equivalence, descriptive translation, modulation, and cultural adaptation in translating such expressions.

Key words: color phrases, linguaculture, translation problems, idioms, metaphor, English-Uzbek translation, cultural adaptation.

Color-related phrases play an important role in every language. They do not only describe the color of objects, clothes, or natural phenomena. Very often, color words express emotions, moral values, cultural beliefs, and social attitudes. Therefore, translating such phrases requires more than replacing one word with another. In English and Uzbek, many basic color terms are similar at the literal level. Both languages have words for white, black, red, green, blue, and other colors. However, their figurative meanings are not always the same. The problem appears when a color word is used metaphorically or idiomatically. For example, the English phrase *to feel blue* means to feel sad. If it is translated literally into Uzbek as *ko'kni his qilmoq*, the meaning becomes unnatural. A better translation would be *xafa bo'lmoq* or *tushkunlikka tushmoq*.

A linguacultural approach is useful in such cases because language and culture are closely connected. Color expressions often reflect the worldview, traditions, and emotional experience of a nation. A color may have a positive meaning in one culture but a different meaning in another. For this reason, translators should pay attention not only to the word itself but also to its cultural meaning.

One clear example is the color blue. In English, blue is often connected with sadness, as in *feel blue* or *blue mood*. In Uzbek, however, *ko'k* is usually associated with the sky, freshness, or height. It does not naturally express sadness. Therefore, English blue-related emotional expressions should be translated according to meaning, not according to the color word.

The color green also shows cultural difference. In English, *green with envy* means to be very jealous, and *a green worker* may mean an inexperienced worker. In Uzbek, *yashil* is mostly associated with nature, life, and renewal. It is not usually connected with jealousy. So, *green with envy* should be translated as *hasaddan yonmoq* or *rashkdan yonmoq*, depending on the context.

Red has several meanings in English. It may express anger, danger, warning, debt, or bureaucracy. For instance, *to see red* means to become very angry, while *red tape* means unnecessary official procedures. In Uzbek, *qizil* can also express warning or intensity, but *red tape* cannot be translated literally as *qizil lenta*. A natural Uzbek translation would be *byurokratiya*, *ortiqcha rasmiyatchilik*, or *qog'ozbozlik*.

White-related expressions are also important. In English, white often symbolizes purity, peace, and innocence. In Uzbek culture, *oq* has a very strong positive meaning. Expressions such as *oq yo'l*, *oq niyat*, and *oq sut haqqi* are connected with blessing, honesty, purity, and respect for motherhood. For example, *oq yo'l* should not be translated as *white road*. Depending on the context, it may mean *Good luck*, *Have a safe journey*, or *May your path be blessed*.

Black is usually connected with negative meanings in both languages, but the usage is not always the same. English has expressions such as *black market*, *black sheep*, and *blacklist*. Uzbek also uses *qora* in phrases like *qora kunlar* and *qora niyat*. However, direct translation is not always suitable. For example, *black sheep* means a person who brings shame or is considered different from the rest of the family or group. In Uzbek, it can be translated as *oilasini uyatga qoldirgan odam*.

One of the main translation problems is semantic non-equivalence. This happens when an expression in one language has no direct equivalent in another language. For example, *white lie* means a small lie told to avoid hurting someone. A literal translation as *oq yolg'on* may sound strange in Uzbek. A more natural version would be *zararsiz yolg'on* or *birovni ranjitmaslik uchun aytilgan yolg'on*.

Another problem is idiomatic meaning. Idioms cannot usually be understood by translating each word separately. For example, *out of the blue* means suddenly or unexpectedly. It should be translated into Uzbek as *to'satdan*, *kutilmaganda*, or *birdaniga*. Literal translation would not make sense.

To solve these problems, translators can use several strategies. One useful strategy is functional equivalence. This means choosing an expression in the target language that has the same function and meaning. For example, *red tape* can be translated as *byurokratiya* or *ortiqcha rasmiyatchilik*.

Another strategy is descriptive translation. This is helpful when the expression has a deep cultural meaning. For example, *oq sut haqqi* may be translated into English as *a mother's sacred moral right over her child*. Although this translation is longer, it explains the cultural meaning clearly.

Cultural adaptation is also important. In this strategy, the translator changes the expression so that it sounds natural for the target reader. For example, *oq yo'l* may be translated as *Good luck* in everyday speech, but as *May your path be blessed* in a more formal or literary context.

In conclusion, color-related phrases in English and Uzbek are closely connected with culture, emotions, and national thinking. Their translation can be difficult because literal translation often fails to express the real meaning. Semantic differences, cultural associations, and idiomatic meanings should always be considered. The most effective strategies are functional equivalence, descriptive translation, cultural adaptation, and modulation. A linguacultural approach helps translators preserve both the meaning and cultural value of color-related expressions.

REFERENCES:

1. Baker, M. (2018). *In other words: A coursebook on translation* (3rd ed.). Routledge.
2. Berlin, B., & Kay, P. (1999). *Basic color terms: Their universality and evolution*. CSLI Publications.
3. Cambridge University Press. (2020). *Cambridge idioms dictionary* (2nd ed.). Cambridge University Press.
4. Davies, M. (2008–). *The Corpus of Contemporary American English (COCA)*. <https://www.english-corpora.org/coca/>
5. Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction* (2nd ed.). Oxford University Press.
6. Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
7. Newmark, P. (1988). *A textbook of translation*. Prentice Hall.
8. Oxford University Press. (2010). *Oxford dictionary of idioms* (2nd ed.). Oxford University Press.
9. Sharifian, F. (2017). *Cultural linguistics: Cultural conceptualisations and language*. John Benjamins Publishing Company.
10. Vinay, J.-P., & Darbelnet, J. (1995). *Comparative stylistics of French and English: A methodology for translation* (J. C. Sager & M.-J. Hamel, Trans.). John Benjamins Publishing Company. (Original work published 1958)
11. Wierzbicka, A. (1997). *Understanding cultures through their key words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. Oxford University Press.

UDC 81'42:81'22:316.77

THE PRAGMATIC FUNCTION OF COMPLIMENTS IN REGULATORY FRAMEWORKS: A TYPOLOGICAL ANALYSIS

M.B.Umirqulova, teacher, Denau institute of entrepreneurship pedagogy, Denau

Annotatsiya. *An'anaviy huquqshunoslik ilmida normativ-huquqiy hujjatlar asosan ko'rsatmalar, taqiqlar va ruxsatlar nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. Biroq, rag'batlantirishga asoslangan boshqaruvga o'tish zamonaviy sharoitda tartibga solish kommunikatsiyasining alohida toifasi – "tartibga soluvchi iltifot" tushunchasini yuzaga keltirdi. Ushbu maqolada yutuqlarning rasmiy e'tirofi sifatida amal qiluvchi normativ hujjatlar tipologiyasi o'rganiladi, ularning huquqiy kuchi, psixologik ta'siri hamda refleksiv huquqdagi o'rni tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *tartibga solish, davlat boshqaruvi, huquqiy tipologiya, rag'batlar, rioya etish, refleksiv huquq, ramziy kapital, ma'muriy huquq.*

Аннотация. *Традиционная юридическая наука рассматривает нормативно-правовые акты преимущественно через призму предписаний, запретов и разрешений. Однако современный переход к стимулирующему управлению привел к формированию особой категории регуляторной коммуникации — «регуляторного комплимента». В данной статье исследуется типология нормативных актов, функционирующих как формальное признание достижений, анализируются их юридическая сила, психологическое воздействие и роль в рефлексивном праве.*

Ключевые слова: регулирование, государственное управление, правовая типология, стимулы, соблюдение, рефлексивное право, символический капитал, административное право.

Abstract. *Traditional legal scholarship views regulatory acts primarily through the lens of mandates, prohibitions, and permissions. However, the contemporary shift toward incentive-based governance has introduced a distinct category of regulatory communication: the “regulatory compliment.” This article explores the typology of regulatory acts that function as formal acknowledgments of excellence, analyzing their legal weight, psychological impact, and role in reflexive law.*

Keywords: *regulation, public administration, legal typology, incentives, compliance, reflexive law, symbolic capital, administrative law.*

While regulation is traditionally associated with coercive instruments – often described metaphorically as “the stick,” meaning sanctions – the “carrot,” or incentive-based dimension of governance, increasingly manifests through expressive legal acts. Within this evolving regulatory paradigm, the concept of a “regulatory compliment” emerges as a distinct analytical category. It can be defined as a formal, legally grounded expression of approval or commendation issued by a state or administrative authority to an individual or legal entity for performance that exceeds established compliance standards. Unlike conventional regulatory measures that merely ensure adherence to minimum requirements, regulatory compliments actively recognize and valorize exemplary behavior, thereby introducing an additional layer of normative communication within administrative law.

The typology of regulatory acts functioning as compliments can be systematically categorized based on their legal effects, degree of enforceability, and the medium through which they are delivered. This classification reveals the multifunctional nature of such acts, which operate simultaneously within legal, administrative, and symbolic dimensions of governance.

The first category comprises Declaratory Acts (Honorifics). These instruments do not produce immediate material or legal consequences for the recipient’s regulatory obligations. Instead, their primary function lies in the production of symbolic value and reputational enhancement. Examples include state awards, certificates of excellence, honorary distinctions, and inclusion on official “white lists” of compliant or exemplary entities. Although these acts lack direct coercive or incentivizing force, they play a significant role in establishing normative benchmarks and defining industry standards of best practice. In this sense, declaratory acts contribute to shaping expectations within regulated sectors by publicly identifying model actors whose behavior becomes a reference point for others.

The second category consists of Conditional Incentivizing Acts, which can be characterized as “compliments with tangible benefits”. In these cases, the regulatory authority not only acknowledges superior performance but also attaches concrete administrative advantages to such recognition. Typical examples include fast-track licensing procedures for “trusted traders,” reduced inspection frequency for entities with certified compliance systems such as ISO standards, or simplified reporting requirements for high-performing organizations. The core function of this category is to encourage voluntary compliance, promote transparency, and stimulate the development of robust self-regulatory mechanisms within industries. By linking recognition to measurable regulatory relief, these acts create a structured incentive system that rewards sustained excellence rather than minimal compliance.

The third category includes Public Performance Disclosures (Rankings), where the regulator assumes the role of a validator and disseminator of comparative quality information. This form of regulatory compliment is realized through the publication of performance-based rankings or evaluative classifications, such as five-star rating systems for healthcare providers, “A-grade” food safety ratings, or similar publicly accessible evaluative frameworks. The underlying function of these disclosures is to activate reputational and market-based pressures, thereby encouraging a gradual upward convergence in standards. In this model, regulation operates indirectly by informing public choice and leveraging transparency as a mechanism of behavioral correction.

From the perspective of legal theory, the operational logic of regulatory compliments is closely aligned with the principles of reflexive law. Rather than relying exclusively on hierarchical command-and-control structures, reflexive law emphasizes self-regulation, institutional learning, and indirect steering mechanisms. Through the issuance of compliments, regulatory authorities transition from the role of direct commanders to that of facilitators of normative coordination. In doing so, they construct a governance environment in which legal recognition itself becomes an instrument of behavioral influence, shaping compliance not only through coercion but also through reputation, incentive structures, and symbolic validation.

Table 1.

Comparative Summary Table

Act Type	Legal Basis	Primary Objective	Psychological Driver
Honorific	Executive Decree	Prestige/Status	Social Validation
Relief-Based	Administrative Law	Efficiency	Cost Reduction
Comparative	Transparency Statutes	Market Competition	Reputation Risk

While regulatory compliments represent an increasingly important instrument within incentive-based governance, their application is not without significant risks and normative challenges. The “compliment” typology, despite its capacity to encourage compliance excellence and promote voluntary self-regulation, introduces a number of structural vulnerabilities that may undermine regulatory integrity if not carefully managed.

One of the primary concerns is the risk of regulatory capture. In contexts where regulatory authorities frequently issue formal praise or honorific recognition, there is a possibility that such practices may signal or even facilitate an excessively close relationship between the regulator and the regulated entities. Over time, this proximity may compromise the perceived independence and neutrality of regulatory institutions. If compliments are distributed inconsistently or disproportionately favor specific actors, they may reflect relational bias rather than objective performance evaluation. Consequently, the legitimacy of the regulatory framework may be weakened, as stakeholders begin to question whether recognition is genuinely merit-based or influenced by informal institutional alignment.

A second significant risk is complacency among regulated entities. The issuance of formal regulatory compliments—particularly those that confer symbolic status such as “trusted,” “excellent,” or “gold-standard” recognition—may inadvertently create a false sense of security. Entities that attain such status may interpret it as a durable or quasi-permanent validation of their compliance behavior. As a result, they may reduce internal monitoring efforts, weaken quality assurance mechanisms, or deprioritize continuous improvement initiatives. This phenomenon, sometimes described as the “golden status effect,” can lead to a decline in vigilance over time, thereby undermining the dynamic nature of compliance expected in adaptive regulatory systems.

In addition to these two core risks, regulatory praise may also distort competitive dynamics within regulated sectors. When symbolic recognition becomes highly valued, entities may prioritize the appearance of compliance over substantive improvements in performance. This can shift organizational focus toward reputational signaling rather than meaningful regulatory adherence, potentially producing superficial conformity rather than genuine behavioral change.

Therefore, while regulatory compliments can function as effective tools within reflexive and incentive-based governance models, their deployment requires careful institutional design. Safeguards such as transparent evaluation criteria, periodic reassessment of awarded status, and separation between evaluative and relational functions of regulatory bodies are essential to mitigate these risks and preserve the credibility of the system.

In conclusion, regulatory compliments represent an emerging and analytically significant instrument within contemporary governance, reflecting a broader shift from coercive “command-and-control” models toward incentive-based and reflexive regulatory frameworks. By formally recognizing exemplary compliance and superior performance, such acts expand the communicative capacity of law, transforming regulation from a purely restrictive mechanism into a multidimensional system that also incorporates acknowledgment, reputation-building, and symbolic validation.

The typological analysis demonstrates that regulatory compliments operate through multiple channels, including declaratory honorific acts, conditional incentivizing measures, and public performance disclosures. Each of these categories performs distinct but interconnected functions: establishing normative benchmarks, encouraging voluntary compliance through administrative relief, and shaping behavior via reputational competition and transparency mechanisms. In this sense, regulatory compliments contribute not only to individual organizational improvement but also to the overall elevation of sectoral standards.

Ultimately, the effectiveness of regulatory compliments depends on maintaining a delicate balance between symbolic encouragement and substantive accountability. When properly structured, they can enhance compliance culture, strengthen trust in regulatory institutions, and promote higher standards of governance. However, without robust oversight mechanisms, they may risk undermining the very regulatory integrity they are intended to reinforce.

REFERENCES:

1. Ayres I., & Braithwaite J. Responsive Regulation: Transcending the Deregulation Beach. Oxford University Press. 1992.
2. Bardach E., & Kagan R. A. Going by the Book: The Ethics of Enforcement. Transaction Publishers. 2002.
3. Gunningham N., & Sinclair D. Leaders and Laggards: Next-Generation Environmental Regulation. Greenleaf Publishing. 2002.
4. Sunstein C. R. On the Expressive Function of Law. University of Pennsylvania Law Review, 144(5), 1996. – P. 2021-2053.
5. Thaler R. H., & Sunstein C. R. Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness. Yale University Press. 2008.

UO‘K 821.111(73).09

MAKON VA LANDSHAFT RIVOYAT ARGUMENTI SIFATIDA: “AMERIKA JANUBI”NING QIT’A VA GLOBAL KONTEKSTDAGI OBRAZI

I.I.Umrzaqov, PhD, dots., Is’hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti, Namangan

Annotatsiya. Ushbu maqolada Amerika janubi obrazi makon va landshaft kategoriyalari orqali rivoyat argumenti sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqotda janubiy adabiy an’anada landshaft nafaqat voqea kechadigan fon, balki mintaqaviy o’zlikni shakllantiruvchi va global kontekstda Amerika janubining o’rnini belgilovchi faol rivoyat elementi ekanligi asoslab beriladi. Uilyam Folkner, Yudora Uelti, Karson MakKallars, Jesmin Uord kabi yozuvchilar asarlari misolida landshaftning fazoviy-kontseptual va xotiraviy-rivoyat vazifalari ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Amerika janubi, makon, landshaft, janub gotikasi, plantatsiya, xotira, postjanubiy, mintaqaviy o’zlik, global janub, fazoviy burilish.

Аннотация. В данной статье анализируется образ американского Юга через категории пространства и ландшафта как нарративного аргумента. В исследовании обосновывается, что в южной литературной традиции ландшафт выступает не просто фоном, а активным элементом повествования, формирующим региональную идентичность и определяющим место американского Юга в глобальном контексте. На примере произведений Уильяма Фолкнера, Юдоры Уэлти, Карсон Маккалерс, Джесмин Уорд раскрываются пространственно-концептуальные и мемориально-нарративные функции ландшафта.

Ключевые слова: американский Юг, пространство, ландшафт, южная готика, плантация, память, постюжный, региональная идентичность, глобальный юг, пространственный поворот.

Abstract. This article analyzes the image of the American South through the categories of space and landscape as a narrative argument. The study substantiates that in the Southern literary tradition, landscape serves not merely as a backdrop but as an active narrative element that shapes regional identity and defines the place of the American South in a global context. Drawing on the works of William Faulkner, Eudora Welty, Carson McCullers, and Jesmyn Ward, the spatial-conceptual and memorial-narrative functions of landscape are revealed.

Keywords: *American South, space, landscape, Southern Gothic, plantation, memory, post-southern, regional identity, Global South, spatial turn.*

Kirish. Amerika Qo'shma Shtatlarning janubi faqatgina geografik hudud emas, balki o'ziga xos madaniy-tarixiy fenomen, ya'ni alohida "makon" sifatidagi tushunchadir. Janub adabiy an'anasida landshaft doimo markaziy o'rinni egallagan, yani paxta plantatsiyalari, botqoqliklar, kichik janub shaharchalari, Missisipi daryosi, bularning barchasi nafaqat voqealar foni, balki badiiy matnning semantik qatlamini tashkil etuvchi faol elementlardir [1, 4].

Zamonaviy gumanitar fanlarda "fazoviy burilish" natijasida makon tushunchasi nafaqat jo'g'rofiy, balki ijtimoiy-madaniy kategoriya sifatida ham o'rganila boshladi. Bu borada Anri Lefevrning "makon ijtimoiy jihatdan ishlab chiqariladi" degan g'oyasi, Mishel de Sertonning "kundalik amaliyotlar makoni" konsepsiyasi va Yi-Fu Tuanning "makon va joy" (space and place) o'rtasidagi tafovuti metodologik asos bo'lib xizmat qilmoqda [7, 14]. Ushbu nazariy yondashuvlar Amerika janubining badiiy obrazini tahlil qilishda yangi istiqbollarni ochdi.

Maqolaning maqsadi – Amerika Qo'shma Shtatlarning janubiy hududlarida Amerika obrazini makon va landshaft kategoriyalari orqali, xususan, mintaqaviy va global kontekstdagi rivoyat argumenti sifatida tahlil qilishdan iborat. Bunda janub gotikasi, plantatsiya landshafti, postjanubiy geografiyalar va "Global janub" tushunchasi doirasida asosiy konseptual yondashuvlar ko'rib chiqiladi.

Mavzuning dolzarbligi va hozirgi holati. Amerika janubini o'rganish bugungi kunda mintaqaviy chegaralardan chiqib, global kontekstda davom etmoqda. XX asrning 30-yillarida "Agrarlar" (Southern Agrarians) guruhi tomonidan yaratilgan "O'z qarashlarimda qat'iyman" (I'll Take My Stand) manifesti janubiy o'zlikning poydevorini aynan "yer" bilan bog'lagan edi. Jon Krou Rensom janublikning fundamental madaniy asoslari ro'yxatida "ma'lum bir hudud, ma'lum bir tarix va ma'lum bir meros bo'lib qolgan turmush tarzi"ni birinchi o'ringa qo'ygan [10, 46-48]. Bu yondashuv janub adabiyotida "makon tuyg'usi" tushunchasining shakllanishiga asos soldi.

Keyingi tadqiqotlarda Martin Boun "postjanubiy makon tuyg'usi" konsepsiyasini ilgari surdi. Uning fikricha, XX asrning 20-30-yillarida qishloq xo'jaligi kapitalizmi mintaqani qamrab olganidan so'ng, Jefferson'cha tartibli landshaft o'rnini semiotik xaos egalladi va janub adabiyoti endilikda pastoral va gotik xronotoplarni qayta talqin qilishga majbur bo'ldi [10, 10-15].

Tadeus M. Devis o'zining "Janub manzaralari" (Southscapes, 2011) asarida afro-amerikalik yozuvchilarning makondan foydalanish usullarini tahlil qildi. U Ernest Geyns, Richard Rayt, Elis Uoker, Natasha Tretevey kabi ijodkorlarning asarlarida irqiy ajratish qanday qilib ijodiy "qora makon" ga aylantirilganini ko'rsatdi [13, 15-18].

Hosam Abul-Ela esa "Other South" (2007) asarida Folkner ijodini "Global janub" kontekstida o'rganib, Amerika janubini post-Rekonstruksiya davrining geosiyosiy va iqtisodiy dinamikasi orqali kattaroq mustamlaka an'anasi bilan bog'ladi [15, 4-9]. Bu yondashuvlar Amerika janubini global kontekstda talqin qilishning dolzarbligini ko'rsatadi.

Tajriba qismi (Tadqiqotni amalga oshirish). Tadqiqotda quyidagi metodologik yondashuvlar qo'llanildi. Geokritik tahlil asosan janub gotikasida landshaftning konseptual vazifasi va postjanubiy geografiyalar tahlilida qo'llanildi, jumladan, agrar kapitalizm ta'sirida Jeffersoncha tartibli landshaftning yemirilishi va uning o'rnida semiotik xaosning yuzaga kelishi, shuningdek globallashuv sharoitida an'anaviy landshaftning nomakonlar bilan almashinishi aynan shu yondashuv orqali ochib berildi. Qiyosiy-tipologik metod yordamida Folkner, MakKallers, Rayt, Uelti va Uord kabi turli davr yozuvchilari asarlarida landshaft talqinlari xususan, plantatsiya, shahar landshafti va ayollar nasridagi makon obrazlari o'zaro solishtirildi. Xotira tadqiqotlari plantatsiya muzeylari rivoyatlari va landshaftning jamoaviy xotirani saqlashdagi o'rni tahlilida, ayniqsa Folknerning Satpen plantatsiyasi va Uord romanidagi "arvohlar makoni" misolida qo'llanildi. Postkolonial nazariya elementlari esa Abul-Elaning "Global janub" konsepsiyasi asosida Amerika janubining mustamlaka iqtisodiyoti va markaz-periferiya munosabatlari doirasidagi o'rnini yoritishda foydalanildi. Tadqiqot obyekti sifatida Uilyam Folknerning "Yoknapatafa" turkumidagi asarlari, Ketrin Enn Porter, Karson MakKallers, Yudora Uelti, Jan Tumer, Flanneri O'Konnor ijodi va zamonaviy mualliflardan Jesmin

Uordning “Kuyla, dafn etilmagan, kuyla” (Sing, Unburied, Sing) hamda “Let Us Descend”(Pastga tushaylik) romanlari tanlandi.

Olingan natijalar tahlili. Janub gotikasi (Southern Gothic) – Janub adabiyotida landshaft eng faol rivoyat elementiga aylangan yo‘nalishdir. Bu an‘anada janubiy landshaft yovuzlik, tanazzul va “boshqa” (otherness) makoni sifatida tasvirlanadi. Marko Petrelli ta’kidlaganidek, “Amerika gotik adabiyoti tarixan yovvoyi tabiat ramziy makoniga tayanadi, bu zulmat va irratsionallikning labirintsimon parapsixologik olami bo‘lib, pastoral motivlarning ritorik inversiyasidir” [10, 5-8].

XX asrning 20-30-yillarida agrar kapitalizm mintaqani qamrab olganidan so‘ng, Jefferson‘cha “Bog‘ va Cho‘l” dixotomiyasiga asoslangan tartibli landshaft barbod bo‘ldi va “semiotik xaos” yuzaga keldi [10, 10-15]. Natijada, postjanubiy davr adabiyoti yangi geografik asoslarni izlashga majbur bo‘ldi.

Flanneri O‘Konnorning “Durust odam uchratish mushkul” (A Good Man Is Hard to Find) hikoyasidagi janubiy landshaft nafaqat voqea foni, balki qahramonlarning axloqiy halokatiga olib boruvchi metafizik makondir. Yozuvchining o‘zi ta’kidlaganidek: “Janub bu Masih arvohi kezgan makondir”. Ushbu ta’rif janubiy landshaftning teologik-madaniy mohiyatini ochib beradi.

Plantatsiya – janubda Amerika obrazining markaziy xronotoplardan biri hisoblanadi. U bir vaqtning o‘zida ham jannat makoni (ideallashtirilgan “Oydin oqshom va magnoliyalar” mifi), ham eng chuqur jamoaviy jarohat manbai sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqotchilar plantatsiya muzeylarini “qullikning qarama-qarshi talqinlarini shakllantiruvchi va isloh etuvchi maydonlar” sifatida o‘rganishmoqda [4, 4-10]. Uilyam Folknerning “Absalom, Absalom!” romanidagi Satpen plantatsiyasi – janubiy orzuning ham yaralishi, ham halokati makoni. Bu plantatsiya “botib borayotgan bog‘” sifatida tasvirlanadi. Unda tabiiy landshaft inson zo‘ravonligi natijasida o‘zgartirilgan va bu o‘zgarish muqarrar fojia keltirgan. Edvard Klou o‘zining “Building Yoknapatafa” tadqiqotida Folkner asarlarida plantatsiya “qanday tasvirlanishi va qurilishi, hikoyaviy jihatdan qanday ifodalanishi va boshdan kechirilishi” masalasini tahlil qiladi [20, 21-26].

Missisipi daryosi Amerika janubi landshaftining ajralmas qismi sifatida chegara, oqim va transformatsiya ramzi hisoblanadi. Uilyam Folknerning “Old Man” (“The Wild Palms” tarkibida) asarida 1927-yilgi to‘fon voqealari asosida daryo nafaqat tabiiy, balki axloqiy kuch sifatida gavdalanadi.

Yudora Ueltining Missisipi daryosi landshafti bilan bog‘liqligi alohida e‘tiborga molik. Uning “Some Notes on River Country” asarida daryo bo‘yi landshafti “hech qachon o‘chmaydigan olov” kabi ijodiy ilhom manbai sifatida tasvirlanadi. Ueltining ta’kidlashicha: “Yashab o‘tilgan har qanday makon bu hech qachon so‘nmaydigan olov kabidir” [19, 18-21]. Uning ijodidagi “daryo mamlakati” janubiy makon tuyg‘usining badiiy ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Kichik janub shaharlari Amerika janubiy adabiyotida eng ko‘p uchraydigan makonlardan biridir. Karson MakKallers ijodida janubiy shahar landshafti ko‘chalar, bozorlar, kafelar kabi ommaviy makonlar “irqiy tartibning geografik jihatdan belgilanishi” sifatida talqin qilinadi [18, 4-6].

Tadqiqotchi Denis Enn “Violent Southern Spaces” asarida Janubiy Afrika va Amerika janubi o‘rtasidagi transmilliy aloqalarni o‘rganib, ikki mintaqa yozuvchilari zo‘ravon makonlarni qanday tasvirlaganini tahlil qildi. Uning ta’kidlashicha, “zo‘ravon janubiy makonlar” “irqiy zulm va segregatsiya tarixiga qarshi kurashish uchun foydalanilgan xotira, mif va tana hikoyalari, arxetiplari va metaforalari”dir [2, 7-11].

Richard Raytning “Black Boy” avtobiografik asarida janubiy shahar landshafti irqiy ajratishning yorqin makoniy ifodasi sifatida ko‘rsatiladi. “Oq” va “qora” makonlarning qat‘iy ajratilishi janubiy urbanistik landshaftning asosiy xususiyati bo‘lib, bu haqiqat MakKallers ijodida ham yaqqol ko‘zga tashlanadi [18, 11-15]. Ayol yozuvchilar ijodida janubiy landshaft ko‘pincha gender muammolari bilan chambarchas bog‘liq holda talqin qilinadi. Yudora Uelti, Karson MakKallers, Ketrin Enn Porter, Flanneri O‘Konnor, zamonaviy mualliflardan Jesmin Uord ijodida landshaft ayol qahramonlarning ichki dunyosi bilan rezonans hosil qiladi.

Jesmin Uordning “Sing, Unburied, Sing” romanida Missisipi landshafti bu “arvohlar makoni” bo‘lib, unda o‘tmishning jarohatlari hozirgi zamon bilan qo‘shilib ketadi. Uning poetikasi “immanent

va ruhoniyl dunyo o'rtasidagi munosabatga" asoslangan bo'lib, bu janubiy gotikaning zamonaviy davomi sifatida baholanadi [21, 46-50].

Martin Bounning "The Postsouthern Sense of Place in Contemporary Fiction" asarida ta'kidlanishicha, postjanubiy davrda makon tushunchasi kapitalistik rivojlanish ta'sirida tubdan o'zgardi. Qo'shma Shtatlar Janubining an'anaviy agrar landshafti o'rni global kapital oqimlari bilan bog'liq "nomakonlar" (non-places) egalladi. Bu jarayonda Atlantaning "postjanubiy xalqaro shahar" ga aylanishi alohida ahamiyatga ega [11, 30-34].

Hosam Abul-Elaning "Other South" tadqiqoti esa Amerika janubini "Global janub" doirasida talqin qilish imkonini berdi. Uning fikricha, Folkner ijodidagi janub "mustamlaka iqtisodiyoti va geografik tengsizliklar" bilan belgilanadigan, kattaroq global kontekstning bir qismidir [15, 47-51].

Xulosa. Amerika janubi adabiyotida landshaft passiv fon emas, balki faol rivoyat argumenti bo'lib, u mintaqaviy o'zlikni shakllantirish, jamoaviy xotirani saqlash va tarixiy jarohatlarni ifodalash vazifasini bajaradi.

Janubiy gotikada landshaft yovuzlik, irratsionallik va metafizik iztirob makoni sifatida namoyon bo'ladi. Postjanubiy davrda esa pastoral va gotik xronotoplar yangi geografik asoslarda qayta talqin qilinmoqda. Plantatsiya landshafti Amerika janubiy adabiyotidagi eng murakkab xronotoplardan biri bo'lib, u bir vaqtning o'zida ham ideallashtirilgan "jannat", ham chuqur jamoaviy jarohat manbai sifatida tasvirlanadi.

Afro-amerikalik yozuvchilar ijodida janubiy landshaft irqiy ajratishga qarshi "qora makon" (black space) yaratish vositasi sifatida qayta shakllantiriladi.

"Global janub" paradigmasi doirasida Amerika janubi mustamlakachilik tarixi, iqtisodiy tengsizlik va madaniy qarama-qarshiliklar bilan bog'liq kengroq transmilliy kontekstda talqin qilinmoqda.

Shunday qilib, Amerika janubining badiiy obrazi makon va landshaft kategoriyalari orqali nafaqat mintaqaviy, balki qit'a va global miqyosdagi murakkab madaniy-tarixiy jarayonlarni aks ettiruvchi ko'p qatlamli rivoyat argumenti sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bone, M. (2005). *The Postsouthern Sense of Place in Contemporary Fiction*. Baton Rouge: Louisiana State University Press. 275 p.
2. Bone, M. (2002). *Postsouthern Cartographies: Capital, Land and Place from 'The Moviegoer' to 'A Man in Full'*. PhD Thesis. University of Nottingham. 312 p.
3. Davis, T. M. (2011). *Southscapes: Geographies of Race, Region, and Literature*. Chapel Hill: University of North Carolina Press. 471 p.
4. Petrelli, M. (2020). *Post-Southern Geographies: Space and Literature in the Contemporary American South*. *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory*, 6(1), pp. 81–98.
5. Aboul-Ela, H. (2007). *Other South: Faulkner, Coloniality, and the Global South*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press. 224 p.
6. Kreyling, M. (1998). *Inventing Southern Literature*. Jackson: University Press of Mississippi. 218 p.
7. Twelve Southerners. (1930). *I'll Take My Stand: The South and the Agrarian Tradition*. New York: Harper & Brothers. 359 p.
8. Ward, J. (2017). *Sing, Unburied, Sing*. New York: Scribner. 289 p.
9. Ward, J. (2023). *Let Us Descend*. New York: Scribner. 305 p.
10. Welty, E. (2003). *Some Notes on River Country*. Jackson: University Press of Mississippi. 56 p.
11. McCullers, C. (1940). *The Heart Is a Lonely Hunter*. Boston: Houghton Mifflin. 356 p.
12. Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Oxford: Blackwell. 454 p.
13. Tuan, Y.-F. (1977). *Space and Place: The Perspective of Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 235 p.
14. Clough, E. (2014). *Building Yoknapatawpha: Reading Space and the Plantation in William Faulkner*. PhD Thesis. University of East Anglia. 267 p.
15. Aiken, C.S. (2009). *William Faulkner and the Southern Landscape*. Athens: University of Georgia Press. 304 p.
16. Schröder, N. (2006). *Spaces and Places in Motion: Spatial Concepts in Contemporary American Literature*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 250 p.
17. Castillo Street, S., & Crow, C. L. (Eds.). (2016). *The Palgrave Handbook of the Southern Gothic*. London: Palgrave Macmillan. 612 p.
18. Hanna, S. P. (2016). *Placing the Enslaved at Oak Alley Plantation: Narratives, Spatial Contexts, and the Limits of Surrogation*. *Journal of Heritage Tourism*, 11(4), pp. 345–362.
19. Levenstein, L. (2019). *Cultivating Memoriscapes: The Politics of Language at Plantation House Museums in the American South*. *Memory Studies*, 12(4), pp. 423–439.

20. Lloyd, C. (2018). Rooting Memory, Rooting Place: Regionalism in the Twenty-First-Century American South. New York: Palgrave Macmillan. 208 p.

UO'K 39:304:81'25

O'ZBEK PAZANDACHILIGI LINGVOMADANIY KONSEPT SIFATIDA: MILLIY OSHXONANING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA MADANIY KODLARI

N.A.Uralova, PhD, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. *Maqola o'zbek milliy pazandachiligini lingvokulturologik nuqtai nazardan tadqiq etishga bag'ishlangan. Unda ovqatlanish (taom) fenomeni insoniy faoliyatning murakkab ko'p tarkibli tizimi sifatida ko'rib chiqilib, uning nafaqat moddiy, balki ruhiy, ijtimoiy va madaniy qadriyatlar aks ettiruvchi muhim element ekanligi ta'kidlanadi.*

Kalit so'zlar: *lingvokulturologiya, ovqatlanish konsepti, o'zbek pazandachiligi, milliy oshxona, madaniy kod, gastronomik frazeologizmlar, taom madaniyati, palov (milliy ramz).*

Аннотация. *Статья посвящена исследованию узбекской национальной кулинарии с лингвокультурологической точки зрения. В ней феномен питания (еды) рассматривается как сложная, многокомпонентная система человеческой деятельности, подчёркивается, что он является не только материальным, но и важным элементом, отражающим духовные, социальные и культурные ценности.*

Ключевые слова: *лингвокультурология, концепт питания, узбекская кулинария, национальная кухня, культурный код, гастрономические фразеологизмы, культура питания, плов (национальный символ).*

Abstract. *The article is devoted to the study of Uzbek national cuisine from a linguocultural perspective. It examines the phenomenon of nutrition (food) as a complex, multi-component system of human activity and emphasizes that it is not only material in nature, but also an important element reflecting spiritual, social, and cultural values.*

Key words: *linguoculturology, the concept of nutrition, Uzbek cuisine, national cuisine, cultural code, gastronomic phraseological units, food culture, pilaf (a national symbol).*

Insoniy faoliyatning boshqa turlari ham, chunonchi, kiyinish, ovqatlanish, ishlash, o'qish, o'rganish, yaratish mana shunday ko'p tarkibli tizimlardan iborat. Ular nafaqat moddiy ehtiyojlarni qondirish, balki ruhiy, ijtimoiy va madaniy qadriyatlarni ham aks ettiradi. Borliqdagi narsa va hodisalar bir tilda so'zlashuvchilar uchun bir xil bo'lgan umumiy tushunchalar bilan ifodalanadi. Ana shu tushunchalarni iboralar yordamida ifodalash orqali har bir til olamning lisoniy manzarasini o'z imkoniyatlari darajasida hosil qiladi. Til va madaniyatning o'zaro bog'liqligi lingvokulturologiya fanida chuqur o'rganiladi.

Lingvokulturologiyaning asosiy tushunchalaridan biri – konsept bo'lib, u jamoaviy ong birligi, ya'ni real yoki ideal dunyo predmetini anglatuvchi va til egalarining milliy xotirasida verbal ko'rinishda aks etuvchi hodisadir [1]. Konseptning o'rganilishidan maqsad – lingvokulturologiyaning obyekti bo'lmish olamning lisoniy manzarasi tushunchasini anglab yetishdir. Bu esa, o'rganilayotgan tilning – olamning lisoniy manzarasini beruvchi madaniy konseptlarini tushunib yetish bilan bog'liqdir [2]. “Gastronomik” frazeologik birliklar ovqatlanish konseptini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi, chunki ular milliy madaniyatning chuqur qatlamlarini ochib beradi.

Taom madaniyatning markaziy elementi sifatida. S.A. Arutunovning fikricha, taom – madaniyatning shunday moddiy elementi ki, unda boshqalariga qaraganda ko'proq milliy qarashlar saqlanib, xalqning o'z milliy xususiyatlari spetsifikasiga oid farazlari shakllanadi va oson tushuniladi [3]. Taom nafaqat oziq-ovqat, balki ijtimoiy munosabatlar, urf-odatlar, bayramlar va kundalik hayotning ramziy ifodasidir. Har bir millatning oshxonasi uning tarixi, geografiyasi, iqtisodiyoti va madaniy aloqalarining natijasidir. O'zbek milliy pazandachiligi bu jihatdan yorqin misoldir. U Markaziy Osiyoning ko'chmanchi va o'troq madaniyatlarining, fors, turkiy, arab va keyinchalik rus ta'sirlarining sintezi sifatida shakllangan. Ipak yo'li savdosi orqali kelgan ingredientlar va texnikalar o'zbek oshxonasini boyitgan.

O'zbekistonning geografik joylashuvi – cho'llar, tog'lar, vodiylar va daryolar – turli iqlim zonalarini va qishloq xo'jaligi turlarini shakllantirgan. Bu esa pazandachilikning rang-barangligiga asos bo'lgan. Qadimdan o'zbek xalqi rivojlangan dehqonchilik, chorvachilik va bog'dorchilik bilan shug'ullangan. Bug'doy, guruch, sabzavotlar (sabzi, piyoz, pomidor, qalampir), mevalar, qo'y va mol go'shti, sut mahsulotlari asosiy masalliklar hisoblanadi. XIX asrda Rossiya imperiyasi tarkibiga kirgandan keyin kartoshka, pomidor, karam kabi yangi mahsulotlar keng tarqaldi va taomlar yanada boyidi.

Milliy pazandalikning ikki asosiy omili. Har qanday milliy pazandalikning maxsus xususiyatlarini ifodalab beradigan ikkita asosiy omil mavjud. Birinchisi – masalliklarning xillari, ikkinchisi – taom tayyorlash uslubi.

Birinchi omil – masalliklar. O'zbekistonning qishloq xo'jaligi g'allakorlik, bog'bonlik, polizchilik, chorvachilik (yilqichilik, qo'ychilik, qoramolchilik) va baliqchilikni o'z ichiga oladi. Bu mahsulotlar taomnomani boyitadi. Masalan, qo'y go'shti (qo'y go'shti yog'i bilan birga) ko'plab taomlarning asosini tashkil etadi, chunki cho'ponchilik an'anasi kuchli. Guruch palovning asosiy masalligidir, ammo uning navi, tayyorlash usuli va qo'shimchalari hududlarga qarab farqlanadi.

Biroq, bir xil masalliklardan turli xalqlar turli taomlar tayyorlaydi. Yaponlar guruchdan sushi, xitoyliklar qovurilgan guruch (fried rice), hindlar biryani tayyorlasa, o'zbeklar palov, shavla yoki dimlama qiladi. Go'sht, sabzavot yoki xamir dunyo pazandaligida keng qo'llaniladi, lekin har bir millatda o'z "milliy kalori" bor. O'zbek taomlarida yog'ning ko'pligi, ziravorlar (zira, qora qalampir, baraka, sarimsoq) va sekin pishirish (qovurish, dimlash, tandirda pishirish) lazzatni oshiradi va uzoq vaqt saqlaydi. Bu issiq iqlim va mehnatkash hayot tarzi bilan bog'liq.

Ikkinchi omil – tayyorlash uslubi. Bu xalqning xo'jalik-madaniy tipiga bog'liq. Geografik muhit, ob-havo va tuproq sharoitlari iqtisodiy faoliyatni belgilaydi. Chorvachilik ustun bo'lgan joylarda go'sht-yog', sut-qatiq ko'p iste'mol qilinadi. Dehqonchilik rivojlangan hududlarda don, sabzavotli taomlar ustunlik qiladi. O'zbekistonda ikkalasi ham muvozanatda.

O'zbek pazandaligining o'ziga xos uslublari:

- **Qovurish va dimlash** (qazanlarda yog'da qovurib, keyin suv qo'shib dimlash).
- **Tandir va o'choqdan foydalanish** (non, somsa, kabob uchun).
- **Ziravorlar va o'tlarning boyligi** (hid va lazzat uchun).
- **Qatlamli tayyorlash** (masalan, palovda guruch, sabzi, go'sht qatlamlari).

Misollar:

• **Palov** – milliy ramz. Turli hududlarda farq qiladi: Toshkent palovi yog'liroq, Farg'ona palovi esa boshqacha usulda. Palov bayramlar, to'ylar va mehmondo'stlikning markazi.

- **Lag'mon** – cho'zilgan xamir, sabzavot va go'sht bilan. Xitoy ta'sirini ko'rsatadi.
- **Manti, somsa, chuchvara** – bug'da pishirilgan yoki qovurilgan xamir taomlari.
- **Sho'rvalar** (mastava, norin, qaynatma) va dimlamalar.
- **Non** – muqaddas, dasturxon bezagi.

Lingvomadaniy jihatlar va frazeologizmlar

Ovqatlanish konseptining lingvomadaniy ifodasi frazeologik birliklarda yaqqol ko'rinadi. "Non ushlamoq", "dasturxon ochmoq", "qozon osmoq", "palov pishirmoq" kabi iboralar nafaqat jarayonni, balki mehmondo'stlik, saxovat va oilaviy birlikni bildiradi. Taom nomlari o'zlari madaniy kodlardir: "palov" so'zi forscha "pilav"dan kelib chiqqan bo'lib, boylik va bayramni ramzlantiradi.

O'zbek madaniyatida ovqat faqat to'yinish emas – u muloqot, hurmat va an'analarni saqlash vositasidir. Keksalarga birinchi ovqat berish, mehmonni dasturxonga taklif qilish, bayramlarda maxsus taomlar tayyorlash milliy qadriyatlarning bir qismidir. Zamonaviy sharoitda turizm va globalizatsiya o'zbek taomlarini xalqaro miqyosga olib chiqmoqda, ammo an'anaviy uslublar saqlanmoqda.

Xulosa qilib aytganda o'zbek pazandachiligi ikki omil – masalliklar boyligi va tayyorlash uslubining noyob uyg'unligi tufayli o'ziga xosdir. Bu omillar lingvomadaniyatda madaniy kodlarni shakllantiradi va olamning lisoniy manzarasida "ovqatlanish" konseptini boyitadi. Milliy oshxona xalqning tarixiy xotirasi, geografik sharoiti va madaniy aloqalarining ko'zgusidir. Uni saqlash va

rivojlantirish nafaqat gastronomik, balki madaniy merosni asrash demakdir. Bugungi kunda o'zbek taomlari turizmning muhim qismi bo'lib, dunyo miqyosida o'z o'rnini egallamoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета, 1996. – 248 с.
2. Марушкина Н.С. “Гастрономические” фразеологические единицы как средство формирования концепта «еда» // Преподаватель XXI век. – 2012. – № 2. – С. 361–366.
3. Арутюнов С.А. Основные пищевые модели и их локальные варианты у народов России // Традиционная пища как выражение этнического самосознания. – Москва: Наука, 2001. – С. 10–15.
4. Уорф В. Отношение норм мышления к языку // Новое в лингвистике. Вып. 1. – Москва, 1960. – С. 87.
5. Рапай К. Культурный код. Как мы живем, что покупаем и почему. – Москва: Юнайтед Пресс, 2010. – 168 с

UDC 830.1

COGNITIVE AND CULTURAL INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF TIME IN ENGLISH AND UZBEK

Sh.Usmonova, PhD, Fergana State University, Fergana

Kh.Bozorboyeva, MA student, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillarida vaqtga oid ifodalarning kognitiv hamda madaniy talqini tadqiq etiladi. Tadqiqotda vaqt tushunchalarining har ikki tilda leksik, grammatik va pragmatik darajalarda qanday ifodalanishi tahlil qilinadi. Tadqiqot kognitiv lingvistika va lingvokulturologik yondashuvlarga asoslanib, vaqt konseptining shakllanishidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash imkonini beradi. Mazkur tadqiqot til orqali vaqtni idrok etishning madaniy modellarini yoritish orqali qiyosiy tilshunoslik rivojiga hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: vaqt konsepti, kognitiv lingvistika, vaqt ifodalari, lingvokulturologiya, konseptual metafora.

Аннотация. В данной статье исследуется когнитивная и культурная интерпретация временных выражений в узбекском и английском языках. В работе рассматривается, как временные концепты представлены на лексическом, грамматическом и прагматическом уровнях в обоих языках. Исследование основано на когнитивно-лингвистическом и лингвокультурологическом подходах, которые позволяют выявить сходства и различия в концептуализации времени. Данное исследование вносит вклад в сравнительное языкознание, демонстрируя, как язык отражает культурные модели восприятия времени.

Ключевые слова: концепт времени, когнитивная лингвистика, временные выражения, лингвокультурология, концептуальная метафора.

Abstract. This article investigates the cognitive and cultural interpretation of time-related expressions in Uzbek and English. The study examines how temporal concepts are represented at lexical, grammatical, and pragmatic levels in both languages. The research is based on cognitive linguistic and linguocultural approaches, which allow the identification of similarities and differences in the conceptualization of time. The study contributes to comparative linguistics by demonstrating how language reflects cultural models of temporal perception.

Key words: concept of time, cognitive linguistics, temporal expressions, linguoculture, conceptual metaphor.

Introduction. Time is a universal dimension of human experience and one of the key categories that structure human cognition and communication. In everyday life, people constantly refer to temporal relations to describe events, organize activities, and interpret reality. Consequently, the concept of time occupies a central position in linguistic studies. Traditionally, time has been analyzed as a grammatical category expressed through tense systems, aspectual forms, and temporal adverbs. Within the framework of cognitive linguistics, language is understood as a reflection of human cognitive processes. According to this approach, linguistic structures are closely connected with mental representations and conceptual models that shape our understanding of the world. The concept of time, therefore, is not merely a grammatical feature but a complex cognitive construct that emerges

from human perception and cultural experience. Another important perspective is the linguocultural approach, which studies the relationship between language and culture.

Different societies develop specific ways of conceptualizing time based on their historical traditions, social organization, and worldview. These cultural differences are reflected in linguistic expressions, metaphors, proverbs, and discourse practices. The Uzbek and English languages provide a valuable basis for comparative analysis because they belong to different language families and cultural environments. Uzbek, as a Turkic language, reflects the cultural traditions of Central Asia, while English, a Germanic language, represents Western cultural and linguistic patterns. The comparison of these two languages allows researchers to identify both universal and culture-specific features of temporal conceptualization.

Methodology. This research is based on the principles of comparative linguistics, cognitive linguistics, and linguocultural analysis. The study examines temporal expressions in Uzbek and English using descriptive, comparative, and interpretative methods. The data for the research consist of lexical units, phraseological expressions, proverbs, and grammatical constructions that represent temporal meanings in both languages. These examples were collected from dictionaries, linguistic studies, and academic sources.

The analysis focuses on three main linguistic levels. The lexical level includes words and phrases denoting time such as temporal adverbs and nouns. The grammatical level examines tense systems and verb forms used to express temporal relations. The pragmatic and cultural level explores how temporal expressions function in communication and reflect cultural attitudes toward time. The comparative method allows the identification of similarities and differences in the conceptualization of time in Uzbek and English. Cognitive linguistic principles are applied to interpret metaphorical and conceptual structures that shape temporal expressions.

Discussion. In cognitive linguistics, time is frequently conceptualized through metaphorical models. According to conceptual metaphor theory, abstract concepts are often understood through more concrete domains of experience. One of the most widespread metaphors is TIME IS SPACE, where temporal relations are interpreted through spatial movement. In English, this metaphor can be observed in expressions such as “looking forward to the future,” “leaving the past behind,” or “approaching the deadline.” These expressions represent time as a spatial path along which individuals move. Similar metaphorical structures exist in Uzbek. Expressions such as “oldinda turgan vaqt” (time ahead) or “o‘tgan vaqt” (past time) also conceptualize time in spatial terms. These examples demonstrate that both languages rely on spatial metaphors to structure temporal understanding.

Another important cognitive feature is the linear model of time in which events are arranged sequentially from the past to the future. This linear perception is reflected in narrative structures and chronological explanations across languages. Despite these similarities, cultural factors significantly influence the interpretation of time. In Uzbek culture, time is often associated with patience, social harmony, and traditional wisdom. Proverbs such as “Vaqt oltindan qimmat” highlight the cultural importance of time as a valuable resource. In English-speaking cultures, time is frequently connected with productivity, planning, and efficiency. The well-known expression “time is money” reflects a pragmatic and economic perception of time that emerged during the development of industrial societies.

Temporal meanings are also expressed through various linguistic mechanisms. At the lexical level, English uses words such as “today,” “yesterday,” “tomorrow,” and “recently,” while Uzbek uses equivalent forms such as “bugun,” “kecha,” “ertaga,” and “yaqinda.” At the grammatical level, English relies on a complex tense system combining present, past, and future forms with aspectual distinctions. Uzbek expresses temporal relations mainly through verb suffixes and contextual markers. At the pragmatic level, temporal expressions often extend beyond their literal meaning. For example, the English phrase “I will be there in a minute” may indicate approximation rather than an exact time. Similarly, Uzbek expressions such as “hozir kelaman” may refer to a short but unspecified time period. These pragmatic uses demonstrate how temporal language interacts with communicative context.

Conclusion. The comparative analysis of temporal expressions in Uzbek and English demonstrates that the concept of time is shaped by both cognitive mechanisms and cultural influences. Cognitive linguistic principles show that many temporal expressions are structured through metaphorical models, particularly spatial representations of time. At the same time, cultural traditions influence how time is valued and interpreted in communication. Uzbek linguistic expressions often emphasize patience, social relations, and traditional wisdom, whereas English expressions frequently highlight efficiency, punctuality, and productivity.

REFERENCES:

1. Karimov, N. O'zbek xalqining qadimiy urf-odatları va marosimlari. Toshkent: Fan, 2002. – B. 37–44.
2. Karimov, N. O'zbek xalqining qadimiy urf-odatları va marosimlari. Toshkent: Fan, 2002. – B. 45–53.
3. Kramsch, C. Language and Culture. Oxford: Oxford University Press, 1998. – 128 p.
4. Kramsch, C. The symbolic dimensions of the intercultural. Language Teaching, Vol. 44(3). Cambridge University Press, 2011. – P. 354–367.
5. Krashen, S. D. Principles and Practice in Second Language Acquisition. Oxford: Pergamon Press, 1982.–202 p.
6. Lakoff, G., & Johnson, M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
7. Леонтьев, А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Политиздат, 1977. – 304 с.
8. Levinson, S. C. Presumptive Meanings: The Theory of Generalized Conversational Implicature. Cambridge, MA: MIT Press, 2000. – 374 p.
9. Levinson, S. C. Space in language and cognition: Explorations in cognitive diversity. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – Pp. 45–47.
10. Lyons, J. Semantics (Vol. 2). Cambridge: Cambridge University Press, 1977. – Pp. 678–685.
11. Usmonova, Sh. (2018). Ingliz va o'zbek tillarida zamon kategoriyasining qiyosiy tahlili. *O'zbek tilshunosligi masalalari*, (4), 45–52.

UDC 81-13

THE ROLE OF GENDER-SPECIFIC COMMUNICATIVE STRATEGIES IN ENGLISH SOCIAL MEDIA COMMUNICATION AND THEIR LINGUOPRAGMATIC FEATURES

D.S.Usmonova, PhD, Assoc. Prof., Fergana State University, Fergana

S.S.Mo'minova, Master's student, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz tilidagi ijtimoiy media kommunikatsiyasida genderga xos kommunikativ strategiyalar va ularning lingvopragmatik xususiyatlarini o'rganadi. Maqola, ayollar ko'pincha yengil va indirekt tilda muloqot qilishini, erkaklar esa ko'proq to'g'ridan to'g'ri va boshqaruvchan tildan foydalanishini ta'kidlaydi. Maqolada lingvistik strategiyalar: politeness (yengillik), assertiveness (boshqaruvchanlik) va indirectness (indirektlik) tahlil qilinadi va ularning gender roliga, ijtimoiy identifikatsiyaga va ijtimoiy qudratga qanday ta'sir qilishi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy media, gender tenglik, kommunikativ strategiyalar.

Аннотация. Статья исследует гендерно-специфические коммуникативные стратегии в англоязычном общении в социальных сетях и их лингвопрагматические особенности. В статье подчеркивается, как гендер влияет на использование языка, при этом женщины чаще используют вежливый и косвенный язык, а мужчины склонны к прямому и утверждающему общению. В статье выделяются ключевые лингвистические стратегии, такие как вежливость, напористость и косвенность, и анализируется их связь с гендерными ролями, социальной идентичностью и социальной властью.

Ключевые слова: социальные сети, гендерное равенство, коммуникативные стратегии.

Abstract. This paper examines gender-specific communicative strategies used in English social media communication and their linguopragmatic features. The study focuses on how gender influences language use, with women often employing more polite and indirect language, while men tend to use direct and assertive communication. The paper identifies key linguistic strategies such as politeness, assertiveness, and indirectness, and analyzes how these strategies align with gender roles, social identity, and social power dynamics. also explores the role of context and audience in shaping these strategies and discusses how gendered language reflects broader societal structures.

Key words: social media, gender equality, communicative strategies.

Introduction. Social media has transformed the way people communicate, both in the digital and social spaces. With billions of active users worldwide, social media platforms like Facebook, Twitter, and Instagram have become key spaces where individuals express identity, emotions, and opinions. One of the most fascinating aspects of communication in these spaces is the influence of gender on language use. Gender-specific communicative strategies on social media are reflective of societal expectations and the way individuals perform their gender identity online.

In this paper, we explore the gendered differences in communicative strategies in English social media communication, emphasizing how these strategies serve to negotiate social roles, identity, and relationships. Specifically, we examine how men and women employ different language forms, often shaped by the social norms surrounding their gender. Additionally, the paper delves into the linguistic pragmatics of these strategies, exploring how politeness, assertiveness, indirectness, and power dynamics influence language choices in social media communication.

Gender-Specific Communicative Strategies in Social Media. Gender influences language choices in many ways, particularly in online platforms where the audience and context of communication often differ significantly from face-to-face interactions. Studies suggest that gender affects how people communicate, with men and women adopting different linguistic strategies due to cultural norms and social expectations.

1. **Politeness and Indirectness.** One of the most significant ways gender shapes communication is in the use of politeness and indirectness. Women are often socialized to use more polite, indirect, and mitigated language to maintain social harmony and avoid conflict. Politeness strategies like hedging or using polite requests (e.g., “Could you please...?” or “I wonder if...”) are common in women’s language, especially in social media interactions.

Example 1 (Women’s Indirectness): A female user may post a message on Instagram saying, “I think it might be great if we could meet sometime soon?” Here, the use of “might” and the phrase “I think” softens the request, making it less direct.

Men, on the other hand, tend to favor more direct and assertive language. This is particularly evident in online spaces where authority or dominance is important, such as in sports discussions, gaming forums, or political debates. Men may also use imperatives without hedging, reflecting a more dominant communication style.

Example 2 (Men’s Directness): A male user might post on Facebook, “Let’s meet up tomorrow,” which is a more direct and commanding way of expressing the same idea.

2. **Assertiveness and Dominance.** The level of assertiveness in online communication also varies by gender. Men are often socialized to adopt a more assertive or dominant stance in communication, particularly in public and competitive spaces. This is reflected in their use of direct statements, commands, and declarations in social media interactions.

Example 3 (Men’s Assertiveness): A male may post a statement like “The game starts at 8 PM. Don’t be late.” This sentence is commanding and leaves little room for negotiation.

Women, in contrast, tend to employ more collaborative and supportive strategies. In online communities, women might prefer language that invites participation or fosters inclusivity, such as using questions, affirmations, or expressions of empathy.

Example 4 (Women’s Collaboration): A female user might post, “Does anyone want to grab coffee later? I’d love to hear about your weekend!” This invites collaboration and is less direct.

Linguopragmatic features in gendered communication. Linguistic pragmatics deals with the use of language in context and focuses on the relationship between signs and their users. When it comes to gendered communication, pragmatics plays a significant role in explaining why individuals use certain strategies based on context, audience, and social norms.

1. **The Role of Context.** The context of communication is a crucial factor in shaping gendered communicative strategies. Social media platforms vary in their communicative norms depending on the audience and the purpose of communication. For example, on a professional platform like LinkedIn, both men and women may adopt more formal, polite, and assertive language. **Example (Contextual Variation):**

On LinkedIn, a female user might say, “I am eager to connect and discuss potential opportunities in the tech industry,” using formal language and a polite tone. On Instagram, the same user may share a photo with a casual caption like “Excited to start my new job!” using more informal language.

2. Gender, Identity, and Power. Gendered communicative strategies are not only about social norms but also about identity negotiation. The language used by individuals often reflects how they perform their gender identity and navigate the power dynamics within a given context. Women's Identity Performance: Women tend to perform more relational and nurturing identities in online communication, which aligns with traditional gender roles. For example, women may share personal experiences or encourage others in online discussions, especially in supportive communities like parenting forums or beauty groups.

Men's Identity Performance: In contrast, men may focus more on projecting an assertive, independent identity, emphasizing achievements or knowledge in public discussions. This reflects societal expectations that men should be more self-sufficient and competitive.

Conclusion. Gender plays a significant role in shaping communicative strategies in English social media communication. Women and men often use different linguistic approaches, influenced by social norms and gendered expectations. Women tend to use more polite, indirect, and inclusive language, while men tend to employ more direct, assertive, and dominant strategies. These differences are shaped by both linguistic pragmatics and social roles.

The study of gendered language use in social media provides valuable insights into how gendered identities are constructed and expressed in the digital world. Understanding these linguistic behaviors can help enhance communication, bridge gender gaps, and foster more inclusive online spaces.

REFERENCES:

1. Pragmatics Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford University Press.
2. Language and Woman's Place Lakoff, R. (1975). *Language and Woman's Place*. Harper & Row.
3. Politeness: Some Universals in Language Usage Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.
4. Gender and Discourse Tannen, D. (1994). *Gender and Discourse*. Oxford University Press.
5. Computer-Mediated Communication: Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives Herring, S. C. (1996). *Computer-Mediated Communication: Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives*. John Benjamins Publishing.
6. Introducing Pragmatics in Use O'Keeffe, A., Clancy, B., & Adolphs, S. (2011). *Introducing Pragmatics in Use*. Routledge.
7. The Handbook of Language and Gender Holmes, J., & Meyerhoff, M. (Eds.). (2003). *The Handbook of Language and Gender*. Blackwell Publishing.
8. Usmonova, D. S., & Mo'minova, S. S. *The Role of Gender-Specific Communicative Strategies in English Social Media Communication and Their Linguopragmatic Features*.

UO'K 81'374:81'25

IKKI TILLI LUG'AT YARATISHNING LINGVISTIK VA FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI

O.S.Usmonova, o'qituvchi, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Maqolada ikki tilli lug'at yaratishning lingvistik va funksional xususiyatlari tahlil qilinadi. Unda lug'at birliklarini tanlash, ekvivalentlikni aniqlash, tarjima mosliklarini berish, grammatik va uslubiy belgilarni ko'rsatish hamda foydalanuvchi ehtiyojlariga mos lug'at tuzish masalalari yoritiladi. Shuningdek, ikki tilli lug'atlarning tarjima, til o'rganish va madaniyatlararo muloqotdagi amaliy ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: ikki tilli lug'at, leksikografiya, ekvivalentlik, tarjima, lug'at maqolasi, leksik birlik, funksional xususiyat, til o'rganish, madaniyatlararo kommunikatsiya.

Аннотация. В статье анализируются лингвистические и функциональные особенности создания двуязычного словаря. Рассматриваются вопросы отбора словарных единиц, определения эквивалентности, представления переводных соответствий, указания грамматических и стилистических помет, а также составления словаря с учётом

потребностей пользователя. Раскрывается практическое значение двуязычных словарей в переводе, изучении языков и межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: двуязычный словарь, лексикография, эквивалентность, перевод, словарная статья, лексическая единица, функциональные особенности, изучение языка, межкультурная коммуникация.

Abstract. The article analyzes the linguistic and functional features of compiling a bilingual dictionary. It examines the selection of lexical units, the determination of equivalence, the presentation of translation equivalents, grammatical and stylistic labels, and the design of a dictionary according to users' needs. The practical importance of bilingual dictionaries in translation, language learning, and intercultural communication is also highlighted.

Keywords: bilingual dictionary, lexicography, equivalence, translation, dictionary entry, lexical unit, functional features, language learning, intercultural communication.

Ikki tilli lug'at yaratish jarayonida asosiy masala bir tildagi so'zga ikkinchi tildan oddiy tarjima topish emas, balki uning ma'nosi, qo'llanish doirasi, grammatik xususiyati, uslubiy bo'yqadorligi va madaniy mazmunini to'g'ri aks ettirishdir. Tahlil shuni ko'rsatadiki, sifatli ikki tilli lug'at foydalanuvchiga so'zning nafaqat tarjimasini, balki uning qaysi vaziyatda, qanday shaklda va qanday ma'noda ishlatilishini ham ko'rsatishi lozim.

1. Ekvivalentlik masalasi

Ikki tilli lug'atda eng muhim muammolardan biri — **ekvivalentlik**, ya'ni bir tildagi so'zga ikkinchi tilda mos keluvchi birlikni tanlashdir. Barcha so'zlar ham boshqa tilda to'liq mos ekvivalentga ega bo'lavermaydi.

Masalan:

O'zbekcha so'z	Inglizcha tarjima	Izoh
uy	house, home	house — bino, home — yashash joyi, oila muhiti
ko'ngil	heart, soul, mood	kontekstga qarab tarjima qilinadi
mahalla	neighborhood, local community	madaniy izoh talab qiladi
do'ppi	skullcap	milliy bosh kiyim, izoh kerak
tarbiya	upbringing, education, moral education	faqat education bilan cheklanmaydi

Masalan, **uy** so'zi ingliz tiliga har doim **house** deb tarjima qilinmaydi. **Mening uyim katta** gapida **house** mos keladi: *My house is big*. Ammo **Uyimni sog'indim** gapida **home** to'g'riroq bo'ladi: *I miss my home*. Demak, lug'atda bunday so'zlar bir nechta ekvivalent bilan berilishi va har birining qo'llanish sohasi izohlanishi kerak.

2. Ko'p ma'noli so'zlarni berish

Ikki tilli lug'atlarda ko'p ma'noli so'zlarni tartibli berish muhimdir. Bitta so'z turli kontekstlarda turlicha tarjima qilinishi mumkin.

Masalan, inglizcha **head** so'zi quyidagicha tarjima qilinadi:

Inglizcha so'z	O'zbekcha tarjimalari	Misol
head	bosh	head of a person — odamning boshi
head	rahbar	head of the department — bo'lim boshlig'i
head	yuqori qism	head of the table — stolning yuqori tomoni
head	boshqarish	to head a company — kompaniyani boshqarmoq

Shu sababli lug'at maqolasida **head** so'zini faqat **bosh** deb berish yetarli emas. Uning asosiy, ko'chma va terminologik ma'nolari alohida ko'rsatilishi kerak. Aks holda foydalanuvchi noto'g'ri tarjima tanlashi mumkin.

Lug'at tuzishda alohida so'zlar bilan birga frazeologik birliklar va barqaror birikmalarni ham kiritish kerak. Chunki ular so'zma-so'z tarjima qilinsa, ma'no buziladi.

Masalan:

O'zbekcha ibora	Inglizcha moslik	Izoh
ko'ngli qolmoq	to be disappointed	so'zma-so'z tarjima qilinmaydi
qo'l uchida qilmoq	to do carelessly	beparvo bajarish
yuragi orqasiga tortmoq	to be frightened	qo'rqib ketmoq
ko'z yumib bo'lmaydi	cannot be ignored	e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi
bosh qotirmoq	to rack one's brain	ko'p o'ylamoq

Masalan, **U bu ishni qo'l uchida qildi** gapini *He did it with the edge of his hand* deb tarjima qilish noto'g'ri. To'g'ri tarjima: *He did it carelessly*. Shu bois lug'atda iboralar alohida maqola yoki bosh so'z ostida berilishi lozim.

6. Madaniy birliklarni izohlash

Ayrim so'zlar milliy-madaniy mazmunga ega bo'lib, ular boshqa tilda to'liq ekvivalentga ega emas. Bunday birliklar ikki tilli lug'atda izohli tarjima bilan berilishi kerak.

Masalan:

O'zbekcha so'z	Inglizcha berilishi	Izoh
mahalla	mahalla; local community	O'zbekistondagi mahalliy o'zini o'zi boshqarish va jamoa tizimi
sumalak	sumalak	Navro'z bayramida tayyorlanadigan an'anaviy taom
hashar	collective voluntary work	jamoaviy ko'ngilli mehnat
do'ppi	doppi; Uzbek skullcap	milliy bosh kiyim
Navro'z	Navruz	bahorgi yangi yil bayrami

Bunday birliklarni faqat tarjima qilish yetarli emas. Masalan, **hashar** so'zini ingliz tiliga faqat *work* deb berish mazmunni to'liq ochmaydi. Lug'atda **hashar — collective voluntary work traditionally organized by a community** tarzida berilishi maqsadga muvofiq.

Zamonaviy ikki tilli lug'atlar faqat bosma shaklda emas, balki elektron va mobil ilova shaklida ham yaratilmoqda. Elektron lug'atlar foydalanuvchiga tezkor qidiruv, talaffuzni eshitish, misollarni ko'rish, sinonim va antonimlarni aniqlash, so'z birikmalarini topish imkonini beradi.

Masalan, elektron ikki tilli lug'atda quyidagi funksiyalar bo'lishi foydali:

Funksiya	Ahamiyati
tezkor qidiruv	so'zni tez topish imkonini beradi
talaffuz audioyozuvi	to'g'ri talaffuzni o'rgatadi
misollar bazasi	kontekstda qo'llanishni ko'rsatadi
grammatik belgilar	xatolarning oldini oladi
mavzuviy guruhlar	til o'rganuvchilar uchun qulay
offline rejim	internet bo'lmasa ham foydalanish imkonini beradi

Bu jihatlar ikki tilli lug'atning funksional qiymatini oshiradi. Ayniqsa, til o'rganuvchilar, tarjimonlar va talabalar uchun elektron lug'atlar an'anaviy lug'atlarga qaraganda qulayroq bo'lishi mumkin.

Birinchidan, ikki tilli lug'at yaratishda **ekvivalentlikni to'g'ri aniqlash** asosiy mezon hisoblanadi. Har bir so'zga bitta tarjima berish har doim ham to'g'ri emas. Masalan, **uy** so'zi kontekstga qarab *house* yoki *home* deb tarjima qilinadi.

Ikkinchidan, lug'atda **ko'p ma'noli so'zlar** alohida ma'no guruhlari bilan berilishi zarur. Masalan, inglizcha **head** so'zi o'zbek tilida **bosh, rahbar, yuqori qism, boshqarmoq** kabi turli ma'nolarda tarjima qilinadi.

Uchinchidan, ikki tilli lug'atlarda **grammatik ma'lumotlar** muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, *advice, information, water* kabi sanalmaydigan otlar yoki predlog bilan ishlatiladigan fe'llar alohida belgilanishi kerak.

To'rtinchidan, **uslubiy belgilar** foydalanuvchiga so'zning qaysi nutq vaziyatida qo'llanishini tushunishga yordam beradi. Masalan, *to die* va *to pass away* ma'no jihatidan yaqin, ammo uslubiy jihatdan farqlanadi.

Beshinchidan, ikki tilli lug'atlarda **frazologik birliklarni** alohida berish zarur. Chunki **ko'ngli qolmoq, qo'l uchida qilmoq, bosh qotirmoq** kabi iboralar so'zma-so'z tarjima qilinmaydi.

Oltinchidan, **milliy-madaniy birliklar** izohli tarjima bilan berilishi lozim. **Mahalla, hashar, sumalak, do'ppi, Navro'z** kabi so'zlar madaniy sharhsiz to'liq tushunilmaydi.

Yettinchidan, zamonaviy ikki tilli lug'atlar foydalanuvchi ehtiyojlariga mos bo'lishi kerak. Tarjimonlar uchun kontekstual tarjimalar, til o'rganuvchilar uchun talaffuz va misollar, mutaxassislar uchun esa terminologik aniqlik muhim hisoblanadi.

Umuman olganda, ikki tilli lug'at yaratish lingvistik, tarjimashunoslik, leksikografik va funksional yondashuvlarni birlashtiradigan murakkab jarayondir. Sifatli ikki tilli lug'at foydalanuvchiga so'zning tarjimasiniginagina emas, balki uning ma'nosi, uslubi, grammatik xususiyati, madaniy mazmuni va amaliy qo'llanishini ham ko'rsatishi kerak. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ikki tilli lug'atlarning funksional xususiyatlari ularning kimlar uchun mo'ljallanganiga bevosita bog'liq. Til

o'rganuvchilar uchun talaffuz, sodda izoh, grammatik ma'lumot va misollar muhim bo'lsa, tarjimonlar uchun kontekstual tarjimalar, frazeologik birliklar va uslubiy farqlar katta ahamiyatga ega. Mutaxassislik lug'atlarida esa terminlarning aniqligi, izchilligi va sohaga mosligi asosiy mezon hisoblanadi. Zamonaviy sharoitda elektron va mobil ikki tilli lug'atlarning ahamiyati ortib bormoqda. Bunday lug'atlar tezkor qidiruv, audio talaffuz, mavzuviy guruhlash, misollar bazasi, sinonim va antonimlarni ko'rsatish kabi funksiyalar orqali foydalanuvchiga qulaylik yaratadi. Shu bilan birga, elektron lug'atlar ham ilmiy leksikografik tamoyillarga asoslanishi, tarjima ekvivalentlari aniq va ishonchli bo'lishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Берков В.П. Двухязычная лексикография. — Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1996. — 248 с.
2. Щерба Л.В. Опыт общей теории лексикографии // Языковая система и речевая деятельность. — Ленинград: Наука, 1974. — С. 265–304.
3. Карпова О.М. Учебные словари английского языка. — Москва: АСТ; Астрель, 2004. — 224 с.
4. Landau S.I. Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography. — 2nd ed. — Cambridge: Cambridge University Press, 2001. — 477 p.
5. Hartmann R.R.K., James G. Dictionary of Lexicography. — London; New York: Routledge, 1998. — 176 p.
6. Atkins B.T.S., Rundell M. The Oxford Guide to Practical Lexicography. — Oxford: Oxford University Press, 2008. — 552 p.

UDC 808.3

THE ESSENCE AND COMMUNICATIVE FEATURES OF ECOLOGICAL DISCOURSE IN UZBEK AND ENGLISH

R.Sh.Uzoqova, master's degree student, Fergana State University, Fergana

H.R.Yunusova, Senior lecturer, PhD, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi ekologik diskursning mohiyati hamda kommunikativ xususiyatlari tahlil qilinadi. Ekologik diskurs jamiyatda ekologik ongni shakllantirish, atrof-muhit muammolariga e'tibor qaratish va ekologik mas'uliyatni kuchaytirishga xizmat qiluvchi kommunikativ hodisa sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda ekologik matnlarda qo'llaniladigan lingvistik va pragmatik vositalar, xususan metaforalar, baholovchi leksika, persuaziv strategiyalar va madaniy omillarning o'rni o'rganiladi. Qiyosiy tahlil natijasida ingliz ekologik diskursida ilmiy va global kommunikatsiya usullari ustunligi, o'zbek ekologik diskursida esa milliy qadriyatlar, an'anaviy ekologik qarashlar va jamoaviy mas'uliyat tamoyillari kuchliroq aks etishi aniqlanadi.

Kalit so'zlar: ekologik diskurs, kommunikatsiya, pragmatika, ekologik til, metafora, diskurs tahlili, ekologik ong.

Аннотация. В данной статье рассматриваются сущность и коммуникативные особенности экологического дискурса в узбекском и английском языках. Экологический дискурс анализируется как важная форма социальной коммуникации, направленная на формирование экологического сознания, привлечение внимания к проблемам окружающей среды и развитие экологической ответственности. В исследовании изучаются лингвистические и прагматические средства экологических текстов, включая метафоры, оценочную лексику, стратегии убеждения и культурные факторы.

Ключевые слова: экологический дискурс, коммуникация, прагматика, экологический язык, метафора, дискурс-анализ, экологическое сознание.

Abstract. This article examines the essence and communicative characteristics of ecological discourse in Uzbek and English. Ecological discourse is analysed as a socially significant form of communication aimed at raising environmental awareness, influencing public opinion, and encouraging ecological responsibility. The study focuses on linguistic and pragmatic features such as metaphorical expressions, persuasive strategies, evaluative vocabulary, and cultural influences reflected in ecological texts. A comparative analysis demonstrates that English ecological discourse often employs globalised and scientific communication strategies, while Uzbek ecological discourse tends to integrate cultural values, national traditions, and collective responsibility.

Key words: *ecological discourse, communication, pragmatics, environmental language, metaphor, discourse analysis, ecological awareness.*

Introduction. In recent decades, environmental issues have become one of the most significant global concerns affecting humanity. Climate change, environmental pollution, deforestation, water scarcity, and biodiversity loss have increased the importance of ecological communication in society. As a result, ecological discourse has emerged as a separate field of linguistic and communicative research. Ecological discourse refers to the use of language related to environmental problems, ecological values, and human interaction with nature. It includes political speeches, media texts, scientific articles, educational materials, advertisements, and everyday communication concerning ecological issues. Therefore, discourse analysis allows researchers to understand how ecological ideas are constructed, transmitted, and interpreted in different cultures and languages. The comparative investigation of Uzbek and English ecological discourse is relevant due to the growing international attention to environmental communication. English ecological discourse has developed under the influence of global environmental movements, scientific communities, and international organisations. Uzbek ecological discourse, however, reflects national cultural values, traditional attitudes toward nature, and local environmental concerns. Studying similarities and differences between these two linguistic systems contributes to the development of ecolinguistics and intercultural communication. The purpose of this article is to analyse the essence and communicative features of ecological discourse in Uzbek and English.

Theoretical Foundations of Ecological Discourse. Ecological discourse is closely connected with ecolinguistics, which studies the relationship between language, environment, and society. Ecolinguistics emerged as an interdisciplinary field combining linguistics, sociology, ecology, and communication studies. According to ecolinguistic theory, language plays an important role in forming ecological thinking and influencing environmental behaviour.

Ecological discourse performs several communicative functions. First, it provides information about environmental issues and ecological processes. Second, it persuades people to change their attitudes and behaviour toward nature. Third, it constructs ecological values and social responsibility. These functions are realised through specific linguistic and pragmatic mechanisms.

In English ecological discourse, scientific terminology and international vocabulary are frequently used. Expressions such as “climate crisis,” “carbon footprint,” “sustainable development,” and “green economy” have become common in public communication. English ecological texts often rely on factual evidence, statistical information, and expert opinions to increase credibility and persuasive impact.

Uzbek ecological discourse demonstrates different communicative tendencies. Alongside scientific terminology, Uzbek ecological communication frequently includes cultural references, moral appeals, and collective values. Nature is often represented as a sacred and valuable element of national identity. Traditional concepts related to respect for land, water, and natural resources play an important role in shaping ecological meanings in Uzbek discourse.

Communicative Features of Ecological Discourse

One of the main communicative features of ecological discourse is persuasion. Environmental texts are designed not only to inform but also to influence public consciousness. Persuasive strategies include emotional appeals, evaluative language, repetition, rhetorical questions, and metaphorical expressions.

Metaphor is particularly important in ecological discourse. In English, environmental problems are frequently conceptualised through war metaphors such as “fight against climate change,” “battle for nature,” or “environmental destruction.” These metaphors create a sense of urgency and motivate social action. Another common metaphorical model presents the Earth as a living organism requiring protection and care. Uzbek ecological discourse also actively uses metaphorical language. Nature is often personified through expressions describing rivers, forests, or land as suffering entities. Such metaphors create emotional closeness between humans and nature. In addition, Uzbek ecological

communication frequently employs proverbs and traditional sayings that emphasise harmony between humans and the environment.

Conclusion. Ecological discourse represents an important form of social communication aimed at addressing environmental problems and shaping ecological awareness. The comparative analysis of Uzbek and English ecological discourse demonstrates that language plays a significant role in constructing environmental meanings and influencing public attitudes toward nature. The study shows that English ecological discourse is characterised by scientific orientation, direct persuasive strategies, and global environmental terminology, whereas Uzbek ecological discourse reflects cultural traditions, emotional expression, and collective ecological responsibility. Despite these differences, both linguistic systems actively contribute to the promotion of environmental protection and sustainable development. The findings of this research confirm that ecological discourse is not only a linguistic phenomenon but also a social and cultural mechanism influencing ecological consciousness. Further studies may focus on media discourse, political ecological communication, and digital environmental narratives in different linguistic and cultural contexts.

REFERENCES:

1. D. Language and the Environment. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
2. Fill, A., & Penz, H. The Routledge Handbook of Ecolinguistics. London: Routledge, 2018.
3. Halliday, M. A. K. "New Ways of Meaning: The Challenge to Applied Linguistics." Journal of Applied Linguistics, 2017, pp. 7–36.
4. Haugen, E. "The Ecology of Language." Stanford: Stanford University Press, 1972.
5. Lakoff, G., & Johnson, M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 2003.
6. Stibbe, A. Ecolinguistics: Language, Ecology and the Stories We Live By. London: Routledge, 2021.
7. Fairclough, N. Language and Power. London: Routledge, 2015. Wodak, R., & Meyer, M. Methods of Critical Discourse Analysis. London: Sage Publications, 2016.
8. Yusupov, O. Tilshunoslikka kirish. Toshkent: O'qituvchi, 2020. Safarov, Sh. Pragmatik Tilshunoslik. Toshkent: Akademnashr, 2021.

UO'K 808.5

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA AGRONIMLARNING O'ZIGA XOS LINGVISTIK JIHATLARI

O.K.Xakimbayeva, o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi agronimlarning lingvistik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Agronimlar qishloq xo'jaligi, yer maydonlari, bog'lar, ekin ekiladigan hududlar hamda agrar faoliyat bilan bog'liq nomlarni ifodalovchi onomastik birliklar sifatida o'rganiladi.

Kalit so'zlar: agronim, onomastika, lingvokulturologiya, agrar leksika, toponim, nominatsiya, semantika, aksiologiya.

Аннотация. В данной статье сравнительно анализируются лингвистические особенности агронимов в английском и узбекском языках. Агронимы изучаются как ономастические единицы, обозначающие названия, связанные с сельским хозяйством, земельными участками, садами, территориями посевов и аграрной деятельностью.

Ключевые слова: агроним, ономастика, лингвокультурология, аграрная лексика, топоним, номинация, семантика, аксиология.

Abstract. This article comparatively analyzes the linguistic features of agronyms in the English and Uzbek languages. Agronyms are studied as onomastic units representing names related to agriculture, land areas, gardens, cultivated territories, and agrarian activities.

Keywords: agronym, onomastics, linguoculturology, agrarian vocabulary, toponym, nomination, semantics, axiology.

Zamonaviy tilshunoslikda atoqli otlarni faqat nominativ birlik sifatida emas, balki xalqning tarixiy xotirasi, madaniyati, tafakkuri va ijtimoiy tajribasini aks ettiruvchi lingvomadaniy hodisa sifatida o'rganish ustuvor yo'nalishlardan biriga aylandi. Shu jihatdan onomastikaning muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan agronimlarni tadqiq etish alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Agronimlar agrar faoliyat, dehqonchilik madaniyati, yer va hosil bilan bog'liq hududlarning nomlarini ifodalovchi onomastik birliklar bo'lib, ular xalqning iqtisodiy hayoti, mehnat an'analari va tabiat bilan munosabatini o'zida mujassamlashtiradi.

Ingliz va o'zbek tillaridagi agronimlar turli tarixiy, geografik va madaniy omillar ta'sirida shakllangan bo'lsa-da, ularning asosiy vazifasi agrar makonni nomlash va tavsiflashdan iboratdir. O'zbek agronimlarida dehqonchilik, hosildorlik, baraka va mehnat semalari ustuvorlik qilsa, ingliz agronimlarida tabiat manzarasi, landshaft va ekologik belgilar faol namoyon bo'ladi. Bu esa ikki xalqning agrar hayoti va madaniy tafakkuridagi o'ziga xosliklarni til birliklari orqali kuzatish imkonini beradi.

Onomastika tilshunoslikning atoqli otlarni o'rganuvchi bo'limi bo'lib, u antroponimlar, toponimlar, gidronimlar, zoonimlar, etnonimlar kabi turli nom birliklarini tadqiq etadi. Shu tizim tarkibida agronimlar ham alohida onomastik qatlam sifatida e'tirof etiladi. Agronimlar agrar faoliyat bilan bog'liq obyektlarning, xususan, dalalar, bog'-rog'lar, yaylovlar, ekin maydonlari, sug'oriladigan yerlar va qishloq xo'jaligiga oid hududlarning nomlarini ifodalovchi atoqli otlardir.

O'zbek onomastikasida T. Enazarov agronimlarni agrar makon bilan bog'liq nomlar sifatida tavsiflab, ularning xalqning dehqonchilik madaniyati va xo'jalik hayoti bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlaydi. Olimning fikriga ko'ra, agronimlar nafaqat hududni nomlash vositasi, balki xalqning tarixiy tajribasi, yerga munosabati va mehnat faoliyatini aks ettiruvchi lingvistik birlik hamdir. Shu sababli agronimlarni o'rganish tilshunoslik bilan bir qatorda tarix, geografiya, etnografiya va lingvomadaniyatshunoslik uchun ham muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Agronimlar bir necha muhim funksiyalarni bajaradi. Avvalo, ular nominativ funksiyani amalga oshirib, agrar hududlarni nomlash va farqlash vazifasini bajaradi. Bundan tashqari, identifikatsion funksiyasi orqali muayyan yer maydoni yoki xo'jalik obyektini boshqa obyektlardan ajratib ko'rsatadi. Agronimlarning lingvomadaniy funksiyasi xalqning agrar turmush tarzi, milliy qadriyatlari va ekologik dunyoqarashini ifodalashda namoyon bo'ladi. Aksiologik funksiyasi esa hosildorlik, baraka, unumdorlik va mehnat kabi qadriyatlarning til orqali aks etishini ta'minlaydi.

O'zbek tilidagi agronimlarda dehqonchilik madaniyati bilan bog'liq semantik komponentlar yaqqol kuzatiladi. Masalan, *Paxtazor*, *Bug'doyzor*, *Sholikor*, *Hosildor dala* kabi nomlarda ekin turi, hosildorlik va agrar mehnat bilan bog'liq ma'nolar mujassamlashgan. Ayniqsa, "-zor", "-kor", "dala" kabi komponentlar o'zbek agronimlarining struktur-semantik xususiyatlarini belgilovchi faol birliklar hisoblanadi.

Ingliz tilidagi agronimlarda esa landshaft va tabiiy muhit bilan bog'liq nominatsiya ustuvorlik qiladi. Masalan, *Green Farm*, *Sunny Field*, *Oak Meadow*, *Golden Valley Farm* kabi nomlarda tabiat manzarasi, geografik belgi va estetik tasvir asosiy nominativ omil sifatida namoyon bo'ladi. Ingliz agronimlarida *field*, *farm*, *valley*, *meadow* kabi komponentlar agrar hududning tabiiy-geografik xususiyatlarini ifodalashda faol qo'llanadi.

Demak, agronimlar har ikki tilda ham agrar makonni nomlash bilan birga, xalqning tarixiy-madaniy tajribasi, mehnat an'analari va milliy dunyoqarashini aks ettiruvchi muhim onomastik birliklar sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbek tilidagi agronimlar struktur jihatdan rang-barang bo'lib, ular xalqning agrar hayoti, dehqonchilik madaniyati va hududiy tasavvurlarini aks ettiradi. Ushbu agronimlar asosan sodda, qo'shma va birikmali shakllarda uchraydi. Ularning shakllanishida affiksatsiya, semantik motivatsiya hamda sintaktik birikuv muhim o'rin egallaydi.

1. Sodda agronimlar bir asosdan tashkil topgan bo'lib, ko'pincha agrar faoliyat yoki ekin turi bilan bog'liq semantikani ifodalaydi. Bunday agronimlarda derivatsion affikslar faol ishtirok etadi. Ayniqsa, "-zor", "-kor", "-lik" kabi qo'shimchalar o'zbek agronimiyasining xarakterli belgilaridan biri hisoblanadi. Masalan: *Paxtazor* – paxta ekiladigan hudud, *Bog'zor* – bog'lar joylashgan hudud, *Sholikor* – sholi yetishtirish bilan bog'liq maydon yoki xo'jalik.

Mazkur agronimlarda asosiy nominativ belgi agrar faoliyat bilan bog'liq bo'lib, affikslar hududiylik, ko'plik yoki kasbiy munosabat ma'nolarini yuzaga chiqaradi. Xususan, "-zor" affiksi muayyan o'simlik yoki ekin ko'p ekilgan joyni ifodalasa, "-kor" komponenti mehnat va dehqonchilik faoliyati bilan bog'liq semani kuchaytiradi.

2. Qo'shma agronimlar ikki yoki undan ortiq asosning birikishi natijasida hosil bo'ladi. Bu turdagi nomlarda baholovchi, estetik yoki aksiologik semalar yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan: *Oltin dala, Hosildor yer, Yangi bog'*.

Mazkur agronimlarda "oltin", "hosildor", "yangi" kabi komponentlar hududning sifat belgisini ifodalab, hosildorlik, unumdorlik va ijobiy baholash ma'nolarini yuzaga chiqaradi. Bu holat o'zbek agronimlarida aksiologik komponentning kuchli ekanligini ko'rsatadi.

3. Birikmali agronimlar sintaktik yo'l bilan shakllangan bo'lib, so'z birikmasi shaklida namoyon bo'ladi. Bunday agronimlar hududning geografik joylashuvi, tarixiy xususiyati yoki agrar faoliyat turini aniqroq ifodalash imkonini beradi. Masalan: *Mirzacho'l paxtazori, Qoratepa bog'lari, Yuqori dala yerlari*.

Mazkur birliklarda aniqlovchi va aniqlanmish munosabati asosida agrar obyektning hududiy yoki funksional belgisi konkretlashtiriladi. Birikmali agronimlar, ayniqsa, mikrotoponimik tizimda keng qo'llanadi.

Ingliz tilidagi agronimlar o'zining struktur-semantik tuzilishi bilan ajralib turadi. Ularning shakllanishida tabiat manzarasi, geografik muhit va landshaft belgilarini ifodalovchi komponentlar muhim o'rin egallaydi. Ingliz agronimlari ko'pincha analitik xarakterga ega bo'lib, asosan sifat + ot, ot + ot hamda landshaft komponentlari asosida hosil qilinadi. Bu holat ingliz tilining sintaktik qurilishi va nominativ modeliga xos xususiyat hisoblanadi.

1. Sifat + ot modeli: Mazkur model ingliz agronimiyasida eng faol struktur turlardan biri hisoblanadi. Bunda sifat komponenti agrar hududning rangini, estetik ko'rinishini yoki tabiiy holatini ifodalaydi. Masalan: *Green Field, Sunny Farm, Golden Valley, Quiet Meadow*.

Bu agronimlarda: *green* – yashillik va unumdorlikni, *sunny* – quyoshli va qulay tabiiy muhitni, *golden* – hosildorlik va qiymat semasini ifodalaydi.

Natijada agronim nafaqat obyektni nomlaydi, balki unga nisbatan ijobiy baholash va estetik munosabatni ham aks ettiradi.

2. Ot + ot modeli. Ingliz agronimlarida ot komponentlarining birikishi orqali hosil bo'lgan nomlar ham keng uchraydi. Bu modelda birinchi ot aniqlovchi vazifasini bajarib, hududning asosiy xususiyatini ko'rsatadi. Masalan: *Apple Garden, River Farm, Hill Farm, Oak Meadow*.

Mazkur agronimlarda *apple* ekin turini, *river* suv manbasiga yaqinlikni, *hill* relyef xususiyatini, *oak* esa tabiiy o'simlik komponentini ifodalaydi.

Bu turdagi nomlash usuli ingliz xalqining agrar hududlarni tabiat va geografik muhit bilan bog'liq holda idrok etishini ko'rsatadi.

3. Landshaft komponentlari asosidagi agronimlar: Ingliz agronimiyasining muhim xususiyatlaridan biri landshaft terminlarining faol qo'llanishidir. Ayniqsa *field, farm, valley, meadow, hill* kabi komponentlar agrar hududning tabiiy-geografik belgilarini ifodalashda keng ishlatiladi. Masalan: *Riverdale Farm, Green Meadow, Hill Valley Farm*.

Bu agronimlarda geografik makon, tabiiy relyef va ekologik muhit nominatsiyaning asosiy motivatsion manbai sifatida xizmat qiladi.

Shuningdek, ingliz agronimlarida rang bildiruvchi birliklar (*green, golden*), daraxt va o'simlik nomlari (*oak, apple*) hamda suv bilan bog'liq komponentlar (*river, brook*) faol qo'llanadi. Bu holat ingliz agronimlarining lingvomadaniy asosida tabiat bilan uyg'unlik va landshaft estetikasi muhim o'rin egallashini ko'rsatadi.

Umuman olganda, ingliz tilidagi agronimlar struktur jihatdan analitik xarakterga ega bo'lib, ularning shakllanishida geografik va ekologik omillar yetakchi rol o'ynaydi. Bu esa ingliz agronimiyasining o'ziga xos lingvistik va lingvomadaniy xususiyatlarini belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Enazarov T. O'zbek onomastikasi tadqiqi. – Toshkent, 2010.
2. Maslova V.A. Лингвокультурология. – Moskva: Akademiya, 2001.
3. Nikonov V.A. Введение в топонимику. – Moskva: Nauka, 1988.
4. Karpenko Yu.A. Ономастика. – Kiev, 2005.
5. Humboldt W. von. Language and Philosophy of Culture. – London, 1999.
6. Superanskaya A.V. Общая теория имени собственного. – Moskva, 1973.

LOIUSA MAY ALCOTT AS A AMERICAN FEMINIST WRITER

M.A.Xamdamova, mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya. *Feminizm atamasi bahs-munozaralarga sabab bo'luvchi va tahlil qilish uchun muhim mavzulardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada amerikalik feminist yozuvchi Louisa May Alcott ning hayoti va ijodi yoritilib, uning shaxsiy hayoti bilan feministik qarashlari o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada buyuk feminist yozuvchining hayoti, orzu-intilishlari va qarashlari uning asarlarida qanday aks etgani ko'rsatib beriladi.*

Kalit so'zlar: *feminizm, mehnat, gender tengsizligi, tanlov feminizmi.*

Аннотация. *Термин феминизма является предметом споров и важной темой для анализа. В данной статье рассматриваются жизнь и творчество американской писательницы-феминистки Louisa May Alcott, а также показывается взаимосвязь между её жизнью и феминистскими произведениями. Кроме того, в статье отражается, как жизнь, мечты и стремления великой писательницы-феминистки нашли своё воплощение в её произведениях.*

Ключевые слова: *феминизм, труд, гендерное неравенство, феминизм выбора.*

Abstract. *The term of feminism is a matter of contention and great topic to analyze. This article describes the life and works of American Feminist writer Louisa May Alcott and shows relations between her life and feminist writings. Also this paper shows reflection of great feminist writer's life, dreams and aspirations in her works.*

Key words: *Feminism, labor, gender inequality, Choice feminism*

Feminism is social, political, and cultural movement that stands for equal rights and opportunities for both women and men. Its main goal is to remove discrimination based on gender and create fairness in education, jobs, politics, family life, and society. The word "feminism" comes from the French word "féminisme," which started to be used in the 19th century. Feminism doesn't mean that women are better than men. Instead, it focuses on fairness, equal treatment, and giving everyone the freedom to make their own choices.

Some authors look at different types of feminism, including the views of liberal feminists. According to these feminists, women have two roles: as biological partners and as wives, mothers, and daughters. These roles play a big part in society and help the economy grow. However, these roles come from stereotypes and unfair treatment between men and women. In recent studies, "choice feminism" has become a new idea. This term was first used by American feminist writer Linda Hirshman in her book "Get to Work: A Manifesto for Women of the World" (2005). Choice feminism is a part of modern feminism that shows how women make decisions in their lives. It highlights the need for women to have freedom to follow their dreams and choose any career, even ones that are traditionally male-dominated. Choice feminism is different from traditional Western society because it acknowledges that women come from different backgrounds, have different experiences, and have different priorities. It supports a broader understanding of feminism that looks at different views and ideas.

An American author, feminist, and abolitionist, best known for her autobiographical novel "Little Women" (1868), was born on November 29, 1832, in Germantown, Pennsylvania, U.S. She was the daughter of Bronson Alcott, a transcendentalist, and grew up in a circle of intellectuals like Ralph Waldo Emerson and Henry David Thoreau. She faced many difficulties from a young age because her father couldn't support the family. Her mother was a strong, hardworking woman who took care of her four daughters. Louisa's main concern was her family's well-being, and she worked in domestic tasks before starting to write. Her early writings were not very good, but she wrote them to earn money. She volunteered as a nurse during the American Civil War and wrote "Hospital Sketches" (1863), which brought her first fame.

The book "Little Women" was written by a woman and is about women's lives. It's not surprising that many feminist analyses have been done on it. Some even argue whether the book is feminist.

According to a 2018 article, "Little Women" is a true feminist novel because it argues that women's lives are important and should be studied. It shows that even when characters make choices that are not ideal, sharing their stories is a feminist act.

"Little Women" was an immediate success based on Louisa's own childhood memories. Alcott wrote about the daily lives of a lower-class family and the optimistic dreams of four girls. Each sister had different personalities and fortunes, which reflected their roles in jobs, society, and marriage. After "Little Women," she wrote two sequels, "Little Men: Life at Plumfield with Jo's Boys" (1871), and "Jo's Boys and How They Turned Out" (1886). She also wrote other domestic stories like "An Old-Fashioned Girl" (1870), "Aunt Jo's Scrap Bag" (1872–82), "Eight Cousins" (1875), and "Rose in Bloom" (1876). Much of her life was spent in hardship, caring for her sick mother. After her mother's death, she helped her ill father, and her own health declined. She died in Boston just two days after her father.

Critics like Gregory K. Eiselein and Anne Phillips say that Marmee, the mother character in "Little Women," is based on Louisa's own mother, Abba Alcott. Because of this, much of the scholarly work on Marmee is based on Louisa's personal life. Madeleine Stern's biography of Louisa May Alcott provides the most reliable information for these autobiographical interpretations. However, these interpretations don't look closely at the text of "Little Women" itself, which is important for understanding the themes and messages of the novel. Even though there's some lack of critical attention to Marmee's philosophy, many critics agree that the mother figure is central to the 19th-century home and to the domestic novel of that time. The novel follows the lives of the March sisters as they live their lives and achieve their dreams. Meg, Jo, Beth, and Amy each have their own life paths and make their own choices. Meg, the eldest and most beautiful, wants to be a housewife. Jo is a tomboy who wants to be a writer. Beth is a sweet girl who loves music and wants to be a musician. Amy is a spoiled child who wants to be a painter. They are lucky to have a mother like Marmee. Marmee is gentle and smart. She is a great mother figure, supporting her daughters' choices and loving them deeply. Even though the story is set during the American Civil War in the 1860s, where women were still seen as weak and not allowed to get an education or work outside the home, Marmee helps her children to live their lives freely, without being limited by gender or social expectations.

REFERENCES:

1. Alcott, Louisa May Alcott. Little Women. Roberts Brothers, 1868.
2. "Defining Nineteenth-Century Womanhood: The Cult of Marmee and Little Women." *Scientia et Humanitas*, vol. 5, 2015, pp. 77–89.
3. "Woman Resistance toward Domestic Roles in Little Women." *Humanitatis Journal*, vol. 7, no. 1, 2023.
4. Keenan, Anna. "Is Little Women a Feminist Novel?" *Arts Journal*, 2018.
5. Pungkasari, Fatimah and Wajiran. 2024. "Inequality Experienced by Women as Reflected in Louisa May Alcott's Little Women". *Leksema: Jurnal Bahasa dan Sastra* 9 (2): 123-134.
6. Fima Mahjabin, Sal-ma Haque. A Critical Analysis of the Representation of Choice Feminism in Louisa May Alcott's Little Women *Canadian Journal of Language and Literature Studies* Vol. 5(2), 2025, pp. 40-530

UO'K 82.09:81'38

ASAR KOMPOZITSIYASINI TUZISHDA YOZUVCHI MAHORATI

S.M.Xamroyeva, tayanch doktorant, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Luqmon Bo'rixonning Sokin daryo romani misolida asar kompozitsiyasini tuzishda yozuvchi mahorati badiiy-nazariy tahlil qilinadi. Roman kompozitsiyasining qurilish tamoyillari, syujet harakati, vaqt va makon tashkil etilishi, epizodlararo bog'lanish hamda obrazlar tizimi orqali yaratilgan yaxlit badiiy tuzilmani aniqlanadi. Asardagi kompozitsion yechimlar qahramon ruhiy tajribasini bosqichma-bosqich ochish hamda o'quvchi idrokida yaxlit estetik ta'sir hosil qilishga xizmat qilishi ko'rsatiladi.*

Kalit so'zlar: *Kompozitsiya, syujet, fabula, mavzu va g'oya, lirik chekinish, badiiy vaqt, badiiy makon, motiv, yechim.*

Аннотация. *В данной статье на примере романа Лукмона Бурихона «Сокин дарьё» («Тихая река») осуществляется художественно-теоретический анализ мастерства*

писателя в архитектонике литературного произведения. Исследуются структурные принципы построения композиции романа, динамика сюжета, организация художественного времени и пространства, межэпизодические связи, а также целостная художественная структура, созданная через систему образов. Демонстрируется, что композиционные решения в произведении служат поэтапному раскрытию психологического опыта героя и формированию целостного эстетического воздействия на восприятие читателя.

Ключевые слова: Композиция, сюжет, фабула, тема и идея, лирическое отступление, художественное время, художественное пространство, мотив, развязка.

Abstract. This article provides an artistic and theoretical analysis of the author's skill in structuring a literary work, focusing on the novel *Sokin Daryo (The Calm River)* by Luqmon Bo'rixon. It examines the structural principles of the novel's composition, plot dynamics, the organization of time and space, inter-epizodic connections, and the holistic artistic system created through the character framework. The study demonstrates that the compositional solutions employed in the work serve to gradually unveil the protagonist's psychological experiences and generate a unified aesthetic impact on the reader's perception.

Keywords: Composition, plot, fabula, theme and idea, lyrical digression, artistic time, artistic space, motif, resolution.

Hayot voqeligini oddiygina bayon qilgan, o'quvchining diqqatini tortish, qiziqtirish uchun o'ylab topilgan, sarguzashtlar jo'n ifodalangan, o'ylantirmaydigan, o'ylashga, fikrlashga asos bermaydigan ommabop asarlarni "badiiy asar" emas "adabiy asar" deyish kerak. Badiiy asar hayot voqeligining obrazlar vositasidagi ifodasidir. "Adabiy asar" va "adabiy-badiiy asar" tushunchalari bir-biridan ma'lum darajada farq qiladi. "Adabiy asar" tushunchasi kengroq bo'lib, "adabiy-badiiy asar" uning tarkibiga kiradi. Hikoya, qissa, roman badiiy asar hisoblansa, ular bilan birgalikda esse, sayohatnoma, memuar janrlardagi asarlarning barchasi adabiy asardir.

Tarixiy yoki ilmiy asarlarda davrning o'zi ifoda etiladi. Badiiy asarlarda esa davr kishilarining ichki va tashqi dunyosi ko'rsatiladi. Zamona odamlarining turmush tarzi, intilishlari, dunyoqarashi, sevgi-muhabbat, qiziqishlari faqat badiiy asarlarda o'z ifodasini topadi. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar", Oybekning "Navoiy", Pirimqul Qodirovning "Yulduzli tunlar", O'tkir Hoshimovning "Ikki eshik orasi" kabi romanlarida davr kishilarining hayot tarzi, o'y-kechinmalari, his-tuyg'ulari jonli chizib berilgan. Badiiy asarning ta'sirchanligi hodisalarning qay ko'rinishda, qanday shaklda gavdalanirilishiga bog'liq bo'lsa, ichki- tashqi dunyosi, uning tuzilishi, syujetdagi voqealar rivoji, qahramonlar orasidagi aloqa munosabatlar yig'indisidan tarkib topadi. Bu hodisa kompozitsiya deb ataladi. Har bir asarning g'oya va mazmuni, qahramonlar qiyofasi, ta'sirchanlik darajasi kompozitsiya bilan bog'liqdir. Chunki yozuvchining mahorati, uning hayotni va inson obrazini ko'rsatishdagi o'ziga xos qarashlari eng avvalo asar kompozitsiyasida aniq aks etadi. Shu bois asar kompozitsiyasini "tashqi" shaklga daxldor unsurlar yig'indisi sifatida talqin qilish torlik qiladi; u mazmunning o'ziga xos tashkiliy ongidir. Zamonaviy adabiyotshunoslikda kompozitsiya syujet, fabula, narrativ ovoz, vaqt-makon, fokalizatsiya va motivlar tarmog'i bilan uzviy birlikda ko'riladi. O'zbek adabiyotshunosligida ham kompozitsiya muammolari poetika doirasida yoritilgan bo'lsa-da, ayrim mualliflar ijodida kompozitsion ritm, ichki konfliktlar va epizodlararo semantik ko'priklar qanday ishlashi yetarli darajada tizimli tadqiq etilmagan [2; 3].

Luqmon Bo'rixonning "Sokin daryo" romani ana shunday tahlilni talab qiladigan asarlardan biridir. Roman o'quvchini keskin burilishlar yoki shovqinli kolliziyalar bilan emas, balki ruhiy siljishlar, kuzatuvchan nigoh, epizodlar orasidagi nozik aks-sado va ichki dinamika orqali ushlab turadi Bu romanning asosiy mavzusi oliy ta'lim tizimining rivojiga ulkan hissa qo'shgan yetuk olim iqtisod fanlari doktori, professor O'ktam Pardayevich Umurzoqovning hayoti va faoliyati haqida. Asarda zamonamiz qahramonining dunyoqarashi, fazilatlar, ishda va oilada tutgan o'rni yorqin ranglarda jonli va ta'sirchan tarzda tasvirlangan. Yozuvchi bu mavzuga qo'l urgani bejizga emas. U zamondoshimiz tasviri orqali bugungi kun odamlarining barchasida bo'lishi kerak deb hisoblagan jonkuyarlik, vatanga sadoqat, kasbga muhabbat va fidoyilik kabi tuyg'ularni tasvirlagan. "Ijodkor mavzuni muayyan maqsad bilan tanlaydi va hayotning muayyan haqiqatlarini ochib beradi"[1; 49]

Ijodkorning maqsadini boshqaradigan, uning hodisaga yondashishini, qarashlarini ma'lum bir qolipga solib turadigan hodisa g'oya hisoblanadi. G'oya mazmunning o'zak komponentidir. Badiiy asar g'oyasi yozuvchi dunyoqarashi, o'zi qalamga olgan voqelikka munosabati, maqsadi, qiziqishi kabi omillar bilan bevosita bog'liqdir. L.Bo'rixon "Sokin daryo" da tasvir markaziga ilmga, ma'naviyatga berilayotgan e'tibor, oliy ta'lim fidoyilari, tizimda bo'layotgan o'zgarishlarni qo'yishga qasd etadi va bu roman mazmunining butun kompozitsiyasini tashkil etadi. Barcha shaxslar taqdiri shu "markaz" ga nisbatan tasvirlanadi va romandan joy oladi. Biz bilamizki, asar kompozitsiyasiga bayon usuli ham kiradi. Bunda yozuvchi butun tasvirni o'z nuqtayi nazaridan yoki personajlardan birining tilidan aytishi mumkin. "Sokin daryo"da yozuvchi birinchi usulni qo'llaydi va o'zi bayonchi bo'lib maydonga chiqadi. Biroq, asar davomida hikoya qilish huquqini qahramonlarga xususan, O'ktam Pardayevichga, onasi Xosiyat opaga va shogirdlarga topshiradi. Bu g'oyaviy-estetik maqsadlarni ko'zda tutib qilinadiki, voqealarning qahramonlar o'z og'zi bilan bayon qilinishi asarning qiziqarli bo'lishi va o'quvchiga yozuvchining bayonchiligidan dam olishga imkon beradi.

Roman kompozitsiyasining birinchi aniqlangan xususiyati syujet harakatining chiziqli voqeabandlikdan ko'ra, epizodlararo semantik uzviylikka tayanishidir. Voqealar zanjiri qat'iy ketma-ketlik taassurotini bersa-da, kompozitsion turtki nuqtalari ko'pincha tashqi hodisadan emas, qahramon tafakkuridagi eslash, kuzatish, ichki xulosa chiqarish jarayonidan paydo bo'ladi. Shu sabab roman boblari ichida tasviriy pauzalar va voqea dinamikasi muayyan muvozanatda taqsimlangan: tasvir voqeani to'xtatmaydi, aksincha, voqeaning psixologik og'irligini yig'adi. Bu hol kompozitsion ritmni shiddat emas, ichki bosim orqali belgilaydi. Roman muqaddima va to'rt qismdan iborat. Xotima esa oxirgi qism ichida berilgan. Muqaddimada asarning ekspozitsiyasi keltirilgan. Ekspozitsiya ming to'qqiz yuz oltmish to'qqizinchi yilgi Zominning bahori tasviri bilan boshlanadi. Pardaboy akaning hayoti, faoliyati va o'limi hamda asar qahramoni O'ktamning maktabni bitirish arafasidagi qiyofasi aks ettiriladi. "O'ktamjon ham bu yil maktabni tugallaydi. Oltin medalga ilahsa kerak. Ustozlari ham shunday deb, meni umidvor qilayapti. Lekin u, akasining g'irt teskarisi: yuz-ko'zidan tabassum arimaydi. Quyuq jingil sochlari o'ziga yarashgan. Yuz-ko'zidan qandaydir ziyo balqib turganday tuyuladi. Xuddi keksa bir avliyo bir yumalab, o'n yeti yashar o'smirlarga aylanib qolganday"[4; 24]. Ushbu tasvirlar orqali asar bosh qahramoni O'ktam haqida ilk tasavvurga ega bo'la boshlaymiz. So'ngra "Yosh gvardiya", "Bitiruv kechasi", "Shahar bilan ilk to'qnashuv" boblarida O'ktamning qanchalik bilimga chanqoq, mard va chapani yigit ekani ko'rinsa, "Imtihon yohud butun olam tortishish qonuni" bobida asarning tuguni yuzaga kela boshlaydi. Chunki bu imtihon faqatgina o'qishga kirish uchun, bilimni sinash uchungina emas, balki, butun hayot yo'lini belgilab beruvchi imtihon bo'ldi desak mubolag'a bo'lmaydi. So'ngra voqealar rivoji orqali o'quvchi qahramonimizning bolalik chog'laridan tortib, talabalik, kichik ilmiy hodimlik paytigacha, dekanlik faoliyatidan tortib, rektorlik faoliyatigacha barcha-barchasiga guvoh bo'ladi. Muallif voqealarni mahorat bilan tanlagan va sahifalar qatiga joylagan. Asarning kulminatsiyasi O'ktam Umurzoqovning Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mehanizatsiyalash muhandislari institutiga rektor etib tayinlagani va soha rivojida bemisil ishlarni amalga oshirishidir. Bunga kichik bir misol qilib institut rivoji uchun amalga oshirgan ko'plab namunali ishlari qatorida "Bitiruv malakaviy ish" o'rniga tajriba-sinov tariqasida vaqtinchalik davlat imtihonlarini joriy qilish va uni aynan shaffof o'tkazishni ta'minlashini olishimiz mumkin. Badiiy asar syujetining rivojida kulminatsiya yechimni tayyorlab boradi. "Har bir badiiy asarning yechimi uning haqqoniy mazmunidan, unda tasvirlangan karakterlar va voqealarning mantiqiy rivojidan kelib chiqadi" [3; 178]. Romanda yechim oxirgi ikki bob "Musibat sharpasi" va "So'nggi tun" boblarida berilgan. Bosh qahramonning pandemiya tufayli vafot etishi bilan asar o'z yakuniga yetgan.

Badiiy asar kompozitsiyasining yana bir muhim unsurlaridan biri portretdir. Romanda yozuvchi qahramonlarning tashqi qiyofasi, xatti-harakatlarini ta'sirchan ifodalash uchun dinamik portretga murojaat qilgan. Asarda syujet voqeasi to'xtalib, qahramonlar portreti alohida detallar asosida tasvirlanmaydi. Aksincha, voqealar davomida, diologlar jarayonida tavsiflanadi. Masalan, bosh qahramon O'ktam va uning akasi Ilhom haqida asar muqaddimasida qisqa shaklda portret chizilgan. Ularning tashqi ko'rinishlari haqida romanning boshqa biror joyida alohida qayta ma'lumot

keltirilmaydi. Aksincha, asarni o'qish davomida ularning tashqi ko'rinishi, fe'l-atvori, o'y-fikrlari haqida bilib olamiz. Romandagi boshqa qahramonlar ham shunday. Bosh qahramonlardan biri Zamira haqida ham qisqagina ta'rif berilgan "Sochlari orasta turmaklangan, jigartus ko'ylagi o'ziga yarashgan, nozik qad qiz Zominlik yigitchaning hayajonlaridan bexabar, deraza tagidagi partada o'ychan o'tirardi" [4; 52]. Shundan boshqa alohida ta'rifu tavsif uchramaydi. Faqat "Dugonaning dardi" bobida u haqda shunday chizgilar keltiriladi "dugonasi garchand astoydil achinib, ajablanib gapirayotgan bo'lsada, Zamira uning fikrlariga mutlaqo qo'shilmadi. Yo'q, o'n besh yil ichida u, Olya ta'riflaganday, qishloqi, ro'dapo xotinga aylanmadi. U onaga aylandi! Mushfiq, mehribon, oila uchun o't desa o'tga, suv desa, suvga kira oladigan volidai muhtaramaga do'ndi. Chinakam ayollik baxtini his qildi!" [4; 107]. Bu ta'riflar orqali Zamira kitobxon ko'z o'ngida butun bo'y-basti bilan namoyon bo'ladi. Yozuvchining tasvirdagi mahorati tufayli Zamiraning xatti-harakati, o'y-hayollari, tutumi, gap-so'zlari orqali u haqda kengroq tasavvur uyg'onadi, unga hurmati oshadi.

Romanni ta'sirchan va o'quvchiga ma'qul tarzda yetib borishida kompozitsiya tarkibiga kiruvchi lirik chekinish muhim rol o'ynaydi. Asarning "Kelajakka maktub" bobida O'ktam Umurzoqov shogirdiga bir esse beradi va buni hamma o'qib chiqishi lozimligini uqtiradi. Shogird "Garsiyaga maktub" deb nomlangan essenini o'qigach ustozining didiga va farosatiga qoyil qoladi. Chunki esse domlaning tabiatini, ish tutumini, axloqini, orzu-armonlarini to'liq ifodalar edi. Bu lirik chekinish orqali Luqmon Bo'rixon insonlarni esse qahrmoni Rouen singari bo'lishlarini, sadoqat va uddaburonlik bilan harakat qilishlari, bor kuch-quvvatini to'plab o'z vazifasini sidqidildan bajarishlari lozimligi haqida fikr-mulohazalarini bayon qilgan. Peyzaj ham portret va lirik chekinish singari asar kompozitsiyasida muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki peyzaj qahramon turgan vaziyat, manzarasini, uning his-tuyg'ularini aniq ko'rsatib beradi. Asarda qish kunlarining biri quyidagicha tasvirlanadi: "Qahri qattiq qish kunlarining biri edi. Qizlar davrasida dars tayyorlab bo'lgan O'ktam ketishga shaylandi. Zamira uni kuzatib qo'yish bahonasida tashqariga chiqdi. Zim-ziyo tun. Yotoqxona peshtoqidagi lampa tevarakni xiragina yoritadi. Qor qo'ngan dov-daraxtlar hurpayib ko'zga vahimali ko'rinadi. Qaysidir xonadan yengil bir musiqa taraladi" [4; 78]. Bu tasvirlarda qahramonlar taqdiriga ishora bor. Qahraton qish, zim-ziyo tun O'ktamning Zamiraga bo'lgan muhabbati sinovga uchrashi, ularga ayriliq havf solayotganiga, taralayotgan yengil musiqa esa bu sinovda muhabbat g'olib kelishiga umid borligiga ishora qiladi.

Shu o'rinda asarning nima uchun "Sokin daryo" deb nomlanishiga ham to'xtalib o'tmoqchimiz. Yozuvchi nom orqali o'quvchiga asarning ichki ma'nosini sezdirishga harakat qiladi. Ko'pincha obrazli, chuqur ma'noga ega so'zlarni oladi. Luqmon Bo'rixon roman qahramoni O'ktam Umurzoqovni sokin daryoga qiyoslaydi va asarni shu nom bilan ataydi. Bu haqda asarda ham keltirib o'tadi, "Sen sokin daryo bo'lg'in. Biliming, tajribang, tafakkuring ichingda bo'lsin. Sabrli bo'lg'in, sabr-toqatga o'rgan. Sabrli odamgina murodiga yetadi" [4; 56]. Matematika ustozining bu so'zlari O'ktamning butun vujudiga singib ketdi. Butun hayoti davomida sokin daryo bo'ldi. Aslida asrning bunday nomlanishida chuqur ma'no bor. Daryo yuzi sokin holatda tursada uning tubida qancha to'lqinlar, shovqinu suronlar mavj urayotgan bo'ladi. Sokin ko'ringan daryo shu darajada tez oqadiki unga tushgan odam suzishni bilmasa cho'kib ketishi turgan gap. O'ktam Umurzoqovning o'zi ham hayoti ham sokin daryoga o'xshaydi. Bir qarashda uning umri bir tekisda, ortiqcha g'alvalarsiz, shovqinsiz kechgandek tuyuladi. Lekin romanni o'qigan kitobxon yakunda bu sokinlik ortida qancha kurash, qancha mehnat, qancha mashaqqat yotganini ko'radi.

Bir so'z bilan aytganda Luqmon Bo'rixonning Sokin daryo romanida kompozitsiya yozuvchi mahoratining markaziy ko'rsatkichlaridan biri ekanini asoslab berdi. Roman kompozitsiyasi syujetni tashqi hodisalar ketma-ketligiga bo'ysundirishdan ko'ra, epizodlararo semantik uzviylikni kuchaytirishga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi. Badiiy makonning psixologik mantiqqa ko'ra tashkil topishi hamda motivlarning takroriy, ammo yangilanib boruvchi tarmog'i asarning yaxlitligini mustahkamlaydi. Roman kompozitsiyasi ritm orqali yuqori ma'no zichligini ta'minlaydigan, konfliktlarni ichki siljishlar bilan yetkazadigan va barqaror estetik ta'sir hosil qiladigan badiiy tizim sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ulug'ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. Toshkent, G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2018. 308 b.

2. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. Toshkent, Akademnashr, 2018. 304 b.
3. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. Toshkent. O'qituvchi, 1980. 408 b.
4. Bo'rixon L. Sokin daryo. Toshkent. Adabiyot, 2022. 272 b.
5. Yo'ldoshev Q. Badiiy tahlil asoslari. Toshkent, O'qituvchi, 2016. 240 b.
6. Normatov U. Ijod sehri. Toshkent, Sharq, 2007. 352 b.

UO'K 821.512.161:82-14:94(576.12)

XIVA ADABIY MUHITIDA QASIDA JANRI

**M.J.Xasanova, dots., PhD, Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti,
Samarqand**

Annotatsiya. XIX asr Xiva adabiy muhitida qasida janri o'zining yangi taraqqiyot davriga kirdi. Bu davrda o'ndan ziyod shoirlar qasida janrida ijod qilishdi, ulardan bizga ellikdan ziyod qasidalar yetib keldi. Bu davrda Rojiiy Xorazmiy, Pahlavonquli Ravnaq, Shermuhammad Munis, Abulmaoniy mullo Niyozmuhammad Munshiy, Vaysniyoz Ziyrak, Iso to'ra Xusraviy, Muhammad Yusuf Bayoniy, Ahmad Tabibiy, Muhammad Rizo Ogahiy, Komil Xorazmiylar qasida janrining taraqqiyotida muhim rol o'ynadi. Ushbu maqolada XIX asr Xiva adabiy muhitida yaratilgan qasidalar haqida fikr yuritiladi

Kalit so'zlar: Xiva adabiy muhiti, qasida, hamd, na't, madh, mamduh

Аннотация. В XIX веке жанр касыды вступил в новую эпоху развития в литературной среде Хивы. В этот период более десяти поэтов создавали произведения в жанре касыды, и до нас дошло более пятидесяти касыд. Роджий Хорезми, Пахлавонкули Равнак, Шермухаммад Мунис, Абулмаоний Мулла Ниёзмухаммад Мунши, Вайсниёз Зийрак, Исо Тура Хусрави, Мухаммад Юсуф Баяни, Ахмад Табиби, Мухаммад Ризо Агахи и Камил Хорезми сыграли важную роль в развитии жанра касыды. В данной статье рассматриваются касыды, созданные в литературной среде Хивы в XIX веке.

Ключевые слова: Хивинская литературная среда, касыда, хамд (восхваление Бога), наът (восхваление пророка Мухаммеда), мадх (панегирик), мамдух (покровитель/чествователь).

Abstract. In the 19th century, the qasida genre entered a new era of development in the literary environment of Khiva. During this period, more than ten poets created works in the qasida genre, and more than fifty qasidas have reached us. Rojiiy Khorezmi, Pahlavonkuli Ravnak, Shermuhammad Munis, Abulmaoniy Mulla Niyozmuhammad Munshi, Vaysniyoz Ziyrak, Iso Tura Khusravi, Muhammad Yusuf Bayani, Ahmad Tabibi, Muhammad Rizo Agahi, and Kamil Khorezmi played an important role in the development of the qasida genre. This article discusses the odas created in the literary environment of Khiva in the 19th century.

Keywords: Khiva literary environment, qasida, hamd (praise of God), na't (praise of the Prophet Muhammad), madh (eulogy), mamduh (patron/honoree)

XIX asrda Xiva adabiy muhitida Rojiiy Xorazmiy, Pahlavonquli Ravnaq, Shermuhammad Munis, Abulmaoniy mullo Niyozmuhammad Munshiy (Muhammad Rahimxonga bag'ishlangan qasidasi "Firdavs ul-iqbol"da keltirilgan), Ziyrak (Hiloliyaga tatabbu'si "Firdavs ul-iqbol"da keltirilgan), Iso to'ra Xusraviy ("Shajarayi xorazmshohiy"da "haram" radifli qasidasi matla' va maqta'si keltirilgan), Muhammad Yusuf Bayoniy, Ahmad Tabibiy, Muhammad Rizo Ogahiy, Komil Xorazmiylar qasida janrining taraqqiy etishida muhim rol o'ynadi.

Pahlavonquli Ravnaq ijodida Shohg'ozixon, Buxoro amiri Shohmurod, Muhammad Amin inoqqa bag'ishlab yozilgan madh va "nedir" radifli dunyo mazammat qilingan, dunyoning, charxning "ahli xush va ahli noxush"ga (ibora bizniki – M.X.) ko'rsatgan ko'rgilik va hadyalari haqida fikr yuritilgan qasidasi yetib kelgan.

Qasidanavis shoirlardan yana biri Shermuhammad Munisning O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik instituti asosiy fondida saqlanayotgan 12566 inventar raqamli qo'lyozmasida 1216-172a sahifalardan o'rin olgan qasidalaridan ishimizda foydalandik. Qo'lyozmada Munisning 18 qasidasi berilgan. Birinchi qasida hamd, ikkinchi qasida hasbi hol

ruhidagi nasib bilan boshlangan na't. Uchinchi qasida bahoriya nasibli na't, qasidaning davomi Muhammad Rahimxonga bag'ishlangan. Keyingi qasida charxdan shikoyat bayon etilgan nasib bilan boshlanuvchi Ali r.a.ga bag'ishlangan. Beshinchi qasida, tong otishi tasviri berilgan nasib bilan boshlangan oltinchi qasida, "Firdavs ul-iqbol"da ham to'liq holda keltirilgan to'qqizinchi qasida Eltuzarxonga bag'ishlangan. Yettinchi, sakkizinchi, o'ninchi, Xorazm radifli o'n birinchi qasidalar Muhammadrahimxonga bag'ishlangan. O'n ikkinchi qasida Alisher Navoiyning "Hiloliya" qasidasiga tatabbu' tarzida yozilgan. Qasida "Hiloliya" singari ramali musammani mahzufda yozilgan bo'lib, u ham xurshidi raxshon yuzini yashirib, ko'kda esa yangi oy chiqqani tasviri bilan boshlanadi. Qasidada shoirning jur'at aylab Navoiyga tatabbu' qilgani borasidagi fikrlar ham buni isbotlaydi. Bu qasida ham Muhammad Rahimxon Iga bag'ishlangan bo'lsa kerak. Shoir qasidada otini tahrir qilmoqqa haddim yo'q, ammo adab bilan muborak otiga muammo san'ati bilan shohbayt bog'ladim deydi. Munis qasidasida Navoiy an'anasiga alohida e'tibor bergan. Shoir Navoiydek o'z shohbayti, Atorudning shohbayti, Hotifdan kelgan shohbayt kabi alohida baytlarni qasida ichida keltiradi. Shu o'rinda ta'kidlashimiz lozimki, Munis "Firdavs ul-iqbol"da Ziyrakning tatabbu'sini keltirib, men ularga tatabbu' qildim deb yozgan: "Ziyrak bu qasidani iyd kechasi arzg'a yetkurub, xil'ati zarnigori iydii bila sarafroz bo'ldi. Faqir dag'i alarg'a tatabbu' ko'rguzub, bir necha xazf rezani nazm silkiga chekdim [Firdavs ul-iqbol, 374].

Keyingi qasida ham Muhammadrahimxonga bag'ishlangan iydiya nasibli qasidadir. Bu qasida ham "Firdavs ul-iqbol"da to'liq keltirilgan. O'n beshinchi qasida ham Muhammadrahimxonga bag'ishlangan. U bir to'y munosabati bilan yozilgan. "Firdavs ul-iqbol"da Muhammadrahimxonning ikkinchi o'g'li Rahmonquli to'raga sunnat to'yi berganligi mavzusi ko'tarilgan. O'n beshinchi qasidada ham to'y mavzusi yoritilgan bo'lib, quyidagi baytlar shoirning tarixiy asarida keltirilgan to'y haqida gap borayotganidan dalolat beradi:

Nihol davlating va durru toj saltanating,

Chirog' jon To'ra Rahmonquli pok nihod... [Munis devoni, 157b].

Keyingi qasidaning nasibida Xivaning ajoyibligi, tabiati, havosi, mevalari, chamanlari, bog'lari, sahrolari, jayronlari, qal'alari, qo'rg'onlari, qasrlari, daraxtlari, do'konlari, bozorlari, yozi, qishi haqida go'zal baytlar bitilgan. Madhda mamduhning Allohquli to'ra ekani ayon bo'ladi:

Farxunda oti hotam davlat uza oning,

Shahzoda Allohqulibek to'ra jondur [Munis devoni, 158b].

O'n yettinchi qasida biror vazirga bag'ishlangan bo'lsa kerak. Undagi Osafoso, Sulaymon olida Osaf kabi sifatlashlar shunday xulosaga olib keladi. Qasidaning so'nggi duo qismidagi "Yeti iqlim to obod o'lub adl salotindin, Vazorat ahli tadbiri bila shoye'dur amniyat", - bayti ham uning vazirga bag'ishlanganligini isbot etadi. Bu borada qasidaning quyidagi bayti ayniqsa ochqich vazifasini o'tadi:

Vaziring ra'yi Osafosa sohib devon,

Nizom-l-mulk va-d-davla Mu'iziddin va-l-millat [Munis devoni, 161b]

"Firdavs ul-iqbol"da Munis "Osafi zamon, sohibi devon, vaziri a'zam, dasturi mukarram, nizom al-mulk va-d-din" [Firdavs ul-iqbol, 192], - deb Muhammadyusuf mehtarni bir necha bor tilga olgan. Biz ushbu qasida Muhammadyusuf mehtarga bag'ishlangan bo'lsa kerak degan fikrga keldik. O'n sakkizinchi qasidaning nasibi charxdan shikoyat ruhida yozilgan. sanaladi. Qasidada mamduh Muhammad Rizo qo'shbeining muhsin xulqi, fitrati, zamiri, saxovati, adolati, himmati, shijoati, judi maqtaladi. Devonda qasidalar shu bilan tugaydi. Undan so'ng dunyo mazammat etilgan tarkibband keltirilgan. Bu qasidalaridan tashqari, "Firdavs ul-iqbol"da qasida deb bir masnaviy ham berilgan. Munisning O'zRFASHida 166/I inventar raqami ostida saqlanuvchi bir qo'lyozmasining 156-22a varaqlarida ham qasidalar mavjud, ammo bu qasidalar fors-tojik tilida yaratilgan.

Rojiy Xorazmiy Muhammad Amin inoq va Sayyid Muhammadxon to'ra zamonida yashab ijod etgan bo'lib, bizgacha uchta qasidasi yetib kelgan. Uchalasi ham Sayyid Muhammadxon To'raga bag'ishlangan.

Filologiya fanlari doktori Sh.Amonov Ahmad Tabibiyning bizgacha yetib kelgan devonlarida jami o'n uch qasida uchrashi haqida ma'lumot beradi. Ularning ikkitasi "Munis ul-ushshoq", bittasi

“Hayrat ul-oshiqin”, oʻntasi “Tuhfat us-salotin” devonlari qoʻlyozmalarida berilgan [Amonov Sh., monografiya, 42-43].

Muhammad Rizo Ogahiydan bizgacha yigirma ikki qasida yetib kelgan. Shulardan oʻn toʻqqiz qasidasi “Taʼviz ul-oshiqin” devoniga kiritilgan boʻlib, u birinchi marta 2022-yilda “Turkiy adabiyot durdonalari” seriyasining 9-jildida nashr etilgan. Undagi birinchi qasida Allohqulixonga bagʻishlangan. U bahor tasviri berilgan nasib bilan boshlanib, bahor va navroʻz mavzusi bilan tugallanadi. Ikkinchi qasidadaning nasib qismida yoz tasviri berilgan boʻlib, bunday qasidalar sayfiya deb yuritiladi. U Shohi kavokib – quyosh chopqir otini sakratib asad maydonini makon etgani borasidagi fikr bilan boshlanadi. Bu va undan keyingi qasida ham Allohqulixonga bagʻishlangan. Toʻrtinchi qasida Rahimqulixonga bagʻishlangan boʻlib, nasibida Xiva va Hazoraspning taʼrifi keltirilgan. Qasida Ogahiyning “Zubdat ut-tavorix” asarida ham keltirilgan. Beshinchi qasida ham Rahimqulixonga bagʻishlangan boʻlib, nasibi bahoriyadir. Bu qasida ham shoirning yuqoridagi tarixiy asarida berilgan. Oltinchi, Rahimqulixonga bagʻishlangan qasida ham bahoriya nasibli boʻlib, u yulduzlar podshosi – quyosh hut dashtidan hamal boʻstonini oʻziga makon qilishga azm etgani tasviri bilan boshlanadi. Yettinchi qasidaning mamduhi ham Rahimquli boʻlib, “Zubdat ut-tavorix” asarida keltirilgan besh qasidaning biridir. Sakkizinchi qasida Muhammad Amin inoqqa bagʻishlangan. Sarlavhada bu aniq koʻrsatilgan boʻlib, unda Hazoraspning tabiati tasviri keltirilgan. Keyingi qasida Sayyid Muhammadxon madhiga bagʻishlangan. Bu qasida ham bahoriya nasiblidir. Ogahiy “Gulshani davlat”da Sayyid Muhammad Bahodirxonga bagʻishlangan bahoriya nasibli qasidasi haqida shunday deydi: “...navroʻz kechasi navroʻz taʼrifida ul hazrat tavsifigʻa mushtamil bir qasidai gʻarro nazm qilib, nazari anvar mutolaasigʻa yetkurmish erdim. Ul qasida ul hazratning tabʼi sharofatparvarlarigʻa maqbul tushub, marohimi xisravona bila bir poycha poʻstin va bir moviy chakman va taxta-taxta choy-yu teva-teva qand devonbegi himmati farjomidin navroʻzliq uchun inʼom boʻldi” [Gulshani davlat, 38].

Oʻninchi qasida ham Sayyid Muhammadxonga bagʻishlangan boʻlib, iydiya nasibli bu qasida Qurbon hayiti tasviri bilan boshlanadi. Oʻn birinchi qasidaning nasibida ham bahor tasviri berilgan boʻlib, bu qasida ham Sayyid Muhammadxonga bagʻishlangan. “Gulshani davlat”dagi fikrlarning ikki bahoriya qasidasidan qaysi biri haqida ekanligi aniq emas, ammo. Qasida baytlari orasida uchta matlaʼ berilgan. Bu holat Navoiyning Hiloliya va Munis qasidalarida uchraydi. Oʻn ikkinchi, oʻn uchinchi qasidalar esa Muhammad Rahim Soniyga bagʻishlangan boʻlib, keyingi qasidaning nasibida Tangri Taolo hamdi keltirilgan. Keyingi ikki qasida ham bahoriya nasibli boʻlib mamduhi ham Feruzdir. Oʻn oltinchi qasida Navoiyning “Hiloliya”siga tatabbuʼ qilingan. Qasida matnida mamduhning nomi keltirilmagan. Ammo Muhammad Rahimxon soniyga bagʻishlab yozilgan dastlabki qasidaning sarlavhasi “Qasidayi Muhammad Rahimxon Soniy xalladallohu mulkahu va davlatahu” edi. Bunga qadar qasidalarining mamduhi sifatida Feruz koʻrsatilayotgani uchun ushbu qasidaning ham mamduhi Feruz degan xulosaga keldik. Qasidada Alisher Navoiyning “Hiloliya”sidagidek yetti sayyora haqida ham fikr boradi. Qasidada beshta qoʻshimcha matlaʼ keltirilgan boʻlib bu Navoiy anʼanasini davom ettirganining yana bir isbotidir. Bu matlaʼlarning birinchisi Ogahiyning, ikkinchisi Koʻngulning, uchinchisi Jonning, toʻrtinchisi Hotifi gʻaybning, beshinchisi yana shoirning tilidan bayon etilgan. Oʻn yettinchi qasidaning nasibida ham Xusravanjumning otiga minib hut dashtidan hamal boʻstoniga qadam bosgani tasviri berilgan boʻlib, bu ham bahoriyadir. Bu qasida ham, oʻn sakkizinchi qasida ham Muhammad Rahim Ilga bagʻishlangan. Keyingi qasida marhum shahzoda Sayyid Ahmad Toʻra madhiga bagʻishlangan. Ogahiy “Gulshani davlat”da uni Sayyid Muhammad Bahodirxonning bir onadan tugʻilgan uch oʻgʻlidani biri [Gulshani davlat, 201]sifatida tanishtirsa, “Shohidi iqbol”da u uchun Feruz tomonidan qurilgan uy haqida “...Xeva shahrida, arkning sharqiy jonibida andoq bir havlii oliy va qasri mutaoliy bino qildurdikim, falak kayvoni aning adno ayvoni qoshida gadoy xotunning kulbai vayroni misllik xarobobod va jannat qasri aning ishratafzo saroyi oldida mehnat zindonining tiyri qazosi yongligʻ malolat bunyoddur” [Shohidi iqbol, 183], - deydi. Bayoniy esa “Xon hazratlarining ulugʻ birodarlari Sayyid Ahmad toʻrakim, oni Otajon toʻra der erdilar, bagʻoyat bahodir-u cholok va zabardast-u benihoyat tez-u xashmgin-u tundxoʻy kishi erdi” [Shajarayi xorazmshohiy, 23], - deb maʼlumot beradi. Bayoniy milodiy 1903-yilda yuz bergan voqealar ichida “ushbu yil Otajon Toʻra

baqo olamig'a yuz qo'y" gani haqida ham yozib, uning Komron taxallusi bilan she'rlar yozganini hamda ko'p madrasa va masjidlar bino qilgani va bino qilinishiga sabab bo'lgani haqida muhim ma'lumotlarni beradi [Shajarayi xorazmshohiy, 53-54].

Ogahiy qasidalarini o'zining tari9xiy asarlarida ham bo'lib, "Gulshani davlat"da Shahzoda Muhammadaminga bag'ishlab yaratilgan qasidani keltirgan. Bu qasida "Ta'viz ul-oshiqin"da berilmagan. Bu tarixiy asaridan keyin yaratilgan "Shohidi iqbol"da Muhammadamin Bahodirxon nomi vafot etgan kishi nomiga qo'shib aytiladigan sifatlar bilan tilga olinadi. Shunga qaraganda Otasi vafotiga qadar Muhammadamin vafot etgan bo'lsa kerak [Gulshani davlat, 77]. Shoirning yana "Zubdat ut-tavorix" asarida beshta qasidasi keltirilgan bo'lib, ularning birinchisi asarning muqaddimasida berilgan. Asar singari qasida ham Rahimqulixonga bag'ishlangan. Ushbu asardagi beshinchi qasida "Ta'viz ul-oshiqin"da yo'q. Uning mamduhi Muhammad Amin inoqdir. Shunday qilib, Ogahiyning o'n to'qqiz qasidasi "Ta'viz ul-oshiqin"da, ikki qasidasi "Zubdat ut-tavorix"da, bir qasidasi "Gulshani davlat"da yetib kelgan bo'lib, shoir jami yigirma ikki qasida yaratgan.

Muhammad Yusuf Bayoniy "Shajarayi xorazmshohiy" asarida o'zining uchta qasidasi matnini beradi. Ularning birinchisi yavmut avboshlarini bostirib qaytgan Muhammad Rahimxon Soniyga bag'ishlab yozilgan. Qasidaning boshida hamd keltirilgan bo'lib, qasida podshohlarga bag'ishlovlar bitiladigan an'anaviy vaznda – muta9oribi musammani maqsur (mahzuf)da yozilgan:

Siposu sano hamdi behad son,

Ongakim, erur sone'i kun-fakon.

Bori olam ahliga xalloq ham,

Murabbiydur ul qodiri g'aybdon...[Shajarayi xorazmshohiy, 49-51]

Keyingi qasida Muhammad Rahimxon Soniyning 63 yoshga kirganda berilgan yosh to'yi munosabati bilan yozilgan. Bu haqda Bayoniy shunday deydi: "Xon hazratlari bu yil oltmish uch yoshlarig'a kirib erdilar. Rasul akram salallahi alayhi vassalamning yoshlarig'a kirganlarining shukronasi uchun yosh to'yi bermakni hazrati Valiahdi davron va shaxzodayi jahong'a amr etdilar. Shahzodayi jahon Islomxo'jag'a buyurib bir ulug' to'y boshladilar. Faqir ul to'yning ta'rifida bir qasida aytdimkim, to'y tarixig'a ham kushtamil erdi, ul qasida budur [Shajarayi xorazmshohiy, 49-51], - deb quyidagi tong tasviri bilan boshlanuvchi nasibli qasidani keltiradi:

Sultoni xovar, chun hamal, taxti uro topti qaror,

Elga karam oyinidin lutfini qildi oshkor [Shajarayi xorazmshohiy, 55].

Keyingi qasida Asfandiyorxonga bag'ishlangan bo'lib, nasibida ma'shuqa tasviri beriladi.

Abulmaoniy mullo Niyozmuhammad Munshiyning Muhammad Rahimxonga bag'ishlangan qasidasi "Firdavs ul-iqbol"da keltirilgan bo'lib, uning boshqa asarlari haqida ma'lumotga ega emasmiz. Qasida Muhammad Rahimxonning qozoq qaroqchilariga qarshi yurishidan qaytgani munosabati bilan yozilgan [Firdavs ul iqbol, 392]. Munis bu qasidani "yetmish baytdan ziyod edi", - deb, qolganini eslay olmaganini bayon etadi. "Firdavs ul-iqbol"da qasidaning 24 bayti keltirilgan. Qasida xafifi musaddasi maxbuni maqtu vaznda yozilgan bo'lib, radifi "keldi".

Komil Xorazmiyning bizgacha bittagina - Toshkent ta'rifiga bag'ishlangan qasidasi yetib kelgan. Bu qasida to'liq holda Shahobiddin Nuriddinov tomonidan "Adabiy meros"da bosilgan [Adabiy meros, 2024, 2-son, 138-144]. Shuningdek, qasidaning manbalari, farqli, o'xshash tomonlari, ularning o'ziga xos xususiyatlari haqida ma'lumot beriladi.

Xullas, XIX asr Xiva adabiy muhitida qasida janri o'zining yangi taraqqiyot davriga kirdi. Bu davrda o'ndan ziyod shoirlar qasida janrida ijod qilishdi, ulardan bizga ellikdan ziyod qasidalar yetib keldi. Bu qasidalarda bahor, hayit, Navro'z, Vatan, charxdan shikoyat, arzi ahvol, to'y va boshqa xilma-xil mavzular qalamga olingan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Munis devoni. Qo'lyozma. O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti. 12566 inven. 121b-172a
2. Devoni Ravnaq. O'zRFASHI, 922/I inventar raqamli qo'lyozma
3. Muhammad Yusuf Bayoniy. Shajarayi Xorazmshohiy. So'z boshi: N.Jumaxo'ja, I.Adizovaniki. — T.: G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashr., 1994.— 104 b.
4. Munis va Ogahiy. Firdavs ul-iqbol. -T.: "Yangi asr avlodi", 2010. 520 b
5. Ogahiy. Ta'viz ul-oshiqin. Turkiy adabiyot durdonalari seriyasi, 9-jild. – T.: O'zbekiston, 2022. -716 b.
6. Ogahiy. Zubdat ut-tavorix. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2009, 288 b.

7. Ogahiy. Gulshani davlat. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2012, 244 b.
8. Ogahiy. Shohidu-l-iqbol. – Toshkent: “Sharq”. 2019, 288 b.
9. Ahmad Tabibiy. Tanlangan asarlar [Matn]: to‘plam. – Toshkent: Bookmany print, 2025. – 194 b.
10. Amonov Shermuxammad. Ahmad Tabibiy turkiy devonlari qo‘lyozmalarining qiyosiy-matniy tadqiqi [Matn]: monografiya– Toshkent: Bookmany print, 2024. – 256 b
11. Muhammad Yusuf Rojii Xorazmiy. Jamoling gulshanining bulbuliman. O‘zbekiston Milliy kutubxonasi. Toshkent: 2008
12. Xasanova Mashxura. Alisher Navoiyning «Hiloliya» qasidasida yetti sayyora timsoli. “So‘z san’ati” xalqaro jurnali, 2020-yil 2-son, 158-164
13. Xasanova Mashxura. “Pahlavonquli Ravnaq qasidasida charx masalasi”. BuxDU axborotnomasi. 2025-yil 7-son, 123-128

UO‘K 821.512.161:82-14

SAIDA ZUNNUNOVA SHE’RLARIDA JONLANTIRISHNING BADIY - ESTETIK VAZIFASI

G.Z.Xo‘jamberdiyeva, tayanch doktorant, Qo‘qon davlat universiteti, Qo‘qon

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Saida Zunnunova she’rlarida jonlantirishlarning qo‘llanilishi va ularning badiiy-estetik vazifalari yoritib berilgan. She’riy misralarda qo‘llanilgan apostrofa, allegoriya kabi hodisalar tahlilga tortiladi.*

Kalit so‘zlar: *apostrofa, jonlantirish, allegoriya, jonlantirish obyekti, jonlantirish subyekti, jonlantirish asosi.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается использование оживлений употребление в стихах Саиды Зуннуновой и их особенности, анализируются такие явления, как апострофная аллегория, используемая в поэтических стихах.*

Ключевые слова: *Апостроф, аллегория оживления, субъект оживления, основа оживления.*

Abstract. *In this article examines the use of animations and their features in Saida Zunnunova’s poems. Phenomen such as apostrophe allegore used in poetic verses are analyzed.*

Keys words: *Apostrophe revelation, allegory revitalization object revitalization, object revitalization the basis of animating the subject.*

Ma’lumki, jonlantirish tasviriy vositalarning qadimiy turi bo‘lib, og‘zaki nutqda ham, badiiy nutqda ham muhim o‘rin tutadi. U tasvirning yorqin, jonli, obrazli chiqishini ta’minlovchi asosiy omildir. Jonlantirish xalq og‘zaki ijodi namunalari ertaklar, masallar va dostonlarda ko‘p uchraydi. O‘zbek tilshunosligida bir guruh olimlar va tadqiqotchilar jonlantirishni metaforaning maxsus turi sifatida izohlaydilar. M. Mirtojiyev esa jonlantirishni metaforaning mazmuniy bir turi sifatida ko‘rsatadi [2, 80], M. Yo‘ldashev metaforalarni talqin etishda M. Mirtojiyevning metaforaning mazmuniy tasnifi uchun keltirilgan odatiy metaforalar, jonlantirish va sinestetik metaforalarni qayd etadi. Yuqoridagi barcha olimlar jonlantirishni metaforaning atrofidagi hodisa sifatida izohlasalar, L. Jalolova esa jonlantirishni metaforadan keskin farq qilib, uni mustaqil tasviriy vosita sifatida talqin etadi [2, 83].

R. Qo‘ng‘urov apostrofa va allegoriyaning jonlantirishga o‘xshab ketsa-da, ular birbiridan farqli hodisa deb izohlaydi. S. Karimov apostrofani jonlantirishning bir turi sifatida qayd etadi, hayvon va jonsiz narsalarga xos-xususiyatlarini insonlarga ko‘chirishini ham jonlantirishning bir ko‘rinishi sifatida baholab, uni personifikatsiya deb ko‘rsatib o‘tadi. Yuqoridagi fikrlarga tayanib, shuni ta’kidlash lozimki, jonlantirish va metaforalar bir-biridan ayro bo‘lgan hodisalaridir. L. Jalolova ta’kidlaganidek, “unda insonga xos harakat, xis-tuyg‘u, so‘zlash, fikrlash jonsiz predmetlarga ko‘chirilsa ham, lekin ular orqali inson tushunilmaydi [2, 85].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Apostrofa-jonlantirishning bir ko‘rinishi bo‘lib, jonsiz narsa yoki hodisaga jonli narsa hodisadek murojaat qilish yoxud yo‘q shaxsga xuddi bordek qarash [2, 87]. Yuqoridagi ta’riflardan kelib chiqadiki, allegoriya va apostrofaga jonlantirishning bir ko‘rinishi sifatida qarashimiz lozim. Chunki ularda adabiyotshunoslik tili bilan aytganda, intoqqa xos xususiyatlar mavjud. Binobarin, allegoriyada hayvonlar yoki jonli predmetlar

insonga xos soʻzlatilsa, apostrofada esa jonsiz narsaga jonli narsadek murojaat qilinadi. Bunda “jonlantirilgan predmet murojaat qilayotgan kishiga nisbatan passiv boʻladi” [1,94]. Masalaning yana bir eʼtiborli tomoni jonivorlar, jonli va jonsiz narsa-hodisalarga xos xususiyatning insonlarga koʻchirilish masalasidir. Bunda bizningcha, jonlantirish uchun hech qanday asos yoʻq. Balki unda metafora hodisasi kuzatiladi, yaʼni “jonli obyekt jonsiz obyektga oʻziga nomdosh qilib oladi. Bunda asosan, holatning intensivligi nuqtai nazaridanfeʼl metaforalar hosil qilinadi [1,95].

Jonlantirish jonlantirayotgan obyektga hisobga olgan holda 4xil yoʻnalishda boʻlishi mumkin:

- a) jonsiz predmetni jonlantirish;
- b) jonli mavjudotlarga insonga xos xususiyatlarni taqish;
- c) tabiat hodisalarini jonlantirish;
- d) hissiy tushunchalarni jonlantirish.

Jonlantirish jonlantirilayotgan obyektga qaysi xususiyatlarni koʻchirish hisobidan ham farqlanadi: harakat-holatlarining koʻchishi, nutqiy qobiliyatning koʻchishi [1,98].

Muhokama va natijalar. Saida Zunnunova oʻzbek adabiyotida oʻziga xos iz qoldirgan isteʼdodli shoira.

Uning baxtiyor yoshlik, ona vatan, mehnatni tarannum etuvchi “Qizingiz yozdi” (1948), “Yangi sheʼrlar” (1950), “Gullar vodiysi” (1954), “Qizlarjon”, “Bir yil oʻylari” (1967) sheʼriy toʻplamlari kitobxonlarga tanish. Soʻzlarga xassoslik, siqqlik, tabiiylik, yasama-sunʼiy obrazlardan qochish Saida Zunnunova sheʼrlariga xos xususiyat hisoblanadi. Saida Zunnunova sheʼrlarida qoʻllanilgan jonlantirishlarni quyidagi turlarga boʻlib tahlil qildik:

1. Aniq otlarni jonlantirish.
2. Mavhum otlarni jonlantirish.
3. Jonsiz predmetni jonlantirish.
4. Tabiat hodisalarini jonlantirish.

Shoira sheʼrlarida qoʻllangan jonlantirishlarni yuqorida koʻrsatilgan turlaridan koʻproq mavhum otlar jonlantirilganligiga guvoh boʻldik. Fikrimizni quyidagi misollar orqali dalillaymiz.

Masalan,

Ishonch ovutardi ham uxlatardi.

Xayol yulib olib daxshatdan meni.

Jonlantirish subyekti-ishonch va hayol; jonlantirish asosi - ovutmoq va uxlatmoq; jonlantirish qiyosi verbal ifodaga ega emas. Daxshatli, yomon fikrlar iskanjasida qolganimda xayol meni ulardan yulib olardi-da soʻng ishonch tuygʻusi sekin ovutib uxlatardi, deya mazkur misrada mavhum otlarni jonlantirish orqali fikrni yanada aniq tasavvur qilishga imkon bergan.

2. Quyidagi misollarda esa aniq otlar jonlantiriladi.

Tinmagur yulduzlar **charchamadi** hech,

Asrlardan beri insonni chorlab.

Jonlantirish subyekti-yulduzlar jonlantirish asosi-charchamoq; jonlantirish qiyosi verbal ifodaga ega emas. Keltirilgan misolda yulduzlar va odamlar haqida fikr yuritib, tinim bilmaydigan, hech tinchimaydigan yulduzlamingcharchamasligidan, doimo magʻrur turib, oy bilan birgalikda tunni yoritishidan insonlar hayotini nurga toʻldirishdan tolimasligi haqida soʻz yuritadi. Misra mobaynida shoira yulduzlardan biroz arz qilib, asrlardan beri ishi faqat insonlarni oʻziga chorlash ekanligini aytib oʻtadi.

3. Jonsiz predmetlar jonlantiriladi. Masalan,

Sensiz **kar** va **soqov** boʻlardi qogʻoz

Dilimni imosiz anglagan doʻstim.

Keltirilgan misolda esa jonlantirish subyekti- qogʻoz jonlantirish asosi - kar va soqov jonlantirish qiyosi verbal ifodaga ega emas. Bu misolimizda ham jumladagi yashirin propositsiya orqali odam kabi jonlantirish qiyosini ilgʻash mumkin. Keltirilgan misol boshqa misollardan farqli oʻlaroq, shoira endi sheʼriyatga, ijodga murojaat etadi. Sheʼrsiz, qobiliyatsiz qogʻoz ham kar va soqov boʻlishini aytib oʻtadi. Inson yolgʻiz qolganida goʻyo oʻzi bilan oʻzi suxbat quradi. Mana shu suhbat mobaynida oʻz dard alamlarini oʻrtaga tashlaydi va mana shu dard qogʻozga tushib,

she'riy misralar paydo bo'ladi. Shoira ham she'riyat dunyosini ortiqcha imo-ishoralarsiz, sukunat bilan anglagan do'stim deya ta'rif etadi.

M.Yo'ldashev jonlantirishlarni ot so'z turkumi doirasida belgilaydi. L. Jalolova esa, ularni fe'l so'z turkumi doirasida izohlaydi [1,92].

Bizningcha jonlantirishlar ot va fe'l so'z turkumining o'zaro sintagmatik munosabatidan hosil bo'ladi.

4.Tabiat hodisalari jonlantiriladi.

Sharpang keltirolmay o'z qanotida,

Shamol xushtagida yig'laydi o'kinch

Keltirilgan misolda shoira tabiat hodisalaridan biri bo'lmish shamol orqali jonlantirish san'atining go'zal namunasini yaratgan. Barchamizga ma'lumkishamolning turli xil tovushlar bilan o'z yo'nalishining o'zgartirishini

Xulosa.

Aniq otlarni jonlantirish	Mavhum otlarni jonlantirish	Jonsiz predmetlarni jonlantirish	Tabiat hodisalarini jonlantirish
Yulduzlar charchamadi	O'kinch yig'laydi	Kar qog'oz	O'ch olgan tabiat
She'r kayfi	Ishonch uxlatardi	Soqov qog'oz	Shamol xushtagi
Oftob berkinsin	Xayol yulib olib		
	Dilim g'ijimlanib		

Shoira she'rlarida qo'llanilgan jonlantirishlarni quyidagi jadval orqali yanada yorqinroq ko'rishimiz mumkin tinglovchiga kuchli ta'sir etuvchi jonlantirishlarni ko'plab kuzatish mumkin. Shoira ijodida bu kabi ementlarning qo'llanilishi she'r mazmuniga o'zgacha mazmun yuklab, uning badiiy-estetik vazifalarini oshirishga xizmat qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.Hasanov A. Abdulla Qahhor hikoyalari tilining badiyatini ta'minlovchi leksik vositalar. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. Toshkent, 2009.

2. Muhammadjonova G. 80-yillar oxiri, 90-yillar boshlari o'zbek she'riyatining lingvopoetik tadqiqi. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. - Andijon, 2003.

3. Saida Zunnunova. She'rlar. - Toshkent, 1982.

4.Tursunova O. O'zbek tili fonetik birliklarining poetik imkoniyatlari. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. - Farg'ona, 2019.

5. Toshxo'jayeva Sh. Erkin A'zam asarlari lingvopoetikasi. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi.-Farg'ona,2017.

6.Yo'ldashev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. -Toshkent. 20077. Shadiyeva D. Muhammad Yusuf she'riyati lingvopoetikasi. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish yozilgan dissertatsiyasi. Toshkent, 2007.

UO'K 821.512.2:336.1:81.23

“SAB'AI SAYYOR” DOSTONIDAGI PUL QIYMATINI IFODALOVCHI NUMERATIVLAR

Sh.S.Xo'janiazova, dots., PhD, Toshkent amaliy fanlar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiy qalamiga mansub “Sab'ai sayyor” dostoni tilida uchraydigan pul qiymatini ifodalaydigan numerativ birliklar lingvistik va semantik jihatdan tahlil qilindi. Asarda qo'llangan hisob so'zlar o'sha davr ijtimoiy-iqtisodiy turmush tarzi haqida ma'lumot beradi. Shuningdek, tadqiqotda pul miqdorini bildiruvchi leksik birliklar tarixiy-etimologik jihatdan ham ochib berilgan.

Kalit so'zlar: oltin, kumush, muzd, vajh, javohir, numerativ.

Аннотация. В данной статье проведён лингвистический и семантический анализ числительных единиц, выражающих стоимость денег, встречающихся в языке поэмы "Сабаи Сайёр (Семь скитальцев)", принадлежащей Алишеру Навои. Используемые в произведении счётные слова дают представление о социально-экономическом образе жизни того времени. Кроме того, в исследовании раскрыты лексические единицы, обозначающие денежные суммы, с историко-этимологической точки зрения.

Ключевые слова: золото, серебро, вознаграждение, цена, драгоценности, числительные.

Abstract. This article provides a linguistic and semantic analysis of numerative units expressing monetary value found in the language of the epic “Sab’ai Sayyor” written by Alisher Navoi. The counting words used in the work offer insights into the socio-economic lifestyle of that period. Additionally, the study explores the lexical units denoting monetary amounts from a historical and etymological perspective.

Key words: gold, silver, muzd, vajh, javohir, numerical.

Numerativlar kishilik jamiyatida kundalik muomalada qo'llanadigan me'yor-o'lchov tushunchasini ifodalovchi so'zlardir. O'zbek tilida qo'llanuvchi numerativlar bo'yicha A.N.Kononov, V.V.Reshetov, A.Borovkov [1], ularni semantik jihatdan S.Nizomiddinova, X.Komilova, P.Hamdamiyov, M.Mirzayev, S.Usmonov, I.Rasulov, J.Muxtorov, Sh.Rahmatullayevlar [2] guruhlarga ajratib tasniflashgan. N.Jiyanova o'z tadqiqotida “Boburnima”da qo'llangan numerativ birliklarni aniqlagan hamda ularni 13 ta faslga ajratib o'rgangan [3].

Alisher Navoiyning “Sab’ai sayyor” dostonidagi pul qiymatini ifodalovchi numerativlar badiiy nutqning ta'sirchanligini oshirish, miqdor va qiymatni aniqlashtirish bilan birga, ramziy ma'nolarni ham yuzaga chiqargan. Doston tilida pul qiymatini anglatuvchi numerativlar: *oltin, kumush, muzd, vajh, javohir, diram, dur, la'l, yoqut* va hokozo.

Qadimgi turkiy til va eski turkiy tilning ilk yodnomalari hamda XII - XIV asr uyg'ur huquqiy hujjatlarida *oltin* atamasi “tilla”; “tilla tanga”; “tilladan qilingan, tilla bilan qoplangan” ma'nolarini bildirgan [4]. *Oltun* so'zi sinxronik nuqtai nazardan sodda, tub deb izohlangani holda, diaxronik nuqtai nazardan tarixan sintaktik usulda yasalgan so'zdir. Ya'ni *oltun* so'zi turkiy *ol* “qizil”; xitoycha *tun/tung* “mis” so'zlaridan shakllangan bo'lib “qizil mis” ma'nosini anglatadi [5].

“Mendeleyev davriy sistemasining birinchi guruhiga mansub kimyoviy element; sariq-qizg'ish tusli qimmatbaho nodir metal; zar: tilla” ma'nosidagi *oltin* leksemasi (O'TIL, III, 118) qadimgi turkiy tilda “altun” (DLT, I, 18), eski o'zbek adabiy tilida: 1) oltin tanga, oltin: pul birligi; 2) qimmatbaho, bebaho (ANATIL, II, 519) ma'nolarida ishlatilgan. E. Sevortyanning fikricha, *altun* - *altin* qo'shma so'z bo'lib, *al* “qizil”, *tun* < *ton* “mis” so'zlarining birikishidan hosil bo'lgan (ESTYA, I, 142). Ushbu leksema dastlab Yenesey yodgorliklarida *aqcha* shaklida “tanga, pul” semasini ifodalagan (DTS, 48). Doston matnida quyidagicha:

1) oltin tanga, oltin: pul birligi: *Sochib oltun quyosh kibi behad,*

Bo'ldi manzilgahi sarig' gunbad (428).

2) qimmatbaho, bebaho: *Kunduz etti qaro, sarig' to'nini,*

Kun siyahtob qildi oltunini (429).

“Kumush, tanga” (ANATIL, II, 137) ma'nosidagi *kumush* leksemasi qadimgi turkiy tilda *kōmōsh* tarzida talaffuz qilinib, “oq rangli qimmatbaho ma'dan” semasida ishlatilgan (PDP, 397; Devon, I, 351; DTS, 326), o'zbek tilida o' unlining yumshoqlik belgisi yo'qolgan: *kōmōsh* > *kumush*. Mazkur hisob so'z hozirgi o'zbek adabiy tilida ma'no kengayishga uchrab bir qancha ma'nolarda ishlatilmoqda: 1) Mendeleyev davriy sistemasining birinchi guruhiga mansub kimyoviy element; oq-ko'kish rangli yaltiroq, asl metal; 2) kumushdan ishlangan, kumushdan ishlatilgan; 3) Kumush-xotin-qizlar ismi (O'TIL, II, 427-428). Asar tilida tubandagicha:

Vazn aro tengdur ulcha naqd olmish,

Lek oltun aro kumush solmish (433).

Hozirgi o'zbek adabiy tilida *diram* o'zlashmasi “kumush pul; og'irlik o'lchov birligi”, “Buxoro xonligida Eron, Iroq, Afg'oniston va Turkiyada pul birligi”; “tanga, pul” (O'TIL, I, 625), eski o'zbek adabiy tilida “diram, tanga: kumush tanga” (ANATIL, I, 493) ma'nolarida qo'llangan:

Diramu mol beadad berdi,

La'lu dur beqiyosu had berdi (417).

Arabcha “qizil rangli tosh; yoqut” (O'TIL, II, 491) ma'nosidagi *la'l* istilohi *la'l(un)* shaklida uchraydi (ARS, 723). Navoiy asarlari tilida: 1) qizil rangli qimmatbaho tosh; 2) qip-qizil lab,

sevgilining labi; 3) bezak, bo'yoq; 4) manfaat; 5) qizil rangli may; 6) nodir, qimmatli, topilmas (ANATIL, II, 169-171) ma'nolarida qo'llangan:

1) qizil rangli qimmatbaho tosh: *Har sifat tuhfası nihoyatsiz, Bebaho la'lu durri g'oyatsiz* (345).

2) qip-qizil lab, sevgilining labi: *La'li quflidin ochti gulrux band, Nuktadin zohir ayladi gulqand* (426).

3) bezak, bo'yoq; *To'rt yuz qul kamar bazar bori, La'lu durdin bezab kamar bori* (456).

Arabcha *vajh* istilohi "sabab, bois, vosita" ma'nosini anglatuvchi (O'TIL, I, 432) *vajh I* hisob so'zi "mablag', pul, mol, narsa", "obro', izzat, hurmat; boylik", "narx qiymat" (ANATIL, I, 351) sememasidagi *vajh II* bilan omonimikni yuzaga keltirgan:

Chunki Xorazm shahig'a yetti misol,

Vajh berdi xizonadin filhol (601).

Yuqorida keltirilgan misradan shuni kuzatish mumkinki, *vajh* leksemasi faqat "mablag', pul, mol, narsa" ma'nosida qo'llangan. Shuningdek, mazkur so'z hozirgi kunga kelib ma'no torayish hodisasiga uchragan (O'TIL, I, 432).

Xullas, "Sab'ai sayyor" dostonidagi pul qiymatini ifodalovchi leksik birliklar: *la'l*, *vajh* so'zlari denotativ ma'nodan tashqari numerativ mazmunidan ham foydalanganligidan dalolat beradi. Dostondagi ushbu leksik qatlam o'zbek tili tarixini, xususan, eski o'zbek adabiy tili manbalarida iqtisodiy istilohlarning konnotativ mazmunda qo'llanilishi, lekin bu leksemalar hozirgi o'zbek adabiy tilida numerativlik vazifasida ishlatilmasligini kuzatishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alisher Navoiy X jildlik, VII jild. Sab'ai sayyor. – Toshkent. 2013. – 275- 639 b.
2. Абдушукуров Б. "Қисаси Рабғузӣй" лексикаси. Филол. фан. док. ... дисс. – Тошкент, 2017. – Б.161.
3. Боровков А. Краткий очерк грамматики узбекского языка. – Москва, 1959. – 700 с.
4. Жиянов Н. "Бобурнома"даги нумеративларнинг маъно хусусиятлари. Филол. фан. ном. ...дис. – Тошкент, 2000. –135 б.
5. Комилова Х. Ўзбек тилида сон ва олмош. –Тошкент, 1953.
6. Кононов А.Н. Грамматика современного турецкого литературного языка. –Москва: Изд-во АН, 1956. – 569 с.
7. Mirzaev M., Usmonov S., Rasulov I. O'zbek tili. –Toshkent, 1962. –255 b.
8. Молчанова Л.А. Народная метрология к истории народных мер длины. – Минск, 1973. – С. 210.
9. Низомиддинова С. Ҳозирги ўзбек адабий тилида сон. –Тошкент: Фан, 1963. – 96 б.
10. Решетов В.В. Основы фонетики и грамматики узбекского языка. –Ташкент: Учитель, 1965. –244 с.
11. Турсунов У., Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. –Тошкент: Ўқитувчи, 1965. –180 б.
12. Тўйчибоев Б. Яйлов, қишлоқ керага ва олтин сўзларининг шаклланиши// Ўзбек тили ва адабиёти. 2000. №3. –Б.69.
13. Ҳамдамов П. Ўзбек тилида нумеративлар. – Тошкент: Фан, 1953. –108 б.

UO'K 82-1:82-94:81'42

ERPO'LAT BAXT SHE'RIYATIDA INTERTEKSTUALLIK VA ALLYUZIYA HODISASI TAHLILI

J.X.Xo'janiyozov, o'qituvchi, Ma'mun universiteti, Xiva

<https://orcid.org/0009-0003-2888-0011>

Annotatsiya. Ushbu maqola shoir Erpo'lat Baxt she'riyatida antroponimlarning intertekstuallik va allyuziya hodisasi sifatidagi o'rni tahliliga bag'ishlangan. Maqolada badiiy matn tarkibidagi ismlar faqatgina nominativ vosita bo'lib qolmay, balki asarning g'oyaviy mazmunini ochib berish, qahramonlar xarakterini va davr muhitiga ishora tarzidagi muhim til birligi ekanligi aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Antroponimlar, intertekstuallik, allyuziya, badiiy matn, lingvopoetik vosita, metafora.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу роли антропонимов как феномена интертекстуальности и аллюзии в поэзии поэта Эрполата Бахта. В статье утверждается,

что имена в литературном тексте являются не только номинативным инструментом, но и важной языковой единицей, раскрывающей идеологическое содержание произведения, намекающей на характеры персонажей и обстановку эпохи.

Ключевые слова: Антропонимы, интертекстуальность, аллюзия, литературный текст, лингвопоэтический инструмент, метафора

Abstract. This article is devoted to the analysis of the role of anthroponyms as a phenomenon of intertextuality and allusion in the poetry of the poet Erpolat Bakht. The article argues that names in the literary text are not only a nominative tool, but also an important linguistic unit that reveals the ideological content of the work, hints at the character of the characters and the environment of the era.

Keywords: Anthroponyms, intertextuality, allusion, literary text, linguopoetic tool, metaphor.

Badiiy matn tarkibidagi antroponimlar shunchaki atash vositasi bo'lib qolmay, balki matnning g'oyaviy mazmunini ochib beruvchi muhim til birligi bo'lib xizmat qiladi. Antroponimlar haqida gap ketar ekan, albatta, mazkur birliklarning matn tarkibidagi o'rni haqida aytib o'tish lozim. Bu birliklarning matndagi o'rni qahramonlarning xarakterini ochishda, davr va muhitni ifodalashda, hissiy–ekspressiv bo'yoq berishda, metaforik ma'no ifodalashda hamda allyuziv vazifa bajarishda ko'rinadi. Albatta ijodkor tomonidan antroponimlarning to'g'ri tanlanishi o'quvchining qahramon haqidagi tasavvurlarini yanada boyitishga xizmat qiladi. A.Nurmonov badiiy matn tarkibida keladigan antroponimlar haqida to'xtalar ekan shunday yozadi: “Badiiy adabiyotda qahramonlarning xarakteriga mos ism tanlashga harakat qilinadi. Masalan, Tohir va Zuhro” dostonida Tohir – pokiza, nuqsonsiz; Zuhro – nurli, ko'rkam; Ko'rinadiki, ism insonning o'z zurriyotiga bo'lgan orzu-niyatlarning debochasi, badiiy asarda esa qahramon xarakteriga ishoradir [1; 286.]. Shunday ekan badiiy matndagi ismlar o'ziga xos xarakterga ega bo'ladi. Erpolat Baxt she'riyatida ham bir nechta o'rinlarda ishlatilgan antroponimlar sof metafora, badiiy o'xshatish, allyuziv nom, intertekstual birlik va nominativ vazifa bajarganligini ko'rsak bo'ladi. Quyida buni Erpo'lat Baxtning she'rlari misolida tahlil qilganmiz.

Ona yurtim, farzandlaringning

Shavkatiga chulg'anar jahon.

Al-Xorazmiy aniq hisobga

O'rgatadi dunyoni hamon. [2; 7.].

Yuqoridagi matnda **Al-Xorazmiy** antroponimi faqatgina ism bo'lib qolmay, balki qisqagina leksik birlik zahirida butun bir millatning tarixiy shon-shuhrati, ilmiy merosi va jahon sivilizatsiyasiga ko'rsatgan ta'sirini joylashtirgan va bu kuchli intertekstual vosita bo'lib xizmat qilgan. Shoir Al-Xorazmiy ismini keltirish orqali o'quvchi ongida IX asr Sharq uyg'onish davrini, matematika, algebra va algoritm haqidagi tushunchalarni eslashga, xotirlashga undatadi. Erpo'lat Baxtning “Ishq bu...” nomli yana bir boshqa she'ridagi antroponimlarni ham intertekstual birlik sifatida keltirish mumkin.

Telbalikmi ishq aqidasi,

*Yo **Mashrabdan** me'ros tariqat?*

*Va yo **Kubro** otash ko'ksidan*

Zamin uzra tomgan ma'rifat? [2; 67.].

Mazkur matndagi antroponimlarni ham intertekstual birlik sifatida qabul qilsak bo'ladi. Chunki, Mashrab antroponimini o'quvchi to'la anglab yetishi uchun avvalo u haqida va uning qilgan ishlari haqida ma'lumotga ega bo'lishi talab etiladi. Aks holda badiiy matn ma'nosini to'la anglab yetmasligi mumkin. Masalan: Mashrab o'zbek mumtoz adabiyotida qoliplarga sig'maydigan, foni dunyo holatini inkor etib, faqat Haq ishqida yonib yashagan devona oshiq timsoli hisoblanadi. O'quvchi “Mashrab” so'zini o'qishi bilanoq, uning ongida shoirning g'azallari, dorga tortilishi va mutlaq erkin ruh haqidagi ma'lumotlar jonlanishi kerak. Lirik qahramon o'z qalbida kechayotgan tushunarsiz, isyonkor ishqni aynan Mashrab hayoti misolida tasvirlashga harakat qilgan. Matndagi Najmiddin Kubroni “Valiytarosh” (avliyolar tarbiyachisi), Kubroviiy tariqati asoschisi sifatida eslaymiz. Shu bilan birga, u mo'g'ullar bosqini paytida Xorazm mudofaasi uchun qo'lida bayroq

tutgan holda shahid ketgan ulug' siymo ekanligini tarixdan yaxshi bilamiz. Demak yuqorida keltirilgan antroponimlar badiiy matnda intertekstuallik kasb etmoqda.

Tilshunoslikda intertekstual birliklar qatorida allyuziya hodisasi ham borki, badiiy matndagi antroponimlarga ishora qilib turadi. Allyuziya matnning mazmunini boyitadi va o'quvchining bilim darajasiga tayanadi. Yozuvchi voqeani batafsil bayon qilmasdan, birgina ism, joy nomi yoki ibora orqali katta bir voqelikni yodga soladi. Erpo'lat Baxt she'riyatida ham antroponimlarning allyuziya hodisasi sifatida kelganligini ko'rish mumkin. Izohli lug'atlarda allyuziya hodisasiga quyidagicha ta'rif beriladi. Allyuziya [lot. allusio – ishora; hazil] Muayyan til birligi vositasida biror adabiy yoki ijtimoiy-tarixiy faktga ishora qilishdan iborat uslubiy figura. Lingvomadaniyatshunoslikda allyuziya ikki madaniy-semiotik maydonning o'zaro munosabati nuqtayi nazaridan o'rganiladi. [3; 10.]. Quyida keltirilgan matnda biz Erpo'lat Baxt ijodidagi antroponimlarning allyuziya bo'lib kelganligini tahlil qilib ko'rganmiz.

Mayli, sening quchoqlaringda

Jon sanqalsin pusib betamiz.

Elni sotgan yalavochlarni

Jaloliddin bo'lib yengamiz. [2; 51.].

Berilgan badiiy matn tarkibida ikki o'rinda antroponim qatnashgan. Dastlab Allyuziya hodisasini antroponim bo'lib kelishi haqidagi ma'lumotlar bilan tanishsak. Allyuziv antroponim haqida zamonaviy tilshunoslikning izohli lug'atida shunday deyiladi. Allyuziv matnda allyuziya ko'rsatkichi vazifasida keluvchi antroponim, allyuziv nomning bir turi. Masalan: *Ermak ekan endi Laylolar, Majnun g'arib kezgan sahrolar, Ertak ekan Tohir-Zuhrolar, Bevafo ko'p ekan dunyoda.* (M.Yusuf) q. allyuziv nom. [3; 9.]. Erpo'lat Baxt esa o'z she'rida “elni sotgan yalavochlar” ya'ni xoinlar va “Jaloliddin” antroponimi orqali qahramonlik obrazlarini qarama-qarshi qo'ygan va antonimik qatorni vujudga keltirgan. Mahmud Yalavoch asli Xorazmlik savdogar bo'lsada, Chingizxon xizmatiga kirgan hamda o'zining diplomatik mahoratini vatan himoyasiga emas, balki ona yurtini vayron qilgan bosqinchilarga xizmat qilishga qaratgani uchun o'zbek tarixshunosligida va xalq xotirasida salbiy timsol bo'lib qolgan. Ijodkor xoinlarni shunchaki mard bo'lib yengamiz deyish o'rniga, tarixiy shaxs ismining keltirilishi o'quvchida milliy g'urur va qat'iyat hissini uyg'otadi. Bu “Jaloliddin” nomining o'zbek mentalitetidagi ijobiy konnotatsiyasi bilan bog'liq. Ushbu badiiy matn orqali o'quvchini tarixiy darsliklarga yoki bo'lmasa Maqsud Shayxzodaning “Jaloliddin Manguberdi” tragediyasi kabi adabiy manbalarni o'qishga undaydi va shunga ishora qiladi. Shunga o'xshash intertekstual birlik va allyuziya hodisasini Erpo'lat Baxtning yana bir “Matnazar Abdulhakimni eslab aytdim” nomli she'rida ham kuzatish mumkin.

Buzildi she'r taxmoni,

Puryoyvali chakmoni

To'shaldi yerga bu oni

Matnazar og'asiz. [2; 159.].

Ushbu she'riy parcha o'zbek she'riyatining zabardast vakili, takrorlanmas shoir Matnazar Abdulhakim xotirasiga atab bitilganligini sezish qiyin emas. Buni she'rning boshqa bir she'r tarkibidagi “*Sinmoqda qaddi dolimiz*” qatorlaridan ham sezish mumkin, chunki unda chuqur qayg'u va yo'qotish dardi yuksak badiiy o'xshatish misolida mahorat bilan ifodalangan. Yuqorida keltirilgan badiiy matn hajm jihatidan kichik bo'lsa-da, o'zida juda katta ma'no qatlamlarini, tarixiy va adabiy xotirani jamlagan. Dastlabki qatordagi “**taxmon**” leksemasi o'zbek (xususan, Xorazm) xonadonlarida eng qadrlı buyumlar, ko'rpacha va sandiqlar taxlab qo'yiladigan to'r, e'zozli joy ma'nosini bildiradi. Shoir uni she'riyatga nisbat berib, “she'r taxmoni” metaforasini yaratgan. “Buzildi she'r taxmoni” deyish orqali she'riyatning butun bir qadriyatlar tizimi, boyligi va tartibi buzilgani, Matnazar Abdulhakimsiz she'riyat o'zining eng qadrlı ustunlaridan biridan ajralgani ifodalangan. Matndagi “**Puryoyvali**” va “**Matnazar og'a**” onomastik birliklari shunchaki shaxsning atash vazifasini bajarmay, matnning estetik ta'sirchanligini ta'minlovchi asosiy lingvopoetik vosita darajasiga ko'tarilgan. Bu ismlar atrofida butun boshli tarixiy va adabiy assotsiatsiyalar zanjiri yuzaga keladi. Chunki bunga o'xshagan antroponimlardan o'quvchi xabardor bo'lmasa uning ma'nosini to'la anglab yetmasligi turgan gap. Puryoyvali antroponimi matnda bejizga qo'llanmagan. Matnazar

Abdulkhakim o'zbek adabiyotida Pahlavon Mahmud (Puryoyvali) ruboiylarini fors tilidan o'zbek tiliga eng mukammal va yuksak darajada o'g'irgan, uning ruhini teran his qilgan munosib ma'naviy voris hisoblanadi. Shoir Puryoyvali nomini keltirish orqali o'quvchi xotirasida Xorazmning ikki buyuk farzandi o'rtasidagi ma'naviy ko'prikn jonlantiradi. Bundan tashqari Pahlavon Mahmud "Puryoyvali" tahallusi bilan ijod qilgani, bu tahallus uning buyuk pahlavon bo'lib o'tganligiga ishoradir. Shuning uchun pahlavonlar pahlavoni, pahlavonlar piri ma'nosida Puryoyvaliy laqabi dastlab xorazmlik Pahlavon Mahmudga berilgan. "G'iyosul lug'at"ning quyidagi so'zlari ham bu fikrni to'la tasdiqlaydi: Puryoyvaliy Mahmud Xorazmiyning laqabi. Ba'zan bu so'z majoziy ma'noda zo'rxona (pahlavonxona) boshlig'i bo'lgan kekxa pahlavonlarga ham nisbat beriladi" [5.]. Erpo'lat Baxt shaxs nomlaridan barakali foydalangan. Buni uning ko'pchilik she'rlarida ko'rish mumkin.

Ko'zlarimda eriydi to'zim,

Tugar so'nggi suyanchim – ilinj.

Ruhim tinglar g'oyibdan ovoz:

"Xayyom ruhi qo'llar, to'yib ich!" [2; 194.].

Bilamizki, zamonaviy badiiy adabiyotda, o'zbek she'riyatida Xayyom nomi majoziy ma'no ifodalab, metaforalashib ketgan. Bu misolda konvergensiya mavjud bo'lib, bir o'rinda so'z ikkita poetik vazifani birvarakayiga bajargan. Bular Xayyom bilan bog'liq tarixiy faktga bog'liq intertekst hamda shu nom anglatgan "mayxo'rlar homiysi" mazmundagi metaforadir. Badiiy matndagi antroponimlarning intertekstual birlik sifatida kelishi to'g'risida tilshunos olim J. Matnazarov o'z maqolasida shunday yozadi. Navoiy nomi har qanday matnda, avvalo, intertekstual birlik vazifasida keladi. U ishlatilgan matnni o'quvchi o'qishi bilanoq, uning tafakkurida ulkan tarixiy fakt va davr manzarasi jonlanadi [4; 45.]. Yuqoridagi badiiy matndagi Xayyom antroponimida ham o'quvchi intertekstual birlik sifatida aynan o'sha davr holati hamda shoirning fe'l atvori haqidagi o'z bilimlarini yana bir bor yodga olishi tabiiy.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, badiiy matn tarkibida ishtirok etayotgan onomastik birliklar, xususan antroponimlar boshqa birliklar singari nominativ ma'no ifodalabgina qolmasdan matnning badiiy bo'yodqorligini oshirishga xizmat qiladi. Yuqoridagi misollarda tahlil qilingan antroponimlar ham o'z o'rnida o'zi qatnashib kelgan she'riy qatorlarda intertekstual hamda allyuziv ma'no ifodalashga xizmat qilganligini ko'rdik. Demak Erpo'lat Baxt ushbu birliklardan mohirona, shu bilan birga barakali tarzda ijod qilgan ijodkorlar qatorida deyish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nurmonov A. Tanlangan asarlar. II jild. – Toshkent: Akademnashr, 2012. 286-bet
2. Erpo'lat B. Dil tafsiri. – Urganch: Xorazm yoshlari, 2021.–7-b
3. Xudoyberganova D. Zamonaviy tilshunoslik terinlarining izohli lug'ati. Toshkent: "Bookmany print", 2024. 10-bet
4. Matnazarov J. "Navoiyshunoslikning global yo'nalishlari: yangi izlanishlar va tarjima muammolari" konferensiya maqolasi. – Urganch: "Qal'a", 2026. 45-bet
5. <https://kh-davron.uz/>

UDC 81'373.1:327.5:81'253

A COMPARATIVE STUDY OF METAPHORS IN UZBEK AND ENGLISH POLITICAL DISCOURSE

G.B. Xodjayeva, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

I.B. Annaxasanova, o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz siyosiy nutqlarida qo'llanilgan metaforalarning qiyosiy tahlili keltirilgan. Konseptual metafora nazariyasiga asoslanib, tadqiqot ikki xil lingvistik va madaniy kontekstda siyosiy g'oyalar, qadriyatlar va mafkuralarning metaforik til orqali qanday tuzilganligini o'rganadi. Farqlar kengroq madaniy, tarixiy va mafkuraviy farqlarni aks ettiradi. Topilmalar qiyosiy siyosiy tilshunoslikka yordam beradi va metafora talqinida madaniy kontekstning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: siyosiy nutq, metafora, qiyosiy tilshunoslik, o'zbek tili, ingliz tili, konseptual metafora

Аннотация. В данной статье представлен сравнительный анализ метафор, используемых в узбекском и английском политическом дискурсе. Опираясь на теорию концептуальной метафоры, исследование рассматривает, как политические идеи, ценности и идеологии формулируются посредством метафорического языка в двух различных лингвистических и культурных контекстах. Различия отражают более широкие культурные, исторические и идеологические различия. Полученные результаты вносят вклад в сравнительную политическую лингвистику и подчеркивают важность культурного контекста в интерпретации метафор.

Ключевые слова: политический дискурс, метафора, сравнительная лингвистика, узбекский язык, английский язык, концептуальная метафора

Abstract. This article presents a comparative analysis of metaphors used in Uzbek and English political discourse. Drawing on conceptual metaphor theory, the study examines how political ideas, values, and ideologies are framed through metaphorical language in two different linguistic and cultural contexts. The differences reflect broader cultural, historical, and ideological distinctions. The findings contribute to comparative political linguistics and highlight the importance of cultural context in metaphor interpretation.

Keywords: political discourse, metaphor, comparative linguistics, Uzbek language, English language, conceptual metaphor

With the advancement of educational progress, it has become increasingly common for people learning metaphors is the most integral part of political discourse. Political discourse plays a decisive role in shaping social reality, influencing public opinion, and legitimizing political power. Through speeches, public statements, and official communications, political leaders attempt not only to inform citizens but also to persuade, mobilize, and emotionally engage them. Language therefore functions as a strategic instrument in politics.

Among the wide range of rhetorical and linguistic devices used in political discourse, metaphor occupies a particularly important position. Metaphors allow politicians to conceptualize abstract political notions such as democracy, reform, power, and national identity in terms of concrete and familiar experiences. As a result, metaphors significantly influence how political realities are perceived and interpreted by the public.

In recent decades, the study of metaphor in political discourse has gained increasing attention within linguistics, discourse studies, and cognitive science. However, most research has focused on English and other Western languages. Comparative studies involving Central Asian languages, including Uzbek, remain relatively limited. This article seeks to address this gap by conducting a comparative analysis of metaphors in Uzbek and English political discourse.

The main aim of this study is to identify dominant metaphorical patterns in both languages and to explain how these patterns reflect cultural and ideological differences.

Traditional rhetoric viewed metaphor primarily as a stylistic ornament used to enhance the aesthetic quality of speech. However, this understanding has changed considerably with the development of cognitive linguistics. According to conceptual metaphor theory, metaphors are not merely decorative elements but fundamental cognitive structures that shape human thought. Conceptual metaphors enable people to understand abstract concepts through more concrete source domains derived from everyday physical and cultural experience. For instance, abstract notions such as political progress or economic development are often conceptualized in terms of movement, construction, or health.

In political discourse, metaphors play a crucial role in framing reality. By choosing a particular metaphor, politicians highlight certain aspects of a situation while downplaying others. Thus, metaphors do not only reflect reality but actively construct it. Political discourse is inherently persuasive [1]. Unlike neutral informational texts, political speeches aim to influence attitudes, beliefs, and behavior. Metaphors contribute significantly to this persuasive function by appealing to emotions and shared cultural knowledge. Through metaphorical framing, political actors can legitimize policies, justify decisions, and establish ideological dominance. For example, describing

economic reform as a “journey” suggests gradual progress and patience, whereas framing it as a “battle” implies urgency and confrontation.

Understanding metaphor usage in political discourse is therefore essential for analyzing how political power is exercised through language. This study adopts a qualitative comparative approach. The data consists of political speeches delivered by official representatives in Uzbekistan and English-speaking countries. The selected speeches address key political themes such as national development, governance, unity, reform, and social responsibility.

The analysis focuses on identifying metaphorical expressions and grouping them according to their conceptual source domains. Rather than examining isolated linguistic forms, the study concentrates on conceptual metaphors and their communicative functions within broader cultural and ideological contexts.

One of the most dominant metaphorical patterns in English political discourse is the use of war and conflict metaphors. Political problems are frequently framed as enemies that must be defeated. Expressions such as fight against poverty, battle corruption, and war on terror illustrate how political challenges are conceptualized in terms of military conflict. These metaphors create a strong sense of urgency and polarization. They encourage unity against a common threat and portray political leaders as commanders or protectors. However, war metaphors may also oversimplify complex issues and promote aggressive or exclusionary attitudes. English example: Joe Biden said, “We are at war with a virus” (White House Speech, 2020).[2] Uzbek example: “Yangi O‘zbekistonni birgalikda bunyod etamiz” (Independence Day Speech, 2021).

English example: Barack Obama said, “The road ahead will be long” (Victory Speech, 2008). Uzbek example: “Biz taraqqiyot yo‘lidan dadil qadam tashlayapmiz.” These examples show that English discourse emphasizes struggle, while Uzbek discourse emphasizes unity and construction.

Examples: Barack Obama (Victory Speech, 2008) [3]

“The road ahead will be long. Our climb will be steep.”

George W. Bush (Inaugural Address, 2005)

“History has called us to a new journey.”

Shavkat Mirziyoyev (Mustaqillik nutqlari) [4]

“Biz taraqqiyot yo‘lidan ortga qaytmaymiz.”

“Yangi bosqich sari dadil qadam tashlayapmiz.”

“Kelajak sari ishonch bilan qadam qo‘yamiz.”

Unlike war metaphors, journey metaphors tend to be less confrontational and more inclusive. They allow for setbacks and adjustments, suggesting that progress is gradual and requires collective participation.

With reference to Lakoff and Johnson’s theory, metaphor can be viewed as a mechanism that structures political understanding. In political discourse, metaphor is not merely a stylistic ornament but a central cognitive mechanism [5] through which political reality is conceptualized and communicated. According to Conceptual Metaphor Theory [6], abstract political phenomena are understood via more concrete experiential domains: a source domain structures a target domain, shaping how audiences interpret complex issues. Thus, when politics is described as a journey, battle, or construction project, the metaphor provides an interpretive frame that highlights certain aspects of reality while obscuring others. First, metaphors simplify complexity. Political processes—such as reforms, negotiations, or crises—are inherently abstract and multi-layered. By mapping them onto familiar experiences (e.g., building a house, fighting a war, moving forward on a path), political actors make policies cognitively accessible and emotionally resonant. Second, metaphors legitimize power. Different metaphorical choices imply different models of authority and responsibility. For example, framing the state as a house emphasizes stability and collective ownership, whereas framing politics as a battle legitimizes decisive leadership and urgent action. Through such metaphorical frames, political actors justify policies, construct narratives of necessity, and normalize particular ideological positions. Third, metaphors mobilize public support. Emotional and evaluative meanings embedded in metaphorical language can create solidarity (“we are on the same path”), fear (“we are under

attack”), or hope (“a new dawn is coming”). These emotional cues influence how audiences evaluate political actors and policies, making metaphor a powerful persuasive tool.

Finally, metaphors structure political thinking over time. Repeated metaphorical frames can become part of political culture, shaping collective expectations about governance, citizenship, and national identity. In this sense, metaphor is both a linguistic device and a socio-cognitive instrument [7] that contributes to the construction of political reality. Therefore, analyzing metaphor in political discourse reveals not only stylistic tendencies but also deeper ideological assumptions, communicative strategies, and cultural models underlying political communication. Comparative studies of metaphor across languages and political systems can uncover how different societies frame power, reform, responsibility, and collective identity.

This comparative study demonstrates that metaphors are a fundamental component of political discourse in both Uzbek and English. While sharing some universal cognitive patterns, each language reflects its own cultural and ideological priorities through metaphor choice.

English political discourse tends to frame politics in terms of struggle and competition, whereas Uzbek political discourse emphasizes construction, family, and moral responsibility. These findings highlight the importance of cultural context in metaphor analysis and confirm the value of comparative approaches in political linguistics.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Charteris-Black, J. (2004). *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. London: Palgrave Macmillan
2. <https://whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/>
3. <https://www.whitehouse.gov>
4. <https://president.uz>
5. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
6. Chilton, P. (2004). *Analysing Political Discourse*. London: Routledge.
7. Musolff, A. (2016). *Political Metaphor Analysis*. London: Bloomsbury.
8. Charteris –Black, J. (2011). *Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor*. London: Palgrave Macmillan.
9. Goatly, A. (2007). *Washing the Brain: Metaphor and Hidden Ideology*. Amsterdam: John Benjamins.
10. Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London: Longman.

UO'K 821.512.161:82-14

ALISHER NAVOIY RUBOIYLARIDA BADIY TASVIR VOSITALARI VA VAZNING POETIK G'OYA IFODASIDAGI O'RNI

Sh.Xo'jayeva, PhD, doktorant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6607-276X>

Annotatsiya. Mazkur maqola Alisher Navoiy ruboiylarida badiiy tasvir vositalari va vaznning poetik g'oya ifodasidagi o'rnini ilmiy jihatdan tahlil etishga bag'ishlanadi. Unda ruboiylarda qo'llangan badiiy-tasviriy vositalarning mazmun bilan uyg'unlashuvi g'oyaning nafaqat mantiqiy, balki estetik jihatdan ham ta'sirchan ifodalanishini ta'minlashi asoslab beriladi. Shuningdek, maqolada badiiy obrazning semantik mohiyatini to'laqonli ochib berishda vaznning ham muhim estetik va funksional ahamiyat kasb etishi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: badiiy obraz, g'oya, konsepsiya, ramziy talqin, badiiy tasvir vositalari, vazn, poetik niyat.

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию роли художественно-изобразительных средств и поэтического размера в выражении поэтической идеи в рубаи Алишера Навои. В ней обосновывается, что используемые в рубаи художественно-выразительные средства органично сочетаются с содержанием, обеспечивая не только логически, но и эстетически выразительное воплощение идеи. Также в статье доказывается, что размер стиха играет важную роль в полном раскрытии семантической сущности художественного образа, выполняя эстетическую и функциональную функции.

Ключевые слова: художественный образ, идея, концепция, символическая интерпретация, художественные средства, размер, поэтический замысел.

Abstract. *This article is devoted to the study of the role of artistic imagery devices and poetic meter in expressing the poetic idea in Alisher Navoi's rubai. It demonstrates that the artistic-expressive devices used in the rubai are organically integrated with the content, ensuring that the idea is conveyed not only logically but also in a highly aesthetic and expressive manner. The article also proves that meter plays an important role in fully revealing the semantic essence of the poetic image, serving as both an aesthetic and functional element.*

Key words: *artistic image, idea, concept, symbolic interpretation, artistic devices, meter, poetic intention.*

Alisher Navoiy ijodi turkiy adabiyotda badiiy tafakkur va estetik ifoda uyg'unligining yuksak namunasi sifatida alohida o'rin egallaydi. Shoir ruboiylari ixcham shaklda chuqur falsafiy va axloqiy mazmunni mujassam etib, ularda badiiy tasvir vositalari va vaznning o'zaro uyg'unligi poetik g'oyaning ta'sirchan hamda serqatlam ifodalanishini ta'minlaydi.

Navoiy ruboiylari uning badiiy-falsafiy qarashlarini lo'nda, mazmunan teran va estetik jihatdan mukammal tarzda aks ettiruvchi muhim manbalardan biri sanaladi. Shu bois ruboiylar nafaqat estetik ifoda vositasi, balki yuksak ma'naviy-axloqiy konsepsiyani mujassam etgan badiiy tizim sifatida ham alohida ilmiy e'tiborni talab etadi.

*Kim olam aro diyonati yo'qtur aning,
Din nuktasida fatonati yo'qtur aning,
Dindor ulkim, ziyonati yo'qtur aning,
Yo'q din angakim amonati yo'qtur aning [1.178].*

Buyuk shoirning "Nazm ul-javohir" asarida 249-raqam bilan keltirilgan ushbu ruboiy Hazrat Alining "Lo dina liman lo amonata lahu" ("Amonati yo'qning dini yo'q") hikmati asosida yozilgan bo'lib, unda nihoyatda sodda, ammo muhim masala — chin dindorlikning mezoni yoritiladi.

Ruboiyning ilk misrasi "Kim olam aro..." tarzida boshlanishi unda ilgari surilayotgan fikrning umumiylik va olamshumul ahamiyat kasb etishini bildiradi. Baytda qo'llangan "diyonat" so'zi ko'pma'noliligi bilan ajralib turib, **iyhom** san'atining yuzaga kelishiga xizmat qilgan. Mazkur so'zning birinchi ma'nosi "dindorlik" bo'lib [2.189], shu ma'noda baytdan diniy ilmi bo'lmagan kishining din masalalarida so'z yuritish salohiyatiga ega emasligi anglashiladi. Darhaqiqat, har bir davrda yetarli bilimga ega bo'lmay turib diniy masalalarda hukm chiqarishga urinuvchi kishilar uchrab kelgan bo'lib, bunday holatlar ko'pincha ijtimoiy va ma'naviy muvozanatning buzilishiga olib kelgan.

"Diyonat" so'zining ikkinchi ma'nosi "insof"ni anglatadi [2.189]. Shu jihatdan bayt mazmuni yanada kengayib, insof va diyonatdan mahrum kishining chin dindorlik maqomiga da'vo qilishi asossiz ekani ta'kidlanadi. Zero, islom ta'limotida dindorlik faqat tashqi ibodat bilan emas, balki axloqiy poklik va insoniy fazilatlar bilan chambarchas bog'liqdir. Jumladan, Qur'oni karimda "Yaxshilik qiling, albatta, Alloh yaxshilik qilguvchilarni sevadi" (Baqara, 195-oyat), deya marhamat qilinishi ham ana shu haqiqatni tasdiqlaydi.

Ruboiyning uchinchi misrasida esa shoir chin dindorning muhim belgilaridan birini aniq ifodalaydi: "Dindor ulkim, ziyonati yo'qtur aning". Ya'ni, haqiqiy mo'min shaxsning na qo'lidan, na tilidan biror mavjudotga zarar yetmaydi. So'nggi misrada esa ushbu fikr yanada umumlashtirilib, "amonat" tushunchasi orqali mustahkamlanadi. Bu o'rinda "amonat" so'zi ham ko'p qatlamli ma'noga ega: bir tomondan, u moddiy va ma'naviy ishonchni anglatib, xiyonat qiluvchi shaxsning dindorligi inkor etilsa, ikkinchi tomondan, "omonlik" ma'nosida talqin qilinib, diyonatsiz kishining jamiyatda ishonch va osoyishtalikdan mahrum bo'lishi anglashiladi.

Shu tariqa, mazkur ruboiyda dindorlik tashqi ko'rinish yoki da'vo emas, balki chuqur ma'naviy poklik, insof, zarar yetkazmaslik va ishonchlilik kabi sifatlar bilan belgilanadigan yuksak axloqiy tushuncha sifatida talqin etiladi.

Ruboiy hazaji musammani axrabi maqbuzi makfufi ajabb (maf'uvlu / mafoilun / mafoiyu / faul) **vazn**ida yozilgan bo'lib, uchinchi misrada hazaji musammani axrami ashtari makfufi ajabb vazni qo'llanishi natijasida ritmik variatsiya hosil qilingan. Bu holat faqat shakliy o'zgarish bilan cheklanmay, mazmun bilan ham bevosita uyg'unlik kasb etadi. Zero, yuqoridagi tahlillar asosida

ayon bo'ladiki, Hazrat Ali hikmati ruboiyning to'rtinchi misrasida ifodalangan bo'lsa-da, asarning markaziy g'oyasi aynan uchinchi misrada mujassamdir. Shu bois muallif ushbu misrada axram tarmog'idan foydalanib, fikrni ohang jihatdan ta'kidlab, undagi uqtirish mazmunini zalvarli ohang bilan boyitadi.

Dindorlik mohiyatini ifodalovchi “dionat”, uning mazmunini ochib beruvchi “fatonat”, hamda ular bilan mantiqan bog'liq holda keltirilgan “ziyonat” va “amonat” so'zlarining **qofiya** sifatida qo'llanishi she'rda kuchli semantik uyg'unlikni yuzaga keltiradi. Bu holat **tanosub** san'atining yorqin namunasidir: mazkur tushunchalar o'zaro ma'no jihatdan uzviy bog'lanib, yagona g'oyaviy tizimni tashkil etadi. Shu bilan birga, **radif** sifatida “yo'qtur aning” jumlasidan foydalanilishi inkor mazmunini kuchaytiradi hamda fikrning qat'iy va umumlashma xarakter kasb etishiga xizmat qiladi. Ushbu radif tarkibidagi olmosh orqali she'rning markaziy **obrazi** — dindor shaxsga ishora qilinishi esa poetik ifodaning aniqligi va yo'naltirilganligini ta'minlaydi. Shuningdek, ruboiyda “din” so'zining deyarli barcha misralarda takrorlanishi ham **takrirning** ifodasi sifatida asarning semantik markazini mustahkamlaydi.

Ruboiyda “dindor” va “dinsiz” (“yo'q din anga”) tushunchalari o'zaro qarama-qarshi qo'yilib, **tazod** asosida yaratilgan obrazlar tizimini yuzaga keltiradi. Ushbu obrazlar individual xarakter kasb etmay, balki umumlashma-tipik mazmunga ega bo'lib, biri komil axloqiy shaxsni, ikkinchisi esa undan mahrum holatni ifodalaydi. Shu tariqa, ruboiyda ma'naviy-axloqiy mezonlar nafaqat tushunchalar orqali, balki qarama-qarshi obrazlar tizimi vositasida ham yoritiladi.

E'tibor berilsa, she'rdagi barcha unsurlar — poetik til, obrazlar tizimi, vazn, qofiya, radif hamda badiiy-tasviriy vositalar — yagona maqsadga bo'ysundirilgan holda uyg'unlashgan. Natijada ruboiyda dindorlik mohiyatini teran ochib berish, uni axloqiy mezon darajasiga ko'tarish va shu orqali insonni chin ma'noda ezgulik va diyonat sari yetaklash g'oyasi mukammal badiiy ifodasini topgan.

Ayni holat Hazrat Alining “Javlat ul-botili so'atun va javlat ul-haqqi il as-so'ati” (“Botilning umri bir soat, haqiqatniki esa qiyomat kunigacha”) hikmati asosida yozilgan quyidagi ruboiyda ham yaqqol namoyon bo'ladi:

*Botilki chaqilsa barqi toboni aning,
Ko'zni yumub ochquncha yo'q imkoni aning,
Haqkim yo'q naf' ichinda poyoni aning,
Bo'lg'usi qiyomatqacha javloni aning [1.144].*

Mazkur ruboiyda hikmat mazmuni butun asar qatiga singdirilib, badiiy ifoda bilan o'zaro uyg'unlashtirilgan. Unda **tazod** san'ati markaziy o'rin tutib, haq va botil o'rtasidagi azaliy qarama-qarshilik asosiy g'oya sifatida ilgari suriladi. Ma'lumki, haq va botil o'rtasidagi kurash insoniyat tafakkuri tarixida doimo dolzarb bo'lib kelgan muhim diniy-falsafiy masalalardan biridir.

Bu g'oya Qur'oni karimning “Ra'd” (“Chaqmoq”) surasida keltirilgan misol bilan hamohang tarzda ochib beriladi: “*U Zot osmondan suv tushirdi. So'ngra vodiylarda o'z miqdoricha sel oqdi. Sel o'z ustiga chiqqan ko'pikni ko'tarib keldi. Va zeb-ziynat, asbob-uskuna yasash maqsadida o'tda toblanadigan narsalarda ham shunga o'xshash ko'pik bo'lur. Alloh haq va botilga mana shunday zarbulmasal keltirur. Ammo ko'pik o'z-o'zidan yo'q bo'lib ketur. Odamlarga manfaat beradigan narsa esa yer yuzida qolur. Alloh misollarni ana shunday keltirur*” (Ra'd surasi, 17-oyat).

Oyatda oqar suv yuzidagi xashak va ma'danlar eritilganda uning ustiga chiqib qoladigan ko'pik-chiqindisi botilga, pokiza suv va ma'danning asli esa haqqa qiyoslanmoqda. Odatda, inson ko'zi jilg'aga boqqanda eng avvalo uning yuzidagi xas-xashakka, eritilgan ma'danga qaraganda uning yuzasida turgan ko'pikka tushgani kabi hayotda ham ko'pincha botil narsa ko'zga tez tashlanadi. Ammo inson bunga aldanib qolmasligi lozim. “Botil chaqmoq kabi ko'zga yarq etib ko'ringani bilan uning umri ko'z yumib-ochquncha qisqadir, – deydi Navoiy, – haq esa insonlarga bemisl naf-foyda keltirgani holda qiyomatgacha yashaydi”. Bu yerda shoirning san'atkorligi shundaki, u botilni chaqmoqqa o'xshatish (**kinoya** san'ati) orqali, bir tomondan, uning umri qisqaligini anglatga, boshqa tomondan, Qur'ondagi haq va botil misoli aks etgan suraga ishora qilmoqda (**talmeh** san'ati).

Bu yerda botilning qisqa muddatli mavjudligi (“ko'zni yumub ochquncha”) bilan haqning cheksiz davomiyligi (“qiyomatqacha”) o'rtasidagi qarama-qarshilik **tazod** san'atining yana bir

qatlamini tashkil etadi. Demak, zidlik nafaqat tushunchalar (haq va botil), balki ularning zamoniyligi ko'lamini orqali ham chuqurlashtirilgan.

Shuningdek, ruboiyda “botil – barq – yo‘qolish” va “haq – naf – davomiylik” kabi ma'no maydoniga oid birliklarning o‘zaro uyg‘unligi **tanosub** san’atini yuzaga keltirib, asarning semantik yaxlitligini ta’minlaydi.

Mazkur ruboiyda ham avvalgi ruboiydagidek **vazn** tizimidagi tarmoqlar almashinuvi mazmun bilan uzviy bog‘liq holda qo‘llangan. Agar birinchi ruboiyda ritmik variatsiya asosiy g‘oyaga urg‘u berish vazifasini bajargan bo‘lsa, bu yerda u mavzuning ichki rivoji bilan aloqador holda yuzaga chiqadi. Xususan, dastlabki ikki misrada botilning mohiyati yoritilib, uchinchi misrada mavzu haq masalasiga o‘tgan bo‘is, muallif aynan shu o‘rinda vaznning axram tarmog‘iga murojaat qiladi. Natijada ritmik o‘zgarish mazmuniy burilishni ta’kidlab, o‘quvchi e’tiborini g‘oyaning markaziga yo‘naltiradi.

Umuman olganda, Navoiy ijodi mo‘min kishiga hayotini diniy va axloqiy mezonlar asosida qurishni ko‘rsatadigan dasturulamadir. Xususan, quyidagi ruboiyda umr ne‘matini g‘animat bilib, uni to‘g‘ri tasarruf etish g‘oyasi aks ettiriladi:

*Qulluq ishiga qismati avqot ayla,
Chun umrg‘a e’timod yo‘q bot ayla,
Umr avvalida hisobi ofot ayla,
Umr oxirida qazoyi mofot ayla [1.140].*

Hazrat Alining “Tadoraka fi oxir il-umri mo fotaka fi avvalihi”, ya’ni “Umring avvalida o‘tgan ishlar xatosini umring oxirida to‘g‘rila” hikmati mazmunini ifoda etuvchi ushbu ruboiyda bosh g‘oya **muvozana san’ati** orqali yuzaga chiqarilgan. Navoiy qo‘llagan muvozana faqat baytga musiqiylik bag‘ishlash bilan cheklanmay, balki ikki tushunchani o‘zaro parallel qo‘yish orqali ularning mohiyatini chuqurroq ochish, ular o‘rtasidagi dialektik munosabatni badiiy tarzda yoritishga xizmat qiladi.

Chunonchi, mazkur ruboiyda inson “umrg‘a e’timod yo‘q” ekanini anglagan holda butun vaqtini “qullik ishi”ga, ya’ni ubudiyatga bag‘ishlashi lozimligi uqtiriladi. Shu bilan birga, umrning avvalida ma’naviy olami uchun xatarli bo‘lgan ofatlar (ofot)ni hisob-kitob qilish, umrning oxirida esa amalga oshirilmagan xayrli amallar (mofot)ning qazosini ado etish zarurligi ta’kidlanadi.

Bunda muvozana san’ati o‘quvchiga umr avvali (yoshlik) bilan umr oxiri (keksalik)ni o‘zaro qiyoslash va bu xususda tafakkur yuritish imkonini beradi. Darhaqiqat, inson yoshlik chog‘larida keksalik haqida mulohaza yuritsa, o‘zini ko‘plab gunohlardan tiyadi va vaqtini behuda ishlarga sarflashdan saqlanadi; keksaygan chog‘ida esa bosib o‘tgan umr yo‘liga nazar tashlab, shu damga qadar yo‘l qo‘ygan kamchiliklarini tuzatishga intilsa, bu amallar uning ikki dunyosi uchun ham xayrlidir.

Shu tariqa, ruboiyda muvozana san’ati orqali ilgari surilgan g‘oya nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyat kasb etib, insonni umrni ongli ravishda kechirish, har bir bosqichini mas’uliyat bilan baholash va uni ma’naviy kamolot yo‘lida sarflashga da’vat etadi.

Ushbu g‘oyaviy niyatni amalga oshirishga xizmat qiluvchi muvozana san’atining yuzaga chiqish tarzini jadvalda shunday ifodalash mumkin:

Um-r+	av-va-li-da	hi-so-bi	o-fo-t+	ay-la
-	- v / v -	v - / v	- -	- / -
maf’uvlu	/ mafoilun	/ mafoiylun	/ fa’	
Um-r+	o-xi-ri-da	qa-zo-yi	mo-fo-t+	ay-la
-	- v / v -	v - / v	- -	- / -
maf’uvlu	/ mafoilun	/ mafoiylun	/ fa’	

Bundan tashqari, baytda qo‘llangan **tazod** (avval ↔ oxir) inson umrining ikki muhim bosqichini qarama-qarshi qo‘yish orqali masalaning mohiyatini yanada teran ochib beradi. Bu qarama-qarshilik nafaqat vaqt kategoriyasini ifodalaydi, balki ma’naviy mas’uliyatning uzluksizligini ham anglatadi. Shu bilan birga, “umr” so‘zining uch misrada takrorlanishi orqali yuzaga kelgan **takrir** san’ati asosiy g‘oyaga alohida urg‘u berib, o‘quvchi e’tiborini aynan umr ne‘matini qadrlash va uni to‘g‘ri sarflash zarurati ustida jamlaydi.

Shunday qilib, ruboiyda qo'llangan badiiy-tasviriy vositalar mazmun bilan uyg'unlashib, g'oyaning nafaqat mantiqiy, balki estetik jihatdan ham ta'sirchan ifodalanishini ta'minlaydi. Natijada har bir misra diniy-ma'rifiy mazmunni badiiy mukammallik asosida yoritib, o'quvchini chuqur tafakkurga chorlaydi.

Shu bilan birga, obrazning estetik va semantik mohiyatini to'laonli ochishda nafaqat badiiy san'atlar, balki vazn, ya'ni ritmik-intonasion tuzilma ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tahlillar ko'rsatdiki, vazndagi ritmik variatsiyalar obrazning muayyan qirralarini ta'kidlash, fikriy burilishlarni ajratib ko'rsatish va g'oyaviy urg'uni kuchaytirishda muhim badiiy vosita vazifasini bajaradi. Demak, vazn ham badiiy ifoda tizimining tarkibiy unsuri sifatida dunyo obrazining poetik talqinida faol ishtirok etadi.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiy ruboiylarida badiiy g'oya ixcham shakl orqali chuqur falsafiy mazmun bilan uyg'unlashgan holda ifodalanadi. Badiiy tasvir vositalari va vaznning o'zaro mutanosibligi poetik fikrning ta'sirchanligini kuchaytiradi. Shoir ushbu uyg'unlik orqali axloqiy va ma'naviy g'oyalarni yuksak estetik darajada mujassamlashtiradi. Natijada ruboiylar nafaqat badiiy ifoda, balki falsafiy-axloqiy qarashlarning ham mukammal ifodachisiga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алишер Навоий. Назм ул-жавоҳир. МАТ. 20 жилдлик. 15-жилд. – Тошкент: Фан, 1999.
2. Навоий асарлари луғати. Алишер Навоий асарларининг ўн беш томлигига илова. – Тошкент: Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972.
3. Куръони карим ва ўзбек тилидаги маънолар таржимаси (Таржимон ва изоҳлар муаллифи: Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф). – Тошкент: Hilol-Nashr, 2022.
4. Xo'jayeva Sh. Navoiy lirikasida dunyo obrazi talqinining badiiy-uslubiy jihatlar. / Qo'qon DPI. Ilmiy xabarlar. 2025. № 4.

UO'K 82-44(574):82-14:81'25

KOMIK FOLKLOR JANRLARI TIZIMI: GENEZIS, POETIKA VA SEMANTIK TRANSFORMATSIYA

G'.O.Xolbutayev, PhD, dots., Qo'qon universiteti Andijon filiali, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek xalq og'zaki ijodidagi lisoniy o'yinlar va improvizatsiyaga asoslangan komik janrlarning nazariy-preatik asoslari tadqiq etiladi. Tadqiqotda so'z san'atining etimologik ildizlari, ularning xalq teatri va dramatik tomoshalar shakllanishidagi o'rni ilmiy tahlil qilingan. Shuningdek, janrning gender xususiyatlari, xususan, ayollar ijrosidagi so'z o'yinlarining badiiy-estetik tabiati va ulardagi subtekst (tag ma'no) masalasi xalqaro madaniy meros prizmasida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: komizm, hozirjavoblik, genesis, subtekst, xalq teatri, improvizatsiya, gender xususiyatlari, og'zaki drama.

Аннотация: В данной статье изучаются теоретические и практические основы комических жанров, основанных на языковых играх и импровизации в узбекском народном устном искусстве. Проводится научный анализ этимологических корней словесного искусства, их роли в формировании народного театра и драматических представлений. Также в контексте международного культурного наследия освещаются гендерные особенности жанра, в частности, художественно-эстетическая природа словесных игр, исполняемых женщинами, и вопрос подтекста (скрытого смысла) в них.

Ключевые слова: комизм, непосредственность, genesis, подтекст, народный театр, импровизация, гендерные особенности, устная драма.

Abstract. This article explores the theoretical and practical foundations of comic genres in Uzbek folklore based on linguistic play and improvisation. The study provides a scientific analysis of the etymological roots of oral art and its role in the formation of folk theater and dramatic performances. Furthermore, the gender characteristics of the genre, specifically the artistic and aesthetic nature of wordplay in female performances and the issue of subtext, are highlighted through the lens of international cultural heritage.

Key words: comic, quick-wittedness, genesis, subtext, folk theater, improvisation, gender characteristics, oral drama.

1960-yillarda o'zbek folklorshunosligida o'zbek folklorida askiya janrining spesifikasini tadqiq etishga bag'ishlangan birinchi tadqiqot ishlaridan biri R.Muxammadevning nomzodik dissertatsiyasi komik janrlardan biri askiyaning turlari, ularning o'ziga xosliklarini nazariy jihatdan asoslashga qaratilgan edi. Olim askiyaga bag'ishlangan tadqiqotida xalq milliy urf-odatlarini, an'analari va qadriyatlarning xalq tarixida tutgan o'rni borasida o'rinli mulohazalarni bildiradi.

Askiya so'zining lug'aviy ma'nosi borasidagi mulohazalarini o'rganar ekan, hatto xalq askiyachilari ham askiya so'zi qanday ma'no anglatishi borasida tushunchaga ega emasligini qayd etib o'tadi va qadimiy qo'lyozmalar, lug'atlar (Muhammadg'iyosiddin ibn Jaloliddin tomonidan tuzilgan "G'iyosul lug'at") asosida askiyaning "zakiy" so'zidan olinganligi va *zakiyo-askiya* so'zlari o'tkir zehnilik, tez tushina olishlik, ziyraklik, nozik fahmlilik kabi ma'nolarni anglatishi, uning talaffuz va yozuvda qay tariqa askiya shaklini olganligi borasidagi dastlabki filologik xulosalarni olg'a surar ekan, askiyaning so'z san'ati namunasi ekanligiga urg'u beradi.

R.Muhammadiyev dissertatsiya ishida askiyaning "So'zsiz askiya", "Bir kishilik askiya" kabi turlari haqida ham ma'lumot beradi. Tadqiqotchining yozishicha, so'zsiz askiyada askiyachining laqabi va uning xarakteridagi alomatlari harakatlar bilan ifodalanib, atrofdagilarning kulgisini qo'zg'aydi. Masalan, g'ilay laqabli askiyachi so'rida choy ichib o'tirganida, hazilkash do'sti burun laqabli kishining kelayotganini ko'rib, so'rining buchagiga borib o'tirib oladi. Do'stining hazilini tushungan burun laqabli kishi so'rining burchagiga yaqinlashib cho'rttaga qoqilib ketganday dabdiraydi va yig'ilganlarning kulgisini qo'zg'aydi [9]. Ko'rinadiki, askiyaning tabiatida uning nafaqat verbal jihatdan, balki, harakat uyg'unligida ham kulgi qo'zg'ash xususiyati mavjud. Bu esa, og'zaki dramalarning maydonga kelishida muhim omil bo'lib xizmat qilgan. Askiyachilarning omma oldida so'z va harakat uyg'unligidagi qiziqchiligi davrlar o'tishi bilan taraqqiy topib, og'zaki xalq teatrining maydonga kelishiga zamin hozirlagan.

Sa'atshunos M.Raxmonovning yozishicha, Turkistonda qiziqchilik juda qadim zamonlardan shakllangan bo'lib, hatto islom dinining kirib kelishi va diniy mafkura hukmron bo'lgan paytlarda ham xalq qiziqchilari tomonidan turli tomoshalar, so'z o'yinlari davom etgan. Qiziqchi va masxarabozlarning keyinchalik teatr truppalari tuzganligi ma'lum [11]. Askianing mimikaga asoslangan "so'zsiz askiya" shakli, shuningdek, "Bir kishilik askiya" ko'rinishlarining xalq teatrining shakllanishiga ta'siri ko'proq bo'lganligini anglashimiz unchalik qiyin emas.

Bir kishilik askiya ijrochisi bo'lgan shaxs o'ta so'zga chechan, hammaga laqab taqoladigan, davradagilarning savollariga topog'onlik bilan javob qaytara oladigan zakiy kishi bo'ladi. Bunday shaxslar keyinchalik yakka ijrodagi qiziqchilarning shakllanishiga asos bo'lgan. Hozirgi davrda Hojiboy Tojiboyev, Avaz Oxun kabi yakka qiziqchilarning omma oldida chiqishlari ayni bir kishilik askiya turining ijrochiligidan o'sib chiqqan san'at turidir. Demak, qiziqchilik san'ati aslida askiya san'ati bag'rida maydonga kelgan va bir kishilik askiya turidan o'sib chiqqan hodisadir.

"O'zbek dramaturgiyasi tarixi" asari mualliflarining yozishicha, "XX asr boshlarigacha o'zbek xalq dramaturgiyasi asrlar qo'riga kirib boruvchi uzoq o'tmishda og'zaki pesalar shaklida hukm surdi. Madaniyatimiz tarixi bilan rivojlanib kelgan bu san'at turi sinkritik aralash mohiyatga molik xalq teatri bilan bir butunlikda, ayniqsa, qiziqchilik va qo'g'irchoq teatrlari hamda turli ommaviy sayl-tomoshalar bag'rida yashadi" [6]. Mualliflar tomonidan qayd etilgan sinkretik aralash mohiyatga ega xalq teatrining dastlabki ko'rinishlari deganda askiyachilarning guruh bo'lib sahnaviy tomosholarda, sayllarda o'z repertuarlari bilan chiqishlari nazarda tutilgan. Xalq teatridagi aktyor - bir kishi bo'lishi, uning o'ta hozirjavoblighi, zukkolighi, muayyan hikoyani obrazli, qiziqarli qilib yuqori badiiy bo'yoqdorlikda ifodalay olishi kabi belgilarning yakka qiziqchi yoki bir kishilik askiya ijrochisining mahorat belgilariga mos kelishi ham fikrimizni dalillaydi.

R.Muhammadiyev askiyaning she'riy usuli borasida ham batafsil to'xtalib o'tadi. Askianing bu turi odatda hamma tanish bo'lgan she'r yoki qo'shiqning misrasini olib askiyachilar tomonidan vazn va qofiya qonuniyatlarini saqlagan holda davom ettirish, unga ijodiy mantiqiy kulgili bardavomlik bag'ishlashdan iboratdir. Askianing she'riy usuli hozirda Farg'ona vodiysi askiyachilari repertuarida ham uchrab turadi. Shuningdek, taniqli qiziqchi Zokir Ochildiyev repertuarida kuzatiladi.

O'zbek teatr san'ati tarixini yirik tadqiqotchisi M.Qodirov o'tkan asrning 70-yillarida xalq teatrining tarkibiy qismi sifatida askiya san'ati borasida ham tadqiqotlar olib borgan. San'atshunos olim: "Xalqning badiiy so'z san'ati bo'lgan askiya ham o'zining bir qator sifatleri bilan masxaraboz va qiziqchilar teatriga yaqin turadi, biroq uning turi emas. Askiya o'zining qanday xususiyatlari bilan masxarabozlik va qiziqchilikka yaqin turadi? Birinchidan, o'zining savol javobi bilan, ikkinchidan, askiyachining o'z javobida raqibining fe'li, sarguzashti, qiyofasini intonatsiyalar va ayrim mimik harakatlar orqali gavdalandirishga intilishi bilan. Farg'onada har qanday masxaraboz va qiziq askiya san'atidan xabardor bo'lgan. Askiya ularni chiniqtirgan, so'z xazinasini boyitgan. Zotan askiya — so'z va kulgi san'ati. So'z va kulgi masxaraboz va qiziqqlar faoliyatida ham muhim o'rinni egallaydi", - deb yozadi [7].

O'tkan asrning ikkinchi yarmidan boshlab kichik-kichik ilmiy tadqiqotlarni kulgi va hazil bilan bog'liqlikda olib tadqiqotlar borgan falsafa fanlari nomzodi A.N.Luk zukkolik va hazil bilan bog'liq folklor janrlarini turli aspektlarda o'rganishga keng e'tibor qaratdi. Xususan, Aleksandr Lukning [8] kulgi va hazilning falsafiy-psixologik jihatlarini yoritishga qaratilgan ilmiy kuzatishlari G'arbda ancha shov-shuvlarga sabab bo'ldi. Olimning avlodlari tomonidan uning e'lon qilinmagan qo'lyozmalari, chop etilmagan maqolalari 2017-yilga kelib axborot ommasi e'tiboriga havola qilindi. A.Luk san'atning turli sohalarida yumor va zukkolikning o'rni borasida kuzatishlar olib borgan. Folklordagi yumor shaxsning xarakterini belgilashi va tinglovchilarning ruhiyatiga ijobiy ta'siri borasida asoslangan ilmiy xulosalarini qo'lga kiritadi [8].

Rus xalqida ham yumor zukkolik va hozirjavoblik bilan uyg'un holda uchraydi. M.Churmayevaning fikricha, zukkolik dastlab hozirjavoblik ko'rinishida maydonga kelib jamiyat taraqqiyotining ilk davrlaridan to XVIII asrgacha xalq orasida keng tarqalgan va xalq og'zaki ijodida o'ziga xos ko'rinishda namoyon bo'lgan [12]. Zukkolik, hozirjavoblik hazilning ajralmas tarkibiy qismidir. O'zbek folkloridagi askiya, latifa va lof kabi komik janrlarda ham zukkolik va hozirjavoblik ijrochining mahoratini belgilab beruvchi muhim omillardan hisoblanadi.

J.Mereditning fikricha, arab Sharqi xalqlarining eng noyob mo'jizalaridan biri hazil bo'lib, xalq o'z orzu istaklari va niyatlarini Xo'ja Nasdiriddin obrazi orqali ifodalaydi [1]. Musulmon xalqlarida kulgi qo'zg'ashda Xo'ja Nasriddinning zukkoligi, donoligi va hozirjavobligi uning xatti-harakatlari, nutqi vositasida ifodalanadi. Latifalarda bosh qahramon Xo'ja Nasriddinning hozirjavob nutqida tanqid va masxara ochiq ifodalanadi. Askiyada so'zning tag ma'nosida tanqid ham, kinoya ham, o'xshatish ham bo'y ko'rsatadi. Askiyada kulgi qo'zg'ash uchun qo'llanilgan so'zning dastlabki ma'nosi to'g'ri ma'no anglatgan holda uning yashirin ma'nosi insonning ong osti hislarini uyg'otadi. Taniqli folklorshunos J.Eshonqul o'zining folklor asarlarining ruhiy tahlil metodiga bag'ishlangan bir tadqiqotida to'g'ri takidlaganidek, "ong osti hislari insonni hamisha poeziya bilan, tabiat bilan yaqinlashtirib turadi, unda ijodiy hissiyot tug'diradi" [13]. Mana shu ijodiy hissiyot tinglovchilarning tasavvurida yashirin komik kartinani hosil qilganligi sababli kulgi hosil bo'ladi. Askiyaning asl mohiyatini anglash uchun uning ijtimoiy, ruhiy, badiiy-estetik vazifalarini tushunishga harakat qilishimiz, buning uchun psixoanalitik tahlil qila olish malakasiga ega bo'lishimiz ham zarur. Latifalarda ham tinlovchi epik qahramonning zukkolik bilan tutgan tutimiga, qaytargan javobiga qoyilqolish bilan birga tinglovchining ong ostida o'ziga xos falsafiy mushohada uyg'onadi. Nasriddining latif javobidagi mantiqni, uning suhbatdoshiga bergan "mantiqiy zarbasi"ni anglaydi va pirovard natijada kulgi maydonga keladi.

V.Ya.Propning tushuntirishicha, kulgi ong osti hislarining ko'zga ko'rinmas qobig'ida yashiringan bo'ladi. Favqulotda hosil bo'lgan tushuncha –tasvir kulgining maydonga kelishiga sabab bo'ladi [10]. Shuningdek, olim yumoristik asar ijrochilarining tashqi ko'rinishlari yoki komik holat tasvirlayotgan makonning ko'rinishi ham kulgili bo'lishi borasida ham o'z mulohazalarini bildiradi. Askiyada ham ijrochilarning tashqi qiyofasi, harakatlari (so'zsiz askiyada), tasvirlanayotgan narsaning tag ma'nodagi qiyofadoshining tasavvurga kelishi komik holatni hosil qiladi. Askiya funksional va semantik jihatdan jahon xalqlari folklorida mavjud satirik va yumoristik janrlar bilan mushtaraklik kasb etsa, ijro o'rni va ijro uslubiga ko'ra o'ziga xoslikka egadir.

Demak, o'zbek va rus komik folklor janrlarini o'rganilishi tarixi XX asr boshlaridan paydo bo'lgan. XX asrning boshlarida xalq ijodiyoti namunalarini to'plash va ommalashtirishga bo'lgan

intilishlar komik folklor janrlarining poetik hosisa sifatida o'ziga xosliklarini filologik tadqiq etish muammosini kun tartibiga qo'ydi. Natijada, Rossiyada XX asrning ikkinchi dekadasi asosiy tadqiqotlar e'lon qilina boshlagan bo'lsa, O'zbekistonda 1930-yillarda komik folklor janrlarini to'plashga e'tibor berila boshlandi. O'zbek folklorshunosligida komik folklor janrlariga bag'ishlangan monografik tadqiqotlar 1961- yilda R.Muhammadiyevning nomzodlik dissertatsiyasidan boshlangan bo'lsa, asrning 70-yillarida latifalar poetikasiga bag'ishlangan F.Yo'ldoshevaning tadqiqoti, XXI asr boshlaridan bunga qadar askiya, poetikasi, latifalar tipologiyasi lof folklor janri sifatida yangi avlod tadqiqotchilari tomonidan yangicha aspektida o'rganilmoqda.

Xullas, komik folklor janrlarining ilmiy jamoatchilik tomonidan o'rganilishi borasidagi kuzatishlarimiz natijasida quyidagi xulosaga keldik:

Jahon fanida semantik va funksional jihatdan askiya bilan mushtarak bo'lgan janrlar ham asosan o'tkan asrning ikkinchi yarmidan boshlab ilmiy jamoatchilikni qiziqitira boshladi. Rus va G'arb olimlari kulgiga asoslangan folklor janrlarining ijtimoiy, psixologik va lingvistik jihatdan o'rganish ishlarini amalga oshirdilar;

Komik folklor janrlari: satirik va yumoristik folklor janrlari pedagogik nuqtai nazardan na o'zbek folklorida, na jahonning boshqa biror xalqi olimlari tomonidan o'rganilgan emas, Xolbuki askiya, latifa, lof va boshqa yumoristik janrlarning didaktik, sotsiologik xususiyatlarini ham ilmiy tadqiq etish maqsadga muvofiq keladi.

O'zbek folklorida kulgiga asoslangan askiya, lof, latifa janridagi asarlar mantlarini psixoanalitik tahlil qilish masalasi ham folklorshunoslikda hozirga qadar amalga oshirilmagan. Garchi G'arb va Yevropa folklorshunosligida komizm va komik janrlarga bo'lgan struktural, psixoanalitik yondoshuvlar asosida allaqachon e'tiborga molik tadqiqotlar yaratilgan.

O'zbek folklorida loflarni mustaqil folklor janri sifatida tadqiq etgan D.U.Mixliyevaning qayd etishicha: "Lofdagi mubolag'ali hozirjavoblik, raqib fikridan kelib chiqib o'sha fikrni bo'rttirish bilan bahslashayotgan tarafdin ustun kelish holatlari askiya, latifalar ijrosida juda qo'l keladi. Bunda askiyachi ham, masxaraboz ham loflardan erkin foydalanib, vaziyatdan chiqib ketadi. Lof ham kulgi san'ati janrlari bo'lmish askiya, latifa kabi alohida mustaqil janrdir" [2]. Ko'rinadiki, lofda ham kulgi qo'zg'ash muhim omillardan biri sifatida ahamiyatga ega. Lofda skrip akskiya va latifalardan farli o'laroq o'ta kuchli mubolag'a asosida maydonga keladi. Ayni shu ikki suhbatdosh nutqidagi mubolag'ador tasvir, voqelikni bo'rttirib tasvirlash, tinglovchi tomonidan tasvirlangan voqeaga mutlaqo ishonch yo'qligi bu janrdagi asarlarning ijrochisi faqatgina kulgi qo'zg'ash, tinglovchiga yaxshi kayfiyat bag'ishlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'rganligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Meredith G. An essay on comedy. – London, 1898. – P. 36.
2. Mexliyeva D.U. O'zbek folklorida lof va uning badiiy-estetik xususiyatlari. Filol.fan bo'yicha falsafa dokt. diss. – Toshkent. 2024. – B.18.
3. Ахиезер А.С. Россия: критика исторического опыта: В 3 т. Т.3. – Москва, 1991; Бородай Ю.М. Эротика-смерть-табу: трагедия человеческого сознания. – Москва, 1996; Вайль П., Генис А. 60-е: мир советского человека. – Москва, 2001; Гуревич А.Я. Проблемы средневековой народной культуры. – Москва., 1981; Гусев С.С., Тульчинский Г.Л. Проблема понимания в философии. – Москва, 1985; Терц А. Путешествие на Черную речку. – Москва, 1999.
4. Дмитриев А.В. Социология юмора. – Москва, 1996; Выготский Л.С. Психология искусства. – СПб., 2000; Лук А.Н. Юмор, остроумие, творчество. – Москва, 1977; Симонов П.В., Ершов П.М. Темперамент, характер, личность. – Москва, 1984; Борее Ю.Б. Комическое. – Москва, 1970; Вулис А.З. Метаморфозы комического. – Москва, 1976; Лосев Л. Ф., Шестаков В.П. История эстетических категорий. – Москва, 1965; Рюмина М.Л. Тайна смеха, или Эстетика комического. – Москва, 1998;
5. Дўсмагов Х.Х. Аския матнининг лингвостилистикаси. Филол бўйича.фалсафа доктори (PhD).досс.– Фаргона, 2018.
6. Имомов Б., Жўраев Қ., Ҳакимова Ҳ. Ўзбек драматургияси тарихи. – Тошкент, Ўқитувчи, 1995.– Б.13.
7. Қодиров М. Масхарабоз ва кизикчилар санъати. – Тошкент, Фан. 1971.– Б.42-43.
8. Лук А. О памяти, эмоциях, чувствах; юморе, остроумии, творчестве; об уме и глупости; о любви. – Киев - Москва - Франкфурт-на-Майне, 2017.
9. Мухаммадиев Р. (тупловчи ва наишрга тайёрловчи) Ўзбек халқ оғзаки ижоди. Аския. –Тошкент, Фафур Гулом номидаги адабиёт ва санъат наишриёти. 1970. – Б.9.
10. Пропп В. Я. Проблемы комизма и смеха. – Москва, 1976. – С.174.

11. Рахмонов М. Ўзбек театри тарихи. – Тошкент, Фан, 1968. – 430 б.
12. Чурмаева Н.В. Почему остроумный? - «Русская речь», 1969, №1, – С.86.
13. Эшонкул Ж. Миф ва бадий тафаккур. – Тошкент, Фан. 2019. – Б. 139.

UO'K 808.3

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA GENDER BELGILI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING KOGNITIV-PRAGMATIK TAHLILI

X.Xoliqova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
Sh.Karimova, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi gender belgili frazeologik birliklar tahlil qilinadi. Shuningdek, ingliz va o'zbek frazeologik dunyoqarashida erkaklik va ayollikka oid stereotiplar qiyosiy tarzda muhokama qilinadi, semantik assimetriyalar va konnotatsiyalar ochib beriladi hamda izohlanadi.

Kalit so'zlar: kognitiv frazeologiya, gender belgili frazeologik birliklar, erkaklik va ayollik stereotiplari.

Аннотация. В данной статье анализируются гендерно маркированные фразеологические единицы английского и узбекского языков. Также в сравнительном аспекте рассматриваются стереотипы, связанные с мужественностью и женственностью в английской и узбекской фразеологической картине мира, раскрываются и объясняются семантические асимметрии и коннотации.

Ключевые слова: когнитивная фразеология, гендерно маркированные фразеологические единицы, стереотипы мужественности и женственности.

Abstract. This article analyzes gender-marked phraseological units in the English and Uzbek languages. It also comparatively examines stereotypes related to masculinity and femininity in the English and Uzbek phraseological worldviews, revealing and interpreting semantic asymmetries and connotations.

Key words: cognitive phraseology, gender-marked phraseological units, masculinity and femininity stereotypes.

Kirish. Hozirgi kunda tilshunoslar, sotsiologlar, psixologlar va faylasuflar tomonidan ko'tarilayotgan masalalar sonining ortib borishi sababli kognitiv frazeologiya rivojlanib borayotganini aytish mumkin. "Kognitiv frazeologiya" atamasi ilk bor rus tilshunoslari tomonidan qo'llanilgan bo'lib, ular bu tushunchani asoslash uchun yetarli darajada metodologik va lingvistik dalillar keltirganlar. Jamiyatda erkaklar va ayollar o'rtasidagi rollar munosabatining biologik va ijtimoiy talqinlari mavjud bo'lib, ular gender stereotiplari deb ataladi. "Stereotip" termini atrof-muhit haqidagi tasavvur yoki uning bir parchasi, ya'ni inson ongida voqelikning "tipik" bo'lagining aks etishi natijasida shakllangan barqaror mental obraz sifatida talqin qilinadi. U dunyoqarashning ma'lum bir qismining invariantini tashkil etadi.

Gender stereotiplari — bu ikkala jinsga xos sifatlar, xususiyatlar va xulq-atvor me'yorlari haqidagi madaniy hamda ijtimoiy qarashlar bo'lib, ular til orqali ham o'z aksini topadi. Stereotiplar har bir insonning dunyo haqidagi tasavvuriga ma'lum darajada ta'sir qiladi. Ular insonlarga butun dunyo haqida tasavvur hosil qilish, o'zlarining tor ijtimoiy, geografik va siyosiy muhitidan tashqariga chiqishga yordam beradi. Gender belgili frazeologik birliklar ingliz milliy madaniyatining konseptlari sifatida o'rganiladi va ingliz jamiyatining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi.

1. Ko'pgina o'zbek maqollarida "erkaklik – ayollik" qarama-qarshiligi birgalikda qo'llanadi va "to'g'ri – noto'g'ri" tushunchalari bilan uyg'unlashadi. Ya'ni agar er bajaradigan ish A, xotin bajaradigan ish B bo'lsa, A va B qarama-qarshi va o'zaro zid harakatlar sifatida tasvirlanadi. A to'g'ri, B esa noto'g'ri deb talqin qilinadi. Masalan:

- Er mo'ljal bilan ish qilsa, xotin matonat bilan bajaradi.
- Er ish bilan band bo'lsa, xotin uy bilan band bo'ladi.
- O'g'ling boqsin, keling sog'sin.

2. Ayollar va erkaklarning ijtimoiy mavqeini tahlil qilish jarayonida qarindoshlik munosabatlari semantik maydoni muhim o‘rin egallashi kuzatiladi. O‘zbek tilida bu maydon juda keng qo‘llanadi, ingliz tilida esa asosan eng yaqin qarindoshlarga nisbatan ifodalanadi.

3. Ingliz tilida er yoki xotinning ota-onasiga (qaynona, qaynota) oid frazeologizmlar uchramadi. Shu sababli tadqiqot jarayonida ularni tavsiflash imkoniyati bo‘lmadi. O‘zbek tilida esa qaynota obrazi juda ijobiy tasvirlanadi va erkakning ijtimoiy mavqei uning oiladagi mas’uliyatini, xususan xotinining ishlariga ortiqcha aralashmasligini anglatadi.

4. Onalik tajribasi shaxsning ma’naviy qiyofasini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. O‘zbek tilida onaning farzand uchun fidoyiligi va muhabbatini aks ettiruvchi ko‘plab frazeologizmlar mavjud, ammo ingliz tilida bunday misollar topilmadi.

Masalan:

- Ona bilan bola — gul bilan lola.
- Onang o‘lsa — otang o‘ldi.
- Ota farzandni tarbiyalaydi, ona esa uni jonidan ortiq ko‘radi.

5. Ingliz tilida father va mother komponentli frazeologizmlar boshqa gender komponentlariga qaraganda ko‘proq uchraydi, ammo ularning aksariyati metaforik ma’noda qo‘llanadi. Masalan:

- the Father of Rivers
- Experience is the father of wisdom
- the Mother of Parliaments

6. Ingliz frazeologiyasida ayolning turmush qurishi majburiydek tasvirlanadi va turmush qurmagan qizlar tanqid qilinadi:

- lead apes in hell
- be on the shelf

Shuningdek, qiz turmush qurayotganda yaxshi er — “munosib shahzoda” haqida orzu qiladi:

- answer to a maiden’s prayer

O‘zbek frazeologiyasida esa turmush qurmagan qizlar tanqid qilinmaydi. Aksincha, ularga baxtli turmush tilanadi.

7. Har ikki tilda gender tafovutlari mavjud bo‘lsa ham, ingliz frazeologiyasida ayollarga nisbatan mensimaslik, nafrat yoki istehzo ohangi ko‘proq uchraydi. Masalan:

- old cat — sergap kampir
- mutton dressed as lamb — yosh ko‘rinishga urinayotgan kampir
- one’s old Dutch — xotin (istehzoli ma’noda)

8. O‘zbek frazeologiyasida erning baxti yoki baxtsizligi xotiniga bog‘liq deb talqin qilinadi:

- Xotin yaxshi bo‘lsa, er ham yaxshi. Ingliz tilida esa aksincha:
- A good husband makes a good wife.
- A good Jack makes a good Jill.
- Caesar’s wife must be above suspicion.

9. Ingliz erkaklari o‘z xotinini boshqalarnikidan yaxshi deb hisoblaydi:

• There is one good wife in the country, and everyone thinks he has her. O‘zbek tilida esa buning aksi ifodalangan:

- Ahmoq otini maqtaydi, nodon xotinini maqtaydi.

10. Ingliz frazeologik birliklarida ayol turmush qurishda tanlov huquqiga ega bo‘lishi ham aks etadi:

- the man for my money
- give somebody his marching orders

11. Ingliz frazeologiyasida ayolning salbiy psixologik xususiyatlarini ifodalovchi birliklar ko‘p uchraydi:

- a woman of pleasure
- a light-o’-love

O‘zbek tilida esa bunday birliklar deyarli uchramaydi.

12. Ingliz tilida antroponim komponentli frazeologizmlar juda ko'p (40 dan ortiq). Bu bir tomondan tarixiy voqealar va mashhur shaxslar faoliyati bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan kommunikativ jarayonda shakllangan. Masalan:

- Jack Ketch — jallod
- proud as Lucifer — juda mag'rur
- Teddy Boy — o'ziga xos kiyinadigan yigit
- a smart Aleck — o'ziga juda ishongan, haddan tashqari ishonchli odam

O'zbek tilida esa antroponimli frazeologik birliklar kamroq bo'lib, ular asosan kommunikativ jarayonda yuzaga keladi.

Xulosa. Ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklar hamda paremiyalarni gender nuqtai nazaridan tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, har ikkala tilda ham ayollarga nisbatan salbiy ifodalar ijobiy ifodalarga qaraganda ko'proq uchraydi. Bu jamiyat a'zolarining ayrim salbiy xususiyatlarga bo'lgan munosabatini aks ettiruvchi belgidir. "Tashqi ko'rinish" konseptual qatlamining tahlili shuni ko'rsatdiki, ingliz madaniyatida ayolning tashqi ko'rinishi juda muhim hisoblanadi. O'zbek tilida esa bu qatlam umumiyroq tasvirlanadi va ayolning tashqi go'zalligi bilan bir qatorda uning ichki go'zalligi ham "uy bekasi" va "ona" kabi obrazlar orqali ifodalanadi. Erkaklarning tashqi ko'rinishini ifodalovchi frazeologik birliklar har ikkala tilda ham ko'p emas va ular asosan jismoniy ko'rinishga e'tibor qaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. George Lakoff, Mark Johnson. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
2. Anna Wierzbicka. (1997). *Understanding Cultures through Their Key Words*. Oxford: Oxford University Press.
3. Wilhelm von Humboldt. (1999). *On Language: The Diversity of Human Language-Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Ronald Langacker. (2008). *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
5. Mahmudov, N. (2012). *Til va tafakkur*. Toshkent: Fan.
6. Yo'ldoshev, B. (2010). *Frazeologiya va uning nazariy asoslari*. Toshkent: Universitet nashriyoti.

UO'K 82.09:72.01:821.112.2

FRIDRIX AXLAYTNER IJODIDA ADABIYOT VA ME'MORCHILIK SINTEZI: AVANGARD TAFAKKUR HAMDA "QUADRATROMAN" ASARINING POETIK XUSUSIYATLARI

L.T.Xoliyarov, dots., f.f.n., O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada avstriyalik yozuvchi, me'mor va arxitektura tanqidchisi Friedrich Achleitner ijodiy faoliyati tahlil qilinadi. Muallifning adabiyot va me'morchilik sohalaridagi ko'p qirrali faoliyati, ayniqsa, Avstriya avangard adabiyotidagi o'rni hamda "Vena guruhi"dagi ishtiroki ilmiy jihatdan yoritiladi. Shuningdek, uning "quadratroman" asari eksperimental poetika namunasi sifatida ko'rib chiqilib, matndagi geometrik tafakkur, vizual poetika va ironik uslub tahlil qilinadi. Axlaytner ijodida me'moriy aniqlik va badiiy erkinlikning uyg'unlashuvi zamonaviy Avstriya madaniy tafakkurining muhim ko'rinishi sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: Fridrix Axlaytner, Avstriya adabiyoti, avangard adabiyot, Vena guruhi, eksperimental roman, "quadratroman", vizual poeziya, me'morchilik nazariyasi, adabiy tanqid, modernizm.

Аннотация. В данной статье анализируется творческая деятельность австрийского писателя, архитектора и архитектурного критика Friedrich Achleitner. Рассматривается многогранная деятельность автора в области литературы и архитектуры, в частности его роль в австрийской авангардной литературе, а также участие в «Венской группе». Кроме того, произведение «quadratroman» исследуется как образец экспериментальной поэтики, с акцентом на геометрическое мышление, визуальную поэтику и иронический стиль текста. Синтез архитектурной точности и художественной свободы в творчестве Ахляйтнера оценивается как важное проявление современной австрийской культурной мысли.

Ключевые слова: Фридрих Ахляйтнер, австрийская литература, авангардная литература, Венская группа, экспериментальный роман, «quadratroman», визуальная поэзия, теория архитектуры, литературная критика, модернизм.

Abstract. *This article analyzes the creative activity of the Austrian writer, architect, and architectural critic Friedrich Achleitner. It examines the author's multifaceted work in the fields of literature and architecture, particularly his role in Austrian avant-garde literature and his participation in the Vienna Group. In addition, the work "quadratroman" is considered as an example of experimental poetics, focusing on geometric thinking, visual poetics, and ironic style within the text. The synthesis of architectural precision and artistic freedom in Achleitner's творчество is evaluated as a significant manifestation of modern Austrian cultural thought.*

Keywords: *Friedrich Achleitner, Austrian literature, avant-garde literature, Vienna Group, experimental novel, "quadratroman", visual poetry, architectural theory, literary criticism, modernism.*

Zamonaviy Avstriyasiyning keng jamoatchili orasida yozuvchi, arxitektor va arxitektura tanqinchisi sifatida tanilgan Friedrich Axlaytner 1949-yilda Avstriyaning Zalsburgdagi Oliy federal hunar maktabining qurilish bo'limini tamomlagach, o'z ta'limini Venadagi nufuzli Tasviriy san'at akademiyasida davom ettiradi. 1950–1953-yillar davomida mashhur me'mor Clemens Holzmeister rahbarligida arxitektura sirlarini o'rganadi. O'qishni bitirgach, u erkin me'mor sifatida faoliyat boshlaydi va hamkasbi Johann Georg Gsteu bilan birga bir qator loyihalarni amalga oshiradi. Ularning ijodiy hamkorligida Venadagi Pfarrkirche Hetzendorf cherkovining ichki hududini qayta loyihalash ishi mutaxassislar tomonidan yuqori baholanadi. Shuningdek, 1953–1955-yillarda Axlaytner sahna bezagi yo'nalishida Emil Pirchan kabi ustozlardan saboq oldi. Keyinchalik, 1981-yilda Vena texnika universitetida o'zining ko'p yillik ilmiy va ijodiy ishlari asosida texnika fanlari doktori (Dr. techn.) ilmiy darajasiga sazovor bo'ladi.

Axlaytnerning adabiy faoliyati 1958-yildan boshlab yangi bosqichga ko'tariladi. U avangard adabiy oqimining faol vakili sifatida Konrad Bayer, Gerhard Rühm, Oswald Wiener va H. C. Artmann kabi ijodkorlar bilan birgalikda mashhur "Vena guruhi"ga asos soladi. Axlaytnerning adabiy qiziqishlari markazida zamonaviy dialekt she'riyati va fonetik yozuv shakllari bilan o'tkaziladigan tajribalar turadi. Uning H. C. Artmann va Gerhard Rühm bilan hammualliflikda yozilgan "hosn rosn baa" (1959) nomli se'riy to'plami ushbu yo'nalishdagi o'ziga xos namuna hisoblanadi.

Shu nuqtai nazardan Axlaytner ham 1967-yilda Vena guruhining asarlar to'plamiga muharrirlik qilishi bilan bir qatorda ushbu to'plamning nomini ataylab kichk harflar "die wiener gruppe" dep nomliydi va keyingi o'n yilliklarda o'zining bu yo'nalishdagi boy adabiy merosini yaratadi. Uning qalamiga mansub "quadratroman" (1973), "Super rekord 50+50" (1980), "Die Plottes kommen" (1995), "wiener linien" (2004) va "wortgesindel" (2011) kabi asarlar yozuvchining uslubiy rang-barangligidan dalolat beradi. Shuningdek, Axlaytner 1997-yilda Monika Griensteidl bilan hamkorlikda satirik shoir Peter Hammerschlagning grotesk uslubidagi she'rlarini "Die Wüste ist aus gelbem Mehl" ("Sahro sariq undandir") nomi ostida chop ettirib, adabiyotshunoslik sohasiga ham munosib hissa qo'shdi. Axlaytner ijodi arxitektura aniqligi va adabiy avangardizmning o'zaro uyg'unligi bilan zamonaviy Avstriya madaniyatida alohida o'rin tutadi.

Friedrich Axlaytner 1960-yillardan boshlab arxitektura tanqidi sohasida ham o'ziga xos maktab yaratdi. U 1961-yildan "Abendzeitung" gazetasida "Bausünden" ("Qurilishdagi xatolar") rukni ostida o'tkir tanqidiy maqolalar chop eta boshladi. 1962–1972-yillar davomida esa "Die Presse" gazetasining doimiy sharhlovchisi sifatida Avstriya me'moriy qiyofasini tahliliy jihatdan baholab bordi. Bu sohada uning pedagogik faoliyati ham e'tiborga molik: Axlaytner 1963-1983-yillarda o'zi tahsil olgan Tasviriy san'at akademiyasida arxitektura tarixidan dars berdi, 1983-yildan esa Vena amaliy san'at universitetida arxitektura tarixi va nazariyasi bo'yicha professorlik lavozimida faoliyat yuritib, 1998-yilda nafaqaga chiqdi. Axlaytnerning ilmiy merosi Avstriya me'morchilik tarixi uchun poydevor vazifasini o'taydi. Uning eng yirik va fundamental asari bir necha jilddan iborat "Österreichische Architektur im 20. Jahrhundert" ("XX asr Avstriya arxitekturasi", 1980–2010) nomli tadqiqot ishidir. Muallif ko'p yillik izlanishi davomida mamlakatning deyarli barcha hududlarini kezib chiqib, XX asrning eng muhim binolarini joyida o'rgandi va ularni hujjatlashtirdi. Ushbu tadqiqot natijasida to'plangan ulkan arxiv 2000-yilda Vena shahri tomonidan sotib olinib, Vena arxitektura markaziga topshirildi. Shuningdek, u me'mor Lois Welzenbacher hayoti va ijodiga

bag'ishlangan monografiya (1968) hamda Vena me'morchiligining murakkab jihatlarini yorituvchi bir qator ilmiy kitoblari muallifidir.

Axlaytner nafaqat tarixchi, balki zamonaviy madaniy jarayonlarga befarq bo'lmagan o'tkir publitsist sifatida ham tanilgan. Uning "Die Ware Landschaft" (1977), "Nieder mit Fischer von Erlach" (1986) va "Aufforderung zum Vertrauen" (1987) kabi polemik maqolalari me'morchilikning jamiyatdagi o'rni va madaniy mas'uliyat masalalarini o'rta tashladi. Avstriya arxitekturasini haqida so'z borganda, u bugungi kunda ham eng nufuzli ekspertlardan biri sifatida e'tirof etiladi.

Adibning adabiy va me'moriy tafakkuri uning 1973-yilda e'lon qilingan "quadratroman" nomli eksperimental asarida o'ziga xos tarzda uyg'unlashadi. Bu matn o'ziga xos badiiy tamoyilga asoslangan bo'lib, unda har bir sahifa bir xil o'lchamdagi chizilgan kvadrat bilan belgilanadi. Ushbu kvadrat turli xil estetik vaziyatlarni shakllantirish uchun o'ziga xos material maydoni vazifasini bajaradi va muallifning me'moriy aniqlik bilan adabiy fantaziyani uyg'unlashtirish mahoratini namoyish etadi. Asardagi estetik vaziyatlar grafika qoidalariga qat'iy amal qilish yoki ularni ongli ravishda buzish, o'yinbop begonalashtirish hamda poetik jarayonning o'zini ironik tarzda ochib berish orqali yuzaga keladi. Matnda til belgisi darajasi ustunlik qilsa-da, u doimo kengroq badiiy va semantik qatlamlarga chiqib ketadi. Axlaytner qo'llagan usullar ayrim jihatlari bilan konkret she'riyat va vizual poeziya an'analari bilan tutashadi. Biroq asarning asosiy ruhi kulgili-o'yinbop ohangga ega bo'lib, u har qanday qat'iy badiiy tizimga bo'ysunmaydigan erkin yozuv uslubini ifodalaydi.

Adabiy an'anani parodiya qilish va o'quvchi kutgan tasavvurlar bilan o'ynash tendensiyasi asarning kirish qismidayoq namoyon bo'ladi. Muallif o'quvchiga qarata: "...yozuvchining hukmronligiga bo'ysunmang, ammo agar siz kutgan ko'ngilochar kitobni, ya'ni bosh qahramoni kvadrat bo'lgan tarbiyaviy yoki rivojlanish romanini topa olmasangiz, unda shikoyat ham qilmang", - deya murojaat qilishi orqali an'anaviy janr qoliplari ustidan kuladi. Haqiqatan ham, matnning har bir sahifasi ma'lum ma'noda ong kengayishining bosqichlari sifatida talqin qilinishi mumkin. Asar yozuvchi "men"ning geometrik va formalistik jihatdan belgilangan dunyoda boshidan kechiradigan o'ziga xos sarguzashtini tasvirlaydi. Bu virtual dunyoda erkinlik va tartib tamoyillari doimiy ravishda o'zaro to'qnashadi. Shu jarayonda o'rnatilgan chegaralarni buzishga intilish tobora kuchayib boradi va ba'zan yemiruvchi xarakter kasb etib, o'quvchini shakl va mazmun ustida qayta mushohada yuritishga chorlaydi.

Asarning mazmuniy rivoji mantiqiy ravishda quyidagi bosqichlarda namoyon bo'ladi:

- dastlabki bosqich - bu bosqichda deyarli hech qanday voqelik sodir bo'lmaydi, go'yoki muallif yozish jarayonidagi ruhiy to'siq holatini tasvirlaydi;
- rivojlanish bosqichi - keyinroq "til orqali yaratilgan dunyo" mavzusining turli badiiy variatsiyalari va shakllari yuzaga keladi;
- polemik bosqich - matnda boshqa shoirlarning ijodiy qarashlari bilan o'ziga xos polemik munosabatlar va adabiy munozaralar o'rin oladi;
- yakuniy bosqich - asar ensiklopedik xarakterdagi yakun bilan tugaydi. Unda kvadrat shakli turli empirik haqiqatlar bilan bog'lanadi va ba'zan ochiq ijtimoiy tanqid darajasiga ko'tariladi [1].

Biroq asarning umumiy ironik ruhiga mos ravishda, Axlaytner oxir-oqibat o'zining markaziy konsepsiyasini ham shubha ostiga qo'yadi. Muallifning kutilmagan iqroriga ko'ra, asar markazidagi kvadrat aslida bosmaxonadagi "terish xatosi" tufayli o'zining asl shaklini yo'qotgan va to'g'ri to'rtburchakka aylanib qolgan.

Shu tariqa "quadratroman" eksperimental yozish uslubining yuksak namunasi sifatida nafaqat o'zining estetik tamoyillarini hayotga tatbiq etadi, balki ularning ichki ziddiyatlari va imkoniyat chegaralarini ham yozuvchining o'ziga xos yondashuvi orqali aks ettiradi. Aynan shu ijodiy tajribadan so'ng Friedrich Axlaytner ma'lum muddat o'zining adabiy nashr faoliyatini to'xtatib, bor e'tiborini me'morchilik nazariyasi va tanqidiga qaratgan edi.

Xulosa qilib aytganda, Friedrich Achleitner nafaqat Avstriya adabiyotida, balki me'morchilik nazariyasi va madaniy tanqid sohalarida ham muhim o'rin egallagan ijodkor hisoblanadi. Uning asarlarida badiiy eksperiment, til bilan ishlash mahorati va geometrik tafakkur uyg'unlashgan. "quadratroman" asari yozuvchining poetik izlanishlarini yaqqol namoyon etuvchi eksperimental matn bo'lib, unda shakl va mazmun o'rtasidagi munosabat yangicha talqin etiladi. Axlaytner ijodi

adabiyot va me'morchilik o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatib beruvchi muhim ilmiy va estetik hodisa sifatida baholanishi mumkin. Shu jihatdan, uning merosi zamonaviy adabiyotshunoslik va madaniyatshunoslik tadqiqotlari uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Friedrich Achleitner. Österreichische Architektur im 20. Jahrhundert. Wien: Residenz Verlag, 1980–2010.
2. Achleitner, Friedrich. Quadratroman. Salzburg: Residenz Verlag, 1973.
3. Achleitner, Friedrich. Wortgesindel. Wien: Zsolnay Verlag, 2011.
4. Bayer, Konrad; Rühm, Gerhard; Artmann, H. C.; Wiener, Oswald. Die wiener gruppe. Wien, 1967.

UO'K 811.111:811.512.2:81.23

INGLIZ VA O'ZBEK FRAZELOGIYASIDA RANG TASVIRGA OID IBORALARNING KONTEKSTUAL XARAKTERISTIKASI

X.Sh.Xallokova, magistrant, Buxoro xalqaro universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi rang- tasvirli frazeologik birliklarning lingvokulturologik, semantik va stilistik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Rang nomlari ishtirokida shakllangan iboralar xalqning tarixiy tajribasi, milliy tafakkuri va madaniy qadriyatlarini aks ettiruvchi muhim til birliklari sifatida o'rganiladi. Tadqiqot davomida rang komponentli frazeologizmlarning ma'no ko'chishi, metaforik asoslari hamda ularning milliy obraz yaratishdagi o'rni ochib beriladi. Shuningdek, ingliz va o'zbek tillardagi rang tasvir iboralarining oxshash va farqli jihatlari aniqlandi.

Kalit so'zlar: frazeologiya, rang-tasvir iboralar, frazeologik birlik, metafora, milliy obraz.

Аннотация. В данной статье проводится сопоставительный анализ фразеологических единиц с цветовой семантикой в английском и узбекском языках. В исследовании рассматриваются семантическая структура, метафорическая мотивация и лингвокультурологическое содержание цветowych фразеологизмов как средств концептуализации национального мышления и культурных ценностей. Особое внимание уделяется выявлению универсальных и национально- специфических характеристик цветowych образов, их когнитивной природе и символической функции в языке.

Ключевые слова: фразеология, цветowych фразеологизмы, цветовая семантика, фразеологических единица, метафорическая модель, лингвокультурология.

Abstract. This article presents a comparative linguistic analysis of colour-based phraseological units in English and Uzbek. Phraseological expressions containing colour components are examined as significant linguistic elements that reflect national mentality, cultural values, and figurative thinking. The study focuses on the semantic, metaphorical, and stylistic features of colour-related idioms and their role in creating national imagery. Similarities and differences between English and Uzbek colour phraseology are identified.

Keywords: phraseology, colour-based idioms, phraseological units, metaphor, national imagery.

Til inson tafakkurining oynasi bo'lib, xalqning dunyoqarashi, milliy ruhiyati va madaniyatini ifoda etadi. O'zbek tilining frazeologik boyligi orasida rang - tasvir iboralar alohida o'rin tutadi. Ular nafaqat rangning fizik ko'rinishini, balki insonning ruhiy holatini, ijtimoiy bahosini, milliy qadriyat va estetik tuyg'ularini aks ettiradi. Rang nomlari orqali yaratilgan iboralar xalq tafakkuridagi tasviriylik, emotsionallik va metaforiklikni ifodalash vositasi sifatida xizmat qiladi.

O'zbek tilshunosligida rang komponentli iboralar frazeologiyaning muhim turlaridan biri hisoblanadi. Bu iboralar tarkibidagi rang bildiruvchi leksik birliklar “oq”, “qizil”, “qora”, “ko'k”, “yashil”, “sariq” ishtirok etib, ko'chma ma'noda ishlatiladi.

Tilshunos I.V.Arnold o'z tadqiqotlarida rang iboralar semantik jihatdan “emotsional qiymatga ega metaforik birliklar” ekanini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, A.V.Kunin “iboraning umumiy ma'nosi uning tarkibiy qismlari ma'nosidan kelib chiqmaydi” deb qayd etgan. Bu fikr rang- tasvir iboralar uchun ham xosdir. Masalan: “oq yuzli, qora kun, ko'k yulduzi” kabi iboralar bevosita rang ma'nosini emas, balki axloqiy yoki emotsional holatni bildiradi. O'zbek tilshunosligida bu masala

A.Madvaliyev, M.Rasulova, Sh.Rahmatullayev, F.Kodirova, N.Mamataliyeva kabi olimlar tomonidan o'rganilgan. Masalan: F.Kodirova o'zining "Linguocolor Picture of the Uzbek Language" maqolasida rangli frazeologizmlarni "lingvokolor tafakkur" ifodasi sifatida baholaydi. FE'L + RANG KOMPONENTI: oq yuz bilan chiqmoq, qora ko'rmoq, ko'kka sovurmoq. Bu kabi modelda rang komponenti semantik kengaytiruvchi sifatida ishtirok etadi. RANG + METAFORIK SO'Z BIRIKMASI : yashil orzular, qizil davr, oq dunyo. Bu turdagi iboralar milliy estetik ramzlar bilan bog'liq bo'ladi.

Tilshunos B.Aarts o'zining asarida frazeologik birliklarni tahlil etar ekan, ularning struktur elementlari "syntactic unity with semantic idiosyncrasy" –ya'ni sintaktik jihatdan bir butun ammo semantik jihatdan mustaqil ekanini ta'kidlaydi. Aynan shu xususiyat rang –tasvir iboralarida ham kuzatiladi.

O'zbek tilidagi rang – tasvir iboralarining madaniy – semantik funksiyasi haqida quyida fikr yuritamiz. Rangli iboralar xalq dunyoqarashini, qadriyatlarini ifoda etadi. Masalan: "Oq yo'l" – tilak ifodasi, madaniy jihatdan ezgulik ramzi; "Qora kunlar" – og'ir davr, xalq ongida negativ semantika; "Ko'k bayroq" – mustaqillik va tinchlik ramzi, ramziy ma'no. Bular o'zbek xalqining madaniy tafakkuri, kollektiv semantika tizimini ifodalaydi. Ularning semantik tahlili orqali xalqning ruhiy olami, dunyoqarashi, madaniy qadriyatlari ochiladi. Struktur tahlil esa ularning grammatik modelini va ma'no tashkil etuvchilarini ko'rsatadi. Shunday qilib, rang – tasvir iboralar o'zbek tilining frazeologik boyligi va milliy o'zligining yorqin namunasidir.

Rang – elementi ishtirokidagi frazeologik birliklar (color idioms\ color-based phraseological units) ingliz tilida keng tarqalgan bo'lib, ular tilning leksik –semantik va kognitiv qatlamlarida muhim rol o'ynaydi. Rang so'zlari: white, black, red, green, blue, yellow) ko'pincha tashqi vizual xususiyatdan tashqari, his- tuyg'u, axloqiy baho, ijtimoiy holat yoki madaniy ramzni ifodalash uchun metaforik tarzda ishlatiladi, bunday iboralar tilning frazeologik boyligini ham, madaniy- kognitiv xarakterini ham ochib beradi. Shu sababli ingliz tilidagi rang- tasvir iboralar frazeologiya, kognitiv lingvistika va lingvokulturologiya fanlarida chuqur o'rganib, tahlil qilinmoqda.

Rang tasvir iboralarining ko'pchiligi metafora orqali tashkil topadi. Masalan: "feel blue" – "xafa bo'lmoq", "see red" – "jahl chiqmoq", "green with envy" – "hasaddan cho'kmoq". Konseptual metafora nazariyasi til va fikr o'rtasidagi bog'lanishni, ya'ni til metaforalari qanday qilib ma'lum abstrakt maydonlar his-tuyg'u, axloq, ijtimoiy rollarni ko'proq tajribaviy maydonlar rang, tana, harakat orqali shakllantirishni tushuntiradi. Ushbu nazariya rang-iboralarini semantikada tizimli va prediktiv jihatdan tahlil qilish imkonini beradi.

Rang nomlarining semantik jihatdan qanday kelib chiqqani va madaniy farqlanishi haqida Brent Berlin va Pauk Kayning klassik ishlari muhim ahamiyatga ega: ular "basic color terms" g'oyasini ilgari surib, rang nomlarining tillar kesimida qanday universal yoki bosqichma- bosqich paydo bo'lishi mumkinligini ko'rsatgan. Ushbu nazariya rang so'zlarning leksik- semantik tuzilishini tushunishga yordam beradi.

Kognitiv lingvistlar his- tuyg'ular bilan ranglar o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur tahlil qilgan. Masalan: "anger is red" kabi metaforalar, yoki "sadness is blue" kabi madaniy jihatdan keng tarqalgan bog'lanishlar – bu nafaqat leksik oddiylik, balki fiziologik tajriba va madaniy konstruksiyalarning kombinatsiyasidir. Lingvist Kovecsesning ishlari his-tuyg'u–rang bog'lanishlarini, ularning madaniy va kognitiv ildizlarini tahlil qiladi.

Ingliz tili rang iboralarida rang nomlarini ko'pincha konnotativ(ramziy)ma'no oladi. Quyida ko'p tadqiqotlarda qayd etilgan umumiy rang tendensiyalari ko'rsatib o'tilgan:

WHITE – poklik, soflik, halollik: "white lie", "white as a sheet"

BLACK – salbiy, noqonuniy: "blackmail", "black market", "in the black"

GREEN – hayot, yangi baholanish, lekin shuningdek hasad: "green with envy", "greenhorn"

RED – jahl, xavf, ahamiyat: "see red", "red flag"

Mazkur konnotatsiyalar universal tendensiyalarga fiziologik,psixologik va madaniy –tarixiy kontekstlar diniy va ijtimoiy asoslangan holda hosil bo'ladi. Ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, rang emotsiya bilan bog'liqligini biologik omillar qizil – qon, jahl, madaniy tuzilmalar esa oq – poklik ta'sirida shakllanadi.

Ingliz rang –iboralari struktur jihatdan bir nechta umumiy turga bo'linadi:

1. ADJECTIVE + NOUN (sifat+ot): white lie, black sheep, greenhorn, blue blood. Bu turda rang otni belgilovchi sifat rolida qo'llanilgan.

2. VERB + COLOR (fe'l+rang/ifoda): to see red, to turn white, to feel blue – bu qurilishlarda rang ta'sirni yoki fiziologik holatni ko'rsatadi.

3. COLOR + NOUN (rang+ot) - jamlangan frazeologizm: red tape, black market, green light. Rang bu yerda ramziy belgi vazifasini bajaradi.

4. PREPOSITIONAL/ ADVERBIAL konstruksiyalar : in the red, out of the blue.

Quyida ingliz tili rang –tasvir iboralariga oid misollarni ham struktur ham semantik tahlili:

1. White lie - “yaxshi maqsadda aytilgan kichik yolg'on”, struktura jihatdan tuzilishi adjectiv + noun, semantika jihatdan white = poklik / yaxshilik ramzi, bu esa ironik yoki eufemistik ma'noni bildiradi.

2. Blackmail – “shantaj, qo'rqitib tovlamoq”, struktur tuzilishi color = noun lekin tarixiy etimologiyaga ega, semantika jihatdan black = yomonlik, sirli, maxfiy ma'nolarni bildiradi.

3. Black market – “noqonuniy mahsulotlar sotiladigan bozor”, struktur jihatdan color + noun, semantika jihatdan black = noqonuniy ma'nosini bildiradi.

4. Green with envy – “juda hasad qilmoq, hasaddan toshib ketmoq”, struktur jihatdan adjectiv + preposition +noun, semantik ma'no “green” = hasad asosiy metaforik kodni ifodalaydi.

5. Feel blue – “xafa bo'lmoq, qayg'u, depressiya, madaniy va badiiy manbalarda keng qo'llanilgan.

6. In the red – “qarzda bo'lmoq, zarar ko'rmoq, moliyaviy jihatdan ahvoli yaxshi emas”, struktur tuzilmasi preposition+color, semantik ma'no “red” = salbiy, zarar, bular moliyaviy kodlarni sanaladi.

Ingliz tilidagi rang –tasvir iboralarini o'rganish nafaqat lug'at boyligini oshiradi, balki madaniy tushunchalarni ham kengaytiradi va tilni yanada jonli hamda tabiiy tarzda ishlatishga yordam beradi. O'rganish jarayonida ingliz va o'zbek frazeologiyasida rang tasvir iborolari o'rtasida umumiy semantik modellar bilan bir qatorda, milliy-madaniy jihatdan o'ziga xos xususiyatlar mavjudligi aniqlandi. Ayrim ranglar har ikkala tilda o'xshash ramziy ma'nolarni ifodalasa, ba'zi rang komponentlari muayyan milliy-madaniy kontekstda mutlaqo boshqa semantik yuklama kasb etishi kuzatiladi. Bu holat rang semantikasining til va madaniyat uzviy bog'liqligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Shuningdek, ularning rang-tasvirli frazeologik birliklarning metaforik motivatsiyasi shakllanishida asosiy omil ekanligi aniqlanadi. Metafora orqali ranglar abstrakt tushunchalar, emotsional holatlar va ijtimoiy baholash mezonlari bilan bog'lanib, til birliklarining semantik chuqurligini oshiradi. Bu esa frazeologizmlarning faqat kommunikativ emas, balkim kognitiv va madaniy funksiyalarini ham yuzaga chiqaradi.

Xulosa qilib aytganda, rang-tasvir iborolari ingliz va o'zbek tillarining frazeologik tizimida muhim o'rin egallab, milliy dunyoqarash va til manzarasini shakllantirishda faol ishtirok etadi. Turli kontekstlarda qo'llaniladigan frazeologik birliklar jamiyat hamda xalq madaniyatida sodor bo'lgan u yoki bu voqea asosida rang-tasvirga oid konnotativ semani taqdim etadi. Xalqning turli urf-odatlarini o'zida qamrab olgan iboralar uning turmush tarzi va madaniyatini o'zida to'laligicha ifoda etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. В.В.Виноградов.Избранные труды.Лексикология и лексикография, Москва: Наука, 1977. – s.140-161
2. Firth.J.R.. A Synopsis of Linguistic Theory, 1930-1955. In Studies in linguistic Analysis. Oxford:Blackwell,
3. Lakoff.G. and Johnson.M. (1980) Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press. 3-4 b
4. Sh.Rahmatullayev. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. – Toshkent, 1978.
5. Sh.Rahmatullayev. Hozirgi adabiy o'zbek tili.2006. Toshkent.”Universitet”
6. I.V.Arnold The English Word.Moscow.Vyshshaya shkola.1986. 214 b
7. F.K.Kodirova, Linguocolor picture of the Uzbek language, Global International Scientific Journal.Vol.9. N 06 112-118 p.

XALQ O'YINLAR LEKSIKASI

M. Xolmo'minova, talaba, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqola, avvalo, milly mentalitetimizni va milliy urf-odatlarimizni o'zida jamlaydigan o'zbek xalq o'yinlari, ularning jamiyatimizda va yosh avlodni tarbiyalashda tutgan ahamiyati haqida so'z yuritadi. Shuningdek, maqolada o'zbek xalq harakatli o'yinlarini bog'cha tarbiyalanuvchilariga qay tarzda samarali o'rgatish, bolalarni o'yinlarga qiziqtirish va aynan shu o'yinlar orqali bolalarga milliylikimizni chuqurroq anglatish nazarda tutiladi. O'zbek xalq harakatli o'yinlari o'tmishda ajlodlarimizning kundalik turmush-tarzi nimadan iborat ekanligini o'z ichiga olibgina qolmay, maktabgacha ta'lim-tarbiyada zamonaviy jismoniy madaniyatini shakllantirishda ulkan ahamiyatga egadir.

Kalit so'zlar: xalq o'yinlari, xalq o'yinlar leksikasi, o'yin turlari, anana, nomoddiy boylik, semantika.

Аннотация. В данной статье прежде всего рассматриваются узбекские народные игры, которые отражают наш национальный менталитет и традиции, а также их значение в обществе и в воспитании подрастающего поколения. Кроме того, в статье освещаются вопросы эффективного обучения подвижным узбекским народным играм воспитанников дошкольных учреждений, способы повышения интереса детей к играм и формирование у них более глубокого понимания национальной идентичности через эти игры. Узбекские народные подвижные игры не только отражают образ жизни наших предков в прошлом, но и играют важную роль в формировании современной физической культуры в системе дошкольного образования и воспитания.

Ключевые слова: народные игры, лексика народных игр, виды игр, традиция, нематериальное наследие, семантика.

Abstract. This article, first of all, informs about Uzbek folk games, which embody our national mentality, national traditions, and their importance in our society and in educating the young generation. Also, the article implies how to effectively teach Uzbek folk movement games to kindergarten children, to make children interested in games, and through these games to give children a deeper understanding of our nationality. Uzbek folk movement games not only include the daily lifestyle of our ancestors in the past, but also they have a great importance in the formation of modern physical education culture in pre-education schools.

Key word: folk games, folk games lexicon, types of games, tradition, intangible heritage, semantics.

Insoniyat sivilizatsiyasining beshiklaridan biri bo'lgan ona diyorimizda azaldan shakllangan milliy qadriyatlar, urf-odatlar va an'analar xalqimizning ma'naviy qiyofasini belgilovchi muhim omillar hisoblanadi. Ayniqsa, bugungi globalashuv davrida, axborot oqimi kuchayib, "ommaviy madaniyat" ta'siri tobora ortib borayotgan bir sharoitda milliy o'zlikni anglash, tarixiy xotirani asrab-avaylash va uni kelajak avlodlarga butun holda yetkazish dolzarb masalaga aylanmoqda. Shu jihatdan, milliy merosimizni chuqur o'rganish va targ'ib etish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgani bejiz emas.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek "milliy o'zligimizni anglash, boy tarixiy va madaniy merosimizni asrab-avaylash hamda uni jahon miqyosida keng targ'ib etish bugungi kunning ustuvor vazifalaridan biridir. Bu jarayonda xalq og'zaki ijodi namunalariidan tortib, milliy o'yinlarga barcha nomoddiy boyliklarimiz alohida ahamiyat kasb etadi"[1].

Xalq o'yinlari ana shunday bebaho meros namunalariidan biri bo'lib, ular xalqimizning tarixi, turmush tarzi, qadriyatlari, urf-odat va an'analarini o'zida mujassam etgan. Ularning paydo bo'lishi va rivojlanishi tasodifiy emas, balki jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq bo'lib, xalq hayotining obrazli ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Har bir o'yin zahirida muayyan ma'no, tarbiyaviy g'oya va hayotiy tajriba mujassam. O'yinlar xalq madaniyatining eng qadimgi va ommaviy shakllariidan biri sifatida barcha davrlarda yosh avlod tarbiyasida muhim o'rin tutib kelgan. Ular orqali bolalarda

halollik, rostgo'ylik, mehr-shafqat, mehnatsevarlik, kamtarlik kabi yuksak insoniy fazilatlar shakllanadi. Shu bilan birga, o'yinlar bolalarning jismoniy rivojlanishiga xizmat qilib, ularning sog'lom, chiniqqan va baquvvat bo'lib ulg'ayishiga zamin yaratadi. Xalq o'yinlarining turi va ko'lamini nihoyatda keng bo'lib, har biri o'ziga xos mazmun va tarbiyaviy ahamiyatga ega. Ularni o'rganish, tiklash va keng targ'ib etish orqali biz nafaqat boy madaniy merosimizni asrab qolamiz, balki uni yangi avlod qalbiga singdirib, milliy o'zligimizni yanada mustahkamlaymiz[2].

1. Tabiat manzaralari va fanlar bilan bog'liq o'yinlar.

Bu turkumdagi o'yinlar tabiat hodisalari, fasllar almashinuvi va atrof-muhit bilan bog'liq tasavvurlarni shakllantiradi. Shu bilan birga, ular o'zida tabiatga oid leksik birliklarni keng qo'llash imkonini beradi. Masalan, "Yomg'ir", "Ayozi bobo", "Ko'chat o'rnat" kabi o'yinlarda: yomg'ir, qor, shamol, sovuq, ayozi, quyosh kabi tabiat hodisalari nomlari faol ishlatiladi; yog'di, muzladi, eridi, esdi kabi harakatni ifodalovchi fe'llar orqali hodisalarning dinamikasi ifodalanadi; sovuqdan saqlan, tez yugur, pana top kabi buyruq va ogohlantiruvchi iboralar bolalarda tezkor fikrlashni rivojlantiradi. Bu o'yinlarda, ayniqsa, bolalarning nutqida tasviriylik kuchli bo'ladi. Masalan, "qattiq sovuq urdi", "mayin shamol esdi" kabi iboralar orqali ular tabiatni obrazli ifodalashni o'rganadilar. Shuningdek, bu turkum o'yinlarida fanlar bilan bog'liq elementlar ham uchraydi: oddiy geografik va biologik tushunchalar (yer, o'simlik, fasl); kuzatish va tahlil qilishga oid so'zlar (qarab top, ajrat, taqqosla). Natijada, o'yin jarayonida bolalarning nafaqat jismoniy faolligi, balki ilmiy dunyoqarashi va lug'at boyligi ham rivojlanadi[3].

2. Hayvonot olami bilan bog'liq o'yinlar. Hayvonlar ishtirokidagi o'yinlar xalq o'yinlari orasida eng jonli va qiziqarli turkumlardan biridir. Bu o'yinlar orqali bolalar hayvonlar hayoti, ularning xatti-harakatlari va xususiyatlari bilan tanishadi hamda shu asosda maxsus leksik qatlamni o'zlashtiradi. Masalan, "Bo'rilar va ovchilar", "Tulki bilan xo'roz", "G'ozlar" kabi o'yinlarda: bo'ri, tulki, xo'roz, g'oz, it, qarg'a kabi hayvon nomlari asosiy leksik birlik sifatida qatnashadi; uvilladi, yugurdi, uchdi, qochdi, tutdi kabi fe'llar hayvonlarning tabiiy harakatlarini ifodalaydi; qoch!, yashirin!, tutib ol! kabi buyruq shakllari o'yin jarayonini boshqaradi. Bu o'yinlarning leksikasida ko'pincha taqlidiy (onomatopoeik) so'zlar ham uchraydi: g'a-g'a, miyov, vov-vov kabi tovushlar bolalarning nutqini jonlantiradi va eslab qolishni osonlashtiradi. Bundan tashqari, o'yinlar mazmunida: ayyor tulki, jasur it, och bo'ri kabi sifatlovchi birikmalar orqali obrazlar yaratiladi; yaxshilik va yomonlikni ifodalovchi axloqiy leksika (yordam ber, ehtiyot bo'l, aldama) ham keng qo'llanadi. Natijada, bu turkum o'yinlar bolalarda: hayvonot olamiga oid bilimlarni, so'z boyligini kengaytirishni, obrazli va ifodali nutqni shakllantirishni ta'minlaydi[4].

3. Mehnat bilan bog'liq o'yinlar. Mehnat bilan bog'liq o'yinlar xalq hayotining eng muhim qatlami – kundalik turmush va mehnat faoliyatini aks ettiradi. Shu sababli bu o'yinlar tarkibida ishlatiladigan leksika ham asosan mehnat jarayoniga oid so'zlar, buyruq shakllari, harakatni ifodalovchi fe'llar hamda rag'batlantiruvchi iboralardan iborat bo'ladi. Masalan, "Kartoshka ekish", "Ko'chat o'rnat" kabi o'yinlarda: ekish, sug'orish, chopish, kovlash kabi fe'llar faol qo'llanadi; tezroq, chaqqon bo'l, barakalla kabi rag'batlantiruvchi birliklar ishlatiladi; yer, hosil, urug', mehnat kabi otlar orqali bolalarda tabiat va dehqonchilikka oid tushunchalar shakllanadi. Aqliy mehnatga oid o'yinlarda esa leksika yanada boy va rang-barang bo'ladi. Masalan: "Sanash o'yinlari"da sonlar, tartib sonlar va hisoblash terminlari (birinchi, ikkinchi, qo'sh, ayir, sanab chiq) keng ishlatiladi; "Ism yoki buyumlarni ketma-ket aytish" o'yinida lug'at boyligini kengaytiruvchi otlar tizimi (mevalar, hayvonlar, buyumlar nomlari) faol qatnashadi; "Rasmlarni tez chizish" o'yinida esa tasviriy leksika (chiz, tasvirla, o'xshat, rang ber) rivojlanadi. Shuningdek, bu o'yinlarda xalq og'zaki ijodiga xos bo'lgan: qisqa buyruqlar (boshladik!, to'xta!, davom et!); undovlar (voy!, ura!, ehh!); maqolga yaqin iboralar (tez harakat – yutug' kaliti) kabi leksik birliklar ham uchraydi. Jismoniy mehnatni aks ettiruvchi harakatli o'yinlar ham juda ko'pdir. Ularga «O'tin yorish», «Podato'p» (cho'pon), «Qo'sh haydash» (yerni haydash, chopish), «Osilib chiqish», «Tortilish», «Yuk ko'tarish», «Eshak mindi», «Piyoda poyga», «Poyezd» va boshqalar kiradi. Ularning mazmunida mehnat qilish yo'llari, uni bajarish usullari hamda chidamlilikni ifoda etuvchi xislatlar mujassamlashgan[2].

4. Ommaviy madaniy tadbirlarda qo'llaniladigan o'yinlar. Bu turkumdagi o'yinlar xalqning urf-odatlarini, bayram va marosimlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ular ko'proq namoyish,

musobaqa va jamoaviy ishtirok xarakteriga ega. Shu sababli bu o'yinlar leksikasida tantanavorlik, chaqiriq va ruhlantirish ohangi kuchli seziladi. Masalan, kurash, ko'pkari-uloq, poyga, dorbozlik kabi o'yinlarda: bellashuv, raqib, g'alaba, sovrin, bahs kabi musobaqaga oid terminlar ishlatiladi; boshladik, olg'a, bardam bo'l, yut! kabi rag'batlantiruvchi va undovchi iboralar keng qo'llanadi; yiqildi, yengdi, tortdi, oshirdi kabi harakat fe'llari o'yin dinamikasini ifodalaydi. Ayniqsa, bu o'yinlarda xalq og'zaki nutqiga xos: jo'shqin undovlar (ura!, olg'a!, bo'l-e!); duolar va tilaklar (omad yor bo'lsin, kuchingga kuch qo'shilsin); maqol va iboralar (mard maydonda bilinadi) kabi leksik birliklar faol qo'llanadi. Shuningdek, bu turkum o'yinlarda kasb-hunar va an'anaviy faoliyatga oid so'zlar ham uchraydi: chavandoz, polvon, dorboz kabi kasb yoki rol bildiruvchi birliklar; maydon, to'y, sayil kabi madaniy makon va voqea nomlari. Natijada, bu o'yinlar orqali bolalar va yoshlar nafaqat jismoniy chiniqadi, balki milliy marosimlarga xos leksika, ya'ni tantanavor va ijtimoiy nutq uslubini ham o'zlashtiradi[3].

5. Jismoniy sifatlarni tarbiyalashga xizmat qiluvchi o'yinlar. Bu turkum o'yinlar bevosita jismoniy sifatlarni — tezlik, kuch va chidamlilikni rivojlantirishga qaratilgan bo'lsa-da, ularning har biri o'ziga xos leksik qatlamni ham shakllantiradi.

a) Tezlikka doir o'yinlar. Masalan, “Quvib yet”, “Insiz quyon”, “Uchinchisi ortiqcha” kabi o'yinlarda: yugur, quv, yetib ol, oshib o't kabi tezkor harakat fe'llari asosiy o'rinda turadi; tezroq, shoshil, ildam bo'l kabi tezlikni ifodalovchi ravish va buyruqlar ishlatiladi; qisqa va aniq signal so'zlar (boshladik!, to'xta!) muhim ahamiyatga ega. Bu o'yinlar leksikasi qisqa, lo'nda va tez anglashiladigan bo'lishi bilan ajralib turadi.

b) Kuchga doir o'yinlar. Masalan, “Arqon tortishish”, “Bilak kuchini sinash”, “Tosh ko'tarish” o'yinlarida: tort, ko'tar, bos, yeng kabi kuch ishlatiladigan harakat fe'llari ishlatiladi; kuchli, baquvvat, bardoshli kabi sifatlarni orqali ishtirokchilar tavsiflanadi; yana tort!, qo'yma!, bardam bo'l! kabi rag'batlantiruvchi buyruqlar keng qo'llanadi. Bu o'yinlarda leksika ko'proq iroda, matonat va jismoniy ustunlikni ifodalovchi so'zlardan tashkil topadi.

c) Chidamlilikka doir o'yinlar. Masalan, “Oq terakmi, ko'k terak”, “Olamon poyga”, “Dorboz” kabi o'yinlarda: chidab tur, davom et, yiqilma kabi uzoq harakatni ifodalovchi fe'llar ishlatiladi; sabr, bardosh, toqat kabi mavhum tushunchalar leksik jihatdan muhim o'rin egallaydi; oxirigacha bor!, taslim bo'lma! kabi ruhiy qo'llab-quvvatlovchi iboralar qo'llanadi. Bu turkum o'yinlarida leksika nafaqat jismoniy, balki ruhiy barqarorlik va irodani ifodalashga xizmat qiladi[4].

Xulosa qilib aytganda, Surxon vohasiga xos an'anaviy xalq o'yinlari mazmuni va tuzilishiga ko'ra rang-barang bo'lib, ularni predmetli, predmetlarsiz hamda muayyan shart asosida o'ynaladigan guruhlariga ajratish mumkin. Ushbu o'yinlar nafaqat qadimiy madaniy meros sifatida ahamiyatga ega, balki yosh avlodni jismonan va ma'nan kamol toptirishda muhim tarbiya vositasi bo'lib xizmat qiladi. Mazkur o'yinlar orqali bolalarda chaqqonlik, epchillik, chidamlilik, tezkor fikrlash, topqirlik va jasorat kabi fazilatlar shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – Toshkent. 2020.
2. Aripov Z. Xalq o'yinlarining etnopedagogik tasnifi. Yangi O'zbekistonning umidli yoshlari. 1(2)-son 2022-yil, 28-mart. – 27 b.
3. Рахимкулов К. Национальные подвижные игры. – Ташкент: изд. «Тафаккур Бустони», 2012.
4. Усмонхўжаев Т.С., Пулатов А.А., Пулатов Ш.А. Теория и практика национальных подвижных игр. – Ташкент. 2014.

UO'K: 821.512.133-32.09+821.512.145.09:070:37

JADID MATBUOTI VA TA'LIM MUHITI ORQALI O'ZBEK–TATAR ADABIY ALOQALARINING MODERN O'ZBEK HIKOYACHILIGI SHAKLLANISHIGA TA'SIRI (1900–1930-yillar materiallari asosida)

A.A.Xudayberdiyev, doktorant, Guliston davlat pedagogika instituti, Guliston

Annotatsiya. Ushbu maqolada 1900–1930-yillarda jadid davri o'zbek–tatar adabiy-ma'rifiy aloqalarining modern o'zbek hikoyachiligi shakllanishiga ko'rsatgan ta'siri aniqlanadi. Tadqiqotda mazkur ta'sir bevosita syujet yoki kompozitsiya ko'chishi sifatida emas, balki matbuot, ta'lim,

tarjima, adabiy-nazariy qarashlar va yangi o'quvchi muhitining shakllanishi orqali kechgan jarayon sifatida talqin qilinadi. Tadqiqot materiallari sifatida jadid davri o'zbek nasri va matbuoti, Cho'loning "Do'xtur Muhammadiyor" hikoyasi, Abdurahmon Sa'diy faoliyati, Ismoil Gasprinskiy va "Tarjimon" gazetasi bilan bog'liq manbalar, shuningdek, modern o'zbek hikoyachiligi va o'zbek-tatar adabiy aloqalariga oid ilmiy tadqiqotlar tanlandi. Tahlilda qiyosiy-tarixiy, retseptiv, janr-poetik va manbashunoslik metodlaridan foydalanildi.

Kalit so'zlar: jadidchilik, o'zbek-tatar aloqalari, modern o'zbek hikoyachiligi, matbuot, yangi usul maktablari, Abdurahmon Sa'diy, Ismoil Gasprinskiy, Cho'lon, "Do'xtur Muhammadiyor".

Аннотация. В данной статье исследуется влияние узбекско-татарских литературно-просветительских связей периода джадидизма 1900–1930-х годов на формирование современной узбекской новеллистики. Данное влияние рассматривается не как прямое заимствование сюжета или композиции, а как опосредованный процесс, осуществлявшийся через развитие печати, образования, переводческой деятельности, литературно-теоретических взглядов и формирование новой читательской среды. В качестве материалов исследования были выбраны узбекская проза и периодическая печать джадидского периода, рассказ Чулпана «Доктор Муаммадияр», деятельность Абдурахмон Саъдий, источники, связанные с Исмаил Гаспринский и газетой «Таржиман», а также научные исследования, посвящённые современной узбекской новеллистике и узбекско-татарским литературным связям. В анализе использованы сравнительно-исторический, рецептивный, жанрово-поэтический и источниковедческий методы.

Ключевые слова: джадидизм, узбекско-татарские связи, современная узбекская новеллистика, печать, новометодные школы, Абдурахмон Саъдий, Исмаил Гаспринский, Чулпан, «Доктор Муаммадияр».

Abstract. This article examines the influence of Uzbek-Tatar literary and educational relations during the Jadid period of 1900–1930 on the formation of modern Uzbek short fiction. The study interprets this influence not as a direct transfer of plot or composition, but as an indirect process realized through the development of the press, education, translation activities, literary-theoretical views, and the emergence of a new reading environment. The research materials include Uzbek prose and press of the Jadid period, Chulpan's short story "Doctor Muhammadiyor", the activities of Abdurahman Sa'diy, sources related to Ismail Gasprinski and the newspaper "Tarjimon", as well as scholarly studies devoted to modern Uzbek short fiction and Uzbek-Tatar literary relations. Comparative-historical, receptive, genre-poetic, and source-study methods were employed in the analysis.

Keywords: Jadidism, Uzbek-Tatar relations, modern Uzbek short fiction, press, new-method schools, Abdurahman Sa'diy, Ismail Gasprinski, Chulpan, "Doctor Muhammadiyor".

Kirish. XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-madaniy hayotida yuz bergan yangilanish jarayonlari o'zbek adabiyotining mazmuni, vazifasi va janrlar tizimida ham jiddiy burilish yasadi. Jadidchilik harakati ta'sirida adabiyot faqat estetik hodisa sifatida emas, balki milliy ongni uyg'otish, ma'rifat g'oyalarini yoyish, jamiyatni isloh qilish va yangi avlodni tarbiyalash vositasi sifatida talqin qilina boshladi. Shu sababli XX asr boshlaridagi o'zbek adabiy jarayonini faqat ichki adabiy evolyutsiya mahsuli deb tushunish yetarli emas. Bu jarayon qardosh turkiy xalqlar, ayniqsa, tatar ma'rifatchiligi, jadid matbuoti va yangi usul maktablari bilan aloqalar fonida qaralgandagina to'liqroq anglashiladi.

Jadid davrida o'zbek adabiy muhitining shakllanishida tatar ziyolilari va tatar jadidchiligi tajribasi muhim omillardan biri bo'ldi. 1905-yildan keyin Turkistonda matbuot ishlarining jonlanishi turk, tatar, ozarbayjon va boshqird mutafakkirlari bilan aloqalarni kuchaytirdi. Ayrim tatar-boshqird ziyolilari Turkistonga kelib, matbuot, maorif, teatr, huquq va boshqa sohalarda faoliyat yuritganlar [2, 623]. Abdurahmon Sa'diy, Ismoil Obidiy, Abdurauf Muzaffarzoda, Ahmad Zaki Validiy, No'shiravon Yovushev kabi nomlarning Turkiston madaniy muhitida tilga olinishi o'zbek jadid adabiyoti yopiq milliy maydon sifatida emas, balki umumturkiy intellektual aloqalar kesishmasida shakllanganini ko'rsatadi.

Modern o'zbek hikoyachiligi ham ana shu muhitdan tashqarida paydo bo'lmagan. Uning ildizlari xalq og'zaki ijodi, qissa, rivoyat, masal, tarixiy-memuar nasr va mumtoz yozma an'anaga borib taqaladi. Biroq 1900–1930-yillar oralig'ida hikoya janrining modern shaklda faollashuvi jadid matbuoti, yangi o'quvchi auditoriyasi, ma'rifiy-funksional adabiyot va qardosh turkiy adabiy muhit bilan bog'liq kechdi.

Natija va tahlillar. O'zbek–tatar aloqalari, avvalo, maktab, matbuot, darslik va ziyolilar faoliyati orqali kechgan. Erkinov 1908–1910-yillardagi o'zbek–tatar ta'lim aloqalarini M. Muhammadjonov xotiralari asosida ko'rsatadi. Bu hol o'zbek–tatar yaqinlashuvi faqat adabiy ta'sir emas, balki real ta'lim muhitida ham sodir bo'lganini anglatadi [3, 42]. Ta'lim aloqalari jadid davrida yangi o'quvchi qatlamini shakllantirdi. Bu esa hikoya, felyeton, qissa, publitsistik nasr kabi ixcham va tez ta'sir qiluvchi janrlar uchun muhim ijtimoiy zamin yaratdi.

Egamqulova Abdurahmon Sa'diy faoliyatini tahlil qilar ekan, XX asr boshlarida milliy matbuot, yangi usul maktablari va darsliklar adabiyotshunoslik, tarix, til, madaniyat va tanqidiy fikrning rivojiga ta'sir ko'rsatganini ta'kidlaydi [2, 623]. Bu fikr modern hikoyachilik uchun muhim: hikoya janrining shakllanishi faqat badiiy ijod ichidagi o'zgarish emas, balki o'quvchi, matbuot, maktab va adabiy-nazariy tafakkur birgalikda yuzaga keltirgan jarayondir.

Ismoil Gasprinskiyning “Tilda, fikrda va ishda birlik” g'oyasi Turkiston jadidlarining til, maorif, matbuot va milliy uyg'onish haqidagi qarashlariga kuchli ta'sir ko'rsatgan. Gasprinskiy “Tarjimon” gazetasi orqali turkiy xalqlarni birlashtirishga harakat qilgani, umumiy til, ma'rifat va tarixiy ong masalalarini kun tartibiga olib chiqqan [9, 14]. Bu hol hikoya janri uchun bevosita syujet emas, balki umumiy ma'rifiy-estetik vazifa berdi: adabiyot xalqni uyg'otishi, uni zamonaviy tafakkurga yetaklashi va ijtimoiy nuqsonlarni ko'rsatishi kerak edi.

Modern o'zbek hikoyachiligida aynan shu vazifa kuchaydi. Hikoya endilikda faqat voqeani bayon qilish shakli emas, balki ijtimoiy tanqid, ma'rifiy chaqiriq va milliy uyg'onish g'oyalarini ixcham badiiy shaklda ifodalovchi janrga aylandi. Cho'lponning “Do'xtur Muhammadiyor” hikoyasidagi ma'rifat, jaholat, yangi ziyoli, chet el tajribasi va vatanga qaytib xizmat qilish motivlari shu ma'rifiy-estetik model bilan mos keladi [1].

Abdurahmon Sa'diy jadid davri o'zbek adabiy muhitida tatar-boshqird intellektual vositachiligining muhim vakillaridan biri sifatida ko'rinadi. Egamqulova ta'kidlaganidek, Sa'diy tomonidan yozilgan “Amaliy ham nazariy adabiyot darslari” 1924-yilda Toshkentda nashr etilgan bo'lib, u yangi usul maktablari va adabiyot darsliklari orqali milliy adabiyot nazariyasi shakllanishiga xizmat qilgan [2, 622]. Sa'diy darsligida Sharq va G'arb adabiyoti, arab, forsiy, usmonli, tatar, o'zbek, qozoq va turkman adabiyotlari qiyosiy maydonda ko'rib chiqilgani ham muhimdir [2, 624].

Bu hol modern o'zbek hikoyachiligi uchun ikki jihatdan ahamiyatli. Birinchidan, adabiyotga nazariy qarash kuchaydi; ikkinchidan, badiiy uslub, janr, ifoda, tasvir, xalq og'zaki ijodi va yozma adabiyot munosabati haqida yangi tushunchalar shakllandi. Hikoya janri ana shunday nazariy ong yangilanishi sharoitida rivojlandi.

Tatar adabiyotining o'zbek muhitidagi qabulida Gabdulla To'qay alohida o'rin tutadi. To'qay o'zbek adabiy muhitiga faqat shoir sifatida emas, balki tatar modern adabiyoti va ma'rifatchiligining timsoli sifatida kirib kelgan. Ernazarov va Ilkhamdzhonov tatar ma'rifatchilari va G'afur G'ulom ijodi o'rtasidagi madaniy-adabiy hamkorlikni tarixiy-adabiy aspektida tahlil qiladilar [4, 497]. Nurtdinova, Tahtarova va Xhabibullina esa tatar adabiy merosining tarjima orqali turli tilli madaniy muhitlarga kirib borishini ko'rsatadilar [6, 442].

Bu dalillar tatar adabiyoti o'zbek muhitiga matnlar, tarjimalar va adabiy qabul orqali kirib kelganini ko'rsatadi. Biroq mavjud materiallar bu jarayonni bevosita hikoya poetikasining ko'chishi sifatida emas, balki ma'rifiy-estetik muhitning kengayishi sifatida talqin qilishni talab qiladi. Demak, tatar adabiyoti o'zbek hikoyachiligiga tayyor syujet yoki kompozitsiya bermagan, balki adabiyotning ijtimoiy vazifasi, ziyoli mas'uliyati va ma'rifiy ideal haqidagi qarashlarni kuchaytirgan.

Cho'lponning “Do'xtur Muhammadiyor” hikoyasi modern o'zbek hikoyachiligida jadid ma'rifatchilik konsepsiyasining yorqin namunalaridan biridir. Asarda Muhammadiyor obrazi orqali yangi ziyoli modeli yaratiladi: u ilmga intiladi, jaholatni milliy fojia sifatida angelaydi, Boku,

Petrograd, Shveysariya kabi modern makonlar tajribasidan o'tadi va oxir-oqibat vatanga qaytib, jamiyatga xizmat qilishni maqsad qiladi [1].

Hikoyadagi asosiy konflikt jaholat va ma'rifat qarama-qarshiligiga qurilgan. Bu konflikt jadic adabiyoti uchun umumiy bo'lsa-da, "Do'xtur Muhammadiyor"da u modern hikoya shaklida ifodalanadi: individual qahramon taqdiri millat taqdiri bilan bog'lanadi; chet el tajribasi milliy uyg'onish mezoniga aylanadi; ziyoli shaxs jamiyatni isloh qiluvchi faol subyekt sifatida ko'rsatiladi. Bu jihatlar tatar jadidchiligi, Gasprinskiy ma'rifatchiligi va umumturkiy matbuot muhitida shakllangan "xalqni uyg'otish" idealiga mos keladi.

Shu bilan birga, hikoyani "tatar nasridan bevosita olingan" deb aytish ilmiy jihatdan ehtiyotkorlikni talab qiladi. Mavjud dalillar hikoyadagi ma'rifatparvarlik, yangi ziyoli, taraqqiyot va jaholatga qarshi kurash motivlari umumjadid adabiy muhitiga mansub ekanini ko'rsatadi. Demak, bu yerda ta'sir vositali madaniy-adabiy model sifatida tushunilishi kerak.

O'zbek-tatar adabiy-ma'rifiy aloqalarining modern o'zbek hikoyachiligiga ta'sirini baholashda "aloqa" va "ta'sir" tushunchalarini ajratish zarur. Aloqa — maktab, matbuot, tarjima, ziyolilar faoliyati va ilmiy-madaniy hamkorlik faktidir. Ta'sir esa bu aloqalarning badiiy tafakkur, janr, obraz, mavzu va uslubda qanday natija berganini ko'rsatishi kerak. Ushbu maqola materiallari shuni ko'rsatadiki, 1900–1930-yillar o'zbek-tatar aloqalari aniq tarixiy fakt sifatida mavjud bo'lgan, biroq hikoyachilikdagi ta'sir asosan bilvosita mexanizmlar orqali sodir bo'lgan.

Birinci mexanizm — matbuot. Jadid matbuoti hikoya janri uchun yangi maydon yaratdi. Gazeta va jurnallar qisqa, ta'sirchan, ijtimoiy mazmunli matnlarga ehtiyoj tug'dirdi. Hikoya, felyeton, ocherk, publitsistik lavha kabi shakllar ayni ehtiyojga javob berdi.

Ikkinchi mexanizm — ta'lim. Yangi usul maktablari savodli o'quvchi qatlamini kengaytirdi. Hikoya janri esa aynan shu yangi o'quvchiga mos tushdi: u ixcham, tushunarli, ijtimoiy jihatdan dolzarb va ma'rifiy ta'sirga ega edi.

Uchinchi mexanizm — adabiy-nazariy ong. Sa'diy kabi mualliflarning darsliklari adabiyotga nazariy qarashni kuchaytirdi. Bu esa janrlar, uslub, tasvir va adabiyotning ijtimoiy vazifasi haqidagi tushunchalarni yangiladi.

To'rtinchi mexanizm — tarjima va qabul. To'qay va boshqa tatar adiblari o'zbek muhitida tatar modern adabiyoti va ma'rifatchiligining timsoli sifatida qabul qilindi. Bu qabul o'zbek adabiy didi va ma'rifiy-estetik mezonlarining kengayishiga xizmat qildi.

Beshinchi mexanizm — konseptual yangilanish. Xudayberdiyev dissertatsiyasida ko'rsatilganidek, jadid davrida "millat" va "vatan" tushunchalari an'anaviy diniy-maishiy mazmundan chiqib, milliy hudud, til, tarix, taraqqiyot va istiqloq g'oyalari bilan bog'lana boshladi [9, 11–49]. Hikoyachilikda bu yangilanish yangi konfliktlar — jaholat va ma'rifat, eski va yangi, mustamlaka va uyg'onish, loqaydlik va ziyoli mas'uliyati — ko'rinishida aks etdi.

Shu o'rinda maqolaning cheklovini ham ochiq aytish kerak. Mazkur tadqiqot tatar nasri va o'zbek jadid hikoyalarini to'liq matnlaro qiyoslamaydi. Masalan, Fatih Amirkhan, G'ayaz Isxoqiy, Galimjon Ibrohimov kabi tatar nasri vakillari bilan Cho'lpon, Qodiriy, Fitrat, Elbek hikoyalarini syujet, kompozitsiya, obraz va uslub jihatidan qiyoslash alohida tadqiqotni talab qiladi. Shuning uchun ushbu maqolaning xulosasi ehtiyotkor: o'zbek-tatar aloqalari modern o'zbek hikoyachiligiga bevosita forma emas, balki modern adabiy muhit, ma'rifiy-estetik ideal va yangi o'quvchi auditoriyasi orqali ta'sir ko'rsatgan.

Xulosa. 1900–1930-yillar o'zbek hikoyachiligi ichki nasriy an'ana, jadid davri ijtimoiy-ma'rifiy ehtiyoji va qardosh turkiy adabiy aloqalar kesishgan nuqtada shakllandi. Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni chiqarishga asos beradi:

O'zbek-tatar adabiy-ma'rifiy aloqalari modern o'zbek hikoyachiligi uchun muhim tarixiy-madaniy zamin yaratgan; Bu ta'sir bevosita syujet yoki kompozitsiya ko'chishi tarzida emas, asosan matbuot, ta'lim, tarjima, adabiy-nazariy qarashlar va yangi o'quvchi muhiti orqali kechgan; Ismoil Gasprinskiy va "Tarjimon" tajribasi Turkiston jadidlariga umumturkiy matbuot, til birligi va ma'rifiy uyg'onish modelini bergan; Abdurahmon Sa'diy faoliyati o'zbek adabiy muhitida adabiyot nazariyasi va uslubiy ong shakllanishiga xizmat qilgan; Cho'lponning "Do'xtur Muhammadiyor" hikoyasi jadid hikoyachiligida yangi ziyoli, ma'rifat, jaholat, milliy uyg'onish va vatanga xizmat konseptlarining

badiiy ifodasini ko'rsatadi; Modern o'zbek hikoyachiligini faqat ichki adabiy taraqqiyot mahsuli sifatida emas, balki umumturkiy adabiy-ma'rifiy aloqalar bilan bog'liq holda o'rganish ilmiy jihatdan samarali yondashuvdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Cho'lpon. (2013). Do'xtur Muhammaddiyor (hikoya). Ziyouz elektron kutubxonasi. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/abdulhamid-cho-lpon-1897-1938/abdulhamid-cho-lpon-do-xtur-muhammaddiyor-hikoya>
2. Egamqulova, N. (2024). XX asr boshlaridagi adabiyot nazariyasiga doir ilk manba. Modern Science and Research, 3(6), 622–626. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11743792>
3. Erkinov, A. S. (2019). Узбекско-татарские связи в сфере образования: По воспоминаниям М. Мухаммаджанова, 1908–1910 гг. Из истории и культуры народов Среднего Поволжья, 2(9), 41–47. <https://cyberleninka.ru/article/n/uzbeksko-tatarskie-svyazi-v-sfere-obrazovaniya-po-vospominaniyam-m-muhammadzhanova-1908-1910-gg/viewer>
4. Ernazarov, D. Z., & Ilkhamdzhanov, L. S. (2020). Татарские просветители и творчество Гафура Гуляма: культурное и литературное сотрудничество. Историческая этнология, 5(3), 497–506. <https://doi.org/10.22378/he.2020-5-3.497-506>
5. Karim, B. (2020). Abdullah Kâdirî ve O'tkan Kunlar (Geçmiş Günler) romanı. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum / Education and Society in the 21st Century, 9(26), 453–473.
6. Nurtidina, G. M., Tahtarova, S. S., & Khabibullina, E. K. (2021). Татарское литературное наследие в аспекте перевода. Полилингвильность и транскультурные практики / Polylinguality and Transcultural Practices, 18(4), 442–450. <https://doi.org/10.22363/2618-897X-2021-18-4-442-450>
7. Turdieva, H. K. (2024). Abdulla Tukay in Uzbek and Tatar literary relations. Sharq va G'arb adabiyotini tarixiy-qiyosiy o'rganish masalalari nomli konferensiya to'plami, 158–162-betlar; Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti. URL: https://tsuull.uz/sites/default/files/tuplam_ohirgi_variant.pdf
8. Üşenmez, E. (2017). Modern Özbek Türkçesinin Oluşumu / The Formation of the Modern Uzbek Turkic. Turkish Studies, 12(7), 463–476. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.11602>
9. Xudayberdiyev, A. A. (2025). Yangi o'zbek she'riyatida Vatan mavzusining badiiy talqinlari [Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi]. Andijon davlat universiteti. URL: <https://library.ziynet.uz/book/137405>

UO'K:82.091

AMERIKA VA O'ZBEK MA'RIFATPARVAR IJODKORLARINING ADABIY-SIYOSIY JARAYONGA MUNOSABATI

J.L. Xudoyberdiyev, PhD, katta o'qituvchi, Toshkent Xalqaro Vestminster Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada Amerika ma'rifatchilik va o'zbek jadidchilik harakati davri adabiyotining siyosiy masalalarni yoritishi, har ikki harakat vakillari ijodidagi adabiy-siyosiy tendensiyaga e'tibor qaratildi. Biz XVIII-XIX asr boshlaridagi ijtimoiy-siyosiy muhit va siyosiy vodelik adabiy asarlarning shakllanishiga ta'sirini tahlilga tortishga harakat qildik. Bundan tashqari, ushbu maqolada ko'rib chiqilayotgan davrdagi ayrim adabiy asarlarga chuqur nazar solib siyosiy voqealar bilan aloqasi tadqiq qilindi.

Kalit so'zlar: jadid, amerika adabiyoti, mustaqillik, erkinlik, siyosat, adabiy-siyosiy, o'zbek adabiyoti, janrlar, transformatsiya

Аннотация. В этой статье рассматриваются политические аспекты литературы в период американского Просвещения и узбекского движения джадидов, а также выявляется политическая тенденция в литературных произведениях представителей обоих периодов. Мы попытались пролить свет на влияние социально-политической среды и политической атмосферы XVIII и начала XIX веков на формирование эстетических произведений. Кроме того, в настоящей статье глубоко рассматриваются некоторые конкретные литературные произведения рассматриваемого времени и раскрывается их связь с политическими событиями.

Ключевые слова: джадид, американская литература, независимость, свобода, политика, литературно-политическая, узбекская литература, жанры, трансформация

Abstract. The purpose of this paper is to analyse the political elements present in literature during the American Enlightenment and the Uzbek Jadid movement, and to uncover the political inclinations expressed in the literary works of the representatives from these periods. We have sought to shed light on the effects of socio-political environments and political atmospheres during the 18th

and early 19th centuries on shaping aesthetic works. Moreover, this article examines specific literary works from the period in question and reveals their relation to political events.

Keywords: *Jadid, American literature, independence, freedom, politics, literary and political, Uzbek literature, genres, transformation*

Kirish. Adabiyotning siyosatga, siyosatning adabiyotga munosabati yangi hodisa emas. Adabiy siyosat dastavval siyosat va adabiyotning o'zaro munosabatlarida namoyon bo'ladi. Adabiyotshunoslikda siyosat va adabiyot munosabatlari olimlar o'rtasida bir qator chalkashliklarni yuzaga keltirgan masala hisoblanadi. Kimlardir adabiy siyosatni qo'llab, ijobiy baholashgan bo'lsa, kimlardir adabiy siyosatga norozi kayfiyat ila munosabat bildirishgan. Adabiyotda siyosiy masalalarning talqini haqida so'z borganda qadimgi adabiyot, miflarga yuzlansak ham xato bo'lmaydi. Chunki har bir davrda realistik qarash, voqealar silsalisiga tanqidiy munosabat, zamon bilan hamohang masalalar talqini mavjuddir.

Adabiyot va siyosat o'rtasidagi munosabatni bir-biriga bog'liq bo'lgan ikki jihat sifatida ko'rish mumkin. Estetik asarlar yaratilishida siyosiy voqealarning ta'siri ayrim tahlillarda ko'rsatilishicha siyosatning adabiyotga munosabatini, ya'ni butun bir muhit bilan siyosiy vaziyatning bog'liqligini badiiy asar shakllanishida kuzatishimiz mumkin (Blaiha, 2019, 119) Adabiyot ilmi yaratilgandan buyon asarlarda siyosiy masalalar talqinlari, adabiyot bilan siyosat o'rtasidagi munosabatlar mavjuddir. Lekin bu jarayon har bir davrda turli jihatdan o'z aksini topgan. Dunyo adabiyotshunosligida adabiy siyosat bo'yicha yetarlicha ilmiy ishlar mavjud va adabiyotshunoslar, siyosatshunoslar tomonida o'rganilgan hamda turli qarashlar bilan ilmiy izohlangan (Matkurbanova, 2022). O'zbek adabiyotida siyosat bilan adabiyot uzviy bog'liqlikda kelsa-da, alohida ilmiy jamlanma sifatida tadqiq qilingan emas, alohida bu bo'yicha monografiyalar yozilmagan, nazariy jihatdan to'la o'rganilib, o'quv qo'llanma va darsliklar yaratilmagan.

Ikki tomonlama jarayonni tashkil qilgan adabiyot va siyosat bir-biriga doimo ta'sir qiladi va biri ikkinchisini to'ldiradi. Adabiy siyosatning (*literary politics*) kelib chiqishi qadimgi davrlarga to'g'ri kelsa-da XVI asrning oxirida ushbu masala adabiy muammo sifatida o'rganila boshlandi (Fekete, 1986). U bundan ichki adabiy raqobatda ham, siyosiy jarayonlarga ta'sir qilishda ham foydalanadi. Adabiy siyosat tushunchasi tarixiy jihatdan o'zgaruvchan hamda keng miqiyosli bo'lsa-da, uning asosini siyosiy kuchlar bo'lmish davlat boshqaruvi manfaatlaridan samarali foydalanish tashkil qilgan. Siyosiy hokimiyat yoki davlat adabiy siyosatning muhim subyekti bo'lib qoldi.

“Adabiyot bilan siyosat bog'liqligi ba'zan muammoli va tushunib bo'lmaz vaziyatlarni keltirib chiqaradi. Ammo, aynan shu murakkabliklar ushbu muammoni shu qadar jozibali va e'tiborga loyiq qiladi” (Abdullayev E., 2017, 40)- deya e'tirof etadi rus olimi Abdullayev Yevgaiy Viktorovich. Adabiyot va siyosat bir-biriga begona emas va ularning yaqinligi uzoq tarixdagi munosabatlarning turli shakllarini qamrab oladi. Yozuvchilar Aflotunning faraziy respublikasi davridan beri davlat bilan ziddiyatda bo'lib, muallifning tasavvurlari va xohishlariga qarshi chiqishgan (Fekete, 2009, 48).

XIX asrda jamoat maydonining, so'z va matbuot erkinligining cheklanishi tufayli, Aleksandr Gertsen ta'kidlaganidek, adabiyot parlament bilan o'rin almashdi. Unda muhim ijtimoiy masalalar muhokama qilindi. Bu atamaning Baxtincha ma'nosi ikkinchi darajali nutq janri - realistik romanning gullab-yashnashi tufayli sodir bo'ldi. Roman janrining tuzilishida birlamchi nutq janrlari, masalan, argument ishlatilgan. Biz "siyosiy bahs" tushunchasini asosiy nutq janrining tematik xilma-xilligi sifatida izohlaymiz. Siyosiy bahs-munozaralarda tom ma'noda siyosiy bo'lmagan, lekin insonning siyosiy voqealikdagi o'rni bilan bog'liq masalalar muhokama qilindi. Uslubiy jihatdan bu holatda siyosat tushunchasini so'zning tor va keng ma'nosida aniqlashtirish zarur.

Asosiy qism. Hukumat yoki hokimiyat taqsimoti yoki ikkalasiga tegishli deb tushuniladigan siyosat har bir adabiy jarayonning markazida turadi. Adabiy obro'-e'tiborga ega siyosat haqida gap ketganda, kim mashhur bo'lishi, kim qaror qilishi va bu qarorlar qanday asosda qabul qilinishi muhim ahamiyat kasb etadi (Bowskill, 2022). Ijtimoiy boshqaruv tuzilmalari sifatida maydonga kelgan hokimiyatni barpo etish masalasi siyosiy jarayon hamda ingliz adabiyotida ham Reformatsiya davridan keyin hukumatning asosiy tarkibiga tegishli hodisa bo'lib kelgan. Shekspir asarlarida "Tarix" va "Rim" voqealariga tegishli spektakllarda ham hikoyalar va to'qnashuvlar to'ridan-to'g'ri

siyosat mavzusiga bag'ishlanadi, *Makbet*, *Qiroi Lir*, *Gamlet* va *Otello* kabi buyuk tragediyalar esa o'zlarining ahamiyatini to'sqinlik qilingan yoki amalga oshirilgan siyosiy ambitsiyalarning ko'lamidan va uning ifodalangan harakatlar ostida yotgan butun jamiyatlarga ta'siridan kelib chiqadi (Philips and Shaw, 2013). XX asrning 30-yillarida sobiq SSSR va boshqa sotsialistik mamlakatlarda, shuningdek, Germaniyada adabiy siyosatga oid asarlar paydo bo'ldi. Ba'zi tadqiqotlar ingliz mustamlakachi hokimiyatlarining adabiy siyosati birinchi navbatda Hindistonda paydo bo'lib, bu alohida yirik yozuvchilarning faoliyati bilan bog'liq bo'lgan hodisa edi. 1990-yillarning oxiridan boshlab adabiyot siyosati tushunchasi adabiy loyihalarni qo'llab-quvvatlashga nisbatan ko'proq qo'llanila boshlandi. XX asr venger adabiy tanqidchisi Georgiy Lukach tomonidan adabiy siyosat termini bo'yicha ayrim mulohazalar bayon etilgan. Shuningdek, adabiyot va siyosat o'rtasidagi munosabatlar ko'p adabiyotshunos olimlar o'rtasida bir qadar chalkashliklar va muammoli vaziyatlarni yuzaga chiqargan.

Kimlardir adabiy siyosatni qo'llab, ijobiy baholashgan bo'lishsa, kimlardir adabiy siyosatga norozi kayfiyat ila munosabat bildirishgan. «Siyosat va adabiyot o'rtasidagi munosabatlar yillar davomida muhokama qilinadi»- deya ta'kidlaydi turk jurnalisti va yozuvchisi Hashmet Babao'g'li. "Adabiyot yo'li ko'pincha hozirgi siyosat bilan kesishadi; lekin ular bir-birini to'ldirmaydi va "kesishmaydi" deb yozadi yana bir turk huquqshunos olimi Feyzulloh Kikiklik. Turk adabiyotshunoslari, siyosatchi va tarixchilari o'rtasida adabiyot va siyosat masalalari turli baxsli holatlarni keltirib chiqardi. Yana bir turk huquqshunoslaridan Sibel Eraslan: "Siyosat - bu boshqaruv san'ati. Siyosatchi bilimdonga ta'sir qila olmaydi, ammo bilimdon kishi asarlari va g'oyalari bilan siyosatchilarga o'z ta'sirini o'tkazishi mumkin. Adabiyotni hech qachon siyosatga qurbon qilish kerak emas. Adabiyotning rivojlanishida mamlakat tarixi mujassam. Adabiyot oldiga qo'ygan asosiy maqsadi yaxshi odamlar tarbiyalash bo'lishi kerak. Buning uchun bo'lsa bevosita san'atdan foydalanish shart"-deya e'tirof etadi. Adabiy siyosatning rivojlanish tendentsiyalari qadimgi davrda boshlangan bo'lsa, ma'rifatchilik davrida alohida tus ola boshladi.

XVIII asrga kelib Shimoliy Amerika, Amerika koloniyalari va umuman G'arbiy Yevropada insonlar yangi hayotga intilib, tobora yangicha fikrash keng tarqab bordi. Yevropa tarixida avvalgi davrlarga nisbatan keskin farq qiluvchi bu davr ma'rifatchilik davri sifatida keng tanilgan hamda ziyolilar qo'llab quvvatlanib, ular orasida qadriyatlariga, mustaqil tafakkur va ilm-fanga e'tibor juda ham kuchaydi.

Ushbu jihatlar ma'rifatchilik adabiyotiga ham keng yo'llarni ochilishiga sabab bo'ldi. Ma'rifatparvarlarning targ'ib etgan adabiyotining turli xususiyatlari bo'lib, bir necha asrlar mobaynida adabiyot siyosiy jihatdan kuchli rahbarlar hamda Rim katolik cherkovi tomonidan belgilab qo'yilgan chegaralarni chetlab o'tdi. Islohot yillarida ham yozuvchilar yangi mazhablarga qanday munosabatda bo'lishni bilmas edilar. Biroq, ma'rifat davrida hokimiyat arboblari endi yaxshi o'lja bo'lgan edilar. Maydonga kirib kelgan yangi avlod yozuvchilari adabiyotning o'z oldiga qo'ygan yangi vazifalari bo'yicha yangicha fikr va qarashlari bilan bir qatorda badiiy asarlardagi yangi mazmun va shakllar bilan ma'rifatchilik adabiyotini boyitdilar. Shunday qilib, Yevropa ma'rifatparvarlari o'zlarning badiiy ijodlarini jamiyatning qayta qurish masalalariga qaratish bilan bir qatorda adabiyotga butunlay yangi vazifalarni yuklashga muvaffaq bo'ldilar (Saidov, 2004, 18).

Garchi ozodlikdan mahrum etish jazosi xavfi bo'lsa-da, Amerika yozuvchilari siyosiy va diniy qarashlarga qarshi chiqishga tayyor edilar. Buning asosiy sababi o'sha davrning so'nggi ilmiy kashfiyotlari edi. Galiley qarashlariga cherkov tomonidan to'sqinlik qilingan bo'lsa-da, Bekon va N'yuton kabi yangicha fikr egalari aql bilan isbotlashlari mumkin bo'lgan zamonaviy kashfiyotlar yaratishga tayyor edilar. Ma'rifatchilik davrida Amerikada savodxonlik darajasi sezilarli ravishda o'sdi.

O'z xohishlari bilan o'qib, bilim olganlar xalq orasida tobora ortib borardi. Bunga asosiy sabab bilimli inson g'oyasi ancha e'tiborga olinadigan bo'ldi. Angliyada ingliz tilidagi lug'atlardan birini yozgan Semuel Jonsonning ishida aniq ko'zga tashlanishi mumkin. U o'zining lug'atida nafaqat so'zlarga ta'riflarni, balki sharhlarni ham taqdim etdi. Unutmaslik lozimki, Yevropa ma'rifatchiligi adabiy yo'nalish emas, balki adabiyot va san'atga o'zining to'liq va har tomonlama ifodasini topgan falsafiy, ijtimoiy, axloqiy konsepsiyadir.

Turkiston ma'rifatchilik davri adabiyotini "milliy uyg'onish" adabiyoti deb yuritilib, asosan jadidchilik tendensiyalariga e'tibor berilgan. Milliy uyg'onish (jadid) adabiyoti XIX asr oxirlarida yuzaga kelgan mazkur harakat g'oyalarining adabiy-badiiy ifodasi edi. Lekin gap shundaki, u jadidchilikning shunchaki bir ko'rgazmasi (illyustradiyasi) bo'lib qolmadi, chinakam adabiyotga aylandi. U yangi adabiyotni boshlab berdi. Avji taraqqiysi 1915-1925 yillarga to'g'ri keldi. Turkistonda ma'rifat targ'ib qilish jadidchilik harakatlari bilan bog'liq bo'lib uning faoliyati maktabdan, maorifdan boshlanib, so'ng matbuot, san'at va siyosatda o'z o'rnini shakllantirdi.

Jadidlarning xalq ma'rifati uchun kurash dasturi uch asosiy yo'nalishni o'z ichiga olgan edi. Ulardan birinchisi yangi usul maktablarini ochish, ikkinchisi turli ma'rifiy jamiyatlar yaratish, uchinchisi bo'lsa iqtidorli va umidli yoshlarni chet elga o'qishga yuborish (Saidov, 2004). Jamiyatning barcha qatlamlarini jalb eta olgan jadidchilik g'oyalari matbuot, maorif va madaniyatni ijtimoiy-siyodiy maqsadlarga moslab chiqdi. Adabiy jarayonda muhim o'zgarishlar sodir bo'lib, yangidan yangi yozuvchi va shoirlar, munaqqid va tarjimonlar maydonga keldi. Maxmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Sulaymon o'g'li –Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Abdulla Avloniy, Muhammadsharif So'fizoda, Hamza Hakimzoda Niyoziy singari o'nlab adabiyot namoyondalari ma'rifatparvarlik yo'nalishidagi adabiyot an'alarini davom qildirib, yangi adabiyotga debocha boshlab berdilar (Yoqubov, 2012).

Yevropa ma'rifatchilik davrida savodxonlik ancha yuqorilab, keng asosga ega bo'lgan jamiyatning ayrim qatlamlarida kitob o'qish sevimli mashg'ulotiga aylandi. Odamlar matbuotdan keladigan ko'plab davriy nashrlar va gazetalarni ko'rish uchun qahvaxonalarga tashrif buyurishdi. Ular o'qish klublariga a'zo bo'lishar yoki kutubxonalardan kitob olib o'qishardi. Jadid ma'rifatparvarlari nafaqat ijodkor, balki jamoat ishlarda faol qatnashuvchi arboblardir ham edilar. Ushbu ma'rifatparvarlar qalamlari bilan bir qatorda ijtimoiy-siyosiy harakatlari bilan ham o'z millatini g'aflatdan uyg'otishga harakat qilishgan.

Insonni gunohkor muvaffaqiyatsizlik sifatida ko'rgan puritanlardan farqli o'laroq, ma'rifatparvar mutafakkirlari inson o'zini o'zi yaxshilashi mumkinligiga amin edilar. Ular adolat va erkinlikka asoslangan baxtli jamiyat yaratishni maqsad qilganlar. Ma'rifatchilik davrining ilg'or ijodkorlaridan Benjamin Franklini alohida e'tirof etish kerak. Chunki Amerika ma'rifatchiligining eng ilg'or g'oyalarini aynan Franklin ijodida kuzatish mumkin.

Markaziy Osiyoning geografik holatiga ko'ra Yevropa mamlakatlari bilan aloqa o'rnatish imkoniyati ancha chegaralangan edi, bu esa o'z navbatida Osiyo mamlakatlari Rossiya, Yaqin va O'rta sharq mintaqalarini vositachi vazifasini bajarishga undadi. Bundan tashqari Xaj safari va turli sayohatlarga borgan Markaziy Osiyo ziyolilari Turkiya, Avg'oniston va boshqa arab mamlakatlaridagi ziyolilardan tajriba almashishdi.

Shunday qilib, Yevropa madaniyati bilan o'zbek ziyolilari bevosita bo'lmasa-da, bilvosita tanishdilar. Avval Turkiya va arab mamlakatlari isloatchilari, undan keyin Rossiya hamda tatar jadidlari, so'ngra ozarbayjon va butun O'rta Osiyo jadidlari dunyoziy bilimlar berishda horijiy tillarni o'rgatishda katta ishlarni amalga oshirdilar, maktablar ochdilar va maorif sohasini isloh qilishda ham o'z mehnatlarini ayamadilar. Adabiyotlarning yangicha yo'nalishdagi namoyandalari qozoq arbobi Abay, arab yozuvchisi Jurji Zaydon, hind yozuvchisi R.Tagor, qrimtatar arbobi I.Gaspiralikabi yozuvchilar o'zbek jadid adabiyotining rivojlanishida o'zlarining ulkan hissalarini qo'shdilar.

Xulosa. Yuqorida keltirilgan siyosiy qarashlar ma'rifatchi adiblarning asarlarida ham o'z aksini topdi. Ko'rinib turibdiki, Amerika adabiyoti ta'sirida yangicha qarash yani axloq odobga chaqirishdagi pand-nasihatlarining o'rniga dedaktizm deb ataladigan ijtimoiy-maishiy muammolarni o'z ichiga olgan hodisa egallay boshladi va bu jarayon o'z navbatida adabiyotdagi, ma'rifiylik, pand-nasihat bilan qo'shib ketdi. G'oyaviy va ma'rifiy o'sish jarayonlarini Amerika ma'rifatchilik davri adiblari bo'lganidek o'zbek jadid adabiyoti vakillari ijodida ham kuzatishimiz mumkin. Aynan milliy adabiy an'alar ma'rifatchilik adabiyotining yo'nalishi, mavzu va mundariyasi, adabiy tur va janrlarning takomillashuviga hizmat qildi.

Turkistonda XX asr boshlari adabiyoti yangicha qarash, yangi ruh va g'oyalarni olib kirdi. Bu davr adabiyotning mavzu doirasi ancha kengaydi va badiiy asarlarda hajviyotning yangi turlari paydo bo'ldi. Davr adiblari millat qayg'usi va uning muammolarini ko'tarib chiqibgina qolmay balki uning

yechimini ham topdilar, ya'ni millat ongi va tafakkurini isloh qilish va shu mazmundagi asarlar yozib zarurligini tushuntirdilar.

Amerika va o'zbek adabiyotida ma'rifatchilik davri ulkan voqealarning guvohi bo'lgan davr hisoblanadi. Shu sababli bu davr tarixda o'chmas iz qoldirdi. Amerika ma'rifatchilik davri adabiyoti o'zining turli tuman siyosiy tendentsiyalari, kashfiyotlari, adabiyotda janrlarning yangi turlarining paydo bo'lishini kuzatadigan bo'lsak, o'zbek milliy adabiyotimizda bo'lsa jahon adabiyoti tajribalaridan kelib chiqib, yangicha ma'rifiy, ilmiy-badiiy jarayonni tashkil etilganini ko'rishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullayev, E. (2017) "Zachem nujna "literaturnaya politika". – Voprosi literaturi, 2017, № 1, C.7-40
2. Baxtin, M. (1979). *Estetika slovestnogo tvorчества*, Moscow 1979.-B. 237.
3. Blaiha, M. (2019). Politics and Literature English Literary Work as a Model. *International Journal of Social Science and Economics Invention*, 5 (01). Available from <https://doi.org/10.23958/ijssci/vol05-i01/92> [Accessed 20 January 2025].
4. Fekete, J. (1986). Literature and Politics/Literary Politics. *Library.dal.ca*. Available from <https://dalspace.library.dal.ca/items/1063ef3c-1256-40d6-a8d7-405267de5f2a> [Accessed 20 January 2025].
5. Izdiham. (2016). Siyaset Ve Edebiyat İlişisini Ünlü Siyasetçi, Yazar Ve Şairlere Sorduk - İzdiham Dergi. *İzdiham Dergi*. Available from <https://www.izdiham.com/siyaset-ve-edebiyat-iliskisini-unlu-siyasetci-yazar-ve-sairlere-sorduk> [Accessed 20 January 2025].
6. Matkurbanova, O. (2022). Adabiyotshunoslikda Adabiy Siyosatning Yuzaga Kelishi. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2 (5). Available from <https://cyberleninka.ru/article/n/adabiyotshunoslikda-adabiy-siyosatning-yuzaga-kelishi> [Accessed 20 January 2025].
7. Philips, D. and Shaw, K. (2013). *Literary Politics*. Springer.
8. Saidov, U. (2004) *Yevropa ma'rifatchiligi va milliy uyg'onish*. –T.: Akademiya, 2004. -B.18
9. Sarah E.L. Bowskill. (2022). *The Politics of Literary Prestige*. Bloomsbury Publishing USA.
10. Yuqobov, I. (2012). *Milliy uyg'onish davri o'zbek nasri*. –T.: Fan va texnologiya, 2012.-B.7

UO'K 81'373.2:81'22

ONOMASTIKADA IDEONIM TUSHUNCHASI VA UNING NAZARIY TADQIQI

M.X.Xujakulova, tayanch doktorant, Osiyo xalqaro universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqolada onomastikaning muhim bo'limlaridan biri bo'lgan ideonimlar tadqiq etilgan. Unda ideonim tushunchasi, nazariy asoslar, tilshunoslar tomonidan ilgari surilgan klassifikatsiyalar batafsil yoritilib, ingliz, o'zbek va rus tillarida ideonimlar qay darajada tadqiq etilganligi aniqlangan. Ideonimlar intellektual va madaniy mahsulotlar - badiiy asarlar, ilmiy ishlar, san'at obyektlari, ommaviy axborot vositalari va bir qator boshqa nomlarni ifodalovchi atoqli otlar sifatida ko'rib chiqilgan. Tadqiqot noqardosh tillardagi materiallar asosida chog'ishtishma tahlil orqali olib borildi.

Kalit so'zlar: onomastika, atoqli ot, ideonim, klassifikatsiya, biblionim, artionim, gemeronim, kompyuteronim, chog'ishtishma tahlil.

Аннотация. В данной статье рассмотрены идеонимы как один из важных разделов ономастики. Подробно описаны понятие идеонимов, теоретические основы, классификации, предложенные лингвистами, а также определён степень изученности идеонимов в английском, узбекском и русском языках. Идеонимы рассмотрены как имена собственные, обозначающие интеллектуальные и культурные продукты — произведения искусства, научные работы, предметы искусства, средства массовой информации и ряд других названий. Исследование проводилось методом сравнительного анализа на основе материалов из разносистемных языков.

Ключевые слова: ономастика, имя собственное, идеоним, классификация, библионим, артионим, гемероним, компьютероним, сопоставительный анализ.

Abstract. This article provides a detailed description of the concept of ideonyms as one of the important sections of onomastics, their theoretical foundations, and the classifications put forward by linguists, and determines the extent to which ideonyms have been studied in English, Uzbek, and Russian. Ideonyms are considered as proper nouns denoting intellectual and cultural products -

works of art, scientific works, art objects, media, and a number of other names. The study was conducted through comparative analysis based on materials from languages with various systems.

Keywords: *onomastics, proper noun, ideonym, classification, biblionym, artionym, gemeronym, computeronym, comparative analysis.*

Kirish. Ushbu tadqiqot doirasida uning negizida turgan sohani aniqlash va tavsiflash tadqiqotning muhim vazifasi demakdir. Onomastika - yunoncha *onomastike* soʻzidan olingan boʻlib, “*nom qoʻyish sanʼati*” degan maʼnoni bildiradi. Ingliz tilshunosi, K.Xaf (C. Hough) taʼkidlaganidek onomastika “eng qadimgi va eng yosh fan”dir. Unga koʻra, “Qadimgi Yunoniston davridan buyon atoqli otlar yoki nomlar insonlarning bir-biri bilan qanday muloqot qilishi va oʻz dunyosini qanday tashkil etishiga oydinlik kiritib, tilni oʻrganishda markaziy oʻrin tutgan... Boshqa tomondan, nomlarning kelib chiqishini oʻrganish yaqinda boshlangan, baʼzi hududlarda XX asrgacha rivojlanmagan, boshqalarida esa bugungi kunda ham shakllanish bosqichida” [4,1]. Demakki, onomastika tadqiqotning doimiy dolzarb sohalaridan biri boʻlib qoladi.

Ideonimlar esa onomastikaning muhim tadqiqot obyekti sifatida oʻrganilishi va toʻliq klassifikatsiyasini shakllantirish mazkur maqolaning markaziga qoʻyilgan va undan koʻzlangan maqsadlar nazariy asoslarni boyitishga xizmat qiladi.

Metodologiya. Tadqiqotda ingliz, oʻzbek va rus tillaridagi ideonimlarni klassifikatsiya qilish va struktur, semantik, pragmatik va funksional xususiyatlariga oid nazariyalarni tahlil qilishda *chogʻishtirma tahlil* ustuvor boʻlib, nazariy manbalardagi taʼrif va yondashuvlarni tavsiflashda *deskriptiv metod*dan foydalanildi. Toʻplangan nazariy maʼlumotlarni misollar bilan izohlashda korpus asosida tanlab olingan badiiy asarlar, filmlar, sanʼat asarlari, gazeta va jurnallarning nomlari qoʻl keldi.

Adabiyotlar tahlili va muhokama. Onomastika keng koʻlamli boʻlib, makro va mikro qatlamlarda oʻrganiladi. Onomastik maydon esa – “barcha nomlarning maʼlum bir sohaga bogʻliqligini ifodalab”, ularni shu tur doirasida guruhlashtirish imkonini beradi [6, 280]. Quyida tavsiflanadigan barcha atoqli otlar guruhiga ingliz, oʻzbek va rus badiiy sanʼatiga mansub nomlardan misollar keltiriladi.

Onomastika fani barcha atoqli otlarni bir necha guruhga ajratib oʻrganadi, quyidagi guruhlar makro qatlamning vakillari:

1. *antroponimiya* – kishilarning nomlari, yaʼni ism-shariflari, laqablari yoki taxalluslari (ing. *William Shakespeare*; oʻzb. *Alisher Navoiy*; rus. *Фёдор Достоевский*);
2. *toponimiya* – geografik obyektlarning nomlari (ing. *Pacific Ocean*; oʻzb. *Orol dengizi*; rus. *Байкал*);
3. *teonimiya* – turli diniy tasavvurlar oid xudolar, maʼbudlar, afsonaviy shaxs va mavjudotlarning nomlari (ing. *Zeus*; oʻzb. *Tangri*; rus. *Посейдон*);
4. *zoonimiya* – hayvonlarga qoʻyiladigan shartli atoqli otlar, laqablar (ing. *Rex*; oʻzb. *Qoplon*; rus. *Барс*);
5. *kosmonimiya* – fazoviy boʻshliq hududlari, galaktikalar, burjlar va boshqalarning ilmiy va xalq orasida tarqalgan nomlari (ing. *Andromeda galaxy*, oʻzb. *Savr burji*, rus. *Млечный путь*);
6. *astronimiya* – osmon jismlari, planeta va yulduzlar nomlari (ing. *Mars*; oʻzb. *Zuhro*; rus. *Сатурн*);
7. *realionimlar* - avval va hozir mavjud boʻlgan obyektlarning nomlari (ing. *Titanic*; oʻzb. *Registon*; rus. *Кремль*);
8. *mifonimlar* - xayoliy va toʻqima obyektlarning nomlarini bildiradi (ing. *Hogwarts*; oʻzb. *Koʻhi Qof*; rus. *Атлантида*) [1, 5].

Onomastikada yuqorida keltirilgan guruhlardan tashqari bir qancha mikro guruhlar ham mavjud. Rus tilshunosi, N.V.Podolskayaga koʻra, ideonimlar aynan realionimlar tarkibiga kiradi [7, 13]. Biroq, Ye.V.Knish va A.V.Superanskaya ideonimlarni alohida makro guruh sifatida tadqiq etishgan. Ularning ishlarida ideonim – “sanʼat asarlari, adabiy matnlar, spektakllar, filmlar va boshqa intellektual mahsulotlar nomlarini ifodalovchi atoqli otlar sifatida talqin qilinadi” [8, 212].

Ingliz tilshunosligida onomastika sohasida ancha keng tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, antroponimiya va toponimiya eng yirik guruhlar hisoblanadi va qolgan barcha guruhlar mikro qatlamda tahlil qilingan. Jumladan, Saymon Teylorning *“Joy nomlarini tadqiq qilish metodologiyalari”* asari toponomastika tadqiqotlari bilan bog'liq amaliyotlarni umumiy nuqtai nazardan tahlil qilishga qaratilgan bo'lsa, Svante Strandbergning *“Daryo nomlari”*, Peter Drummondning *“Tog' va tepalik nomlari”* va Peder Gammeltoftning *“Orol nomlari”* tabiiy geologik xususiyatlarning nomlanishiga bag'ishlangan. Ko'plab boshqa asarlar sivilizatsiyaning qo'shimcha mahsulotlarini nomlashga qaratilgan. Ular orasida Kerol Xafning *“Aholi punktlari nomlari”*, Julia Kunning *“Qishloq nomlari”*, Gay Puzeining *“Samolyot nomlari”*, Richard Coatesning *“Temir yo'l lokomotivlari nomlari va poyezd nomlari”*, Malkolm Jonsning *“Kema nomlari”* va Mark Aleksandrning *“Astronomik nomlar”*, Adrian Koopmannning *“Uy-joy nomlari”*, Berti Neetlingning *“Ko'cha nomlari: O'zgaruvchan shahar landshafti”* kabi son-sanoqsiz asarlar mavjud. Shuningdek, Stefan Brinkning *“O'zlashtirilgan nomlar va nomlanishdagi o'xshashlik”* asarida nom berish strategiyalarini tahlil qilgan. Badiiy asarlar nomlari ingliz tilshunosligida asosan *“Adabiy onomastika”* deb yuritilib, bu yo'nalishda Grant W. Smithning *“Adabiy onomastikaning nazariy asoslari”* kitobida madaniy va intellektual mulklarning nomlanish xususiyatlarini yoritib bergan [5, 120;122]. Biroq ingliz tilshunosligida *“ideonim”* atamasining o'zi deyarli uchramaydi. Negaki, tadqiqot obyektining o'zagiga *“onim”* qo'shish orqali (ideonim, filmonim, gemeronim) yangi so'zlar yasash va guruhlashtirishda rus tilshunoslari faolroq bo'lishgan.

Rus tilshunosligida ayniqsa ideonimlarni klassifikatsiya qilish borasida keng ko'lamli ishlar olib borilgan. Xususan, N.V.Podolskaya (1988), O.V.Superanskaya (2007), M.M.Torchinsky (2008; 2010), D.G.Buchko (2012), O.O.Vasilyeva, (2016; 2018) va bir qator olimlar tipologik guruhlashtirish uchun takliflar berishgan. Ideonimlarning batafsil denotativ-nominativ klassifikatsiyasi 2010-yilda M.M.Torchinskiy tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, quyidagi guruhlardan tashkil topgan:

1. *“artionimlar – san'at asarlarining nomlari (ing. Mona Lisa; o'zb. Temuriylar davri miniatyuralari; rus. Девятый вал);*
2. *biblionimlar – og'zaki va yozma matnlar nomlari (ing. Pride and Prejudice; o'zb. O'tkan kunlar; rus. Преступление и наказание);*
3. *gemeronimlar – ommaviy axborot vositalarining nomlari (ing. The Times; o'zb. Xalq so'zi; rus. Известия);*
4. *poetonimlar – badiiy matn ichida yaratilgan nomlar (ing. Sherlock Holmes; o'zb. Otabek va Kutush; rus. Евгений Онегин);*
5. *artifragmentonimlar – san'at asarlarining o'zini nomi emas, balki tarkibida tilga olingan nomlar (ing. Excalibur; o'zb. Boychibor; rus. Обломовка), va*
6. *xrononimlar – vaqt oraliqlarining nomlari (ing. Renaissance; o'zb. Shayboniylar davri; rus. Великая отечественная война)” [6, 124].*

Biroq, xrononimlar hodisa va vaqt oraliqlarini ifodalashi va insonning ma'naviy yoki intellektual ijodi mahsuliga aloqador emasligi isbotlangan. Poetonimlar ham asosan adabiy denotatlar yoki belgilar – joy nomlari, qahramonlar, vaqtni ifodalagan holda, antroponim, toponim yoki boshqa guruhlariga o'xshashligi ko'zda tutilib, ularni ideonimlar guruhidan chiqarib tashlash fikri maqullangan. Keyinchalik, bu tasnifdagi nomutanosibliklar inobatga olinib, O.O.Vasilyeva (2018) tomonidan boshqa klassifikatsiya ilgari surilgan. Unga ko'ra, ideonimlarning birinchi eng yirik guruhi – *artionimlar* bo'lib, u o'z ichiga:

- *tasvir onimlari (imageonyms)* – rasm, dastgohli rangtasvir, monumental rangtasvir, dekorativ devor bo'yash, miniatyura, grafik rangtasvir, ikona, mozaika va fresko tasvirlari, skulptura tasvirlarining nomlari (ing. The Starry Night; o'zb. Jaloliddin Manguberdi haykali; rus. Троица – икона Рублёва);

- *sahna onimlari (sceneonyms)* – opera va teatr, myuzikl, ko'ngilochar tadbirlar, shou dasturlar, balet, konsert, sirk tomoshalarining nomlari (ing. Phantom of the Opera; o'zb. Layli va Majnun baleti; rus. Лебединое озеро);

- *musiqiy onimlar (musiconyms)* – qo'shiqlar, instrumental musiqiy asarlar, musiqiy to'plamlar kabi musiqiy kompozitsiyalarning nomlari (ing. *Bohemian Rhapsody*; o'zb. *Tanovor*; rus. *Мамушка Земля*), va

- *filmonimlar (filmonyms)* – kinofilmlar, seriallar, multfilmlar, axborot dasturlari, television ko'ngilochar dasturlar, shou dasturlar va turli ta'lim dasturlarining nomlarini oladi (ing. *Inception*; o'zb. *Abdullajon*; rus. *Брам*).

Ideonimlarning ikkinchi yirik guruhini *biblionimlar* (ing. *The Great Gatsby*; o'zb. *Mehrobdan chayon*; rus. *Тихий Дон*) tashkil etadi. Unda barcha adabiy asarlar va to'plamlar, jurnalistika asarlari, gazeta va jurnal materiallari, rasmiy hujjatlar va to'plamlar, ilmiy ishlar va to'plamlarning nomlari mujassamlashgan. Shuningdek, uchinchi yirik guruh - ommaviy axborot vositalarining nomlari bo'lgan *gemeronimlar* tarkibida bosma axborot vositalari (*pressonimlar* - ing. *The Guardian*; o'zb. *Hurriyat*; rus. *Наука и жизнь*) va elektron axborot vositalari (*elektronimlar* – ing. *BBC*; o'zb. *O'zbekiston 24*; rus. *Первый Канал*)ning nomlarini o'ganishni M.M. Torchinsky (2010) taklif etgan [6, 131-132]. Pressonimlarga gazeta va jurnal nomlari, almanaxlar va byulleten nomlari, elektronimlarga television va radio kanallar nomlari, saytlar nomlari kiritilgan. So'nggi guruh *kompyuteronimlarga* operatsion tizimlar, kompyuter dasturlari va o'yinlar (ing. *Windows*; o'zb. *UzIMEI mobil qurilmalarni ro'yxatdan o'tqazish tizimi*; rus. *Астра Лунукс*)ga berilgan nomlar taalluqli sanaladi. Ushbu kalssifikatsiya so'nggi yillarda taklif qilingan mukammal model sifatida baho berish mumkin. Chunki unda hozirgi kungi kunga qadar berilgan tasniflardagi barcha kamchiliklar to'ldirilgan va izchil asoslab berilgan.

So'nggi yillarda o'zbek tilshunosligida e'tibor markaziga tushayotgan bo'lsada, ideonimlar haligacha eng kam taqdid qilingan onomastik guruhlardan biri sifatida saqlanib qolmoqda. Shunga qaramay, ideonimlarni tasniflashga qaratilgan ilmiy ishlarni o'zbek tilshunosligida ham uchratishimiz mumkin. Misol tariqasida N.Muhiddinova va R.S.Nuritdinovalarning "Ideonimlarning leksik va semantik xususiyatlari"ga bag'ishlangan maqolalarida keltirilgan klassifikatsiyada boshqa bir qator guruhlarini, xususan, *ktematonim*, *xrematonim* va *geortonimlar* yuqorida aytib o'tilgan "onim"larga qo'shimcha qilinganini ko'rishimiz mumkin [2, 48]. "Xalq tarixi, madaniyati uchun ma'lum ahamiyatga molik bo'lgan ba'zi nodir qurollar, asbob-uskunalar, buyumlarning atoqli otlari *ktematonimlar*" deb ataladi. Ayrim ilmiy ishlarda esa bu toifadagi materiallar *xrematonimlar* deb ham yuritiladi. Demakki, bu ikki guruhni alohida guruh sifatida emas, balki bir toifaga mansub guruhning sinonimik nomlari sifatida qabul qilish maqsadga muvofiqdir. Bu turdagi manbalarga ing. *Rosetta Stone*; o'zb. *Jaloliddin Manguberdi qilichi*; rus. *Шанка Мономах* kabi tarixiy-madaniy buyumlarni misol keltirishimiz mumkin. Ideonimlarga oid tadqiqotlar so'nggi yillarda o'zbek tilshunosligida ham oshib borayotgani avvalombor yutug'imizdir. Negaki, azaldan predmetlarning nomlanish xususiyatlari tilshunoslikning eng dolzarb masalalaridan biri bo'lib kelgan.

Natijalar. Ushbu tadqiqot doirasida ingliz, o'zbek va rus tillaridagi ideonimlarga oid nazariy manbalar, mavjud klassifikatsiyalar hamda turli sohalarga mansub nom birliklari chog'ishtirma tahlil asosida o'rganildi. Olingan natijalar quyidagi ilmiy xulosalarni shakllantirish imkonini berdi.

Birinchidan, ideonimlar onomastik tizimda alohida nominativ qatlamni tashkil etishi asoslandi. Ular realionimlar tarkibiga kiritilishi yoki mustaqil makroguruh sifatida ajratilishi masalasida turli yondashuvlar mavjud bo'lsa-da, zamonaviy tadqiqotlarda ideonimlarni mustaqil guruh sifatida tasniflash ilmiy jihatdan asosliroq ekani aniqlandi. Chunki ideonimlar denotativ jihatdan moddiy obyekt emas, balki intellektual va madaniy mahsulotlarni nomlaydi.

Ikkinchidan, rus tilshunosligida ideonimlarning eng batafsil va izchil klassifikatsiyalari ishlab chiqilgani aniqlandi. Xususan, *artionim*, *biblionim*, *gemeronim*, *filmonim* va *kompyuteronim* kabi tarmoqlangan klassifikatsiya modeli ideonimlarning qamrov doirasini to'liqroq aks ettiradi. Avvalgi tasniflarda ideonim tarkibiga kiritilgan ayrim birliklar - *xrononim* va *poetonimlar* - semantik va denotativ xususiyatiga ko'ra boshqa onomastik guruhlariga yaqinligi sababli ideonim doirasidan chiqarilishi lozimligi asoslandi.

Uchinchidan, ingliz tilshunosligida ideonim termini keng qo'llanmasligi, biroq mazmunan shu guruhga kiruvchi nomlar adabiy onomastika va media nomlari yo'nalishlarida faol o'rganilishi

kuzatildi. Demak, terminologik farq mavjud bo'lsa-da, tadqiqot obyekti sifatida ideonimik birliklar ingliz ilmiy ishlarda ham yetarlicha qamrab olingan.

To'rtinchidan, o'zbek tilshunosligida ideonimlarga oid tadqiqotlar son jihatdan kamroq bo'lsa-da, so'nggi yillarda ularni tasniflash va leksik-semantik xususiyatlarini ochib berishga qaratilgan ishlar soni ko'payishi kuzatilmoqda. Ayrinim ishlarda ktematonim/xrematonim va geortonim kabi qo'shimcha guruhlarining ideonimlar bilan bog'lab talqin qilinishi kuzatildi hamda bu terminlarning o'zaro sinonimik qo'llanishi mavjudligi belgilandi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ideonimlar onomastikaning mustaqil va muhim tarkibiy qatlamlaridan biri bo'lib, ular insoniyatning intellektual va madaniy faoliyati mahsuli bo'lgan obyektlar nomlarini ifodalovchi atoqli otlar tizimini tashkil etadi. Ideonim tushunchasining nazariy talqinlari turli tilshunoslik maktablarida har xil yondashuvlar asosida izohlangan bo'lsa-da, ularning umumiy jihati - badiiy, ilmiy, san'at va raqamli mahsulotlar nomlarini yagona tizimga birlashtirishidir.

Umuman olganda, ideonimlar tilning nominativ imkoniyatlarini, madaniy axborotni kodlash va uzatish qobiliyatini yoritishda muhim manba hisoblanadi. Ularni chog'ishtirma va korpus asosida o'rganish kelgusida onomastika, tarjimashunoslik va pragmalingsvistika yo'nalishlarida yanada chuqur ilmiy natijalarga erishish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Matnazarov M., Ro'zimova G. *Onomastika: o'quv-uslubiy majmua*. – Urganch: Urganch davlat universiteti, 2022. B 5-6.
2. Muhiddinova, N. Ideonimlarning leksik va semantik xususiyatlari // *Ilm-fan va innovatsiya: ilmiy-amaliy konferensiya materiallari*. — 2018. B. 47–48. — DOI: 10.5281/zenodo.17511711.
3. Xujakulova, M.X. Zamonaviy tilshunoslikda ideonimlarning chog'ishtirma tadqiqi: filmonimlar onomastik maydon birligi sifatida. — 2025. TADQIQOTLAR, 76(6), B. 45-50. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18009464>
4. Nordquist, R. *Onomastics Explained* // *ThoughtCo*. — Updated July 03, 2019. — URL: <https://www.thoughtco.com/onomastics-names-term-1691450> (accessed Feb. 7, 2026).
5. Robbins, D.D. *The Oxford Handbook of Names and Naming* // *Names: A Journal of Onomastics*. 2018. — Vol. 66(2). Pp. 119–122.
6. Vasilyeva, O. Denotative-Nominative Typology of English Ideonyms // *Odessa Linguistic Journal*. Odessa, Ukraine, National University "Odessa Law Academy", 2018. — DOI: 10.32837/2312-3192/12/1
7. Подольская, Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Н.В. Подольская. – М.: Наука, 1978. – 13 с.
8. Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного. Изд. 2-е, испр. - М.: URSS: ЛКИ, 2007. – 212-280 сс.

UO'K 81'25:81'373.23:811.111:811.512.161:929

ABU RAYHON BERUNIYNING “OSOR UL-BOQIYA” ASARI VA UNING INGLIZ TILIGA TARJIMASIDA SHARQ ANTROPONIMLARINING INGLIZ TILIGA TARJIMASI TAHLILI

*Sh.E.Xusainova, o'qituvchi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
Urganch*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abu Rayhon Beruniyning “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgirliklar” asarining asl tildan ingliz tiliga tarjima qilish jarayonida duch kelgan o'hshashlik va farqli tomonlari ko'rsatib o'tiladi. Jumladan ma'lum sohaga oid so'zlarning yani tarixiy shaxslarning ismlarini o'g'irishda o'zbek va ingliz tillarida qanday ifodalanganligi sabablarga tayangan holda tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: anomastik birliklar, antroponimlar, “abu”, “al”, “ibn”, tarixiy realiyalar, o'g'il, ota, nisba, ism, nasab, kunya, tarjima uslublari.

Аннотация. В данной статье будут рассмотрены сходства и различия, выявленные в процессе перевода книги Абу Райхана Беруни «Реликвии древних народов» с языка оригинала на английский. В частности, будет проанализировано, как слова, относящиеся к определенной области, а именно имена исторических деятелей, выражаются на узбекском и английском языках, исходя из причин этого.

Ключевые слова: *anomastik birliklar, antroponimlar, “abu”, “al”, “ibn”, tarixiy realiyalar, o'g'il, ota, nisba, ism, nasab, kunya, tarjima uslublari.*

Abstract. *This article will show the similarities and differences encountered in the process of translating Abu Rayhan Beruni's "Relics of Ancient Peoples" from the original language to English. In particular, it will analyze how words related to a certain field, namely the names of historical figures, are expressed in Uzbek and English, based on the reasons.*

Key words: *anomastik birliklar, antroponimlar, “abu”, “al”, “ibn”, tarixiy realiyalar, o'g'il, ota, nisba, tarjima uslublari.*

Barchamizga ma'lumki bugungi kunda ajdodlarimiz qoldirgan boy merosni o'rganishga katta e'tibor qaratilyotgani asnosida bu borada ko'plab imkoniyatlar yaratib berilyapdi. Ushbu shart-sharoitlardan unumli foydalangan holda bu borada amalga oshirilayotgan ishlar ko'lamining ortagani ham hech kimga sir emas. Shu jumladan dunyo ilm fani taraqqiyotiga o'zining ulkan hissasini qo'shgan ajdodlarimizdan biri bo'lmish Abu Rayhon al-Beruniyning “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asari o'zining ahamiyati va qimmatini shu bugungacha qanchalik o'rganilmasin saqlab qolgan.

Bilamizki tarjima jarayonida bir tilda konkret ifodalangan narsa hodidasa ikkinchi tilga umumiy umumiy yoki aksincha umumliydin konkret tarrima qilish orqali berilgan bo'lishi mumkin. Bu albatta tarjimonning tajriba mahorati bilan bir qatorda uning tarjima qilish ulubi va asl matndan chiqargan hulolasiga bo'g'liq. Shuni ham takidlash kerakki tarjima qilish jarayonida ikki tilning grammatik, stilistik, leksik va fanetik kabi jihatlardan nomutanosisibliklari va o'hshashlik tomonlari mavjud bo'lib bu omillar har qanday matnni boshqa tilga o'girish paytida juda muhim ro'l o'ynaydi. bir so'z bilan aytganda, lingvokulturologik, sotsiolingvistik va psixolingvistik faktlarni taqdim qiladi. Shu kabi muammolar Abu Rayhon Beruniyning “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarini o'zga tilga tarjima qilish jarayonida ham o'z tasirini ko'rsatib asl matn yani arab-tilida yozilgan manba va ingliz tilidagi variant orasida ba'zi o'zgarishlarni ko'rishimiz munda bo'ladi.

Abu Rayhon Beruniyning mashhur asari “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” Sharq xalqlari tarixi, taqvimlari va madaniyati haqida juda muhim ilmiy manbalardan biridir. Asarda sharq xalqlariga xos bo'lgan **murakkab ism tizimi** keng qo'llanilgan. O'rta asr musulmon dunyosida insonning ismi odatda bir necha elementlardan tashkil topgan: shaxsiy ism (ism), nasab (otasining yoki ajdodining ismi), kunya (Abu shaklidagi laqab) hamda nisba (insonning kelib chiqishi yoki yashagan hududini bildiruvchi qo'shimcha). Ushbu tizim tarixiy shaxslarning kelib chiqishi, oilaviy nasabi va ijtimoiy maqomini ko'rsatishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Bu asarda Beruniy ko'plab onomastik birliklar ya'ni tarixiy shaxslar, payg'ambarlar, podshohlar va olimlarning ismlarini **eski sharqona nomlash an'anasi** asosida keltiradi. Keyinchalik bu asar arab tilidan ingliz tiliga tarjima qilinganda, ismlarni yozish uchun **transliteratsiya** (ya'ni arab yozuvidagi tovushlarni lotin harflari bilan ifodalash) usuli qo'llanilgan. Quyida shu jarayon qanday amalga oshirilgani haqida batafsil tushuntirish berishga harakat qilamiz. Beruniyning mashhur asari ingliz tiliga XIX asrda tarjima qilingan. Tarjimada barcha tarixiy nomlar arabcha shakliga yaqin transliteratsiya bilan yozilgan. Masalan: Abu Rayhan al-Biruni, Muhammad ibn Musa, Yahya ibn Khalid kabi. Bu usul Sharq tarixini o'rganishda eng ko'p qo'llanadigan ilmiy uslub hisoblanadi.

Avvalo sharqona ism tuzilishining asosiy qismi bo'lmish “ibn” so'zini oladigan bo'lsak islomiy va arab an'alarida insonning to'liq ismi ko'pincha bir nechta qismlardan iborat bo'lib ular quyidagilardan iborat:

- ism
- otasining ismi (**ibn** orqali)
- ba'zan bobosining ismi
- nisba (kelib chiqishi yoki yashagan joyi)

Birinchi o'rinda **“Ibn” (ابن)** so'zini oladigan bo'sak bu so'z arab tilida **“o'g'li”** degan ma'noni bildiradi. Sharqona ism tizimida eng ko'p uchraydigan elementlardan biri **“ibn”** so'zidir. Beruniy o'z asarida tarixiy shaxslarni aynan shu shaklda yozadi. Masalan arabcha yozuvda “Muhammad ibn Abdulloh” ingliz transliteratsiyasida “Muhammad ibn Abd Allah” deb beriladi. Ba'zi tarjimalarda

esa talaffuzga yaqin qilib “Muhammad bin Abdullah” deb ham berilgan joylarni uchratishimiz mumkin. Shuning uchun ingliz tilidagi ilmiy asarlarda **“ibn”**, **“bin”**, **“ben”** shakllari uchraydi. Lekin bularning barchasining ma’nosi bir xil bo’lib - “falanchining o’g’li” degan ma’noni bildiradi. Bu farqlar arab tilidagi talaffuzni lotin yozuvida ifodalash usullarining turlicha bo’lishi bilan bog’liq. Beruniy asarining ingliz tilidagi tarjimalarida ham aynan shu uslub qo’llanilgan. Masalan, mashhur matematik va tabiatshunos olim Al-Khwarizmi ning to’liq ismi arab manbalarida “Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy” tarzida beriladi. Ingliz transliteratsiyasida esa u “Muhammad ibn Musa al-Khwarizmi” shaklida yoziladi. Bu yerda “ibn” so’zi tarjima qilinmaydi, balki asl shakliga yaqin holda saqlanadi.

Ikkinchidan sharqona ism tizimining yana bir muhim elementi “Abu” qo’shimchasi bo’lib sharqona ismlarda yana bir muhim elementlardan hisoblanadi. Bu so’z “ota”, “falanchining otasi” degan ma’nolarni bildiradi. Masalan Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino kabi mashhur ismlarda buni yaqqol misolini ko’rishimiz mumkin. Ushbu ismlarni ingliz tiliga transliteratsiya qilinganda “Abu Rayhan al-Biruni”, “Abu Ali Ibn Sina” shaklida o’tkaziladi. Bu yerda **“Abu”** ismning bir qismi sifatida qoldiriladi va tarjima qilinmaydi. Chunki bu laqab yoki kunya hisoblanadi.

Uchunchidan **“Al-”** nisba qo’shimchasi bo’lib sharq olimlarining ismlarida ko’pincha **“al-”** qo’shimchasi ham bo’ladi va bu o’sha odamning kelib chiqishi yoki shaxning yashagan joyini bildiradi. Masalan Abu Rayhon Beruniyning nomidagi “al-Biruni” qismi uning Xorazm hududidagi Berun (Kat) atrofidan kelib chiqqanligini ko’rsatadi va shaxar chekkasida yashovchi degan ma’nolarni anglatadi. Shuning uchun ingliz tilida Abu Rayhan al-Biruni deb yoziladi. Bu shakl tarjima qilinmaydi, balki asl talaffuzga yaqin transliteratsiya qilinadi. Ana endi aynan Abu Rayhon Beruniyning “Asor ul-Boqiya” asarida keltirilgan atoqli otlar yani tarixiy shaxslarning ismlarning tarjimalariga to’htaladigan bo’lsak ularning ingliz tiliga o’girilishini bir nechta guruhlariga bo’lib tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. Beruniy asarida ko’plab tarixiy shaxslar tilga olinadi. Ingliz tarjimalarida ular quyidagicha yozilgan.

1-Payg’ambarlar ismlari: Musa ibn Imron - Moses ibn Imran, Isa ibn Maryam -Jesus ibn Maryam deb tarjima qilingan. Bu yerda diniy shaxslar ingliz tilida tanilgan nom bilan beriladi, lekin nasab qismi saqlanadi.

2-Islom olimlari ismlari: Ibn Sina: arabchada “Abu Ali ibn Sino” inglizchada “Abu Ali Ibn Sina” yoki “Avicenna” (g’arbiy tarixiy shaklida). Al-Khwarizmi: arabchada “Muhammad ibn Musa al-Xorazmiy” inglizchada “Muhammad ibn Musa al-Khwarizmi” deb tarjima qilingan.

Tabiiyki savol tug’iladi nega ingliz tarjimalarida ismlar to’liq tarjima qilinmaydi. Buning sabablarini o’rganadigan bo’lsak sharq tarixiy manbalarini ingliz tiliga o’girishda odatda to’liq tarjima emas, transliteratsiya ishlatilishining guvohi bo’lamiz va buning buning bir necha sababi bor. Ushbu sabablardan biri bu tarixiy aniqlikni saqlash bo’lib agar ism tarjima qilinsa, asl shakli yo’qolib ketadi. Undan keyin ilmiy standartlar bo’lib sharqshunoslik (oriental studies) fanida ismlar ko’pincha asl shaklga yaqin yoziladi. Bundan tashqari nasab tizimini saqlash “Ibn”, “Abu”, “al-” kabi qismlar insonning kelib chiqishini ko’rsatadi. Demak Abu Rayhon Beruniyning Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar asarini ingliz tiliga tarjima qilishda sharqona ism tuzilishi asosan transliteratsiya usuli bilan saqlab qolingan. Shuning uchun: **ibn / bin / ben** — “o’g’li”, **abu** — “ota”, **al-** — kelib chiqish yoki nisba kabi elementlar ingliz tilida ham deyarli o’zgartirilmasdan yoziladi. Bu usul Sharq tarixiy shaxslarining asl nasab tizimi va madaniy kontekstini saqlash imkonini beradi.

Ushbu tahlil shuni ko’rsatadiki, Zaxau matnga jiddiy yondashgan. U har bir so’zning vaznini o’lchab, qachon begonalashtirish (foreignization) va qachon o’zlashtirish (domestication) kerakligini chuqur filologik intuitsiya bilan his qilgan holda tarjima jarayonini boshqargan.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak ko’plab buyuk bobokalonlarimiz qatori Al- Beruniyning boy merosini qancha chuqur o’rganganimiz sari shuncha yangidan yangi ma’lumotlar va bugungi kun ilm fani rivoji uchun dolzard bo’lgan qirralari kashf bo’lib boraveradi. Bundan ko’rinib turibdiki ilm fan borasida hozirgi kunda qilinayotgan yangiliklar va kashfiyotlarning barchasini negizini o’rganib chiqadigan bo’lsak ularning asosini bundan bir necha arslar oldin ota-bobolarimiz tomonidan qilingan ishlar tashkil qilishiga yana bir amin bo’lamiz. Ayniqsa “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”

asarida astronomiya va tariximiz borsida berilgan ma'lumotlar o'zining ahamiyatini yo'qotmagan va nafaqat filologiya balki ko'plab soxalarda juda muhim ro'l o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abu Rayhon Beruniy. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar (Osor ul-boqiya). – Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Beruniy A.R. Tanlangan asarlar. 1-jild. – Toshkent: Fan, 1968.
3. Jo'rayev N. Tarix falsafasining nazariy asoslari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
4. Orislanova H. Abu Rayhon Beruniyning “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asaridagi ayrim antroponimlarning grammatik tuzilishi // Modern Education and Development jurnali, 2025.
5. Mirzaxmedova O. Abu Rayhon Beruniyning “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarida ayrim astionimlar xususida // Filologiya masalalari – yosh tadqiqotchilar nigohida, 2023.
6. Tilovboyeva M. Abu Rayhon Beruniyning “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarining tarix faniga qo'shgan hissasi // Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi jurnali, 2025.
7. Eduard Sachau (trans.). The Chronology of Ancient Nations. London: W.H. Allen & Co., 1879.
8. Abu Rayhon Beruniy. The Chronology of Ancient Nations. Translated and edited by E. Sachau. London, 1879.
9. Kennedy E.S. A Survey of Islamic Astronomical Tables. Philadelphia: American Philosophical Society, 1956.
10. Bosworth C.E. Al-Biruni and the Study of Non-Islamic Civilizations. Journal of the Royal Asiatic Society.
11. Saliba G. Islamic Science and the Making of the European Renaissance. MIT Press, 2007. Abu Rayhon Beruniy ilmiy merosi haqida maqola – Science and Education jurnal sayti.
12. “Abu Rayhon Beruniyning asarlarida xronologiya” – ilmiy maqola.
13. “Osor ul-boqiya – Beruniydan qolgan yodgorlik” maqolasi – Islom sivilizatsiyasi markazi sayti.
14. “Abu Rayhon Beruniy haqida” – Oyina.uz portali.
15. Beruniy asarining yaratilishi va nashr tarixi haqida ma'lumot.

UO'K 82.0:916(73)"19"

NATIONAL AND CULTURAL IDENTITY IN 20TH-CENTURY AMERICAN LITERATURE

S.B.Yadigarova, PhD, Termez University of Economics and Service, Termez

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot XX asr Amerika adabiyotida shakllangan milliy va madaniy identifikatsiya hamda uning dinamik xususiyatlariga qaratilgan. Maqolaga ko'ra, AQSh identifikatsiyasi statik emas, balki vaqt o'tishi bilan tarixiy voqealar, ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar ta'sirida rivojlanib boradi. Tadqiqotda Stuart Hall, Edward Said va Homi K. Bhabha nazariy qarashlariga tayanilib, identifikatsiya reprezentatsiya, diskurs va gibridlik orqali shakllanishi ko'rsatib beriladi. Xulosa sifatida, XX asr Amerika adabiyoti identifikatsiyani nafaqat aks ettiruvchi, balki uni shakllantiruvchi vosita sifatida namoyon bo'lib, uning murakkabligi, ziddiyatlari va uzluksiz rivojlanishini ochib beradi.

Kalit so'zlar: Amerika adabiyoti, reprezentatsiya, nazariy yondashuv, diskurs, gibridlik, ziddiyatlar, uzluksiz rivojlanish.

Аннотация. Данное исследование посвящено национальной и культурной идентичности, сформировавшейся в американской литературе XX века, а также её динамическим характеристикам. Согласно статье, идентичность США не является статичной, а развивается со временем под влиянием исторических событий, социальных и культурных изменений. В работе используются теоретические подходы Stuart Hall, Edward Said и Homi K. Bhabha, чтобы показать, что идентичность формируется через репрезентацию, дискурс и гибридность. В заключении отмечается, что американская литература XX века выступает как отражением, так и средством конструирования идентичности, раскрывая её сложность, противоречия и постоянное развитие.

Ключевые слова: американская литература, репрезентация, теоретический подход, дискурс, гибридность, противоречия, постоянное развитие.

Abstract. This study focuses on the national and cultural identity developed in 20th-century American literature and its dynamic characteristics. The US identity is not static rather it evolves with time through events, social changes and cultural changes according to this article. The paper uses the theoretical standpoint of Stuart Hall, Edward Said, and Homi Bhabha to show that identity is constructed through representation, discourse and hybridity. the paper concludes that twentieth-

century American literature serves both as a reflection and a construction of identity, revealing its complexity, contradictions, and ongoing evolution.

Key words: *american literature, representation, theoretical standpoint, discourse, hybridity, contradictions, ongoing evolution.*

The twentieth century marked a period of profound transformation in American society, shaped by rapid industrialization, urbanization, immigration, and major historical events such as the World Wars and the Civil Rights Movement. These changes significantly influenced American literature, making it a powerful medium for exploring questions of identity, belonging, and cultural diversity.

One of the central themes in 20th-century American literature is national and cultural identity. Writers increasingly sought to define what it meant to be “American” in a society characterized by multiculturalism and social complexity. Literary works of this period often reflect tensions between assimilation and cultural preservation, tradition and modernity, as well as individual and collective identities[1].

The twentieth century in the USA has experienced a change that reshaped national and cultural identity in different aspects. Rapid economic growth after World War II, significant changes in the social structure, and civil rights movements shaped consciousness. In this way, writers utilized literature to reinterpret the definition of America. It not only reflected social realities but also participated in constructing new forms of cultural and national self-understanding.

American identity has always been fluid and varied. On the contrary, it possesses diversity, contradiction and constant negotiations. The United States, a country of immigrants and cultural diversity, did develop a tradition of letters that reflected different voices. Twentieth-century literature thus presents not a single national identity but a complex and evolving national identity that takes shape in response to historical and cultural changes[2].

Modern theories of identity perceive it to be constructed and dynamic. According to Stuart Hall, cultural identity is not something that can be fixed, but rather is constantly produced through processes of representation and historical materialism. Such an argument is especially relevant where American literature is concerned, for the depiction of identity is a fluid and unstable only because of the ever-changing dynamics of society.

Edward Said shows us how cultural identity is formed through discourse and representation, pointing out how a literature creates images which characterise cultural groups. In the case of America, it shows us the stresses and strains of the leading groups with the other groups.

Homi K. Bhabha goes on to theorize that identity is a product of cultural interaction and negotiation, leading to the concept of hybridity. In America, hybridity is also an important issue in the arts and American literature[3].

Modernism – a literary movement that emerged in the early 20th century and reflected a sense of fragmentation and uncertainty of the modern world. Authors like Ernest Hemingway, William Faulkner, and F. Scott Fitzgerald examined alienation and disillusionment in a rapidly changing world through the lens of the socialistic change.

Hemingway shows us the struggle of man to create meaning when faced with the unnecessary pain of existence. Faulkner, meanwhile, looks back to attain an identity for the American South. Fitzgerald, by contrast, critiques the illusion of success and the moral emptiness of the American Dream. In their work, each author demonstrates how identity in modernist literature is not stable but fractured due to historical experience[4].

Many American books of the 20th century reveal the American Dream as an integral part of the identity of the nation. It stands for the faith in opportunities, success and upward mobility. Many literary works, however, dissect this ideal, revealing the shortcomings surrounding the idea.

American Dream in The Great Gatsby analysis Essay: In Fitzgerald’s The Great Gatsby, the American Dream has been made desirable, but cannot be attained. Other writers similarly show how that ideal fails marginalised groups, through such themes as inequality and social injustice. These representations call into question the dominant narratives of who is American and who is not.

During the latter half of the 20th century, ethnic and minority literatures began emerging which would be instrumental in refiguring American cultural identity. At 20 words, the input highlights minorities and the aftermath which led to diversity in writing while creating an agenda at the same time[5].

Writers like James Baldwin and Toni Morrison examined the legacy of racism and how it functions, along with the impact on the society at large. The works challenge prevailing depictions that dominate and broaden the interpretation of what constitutes American identity going beyond the single characterisation.

This change indicates a greater shift in American literature from a national narrative to a more diverse literature of identity.

In the late twentieth century, globalization further complicated the concept of identity. Increased cultural exchange and transnational connections led to the emergence of hybrid identities that transcend national boundaries. American literature reflects these changes by depicting characters who navigate multiple cultural contexts and identities.

As Paul Giles argues, American literature has been reshaped by global influences, resulting in new forms of cultural expression that challenge traditional notions of national identity. This development highlights the fluid and evolving nature of identity in a globalized world[6].

National and cultural identity in twentieth-century American literature is a complex and dynamic phenomenon shaped by historical, social, and cultural transformations. Literature serves both as a reflection of identity and as a means of constructing it, providing insight into how individuals and communities understand themselves.

The works of modernist and postmodern writers, along with the contributions of minority authors, demonstrate that identity is not fixed but constantly evolving. Through narrative and representation, literature reveals the tensions, contradictions, and possibilities inherent in the concept of identity. In this way, it remains an essential tool for understanding the cultural and social dynamics of the twentieth century[7].

To sum up, national and cultural identity in America's twentieth-century Literature became the result of complex development owing to various issues such historical issues, social issues and cultural issues. The study shows that identity is not static and uniform, identity is constantly negotiated through representation, discourse and hybridity, which Stuart Hall, Edward Said and Homi K. Bhabha tried to theorize. In the end, 20th-century American literature is both a reflection of change and a part of creating change in society. The paper will illustrate the conflict and variation and the ever flux character of identity which will go on to establish the importance of identity for literature and society.

REFERENCES:

1. Hall S. Cultural Identity and Diaspora // Identity: Community, Culture, Difference. – London: Lawrence & Wishart, 1990. – P. 222–237.
2. Smith A. D. National Identity. – Reno: University of Nevada Press, 1991. – 210 p.
3. Said E. W. Orientalism. – New York: Pantheon Books, 1978. – 368 p.
4. Bhabha H. K. The Location of Culture. – London: Routledge, 1994. – 285 p.
5. Hemingway E. The Old Man and the Sea. – New York: Scribner, 1952. – 127 p.;
6. Faulkner W. The Sound and the Fury. – New York: Vintage, 1929. – 326 p.;
7. Fitzgerald F. S. The Great Gatsby. – New York: Scribner, 1925. – 180 p.
8. Fitzgerald F. S. The Great Gatsby. – P. 120.
9. Morrison T. Beloved. – New York: Knopf, 1987. – 324 p.
10. Baldwin J. Go Tell It on the Mountain. – New York: Knopf, 1953. – 226 p.
11. Giles P. The Global Remapping of American Literature. –Princeton: Princeton University Press, 2011.–320 p.
12. Bahromovna Y. S. Thematic Division of Clothing Names in English and Uzbek. European Journal Of Innovation In Nonformal Education, 1(2), 2021. – P. 61-62.

EXPRESSION OF POLITENESS THROUGH VERBAL MEANS (LEXICAL, GRAMMATICAL, AND STYLISTIC UNITS)

M.A.Yoqubova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

M.M.Nurmatova, katta o'qituvchi, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada xushmuomalalikning verbal vositalar orqali ifodalanishi, xususan, leksik, grammatik va stilistik birliklar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda ushbu til birliklarining muloqot jarayonidagi funksiyalari, insonlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishdagi o'rni va samarali kommunikatsiyani ta'minlashdagi ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar. Xushmuomalalik, verbal vositalar, leksik birliklar, grammatik vositalar, stilistik birliklar, pragmatika, muloqot, diskurs.

Аннотация. В данной статье рассматривается выражение вежливости с помощью вербальных средств, включая лексические, грамматические и стилистические единицы. Исследуется функционирование этих языковых средств в процессе коммуникации, их роль в выражении уважения, поддержании межличностных отношений и обеспечении эффективного общения.

Ключевые слова. Вежливость, вербальные средства, лексические единицы, грамматические средства, стилистические единицы, прагматика, коммуникация, дискурс.

Abstract. This article examines the expression of politeness through verbal means, focusing on lexical, grammatical, and stylistic units. The study explores how these linguistic elements function in communication, particularly in the context of social interactions. Special attention is given to the role of language in conveying respect, maintaining interpersonal relations, and ensuring effective communication.

Key words. Politeness, verbal means, lexical units, grammatical structures, stylistic devices, pragmatics, communication, discourse

Introduction. In modern linguistics, the concept of politeness occupies a central place within the fields of pragmatics and discourse analysis. Politeness is not only a reflection of social norms but also a crucial mechanism for maintaining effective and harmonious communication between interlocutors. In this regard, verbal means—namely lexical, grammatical, and stylistic units—play a significant role in expressing politeness across different communicative contexts. The increasing importance of digital communication, especially through social media platforms, has further intensified the need to study how politeness is encoded in language. Unlike face-to-face interaction, online communication often lacks nonverbal cues such as intonation, facial expressions, and gestures. As a result, speakers rely more heavily on linguistic resources to convey attitudes, emotions, and levels of respect. This makes the analysis of verbal politeness strategies particularly relevant in contemporary linguistic research.

This study aims to analyze the expression of politeness through verbal means by examining lexical, grammatical, and stylistic units. The research also seeks to identify the functional and cultural aspects that influence the use of these linguistic strategies.

Methodology. 1. Lexical means of expressing politeness. Lexical politeness refers to the use of specific words and expressions that directly signal respect, friendliness, or social distance reduction. In both English and Uzbek, politeness is often encoded through polite formulas, honorifics, and softening vocabulary. In English, common lexical politeness markers include expressions such as please, thank you, excuse me, sorry, could you, would you mind.

Would you mind helping me with this task?

I am sorry for the inconvenience.

In Uzbek language, politeness is expressed through lexical units such as iltimos, rahmat, uzr, marhamat, kechirasiz:

Iltimos, menga yordam bera olasizmi?

Uzr, kechikib qoldim.

In social media communication, lexical politeness is often shortened but still preserved:

Pls send it 😊 (English informal digital form)

Iltimos yuboring 😊 (Uzbek digital form)

These examples show that lexical choices play a key role in reducing directness and maintaining positive interpersonal relations

2. Grammatical means of expressing politeness. Grammatical structures are one of the most important tools for softening speech acts and making communication more polite. In English, modality and interrogative forms are widely used to express politeness.

English examples:

Modal verbs (could, would, might)

Could you open the window? (polite request)

Would you help me? Indirect questions

I was wondering if you could help me.

Past tense for politeness (tentative tone)

In Uzbek, grammatical politeness is often expressed through conditional and modal forms, as well as respectful sentence structures:

Uzbek examples:

Shart mayli (-sa/-sa edi)

Kelsangiz, juda yaxshi bo'lardi.

Yordam bersangiz bo'ladimi?

So'roq shaklining yumshatilishi

Bir oz yordam bera olasizmi?

Hurmat ifodasi (siz shakli)

In digital communication, grammatical structures are often simplified but still retain politeness: Could u help me pls? Help berolasizmi?

Thus, grammar plays a crucial role in reducing imposition and making requests less direct and more socially acceptable.

3. Stylistic means of expressing politeness. Stylistic devices contribute to the pragmatic softening of speech and help maintain harmony in communication. These include hedging, euphemisms, indirectness, and emotive language.

English examples:

Hedging expressions: kind of, maybe, perhaps, I think, I guess

I think it might be better to try another way.

Euphemisms: He passed away (instead of "he died")

Indirectness: It would be nice if we could finish this soon.

Emojis in digital communication: Thanks a lot 😊, Sorry for the delay 🙏

Uzbek examples:

Yumshatish (hedging): balki, ehtimol, menimcha

Menimcha, bu variant yaxshiroq bo'lishi mumkin.

Evfemizm: U vafot etdi (rasmiyroq yumshoq shakl)

Muloyim ifoda: Agar imkon bo'lsa, shu ishni ko'rib chiqsangiz.

Emojilar orqali ifoda: Rahmat 😊, Uzr 🙏

Comparative Analysis of Politeness Strategies in English and Uzbek. The comparative analysis of politeness strategies in English and Uzbek reveals both universal and culture-specific features in the expression of verbal politeness. From a lexical perspective, both English and Uzbek languages use standard polite formulas such as thank you / rahmat, sorry / uzr, and please / iltimos. However, English tends to have a wider range of fixed polite expressions that are frequently used in both formal and informal contexts. For example:

Thank you so much for your help.

I really appreciate it.

Could you possibly help me with this?

In Uzbek, politeness is also strongly lexicalized, but often more context-dependent and culturally embedded:

Juda katta rahmat sizga.

Iltimos, yordam bera olasizmi?

Minnatdorman, juda yaxshi ish bo'ldi.

Grammatically, English relies heavily on modal verbs and indirect question structures to soften requests:

Could you open the door, please?

In Uzbek, grammatical politeness is mainly expressed through conditional forms and respectful second-person pronouns:

Siz bu hujjatni ko'rib chiqsangiz bo'ladimi?

One of the key differences is that English often prefers indirectness as a politeness strategy, while Uzbek allows a relatively more direct structure, but compensates with respectful tone and lexical markers.

Stylistically, both languages use hedging, euphemisms, and emotional softening devices. However, in digital communication, Uzbek users tend to rely more on explicit emotional markers and respect forms, while English users frequently use hedging and minimalist politeness combined with emojis.

For example:

English: Maybe we could try another approach 😊

Uzbek: Balki boshqa usulni sinab ko'rsak bo'ladi 😊

Thus, despite structural differences, both languages aim to minimize face-threatening acts and maintain social harmony through different linguistic mechanisms.

Conclusion. The analysis of politeness strategies through verbal means demonstrates that lexical, grammatical, and stylistic units play a crucial role in shaping interpersonal communication in both English and Uzbek languages. Politeness is not merely a linguistic phenomenon but also a socio-cultural construct that reflects norms of respect, distance, and cooperation.

In the context of social media communication, these strategies become even more important due to the absence of non-verbal cues. Therefore, users increasingly depend on linguistic and paralinguistic tools (such as emojis) to maintain politeness and avoid misunderstanding.

Overall, politeness remains a key factor in effective communication, ensuring harmony and reducing conflict in both online and offline discourse.

REFERENCES:

1. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.
2. Leech, G. N. (2014). *The Pragmatics of Politeness*. Oxford University Press.
3. Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford University Press.
4. Cutting, J. (2008). *Pragmatics and Discourse*. Routledge.
5. Lakoff, R. (1973). *The logic of politeness*. Chicago Linguistic Society.
6. Fraser, B. (1990). Perspectives on politeness. *Journal of Pragmatics*.

UDC 808.3

LINGUISTIC FEATURES OF HOUSEHOLD VOCABULARY IN ENGLISH AND UZBEK

T.R.Yunusova, student, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi maishiy lug'atning lingvistik xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, uning madaniy urf-odatlar, ijtimoiy tizimlar va muloqot amaliyotlarini aks ettirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Tadqiqotda kundalik buyumlar nafaqat amaliy maqsadlarga xizmat qilishi, balki ijtimoiy-madaniy qadriyatlar va oilaviy munosabatlarni ham aks ettirishi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Uy-ro'zg'or buyumlari, Nutq va leksik tahlil, Leksik birliklar, Tilshunoslik, Madaniy ma'lumotnomalar Pragmatika, Pragmalingvistika

Аннотация. Данное исследование направлено на изучение лингвистических характеристик бытовой лексики в английском и узбекском языках, подчеркивая ее значение в отражении культурных обычаев, социальных рамок и коммуникативных практик. Исследование показывает, что предметы повседневного обихода служат не только практическим целям, но и отражают социокультурные ценности и семейные отношения.

Ключевые слова: Предметы домашнего обихода, Дискурсивный и лексический анализ, Лексические единицы, Лингвистика, Культурные отсылки, Прагматика, Прагмалингвистика

Abstract. This research seeks to examine the linguistic characteristics of domestic vocabulary in English and Uzbek, emphasizing its significance in mirroring cultural customs, societal frameworks, and communication practices. The study highlights that everyday items serve not only practical purposes but also reflect sociocultural values and family relationships.

Key words: Household Items, A discourse and lexical analysis, Lexical Units, Linguistics, Cultural references Pragmatics, Pragmalinguistics

This research endeavor seeks to examine the linguistic characteristics inherent in household lexicon within the English and Uzbek languages, elucidating its function in mirroring cultural customs, societal frameworks, and communicative methodologies. The investigation underscores the notion that quotidian objects fulfill not only utilitarian purposes but also serve to articulate sociocultural principles and familial interactions.

A comparative analysis of English and Uzbek terminology is employed to reveal etymological roots, semantic evolution, and cultural implications. During the process of lexical analysis, for instance, the term “furniture” (derived from the English verb “furnish” meaning “to equip”) pertains to items associated with furnishing. In contrast, the Uzbek term “mebel” is likely etymologically linked to the French term “mobilier,” thus signifying the assimilation of cultural elements into the linguistic fabric (Bobojonova, 2021). The discourse analysis of household item terminology constitutes an academic inquiry aimed at comprehending the utilization of such vocabulary within various social, cultural, and communicative frameworks. Discourse analysis facilitates an exploration of the interplay between language and social context. The primary facets of discourse analysis concerning the vocabulary of household items encompass the examination of terms and expressions associated with household items, alongside their meanings and contextual applications. For instance, terms such as “mebel,” “maishiy texnika” (home appliances), and “oshxona buyumlari” (kitchen items) were scrutinized regarding the contexts in which they manifest and the significances they communicate. Within the Explanatory Dictionary of the Uzbek Language, the term “mebel” is delineated as “items utilized within the home.”

The lexicon pertaining to household items exhibits distinctive characteristics across various cultures. During the discourse analysis, the cultural relevance of items within this category, as well as their perception in both traditional and contemporary contexts, were thoroughly investigated. For example, an analysis of the significance of areas such as the kitchen and bedroom within an Uzbek household reveals that the kitchen transcends its functional role as a food preparation space, emerging as a focal point for familial relationships and cultural traditions. Moreover, the vocabulary associated with household items has demonstrated tangible connections to social relations and domestic life. A discourse-oriented methodology investigates the intricate connections between these items and their relevance to familial roles, gender constructs, and social stratification. For example, phrases such as “mother-in-law’s table” or “younger brother’s dish” signify the representation of familial relationships through domestic artifacts (Howes, Brokalaki, Sharifonnasabi, & Licsandru, 2024); this illustrates the capacity of household items to convey the social organization of the family and its internal interactions. Furthermore, it is imperative to analyze the utilization of household item vocabulary within communicative contexts. Examining the circumstances in which these terms are employed, by whom, and for what objectives constitutes a fundamental dimension of discourse analysis. For instance, by posing inquiries such as “In what manner are household items discussed in advertisements, dialogues, or on social media?” we glean insights into their representation within contemporary discourse. Domestic artifacts are frequently depicted as emblems of convenience and modernity. The evolution of modern technologies and societal transformations has markedly impacted the lexicon associated with household items. Scholarly investigations elucidate how novel terminologies and expressions arise, how traditional terms undergo evolution, and how these transformations are reflected in sociocultural contexts. The notion that “emerging technologies are altering the nomenclature and functionalities of household items” recurs prominently in such

analyses. The lexicon of household objects encapsulates a myriad of cultural and social traditions within China. For instance, within Uzbek culture, the term “tandir” (a traditional handcrafted oven utilized for bread baking) embodies the community’s culinary preparation and consumption practices. This artifact underscores the vital tradition of hospitality among the Uzbek populace. The vocabulary associated with domestic items plays a pivotal role in linguistic development. Each language adapts in response to alterations, as well as social and economic influences. For instance, with the advent of technological innovations, new household items such as the “microwave oven” and “smart speakers” (multifunctional voice-activated devices designed for home automation, integrated with smart home systems) contribute new terminologies to the lexicon. Household items transcend mere utility; they serve as indicators of identity and cultural affiliation. The terminology employed to depict domestic environments or utensils mirrors communal values. In Uzbek, numerous terms encapsulate notions of respect and hospitality, whereas in English, they frequently prioritize efficiency or comfort. Consequently, languages do not solely serve to label objects but also encode cultural perceptions.

Historically, the lexicon pertaining to domestic environments has undergone a significant transformation influenced by cultural interactions and the forces of globalization. The English language exhibits a considerable degree of lexical borrowing from both French and Latin, particularly concerning items associated with furniture and luxury commodities. The Uzbek language has incorporated vocabulary from Persian, Arabic, Russian, and more recently, English, thereby reflecting the sociopolitical and cultural transitions within the region. Each phase of lexical borrowing serves as an illustration of the manner in which domestic vocabulary encapsulates historical narrative.

Anthropological analyses underscore the role of household artifacts as representations of kinship, gender dynamics, and spirituality. For instance, the Uzbek tandir oven transcends its utilitarian function of bread baking to embody the continuity of generational practices and the sanctity attributed to food. In societies where English is spoken, the dining table signifies familial cohesion and communal customs, thereby highlighting how domestic lexicon serves as a reflection of cultural identity. Idiomatic expressions and proverbs in both languages accentuate the metaphorical significance inherent in household terminology. In Uzbekistan, mentions of culinary items or tables frequently symbolize familial harmony or strife. In the English lexicon, idiomatic phrases such as “to bring to the table” or “skeletons in the closet” employ domestic imagery to articulate abstract concepts. This illustrates that the vocabulary concerning household matters is profoundly entrenched in metaphorical and cognitive constructs. Domestic items also serve as indicators of social stratification. Terms such as antique or crystal in the English language imply affluence, whereas in Uzbek culture, traditional artifacts such as embroidered suzani or intricately crafted tandir signify social respectability.

Consequently, domestic vocabulary operates in both a descriptive and evaluative capacity, signaling notions of prestige, humility, or compliance with cultural conventions. The advent of technological innovation accelerates the evolution of the domestic lexicon. The processes of globalization have facilitated the introduction of terms such as microwave, air conditioner, or blender, which are frequently adopted directly into the Uzbek language. A comparative pedagogical approach concerning English and Uzbek domestic terms enhances not only lexical acquisition but also cultural understanding, linking language with customs such as Western dining practices and Uzbek hospitality (Hartwell, 2023). The landscape of digital communication has similarly transformed the understanding of domestic vocabulary. Social media influencers and lifestyle content creators have popularized hashtags like homedecor or smartliving, framing household items as indicators of lifestyle (Laucuka, 2018). Within Uzbek online environments, traditional artifacts such as the tandir are recontextualized as symbols of heritage and contemporary commodities, illustrating the cultural adaptation of domestic lexicon in the digital epoch.

REFERENCES:

1. Abdullaeva, N. (2020). The Kitchen A Center of Family Relations and Traditions. *Uzbek Culture and Traditions*, 158.
2. Aminah, M., Lustyantje, N., & Chaeruman, U. (2025). A Sociolinguistic Approach to Language Levels in Social Interaction and Cultural Identity. *Journal La Edusci*, 6, 28-47.

3. Bobojonova, K. (2021). Reviews on the usage of specific borrowed units in the lexicon of the Uzbek language. *Psychology and Education Journal*, 58, 4998- 5002.

4. Csikszentmihalyi, M., & Halton, E. (1981). *The meaning of things: Domestic symbols and the self*: Cambridge university press.

5. Hartwell, C. (2023). *Kazakhstan: snow leopard at the crossroads*: Routledge.

UDK 808.3

ETYMOLOGICAL AND CONCEPTUAL FORMATION OF THE TERM HOUSEHOLD

T.R.Yunusova, Student of Fergana State University.

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqot o'zbek va ingliz tillaridagi "oila" va "uy xo'jaligi" atamalarining qiyosiy-semantik tahliliga bag'ishlangan. Garchi bu birliklar tarjima amaliyotida bir-biriga yaqin ko'rinsa-da, ularning kontseptual markazi, semantik doirasi, kontekstual qo'llanilishi va funktsional vazifasi turlicha shakllanganligi bilan izohlanadi.*

Kalit so'zlar: *uy xo'jaligi, oila, tarkibiy komponentlar, statistik birlik, uy-joy madaniyati, yadro-periferiya modeli, funktsional funktsiya, kognitiv ildizlar*

Аннотация. *Данное исследование посвящено сравнительно-семантическому анализу терминов «семья» и «домашнее хозяйство» в узбекском и английском языках. Хотя в переводческой практике эти единицы кажутся близкими друг к другу, их концептуальный центр, семантическая область применения, контекстуальное использование и функциональная функция объясняются как сформировавшиеся по-разному.*

Ключевые слова: *домохозяйство, семья, структурные компоненты, статистическая единица, жилищная культура, модель «центр-периферия», функциональная функция, когнитивные корни.*

Abstract. *This study is devoted to a comparative-semantic analysis of the terms "family", and "household" in Uzbek and English. Although these units appear close to each other in translation practice, their conceptual center, semantic scope, contextual use, and functional function are explained as being formed differently.*

Key words: *household, family, structural components, statistical unit, housing culture, core-periphery model, functional function, cognitive roots.*

The English term "household" is a unit with an etymologically complex composition, the formation of which is directly related to the historical development of the English language, housing culture, and economic experience. The morphemic structure of this term relies on two main components: house and hold. The first component, house, is related to the Old English form *hūs*, meaning "house", "dwelling", "place of residence", "shelter". According to Etymology Online, the word house comes from the Old English *hūs*, meaning "dwelling, shelter, building designed to be used as a residence." Thus, the first semantic basis of the term "household" is directly related to the place of residence, dwelling, and home.

The second component, hold, however, has layers of meaning such as "Hold", "hold", "possess", "hold", and activates the SEMAS of House-related order, household maintenance, and domestic life management within "household". In this sense, the term "household" refers to a broader concept than the simple "house" - that is, a physical dwelling. It represents not only the building itself, but also the people who live within it, the daily routine between them, the economic activities, and the system of resource use. Etymological sources note the connection of the word household with its Middle English form *houshold*. Wiktionary shows that this unit comes from the Middle English form *houshold* and is composed of house + hold in a superficial analysis. This situation shows that the meanings of "home" and "maintaining the household order" were combined in the historical formation of the term. So, the etymological basis of "household" includes not only a place of residence, but also the management, order, and economic activities associated with that place of residence. An important aspect of the historical-semantic development of this term is that household originally formed as a unit that represented a community of people related to the home and the order of the household. Later, its meaning expanded to include semantic layers such as "a group of people

living in the same house”, “a unit that jointly manages a household”, and “a living group with common living and resources”. The Merriam-Webster dictionary defines household as “persons living under one roof” and “a social unit living together in one dwelling.” This definition shows that the term is based on the criteria of living space and shared life in modern English. It is worth noting that the etymological basis of the term household does not place kinship or marriage as a leading factor. Its main semantic center is formed through the components of home, living space, cohabitation, management, and resource management. This aspect distinguishes “household” from the English term “family”. While “family” is more related to kinship, lineage, and the socio-biological relationships between parents and children, “household” refers to a group of individuals united within a home and household.

In modern English, the term household is particularly active in statistical, demographic, and economic discourse. Its use in compounds such as household income, household expenditure, household size, household composition, household members, and household survey shows that the term has been elevated from a simple household unit to a specialized scientific-statistical term. The Collins Dictionary also interprets household in the meanings of “people living together in the same house” as well as “related to the conduct of household”. This confirms that the term has developed in two main directions - as a unit of residence and as an economic activity. This etymological feature is important from the point of view of translation into Uzbek. Because the historical basis of the term “household” is not “family” or “family”, but rather the semas “house” and “household”. As such, its most obvious and stable terminological counterpart in Uzbek is “household”. The” apartment “option can be used in cases where it indicates more habitat and domestic environment.

“Family” is used only as a limited alternative in contexts where the household composition corresponds to real kinship and family relationships. Thus, the etymological formation of the term “household” shows that it developed in English based on the roots of home, living space, household management, and joint management of resources. This term has evolved over the course of historical development from its original meaning of a “unit related to the home” to a terminological unit used as an independent unit of account in official-statistical and socio-economic discourse. Therefore, the conceptual basis of the term “household” is not kinship, marriage, or family values, but semantic components such as living space, common household, resources, budget, and structural unit. In the conceptual-semantic approach, the term “household” is formed through several basic semes. The first basic seme is the seme [living in one space]. In the concept of “Household”, it is an important sign that certain individuals live in the same house, in the same apartment or within the framework of a dwelling. In doing so, they do not have to be related. For example, both relatives living in the same house, students living together in a rented apartment, and a single person living alone can be considered a household in different statistical contexts. Thus, in the content of the term “household,” the criterion of “living together” prevails over the criterion of “kinship.” The second important sema is the [household management] sema. The term “household” refers not only to the state of living in one place, but also to the process of organizing everyday life together. This process includes managing household chores, food supplies, utility bills, living expenses, housing, and other household needs. In this respect, the concept of “household” is broader than the word “house”: it refers not only to a building or dwelling, but also to the economic activities that are carried out in this place. The third semantic component is the [shared resource] seme. Members of a “Household” typically share some common material and household resources to some extent. Such resources include income, food, utilities, household goods, living space, and daily necessities. It is this meaning that underlies the active use of the term “household” in economic texts. For example, in compounds such as household income, household expenditure, and household consumption, income, expenditure, and consumption are measured at the household level, not at the individual level. The fourth sema is the [general budget] sema. The concept of “Household” is often associated with the general income and expenditure system. In economic and statistical analyses, indicators such as household income, household expenditure, and household consumption are applied to a unit of people who live together and share a common household, rather than to an individual. Therefore, the term “household” is a

very convenient unit in economic analysis, as it serves as an important criterion for determining the standard of living, consumption capacity, poverty level, and social assistance needs of the population.

The fifth semantic component is the [household composition] seme. The concept of “household” is structurally explained through units such as household members, household size, and household composition. These units serve to determine the number of people living in a household, their age, gender, social status, employment, or economic activity. It is important to note that the phrase “household members” should not always be translated as “family members.” Because the household may include non-relatives. Therefore, the exact Uzbek equivalent of this unit is “household members.” The sixth sema is the [statistical unit] sema. In modern official statistical discourse, the term “household” is used as the main unit of observation in studying issues of living standards, income, expenditure, consumption, poverty, housing conditions, employment, and social protection. For example, in compounds such as household survey, household census, household income, household expenditure, household size, “household” acts as a separate terminological unit. This indicates that its semantic meaning is much broader than the simple meaning of “home” or “family”. If the answer to these questions is positive, such a unit is expressed in English by the term “household”. Thus, at the heart of the concept of “household” is not the kinship between individuals, but the form of their living and economic activity.

Thus, the conceptual-semantic formation of the term “household” shows that it is a multi-layered term. Its semantic core is formed by living in one space, conducting a common economy, using common resources, a common budget, a membership structure, and a statistical accounting unit. Based on these signs, “household” has been formed as an independent term in official-statistical and socio-economic discourse in English. In Uzbek, the most accurate and stable alternative to it is “household”, while the variants “family” can only be used in context-limited cases.

REFERENCES:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston, 2021. 464 b.
2. Abdullayev A. Tilshunoslikka kirish. Toshkent: Fan, 2015. 240 b.
3. Begmatov E. O'zbek tili leksikologiyasi. Toshkent: O'qituvchi, 2001. 312 b.
4. Begmatov E. O'zbek tili terminologiyasi masalalari. Toshkent: Fan, 2007. 220 b.
5. G'ulomov A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: O'qituvchi, 2004. 368 b.

UDC 830.2

THE PROBLEM OF EQUIVALENCE IN TRANSLATION: SEMANTIC SHIFT AND TERMINOLOGICAL INCONSISTENCY

T.R.Yunusova, student, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Tarjima jarayonida ekvivalentlik masalasi faqat bir tilda boshqa tildagi so'zga o'xshash shakldagi so'zni topish bilan cheklanib qolmaydi. Xususan, terminologik birliklarni tarjima qilishda asosiy mezon leksik moslik emas, balki kontseptual moslikdir. Shu munosabat bilan, inglizcha “household” atamasini o'zbek tiliga tarjima qilishda uning nafaqat “house”, “home” yoki “family” so'zlari bilan yuzaki mosligiga, balki atamaning ichki semantik mazmuniga va uning nutqdagi vazifasiga ham e'tibor berish kerak.

Kalit so'zlar: maishiy hayot, semantik tarkib, ekvivalentlik, tarjima jarayoni, o'ziga xos tushuncha, semantik chegaralar, umumiy so'z, semantik tuzilish

Аннотация. Вопрос эквивалентности в процессе перевода не ограничивается поиском слова в одном языке, похожего по форме на слово в другом языке. В частности, при переводе терминологических единиц основным критерием является не лексическая совместимость, а концептуальная. В этой связи при переводе английского термина “household” на узбекский язык необходимо обращать внимание не только на его поверхностное соответствие словам “house”, “home” или “family”, но и на внутреннее семантическое содержание термина и его функцию в дискурсе.

Ключевые слова: домашнее хозяйство, семантическое содержание, эквивалентность, процесс перевода, специфическое понятие, семантические границы, общеупотребительное слово, семантическая структура

Abstract. *The issue of equivalence in the translation process is not limited to finding a word in one language that is similar in form to a word in another language. In particular, in the translation of terminological units, the main criterion is not lexical compatibility, but conceptual compatibility. In this regard, when translating the English term “household” into Uzbek, it is necessary to pay attention not only to its superficial correspondence with the words “house”, “home”, or “family”, but also to the internal semantic content of the term and its function in discourse.*

Key words: *household, semantic content, equivalence, translation process, specific concept, semantic boundaries, common word, semantic structure*

The term “Household” has a multi-layered semantic structure in English. As its main components of meaning, SEMAS of living in one space, general economic management, the use of common resources, the general budget, the composition of members and the statistical unit of account stand out. Therefore, the term “household” refers not only to the kinship or family relationship of individuals, but also to their joint organization of household and resources in a single living space. Therefore, this term does not fully correspond to the term “family” in the Uzbek language. The concept of “family” in Uzbek is primarily associated with kinship, marriage, parent-child relationships, upbringing, spiritual responsibility, and the social institution of family. “Household” does not require such characteristics as a mandatory condition. Non-relatives living in the same household can also be considered a household; conversely, relatives who live separately may not be considered a single household. Therefore, the relationship between “household” and “family” should be assessed as partial equivalence, not full equivalence. This partial equivalence creates the risk of semantic drift in the translation process.

Semantic drift refers to the situation where, although a term has an external translation, its conceptual content is partially or completely changed. Such shifts in the term “household” are mainly manifested in three ways: narrowing of meaning, broadening of meaning, and incorrect conceptual transfer. The first case is a narrowing of meaning. This is caused by the constant translation of the term “household” as “family”. In this case, the statistical, economic, and economic components of the term disappear, and it is interpreted only as a unit based on kinship or marriage. For example, while the phrase “household income” may be understandable in some popular contexts, it is not entirely clear in scientific and statistical texts. Because household income refers to income calculated at the level of a unit of residence and common household, not a kinship-based family. Therefore, a more accurate translation of this phrase is “household income”. Similarly, translating the phrase “household expenditure” as “family expenses” would lead to a narrowing of meaning. In fact, this unit represents the total household expenditure, that is, food, utility bills, housing, transportation, and other consumption expenses. In the form of “household expenses”, the term can be understood within the framework of a social unit based on kinship. As a result, the economic-statistical component in the term “household” is weakened. The second case is semantic expansion. This occurs in the translation of the term “household” with free variants such as “home”, “household”, “family”, and “household” in different places. In this case, the clear conceptual boundary of the term disappears. For example, if the text uses the term “household” in one place, “house” in another, and “family” in another, the reader is left with the uncertainty of whether these units refer to the same concept or different objects. In scientific text, such freedom violates terminological consistency and increases the risk of misinterpreting research results. The third case is incorrect conceptual transfer. This is the most dangerous form of semantic shift, in which the concept of “household” is transferred to another concept. For example, translating the phrase “household survey” as “family survey” is an example of incorrect translation. Because a household survey refers to the study of households as units of observation in statistical methodology. In the case of the “Family Survey”, the survey object is interpreted as a unit related to kinship and family relationships.

The correct translation should be “household survey”. Another important example is the compound single-person household. Translating it as “one-person family” is semantically incorrect. Because a household consisting of a single person may exist, but the concept of “family” in Uzbek usually refers to a kinship or marriage relationship between at least two or more people. Therefore,

the alternative “single-person household” for single-person households is scientifically and statistically correct. The term “household” can also be translated as “household” in certain cases, but its scope is limited. “Household” more often refers to a place of residence, a dwelling, or a home environment. For example, in popular speech, units such as “household conditions”, “household residents”, and “number of households” are naturally used. However, the term “household” does not provide sufficient precision in economic-statistical units such as household income, household expenditure, and household consumption. In such cases, the alternative “household” is preferred. On this basis, the Uzbek language alternatives to the term “household” are distinguished as follows: “household” - the main terminological alternative; “household” - a contextual alternative related to the place of residence and household environment; “family” - a limited alternative that can be applied only when kinship and family relations are clearly foreseen. This distinction is necessary to prevent semantic shifts in translation. Another important aspect of equivalence is that the term “household” often reveals its specific meaning in compound words. For example, the translation of the term in units such as household size, household members, household composition, household head, household consumption, low-income household is determined by the context. Such units should be translated based on their terminological meaning, not literally. If “household” is automatically translated as “family,” the terms “cohabitation,” “common household,” “common budget,” and “statistical unit” are weakened. If it is translated everywhere as “household,” the economic and statistical content is not sufficiently revealed. Therefore, in scientific and official-statistical texts, the alternative “household” is considered the most appropriate option.

Thus, the issue of equivalence in the translation of the term “household” is not a simple lexical equivalence, but a complex conceptual compatibility problem. It is only when the term is given in Uzbek mainly through “household” that its main semantic components are preserved. The “family” and “household” variants, on the other hand, can only be used in limited cases, depending on the context. Taking these differences into account in translation prevents semantic shifts, ensures terminological accuracy, and strengthens the conceptual consistency of the scientific text. One of the main problems encountered when translating the term “household” into Uzbek is terminological inconsistency. This situation occurs when a term is translated differently throughout the text, the chosen alternative is not appropriate for the discourse, or the semantic boundary of the term is not consistently maintained. In scientific, statistical, and official texts, such inconsistency is not a simple stylistic error, but a violation of conceptual clarity. The term “Household” in English often denotes a statistical-economic unit. Its main alternative in Uzbek is “household”. However, in some texts, this term is given in various forms, such as “family”, “household”, “household”, and “housing unit”. As a result, the same concept can be interpreted as different objects. The first manifestation of terminological inconsistency is the interchangeability of several translations of one term. For example, if a dissertation or statistical text uses the term “household income” in one place, “family income” in another, and “household income” in another, the conceptual boundaries of the term are blurred. Because “family” refers to a unit based on kinship and marriage, “household” refers to a place of residence, and “household” refers to an economic-statistical unit. The second issue is a formal inconsistency between the table, text, and footnotes. For example, if a table says “household expenses” and the text says “family expenses,” the reader may not perceive these two units as the same indicator. This undermines the consistency of statistical analysis. The third issue is the choice of terminology that is inconsistent with the discourse. Using the term “family” instead of “household” in a scientific-statistical text narrows the economic and statistical meaning of the term. Conversely, the term “household” may sound overly formal in popular text. Therefore, the choice of terminology in translation should be appropriate to the function of the text.

REFERENCES:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston, 2021. 464 b.
2. Begmatov E. O'zbek tili terminologiyasi masalalari. Toshkent: Fan, 2007. 220 b.
3. Ismoilov I. Tarjima nazariyasi asoslari. Toshkent: Universitet, 2016. 208 b.
4. Mahmudov N. Til va tafakkur masalalari. Toshkent: Akademnashr, 2014. 256 b.
5. Гак В.Г. Языковые преобразования. М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. 768 с.

LITERARY TRANSLATION WITHIN CULTURAL SYSTEMS

G.N.Yusupova, PhD, Acting Associate Professor, Silk Road International University of Tourism and Cultural Heritage, Samarkand

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy tarjima faqat lingvistik faoliyat emas, balki madaniy va tizimli asosga ega amaliyot sifatida tahlil qilinadi. “Polisistema nazariyasi” va “Tarjimashunoslikning deskriptiv tadqiqotlari”ga tayangan holda, tadqiqot tarjima adabiyotining qabul qiluvchi muhitdagi kengroq adabiy va madaniy tizim doirasida qanday faoliyat yuritishini o‘rganadi. Tadqiqotda tarjima matnlarining dinamik o‘rni yoritilib, ular ba’zan markaziy mavqeni egallab, adabiy innovatsiyalarga ta’sir ko‘rsatishi yoki periferik holatda qolib, hukmron me’yorlarga moslashishi mumkinligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: Polisistema nazariyasi, domestikatsiya, foreynizatsiya, madaniy kontekst, madaniyatga xos birliklar, tarjima me’yorlari, madaniyatlararo kommunikatsiya.

Аннотация. В данной статье литературный перевод рассматривается как культурно обусловленная и системно организованная практика, а не исключительно лингвистическая деятельность. Опираясь на «Теорию полисистемы» и «Дескриптивные исследования перевода», исследование анализирует функционирование переводной литературы в рамках более широкой литературной и культурной системы принимающей среды. Особое внимание уделяется динамической позиции переводных текстов, которые могут занимать центральное место и оказывать влияние на литературные инновации либо оставаться на периферии и подчиняться доминирующим нормам.

Ключевые слова: теория полисистемы, доместикация, форенизация, культурный контекст, культурно-специфические элементы, переводческие нормы, межкультурная коммуникация.

Abstract. This paper examines literary translation as a culturally embedded and system-driven practice rather than a purely linguistic activity. Drawing on “Polysystem Theory” and “Descriptive Translation Studies”, it explores how translated literature functions within the broader literary and cultural systems of the target environment. The study highlights the dynamic position of translated texts, which may either occupy a central role and influence literary innovation or remain peripheral and conform to dominant norms.

Keywords: Polysystem Theory, domestication, foreignization, cultural context, culture-specific items, translation norms, intercultural communication

Literary translation has often been described as a highly creative and interpretive practice that places considerable demands on the translator. It is not simply about transferring words from one language to another; rather, it involves navigating style, meaning, ideology, and culture at the same time. Because of this complexity, scholars have long argued that literary translation cannot be reduced to a fixed set of rules. At the same time, however, researchers have increasingly examined translations in a more systematic way by studying existing translated texts and identifying recurring tendencies. From this perspective, translations are no longer seen as isolated products but as part of the broader literary system in which they circulate, shaped by cultural expectations, literary norms, and social values (Tourey, 2012; Alla, 2024).

Recent research pays even greater attention to the cultural dimension of literary translation. Translating literature means engaging with meanings that are deeply rooted in a specific cultural context—symbols, references, traditions, and worldviews that cannot always be transferred directly. As Alla (2024) suggests, literary translation can be understood as a process of negotiation between cultures, where the translator must constantly balance clarity for the target reader with fidelity to the original text. In a similar vein, Firoozkoobi (2010) points out that many elements in literary texts—especially culture-specific items—do not have straightforward equivalents. These require creative solutions, often forcing translators to reinterpret or reshape meaning so that it can function in a new cultural setting.

One of the most influential ways of understanding literary translation within a broader framework is “Polysystem Theory”, developed by Even-Zohar (1990). According to this theory, literature is not a static entity but part of a dynamic system that operates within a larger social and cultural environment. Within this system, different literary forms and genres compete for prominence, and translated literature is considered one subsystem among many. Its role is determined by factors such as cultural priorities, institutional support, and prevailing translation norms (Even-Zohar, 1990). Seen from this angle, translation is not just a technical process but also a form of cultural interaction. Translated works do more than reproduce meaning; they actively shape the literary and cultural landscape of the receiving culture. This idea connects closely with Venuti’s argument that translation is never neutral. Instead, it reflects particular ideological and cultural forces that influence how foreign texts are presented and understood (Chouit, 2019). In other words, literary translation operates at the intersection of text and culture, participating in a broader network of relationships within the literary system.

A key point in “Polysystem Theory” is that the role of translated literature is not fixed. Depending on the historical and cultural situation, it can either be central or peripheral within the literary system. When translated literature takes on a central position, it often has a strong impact on the development of the target literature. In such cases, translations introduce new genres, styles, and modes of expression, sometimes even reshaping the literary canon. This tends to happen in developing literary systems or in situations where local literature is undergoing change or lacks certain genres (Even-Zohar, 1990).

In these contexts, translators may choose to preserve the distinct features of the source text, allowing readers to encounter a sense of “foreignness.” Venuti refers to this approach as foreignization, a strategy that resists adapting the text entirely to the target culture and instead highlights cultural differences (Chouit, 2019). By doing so, translation can expand the literary system and encourage greater openness to other cultures. On the other hand, when translated literature occupies a more peripheral position, translators tend to adopt a more conservative approach. Here, the priority is to make the text conform to the established norms of the target culture. This approach corresponds to what Venuti calls domestication, where the translation is made smoother and more familiar for readers, often by minimizing cultural differences (Chouit, 2019).

One of the strengths of “Polysystem Theory” is that it moves beyond comparing texts on a purely linguistic level. Instead, it encourages us to look at translation as part of a larger cultural and historical process, shaped by multiple interacting forces.

Building on this idea, Descriptive Translation Studies (DTS) focuses on how translations actually function within the target culture. Toury (2012) defines a translation broadly as any text that is accepted as such within a given culture, regardless of how closely it matches the original. This shifts attention away from abstract ideas of equivalence and towards real-world practices.

DTS typically follows a three-step approach. First, the researcher looks at the position of the translation within the cultural system, examining how it is received and valued. Second, the source and target texts are compared to identify differences and shifts. Finally, these observations are used to formulate general patterns about translation norms. From this perspective, translators are seen as working within a framework of expectations that shape their decisions. These expectations often influence whether they lean towards domestication or foreignization, showing how cultural factors and textual choices are closely interconnected (Chouit, 2019; Alla, 2024). Another influential approach comes from the tradition of comparative literary studies, particularly in Belgium and the Netherlands. Scholars in this tradition focused on detailed analyses of specific translations and emphasized the broader cultural role of translation. Hermans’s (1985) *The Manipulation of Literature* argues that translation inevitably involves a degree of manipulation, as translators adapt texts to meet the needs and expectations of the target audience.

From this viewpoint, translation plays an important role in shaping both national literatures and global cultural exchange. This aligns with Venuti’s argument that translation is influenced by power structures and cultural hierarchies, affecting which works are translated and how they are presented (Chouit, 2019).

Translation, in this sense, is an ongoing process of interpretation, where understanding develops gradually. The translator's perspective and the text's meaning come together in what is often described as a "fusion of horizons." Because of this, translation is seen as a creative act that cannot be fully standardized.

Conclusion. In conclusion literary translation is far more than a linguistic operation—it is a complex form of cultural interaction. By looking at translation through the lens of Polysystem Theory, it becomes clear that translated literature can either shape or follow the development of the target literary system, depending on its position within that system.

The discussion of culture-specific items further demonstrates that translation always involves negotiation. Translators must find ways to convey meanings that are tied to a particular cultural context, often requiring creativity and compromise (Firoozkoobi, 2010.; Alla, 2024).

Overall, literary translation should be understood as a dynamic and culturally grounded practice. Examining it within cultural systems allows us to see how literature travels across languages and cultures, contributing to a more interconnected global literary landscape.

REFERENCES:

1. Alla, S. (2024). *The impact of cultural context on literary translation*. European Academic Research.
2. Chouit, A. (2019). *A critical evaluation of Venuti's domestication and foreignization theory of translation*. Revue Traduction et Langues, 18(1).
3. Even-Zohar, I. (1990). *Polysystem studies*. Poetics Today, 11(1), 1–268.
4. Firoozkoobi, S. (2010). *Culture-specific items in literary translations*.
5. Hermans, T. (Ed.). (1985). *The manipulation of literature: Studies in literary translation*. Croom Helm.
6. Steiner, G. (1975). *After Babel: Aspects of language and translation*. Oxford University Press.
7. Toury, G. (2012). *Descriptive translation studies and beyond* (Rev. ed.). John Benjamins.

UDC 808.5

SEMANTIC AND COGNITIVE FEATURES OF GASTRONOMIC PHRASEOLOGICAL UNITS IN UZBEK AND ENGLISH

S.A.Yusupova, DSc, Associate Professor, Fergana State University, Fergana
ORCID ID 0000-0003-4883-076X

X.A.Abdulxodiyeva, Master student, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi gastronomik frazeologik birliklarning semantik hamda kognitiv xususiyatlari tahlil qilinadi. Ovqat bilan bog'liq iboralar madaniy qadriyatlar va jamoaviy tajribani aks ettirib, asosan metaforik va metonimik ko'chilmarga asoslanadi. Qiyosiy tahlil ikki tilda ham universal va milliy-madaniy xususiyatlarning mavjudligini ko'rsatadi. O'zbek frazeologiyasi mehmondo'stlik va jamoaviylikni ifodalasa, ingliz frazeologiyasi pragmatizm va individuallikni ta'kidlaydi. Tadqiqot gastronomik frazeologik birliklarning kognitiv va lingvomadaniy ahamiyatini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: gastronomik frazeologiya, kognitiv tilshunoslik, konseptual metafora, oziq-ovqat idiomalari, semantika, lingvomadaniyat, o'zbek tili, ingliz tili.

Аннотация. Данная статья анализирует семантические и когнитивные особенности гастрономических фразеологических единиц в узбекском и английском языках. Пищевые выражения отражают культурные ценности и коллективный опыт и в основном основаны на метафорическом и метонимическом переносе. Сравнительный анализ выявляет как универсальные, так и национально-специфические особенности в двух языках. Узбекская фразеология отражает гостеприимство и коллективизм, тогда как английская фразеология подчеркивает pragmatizm и индивидуальность. Исследование подтверждает когнитивную и лингвокультурологическую значимость гастрономических фразеологических единиц.

Ключевые слова: гастрономическая фразеология, когнитивная лингвистика, концептуальная метафора, пищевые идиомы, семантика, лингвокультурология, узбекский язык, английский язык.

Abstract. This article analyzes the semantic and cognitive features of gastronomic phraseological units in Uzbek and English. Food-related expressions reflect cultural values and collective experience and are mainly based on metaphorical and metonymic transfer. The

comparative analysis shows both universal and culture-specific features in the two languages. Uzbek phraseology reflects hospitality and collectivism, while English phraseology emphasizes pragmatism and individuality. The study confirms the cognitive and linguocultural significance of gastronomic phraseological units.

Key words: *gastronomic phraseology, cognitive linguistics, conceptual metaphor, food idioms, semantics, linguoculturology, Uzbek language, English language.*

Introduction. Phraseological units represent one of the the most expressive and culturally significant layers of language. Among them, gastronomic phraseological units occupy a special place because food-related images are closely connected with human experience, social interaction, and cultural traditions. In modern linguistics, such units are studied as cognitive and linguocultural phenomena reflecting national mentality and cultural values. Their semantic nature is mainly based on metaphorical and metonymic transfer, through which food and eating processes express emotions, social relations, and psychological states. The relevance of this study is determined by the growing interest in cognitive linguistics and the insufficient comparative analysis of gastronomic phraseology in Uzbek and English. The purpose of the article is to analyze the semantic and cognitive characteristics of gastronomic phraseological units in both languages and identify their linguocultural similarities and differences.

Literature Review. The theoretical foundations of phraseology were developed by V.V. Vinogradov, A.V. Kunin, and V.N. Teliya. Kunin defined phraseological units as stable and semantically integral language constructions. Cognitive linguistics later explained metaphor as a mechanism of human thought. Lakoff and Johnson argued that conceptual metaphors structure human cognition, while Kövecses showed that metaphorical systems are both universal and culture-specific.

In linguocultural studies, phraseological units are viewed as carriers of cultural values and collective mentality. Teliya and Wierzbicka emphasized the connection between language, culture, and social experience. Recent studies on gastronomic phraseology demonstrate that food-related idioms express emotions, evaluation, and cultural identity. Researchers such as Sattorova, Yuldoshev, and Nashirova highlighted the metaphorical and cultural significance of gastronomic expressions. However, the semantic and cognitive features of gastronomic phraseological units in Uzbek and English have not yet been fully compared from cognitive and linguocultural perspectives.

Methodology. The research employs comparative, semantic, cognitive, and linguocultural methods. Comparative analysis was used to identify similarities and differences between Uzbek and English gastronomic phraseological units, while semantic analysis revealed their metaphorical and metonymic features. The cognitive and linguocultural approaches helped identify conceptual metaphors and national-cultural meanings reflected in food-related expressions. The study material was collected from phraseological dictionaries, literary texts, and linguistic sources.

Results and Discussion. The analysis shows that gastronomic phraseological units in Uzbek and English are mainly formed through metaphorical and metonymic transfer. Food-related expressions express emotions, social relations, morality, and evaluation. One of the main conceptual models is “FOOD IS LIFE.” Uzbek expressions such as *non topmoq* and *qozoni qaynamoq*, as well as English idioms like *earn one's bread* and *bring home the bacon*, symbolize livelihood and economic responsibility. Another important model is “TASTE IS EMOTION.” Expressions such as *shirin so'z*, *achchiq haqiqat*, *sweet memories*, and *bitter truth* demonstrate how taste is used to express emotional states.

The study also reveals cultural differences between the two languages. Uzbek gastronomic phraseology reflects hospitality, collectivism, and social harmony through expressions like *dasturxoni ochiq* and *non-tuz haqqi*. English phraseology, however, emphasizes pragmatism and individual responsibility in idioms such as *know which side one's bread is buttered on* and *piece of cake*. The analysis confirms that gastronomic phraseological units preserve cultural memory and function as important cognitive and cultural models.

Conclusion. The study demonstrates that gastronomic phraseological units in Uzbek and English contain important semantic and cognitive features formed through metaphorical and

metonymic transfer. Food-related images express emotions, social relations, and evaluation. The comparative analysis revealed both universal and culture-specific characteristics. Uzbek gastronomic phraseology mainly reflects hospitality and collectivism, while English phraseology emphasizes pragmatism and individuality. Thus, gastronomic phraseological units function not only as expressive language units but also as linguocultural models reflecting national identity and collective consciousness.

REFERENCES:

1. Montanari M. Food is Culture. – New York: Columbia University Press, 2006.
2. Teliya V.N. Русская фразеология: язык, семиотика, культура. – Москва, 1996.
3. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 2003.
4. Nashirova Sh.B. Comparison of Food-related Idioms in English and Uzbek. – American Journal of Philological Sciences, 2025. – P.170–172.
5. Kunin A.V. English Phraseology. – Oxford: Oxford University Press, 1996.
6. Kövecses Z. Metaphor and Emotion: Language, Culture and Body in Human Feeling. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
7. Wierzbicka A. Semantics, Culture and Cognition. – Oxford: Oxford University Press, 1992.
8. Sattorova A., Yuldoshev D. Metaphorical Use of Food Idioms in English and Their Uzbek Equivalents. – 2025. – P.31–33.
9. Nashirova Sh.B. Food Idioms and Cultural Mentality. – Tashkent, 2024.
10. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. – Toshkent: Qomuslar, 2019.
11. Tagayeva U.E. A Culinary Journey Through Languages: Comparative Linguistic Analysis of Food Related Idioms in English and Uzbek Languages. – 2023. – P.124–126.

UDC 81-13

STUDY OF EXPRESSIONS OF RESPECT IN DIFFERENT CULTURES

S.A.Yusupova, DSc, Associate Professor, Fergana State University, Fergana

D.A.Raxmatullayeva, Master student, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot turli madaniyatlardagi hurmat ifodalarini o'rganib, hurmatning turli ijtimoiy kontekstlarda qanday ifodalanishi va anglanishini yoritadi. Hurmat insonlar o'rtasidagi munosabatlarning asosiy jihatlaridan biri bo'lib, u munosabatlar, ijtimoiy ierarxiya va muloqot uslublariga ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotda sifat tahlili metodlari, jumladan intervyular va kuzatuv tadqiqotlari qo'llanilib, turli madaniy muhitlarda hurmatning verbal va nonverbal belgilar orqali namoyon bo'lishi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: tilshunoslik, semantika, ifodalar, hurmat, urf-odatlar, madaniyat.

Аннотация. Данное исследование посвящено изучению выражений уважения в различных культурах, с акцентом на сложные способы передачи и понимания уважения в разных социальных контекстах. Уважение является важнейшим аспектом человеческого взаимодействия, влияющим на отношения, социальную иерархию и стили коммуникации. В исследовании используются качественные методы, включая интервью и наблюдательные исследования, для анализа того, как уважение проявляется через вербальные и невербальные средства в различных культурных средах.

Ключевые слова: лингвистика, семантика, выражения, уважение, обычаи, культура.

Abstract. This study explores the expressions of respect across various cultures, emphasizing the intricate ways in which respect is communicated and understood within differing social contexts. Respect is a fundamental aspect of human interaction, influencing relationships, social hierarchies, and communication styles. The research employs qualitative methods, including interviews and observational studies, to analyze how respect is manifested through verbal and non-verbal cues in diverse cultural settings.

Key words: linguistics, semantics, expressions, respect, customs, culture.

Introduction. Respect is a cornerstone of human interaction, serving as a vital component in the establishment of social bonds and the maintenance of harmonious relationships. While universally valued, the expressions and interpretations of respect are not monolithic; they vary significantly across different cultures, shaped by unique histories, traditions, and societal norms. Understanding

these cultural distinctions is essential in our increasingly interconnected world, where cross-cultural interactions are commonplace, particularly in multicultural societies and international business environments. In many societies, respect is communicated through both verbal and non-verbal cues, including body language, tone of voice, and ritualistic practices. For instance, in some Asian cultures, bowing or using honorific titles signifies respect, while Western cultures may emphasize direct eye contact and open dialogue. This divergence can lead to misunderstandings, as actions perceived as respectful in one culture may be interpreted as disrespectful in another, underscoring the need for greater awareness and sensitivity toward varying cultural norms surrounding respect.

Moreover, factors such as age, gender, and social hierarchies further complicate the expression of respect. In many Indigenous cultures, for example, elders are afforded a level of respect that dictates specific modes of address and behavior, illustrating how respect is intricately tied to social structure. This study aims to investigate the multifaceted expressions of respect across diverse cultural contexts, examining how these variables influence interpersonal interactions.

Literature Review. Understanding the expressions of respect across different cultures is a rich area of inquiry, grounded in the fields of anthropology, sociology, linguistics, and communication studies. This literature review examines key theoretical frameworks, empirical studies, and cultural paradigms that elucidate how respect is conceptualized and practiced globally.

1. Theoretical Foundations of Respect. Respect, as a cultural construct, has been theorized in various ways. According to Goffman (1967), face-to-face interactions are governed by the need to maintain "face," which refers to one's self-image. Respect is thus intricately connected to maintaining face, particularly in collective societies. This theory aligns with Hofstede's cultural dimensions, which illustrate how collectivist cultures prioritize group harmony and affection over individual assertiveness, impacting the way respect is expressed. In contrast, individualistic cultures may be more inclined toward direct forms of communication, where mutual respect is communicated through assertiveness and clarity.

2. Expressions of Respect by Cultural Context. The way respect is expressed can be profoundly different across cultures. Many studies have documented these variations. For instance, in Japan, bowing is a traditional gesture of respect that varies in depth and duration depending on the social status of the person being greeted (Haugh, 2013). A deeper bow signifies greater respect.

In contrast, Western cultures often rely on verbal affirmations and equal eye contact to show respect. Research by Brown and Levinson (1987) highlights politeness strategies that emphasize indirect communication in hierarchical relationships, demonstrating how respect can be articulated without overt power dynamics.

Materials and methods. This study employed a qualitative research design to explore the expressions of respect across different cultures, aiming for an in-depth understanding of cultural nuances. The research focused on identifying and describing various expressions of respect, understanding the contextual factors influencing these expressions, and examining the impact of cultural norms on interpersonal interactions.

Participants were selected through purposive sampling to ensure diverse cultural representation. The selection criteria included individuals from a range of cultural backgrounds, such as Western, Eastern, Indigenous, and African cultures. Efforts were made to include a balance of ages and genders, with a total of 60 participants comprising 30 men and 30 women aged between 18 and 65. This diversity aimed to provide insights into how age and gender influence expressions of respect.

Data was collected using multiple methods to capture comprehensive insights. Semi-structured interviews allowed for personal narratives about participants' experiences with respect. The interviews included questions about cultural definitions of respect, specific examples of respectful behaviors, and experiences of misunderstandings related to respect. Each interview lasted between 45 minutes to an hour and was audio-recorded with participants' consent.

Results and Discussion. This study investigated the expressions of respect across various cultures, revealing distinct patterns and shared themes that illuminate both the similarities and differences in how respect is articulated. The results underscore the complexity of respect as a cultural construct and highlight the implications for intercultural communication.

One of the primary findings indicated that verbal communication plays a significant role in expressing respect. Non-verbal communication emerged as a critical avenue for expressing respect. Observational data revealed that gestures and body language vary significantly across cultures. In Middle Eastern societies, a firm handshake is a common expression of respect, while in East Asian cultures, bowing is practiced. These non-verbal cues reinforce the idea that respect is not only about what is said but also how it is conveyed physically. The study found that context influences the appropriateness of these gestures; for instance, cultural norms dictate that proximity and physical touch are handled differently depending on the relationship context.

The results further highlighted the influence of cultural norms and values on expressions of respect. In collectivist societies, respect is often intertwined with communal values, focusing on group harmony and cohesion. Participants from these backgrounds reported that their expressions of respect were deeply connected to their identities as members of a broader community, where maintaining harmonious relationships is prioritized. Conversely, participants from individualistic cultures discussed how personal achievements and self-expression were respected and valued, reflecting a more individualized understanding of respect.

Age and gender dynamics also significantly impacted how respect was expressed. In many cultures, respect for elders is paramount, with younger individuals adopting deferential speech patterns and behaviors when interacting with older members of the community. This finding aligns with literature indicating that age-related respect is often culturally mandated, serving to reinforce social hierarchies. Gender dynamics were also observed; in patriarchal societies, for instance, women may use more submissive language or gestures when addressing men, which reflects broader societal norms regarding gender roles.

Despite these insights, the study also uncovered instances of misunderstandings related to expressions of respect. Various participants recounted experiences where their intentions to show respect were misinterpreted due to cultural differences. For example, a participant from a Western background described a situation where their direct communication style was seen as disrespectful by a colleague from a more indirect, hierarchical culture.

REFERENCES:

1. Haugh, M. (2015). Understanding politeness. Cambridge University Press.
2. Goffman, E. (1967). Interaction ritual: Essays on face-to-face behavior. Anchor Books.
3. Smith, J. A. (2023). Expressions of respect in different cultures: A comparative study.
4. Chen, G. M., & Starosta, W. J. (2000). Foundations of intercultural communication. Allyn & Bacon.

UO'K 811.512.2:81.23:398.2(574)

O'ZBEK TILIDA "QADRIYAT" MAZMUNIIY MAYDONINING MIKROSISTEMALARI VA IYERARXIK TASNIFI

B.Zaripov, dots., f.f.n., Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Maqolada o'zbek tilidagi "qadriyat" mazmuniy maydonining ichki mikrosistemalari va ularning iyerarxik tasnifi yoritilgan. "Qadriyat" kategoriyasi mavzuiy guruhlar, ma'noviy guruhlar va ma'noviy uyalar asosida tizimlashtirish hamda ularning milliy-madaniy mazmunini ochib berishdan iborat. Tadqiqotda leksik-semantik, komponent, lingvomadaniy, kontekstual va tasnifiy tahlil metodlari qo'llanildi. Natijada qadriyatlarning, milliy, iqtisodiy, siyosiy, estetik, ijtimoiy, hayot va vaqt qadriyatlari singari mikroguruhlar o'zaro bog'liq holda tavsiflandi. "Tarbiya", "mehrbonlik", "e'tiqod", "adolat", "tinchlik", "ozodlik" kabi uyalar mazmuniy maydonning markaziy nuqtalaridan biri ekani ko'rsatildi.

Kalit so'zlar: qadriyat, mikrosistema, ma'noviy guruh, mavzuiy guruh, iyerarxik tasnif, milliy qadriyat, iqtisodiy qadriyat, siyosiy qadriyat.

Аннотация. В статье рассматриваются внутренние микросистемы предметной области «ценности» в узбекском языке и их иерархическая классификация. Категория «ценности» представляет собой систематизацию, основанную на тематических группах, духовных группах и духовных нишах, и раскрывает их национально-культурное содержание. В исследовании использованы методы лексико-семантического, компонентного,

лингвокультурного, контекстуального и классификационного анализа. В результате микрогруппы ценностей, такие как национальные, экономические, политические, эстетические, социальные, жизненные и временные ценности, описаны взаимосвязанным образом. Показано, что такие ниши, как «образование», «добродетель», «вера», «справедливость», «мир», «свобода», являются одними из центральных точек предметной области.

Ключевые слова: ценность, микросистема, духовная группа, тематическая группа, иерархическая классификация, национальная ценность, экономическая ценность, политическая ценность.

Abstract. The article examines the internal microsystems and hierarchical classification of the semantic field of “value” in the Uzbek language. The aim of the study is to systematize the category of value through thematic groups, semantic groups and semantic nests, and to reveal their national-cultural content. Lexical-semantic, component, linguocultural, contextual and classificatory methods were employed. As a result, microsystems such as “Eastern” and “Western” values, national, economic, political, aesthetic, social, life and time values were described in their interrelation; semantic nests such as education, kindness, belief, justice, peace and freedom were shown to be among the central points of the field. The article reveals the dynamic and multilayered nature of the lexical category of value.

Key words: value, microsystem, semantic group, thematic group, hierarchical classification, national value, economic value, political value.

Kirish. “Qadriyat” mazmuniy maydoni o‘zbek tilining eng serqatlam va dinamik leksik sistemalaridan biridir. Uning tarkibida bir vaqtning o‘zida axloqiy, ma’naviy, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va estetik mazmunlar faoliyat ko‘rsatadi. Shu sababli mazkur maydonni faqat alohida so‘zlar orqali emas, balki o‘zaro bog‘liq mikrosistemalar, ya’ni mavzuiy guruhlar, ma’naviy guruhlar va ma’naviy uyalar darajasida o‘rganish ilmiy jihatdan muhimdir.

Qadriyatlar jamiyat taraqqiyoti, mafkura, tarixiy tajriba va madaniy stereotiplar bilan birga o‘zgaradi. Mustaqillik davrida qayta tiklangan qadriyatlar, ijtimoiy-siyosiy transformatsiyalar natijasida faollashgan tushunchalar, urf-odatlar va zamonaviy texnologik taraqqiyot bilan bog‘liq yangi birliklar mazmuniy maydonning ichki ko‘lamini kengaytiradi. Demak, “qadriyat” kategoriyasining mikrosistemalarini aniqlash uning milliy lisoniy manzaradagi real funksiyasini ko‘rsatadi.

Tadqiqot metodlari. Maqolada leksik-semantik tahlil, komponent tahlil, iyerarxik tasniflash, lingvomadaniy va kontekstual talqin metodlari qo‘llanildi. Ushbu metodlar yordamida umumiy “qadriyat” arxisemasiga bo‘ysunuvchi xususiy semantik guruhlar belgilandi. Tahlil jarayonida maydonning yadro, markaz va periferik qatlamlari o‘rtasidagi aloqalar ham e’tiborga olindi [1; 4]. Shuningdek, turli guruhlarining o‘zaro kesishuvchanligi alohida tamoyil sifatida qabul qilindi. Chunki bir sema ayrim kontekstda milliy qadriyat tarkibida, boshqa holatda esa ijtimoiy yoki umuminsoniy qadriyat sifatida namoyon bo‘lishi mumkin. Shu bois tasnif qat’iy ajratishdan ko‘ra, iyerarxik va nisbiy tizim sifatida talqin etildi.

Maqolada “Qadriyat” mazmuniy maydonining ichki sistemasi bir necha yirik mavzuiy guruhlariga ajralishi aniqlandi. Xususan, milliy qadriyatlar mikrosistemasi guruhining markazida “ezgulik” semasi turadi. Uning atrofida axloqiy qadriyatlar, adolat, urf-odatlar, oilaning ulug‘lanishi kabi ma’naviy guruhlar shakllanadi. To‘g‘rilik, halollik, mehribonlik, adolat, sabr-toqat, rahm-shafqat singari birliklar milliy qadriyatlarning leksik ko‘rinishidir. Ota-onani hurmat qilish, farzandni asrash, qarindoshlik rishtalarini saqlash kabi mazmunlar esa bu guruhning madaniy salmog‘ini kuchaytiradi.

“Qadriyat” maydonining zamonaviy qatlamida iqtisodiy qadriyatlar alohida ahamiyatga ega. Mazkur guruh davlat va jamiyat hayotida moddiy ne‘matlar, mulk, resurs va taraqqiyot bilan bog‘liq munosabatlarni ifodalaydi. “Davlatning yer osti va yer usti boyliklarini asrash”, “resurslardan oqilona foydalanish”, “isrof qilmaslik”, “tadbirkorlik erkinligi”, “erkin bozor”, “innovatsion taraqqiyot”, “barqaror rivojlanish” singari ma’naviy guruhlar shu qatlam tarkibida faol ishlaydi. Ayniqsa, “isrof

qilmaslik” birikmasi o‘zbek milliy ongida iqtisodiy qadriyat bilan ma’naviy me’yorning tutashgan nuqtasini ko‘rsatadi. U faqat tejamkorlikni emas, balki ne’matning qadrini bilish, me’yorni saqlash va mas’uliyat bilan yashash mazmunini ham ifodalaydi. Demak, iqtisodiy mikrosistema faqat bozor yoki mulk munosabati emas, balki ma’naviy baholash bilan ham qo‘shilib ketadi.

Siyosiy qadriyatlar mikrosistemasida esa “demokratik davlat qurish”, “so‘z va axborot erkinligi”, “adolat va tenglik”, “inson huquqlarini asrash”, “mas’uliyat va javobgarlik” singari yo‘nalishlar ajralib turadi. Bu guruhdagi birliklar davlat, fuqarolik jamiyati va shaxs huquqi o‘rtasidagi muvozanatni ifodalaydi. “Fuqarolar erkinligi”, “xalq hokimiyati”, “qonun oldida tenglik”, “shaxsiy fikr”, “ma’lumot olish huquqi” kabi atov birliklari ushbu mikroguruhning markaziy birliklaridir [5].

Iqtisodiy va siyosiy qadriyatlarning o‘zaro aloqasi ham diqqatga sazovor. Tadbirkorlik erkinligi, mulk daxlsizligi, adolatli taqsimlanish va qonun ustuvorligi kabi mazmunlar ikki mikrosistema o‘rtasidagi kesishuv zonasini tashkil etadi. Shunday qilib, “qadriyat” maydonining mazkur qatlami jamiyatning ijtimoiy-institutsional rivoji bilan chambarchas bog‘langan.

Ma’naviy qadriyatlar mikrosistemasida “insonning ichki dunyosi”, “axloq”, “e’tiqod”, “ruhiy poklik”, “ma’naviy rivojlanish” kabi semalar bosh o‘rin tutadi. “Tarbiya” bu maydonning markaziy uyalaridan biri bo‘lib, u shaxsning axloqiy, ruhiy va ijtimoiy sifatlarini shakllantiruvchi jarayon sifatida talqin qilinadi. O‘zbek madaniyatida tarbiyaning faqat oilaviy emas, balki jamoaviy va milliy mas’uliyat sifatida tushunilishi mazkur leksemaning qadriyat maydonidagi salmog‘ini oshiradi [6].

“Mehribonlik” mikrouyasi ham muhim. “Mehr”, “muhabbat”, “rahm-shafqat”, “oqibat”, “saxovat”, “g‘amxo‘rlik” singari leksemalar bir-biri bilan semantik qo‘shnichilik hosil qilib, ijobiy aksiologik qatlamni shakllantiradi. Ularning antonimik qatorida nafrat, shafqatsizlik, jirkanish kabi birliklarning mavjudligi mehr mikromaydonining baholovchi tabiatini yanada yaqqol ko‘rsatadi [7].

Ijtimoiy qadriyatlar orasida “oila qadriyatlari”, “o‘zaro hurmat”, “tinchlik”, “ozodlik” kabi guruhlar ajralib turadi. Oila o‘zbek jamiyatida iliqlik, mas’uliyat, avlodlar davomiyligi va g‘amxo‘rlikning markazi sifatida namoyon bo‘ladi. Tinchlik esa farovonlik va osoyishtalikning ijtimoiy kafolati sifatida baholanadi; ozodlik va istiqloq esa tarixiy tajriba natijasida yuksak qadriyat darajasiga ko‘tarilgan.

Estetik qadriyatlar mikrosistemasida “go‘zal” semasi yetakchilik qiladi. Chiroyli, nafis, uyg‘un, muhtasham, rang-barang, maftunkor singari birliklar mazkur maydonning leksik tarkibini boyitadi. Estetik qadriyatlarining o‘ziga xosligi shundaki, ular moddiy va ma’naviy go‘zallikni birlashtiradi; shu bois bu qatlam umuminsoniy qadriyatlar bilan kuchli aloqaga ega [5].

“Umuminsoniy qadriyatlar” mavzuiy guruhi “qadriyat” mazmuniy maydonining eng keng qatlami hisoblanadi. U ma’naviy poklik, adolat, erkinlik, inson huquqlari, vatanparvarlik, tolerantlik, tinchlik, fuqarolik mas’uliyati singari tamoyillarni qamrab oladi. Mazkur guruhning afzalligi shundaki, u milliy va shaxsiy qadriyatlar bilan kesishgan holda global etik mezonlarni ham o‘zida mujassamlashtiradi. Bu yerda “hayot qadriyatlari” va “vaqt qadriyatlari” kabi yo‘nalishlar ham muhim. “Hayot”, “sog‘lik”, “baxt”, “muhabbat”, “do‘stlik”, “farovonlik” singari birliklar inson mavjudligining asosiy baholash mezonlarini ifodalaydi. “Vaqt”, “samaradorlik”, “unumdorlik”, “muddat”, “tezlik” kabi leksemalar esa zamonaviy hayot ritmi ta’sirida qadriyat maqomiga ko‘tarilgan birliklar qatoriga kiradi. Bu holat mazmuniy maydonning ochiq va harakatdagi tizim ekanini ko‘rsatadi.

Shunday ekan, “qadriyat” mikrosistemalarini tavsiflashda qat’iy chegaradan ko‘ra dinamik tasnif muhimroq. Bir guruhdagi sema boshqa guruhda ham faol bo‘lishi mumkin. Masalan, “adolat” milliy, siyosiy va umuminsoniy qadriyatlar tarkibida, “mehr” esa shaxsiy, oilaviy va ma’naviy qadriyatlar tarkibida birdek qo‘llanadi. Demak, mazmuniy maydonning ichki birligi aynan shu o‘zaro kesishuvchanlik va semantik jipslik orqali ta’minlanadi.

O‘zbek tilidagi “qadriyat” mazmuniy maydoni iyerarxik va ko‘p qatlamli sistemaga ega bo‘lib, unda mavzuiy guruhlar, ma’naviy guruhlar va ma’naviy uyalar o‘zaro bog‘langan holda faoliyat ko‘rsatadi. “Tarbiya”, “mehribonlik”, “e’tiqod”, “adolat”, “tinchlik”, “ozodlik” singari birliklar esa maydonning markaziy semantik tayanchlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, “qadriyat” kategoriyasi tilda tayyor, muzlab qolgan birlik emas, u davr, ideologiya,

madaniy muhit, tarixiy xotira va kommunikativ ehtiyojlar ta'sirida kengayib boradi. Shu bois mazkur maydonning korpus, diskurs va paremiologik materiallar asosidagi keyingi tadqiqi o'zbek tilshunosligi uchun istiqbolli yo'nalish bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Falsafa qomusiy lug'ati. – Toshkent: “Sharq” NMAK, 2004. – 468 b.
2. Babushkin A.P. Tipy kontseptov v leksiko-frazeologicheskoy semantike yazyka. – Voronezh: Izdatelstvo Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta, 1996. – 104 s.
3. Kiseleva L.A. Kommunikativnye yazykovye funktsii i semanticheskoe stroenie slovesnogo znacheniya // Problemy semantiki. – Moskva: Nauka, 1974. – S. 75.
4. Yuldashev F. “Ma’naviyat” leksik kategoriyasi: sistemasi, semantikasi va leksikografik talqini: filol. fan. dok. (DSc) avtoreferati. – Qarshi, 2023.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80 000 dan ortiq so'z va so'z birikmalari. 6 jild. – Toshkent: O'zME, 2022.
6. Hakimova M. O'zbek tilida abstrakt nomlar semantikasi: filol. fan. dok. diss. – Toshkent, 2019.
7. Peshkovskiy A. Izbrannye trudy. – Moskva, 1959.

UO'K 687:81'373.6

MODA INDUSTRIYASI TILINING LEKSIK VA USLUBIY XUSUSIYATLARI (O'ZBEK VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA)

S.F.Zubaydullayeva, o'qituvchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Maqolada moda industriyasi tilining leksik va uslubiy xususiyatlari o'zbek va ingliz tillari misolida tahlil qilinadi. Moda sohasiga oid terminlar, brend nomlari, reklama matnlari, metaforik ifodalar va inglizcha o'zlashmalarning qo'llanish xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, moda diskursida emotsionallik, obrazlilik va ta'sirchanlikning kommunikativ ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: moda industriyasi, moda tili, leksik xususiyatlar, uslubiy xususiyatlar, o'zbek tili, ingliz tili, moda diskursi, terminlar, reklama uslubi.

Аннотация. В статье анализируются лексические и стилистические особенности языка модной индустрии на материале узбекского и английского языков. Рассматриваются термины моды, названия брендов, рекламные тексты, метафорические выражения и особенности употребления англоязычных заимствований. Также раскрывается коммуникативное значение эмоциональности, образности и выразительности в модном дискурсе.

Ключевые слова: индустрия моды, язык моды, лексические особенности, стилистические особенности, узбекский язык, английский язык, модный дискурс, термины, рекламный стиль.

Abstract. The article analyzes the lexical and stylistic features of the language of the fashion industry in Uzbek and English. It examines fashion terminology, brand names, advertising texts, metaphorical expressions, and the use of English borrowings. The study also highlights the communicative role of emotionality, imagery, and expressiveness in fashion discourse.

Keywords: fashion industry, language of fashion, lexical features, stylistic features, Uzbek language, English language, fashion discourse, terminology, advertising style.

Moda industriyasi tilini o'zbek va ingliz tillari misolida tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bu soha leksikasi oddiy kiyim-kechak nomlari bilangina cheklanmaydi. Unda terminlar, inglizcha o'zlashmalar, brend nomlari, metaforik ifodalar, baholovchi sifatlar va reklama uslubiga xos emotsional birliklar faol qo'llanadi. Ayniqsa, moda tilida mahsulotni nafaqat tasvirlash, balki uni jozibali, zamonaviy va xaridorgir qilib ko'rsatish asosiy kommunikativ vazifa hisoblanadi.

Ingliz tilida moda sohasiga oid terminlar xalqaro xarakterga ega. Masalan, *fashion, style, trend, outfit, collection, brand, designer, casual, luxury, oversize, streetwear, vintage* kabi so'zlar moda industriyasida keng ishlatiladi. Bu birliklarning ko'pchiligi o'zbek tilidagi moda diskursiga ham kirib kelgan.

Masalan:

Ingliz tilida	O'zbek tilida qo'llanishi	Ma'nosi
fashion	fashion ko'rgazma, fashion sanoati	moda, uslub
trend	yangi trend, mavsum trendlari	urf bo'lgan yo'nalish
outfit	kundalik outfit, zamonaviy outfit	kiyim kombinatsiyasi
oversize	oversize ko'ylak, oversize pidjak	keng bichimli kiyim
casual	casual uslub	kundalik, erkin uslub
collection	yangi kolleksiya	liboslar to'plami
brand	mahalliy brend, xalqaro brend	savdo belgisi

Bu misollar shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilidagi moda leksikasi inglizcha birliklar hisobiga boyib bormoqda. Ayrim so'zlar to'liq o'zlashgan holda ishlatiladi: **trend, brend, kolleksiya, dizayner**. Ayrimlari esa inglizcha shaklida saqlanadi: **outfit, oversize, casual, street style**. Bu holat o'zbek moda diskursida aralash til birliklari paydo bo'layotganini ko'rsatadi.

O'zbek tilida moda industriyasi leksikasining muhim qatlamini milliy kiyim-kechak va mato nomlari tashkil etadi. Masalan: **atlas, adras, beqasam, do'ppi, chopon, nimcha, lozim, belbog', zardo'zi, kashta, milliy naqsh, ipak mato** kabi birliklar o'zbek moda tilining madaniy xususiyatini ifodalaydi.

Masalan:

- **atlas ko'ylak** — milliylik va nafislik belgisi;
- **adras libos** — an'anaviy matoning zamonaviy dizaynda qo'llanishi;
- **zardo'zi bezak** — hashamat va bayramona uslubni ifodalaydi;
- **do'ppi** — milliy identifikatsiya belgisi;
- **chopon uslubidagi kardigan** — milliy va zamonaviy elementlarning qo'shilishi.

Bu kabi birliklar ingliz tilidagi moda matnlarida to'g'ridan-to'g'ri muqobilga ega emas. Ingliz tilida ular ko'pincha transliteratsiya yoki izoh orqali beriladi: *atlas dress, adras fabric, Uzbek skullcap, traditional chapan*. Demak, o'zbek moda tilida milliy-madaniy komponent kuchliroq namoyon bo'ladi.

Moda industriyasida inglizcha o'zlashmalar o'zbek tilida ayniqsa reklama, ijtimoiy tarmoq va internet savdo matnlarida faol uchraydi. Masalan:

- **Yangi summer collection sotuvda!**
- **Casual uslubdagi oversize ko'ylaklar**
- **Trenddagi outfitlar bizda**
- **Street style obrazlar uchun yangi kolleksiya**
- **Premium quality liboslar**
- **Fashion week uchun maxsus obrazlar**

Bu misollarda inglizcha va o'zbekcha birliklar bir gap ichida aralash qo'llangan. Bunday holat moda tilining global xarakterini ko'rsatadi. Shu bilan birga, bu jarayon o'zbek tilida yangi uslubiy qatlam — reklama va ijtimoiy tarmoq moda diskursini shakllantirmoqda.

Moda tilida baholovchi sifatlar mahsulotga ijobiy munosabat uyg'otish uchun xizmat qiladi. Ingliz tilida bunday birliklarga *elegant, stylish, luxurious, modern, unique, comfortable, trendy, glamorous, classic, timeless* kabi so'zlar kiradi.

O'zbek tilida esa quyidagi sifatlar faol ishlatiladi: **zamonaviy, nafis, bejirim, hashamatli, qulay, betakror, jozibali, didli, go'zal, klassik, yengil, sifatli**.

Masalan:

Inglizcha ifoda	O'zbekcha muqobil	Uslubiy vazifasi
elegant dress	nafis libos	estetik joziba yaratadi
luxury collection	hashamatli kolleksiya	yuqori sifat va mavqeni bildiradi
stylish outfit	zamonaviy obraz	moda talabiga moslikni ko'rsatadi
timeless style	eskirmas uslub	barqaror did va klassikani bildiradi
comfortable wear	qulay kiyim	amaliylikni ta'kidlaydi

Bu birliklar mahsulotni xolis tasvirlashdan ko'ra, xaridor ongida ijobiy obraz yaratishga xizmat qiladi. Masalan, **“bejirim libos”** iborasi faqat kiyimning ko'rinishini emas, balki uning did bilan tanlanganini ham bildiradi. **“Luxury collection”** esa mahsulotning oddiy kiyim emas, balki yuqori maqomga ega brend mahsuloti sifatida qabul qilinishiga yordam beradi.

Moda tilida metaforalar ko'p uchraydi, chunki reklama va moda matnlari obrazlilikka asoslanadi. Ingliz tilida quyidagi metaforik ifodalar uchraydi:

- *a splash of color* — ranglarning yorqin uyg'unligi;
- *timeless elegance* — vaqtga bo'ysunmaydigan nafislik;
- *fashion statement* — kiyim orqali shaxsiy fikr bildirish;
- *wardrobe essential* — garderobning zarur elementi;
- *the language of style* — uslub tili.

O'zbek tilida esa quyidagi ifodalar keng uchraydi:

- **ranglar uyg'unligi;**
- **nafislik timsoli;**
- **uslubingizni namoyon eting;**
- **har bir libosda o'ziga xoslik;**
- **go'zallik va qulaylik uyg'unligi;**
- **milliylik va zamonaviylik nafasi.**

Masalan, "**milliylik va zamonaviylik uyg'unligi**" iborasi o'zbek moda matnlarida juda faol ishlatiladi. Bu ifoda libosda an'anaviy elementlar va zamonaviy dizayn birlashganini bildiradi. Ingliz tilidagi *timeless elegance* ifodasi esa modaning vaqt o'tishi bilan ham o'z qiymatini yo'qotmaydigan estetik xususiyatini ifodalaydi.

Bu farqlar ikki tilning moda diskursidagi ijtimoiy-madaniy vazifalari bilan bog'liq. O'zbek tilida moda ko'proq milliy qadriyatlar va zamonaviy tendensiyalar uyg'unligida talqin qilinsa, ingliz tilida moda individual uslub, brend qiymati va global bozor tili sifatida namoyon bo'ladi.

Natijalar

Tahlil asosida quyidagi ilmiy natijalarga kelindi:

1. **Moda industriyasi tili maxsus leksik qatlamga ega.** Unda kiyim-kechak nomlari, mato turlari, dizayn elementlari, uslub nomlari, brend atamaları va reklama birliklari faol ishlatiladi.
2. **Ingliz tili moda diskursida yetakchi manba vazifasini bajaradi.** *Trend, outfit, casual, oversize, brand, fashion, collection* kabi so'zlar o'zbek moda tiliga faol kirib kelgan.
3. **O'zbek moda tilida milliy-madaniy birliklar muhim o'rin egallaydi.** *Atlas, adras, do'ppi, chopon, zardo'zi, kashta* kabi birliklar o'zbek moda diskursiga milliylik va madaniy identifikatsiya xususiyatini beradi.
4. **Moda reklama matnlarida baholovchi sifatlar keng qo'llanadi.** O'zbek tilida **nafis, bejirim, zamonaviy, hashamatli, qulay**, ingliz tilida esa *elegant, stylish, luxurious, trendy, comfortable* kabi birliklar mahsulotning ijobiy obrazini yaratadi.
5. **Metaforik ifodalar moda tilining obrazlilikini kuchaytiradi.** O'zbek tilidagi "**go'zallik va qulaylik uyg'unligi**", "**milliylik va zamonaviylik nafasi**" kabi birliklar, ingliz tilidagi *timeless elegance, fashion statement, a splash of color* kabi ifodalar mahsulotga emotsional-estetik ma'no yuklaydi.
6. **Moda tili reklama va marketing bilan bevosita bog'liq.** Buyruq maylidagi fe'llar, undov gaplar va qisqa shiorlar xaridorni mahsulotga qiziqtirish va harakatga undash uchun qo'llanadi.
7. **O'zbek va ingliz moda tillari o'rtasida umumiy va farqli jihatlar mavjud.** Umumiy jihat — har ikki tilda obrazlilik, baholash va ta'sirchanlik kuchli. Farqli jihat — o'zbek tilida milliy-madaniy leksika faolroq bo'lsa, ingliz tilida global brend va marketing terminlari ustunlik qiladi.

Umuman olganda, moda industriyasi tili o'zbek va ingliz tillarida leksik boylik, uslubiy ta'sirchanlik va madaniy ma'no yaratish imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Moda diskursi orqali nafaqat kiyim-kechak targ'ib qilinadi, balki shaxsiy imij, ijtimoiy mavqe, estetik did va madaniy identifikatsiya ham ifodalanadi.

Xulosa. Moda industriyasi tilining leksik va uslubiy xususiyatlarini o'zbek va ingliz tillari misolida tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, mazkur soha tili zamonaviy kommunikatsiyaning faol va tez o'zgaruvchan qatlamlaridan biridir. Moda tili faqat kiyim-kechak nomlari yoki soha terminlari bilan cheklanmaydi, balki reklama, brend imiji, iste'molchi psixologiyasi, estetik did va madaniy identifikatsiya bilan chambarchas bog'liq murakkab lingvistik hodisa sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot davomida ingliz tilidagi *fashion, trend, outfit, brand, casual, oversize, street style, luxury, vintage* kabi birliklar o'zbek moda diskursida faol qo'llanayotgani aniqlandi. Bu holat ingliz tilining moda industriyasida xalqaro kommunikatsiya vositasi sifatidagi yetakchi mavqeini ko'rsatadi. O'zbek tilida esa mazkur o'zlashmalar milliy leksik birliklar — **atlas, adras, do'ppi, chopon, zardo'zi, kashta, milliy naqsh** kabi so'zlar bilan birga ishlatilib, moda tilida global va milliy unsurlarning uyg'unlashuviga sabab bo'lmoqda.

Umuman olganda, moda industriyasi tili o'zbek va ingliz tillarida leksik jihatdan boy, uslubiy jihatdan ta'sirchan va madaniy jihatdan serqatlam hodisa hisoblanadi. U orqali nafaqat kiyim-kechak targ'ib qilinadi, balki shaxsiy imij, ijtimoiy mavqe, estetik qarash, milliy madaniyat va global tendensiyalar ham ifodalanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Barthes R. The Fashion System / translated by M. Ward, R. Howard. — Berkeley; Los Angeles: University of California Press, 1990. — 303 p.
2. Lurie A. The Language of Clothes. — New York: Random House, 1981. — 272 p.
3. Barnard M. Fashion as Communication. — London; New York: Routledge, 2002. — 224 p.
4. Kaiser S.B. Fashion and Cultural Studies. — London; New York: Bloomsbury Academic, 2012. — 240 p.
5. Kawamura Y. Fashion-ology: An Introduction to Fashion Studies.— Oxford; New York: Berg, 2005. — 128 p.

УДК 82-21

ТРАГИЧЕСКИЙ ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ В ДРАМЕ Г. ДЖАВИДА «АФЕТ»

М.Н.Адыгезалова, PhD, доц., Андижанский филиал Туранского университета, Андижан

Annotatsiya. *Maqola H. Jovidning “Ofat” fojiasini Ozarbayjon dramaturgiyasidagi muhim hodisa sifatida tahlil qilishga bag'ishlangan. Asarda bosh qahramon obrazi, konfliktlar tizimi hamda asarning falsafiy-ijtimoiy muammolari yoritiladi. Ayol taqdiri, ehtiros falokati va patriarxal jamiyat tanqidi masalalariga alohida e'tibor qaratiladi.*

Kalit so'zlar: *Husayn Jovid, “Ofat”, fojia, ayol obrazi, ehtiros, patriarxal jamiyat, ayollar emansipatsiyasi.*

Аннотация. *Статья посвящена анализу трагедии Г. Джавида «Афет» как значимого явления азербайджанской драматургии. Рассматривается образ главной героини, система конфликтов и философско-социальная проблематика произведения. Особое внимание уделяется теме женской судьбы, трагедии страсти и критике патриархального общества.*

Ключевые слова: *Гусейн Джавид, «Афет», трагедия, женский образ, страсть, патриархальное общество, эмансипация женщины.*

Abstract. *The article analyzes G. Javid's tragedy “Afet” as a significant phenomenon in Azerbaijani drama. It examines the image of the main heroine, the system of conflicts, and the philosophical and social issues of the play. Special attention is paid to women's fate, the tragedy of passion, and the critique of patriarchal society.*

Keywords: *Huseyn Javid, “Afet”, tragedy, female image, passion, patriarchal society, women's emancipation.*

Четырёхактная семейно-бытовая трагедия в прозе «Афет» была создана Гусейном Джавидом в период его обучения в Турции [2; С. 170]. Основанный на материале «турецкой жизни» [2; С. 170], текст раскрывает историю нравственного падения и преступления главной героини – Афет. Примечательно, что сценическая судьба произведения началась достаточно рано: «впервые трагедия была поставлена на сцене 14 апреля 1922 года» [3; С. 49], тогда как «первая публикация текста произведения была осуществлена в 1926 г. в журнале “Maarif və mədəniyyət”» [2; С. 170]. Устойчивый интерес драматурга к одной из своих ранних пьес позволяет рассматривать её как значимое звено его художественного наследия. Не случайно исследователи неоднократно подчёркивали особое положение «Афет» как в творчестве самого Джавида, так и в контексте азербайджанской литературы в целом.

Так, Я. Караев характеризует «Афет» как вторую трагедию азербайджанского драматурга, «где женщина является главным действующим лицом; и образ, созданный драматургом, оригинален, необычен для нашей (азербайджанской – М. Адыгезалова)

драматургии. Это трагический образ. Афет – героиня театра страстей, деятельная, любящая, смелая, безрассудная» [6; С. 75]. Подобная интерпретация позволяет включить героиню в ряд персонажей Джавида, которых исследователи определяют как «обычные мыслители-бунтари, напряжённо и болезненно переживающие противоречия эпохи» [4].

Вместе с тем образ Афет обладает и рядом специфических черт. Для их выявления необходимо обратиться к фабуле пьесы, которая на первый взгляд развивается в русле традиционных восточных представлений. Афет, девушку из состоятельной аристократической семьи, в семнадцатилетнем возрасте выдают замуж за Оздамира – журналиста, пьяницу и развратника, уже пережившего смерть первой жены. На протяжении шестнадцати лет героиня вынуждена терпеть унижения и жестокость мужа, направленные как на неё саму, так и на его дочь от первого брака – Алагёз. При этом падчерица искренне считает Афет своей родной матерью.

Драматическое напряжение усиливается после переезда семьи в другой город. Здесь Оздамир сближается с Хандемиром – персонажем, в котором отрицательные черты доведены до предела: он не только невежествен, но и нравственно разложен, поскольку является мздоимцем. Именно Хандемир знакомит Оздамира с доктором Каратаем, которому суждено сыграть роковую роль в судьбе Афет. Очарованная и ослеплённая, героиня безоговорочно верит Каратаю, пообещавшему освободить её от мужа-тирана. С этого момента начинается внутренний раскол образа Афет: с одной стороны, в ней пробуждается женщина, впервые испытавшая подлинную любовь, с другой – в глазах подозревающего её мужа она превращается в «беспутную утку» [1; С. 125].

Неспособная примирить в себе эти противоположные начала, Афет решает на самоубийство и обращается к Каратаю с отчаянной просьбой о помощи: “Mərhmət eylə də bəni qurtar. Of! Bir çarə, bir ilac, bir zəhir, bir atəş bul ki, kəndimi məhv edəyim də şu qaba və çirkin səsi bir daha eşitmiyəyim” [1; С. 127]. («Смилуйся, спаси меня. Ах! Найди какой-нибудь выход, какое-нибудь средство, яд, огонь, чтобы я могла уничтожить себя и не слышать больше этого грубого, отвратительного голоса») (здесь и далее перевод наш – М. Адыгезаловой).

Однако Каратай, выступающий в роли своеобразного Мефистофеля (символичность его имени очевидна: «кара-» – чёрный цвет как «символ зла и смерти» [5; С. 95], сил мрака и дьявольского начала), предлагает иной путь – убийство мужа, снабжая героиню ядом. Совершённое преступление не завершает конфликт, а, напротив, открывает новый этап – путь наказания, через который должна пройти Афет. Принеся в жертву всё ради любви, она внезапно утрачивает её: Каратай быстро охладевает к ней и увлекается Алтунсач, дочерью Хандемира. Стремясь вызвать ревность и заглушить собственные страдания, Афет продолжает движение по пути нравственного падения и начинает флиртовать с Капланом. Парадоксально, но это не ранит Каратая, а лишь даёт ему повод обвинить Афет в неверности и тем самым оправдать разрыв отношений.

Doktor (istehzalı təbəssümlə uzaqlaşan Qaplanı göstərir). Yeni eşqinizi təbrik edərim. Afət (eyni tərzdə). Əskik olmayın. Doktor. Fəqət, gönül bir olduğu kimi, məhəbbət də bir olmalıdır [1; С. 145].

(Доктор (указывая с ироничной улыбкой на удаляющегося Каплана): Поздравляю вас с новой любовью. Афет (иронично): Взаимно. Доктор: Но как сердце одно, так и любовь должна быть одна.)

На все попытки Афет апеллировать к справедливости Каратай отвечает предельно цинично и логично с позиции патриархального общества: Doktor. Çünki sən qadınsın, anlıyormusun? [1; С. 146]. (Доктор: Потому что ты женщина, понимаешь?)

Именно здесь звучит центральный трагический монолог героини, в котором она обнажает суть мужского мира, лишая женщину прав и защиты: Afət (müstəhzi qəhqəhələrdən sonra, ciddi). Ah, zavallı qadınlar!.. bütün mühit və qanunlar onlara düşman, bütün din və adətlər düşman; bütün təbiət və kainat düşman!.. Çünki zəifdirlər, onunçin də haqsızdırlar... [1; С. 146]. («О, бедные женщины!.. Весь свет и все законы против них... Потому что они

слабы, потому и виноваты... Но мужчины во всём невинны... Даже когда они неправы, они выглядят правыми...»)

Осознав глубину собственной ошибки и проникнувшись жалостью к погибшему мужу – «бедняге, трудом которого она была возвращена», – Афет идёт на новое преступление: она убивает Каратая. Отвергнутая и оскорблённая страсть, по законам трагедии, превращается в разрушительную силу, уничтожающую всё, что некогда составляло смысл её жизни («Я отомщу тому, кто обманет, будь он для меня дорог, как глаза мои!» [1; С. 126]).

В этом аспекте образ Афет сближается с образом Судабы, созданным Джавидом позднее, а также с героинями мировой литературы – Медеей Еврипида и Эдной из романа Кейт Шопен «Пробуждение» (1899). При всей необходимости отдельного сопоставительного анализа уже сейчас можно утверждать, что трагедия «Афет» значительно опередила своё время, отразив прогрессивные взгляды автора на положение женщины, её роль в обществе и проблемы женской эмансипации. Обращение к этому произведению позволяет глубже понять художественный мир Г. Джавида и проливает свет на целый ряд малоизученных аспектов его творчества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Cavid H. Əsərləri. Beş cildə: 5 c., Bakı: Lider nəşriyyat, 2005. – 288 s.
2. Cəfər M. Hüseyn Cavid. Bakı, 1960. – 289 s.
3. Təhmasib T. Hüseyn Cavid və teatr. – B.: İşiq, 1988. – 96 s.
4. Алиева Г. Не радуйся чужому горю. Наследие вечного Джавида переживает века. // Каспий – 2017. – 5 апреля. – С.12. www.anl.az/down/meqale/kaspi/2017/aprel/537390.htm
5. Габышева Л.Л. Имена собственные и нарицательные: этимологические заметки (на материале фольклора якутов и др. тюркских народов) // Лингвистические, культурологические и дидактические аспекты коммуникации в поликультурном пространстве. Сборник I Региональной лингвистической конференции г. Якутск, Северо-Восточный федеральный университет им. М.К. Аммосова. 12-13 апреля 2013 г. - С. 89-99. URL: <http://www.libed.ru/konferencii-filologiya/1228475-1-lingvisticheskie-kulturologicheskie-didakticheskie-aspekti-kommunikacii-polikulturnom-prostranstve-sbornik-regionalnoy-lingvisticheckoy-konferencii-2013-goda>
6. Караев Я. Гусейн Джавид (К 100-летию со дня рождения). – Баку, 1982. – 96 с.

УДК 006.951(37):811.124

ЭВОЛЮЦИЯ РИМСКОЙ СИСТЕМЫ ЛЕТОСЧИСЛЕНИЯ: ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ И ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТЫ

Н.Б. Асадова, студент, Самаркандский государственный медицинский университет, Самарканд

Ш.И.Баходирова, студент, Самаркандский государственный медицинский университет, Самарканд

Г.А.Нарзуллаева, студент, Самаркандский государственный медицинский университет, Самарканд

М.К.Бекназарова, преподаватель, Самаркандский государственный медицинский университет, Самарканд

Annotatsiya. Ushbu maqolada qadimgi Rim kalendar tizimining shakllanishi va rivojlanishi batafsil tahlil qilinadi. Lotin terminlarining lingvistik tahlili asosida arxaik o'n oylik davrdan o'n ikki oylik Yulian kalendariga o'tish jarayoni o'rganiladi. Oy nomlarining etimologiyasi, oylarning kalendalar, nonalar va idalarga bo'linish tuzilishi, shuningdek, Rim vaqt hisobining o'ziga xos xususiyatlari — sutkaning soatlar va qo'riqlash navbatchiliklariga bo'linishi ko'rib chiqiladi. Yuliy Sezar islohoti va uning zamonaviy Yevropa madaniyati hamda ilm-faniga ta'siriga alohida e'tibor qaratiladi. Maqolada lotin tilining tarixiy kontekstini tushunish zamonaviy mutaxassisning kasbiy bilimdonligini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega ekani ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Rim kalendari, Yulian islohoti, lotin etimologiyasi, kalendalar, idalar, nonalar, yil hisobi, antik madaniyat, fan tarixi.

Аннотация. В данной статье проводится подробный анализ становления и развития древнеримской календарной системы. На основе лингвистического анализа латинских терминов исследуется переход от архаичного десятимесячного цикла к двенадцатимесячному юлианскому календарю. Рассматривается этимология названий

месяцев, структура деления месяца на календы, ноны и иды, а также специфика римского времяисчисления (деление суток на часы и стражи). Особое внимание уделяется реформе Юлия Цезаря и её влиянию на современную европейскую культуру и науку. Статья подчеркивает важность понимания исторического контекста латинского языка для формирования профессиональной эрудиции современного специалиста.

Ключевые слова: Римский календарь, Юлианская реформа, латинская этимология, календы, иды, ноны, летосчисление, античная культура, история науки.

Annotation: This article provides a comprehensive analysis of the origin and evolution of the ancient Roman calendar system. Based on a linguistic analysis of Latin terms, the study explores the transition from the archaic ten-month cycle to the twelve-month Julian calendar. It examines the etymology of month names, the internal division of the month into Kalends, Nones, and Ides, as well as the specific features of Roman timekeeping, including the division of the day into hours and night watches. Special emphasis is placed on Julius Caesar's reform and its lasting impact on modern European culture and science. The article highlights the significance of understanding the historical context of the Latin language in developing the professional erudition of contemporary specialists.

Keywords: Roman calendar, Julian reform, Latin etymology, Kalends, Ides, Nones, chronology, ancient culture, history of science.

Система измерения времени является одним из величайших достижений человеческой цивилизации. Современный календарь, которым пользуется большая часть мира, уходит своими корнями в глубокую древность, а именно — в культуру Древнего Рима. Для медиков, юристов и гуманитариев изучение римского календаря — это не просто знакомство с хронологией, но и ключ к пониманию латинской терминологии, которая до сих пор пронизывает научный язык. Целью данной статьи является систематизация знаний о римском летосчислении, основанная на классических лингвистических и исторических данных.

Архаический период: От десяти месяцев к двенадцати

Согласно древнейшим преданиям, первоначальный римский год, приписываемый легендарному Ромулу, состоял всего из десяти месяцев. Первым месяцем считался март, что было логично для аграрного и воинственного общества: начало весны знаменовало начало полевых работ и военных походов.

Лингвистический анализ названий месяцев архаического периода выявляет их связь с божествами и порядковыми числительными:

1. Martius (март) — посвящен Марсу, отцу Ромула и богу войны.

2. Aprilis (апрель) — вероятно, от глагола *aperire* (открывать), символ раскрытия почек и пробуждения природы.

3. Majus (май) — в честь богини Майи, покровительницы плодородной земли.

4. Junius (июнь) — посвящен Юноне, супруге Юпитера и покровительнице брака.

Последующие месяцы назывались просто по их порядковому номеру: Quintilis (пятый), Sextilis (шестой), September (седьмой), October (восьмой), November (девятый), December (десятый).

Важнейшим этапом развития стало заимствование у этрусков (на рубеже VII–VI вв. до н. э.) двенадцатимесечного цикла. К году были добавлены Januarius (январь), названный в честь двуликого бога Януса — бога входов и начал, и Februarius (февраль), месяц очистительных обрядов (*februare* — очищать). Интересно, что изначально февраль следовал за декабром, замыкая год.

Юлианская реформа: Фундамент современности

К середине I века до н. э. римский календарь находился в глубоком кризисе: календарные даты сильно расходились с временами года. В 46 году до н. э. Гай Юлий Цезарь, обладая полномочиями верховного жреца (*Pontifex Maximus*), провел коренную реформу.

Привлеченный Цезарем египетский астроном Созиген предложил установить солнечный цикл продолжительностью 365 суток и 6 часов. Чтобы компенсировать лишние 6 часов, каждые четыре года вводился добавочный день.

В честь реформатора месяц Квинтилис (пятый) был переименован в Julius (июль). Позже, в 8 г. н. э., месяц Секстилис (шестой) получил имя императора Августа — Augustus (август).

Структура месяца: Календы, ноны и иды

В отличие от современного: счета, римляне не нумеровали дни месяца от 1 до 30. Их система базировалась на трех фиксированных точках, связанных с лунными фазами:

- Kalendae (Календы) — 1-й день каждого месяца. Название происходит от глагола *calāre* (созывать), так как в этот день жрецы созывали народ, чтобы объявить о новолунии.

- Nonae (Ноны) — 5-й или 7-й день. День первой четверти луны.

- Idus (Иды) — 13-й или 15-й день. День полнолуния.

Особое правило действовало для «мартовских, майских, июльских и октябрьских» месяцев (запоминалось поговоркой: В марте, мае, июле и октябре иды на 15-й день, ноны на 7-й). В остальные месяцы иды приходились на 13-е, а ноны на 5-е.

Счет дней велся в обратную сторону: римлянин говорил не «второе марта», а «шестой день до мартовских нон».

Римская неделя и деление суток

Первоначально в Риме существовали *nundinae* — девятидневные циклы, связанные с базарными днями. Однако в I веке н. э. под влиянием Востока распространилась семидневная неделя. Дни были названы в честь небесных светил, которые отождествлялись с богами:

Lunae dies (день Луны) — понедельник.

Martis dies (день Марса) — вторник.

Mercurii dies (день Меркурия) — среда.

Jovis dies (день Юпитера) — четверг.

Veneris dies (день Венеры) — пятница.

Saturni dies (день Сатурна) — суббота.

Solis dies (день Солнца) — воскресенье.

Суточное время. Римляне делили светлое время суток на 12 часов и темное — на 12 часов. Поскольку продолжительность дня менялась в зависимости от сезона, «летний час» был значительно длиннее «зимнего».

Ночное время также делилось на 4 «стражи» (*vigilia*) по 3 часа каждая, что было крайне важно для несения воинской службы и охраны городов.

Системы летосчисления

Римляне использовали несколько способов обозначения года:

1. Консульский счет: Год назывался именами двух правивших консулов. Например: *Marco Crasso et Gnaeo Pompejo consulibus* (в консульство Марка Красса и Гнея Помпея).

2. От основания Рима: *ab Urbe conditā* (сокращенно а. у. с.). За точку отсчета брался 753 год до н. э.

3. Христианская эра: С VI века н. э. благодаря Дионисию Малому началось использование эры от Рождества Христова — *anno Domini* (A. D.), что означает «в год Господень».

Эволюция римской системы летосчисления представляет собой сложный процесс, в котором тесно переплетаются астрономические знания, религиозные представления, политические интересы и языковые традиции. Переход от архаичного десятилетнего календаря к двенадцатимесячной системе, а затем к юлианскому календарю отражает развитие римского общества и его стремление к упорядочению времени.

Лингвистический анализ латинских терминов позволяет увидеть, как в языке сохраняются следы древних представлений о природе, богах, власти и общественном устройстве. Римский календарь стал не только способом измерения времени, но и важным культурным наследием, оказавшим влияние на формирование современной европейской цивилизации.

Изучение данной темы имеет большое значение для понимания истории латинского языка, античной культуры и развития научного мировоззрения. Оно способствует

формированию общей и профессиональной эрудиции современного специалиста, особенно в области гуманитарных, медицинских и историко-филологических наук.

Заключение. Римский календарь — это не просто античный артефакт, а живое наследие. Латинские названия месяцев стали международными, структура недели легла в основу современных европейских языков, а точность юлианского летосчисления позволила науке развиваться на прочном фундаменте. Для современного врача знание этих основ — это часть профессиональной культуры и гуманитарного образования, позволяющая видеть за сухими терминами живую историю человеческой мысли. Непроходим путь в науке без понимания её истоков, и латинский календарь — одна из важнейших вех на этом пути.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Подосинов А.В. *Lingua Latina*. Введение в латинский язык и античную культуру / Н.И. Щавелева. М., 1998. С. 3, 4.
2. Хакимова В.М. Роль латинского языка в медицине и современном мире // Медицинский вестник Башкортостана. 2011. № 3. Т. 6. С.140—142.
3. Чернявский М.Н. Латинский язык и основы медицинской терминологии: учебник для студентов медицинских вузов. — Москва: Медицина, 2002. — 336 с.
4. Чернявский М.Н. Латинский язык и основы медицинской терминологии. — 4-е изд., стер. — Москва: Шико, 2007. — 448 с.
5. Арутюнова Н.Э. Латинский язык и основы медицинской терминологии: учебник. — Москва: ГЭОТАР-Медиа, 2024. — 354 с.
6. Марцелли А.А. Латинский язык и основы медицинской терминологии. — 5-е изд., испр. — Ростов-на-Дону: Феникс, 2014. — 380 с.
7. Beknazarova M. K. Lotin tilini o'qitish jarayonida klinik kafedralar bilan integratsiyalashtirilgan mashg'ulotlarning maqsadli yo'naltirilishidagi natijalar //Science and Education. — 2022. — Т. 3. — №. 11. — С. 653-656.
8. Beknazarova M. K. The most important criteria for evaluating student knowledge //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. — 2022. — Т. 3. — №. 11. — С. 35-37.
9. Фомина М. А., Бабаева Д. Х., Бекназарова М. К. О словообразовании в медицинской терминологии //Кронос: психология и педагогика. — 2019. — №. 1 (18). — С. 20-21.
10. Фомина М. А., Бекназарова М. К. Медицинские тексты на английском языке //The 5th International scientific and practical conference "World science: problems, prospects and innovations"(January 27-29, 2021) Perfect Publishing, Toronto, Canada. 2021. 1300 p. — 2021. — С. 1158.
11. Бекназарова М. К. и др. Наше сердце наше perfectum mobile //Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture. — 2023. — Т. 4. — №. 11. — С. 170-173.
12. Beknazarova M. K. Antik davr adabiyoti va namoyondalari //Journal of Innovation in Educational and Social Research. — 2024. — Т. 2. — №. 10. С. 43-45.

УДК 808.5

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ СВОЕОБРАЗИЕ НАУЧНОЙ ФАНТАСТИКИ ГЕРБЕРТА УЭЛЛСА

Ф.Т.Атамуродова, доц., PhD, Университет экономики и педагогики, Карши

Annotatsiya. Mazkur maqolada H. G. Wells ijodi ingliz ilmiy-fantastik va ijtimoiy-falsafiy romanining asoschilaridan biri sifatida tahlil qilinadi. Adib ijodining asosiy bosqichlari, badiiy uslubining o'ziga xos jihatlari hamda ilmiy-fantastik va realistik asarlaridagi muammolar yoritiladi.

Kalit so'zlar: Gerbert Uells, ingliz adabiyoti, ilmiy fantastika, ijtimoiy roman, antiutopiya, viktorian jamiyati, ilmiy-texnik taraqqiyot, ijtimoiy tanqid.

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности творчества H. G. Wells как одного из основоположников английской научной фантастики и социально-философского романа. Анализируются основные этапы творческого пути писателя, специфика его художественного метода, а также проблематика научно-фантастических и реалистических произведений.

Ключевые слова: Герберт Уэллс, английская литература, научная фантастика, социальный роман, антиутопия, викторианское общество, научно-технический прогресс.

Abstract. This article examines the works of H. G. Wells as one of the founders of English science fiction and the social-philosophical novel. The study analyzes the major stages of the writer's creative development, the specific features of his artistic method, and the thematic issues of his science-fiction and realist works.

Keywords: *H. G. Wells, English literature, science fiction, social novel, dystopia, Victorian society, scientific and technological progress, social criticism.*

Критическое начало занимает центральное место в творчестве Герберта Уэллса — автора научно-фантастических и социально-бытовых романов, рассказов, а также трудов по истории, политике, биологии и педагогике. В историю мировой литературы Уэллс вошёл прежде всего как основоположник жанра социально-фантастического романа, в котором нашли отражение закономерности научного, технического и общественного развития новейшей эпохи. Писатель пришёл в литературу на рубеже XIX–XX веков — в период масштабных социальных преобразований и научных открытий. В своих произведениях Уэллс не только отразил важнейшие изменения современной ему эпохи, но и во многом предвосхитил открытия и процессы, которые в дальнейшем стали реальностью.

По образованию Уэллс был биологом. В University of London он изучал естественные науки и работал в лаборатории известного учёного-естествоиспытателя Гексли. Свою литературную деятельность писатель начал как журналист. Научная и художественная сферы деятельности Уэллса не противоречили друг другу, а органично сочетались. Как учёный, он стремился осмыслить перспективы будущего, прогнозируя возможное развитие социальных и научно-технических тенденций, наблюдаемых в современном обществе. Как писатель, он воплощал эти идеи в ярких художественных образах, доступных широкому читателю. Сочетая в себе качества учёного и художника, Уэллс сумел глубоко и правдиво отразить социально-историческую сущность своей эпохи. В своих произведениях он обращался к проблемам социальных перемен, мировых катастроф, жестокости войн и колониальной политики, а также к вопросам научного прогресса и интеллектуальных возможностей человека. Центральной проблемой, проходящей через всё творчество писателя, становится вопрос о путях развития научно-технического прогресса и его влиянии на судьбу человечества.

Литературная деятельность Уэллса началась с публикации в 1888 году повести «Аргонавты хроноса», на основе которой позднее был создан роман *The Time Machine*. В этом произведении писатель изображает общество далёкого будущего и пытается показать возможные последствия существующей социальной системы. Идеи, заложенные в «Машине времени», получили дальнейшее развитие в ряде других произведений Уэллса, среди которых *The Island of Doctor Moreau* (1896), *The Invisible Man* (1897), *The War of the Worlds* (1898), *When the Sleeper Wakes* (1899), *The First Men in the Moon* (1901), *The Food of the Gods* (1904) и *The War in the Air* (1908). Широкое литературное признание писатель получил уже в середине 1890-х годов.

Уэллс стал создателем новой разновидности художественной прозы — научно-фантастического романа, основанного на фантастической образности и научных предположениях. Именно он сумел найти художественную форму, позволившую не только изображать будущее, но и осмыслять возможные пути развития человечества. Научная фантастика в его понимании стала закономерным результатом стремительного научно-технического прогресса и новых открытий эпохи. Подчёркивая специфику собственного метода и отличие своих произведений от творчества Ж.Верна, Уэллс в книге «Семь знаменитых романов» отмечал, что между его фантастическими концепциями и научными предвидениями великого французского писателя отсутствует прямое литературное сходство. По мнению Уэллса, Жюль Верн главным образом стремился показать возможности технических изобретений и научных открытий, благодаря чему сумел создать целый ряд выдающихся прогнозов будущего. Сам же Уэллс использовал научную фантастику прежде всего как средство социального и философского осмысления современности и перспектив развития человеческой цивилизации.

Фантастический мир Уэллса всегда обращён к будущему, однако при этом тесно связан с современной ему действительностью. В романах *The Time Machine* и *The War of the Worlds* писатель создаёт мрачные картины будущего, в котором научные открытия и технические достижения начинают угрожать самому существованию человека и человечества. Уэллс

подчёркивал: «Я ограничиваю себя исключительно тем, что считаю возможным. Я изображаю будущее таким, каким, по моему мнению, оно может стать». Многие из его предвидений впоследствии оказались удивительно точными.

Романы Уэллса нередко воспринимаются как своеобразные романы-предупреждения, что сближает его научную фантастику с жанром антиутопии. Однако, в отличие от авторов классических утопий и антиутопий, писатель не предлагал конкретных путей преобразования общества.

Так, в романе *The Island of Doctor Moreau* Уэллс предвосхищает возможные опасные последствия генной инженерии: эксперименты учёного, стремящегося превратить животных в людей, приводят к появлению уродливых и трагических существ. В *The War of the Worlds* писатель критикует тенденцию к обезличиванию человека: марсиане, вторгшиеся на Землю, лишены человеческих чувств и нравственных качеств и представляют собой безжалостные механизированные существа.

Критическая направленность творчества Уэллса преследовала важную цель — заставить современное общество осознать необходимость изменения настоящего ради предотвращения катастрофического будущего. Характерное для его научно-фантастических произведений сочетание фантастических элементов с бытовой и социальной конкретикой особенно ярко проявилось в романе *The Invisible Man*, где раскрывается трагическая судьба учёного Гриффина. По словам Б.А.Гиленсона, это «самый реальный фантастический роман» английского писателя. Фантастическое событие происходит в реальной, как-будто списанной с натуры Англии. В основе сюжета мечта стать невидимым, совсем не новая, существовавшая еще в фольклорных сказках. Писатель подошел к ней с научной точки зрения. Ученый Гриффин, создав вещество, сделавшее его невидимым, живет среди обычных людей: констебля, священника, кучера. Моральные принципы ничего не значат для Гриффина, он грабит и убивает для самосохранения.

Роману *The Invisible Man* присущи черты философской притчи. В основе произведения лежит история трагической судьбы талантливого учёного в мире ограниченных и духовно обеднённых обывателей. В романе отчётливо звучит тревога Уэллса за судьбу науки, оказавшейся в руках людей, враждебно настроенных ко всему новому и прогрессивному. Одновременно писатель поднимает важнейшую проблему ответственности учёного за последствия собственных открытий и экспериментов.

Произведения Уэллса 1890-х — начала 1900-х годов закрепили за ним репутацию одного из основоположников научной фантастики, которая в XX веке получила дальнейшее развитие в творчестве крупнейших представителей данного литературного направления.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Гиленсон Б. А. // *История мировой литературы*. – Ташкент, 2019. – Ч. 2. – С. 335.
2. H. G. Wells. *Seven Famous Novels*. – New York: Alfred A. Knopf, 1934.
3. H. G. Wells. *The Contemporary Novel*. – London: Frank Palmer, 1911.
4. Atamurodova F.T. Ingliz romanining shakllanishi va ijtimoiy-tarixiy asoslari. Xorazm Ma'mun akademiasy axborotnomasi. 2025.11/4
5. Атамуродова, Ф. Т. Эволюция английского романа: краткий обзор. BuxDU ilmiy axboroti. 2025-yil 11-son .ISSN: 3030-3958
6. Atamurodova Feruza Tashmurotovna. The origin and development of english novel: a descriptive literature review (2025). *UzConferences*, 1(4),353356.

УЎК: 81'373.7:801.8

МАВЖУД КОННОТАЦИЯ ТУШУНЧАЛАРИ ҲАМДА КОННОТАЦИЯНИНГ ТУЗИЛИШИ

Ф.Б.Ахрарова, доц., PhD, Ўзбекистон Миллий университети, Тошкент

Аннотация. Коннотация семантик-прагматик муносабатлар билан боғлиқлиги ўзбек тилидагига қараганда француз тилида фразеологик ҳолати ҳар томонлама ахамиятга эга. Ижтимоий ҳаётнинг мураккаблашиши натижасида шахслараро ва оммавий коммуникацияларнинг табиати коннотацик муносабатларда ўзгарди. Матнларни етарли

даражада ташиқ этиш ва талқин қилиш, шунингдек қабул қилувчи томонидан тўғри тушуниш зарурати жамиятни хабардор қилиш, оммавий қабул қилувчига ташиқ дунё тўғрисида энг тўлиқ ва тўғри расмийлаштирилган маълумотларни этказиш эҳтиёжидан келиб чиқади.

Калит сўз: коннотация, семантик-прагматик, фразеология, коммуникация, субъектив матн.

Аннотация. Связь коннотации с семантико-прагматическими отношениями является более всеобъемлющей аксиомой фразеологического состояния во французском языке, чем в узбекском. В результате сложностей социальной жизни характер межличностных и массовых коммуникаций изменился в плане коннотационных отношений. Потребность в адекватной организации и интерпретации текстов, а также в правильном понимании их получателем возникает из необходимости информировать общество.

Ключевые слова: коннотация, семантико-прагматический подход, фразеология, коммуникация, субъективный текст.

Abstract. The connection of connotation with semantic-pragmatic relations is a more comprehensive axiom of the phraseological state in French than in Uzbek. As a result of the complexities of social life, the nature of interpersonal and mass communication has changed in terms of connotational relationships. The need for an adequate organization and interpretation of texts, as well as for their correct understanding by the recipient, arises from the need to inform society, to convey to the mass recipient the most complete and correctly formatted information about the outside world information.

Keywords: connotation, semantic-pragmatic approach, phraseology, communication, subjective text.

Кириш. Коннотация фразеологик маънонинг субъектив мураккаблашиши натижасида шахслараро ва оммавий коммуникацияларнинг табиати ўзгарди. Коннотацик фразеология маънонинг субъектив матнларни ташкил этиш ва талқин қилиш, шунингдек қабул қилувчи томонидан тўғри тушуниш зарурати жамиятни хабардор қилиш, оммавий қабул қилувчига ташиқ дунё тўғрисида энг тўлиқ ва тўғри расмийлаштирилган маълумотларни этказиш эҳтиёжидан келиб чиқади.

Коннотация фразеологик маънонинг субъектив мазмуни сифатида фразеологик маъно таркибида мазмунли (объектив) маънога қўшимча равишда, маърузачининг нутқ мавзусига ёки унинг ўтиш шартларига бефарқ бўлмаган муносабатини ифодаловчи ҳиссий, баҳоловчи ва стилистик белгилар мавжуд.

Мавзуга оид адабиётлар тахлили. Мавжуд коннотация тушунчалари замонавий тилшуносликда коннотатсия тўғрисида келишув мавжуд эмас, бу тушунча тилшуносликдаги энг ноаниқ, тарқоқ тушунчалардан биридир [1]. У стилистик маъно сифатида талқин этилади; стилистик маъно (Т.Г.Винокур, Ю.М.Скребнев нуктаи назари); ҳиссий маъно (Л. А. Новиковнинг сўзларига кўра); прагматик маъно (Л.А.Киселева, В. Н. Комиссаровнинг сўзларига кўра); ҳиссий қатламлар (акад. Д.Н.Шмелев); потентсиал белгилар (В.Г.Гакнинг талқини). Биз Э.В.Падучеванинг таърифини энг кенг, “ноаниқ” деб ҳисоблаймиз: коннотациялар тегишли тушунчалар билан боғлиқ бўлган уюшмалардир [2]. В.А.Маслова ушбу атамани лекцик бирликларга қўллашда ўзига хос маданий маънога эътиборни қаратади ва унинг қуйидаги таърифини таклиф қилади: коннотация - бу сўз билан боғлиқ бўлган, ички шаклга асосланган, маълум бир тил, маълум бир маданият она тилида сўзлашувчиларга хос хусусият [3]. Баъзи тадқиқотчилар коннотацияни нафақат лекцик бирликларга, балки юқори даражадаги бирликларга, шу жумладан ибораларга ҳам қўллашади. Бу эса тилшунослар орасида О.С.Ахманова, “сўз ёки иборанинг қўшимча мазмуни, унинг асосий маъносига қўшилган семантик ёки стилистик соялари, ҳар хил экспрессив-эмотсионал-баҳоловчи оҳангларни ифодалашга хизмат қилади ва баёнотга тантанали, қулайлик, ўйноқилик, танишлик ва бошқаларни бериши мумкин” деган маънони англатади [4]. Таърифдан кўриниб

турибдики, О.С.Ахманова билвосита бу маънонинг таркибига ҳиссий, баҳоловчи, стилистик табиатнинг киритилишини кўрсатади.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотчи контекстдан ташқари тил бирликларига хос бўлган ингерент ва контекстдан ҳосил бўлган адгерент маъноларни ажратиб кўрсатади. Коннотатив таркибга эга сўзларни соф стилистик муаммоларга қискартириш мумкин эмас, чунки улар ҳар доим маълум бир маданиятда унинг тарбияси натижасида юзага келадиган одамнинг баъзи тажрибаларига мурожаат қилишади. В.И.Говердовский коннотациянинг тилга ташқи томонга йўналтирилганлигини таъкидлаб, коннотацияларнинг тарихий-маданий турини ажратиб кўрсатди.

Коннотация деганда белгиланган объектларнинг белгиларини эмас, балки маърузачининг белгиланган ёки нутқ шартларига муносабатини акс эттирувчи ечимларнинг йиғиндиси тушунилиши мумкин [5].

Й.Д.Апресян коннотацияни чуқур тадқиқ қилиб, охириги тилда аниқ тилда қонунийлаштирилган ҳақиқат объектини баҳолайди, унда таърифнинг моҳияти ётади. Олим ушбу тил жамоасида воқеликнинг тегишли фактини (унинг номи тил бирлиги) баҳолашни акс эттирувчи тил бирлиги томонидан ифода этилган тушунчанинг хусусиятларини тил бирлигини қўллаш учун зарур шарт-шароитларни ташкил этмайдиган аҳамиятсиз маъноларни ўзида мужассам этишга эътибор қаратади. Шу нуқтаи назардан, олимлар коннотацияни кенг маънода қисман тушунади, иккинчисида предмет концептуал (денотатив), шунингдек тил бирлигининг грамматик таркибини тўлдирадиган ва унга боғлиқ бўлган маълумотлар асосида экспрессив функцияни берадиган ҳар қандай таркибий қисмни кўради.

1) маълум бир тилда сўзлашувчиларнинг эмпирик, маданий-тарихий, дунёқараш билимлари билан;

2) нутқ субъектларининг белгиланган ёки стилистик регистрларга ҳиссий ёки қиймат муносабати билан, нутқ шартлари, тил фаолияти соҳаси, нутқ иштирокчиларининг ижтимоий муносабатлари, унинг шакли ва бошқалар.

Таҳлил ва натижалари. Тор маънода, коннотация номнинг иккинчи даражали функциясида ишлайдиган тил бирлигининг таркибий қисми маъно сифатида қаралади, у нутқда ишлатилганда унинг объектив маъносини номнинг ички шаклини англаш асосида белгиланган воқелик ҳақидаги ассоциатив-мажозий тушунча билан тўлдиради, яъни ушбу ифодани қайта кўриб чиқишга туртки бўлган из ёки нутқ фигурасининг кенг маънодаги қараш билан боғлиқ белгилар. Экспрессив рангли маъно тил бирлигининг семантикасига “ҳиссий”, субъектив, шахсан қизиқишнинг “ютуғини” акс эттиради, бу эса маънонинг экспрессив таъсирини ва унинг тилда мақсадга мувофиқлигини ташкил этади. Тадқиқотчи В.Н.Телиуснинг асарларида ҳам ишлаб чиқилган бўлиб, у коннотацияни тор маънода кўриб чиқади ва иккинчисини “тил бирлигининг семантикасига қирадиган ва нутқ предметининг воқеликка ҳиссий-баҳоловчи ва стилистик жиҳатдан белгиланган муносабатини ифода этадиган, маълумот асосида ифодали таъсирга эга бўлган баёнотда баён этади” деган тушунчани берган [6]. Коннотациянинг тавсия этилган таърифи фразеология учун ҳам амал қилади. Бироқ, коннотатив жиҳат кўпинча тилдан ташқари воқелик элементининг ҳақиқий белгиларини эмас, балки маълум бир тил ва маданиятнинг ташувчиси сифатида унга тегишли бўлган хусусиятларни ўз ичига олади.

Хулоса ва таклифлар. Фразеология маъносининг коннотатив белгиларининг умумийлиги фразеологик маънонинг “ҳиссий-экспрессив томони” [7], шунингдек “инсон томонидан киритилган субъектив таркиб” [8] бўлганлиги сабабли, маъно фразеологиянинг парадигматик маъносига таъсир қилмайди. Коннотацияда фақат қўшимча фразеология мазмуни, унинг ҳамроҳ соялари мавжуд бўлиб, улар фразеологик бирликларнинг умумий маъноси билан боғлиқ бўлиб, у билан мураккаб ўзаро алоқада бўлиб, ҳиссий-баҳоловчи нуансларни ифодалашга хизмат қилади [9].

Бундан ташқари, тил инвентаризацияси бирликлари қийматининг таркибий қисми сифатида коннотация ихтиёрийдир: унда барча тил элементлари мавжуд эмас. Ҳеч қандай маънога эга бўлмаган ҳолда, иккинчиси нутқ предметининг ўз баёнотида экспрессив рангли

муносабатини акс эттирмайди ёки В.Н.Телиуснинг сўзларига кўра, “мавзуни унинг шахсий дунёси билан аниқлаш учун воситаларни ўз ичига олмайди” [10].

Хуллас, инсонлар нутқида коннотациянинг ифодаланишида морфологик бирликлар ҳам алоҳида ўрин тутадиган фразеологик муносабатларни қамраб олади. Морфологик бирликлар сирасига қирувчи, айниқса, луғавий шакл ясовчилар ва аффикс юкламалар фаол иштирок этадиган ва инсонлар нутқининг ўзига хос жиҳатларини намоён қилади тушунчаларни беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. АН, ин-т яз-ния. - М.: Наука, 1986. - 3 с.
2. Падучева Е.В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью // Референциальные аспекты семантики местоимений / Отв. ред. В.А. Успенский. М.: Наука, 1985. - 130 с.
3. Маслова В. А. К построению психолингвистической модели коннотации // В Я, № 1. М.: Наука, 1989. - С. 108-108.
4. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. - М.: СЭ, 1969. - С. 203-204.
5. Алефиренко Н.Ф. Современные проблемы науки о языке. - М.: Флинта, Наука, 2005.-410 с.
6. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. - АН, ин-т яз-ния. - М.: Наука, 1986. - С. 5.
7. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз.- 2-е изд., перераб. - М.: Высш. шк., Дубна: Изд. центр “Феникс”, 1996. - 310-381 с.
8. Шепилова Т. А. Французские фразеологические единицы с компонентом зоонимом: семантический, функционально-стилистический и когнитивный аспекты. Дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук. - Воронеж, 2001. - 157 с.
9. Николаева Э.А. Первичное фразообразование в бельгийском варианте французского языка: семантический аспект. АКД. - М.: МПГУ, 2006. -18 с.
10. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. - АН, ин-т яз-ния. - М.: Наука, 1986. - С. 34.

УЎК 81'25:82-1

БАДИЙ ТАРЖИМАДА МИЛЛИЙ КОЛОРИТНИ САҚЛАШДА РЕАЛИЯЛАРНИНГ ЎРНИ ВА УЛАРНИ ТАРЖИМА ҚИЛИШ МУАММОЛАРИ

Д.К.Ачилова, катта ўқитувчи, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети, мустақил изланувчи, Бухоро давлат университети, Бухоро

Аннотация. Мақолада бадий таржимада реалияларнинг берилиши масаласи таҳлил қилинади. Реалияларни таржима қилишда миллий колоритни сақлашнинг аҳамияти ёритилиб, Оноре де Бальзак асарларининг ўзбекча таржималари мисолида айрим реалияларнинг номуваффақ таржимаси натижасида миллий ўзига хосликнинг йўқолиши кўрсатиб берилди.

Калит сўзлар: реалия, бадий таржима, миллий колорит, транслитерация, транскрипция, лингвомамлакатшунослик.

Аннотация. В статье анализируются особенности передачи реалий в художественном переводе. На материале переводов произведений Оноре де Бальзака показаны случаи утраты национального колорита вследствие неадекватной передачи реалий.

Ключевые слова: реалия, художественный перевод, национальный колорит, транслитерация, транскрипция, лингвострановедение.

Abstract. The article examines the rendering of realia in literary translation. Using Uzbek translations of Honoré de Balzac's works as examples, it highlights cases of loss of national color caused by inadequate translation.

Keywords: realia, literary translation, national color, transliteration, transcription, linguocultural studies.

Таржимашунослик ва лингвомамлакатшунослик соҳаларида асосий лисоний лексик бирликлардан бири реалиялар ҳисобланади. Тиллар орасидаги тафовут одатда бир халқ моддий ҳаётида мавжуд муайян тушунчалар, воқеа-ҳодисалар, урф-одатлар, миллий анъаналарнинг бошқа халқлар турмуш тарзида учрамаслиги, шу туфайли уларнинг номлари

ҳам бошқа халқлар тилида табиий равишда йўқлиги билан изоҳланар экан, халқлар турмуш тушунчаларини англатадиган сўзлар, шубҳасиз, бадий, тарихий ёдгорликларнинг миллий бўёғини ва уларнинг ўзига хослигини ифодалайди.

Маълум бир миллат менталитети ёхуд миллийлигини ўзида акс эттирадиган ҳамда муайян даврга хос бўлган моддий-маънавий манбаларни ифода этувчи сўз ёки сўз бирикмалари реалия деб аталади.

Ҳар бир миллатга хос бўлган бундай реалияларнинг ифодаси бадий асар таржимасида тўлақонли акс этишидаги катта бир тўсқинлик – бу фақат ўша миллатга хос бўлган колоритни ифодаловчи жиҳатдир. Ҳар битта яратилган асар – бу миллатнинг кўзгуси. Чунки ушбу асарда айнан шу миллат менталитети, маънавий турмуш тарзи, урф-одат ва миллий анъаналари, тарихи, дини, адабиёти, санъати, географик жой номлари ва шу каби барча миллий хослик, бир сўз билан айтганда – миллий колорит билан суғорилган бўлади.

Бадий адабиётнинг асосий материали сўз экан, демак, бадий таржимада ҳам фақат лисоний ашёлар – сўзлар билан боғлиқ колорит ўрганилмоғи керак. Ғ. Саломовнинг ушбу фикри таржимонлар олдига янада улкан маъсулиятни қўяди.[1] Энди таржимон аслият асари тегишли бўлган миллатни ҳар томонлама ўрганмоғи керак бўлади. Реалия-сўзларни таржима қилиш таржимашуносликнинг энг муаммоли, шу билан бирга сермахсул соҳаларидан бири ҳисобланади. Хос сўзлар, яъни реалиялар таржимасида энг аввало уларнинг муайян матнларда ифодаланиб келаётган ахборот жиҳати ва услубий вазифаларни аниқлаш, кейин эса таржима тилида уларга мос шу тил меъёрига хос лисоний воситаларни танлашга тўғри келади. Реалиялар таржимаси оддий лексик бирликлардан тубдан фарқ қилади, уларни таржима қилишда транслитерация ва транскрипция усулидан фойдаланиб, уларнинг этимологияси ва изоҳлари лингвомамлакатшунослик нуқтаи назаридан талқин қилинади. Реалияларни таржима қилаётган матнда қўллаш бир томондан, асл нусхани қўлланилишига, бошқа томондан эса матн мазмунини очиб беришда таржимон қандай воситалардан фойдаланаётганлигига боғлиқдир.[2] Сўнгги йилларда таржимашунослик соҳасида реалиялар таржимасига бўлган қизиқиш тобора ортиб бормоқда. Шу билан бир қаторда, бу каби хос сўзлар таржимасида нафақат кўпгина қийинчиликлар ва муаммоларга, балки хато ва камчиликларга ҳам дуч келиб қоламиз. Машҳур француз реалист ёзувчиси Оноре де Бальзакнинг билвосита рус тилидан ўзбек тилига таржима қилинган «Горио ота» ҳамда «Евгения Гранде» романларидаги баъзи бир миллий колоритдаги сўзларнинг таржимада берилиши хусусида фикр юритамиз.

Франция жанубидаги чекка қишлоқларнинг биридан келиб, эндигина киборлар даврасига қадам қўяётган, келгуси буржуа жамиятининг вакили Эжен Растиньяк бир куни қариндоши виконтесса де Босеан хонимниқига балга боради. Шу балда у ғоятда латофатли ва малоҳатли графиня Анастаси де Ресто билан танишади. Эртаси куниёқ у гўзал хоним билан учрашув белгилайди. Ниҳоят, Растиньяк ғоятда башанг қийиниб, ширин хаёллар оғушида графиня ҳузурига йўл олади. Эжен қийимларига чанг юқтирмаслик учун ниҳоятда эҳтиёткорлик билан юриб бормасин, барибир қийимлари чанг бўлади. У шими билан этигини тозаларкан, шундай дейди:

— Si j'étais riche, se dit-il en changeant une pièce de cent sous qu'il avait prise en cas de malheur, je serais allé en voiture, j'aurais pu penser à mon aise.[4]

— «Будь я богат, — размышлял Ежен, разменивал монету в сто су, взятую на крайний случай, — ехал бы я себе в карете и мог бы думать на свободе»[6].

— Бой бўлганимда, — дерди ўзига ўзи, ҳар эҳтимолга қарши чўнтагига солиб олган юз сўмлик пулини майдалатаркан, — каретада юриб, бамайлихотир хаёл сурган бўлардим[6].

Аслиятдаги sous сўзининг маънолари французча-ўзбекча луғатда sou – 1. су(беш сантимга тенг бўлган пул бирлиги); 2. ~s (кўплик) – пул, ақча каби берилган. Une pièce de cent sous иборасини рус таржимони Е.Корша монету в сто су тарзда ўгириб оригинал маънони сақлаган. Ўзбекча матнида эса С.Мухаммаджонов юз сўмлик пул деб таржима қилган. Сўм – бу ўзбек миллий пул бирлиги. Бу жойда аслиятдаги sous реалияси ўз миллийлик хусусиятини йўқотган, натижада асар мазмуни анча тушунарсиз ҳолатга келиб қолган. Бу ўринда таржимон транслитерация ёки транскрипция усулидан фойдаланиб, юз су пулини тарзида таржима

қилганида аслият матнига яқинроқ маъно касб этган бўларди. Таржимон томонидан маҳаллий колоритга бу каби путур етиши аслият асарини сунъий равишда ўз миллийлик хусусиятини, қолаверса, кадри ва дурдоналигини йўқотишга сабаб бўлади. Романнинг яна бир йирик персонажи – исёнкор жаноб Вотрен; жамият уни бир чеккага улоқтириб ташлаган ва у жамиятга қарши уруш эълон қилган қувғиндаги шахсдир. У яширинча ишлар қилиб юради ва аллакимлар билан учрашади. Бир кечқурун у яна икки одам билан яширинча учрашади ва ундан пансион хизматчиси Кристоф хабардор бўлади. Бу ҳақида ҳеч кимга миқ этмаслиги учун Вотрен унга маош тўлаб юради. Кристоф бу воқеани дўстига сўзлаб беради:

— Il m'a donné cent sous pour son mois, une manière de me dire: «Tais-toi.» ...[4]

— Сто су за один месяц, — оно, значит, вроде как «помалкивай»...[6]

— «Туя кўрдингми — йўк» қабилида, бир ойда юз су берди. ... [6]

Бу гапда эса, таржимон су реалиясининг асл маъносини бера олган. Французча матндаги ҳар иккала мисолда ҳам ушбу сўз бир хил маъно касб этапти. Аммо таржимонимиз ўзбекчага икки хил кўринишда олиб ўтганига гувоҳ бўлдик. Бу каби хатолар оддий китобхонни анчагина чўчитиб қўяди. Шу гапдаги яна бир «Tais-toi» компоненти *se taire* – жим юрмоқ, сукут сақламоқ феълидан ҳосил бўлган бирикма бўлиб, бу компонентни рус таржимони «помалкивай» тарзида таржима қилган. Бу сўзни сўзма-сўз жим юр, тилингни тийиб юр каби таржима қилса ҳам бўлади, лекин С.Муҳаммаджонов бу таржималарни танламайди. У бутун истеъдоди ва маҳоратини ишга солиб, кутилмаган муқобил топа олади. Бу компонентни мутаржим «Туя кўрдингми — йўк» тарзида талқин қилиб, контекстуал таржимага эришган. Диний реалиялар таржимаси борасида гап кетганда, кўп ҳолларда таржимонлар аслиятни “ўзбекчалаштириш” усулини қўллайдилар. Оқибатда, аббат имомга, реквием жанозага айланиб қолади. Бундай камчиликларни Бальзакнинг “Евгения Гранде” романи таржимасида ҳам учратиш мумкин:

Maintenant, le cercueil est une transition peu redoutée. L'avenir, qui nous attendait par delà le Requiem, a été transporté dans le présent.[5]

Ныне загробной жизни мало бояться. Будущее, ожидающее нас по ту сторону Реквиема, переместилось в настоящее. [7]

Ҳозир у дунёга жўнаш тобут билан ифодаланади, аммо тобутдан ҳеч ким кўркмайди. Жаноза ўқилгандан кейин биз равона бўлувчи ўша боқий дунё ҳозир шу фоний дунёга кўчиб ўтган. [7]

Кўриняптики, аслиятдаги Requiem реалиясини рус таржимони В.Верховский реквиемлигича қолдирган, қолаверса, бу сўз рус халқига ёт ҳам эмас. Requiem – реквием, яъни католиклар черковида ўқиладиган мотам ибодати. Хўш, мутаржим Даврон томонидан амалга оширилган таржимада бу реалияни жаноза деб олиш тўғри бўладими? Қайсидир маънода тўғри ҳам дейлик, лекин христиан динида жаноза ўқиладими? Христианлар реквием ибодатини амалга оширишади. Лекин реквиемни жаноза билан алмаштириб бўлмайди, нега деганда, улар бошқа-бошқа динларга хос сўзлар ҳисобланади. Жаноза – фақат ислом дини (мусулмонлар)гагина хос реалия. Ҳар бир миллатда фақат шу халқнинг урф-одатлари билан боғлиқ турли реалиялар мавжудки, бу каби предметлар номларини бошқа тилда эквивалентар таржимада бериб бўлмайди, деган назарияга асосланиб, бу ўринда таржимон транскрипция ва транслитерация усулига ёндашиб, Реквием ўқилгандан кейин... деб таржима қилиб, реквием сўзининг изоҳи ихтибосда келтирилганда адекват таржимага даъво қилиши мумкин эди.

Яна бир мисол:

— Ah! ah! Vous avez fait fête à votre neveu...[5].

— Эге! Вы устроили праздник племяннику...[7].

— Эҳе! – Жиянимиз келганига ҳайит қилиб юборибсиз-ку! [7]

Бу гапдаги fête сўзини реалия дейиш аслида хато, чунки бу сўз барча тилларда мавжуд; рус тилида – празник, ўзбек тилида – байрам, базм деб таржима қилинади. Лекин асарни жиддий кузатишлар билан таҳлил қилганимизда шу нарса аниқ бўлдики, юқоридаги мисоллар fête – празник – ҳайит деб таржима қилинган. Ҳайит сўзи ҳам мусулмонлар оламига хос, бундан ташқари, асар француз миллатига тегишли ва бу гап жаноб Гранде тилидан янграпти.

Шунинг учун ҳайит қилиб юборибсиз компонентини байрам қилиб юборибсиз тарзида ўғирилса тўғрироқ бўларди. Келтирилган мисолларимизнинг ўзидаёқ диний реалияларни ўзбек тилида беришнинг маълум тамойиллари йўқлигидан дарак бериб турибди. Диний реалиялар таржимаси борасида Р.Ширинованинг шундай фикрлари бор: Таржимонларнинг аслият тилида сўзлашадиган халқ амал қилувчи диний таълимот ва унинг тарихини яхши билмасликлари, католик черков тузилиши ҳамда христиан диний маросимлари ва кундалик амалиётидан етарли хабардор эмасликлари билан изоҳланади [3]. Натижада, бу муаммоларни ҳар бир таржимон ўз таржима принципларидан келиб чиқиб, ўзича ҳал қилади. Диний реалиялар борасидаги бу хилма-хиллик таржиманинг сифатига таъсир қилиб қолмай, ўқувчида у ёки бу халқнинг эътиқодий одат ва маросимлари хусусида нотўғри тасаввур уйғотади, уни чалғитади. Бу ҳол диний реалиялар таржимаси билан боғлиқ хилма-хилликка чек қўйиб, бу борада муайян меъёрларни белгилаб олишни тақозо қилади.

Асар таржимасида бу каби камчилик билан бир қаторда унинг ютуқлари ҳам талайгина. Булардан бири, О.де Бальзак асарларида тез-тез учрайдиган *bonhomme* сўзига тўхталсак.

Cette clémence insolite, cette amère gaieté, frappèrent madame Grandet, qui regarda son mari fort attentivement. Le bonhomme... [5]

Это необычное милосердие, эта желчная веселость поразили г-жу Гранде, и она пристально посмотрела на мужа. Добряк... [7].

Бу ғайри оддий раҳмдилликдан, бу истехзодан Гранде хоним ҳайрон қолди, шунинг учун ҳам эрига тикилиб қарай бошлади. Чоли тушмагур... [7]

Ўзувчи бу сўзни ўзи ҳам жуда яхши кўрса керакки, уни асарларининг деярли ҳар саҳифасида қўллайди. “Евгения Гранде”да жаноб Грандега, “Горио ота”да Горио ота, Эжен Растиньякларга нисбатан ишлатилиб келинган “*bonhomme*” сўзига Бальзакнинг ўзи асар ичида шундай изоҳ бериб ўтади: “Франциянинг Турень, Анжу, Пуату ва Бретан шаҳарларида кишининг бағри тошлиги ёки кўнгли юмшоқлигидан қатъи назар, маълум ёшга етгач, у шу сўз билан таъбирланаверади, лекин бу сўз унинг ҳеч қандай шахсий хусусиятларини ифодаламайди”. [7] Бизнинг таржимонларимиз бу атамани шундай моҳирлик билан, топқирлик билан “тушмагур” дея талқин қилдиларки, бу билан сўзнинг моҳиятини тўла очиб бера олган. Қолаверса, биз ўзбекларда ҳам йигити тушмагур, боласи тушмагур деган иборалар мавжуд. Бу сўз аслиятдаги *bonhomme* сўзига тўлақонли муқобил бўла олади.

Юқорида кўриб ўтилган қиёсий таҳлиллар шуни кўрсатадики, ҳар бир миллатга хос бўлган бундай реалияларни таржима қилиш таржимонга анча мушкуллик туғдиради. Таржимон миллий колоритдаги сўзларни таржимада беришдан аввал таржимани ўқиган китобхоннинг маълумотларни қабул қилиш даражаси ва тасаввур ҳосил қилиш эффекти аслиятни ўқиганда унда пайдо бўладиган таржиманинг аслиятга қай даражада яқинлигини ақл тарозисига тортиб кўриши керак. Агар реалияни таржима тилидаги бирон-бир сўзга алмаштирганда аслиятдаги тасаввурни бермаса ёки умуман акс маънони англатса, муаллиф мақсадидан келиб чиқиб, бу сўз ёки иборани транскрипция ва транслитерация усулида таржима қилиш мақсадга мувофиқдир. Шундай қилиб, бадий асарни, хусусан ундаги реалиялар ва образли фразеологик бирикмаларни таржима қилишда таржимон оригинал текстга жуда эҳтиёткорлик билан ёндошиши лозим. Чунки фразеологик бирикмалар нотўғри таржима қилиниши ва реалияларнинг таржимада бузиб берилиши асар тилини нурсизлантириши билан бирга, ундаги бадий қийматга ҳам путур етказади. Хусусан, бадий асардаги миллий колоритдан уни маҳрум қилиб қўяди.

Хулоса. Француз тили жаргон қатламини ўзбек тилига таржима қилиш муаммоли иш. Бу ерда аслиятнинг стиликтик хоссасини йўқотиш бор нарса. Умуман, суҳбатлашув ёки нутқнинг китобий қатламидан олинган ФБдан фарқли ўлароқ икки тил жаргон фразеологизмлари бир-бирига камдан-кам ҳолларда мос келади. Биргина сўз ёки ибора бизга инсон шахсиятини, унинг турмуш тарзини ва гоҳо касбини тушуниш имконини беради. Шу нуктаи назардан вульгаризмлар жаргон сўз ва ибораларидан экспрессивроқдир. Реалиялар масаласи – бадий таржима назарияси ва амалиётида энг қийин ва энг кам ишлатиладиган муаммодир. Реалиялар халқнинг бутун кундалик ҳаёти хусусиятларини, унинг ўтмиши ва

хозирини акс эттиради ва бир миллатни бошқасидан фарқ қилувчи хусусиятларини англашга имкон берадиган алоҳида аломат ҳисобланади.

Бинобарин, таржимада миллий колоритдаги сўзларни қайта гавдалантириш аслият миллий ўзига хослигининг бутун ранг-баранглигини адекват ифодалашга имкон беради. Реалияларни таржима қилиш жараёнида баъзан таржимонлар аслиятни “ўзбекчалаштириш” усулини қўллайдилар: *une pièce de cent sous* – монету в сто су – юз сўмлик пулини. Реалияларни бадий таржимада қайта гавдалантиришда таржиманинг транслитерация ёки транскрипция усул афзал ҳисобланади. Аслият тилининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш бу жойда ҳал қилувчи нуктадир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Саломов Ғ. Таржима назарияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1983.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. – Москва: Русский язык, 1990.
3. Ширинова Р. Диний реалиялар таржимаси муаммолари. – Тошкент, 2005.
4. Бальзак О. де. *Le Père Goriot*. – Paris: Garnier, 1994.
5. Бальзак О. де. *Eugénie Grandet*. – Paris: Gallimard, 1995.
6. Бальзак О. де. Горио ота. Тарж. С. Муҳаммаджонов. – Тошкент: Гафур Ғулом, 1976.
7. Бальзак О. де. Евгения Гранде. – Тошкент, 1980.

УДК 811.161.1'373.45:81'276.3

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ И СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ ЗАИМСТВОВАНИЙ В РЕЧИ МОЛОДЁЖИ XXI ВЕКА

Х.Б.Бабаджанов, профессор, Ургенчский государственный университет, Ургенч
Н.Р.Ахиярова, магистрант, Ургенчский государственный университет, Ургенч

Annotatsiya. Maqolada XXI asr yoshlar nutqidagi begona til o'zlashtirishlarining leksik-semantik va so'z yasash moslashuvi jarayonlari o'rganiladi. Yoshlar slengi va internet-kommunikatsiya materialida o'zlashtirilgan so'zlarning semantik transformatsiyasining asosiy turlari va begona asoslardan derivatsiyaning samarali so'z yasash modellari tavsiflandi. Raqamli kommunikatsiya sharoitida moslashuvni tezlashtiradigan omillar tahlil etiladi. Yoshlar nutqi begona til materialining birlamchi qayta ishlanishining eng dinamik zonasi ekanligi va uning bir qismi adabiy tilga o'tishi haqida xulosa chiqariladi.

Kalit so'zlar: leksik-semantik moslashuv, so'z yasash, o'zlashtirishlar, yoshlar nutqi, sleng, internet-kommunikatsiya, derivatsiya, semantik transformatsiya.

Аннотация. В статье исследуются процессы лексико-семантической и словообразовательной адаптации иноязычных заимствований в речи молодёжи XXI века. На материале молодёжного сленга и интернет-коммуникации описываются основные типы семантических трансформаций заимствованных слов и продуктивные словообразовательные модели деривации от иноязычных основ. Анализируются факторы, ускоряющие адаптацию в условиях цифровой коммуникации. Делается вывод о том, что молодёжная речь является наиболее динамичной зоной первичной обработки иноязычного материала, часть которого переходит в общелитературный язык.

Ключевые слова: лексико-семантическая адаптация, словообразование, заимствования, молодёжная речь, сленг, интернет-коммуникация, деривация, семантическая трансформация.

Abstract. The article investigates the processes of lexical-semantic and word-formation adaptation of foreign borrowings in the speech of twenty-first-century youth. Drawing on youth slang and internet communication, the key types of semantic transformation of borrowed words and productive word-formation models for deriving new units from foreign stems are described. The factors accelerating adaptation in the context of digital communication are analysed. It is concluded that youth speech constitutes the most dynamic zone of primary processing of foreign-language material, part of which subsequently enters the standard literary language.

Keywords: lexical-semantic adaptation, word formation, borrowings, youth speech, slang, internet communication, derivation, semantic transformation.

Введение. Речь молодёжи традиционно привлекала внимание лингвистов как наиболее чуткий барометр языковых изменений. В XXI веке, в условиях глобализации, стремительного развития цифровых технологий и расширения международных культурных контактов, молодёжная речь превратилась в один из главных каналов проникновения иноязычных слов в русский язык. Именно в молодёжном социолекте происходит первичное «испытание» заимствований: слова осмысляются, переосмысляются, трансформируются и нередко обогащаются новыми дериватами задолго до того, как получают фиксацию в нормативных словарях.

Цель статьи – комплексная характеристика лексико-семантической и словообразовательной адаптации заимствований в речи молодёжи XXI века. Материалом исследования послужили данные молодёжных словарей, интернет-коммуникации (ВКонтакте, Telegram, TikTok), а также записи устной молодёжной речи, полученные в ходе социолингвистических наблюдений. Теоретической основой исследования являются труды Л.П. Крысина, Е.В. Розен, И.А. Стернина, Т.И. Ерофеевой, В.М. Мокиенко, посвящённые проблемам заимствования, молодёжного сленга и языковой нормы.

1. Молодёжная речь как особая социолингвистическая подсистема

Прежде чем обратиться к анализу конкретных механизмов адаптации, необходимо охарактеризовать молодёжную речь как лингвистический феномен. В русской социолингвистике молодёжная речь рассматривается как специфическая подсистема национального языка, формирующаяся на базе общелитературного языка, но обладающая рядом отличительных черт: установкой на языковую игру, стремлением к экспрессивности, высокой степенью открытости к инновациям и пониженной нормативной регламентацией [Ерофеева, 2017].

Современная молодёжь XXI века – это первое поколение, выросшее в условиях всеобщей цифровизации и интернетизации. Данный факт принципиально изменил характер языковых контактов: если прежде молодой человек мог познакомиться с иностранной лексикой через книги, кино или живое общение с носителями языка, то сегодня иноязычные слова поступают непрерывным потоком через социальные сети, игровые платформы, стриминговые сервисы и мессенджеры. Английский язык, являющийся языком международной цифровой коммуникации, стал главным донором для молодёжного русского языка.

По данным ряда социолингвистических исследований, молодёжь в возрасте 14–25 лет в среднем употребляет от 150 до 300 устойчивых иноязычных единиц в неделю, причём значительная их часть не фиксируется нормативными словарями [Мокиенко, Никитина, 2009]. Это свидетельствует о том, что молодёжная речь является зоной опережающего лексического развития: слова здесь проходят первичную обработку, после чего наиболее жизнеспособные из них распространяются в другие социальные группы и регистры языка.

2. Лексико-семантическая адаптация заимствований в молодёжной речи

Лексико-семантическая адаптация представляет собой процесс освоения иноязычного слова на уровне значения. В молодёжной речи данный процесс отличается особой интенсивностью и нередко приводит к результатам, принципиально расходящимся с семантикой слова в языке-источнике. Выделим основные типы семантической адаптации.

Семантическое сужение предполагает ограничение объёма значения заимствованного слова в сравнении с языком-источником. Так, английское слово *content* (содержание, контент) в молодёжном употреблении сужается до значения «публикуемые материалы в социальных сетях» (Надо снять контент для тиктока). Слово *follow* (следовать, идти за кем-либо) фиксируется в значении «подписаться на аккаунт». Сужение нередко связано с тем, что молодые носители языка знакомятся со словом в строго определённом контексте – как правило, цифровом – и осваивают лишь одно из его значений.

Семантическое расширение состоит в том, что заимствованное слово приобретает более широкий круг значений, нежели в языке-источнике. Показательный пример – слово *хайп* (англ. *hype* – реклама, шумиха). В молодёжной речи оно расширило своё значение до «любого явления, вызывающего массовый ажиотаж», а также приобрело значение «модная тенденция»,

«что-то популярное прямо сейчас» (Это уже не хайп, это баян). Слово кринж (англ. cringe – стыд, смущение) используется молодёжью значительно шире исходного: это и стыд, и неловкость, и всё, что вызывает вторичный стыд (кринжовый контент, полный кринж).

Семантический сдвиг (переосмысление) – один из наиболее ярких способов адаптации. Слово топ (англ. top – верхний, лучший) в молодёжной речи переосмыслено и функционирует как оценочное слово с широкой семантикой одобрения: «отличный, лучший из лучших» (Этот фильм – топ; Топовый парень). Слово флекс (англ. flex – демонстрировать, хвастаться) приобрело самостоятельное существительное значение «публичная демонстрация своих достижений, богатства» (Это чистый флекс). Слово вайб (англ. vibe – вибрация, атмосфера) активно используется для обозначения настроения, атмосферы места или человека, при этом приобретая дополнительные коннотации, не характерные для английского оригинала [Крысин, 2020].

Метафорическое переосмысление служит продуктивным механизмом семантической адаптации: заимствованное слово приобретает переносное значение, нередко весьма далёкое от исходного. Слово краш (англ. crash – авария, крушение) в молодёжной речи получило значение «объект симпатии, влюблённости» (Он мой краш). Слово скип (англ. skip – пропуск, перематывание) стало означать «проигнорировать, не обращать внимания» (Скипни этот трек; Скипаю эту тему). Подобные переосмысления свидетельствуют о высоком творческом потенциале молодёжи как субъекта языковой деятельности.

Особую группу составляют так называемые ложные друзья переводчика в молодёжной речи – слова, у которых в русском молодёжном сленге развилось значение, принципиально расходящееся с английским оригиналом. Слово рофл (англ. ROFL – rolling on the floor laughing, «катаюсь по полу от смеха») в молодёжной речи утратило связь с исходным акронимом и используется в значении «шутка, прикол» (Это рофл или серьёзно?). Слово ок (англ. OK) обрело в ряде контекстов ироническое значение несогласия или пренебрежения.

3. Словообразовательная адаптация заимствований в речи молодёжи

Словообразовательная адаптация – ещё один ключевой механизм освоения иноязычных слов, особенно продуктивный в молодёжной речи. Включение заимствованного слова в деривационные процессы свидетельствует о его глубокой интеграции в языковую систему. Молодёжная речь демонстрирует чрезвычайно высокую активность словообразовательных процессов на базе иноязычных заимствований.

Суффиксальный способ является наиболее продуктивным словообразовательным механизмом в сфере молодёжных заимствований. Глагольный суффикс -ить/-нуть присоединяется к иноязычным основам с поразительной лёгкостью: лайкнуть (от like), скинуть (от skip), постить (от post), дронуть (от drop), банить (от ban), чекать (от check), хайпить (от hype), флексить (от flex). Образование глаголов по этой модели практически неограниченно: любое существительное – англицизм может быть легко преобразовано в глагол. Суффиксы прилагательных -ов/-н- также активно применяются: хайповый, топовый, кринжовый, токсичный (в переносном значении), флексивный.

Аффиксный способ проявляется в использовании чужих и собственных словообразовательных элементов в сочетании с иноязычными основами. Активно функционирует суффикс -ер/-ор, образующий существительные со значением деятеля: стримерище (от stream), блогер/блогарь (от blog), хайпер (от hype), фолловер (от follow). Префиксальный способ представлен прежде всего с помощью русских приставок: за- (захайпить), от- (отфолловить), пере- (перепостить), за- (забанить). Примечательно, что носители молодёжной речи ощущают такие производные как вполне органичные русские слова, не воспринимая их гибридный характер [Розен, 2000].

Усечение и аббревиация широко применяются в молодёжной речи как средство адаптации длинных иноязычных слов. Слово инфлуэнсер → инфла, администратор → админ, стриминг → стрим, коллаборация → коллаб, персонаж → перс, транзакция → транз. Аббревиация представлена прежде всего в интернет-общении: лол (LOL – laughing out loud), имо (IMO – in my opinion), нэб (NB – nota bene) и т.п. Данные процессы подчиняются общей

тенденции к языковой экономии, особенно характерной для письменной цифровой коммуникации.

Контаминация (смешение основ) образует гибридные слова, соединяющие иноязычные и русские элементы. Такие слова нередко имеют шутливый, игровой характер: постануть (post + тянуть), лайкосик (like + -осик), хайпожор (hure + жор), нубасина (noob + -асина). Контаминация демонстрирует высокую языковую креативность молодёжи и её способность свободно обращаться с морфемным материалом родного и иностранного языков [Земская, 2011].

Важной особенностью словообразовательной адаптации в молодёжной речи является её тесная связь с языковой игрой. Дериваты нередко создаются намеренно для достижения шутливого, ироничного или экспрессивного эффекта. Слова типа кринжище, токсин (о токсичном человеке), хайпанём (в значении «давайте создадим ажиотаж») обнаруживают не только языковую компетентность их создателей, но и осознанную языковую рефлексию – понимание механизмов словообразования и умение использовать их в творческих целях.

4. Цифровая коммуникация как ускоритель адаптационных процессов

Принципиально новым фактором, кардинально изменившим характер адаптации заимствований в молодёжной речи, стала цифровая коммуникация. Интернет, социальные сети, мессенджеры и игровые платформы создали принципиально иную среду для языковых контактов – среду, в которой заимствование и адаптация иноязычных слов происходят буквально в режиме реального времени.

Ключевую роль в ускорении адаптационных процессов играет механизм мема. Интернет-мемы как культурные единицы, распространяющиеся вирусным способом, служат мощным проводником новых слов. Когда то или иное заимствование становится основой популярного мема, оно мгновенно получает широкое распространение, причём вместе с конкретным значением, зафиксированным в данном меме. Такие слова, как чилл, криж, gg (good game), имба, нерф, прошли путь от узкоспециальных терминов геймерского сообщества до общеупотребительных молодёжных слов именно через механизм мема.

Существенное значение имеет также феномен языкового инфлюенсерства. Популярные блогеры, стримеры и тиктокеры, обращаясь к многомиллионной аудитории, фактически легитимизируют те или иные иноязычные слова, вводя их в активный оборот. По данным ряда исследователей, одного употребления нового слова крупным инфлюенсером достаточно для того, чтобы оно было подхвачено значительной частью подписчиков [Ерофеева, 2021]. Таким образом, процесс распространения заимствования, занимавший прежде годы и десятилетия, в условиях цифровой коммуникации сокращается до нескольких дней или недель.

Вместе с тем цифровая среда порождает и специфические препятствия для адаптации: высокая скорость смены лексических мод, конкурентность языковых инноваций и существенная гетерогенность молодёжной аудитории приводят к тому, что значительная часть заимствований остаётся в пассивном словарном запасе, не достигая устойчивой узуальности. Это обуславливает высокую долю эфемерных заимствований в молодёжной речи – слов, имеющих пиковую популярность в течение нескольких месяцев, а затем уходящих из активного употребления.

5. Адаптация заимствований и проблема языковой нормы

Активное заимствование и адаптация иноязычной лексики в молодёжной речи неизбежно ставит вопрос о соотношении языковой инновации и нормы. В лингвистической литературе нет единого мнения по данной проблеме: одни учёные рассматривают массовое заимствование как угрозу для чистоты русского языка, другие квалифицируют его как естественный процесс языкового развития [Костомаров, 2016].

Социолингвистический подход, которого придерживается настоящее исследование, предполагает более взвешенную позицию. Молодёжная речь как особая социальная и языковая подсистема функционирует по собственным нормам, не совпадающим с нормами литературного языка, что является её имманентной характеристикой, а не отклонением от нормы. Нормативный статус тех или иных заимствований определяется не скоростью их

распространения и не их иноязычным происхождением, а степенью системной интегрированности, коммуникативной востребованностью и отсутствием в языке точных синонимов.

Показательна судьба ряда заимствований, прошедших путь из молодёжного сленга в общелитературный язык. Слова менеджер, контент, блогер, стресс, тренд, гаджет, онлайн в недавнем прошлом воспринимались как грубые американизмы и вызывали резкое неприятие у нормативистов; сегодня они зафиксированы в академических словарях и стали общеупотребительными. Это свидетельствует о том, что молодёжная речь выполняет важную функцию – функцию первичного отбора: именно здесь происходит «естественный отбор» языковых инноваций, и лишь наиболее коммуникативно востребованные из них получают дальнейшее распространение.

Заключение. Речь молодёжи XXI века представляет собой наиболее динамичную зону языковой системы, в которой осуществляется первичная лексико-семантическая и словообразовательная адаптация иноязычных заимствований.

Лексико-семантическая адаптация заимствований в молодёжной речи реализуется через разнообразные механизмы: семантическое сужение, расширение, сдвиг и метафорическое переосмысление. В результате значительная часть заимствований приобретает в молодёжной речи значения, существенно отличающиеся от значений в языке-источнике, что свидетельствует о творческом, а не пассивно-имитационном характере заимствования.

Словообразовательная адаптация отличается высокой продуктивностью: суффиксальный способ, аффиксоидный, усечение, аббревиация и контаминация активно формируют дериваты от иноязычных основ, причём нередко по типично русским словообразовательным моделям. Данный факт указывает на глубокую морфологическую интеграцию заимствований в языковую систему.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Виноградов В.В. Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии // Вопросы теории и истории языка. – М.: Изд-во АН СССР, 1952. – С. 99–152.
2. Земская Е.А. Словообразование как деятельность. – М.: URSS, 2011. – 224 с.
3. Ерофеева Т.И. Социолект: стратификационное исследование. – Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 2017. – 412 с.
4. Ерофеева Т.И. Инфлюенсерство и языковые инновации в молодёжной среде // Социолингвистика. – 2021. – № 2 (6). – С. 18–32.
5. Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи. – СПб.: Златоуст, 2016. – 318 с.
6. Крысин Л.П. Слово в современных текстах и словарях: Очерки о русской лексике и лексикографии. – М.: Знак, 2008. – 320 с.
7. Крысин Л.П. Современный русский язык. Лексическая семантика. Лексикология. Фразеология. Лексикография. – М.: Академия, 2020. – 240 с.
8. Мокиенко В.М., Никитина Т.Г. Большой словарь русского жаргона. – СПб.: Норинт, 2009. – 720 с.
9. Розен Е.В. На пороге XXI века. Новые слова и словосочетания в немецком языке. – М.: Менеджер, 2000. – 192 с.
10. Стернин И.А. Коммуникативное поведение и язык // Язык и национальное сознание. – Воронеж: Истоки, 1999. – С. 4–17.
11. Суперанская А.В., Подольская Н.В. Общая терминология: вопросы теории. – М.: URSS, 2012. – 248 с.
12. Ягунова Е.В. Молодёжный сленг в контексте интернет-коммуникации // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. – 2018. – Т. 10, № 3. – С. 58–68.

УДК 81.373.71

ФЛОРА И ФАУНА КАК ИСТОЧНИК ОБРАЗНОСТИ ВО ФРАЗЕОЛОГИИ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

Ш.Я.Бобаева, старший преподаватель, Каршинский государственный технический университет, Карши

Annotatsiya. Ushbu maqolada rus va o'zbek tillaridagi o'simlik va hayvonot dunyosi komponentlarini o'z ichiga olgan frazeologik birliklar o'rganiladi. Tadqiqotning maqsadi qiyosiy tahlil orqali tabiiy obyektlarning majoziy tasvirlanish xususiyatlarini aniqlashdir. Maqolada zoonimlar va fitonimlarning belgilangan iboralar ichidagi semantik, strukturaviy va lingvomadaniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Ushbu qiyosiy tahlil asosida dunyoning frazeologik manzarasining

universal va milliy o'ziga xos xususiyatlari aniqlanadi. Tadqiqotning amaliy ahamiyati olingan natijalardan leksikologiya, frazeologiya va madaniyatlararo muloqot kurslarida foydalanish imkoniyatini beradi.

Kalit so'zlar: frazeologiya, obrazlilik, zoonimlar, fitonimlar, lingvomadaniyatshunoslik, qiyosiy tahlil, rus tili, o'zbek tili.

Аннотация. В статье рассматриваются фразеологические единицы русского и узбекского языков, включающие компоненты флоры и фауны. цель исследования заключается в выявлении особенностей образной репрезентации природных объектов в сопоставительном аспекте. в работе анализируются семантические, структурные и лингвокультурные характеристики зоонимов и фитонимов в составе устойчивых выражений. На основе сопоставительного анализа выявляются универсальные и национально-специфические черты фразеологической картины мира. Практическая значимость исследования состоит в возможности использования полученных результатов в курсах лексикологии, фразеологии и межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: фразеология, образность, зоонимы, фитонимы, лингвокультурология, сопоставительный анализ, русский язык, узбекский язык.

Abstract. The article examines phraseological units of the Russian and Uzbek languages containing components of flora and fauna. The aim of the study is to identify the features of figurative representation of natural objects in a comparative aspect. The paper analyzes semantic, structural and linguocultural characteristics of zoonymic and phytonymic components within phraseological units. The comparative analysis reveals both universal and nationally specific features of the linguistic worldview. The practical significance of the research lies in the possibility of applying its results in courses on lexicology, phraseology and intercultural communication.

Keywords: phraseology, imagery, zoonym, phytonym, linguoculturology, comparative analysis, Russian language, Uzbek language.

Современные фразеологические исследования ориентированы на выявление механизмов формирования образности и национально-культурной специфики устойчивых выражений. Особый интерес представляет изучение природных образов, поскольку они отражают базовые представления человека о мире.

Русский и узбекский языки формировались в различных природно-географических условиях, что обусловило различия в символическом осмыслении представителей флоры и фауны. В связи с этим сопоставительное исследование фразеологизмов с природными компонентами позволяет глубже понять особенности национальной языковой картины мира.

Фразеологические единицы являются важнейшим компонентом языковой системы, отражающим исторический опыт, культурные ценности и образное мышление народа. Особое место в фразеологии занимают выражения, связанные с природой, в частности с представителями флоры и фауны. Растения и животные, будучи частью повседневной жизни человека, становятся источником метафоризации и символизации. Сопоставительное изучение фразеологических единиц русского и узбекского языков с компонентами флоры и фауны позволяет выявить как универсальные, так и национально-специфические черты образного мышления, что обуславливает актуальность данного исследования.

Цель работы – выявить сходства и различия функционировании фразеологических единиц с компонентами флоры и фауны в русском и узбекском языках.

Задачи исследования:

1. Проанализировать семантические особенности зоонимов и фитонимов в составе фразеологизмов.

2. Выявить универсальные модели метафоризации.

3. Определить национально-культурную специфику образов.

В лингвистике фразеологизмы традиционно рассматриваются как устойчивые словосочетания с целостным значением, не выводимым из суммы значений их компонентов.

Образность является одной из ключевых характеристик фразеологических единиц, обеспечивающей их выразительность и эмоциональную насыщенность.

Фразеология как раздел языкознания изучает устойчивые выражения, обладающие целостным значением, отличным от суммы значений входящих слов. Особое внимание уделяется образным единицам, которые формируются под влиянием культурного контекста и природной среды. Среди них важное место занимают зоонимы и фитонимы – языковые единицы, в которых животные и растения выступают как источник образности. Компоненты флоры (фитонимы) и фауны (зоонимы) служат средствами оценки человеческих качеств, поведения и жизненных ситуаций. В разных языках одни и те же природные образы могут интерпретироваться по-разному, что связано с культурными, географическими и историческими факторами.

В русском языке зоонимы активно используются для характеристики личности и её поведения. Например: *хитрый как лиса, работать как лошадь, голодный как волк, медвежья услуга*. Так как выражение *хитрый как лиса* подчёркивает изворотливость и осторожность, при этом *работать как лошадь* указывает на чрезмерную трудовую нагрузку. Данные образы становятся носителями определённой оценки, закреплёнными в языковом сознании, и одновременно обладают устойчивой оценочной семантикой.

Зоонимы в русском языке:

Животное	Качество	Фразеологизм	Оценка
Кот	лень	ленивый как кот	отрицательная
Лошадь	трудолюбие	работать как лошадь	положительная
Пчела	активность	гореть как пчела	положительная

В узбекском языке также широко представлены фразеологизмы с названиями животных. Например: *tulkidek ayyor, qo'ydek uyuvosh, itdek charchamrq, sher yurak*. Выражение *itdek charchamrq* (устать как собака) передаёт состояние сильной усталости, а *qo'ydek uyuvosh* (кроткий как овца) – мягкий, спокойный характер. В обоих языках наблюдается сходство в использовании животных для оценки физических и нравственных качеств человека.

Зоонимы в узбекском языке:

Животное	Качество	Фразеологизм	Оценка
Овца	кротость	tulkidek ayyor	положительная/отрицательная
Медведь	услуга	ayiq xizmati	положительная
Собака	усталость	itdek charchamoq	отрицательная

Анализ показывает, что ряд образов совпадает по оценочной направленности (лиса – хитрость, овца – кротость), что свидетельствует об универсальности некоторых механизмов метафоризации. В то же время выявлены различия в частотности употребления отдельных образов, что связано с историко-культурными условиями развития народов. Так, образ волка в русском языке чаще ассоциируется с агрессией и опасностью, тогда как в узбекской культуре он может символизировать силу выносливость.

Фитонимы во фразеологии нередко связаны с представлениями о росте, жизненном цикле и устойчивости.

Растительные компоненты в русском языке представлены выражениями: *пустить корни, как грибы после дождя, дрожать как осиновый лист*. Они отражают о росте, устойчивости, жизненном цикле.

В узбекском языке аналогичные функции выполняют выражения с компонентами *daraxt* (дерево), *ʻut* (травы), *gul* (цветок). Например: *ildiz otmoq, guldek ochilmoq, mevasini bermoq*. В данных примерах растительные образы тесно связаны с аграрной культурой и символикой плодородия. Фразеологизм *ildiz otmoq* (пустить корни) семантически близок русскому эквиваленту и свидетельствует о типологическом сходстве образного мышления.

Сопоставительный анализ демонстрирует наличие общих семантических моделей (рост-развитие, плод-результат), однако культурная интерпретация образов имеет национальную специфику.

Фитонимы в русском языке:

Растение	Качество	Фразеологизм	Оценка
Липа	навязчивость	как липка клейкая	отрицательная
Дуб	сила, стойкость	крепкий как дуб	положительная
Цветок	упадок сил	засохнуть как цветок	отрицательная

Фитонимы в узбекском языке:

Растение	Качество	Фразеологизм	Оценка
Дерево	стойкость	daraxtdek barqaror	положительная
Тополь	высокий, крепкий	terakdek baland	положительная
Цветок	чуткость	guldek hushyor	положительная

Сопоставление фразеологических единиц русского и узбекского языков с компонентами флоры и фауны показывает наличие как универсальных образов, основанных на общечеловеческом опыте, так и национально-специфических, обусловленных культурной традицией. Образы животных и растений выполняют не только номинативную, но и оценочную функцию, формируя эмоционально-экспрессивный фон высказывания. Через фразеологию отражается отношение народа к природе и её роли в жизни человека.

В ходе анализа установлено:

1. Природные образы выполняют оценочную и экспрессивную функции.
2. Универсальные модели метафоризации основаны на наблюдении за поведками животных и жизненным циклом растений.
3. Национально-специфические особенности обусловлены историко-культурным и природно-географическим контекстом.

Таким образом, флора и фауна выступают важнейшими источниками образности сопоставляемых языков.

Проведённое исследование подтверждает, что фразеологические единицы с компонентами флоры и фауны формируют значимый пласт образной системы русского и узбекского языков. Сопоставительный подход позволил выявить как универсальные закономерности метафоризации, так и национально-культурные особенности.

Перспективы дальнейшего изучения связаны с расширением эмпирической базы и привлечением материалов других тюркских и славянских языков.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Виноградов В.В. Основные типы фразеологических единиц в русском языке. – М.: Наука, 1977. 312 с.
2. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996.
3. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тили фразеологияси. – Ташкент, 1992. 264 с.
4. Фразеологический словарь русского языка/Под ред. А.И.Молоткова – М.: Русский язык, 1987.

УДК 808.3

МЕДИЦИНСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ: ПРОБЛЕМЫ ОСВОЕНИЯ

М.М. Буриева, преподаватель, Чирчикский филиал ТашГосМУ, Чирчик

Annotatsiya. Mazkur maqolada rus tilidagi tibbiy terminologiyaning o'ziga xos xususiyatlari hamda uni tibbiyot oliygohlari talabalari tomonidan o'zlashtirishdagi asosiy qiyinchiliklar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: tibbiy terminologiya, rus tili, professional leksika, o'qitish metodikasi, tibbiy ta'lim.

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности медицинской терминологии в русском языке и основные трудности её освоения студентами медицинских вузов.

Ключевые слова: медицинская терминология, русский язык, профессиональная лексика, методика обучения, медицинское образование.

Abstract. This article examines the features of medical terminology in the Russian language and the main difficulties encountered by medical students in mastering it.

Keywords: *medical terminology, Russian language, professional vocabulary, teaching methodology, medical education.*

Медицинская терминология является одной из наиболее сложных и специализированных подсистем русского языка. Она используется в профессиональной коммуникации врачей, в научной медицинской литературе, а также в процессе обучения студентов медицинских вузов. Освоение данной лексики представляет значительные трудности, особенно для иностранных студентов, изучающих русский язык как язык специальности.

Медицинская терминология обладает рядом специфических характеристик, отличающих её от общеупотребительной лексики.

Во-первых, значительная часть терминов имеет латинское и греческое происхождение: *гастрит, бронхит, неврология, кардиология, гипертония, ортопедия*. Это делает их семантически непрозрачными для студентов, не знакомых с классическими языками.

Во-вторых, медицинская лексика характеризуется высокой степенью интернациональности. Многие термины имеют сходное звучание в различных языках, что облегчает их узнавание, но не всегда способствует точному пониманию: Термин «интоксикация» в русском медицинском языке означает отравление организма токсическими веществами. Однако английское слово *intoxication*, сходное по звучанию, чаще употребляется в значении алкогольного опьянения. Русское слово «ангина» обозначает воспаление миндалин, тогда как английское *angina* чаще связано с заболеванием сердца (*angina pectoris* — стенокардия). Таким образом, внешнее сходство терминов не всегда гарантирует их полное смысловое совпадение.

В-третьих, медицинские термины часто представляют собой многокомпонентные структуры: *острая сердечная недостаточность, хронический обструктивный бронхит, доброкачественная опухоль*. Такие конструкции требуют не только лексического, но и грамматического анализа.

Эффективное освоение медицинской терминологии требует применения современных методических подходов, ориентированных не только на запоминание терминов, но и на формирование профессиональной коммуникативной компетенции студентов. В условиях медицинского образования терминология должна изучаться как средство профессионального общения, а не как отдельный список слов. В связи с этим особое значение приобретают практико-ориентированные методы обучения.

Одним из наиболее результативных способов обучения медицинской терминологии является проблемно-ситуационный подход. Его сущность заключается в моделировании профессиональных ситуаций, максимально приближённых к реальной врачебной практике. Например, студент получает описание жалоб пациента: *боль в желудке, тошнота, изжога*. В процессе обсуждения он должен правильно употребить такие термины, как *гастрит, воспаление слизистой оболочки желудка, диспепсические расстройства* и другие. Одной из распространённых ошибок при обучении является изучение терминов вне контекста. Простое заучивание слов не обеспечивает их полноценного понимания и активного использования в речи. Например, термин «*артериальная гипертензия*» легче усваивается, если студент видит его в тексте с описанием симптомов, причин и методов лечения заболевания.

Медицинская терминология должна активно использоваться в профессиональной коммуникации. Поэтому важную роль играет диалоговое обучение. В процессе занятий можно моделировать различные коммуникативные ситуации: врач — пациент; врач — врач; врач — родственники пациента. Например, студент в роли врача должен объяснить пациенту диагноз простыми словами, одновременно сохраняя точность медицинской терминологии. Это помогает формировать навыки адаптации профессиональной речи к разным коммуникативным ситуациям.

Медицинская терминология тесно связана с анатомией, физиологией и клинической практикой, поэтому визуализация значительно облегчает процесс обучения. Например, при

изучении терминов по теме «сердечно-сосудистая система» визуальное изображение сердца помогает студентам быстрее усвоить такие понятия, как *предсердие, желудочек, аорта*,

Значительная часть медицинской терминологии строится по определённым словообразовательным моделям. Изучение наиболее употребительных морфем помогает студентам самостоятельно понимать значение новых терминов.

Например: *гипер-* — повышение (*гипертония*); *гипо-* — снижение (*гипогликемия*); *-ит* — воспаление (*бронхит*); *-оз* — хронический процесс (*невроз*); *кардио-* — сердце (*кардиология*). Эффективным методом является составление терминологических таблиц и словообразовательных схем.

Современное медицинское образование невозможно без цифровых технологий. Использование электронных платформ, интерактивных словарей и искусственного интеллекта значительно повышает эффективность обучения терминологии. В условиях цифровизации образования особую роль в обучении приобретает искусственный интеллект (ИИ), который становится важным инструментом в формировании профессиональных компетенций студентов, в том числе лексических навыков. Для студентов медицинских вузов владение лексикой имеет принципиальное значение, так как их будущая деятельность напрямую связана с точным использованием профессиональной терминологии и эффективной коммуникацией с пациентами и коллегами. Лексические навыки студентов-медиков включают не только знание общезыковой лексики, но и глубокое понимание специализированной медицинской терминологии.

Одним из ключевых преимуществ ИИ является возможность создания интерактивной языковой среды. С помощью чат-ботов и виртуальных ассистентов студенты могут отрабатывать профессиональную лексику в диалогах, моделирующих реальные ситуации общения «врач — пациент». Использование чат-ботов и виртуальных ассистентов в обучении позволяет значительно расширить возможности формирования профессиональной лексики у студентов, особенно в медицинской сфере. Такие технологии создают условия для активной языковой практики, максимально приближенной к реальным профессиональным ситуациям. Прежде всего, чат-боты выступают в роли интерактивного собеседника, с которым студент может вести диалог на профессиональные темы. Например, обучающийся может «общаться» с виртуальным пациентом, задавать вопросы о симптомах, уточнять жалобы, собирать анамнез и формулировать предварительный диагноз. В ходе такого взаимодействия студент многократно использует медицинские термины, что способствует их лучшему запоминанию и переходу из пассивного словарного запаса в активный.

Искусственный интеллект позволяет моделировать профессиональное общение, автоматически проверять ответы студентов и оценивать правильность употребления терминов. Освоение медицинской терминологии должно осуществляться во взаимосвязи с профильными медицинскими дисциплинами: анатомией, физиологией, фармакологией, терапией и другими предметами. Например, при изучении темы «Органы дыхания» на занятиях по русскому языку одновременно используются материалы по анатомии и терапии, что способствует комплексному усвоению терминологии.

Таким образом, медицинская терминология представляет собой сложную и многокомпонентную систему, освоение которой требует специальных методических подходов. Основные трудности связаны с лексической сложностью, этимологической непрозрачностью, интерференцией родного языка и недостаточной практической направленностью обучения. Эффективное освоение медицинской терминологии возможно при условии применения проблемно-ситуационного обучения, контекстного подхода и активного использования профессионально ориентированных коммуникативных заданий. Это позволит не только улучшить языковую подготовку студентов, но и повысить качество их профессиональной подготовки в целом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Русский язык и культура речи для медицинских вузов / Под ред. В.И. Максимова. — Москва: Юрайт, 2021. — 353 с.
2. Основы медицинской терминологии / Под ред. Т.В. Жеребило. — Москва: Академия, 2020. — 240 с.

3. Медицинская терминология: теория и практика / А.С. Гринёв. Москва: Либроком, 2018. — 312 с.
4. Министерство здравоохранения Республики Узбекистан. Методические рекомендации по профессиональной подготовке студентов медицинских вузов. — Ташкент, 2022.
5. Современные образовательные технологии в медицинском вузе / Под ред. В.П. Беспалько. — Москва: Просвещение, 2019. — 276 с.

УДК 821.161.1-31(Битов А.)

ФИЛОСОФСКИЕ И ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ МОТИВЫ В ПРОЗЕ А.БИТОВА

Р.Гирфанова, магистрант, Термезский государственный университет, Термез

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Andrey Bitov nasrida falsafiy va ekologik motivlarning badiiy olamning muhim tarkibiy qismi sifatidagi o'rni tahlil qilinadi. Yozuvchi asarlarida inson, tabiat va sivilizatsiya munosabatlarining falsafiy talqini, shuningdek, shaxs va atrof-muhit o'rtasidagi aloqalar masalasi o'rganiladi. Tadqiqotda tabiat obrazlari ramziyligi, peyzajning falsafiy mazmuni ochishdagi funksiyasi hamda ekologik ong masalalari yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *falsafiy motiv, ekologik motiv, Andrey Bitov, rus nasri, tabiat, inson, sivilizatsiya, ekologik ong.*

Аннотация. В данной статье рассматриваются философские и экологические мотивы в прозе Андрея Битова как важнейшие компоненты художественной картины мира писателя. Анализируются особенности философского осмысления человека, природы и цивилизации, а также проблемы взаимоотношения личности и окружающей среды в произведениях автора. Особое внимание уделяется экологическому сознанию писателя, символике природных образов и роли пейзажа в раскрытии философской концепции прозы А. Битова. Исследование показывает, что философские и экологические мотивы в произведениях писателя тесно взаимосвязаны и отражают кризис духовных и нравственных ценностей современного общества.

Ключевые слова: философский мотив, экологический мотив, Андрей Битов, русская проза, художественная картина мира, природа, человек, цивилизация, экологическое сознание.

Abstract. This article examines philosophical and ecological motifs in the prose of Andrei Bitov as significant components of the writer's artistic worldview. The study analyzes the philosophical interpretation of the relationship between man, nature, and civilization in Bitov's works. Particular attention is paid to ecological consciousness, symbolism of natural images, and the role of landscape in revealing the philosophical concept of the writer's prose. The research demonstrates that philosophical and ecological motifs are closely interconnected and reflect the spiritual and moral crisis of modern society.

Keywords: philosophical motif, ecological motif, Andrei Bitov, Russian prose, nature, civilization, ecological consciousness, artistic worldview.

Современная русская литература второй половины XX века характеризуется усилением философской проблематики и обращением к вопросам взаимоотношения человека и окружающего мира. Одним из наиболее ярких представителей интеллектуальной прозы данного периода является Андрей Битов, творчество которого отличается глубоким философским содержанием, символизмом и особым вниманием к экологическим проблемам.

Проза А. Битова представляет собой сложную художественную систему, в которой органично переплетаются философские размышления о смысле человеческого существования, кризисе цивилизации, духовной деградации личности и разрушении гармонии между человеком и природой. В произведениях писателя экологическая проблематика выходит за рамки исключительно природоохранительной темы и приобретает философско-культурологический характер.

Писатель рассматривает природу не только как фон художественного повествования, но и как самостоятельную ценность, тесно связанную с внутренним миром человека. Именно

через взаимодействие героя с природой раскрываются нравственные и духовные проблемы современности.

Творчество Андрея Битова занимает особое место в русской литературе благодаря интеллектуальному характеру повествования, философской глубине и новаторству художественной формы. Его произведения отражают сложность духовной жизни человека эпохи научно-технического прогресса и глобальных экологических изменений. Философская проблематика является одной из центральных особенностей прозы А. Битова. В его произведениях человек рассматривается как часть сложной системы мироздания, находящаяся в постоянном поиске собственного места и смысла существования.

Одним из ключевых философских мотивов в творчестве писателя является мотив духовного кризиса личности. Герои Битова часто испытывают внутреннюю раздвоенность, ощущение отчуждения и потерю гармонии с окружающим миром. Писатель показывает трагизм существования современного человека, оказавшегося в условиях разрушения традиционных духовных ценностей.

Особое значение в прозе Битова приобретает категория времени. Время в его произведениях имеет не только хронологический, но и философский характер. Автор стремится показать взаимосвязь прошлого, настоящего и будущего, подчеркивая непрерывность человеческого существования.

Философские размышления писателя тесно связаны с проблемой памяти. Память в прозе Битова становится способом сохранения духовного опыта человечества и важнейшим условием существования личности. Потеря памяти символизирует духовное разрушение человека и общества.

Значительное место в произведениях писателя занимает проблема свободы. Герои Битова стремятся к внутренней свободе, однако сталкиваются с ограничениями социальной действительности и собственными внутренними противоречиями.

Писатель уделяет большое внимание вопросам человеческой ответственности. В его произведениях ответственность рассматривается не только как нравственная категория, но и как философский принцип взаимоотношения человека с миром.

Экологическая проблематика в прозе А. Битова тесно связана с философским осмыслением взаимоотношений человека и природы. Писатель рассматривает разрушение природной среды как проявление духовного кризиса современной цивилизации.

Природа в произведениях Битова выступает не только как художественное пространство, но и как важнейший философский символ. Она олицетворяет гармонию, естественность и духовную чистоту, противопоставленные искусственности и разрушительности цивилизации.

Особую роль в прозе писателя играет пейзаж. Описание природы помогает раскрыть внутреннее состояние героев, их эмоциональные переживания и философские размышления.

Пейзаж у Битова часто приобретает символическое значение. Горы, леса, реки и другие природные образы становятся своеобразными философскими знаками, отражающими состояние мира и человека.

Экологические мотивы в произведениях автора связаны с критикой технократического мышления. Писатель показывает, что научно-технический прогресс не всегда способствует духовному развитию человека и может приводить к разрушению природной гармонии.

Важной особенностью экологической концепции Битова является идея единства человека и природы. Автор подчеркивает, что человек не может существовать вне природного мира, а разрушение окружающей среды неизбежно приводит к духовному кризису личности.

Одной из важнейших тем прозы А. Битова является проблема противостояния природы и цивилизации. Писатель рассматривает цивилизацию как источник духовной деградации и разрушения естественных основ человеческого существования.

В произведениях автора современный человек часто оказывается оторванным от природы, что приводит к внутренней пустоте и утрате нравственных ориентиров. Битов

показывает, что цивилизация, основанная исключительно на материальных ценностях, не способна обеспечить духовное развитие личности.

Технократическое общество в прозе писателя противопоставляется миру природы как пространству гармонии и подлинного существования. Однако автор не идеализирует природу, а стремится показать необходимость гармоничного сосуществования человека и окружающего мира.

Особое место в произведениях Битова занимает проблема отчуждения. Герои писателя испытывают чувство одиночества и внутренней изоляции, что связано с утратой связи не только с обществом, но и с природой.

Писатель подчеркивает, что экологический кризис имеет прежде всего нравственный и духовный характер. Разрушение природной среды становится следствием разрушения внутреннего мира человека.

Философские и экологические мотивы в прозе Битова тесно связаны с особенностями его художественного метода. Для творчества писателя характерны интеллектуализм, метафоричность, символизм и сложная композиционная структура.

В произведениях автора активно используются элементы внутреннего монолога, философских размышлений и авторских комментариев. Это позволяет писателю глубже раскрывать психологическое состояние героев и философское содержание текста.

Важную роль играет интертекстуальность. Битов часто обращается к произведениям мировой литературы, философии и культуры, создавая многослойное художественное пространство.

Особенностью прозы писателя является сочетание реалистических и модернистских элементов. С одной стороны, автор стремится к точному изображению действительности, с другой — активно использует символику, условность и ассоциативность.

Язык произведений Битова отличается высокой образностью и философской насыщенностью. Писатель уделяет большое внимание деталям, которые нередко приобретают символическое значение.

Экологическая проблематика занимает важное место в современной литературе. Во второй половине XX века многие писатели обращаются к теме экологического кризиса и разрушения природной среды.

Творчество А. Битова занимает особое место в развитии экологического сознания в русской литературе. В отличие от произведений, сосредоточенных исключительно на социальных аспектах экологических проблем, проза Битова рассматривает экологический кризис как проявление общего духовного кризиса цивилизации.

Писатель подчеркивает необходимость нравственного переосмысления взаимоотношений человека и природы. Экологическая проблема в его произведениях приобретает философский характер и становится частью более широкой проблемы человеческого существования.

Идеи Битова сохраняют актуальность и в современной культурной ситуации. В условиях глобальных экологических проблем его произведения напоминают о необходимости бережного отношения к природе и духовным ценностям.

Заключение. Таким образом, философские и экологические мотивы занимают центральное место в прозе А. Битова и формируют основу его художественной концепции мира. Писатель рассматривает человека, природу и цивилизацию как взаимосвязанные элементы единой системы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Битов А. Пушкинский дом. – Москва: Советский писатель, 1987.
2. Битов А. Уроки Армении. – Санкт-Петербург: Азбука, 2003.
3. Битов А. Человек в пейзаже. – Москва: Эксмо, 2008.
4. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – Москва: Искусство, 1979.
5. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. – Москва: Искусство, 1970.
6. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. – Москва: Наука, 1980.

АНТИПОСЛОВИЦЫ - ИЗРЕЧЕНИЯ, КАК РЕЗУЛЬТАТ ТРАНСФОРМАЦИИ ПОСЛОВИЦ

Г.Ю.Давлятишина, преподаватель, Термезский государственный университет, Термез

Annotatsiya. Ushbu maqola an'anaviy paremiologik resurslarning lingvistik-ijodiy transformatsiyasi natijasida antimaqollar hodisasini o'rganadi. Unda xalq maqollari zamonaviy nutqda qayta talqin qilinishi mexanizmlari tahlil qilinadi, ularning deformatsiyasining asosiy usullari: leksik almashtirish, kontekstni kengaytirish va strukturaviy qisqartirish aniqlanadi. Antimaqollarning funktsional o'ziga xosligiga - ularning komik effekt, istehzo yaratish va zamonaviy jamiyatning hozirgi qadriyatlarini ifoda etish qobiliyatiga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: Antimaqollar, paremiologiya, maqol transformatsiyasi, til o'yini, intertekstuallik, frazeologik birliklar, madaniy lingvistika, nutq ijodkorligi, dekonstruktsiya, zamonaviy nutq.

Аннотация. В статье рассматривается феномен антипословиц как результат лингвокреативной трансформации традиционного паремиологического фонда. В статье анализируются механизмы переосмысления народных изречений в современном дискурсе, выявляя основные способы их деформации: лексическую замену, расширение контекста и структурное усечение. Особое внимание уделяется функциональной специфике антипословиц - их способности создавать комический эффект, иронию и выражать актуальные ценности современного общества.

Ключевые слова: Антипословицы, паремиология, трансформация пословиц, языковая игра, интертекстуальность, фразеологизмы, лингвокультурология, речевая креативность, деконструкция, современный дискурс.

Abstract. This article examines the phenomenon of anti-proverbs as a result of the linguistic creative transformation of traditional paremiological resources. It analyzes the mechanisms by which folk sayings are reinterpreted in modern discourse, identifying the main methods of their deformation: lexical substitution, context expansion, and structural truncation. Particular attention is paid to the functional specificity of anti-proverbs – their ability to create a comic effect, irony, and express the current values of modern society.

Keywords: Anti-proverbs, paremiology, proverb transformation, language play, intertextuality, phraseological units, cultural linguistics, speech creativity, deconstruction, modern discourse.

В современной лингвистике, в частности в области паремиологии, особое внимание уделяется изучению пословиц и поговорок как отражения народной мудрости. Однако в условиях глобализации и развития информационного общества наблюдается активный процесс трансформации традиционных паремий, что привело к появлению нового феномена — антипословиц. Данное явление представляет собой результат переосмысления, модификации и адаптации классических пословиц к современным реалиям.

Антипословица — это трансформированная форма традиционной пословицы, в которой изменяется либо её структура, либо семантика с целью создания нового, часто иронического или сатирического смысла. В отличие от классических пословиц, обладающих дидактической направленностью, антипословицы чаще выполняют экспрессивную, критическую или юмористическую функцию.

Например:

Time is money → Time is money, but money is not enough

Основные способы трансформации пословиц

1. Семантическая трансформация

Происходит изменение первоначального смысла пословицы, иногда с противоположным значением.

Honesty is the best policy → Honesty is the best policy — but not always

2. Структурная трансформация

Изменяется синтаксическая структура пословицы.

Where there is a will, there is a way → Where there is a will, there is a lawsuit

3. Ирония и пародия

Пословица переосмысливается в юмористическом или критическом ключе.

The early bird catches the worm → The early bird catches the worm, but the second mouse gets the cheese

4. Лексическая замена

Отдельные слова заменяются современными понятиями.

Knowledge is power → Knowledge is power, but Google is faster

Социально-культурная значимость

Антипословицы отражают:

изменения в общественном сознании

современные ценности и установки

влияние массовой культуры и цифровых технологий

Они широко используются в:

интернет-коммуникации

рекламе

медийных текстах



Лингвистические особенности

Антипословицы характеризуются:

интертекстуальностью

контекстуальной зависимостью

прагматической направленностью

высокой степенью экспрессивности

Пословицы всегда считались «золотым фондом» народной мудрости. Однако современный ритм жизни и ироничный взгляд на мир породили любопытный лингвистический феномен - антипословицы. Это изречения, которые возникают в результате трансформации классических паремий, выворачивая их смысл наизнанку или адаптируя под актуальные реалии.

Термин «антипословица» (или паремийная пересмешка) ввел в научный оборот фольклорист Вольфганг Мидер. Это не просто шутка, а механизм деконструкции стереотипов. Если классическая пословица учит нас стабильности и морали («Тише едешь - дальше будешь»), то антипословица отражает дух времени, где важна скорость или ирония («Тише едешь - меньше должен»).[1]

Рассмотрим способы трансформации.

Народное (и авторское) творчество меняет канонические тексты несколькими путями:

- Замена одного слова: «Один в поле не понял» вместо «не воин». Малейший сдвиг в звучании полностью меняет контекст.

- Добавление неожиданного финала: «Сделал дело - гуляй с чистой совестью, но недолго». Здесь сохраняется нравоучительный тон, но добавляется комичный прагматизм.

- Скрещивание двух смыслов (Контаминация): «Баба с возу - потехе час». Это создает абсурдный, сюрреалистичный эффект.

- Буквальное прочтение: «Не откладывай на завтра то, что можно съесть сегодня».[2]

Здесь возникает вопрос, почему они популярны?

Антипословицы выполняют важную психологическую роль. Традиционные пословицы часто кажутся слишком дидактичными и «правильными». Трансформируя их, человек:

Первоначально снимает стресс: юмор - лучший способ справиться с давлением социальных норм.

Во вторых, демонстрирует креативность: переделка известной фразы - это языковая игра.

И в третьих, адаптирует опыт: многие старые истины сегодня просто не работают. «Работа не волк - в лес не убежит» в условиях дедлайнов превращается в ироничное признание неизбежности труда.

Создание антипословицы - это тонкая филологическая «хирургия». Чтобы шутка сработала, исходный текст должен оставаться узнаваемым, но при этом получить новый, часто противоположный смысл.

Вот основные лингвистические приемы, которые превращают классику в антипословицу:

1. Лексическая подмена (Замена компонента)

Это самый популярный способ. В структуре пословицы заменяется одно или несколько слов. Часто выбираются слова, близкие по звучанию (паронимы) или противоположные по смыслу (антонимы). Например:

«Око за око, зуб за зуб» → «Око за око, газ за газ» (актуализация под политическую или экономическую повестку). В результате, резкий контраст между ожидаемым и услышанным.

2. Расширение контекста (Дополнение)

К известной пословице приписывается «хвост», который полностью перечеркивает её пафос или придает ей бытовую приземленность. Например:

«Любви все возрасты покорны... но последствия разные». Мы видим разрушение возвышенного образа и возвращение к суровой реальности.

3. Контаминация (Скрещивание)

Смешивание частей двух разных пословиц или пословицы и устойчивого выражения. В лингвистике это называют «гибридизацией». Например: «Кто рано встает, тот за базар отвечает» (смешение пословицы о трудолюбии и криминального сленга). Здесь происходит создание абсурдного, комичного образа за счет столкновения разных лексических пластов.

4. Буквализация метафоры

Пословицы обычно иносказательны. Антипословица же воспринимает образ буквально, доводя его до курьеза. Например:

«В ногах правды нет... она где-то выше». Комический эффект возникает из-за игнорирования переносного смысла.

5. Разрушение фразеологического единства

Изменение грамматической структуры или порядка слов, которое ломает привычный ритм. Например:

«Одна голова - хорошо, а две - уже некрасиво» (вместо «лучше»). Ожидание логического завершения («а с туловищем - лучше») обрывается неожиданной оценкой.

6. Стилистический диссонанс

Использование высокого штиля оригинала в сочетании с низким, разговорным или жаргонным словом. Например:

«Не плюй в колодец - вылетит, не поймашь» (здесь еще и контаминация). Эффект: Снижение пафоса, превращение «мудрости предков» в ироничное замечание современника.[4]

Разбор этих приемов наглядно показывает, что антипословица - это не просто ошибка, а осознанная языковая игра.

Антипословицы - это не разрушение языка, а его развитие. Они показывают, что фольклор жив, пока он способен меняться. Пока существует оригинал, будет существовать и его ироничное отражение, ведь в каждой шутке лишь доля шутки, а остальное — обновленная народная мудрость.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Вальтер, Х., Мокиенко, В. М. Антипословицы русского народа. СПб.: Нева, 2005.
2. Гладкая, Е. Ф. Трансформация пословиц в современном дискурсе. М.: Наука, 2010.
3. Даль, В. И. Пословицы русского народа.
4. Никитина, Т. Г. Словарь современного студенческого фольклора. М., 2003.
5. Пермяков, Г. Л. Основы структурной паремиологии. М.: Главная редакция восточной литературы, 1988.
6. Фелицына, В. П. Русские пословицы, поговорки и крылатые выражения. М.: Русский язык, 1979.

ВЫРАЖЕНИЕ КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ЧЕРЕЗ ЯЗЫК И ИХ НЕРАЗРЫВНАЯ СВЯЗЬ С НАЦИОНАЛЬНЫМ МЕНТАЛИТЕТОМ

Л.С.Джуманиязова, базовый докторант, Ургенчский государственный университет имени Абу Райхан Беруни, Ургенч

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillarida hafta kunlari bilan bog'liq e'tiqod hamda irimlar tahlil etiladi. Ushbu tahlil doirasida hafta kunlarining semantik mazmuni, ularning xalq dunyoqarashidagi tutgan o'rni, shuningdek, til birliklarida namoyon bo'lish shakllari o'rganiladi. Shu bilan birga, madaniy qadriyatlarning til vositasida ifodalanishi hamda ularning milliy mentalitet bilan uzviy aloqadorligi ilmiy asosda yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: e'tiqod, irim, semantik mazmun, til birliklari, etnolingvistika, milliy mentalitet, o'zbek madaniyati, ingliz madaniyati.

Аннотация. В данной статье анализируются верования и суеверия, связанные с днями недели, на узбекском и английском языках. В рамках анализа изучается семантическое содержание дней недели, их место в национальном мировоззрении, а также формы их проявления в языковых единицах. Одновременно научно освещается выражение культурных ценностей через язык и их неразрывная связь с национальным менталитетом.

Ключевые слова: верования, суеверия, семантическое содержание, языковые единицы, этнолингвистика, национальный менталитет, узбекская культура, английская культура.

Abstract. This article analyzes beliefs and superstitions associated with the days of the week in the Uzbek and English languages. The analysis examines the semantic content of the days of the week, their place in the national worldview, and the forms they are expressed in linguistic units. It also provides a scholarly perspective on the expression of cultural values through language and their inextricable connection with national mentality.

Keywords: beliefs, superstitions, semantic content, linguistic units, ethnolinguistics, national mentality, Uzbek culture, English culture.

В узбекской лингвокультуре поверья, связанные с днями недели, тесно переплетены с религиозными представлениями и традиционным укладом жизни. Особое значение имеет пятница (жума), которая воспринимается как священный день. Это отражается в положительной оценке данного дня и в распространённых представлениях о его благоприятности для важных дел, благотворительности и семейных мероприятий. Таким образом, день недели в данном случае выступает как маркер сакрального времени.

В английской культуре, напротив, наблюдается более секуляризованный подход к интерпретации времени. Хотя отдельные дни недели также обладают устойчивыми ассоциациями, они в большей степени связаны с социальными и психологическими факторами. Так, понедельник воспринимается как начало трудовой активности и часто сопровождается негативными эмоциями, что отражено в выражении "Monday blues". Пятница, напротив, ассоциируется с окончанием рабочей недели и положительными ожиданиями, что находит отражение в разговорной лексике и идиоматических выражениях.

Особый интерес представляет феномен суеверий, связанных с сочетанием дня недели и числовой символики, например, «Friday the 13th». Данное явление не имеет прямого аналога в узбекской культуре, что свидетельствует о различиях в мифологическом и символическом восприятии чисел и времени. В английской традиции подобные суеверия имеют исторические и фольклорные корни, тогда как в узбекской культуре преобладают ирими, связанные с религиозными нормами и жизненным опытом[1].

Анализ показал, что различия в интерпретации дней недели во многом обусловлены особенностями концептуализации времени. В узбекской культуре время часто воспринимается как цикличное и тесно связанное с природными и социальными ритмами. Это проявляется в устойчивых представлениях о «благоприятных» и «неблагоприятных» днях, которые регулируют поведение человека.

В английской культуре доминирует линейное восприятие времени, ориентированное на продуктивность, планирование и эффективность. В связи с этим дни недели рассматриваются прежде всего с точки зрения их функциональной роли в организации труда и отдыха, а не как носители сакральных значений[2].

Несмотря на выявленные различия, исследование также показало наличие универсальных тенденций. В обеих культурах наблюдается противопоставление начала и конца недели: начало часто связано с напряжением и обязанностями, тогда как конец недели – с отдыхом и положительными эмоциями. Это свидетельствует о существовании общечеловеческих моделей восприятия времени, обусловленных социально-экономическими факторами.

Важно подчеркнуть, что поверья и приметы выполняют не только когнитивную, но и социальную функцию. Они способствуют упорядочению жизненного опыта, формируют поведенческие модели и обеспечивают преемственность культурных традиций. В узбекской культуре эти функции выражены более ярко, поскольку ирими тесно связаны с нормами поведения и моральными установками. В английской культуре их роль несколько ослаблена, однако они продолжают существовать в форме устойчивых выражений и элементов массовой культуры[3].

Таким образом, обсуждение результатов позволяет сделать вывод о том, что поверья, связанные с днями недели, представляют собой сложный лингвокультурный феномен, в котором отражаются как национально-специфические особенности, так и универсальные закономерности человеческого мышления.

Их анализ способствует более глубокому пониманию взаимодействия языка, культуры и сознания, а также открывает перспективы для дальнейших исследований в области этнолингвистики и межкультурной коммуникации.

Проведённое исследование позволило выявить ряд существенных лингвокультурологических особенностей поверий и примет, связанных с днями недели в узбекском и английском языках.

Прежде всего установлено, что дни недели в обеих языковых культурах выполняют не только номинативную, но и символическую функцию. Они выступают в качестве носителей культурно значимой информации, отражающей особенности национального мировоззрения и традиционного мышления.

В ходе анализа выявлены различия в семантической интерпретации отдельных дней недели. В узбекской культуре наиболее значимым днём является пятница (жума), которая обладает ярко выраженной сакральной окраской. Она ассоциируется с религиозными практиками, благими делами и духовным очищением. В английской культуре пятница также имеет положительную коннотацию, однако её значение связано преимущественно с завершением рабочей недели и ожиданием отдыха.

Установлено, что понедельник в английском языке характеризуется устойчивой негативной оценкой, что проявляется в распространённых выражениях, отражающих эмоциональное состояние носителей языка. В узбекской культуре подобная негативная фиксация данного дня выражена значительно слабее, что свидетельствует о различиях в восприятии начала недели.

Особое внимание в исследовании уделено суевериям, связанным с сочетанием дня недели и числовых символов. В английской культуре широко распространено представление о неблагоприятности “Friday the 13th”, что подтверждает наличие устойчивых мифологических моделей. В узбекской культуре подобные комбинации не играют значимой роли, что указывает на различия в системе символических кодов.

Анализ языкового материала показал, что в узбекском языке поверья и приметы чаще выражаются через пословицы, устойчивые выражения и элементы устной традиции. В английском языке они представлены преимущественно в виде идиоматических выражений и разговорной лексики, отражающей индивидуальные эмоциональные реакции.

В результате исследования также выявлены различия в концептуализации времени. Узбекская лингвокультура характеризуется циклическим восприятием времени, тесно связанным с традициями и ритуалами. Английская культура демонстрирует линейную модель времени, ориентированную на эффективность и рациональное планирование.

Наряду с различиями установлены и универсальные тенденции. В обеих культурах наблюдается противопоставление начала и конца недели: начало ассоциируется с обязанностями и напряжением, тогда как конец недели – с отдыхом и положительными эмоциями.

Таким образом, полученные результаты подтверждают, что поверья и приметы, связанные с днями недели, являются важным элементом языковой картины мира и отражают как национально-специфические, так и универсальные особенности восприятия времени.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Hall E. T. The Silent Language. – New York: Anchor Books, 1959. – P. 60–72.
2. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge, 2003. – P. 150–160.
3. Yusupov U. O'zbek tili va madaniyati. – Toshkent: Fan, 2018. – B. 45–52.

УДК 81'25:81'373.42:394.3

ЭВОЛЮЦИЯ ПОДХОДОВ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ И КЛАССИФИКАЦИИ НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫХ РЕАЛИЙ В ЗЕРКАЛЕ РОССИЙСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ПЕРЕВОДОВЕДЧЕСКИХ ПАРАДИГМ

*И.Р.Зайнуллин, преподаватель, Андижанский филиал Кокандского университета,
Андижан*

ORCID: 0009-0003-3144-5993

Annotatsiya. Ushbu maqolada milliy-madaniy realiyalarni tasniflash va tarjima qilishga qaratilgan yondashuvlar evolyutsiyasi o'rganiladi. Rus (predmet-kategorial taksonomiya) hamda o'zbek (lingvokulturemalar va obraz pragmatikasi) tarjimashunoslik paradigmalarining qiyosiy tahlili o'tkazilgan. Semantik yo'qotishlar, pragmatik moslashuv muammolari, shuningdek, zamonaviy tendensiyalar: etnonimlar, numerativlar tahlili va audiovizual tarjima xususiyatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: tarjimashunoslik, realiyalar, lingvokulturema, rus paradigmasi, o'zbek paradigmasi, pragmatik moslashuv, etnonimlar, audiovizual tarjima.

Аннотация. В статье исследуется эволюция подходов к классификации и переводу национально-культурных реалий. Проведен сравнительный анализ российской (предметно-категориальная таксономия) и узбекской (лингвокультурема и прагматика образа) переводоведческих парадигм. Рассматриваются проблемы семантических потерь, прагматической адаптации, а также современные тенденции: анализ этнонимов, нумеративов и вызовы аудиовизуального перевода. Утверждается необходимость синтеза двух подходов для достижения адекватной межкультурной медиации.

Ключевые слова: переводоведение, реалии, лингвокультурема, российская парадигма, узбекская парадигма, прагматическая адаптация, этнонимы, аудиовизуальный перевод.

Abstract. This article explores the evolution of theoretical approaches to the classification and translation of national-cultural realia. A comparative analysis of the Russian (focused on subject-categorical taxonomy) and Uzbek (centered on linguoculturemes and the pragmatics of imagery) translation paradigms is conducted. The study addresses the issues of semantic loss, pragmatic adaptation, and modern trends, including the analysis of ethnonyms, numeratives, and the challenges of audiovisual translation. It is argued that a synthesis of both approaches is necessary to achieve adequate intercultural mediation.

Keywords: translation studies, realia, linguocultureme, Russian paradigm, Uzbek paradigm, pragmatic adaptation, ethnonyms, audiovisual translation.

Введение. В современном языкознании процесс перевода концептуализируется как сложный акт межкультурной и когнитивной медиации. Ключевой задачей в рамках этого процесса выступает передача национально-культурных реалий — специфических слов и

выражений, обозначающих объекты, обычаи и исторические факты, уникальные для конкретного этноса и не имеющие прямых эквивалентов в других языках.

Теоретические подходы к классификации реалий и выработке стратегий их перевода исторически формировались в рамках различных национальных школ. Российская переводоведческая парадигма заложила основы теории «безэквивалентной лексики», предложив детальные структурные классификации. Узбекская школа, опираясь на национальные филологические традиции, сместила фокус на стилистическую, фразеологическую и прагматическую адаптацию культурных элементов.

Цель данного исследования — сопоставить эволюцию двух научных парадигм, выявить точки их методологического пересечения и выработать комплексный подход к трансляции культурных смыслов в современных условиях.

Методы исследования. Исследование опирается на лингвокультурологический подход, в рамках которого языковые единицы рассматриваются как отражение исторической памяти и менталитета народа. Основным инструментом выступает сравнительно-типологический метод для сопоставления механизмов номинации в русском, узбекском и английском языках.

Сравнительно-типологический анализ дополнен применением трансформационного и сегрегационного методов для деконструкции культурного кода художественного дискурса [1]. Для оценки успешности сохранения иллокутивных интенций (illocutionary intentions) автора оригинала применяется метод прагматического анализа, направленный на оценку минимизации межкультурной интерференции.

Результаты исследования. Концепция «слова-реалии» была введена в российскую теорию перевода А. В. Федоровым, а впоследствии систематизирована Л. С. Бархударовым как ядро «безэквивалентной лексики» [2]. Наиболее влиятельной стала классификация С. Влахова и С. Флорина, разделивших реалии на три экстралингвистические макрокатегории: 1. Географические: объекты физической географии, эндемичная флора и фауна. 2. Этнографические: предметы быта, традиционная пища, одежда, фольклор. 3. Общественно-политические: административное устройство, органы власти, сословия.

В современной российской школе (2024–2025 гг.) акцент смещается к когнитивным проблемам перевода. Выделяются четыре макростратегии: транслитерация (транскрипция), калькирование, функциональный аналог и описательный перевод [2]. Выбор стратегии определяется балансом между одомашнением (доместикацией) и отстранением (форенизацией).

Однако современные лексикографические исследования выявляют методологическую проблему: отсутствие однородности переводческих решений. Т. Триберио отмечает, что выбор стратегии (заимствование, аналог или калька) радикально варьируется даже внутри одного двуязычного словаря, что делает строгую формализацию перевода реалий невозможной [3]. Более того, западные исследователи (Я. Педерсен) критикуют сам термин «реалия» за двусмысленность, предлагая ввести понятие «ирреалия» для обозначения вымышленных культурных конструкторов (например, в фантастике) [2].

Узбекская школа (Г. Саломов, К. Мусаев, М. Умарходжаев) традиционно переносит акцент с составления списков «непереводимых» слов на изучение трансляции национально-культурных аспектов в тексте. Центральным понятием выступает «лингвокультурема» — языковая единица, включающая как предметное значение, так и экстралингвистические культурные смыслы [5].

В узбекской парадигме реалии исследуются через призму художественно-изобразительных средств. Выделяются следующие функциональные механизмы передачи культурной информации:

1. Синекдоха: перенос значения с части на целое. Дословный перевод разрушает смысл, требуя поиска эквивалентного когнитивного механизма.

2. Сравнение: свободные авторские сравнения требуют перекодирования в понятную для иноязычного читателя систему координат.

3. Ирония (Киноя): скрытые нюансы восточных межличностных отношений (иерархия, уважение к старшим). Передача сарказма требует адаптации под иные социокультурные паттерны принимающего языка.

Новейшие классификации: этнонимы и нумеративы

Современная узбекская компаративистика расширила классификацию культурных маркеров:

► Этнонимы исследуются как отражение национальной идентичности. В то время как английские этнонимы исторически формировались под влиянием колониализма и политики, узбекские базируются на концептах этнического родства и ценностях региона.

► Нумеративы рассматриваются не как грамматическая категория, а как сакральные национально-культурные коды, отражающие духовное мышление (например, сакральность чисел 7 или 40 в исламской традиции) [1].

Критерий сопоставления	Российская парадигма	Узбекская парадигма
Базовый концепт	Безэквивалентная лексика	Лингвокультура
Принцип классификации	Предметно-категориальный	Стилистико-прагматический
Фокус исследования	Лексическая эквивалентность, доместикация / форенизация	Прагматика образа, сохранение колорита
Новые направления	Концепт «ирреалии», неоднородность лексикографии	Анализ этнонимов, нумеративов, аудиовизуальный перевод

Обсуждение результатов. Современная наука констатирует, что достижение абсолютной лексической эквивалентности при переводе реалий невозможно [4]. Классические российские стратегии (транслитерация, калькирование) сохраняют экзотический колорит, но могут создавать когнитивные барьеры для реципиента [2].

Узбекская парадигма акцентирует внимание на том, что механический или буквальный перевод восточных тропов ведет к «прагматической несогласованности» текста. Наиболее эффективным методом признается отказ от словарного перевода в пользу целенаправленной замены оригинальной «культурной семы» на альтернативу, вызывающую аналогичный эмоциональный отклик в языке перевода [1]. Этот процесс требует понимания «плотности информационной сети» (концепция Г. Хофстеде): высококонтекстные культуры (узбекская) передают смыслы через намеки и недомолвки, что усложняет линейный перевод на языки низкоконтекстных культур [7].

Анализ перевода архаизмов показывает, что опора исключительно на словари часто приводит к системным ошибкам, искажающим ментальный образ нации [5]. Принципиально новые вызовы ставит аудиовизуальный перевод. При дубляже (lip-sync) необходимость синхронизации артикуляции актеров отменяет классические правила перевода реалий. Кроме того, принимающий культурный контекст полностью диктует выбор прагматических маркеров неожиданности и междометий, доказывая примат лингвопрагматической адекватности над формальной эквивалентностью [1].

Работа с этнонимами как с макрокультурными реалиями требует глубокого понимания коллективистских ценностей (collectivism value) традиционного общества [6]. Интеграция концепции «кросс-культурной осведомленности» (cross-cultural awareness) в практику перевода критически необходима для снижения межкультурной интерференции и избегания жестких этнокультурных стереотипов [7].

Заключение. Эволюция подходов к переводу реалий демонстрирует глобальный сдвиг от лексической формы к изучению человеческого сознания. Российская школа создала надежный формально-предметный таксономический фундамент. Узбекская школа обогатила науку стилистико-прагматическим инструментарием, необходимым для работы с имплицитными культурными смыслами.

В современном дискурсе происходит закономерный отход от строгих лексических рамок. Это проявляется во введении понятий «ирреалия», анализе этнонимов и нумеративов как культурных кодов. Переводческая практика доказывает, что дословный перевод реалий неизбежно ведет к прагматической несогласованности. Оптимальной моделью трансляции национально-культурного своеобразия сегодня выступает синергия российской таксономической строгости и узбекской прагматической гибкости, подкрепленная высоким уровнем кросс-культурной осознанности специалиста.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе. — М.: Международные отношения, 1980.—343 с.
2. Barkhudarov L. S. Language and Translation (Questions in the General and Specialized Theory of Translation). — Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1975.
3. Tribierio T. Insights into Translation of Russian Realia: translation strategies, lexicography, narrative text // Translation Studies: Theory and Practice. — 2021. — Vol. 1, No. 2. — P. 55-68.
4. Erkinova M. A. Linguistic and cultural challenges in translating realia between English and Russian // Journal of Multidisciplinary Engineering and Applied (JMEA). — 2025. — Vol. 9, No. 9.
5. Karimov M. M. Lingvokulturologik tadqiqotlar (A. Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani inglizcha tarjimalari misolida). PhD dissertatsiyasi avtoreferati. — Andijon, 2020.
6. Toshboeva M. R. Linguistic Reflection Of Socio-Political Realias In Uzbek, Russian And English-Language Communicative Practice // The USA Journals. — 2025. — P. 58-61.
7. Muxtorova M. B. Comparative analysis of realia in Uzbek and foreign language translation // Journal of Applied Science and Social Science. — 2025. — Vol. 1, No. 4. — P. 76-81.

УДК 82-14:82-36:159.923.2

«ДРУГОЙ» В ЗЕРКАЛЕ АВТОФИКШНА: ТИПОЛОГИЯ МУЖСКИХ ОБРАЗОВ В СОВРЕМЕННОЙ ЖЕНСКОЙ ПРОЗЕ

М.Ж.Измаилова-Буранова, магистрант, Чирчикский государственный педагогический университет, Чирчик

А.Х.Эргашев, ст.преподаватель, PhD, Чирчикский государственный педагогический университет, Чирчик

Аннотация. Ушбу мақола замонавий рус аёллар прозасидаги эркак ва аёл оламларининг ўзаро боғлиқлигини таҳлил қилишга бағишланган. Тадқиқотда А. Старобинец, О. Савельева ва О. Васякина асарлари мисолида эркак образига аёл нигоҳи (*female gaze*) орқали баҳо берилади. Эркак персонажларнинг эволюцияси, уларнинг инфантиллашуви ва аёл тақдиридаги роли — янги авлод эркакларининг шаклланишидан тортиб, токсик муносабатларнинг намоён бўлишигача кўриб чиқилади. Муаллиф эркак образининг иккиёқлама табиатини — ҳам ички ўсиш двигатели, ҳам бостириш манбаи сифатида очиб беради.

Калит сўзлар: аёллар прозаси, эркак образи, аёл нигоҳи, инфантиллашув, гендер муносабатлари, замонавий адабиёт, субъектлик, психологизм.

Аннотация. Статья посвящена анализу взаимосвязи мужского и женского миров в современной русской женской прозе. На примере произведений А. Старобинца, О. Савельевой и О. Васякиной рассматривается специфика «женского взгляда» на патриархальный уклад и роль мужчины в судьбе героини. Исследуется трансформация мужских образов: от традиционной эмоциональной закрытости и инфантилизма до формирования типажа сопереживающего спутника. Автор приходит к выводу, что мужские персонажи в данных текстах выступают как амбивалентная среда, становясь одновременно и источником травмы, и катализатором личностного роста женщины.

Ключевые слова: женская проза, мужской образ, женский взгляд, инфантилизация, гендерные отношения, современная литература, субъектность, психологизм.

Abstract. The article analyzes the interconnection between the male and female worlds in contemporary Russian women's prose. Drawing on works by A. Starobinets, O. Savelyeva, and O. Vasyakina, the study examines the specific "female gaze" on the patriarchal system and the role of men in the characters' destinies. The research explores the transformation of male images: from traditional emotional detachment and infantilization to the development of a more empathetic type of partner. The author concludes that male characters in these texts represent an ambivalent

environment, serving simultaneously as a source of trauma and a catalyst for a woman's personal growth.

Key words: *women's prose, male image, female gaze, infantilization, gender relations, contemporary literature, subjectivity, psychologism.*

Женский и мужской мир неразрывно связаны друг с другом, но зачастую находятся по две стороны баррикад, также как и две большие группы мужских и женских образов в произведениях русской женской прозы. Отличительным в данной концепции выступает женский взгляд на патриархальный уклад, мужские поступки и на их роль в эволюции или в регрессе женских судеб.

В романе «Посмотри на него» Анны Старобинец главным мужским персонажем, вовлечённым в конфликт, также выступает муж героини, переживающий болезненный опыт происходящего совместно с героиней, однако его реакция заметно отличается. Он старается сохранять внешнее спокойствие и держать эмоциональную дистанцию, словно защищаясь от слишком сильного переживания. От этого же переживания охотно защищает его взрослое поколение женщин: «Мужчинам нельзя. Мужчины здесь ни при чем. Мужчин нельзя подпускать к женским учреждениям, к женским болезням и бедам. Так думает тот, кто сочинил эти правила. Так думают сами женщины в очереди. Так думает врач в консультации. Так думает моя мать. Когда она узнала, что я хочу, чтобы Саша был со мной рядом на “искусственных родах”, пришла в ужас: – Ты что, хочешь еще и мужа лишиться? Зачем ему этот кошмар? Мужчины после такого сбегают!».[1] Наиболее выразительным становится эпизод после родов, когда муж героини, ранее называвший ребёнка плодом, решается на него посмотреть и возвращается с красными глазами, говоря: «Он не страшный. Но он ... грустный». Описанное отношение мужа героини и интервью «Жанны – мамы Егора» из второй части книги показывает иной способ переживания трагедии мужчинами – традиционный: «В традиции мужчины и не носили траур. В традиции женщина все отгоревывала и за себя, и за мужчину». Муж героини выходит от мнимой традиционной защиты, тем самым олицетворяя мужчин нового поколения, которых хочет видеть женщина в своей жизни и писательница в мужских образах. Название романа здесь также связано не только с ребёнком, но и с ним. На протяжении романа мы видим постепенное вовлечение мужского эго в женское горе. В начале произведения герой типичный мужчина, сдержанный и поверхностно чувствующий, называющий собственного ребёнка плодом. К концу же это образ сочувствующего и поддерживающего мужа, устами которого проговаривается самая важная фраза: «Посмотри на него», что показывает его вовлечённость в судьбу жены и неродившегося ребёнка одновременно.

В романе «Апельсинки. Честная история одного взросления» Ольги Савельевой главными мужскими образами становятся отец, муж и брат героини. Первый, выступающий в роли мужа, является антигероем и изгоем для общества женщин и становится примером инфантилизации. Его пристрастие к алкоголю одна из типичных семейных проблем нарушает баланс между им и женой, которая зарабатывает и прокармливает семью. В роли отца же он также не принимает ключевых решений, также как и его отец – дедушка героини, но дарит своей дочери любовь и понимание. Сквозной образ мужа лишён детализации, но показателен в важно женском умении – идеализации спутника жизни: «Сквозь марево обиды я понимаю: муж у меня не плохой, нормальный. Нет, даже отличный. Он ушел именно потому, что знает, что я — хорошая мать и я справлюсь. А я не ушла именно поэтому, потому что я хорошая мать и я справлюсь».[2] Через брата и мать показана традиционное отношение к мальчику и девочке в семье: брат, будучи старшим остаётся с родителями, а девочку отдают в руки бабушки и дедушки, при этом мать проносит память о нём через всю свою жизнь, что показывает более глубокую связь с сыном, тогда как отношения с дочерью лишь ухудшаются. Брат здесь выступает индикатором взаимоотношений и играет решающую роль: право на возвращение и возможность на исполнение мечты девочки – жить с родителями, позволяет лишь его исчезновение.

В произведении Оксаны Васякиной «Рана» мужские образы преимущественно инфантилизированы. Главный герой сожитель матери Андрей выступает как двоякая фигура – в начале произведения он примерный семьянин и помощник, горюющий и всячески ухаживающий за ней в период болезни, является во многом положительным героем. Но невзначай упомянутые ситуации писательницей, такие как его колебания между выбором собственной семьи или её матери, метания между тем и этим, приглашение уехать с ним, а в последующем снова его отдаление показывает внутренний конфликт героя, его маленькое предательство по отношению к обеим сторонам. Инфантилизация героя прослеживается в двух ситуациях. В первой им самим, когда он спрашивает можно ли спать в одной комнате с урной и просит не показывать её, а во втором через преимущественно оберегающее и опекающее отношение матери к нему: она не показывается ему после ампутации груди и даже после смерти она оставляет за ним право проживания в её квартире в течение длительного времени. Одновременно с этим, такая забота становится второстепенной по отношению к собственной дочери. Мужские образы в данном романе разрушители женских жизней. Это прослеживается в важном аспекте воспоминаний, где фигурируют взаимоотношения поколения женщин с мужчинами: дед Толя – пьющий и бедный, зарабатывающий на водку игрой на баяне избивал бабушку, дед Коля воровал у неё деньги, а врач был женат и они встречались на стороне; тётю Свету беременную бросил парень – Пётр, который был под влиянием своей матери и даже не захотел взглянуть на ребёнка, а Егор избивал её заразил туберкулёзом, отчего она умерла молодой; отец героини постоянно изменял матери, также как и Ермолаев, который вдобавок ещё спаивал её и избивал.[3] Возможно, каждый из них оставил родовую память о такого типа мужчинах, что отразилось в ориентации автора.

Мужские образы в исследуемых произведениях выступают как двоякая среда выживания: они одновременно являются и источником комплексов, подавления; двигателем внутреннего роста героини; инфантильным субъектом. Для героинь спасение суженого или его идеализация становятся способом борьбы за собственное счастье и поиска гармонии в мире, где традиционные мужские роли подвергаются глубокому переосмыслению.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Старобинец А. А. Посмотри на него [Электронный ресурс] // Яндекс Книги. URL: https://books.yandex.uz/books/sqiBY5zc?utm_source=direct_link&utm_campaign=users_referral&utm_medium=referral (дата обращения: 24.02.2026).
2. Савельева О. А. Апельсинки. Честная история одного взросления [Электронный ресурс] // Яндекс Книги. URL: <https://books.yandex.kz/books/zUmOGbPU> (дата обращения: 02.04.2026).
3. Васякина, О. Г. Рана: роман / Оксана Васякина. – Москва: Новое литературное обозрение, 2021. – 280 С.

УДК 811.161.1'373.45:316.736

ГАСТРОНОМИЧЕСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ: КУЛЬТУРНЫЕ И СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Б.М.Каррибаева, магистрант, Ургенчский государственный университет, Ургенч

Х.Б.Бабаджанов, профессор, Ургенчский государственный университет, Ургенч

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy rus tilidagi gastronomik o'zlashtirishlar lingvokulturologiya va sotsiolingvistika nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. Begona til gastronomik leksikasining kirib kelish yo'llari, moslashuv mexanizmlari va o'zlashtirilish darajasi tahlil etiladi. Turli davrlarda o'zlashtirishlar faolligini belgilovchi madaniy-tarixiy omillar, shuningdek, globallashuv va raqamli ommaviy axborot vositalarining zamonaviy gastronomik diskurs shakllanishidagi roli aniqlanadi. Gastronomik o'zlashtirmalar jamiyatdagi til, madaniy va ijtimoiy jarayonlarni aks ettirishi haqida xulosa chiqariladi.

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, o'zlashtirish, gastronomik leksika, rus tili, sotsiolingvistika, madaniy transfer, globallashuv.

Аннотация. В статье рассматриваются гастрономические заимствования в современном русском языке с позиций лингвокультурологии и социолингвистики. Анализируются пути проникновения иноязычной гастрономической лексики, механизмы её

адаптации и степень освоенности. Выявляются культурно-исторические факторы, определяющие активность заимствования в разные периоды, а также роль глобализации и цифровых медиа в формировании современного гастрономического дискурса. Делается вывод о том, что гастрономические заимствования отражают языковые, культурные и социальные процессы в обществе.

Ключевые слова: лингвокультурология, заимствование, гастрономическая лексика, русский язык, социолингвистика, культурный трансфер, глобализация.

Abstract. The article examines gastronomic borrowings in contemporary Russian from the perspectives of cultural linguistics and sociolinguistics. The pathways of foreign gastronomic vocabulary penetration, the mechanisms of its adaptation, and the degree of assimilation are analysed. The cultural and historical factors determining the intensity of borrowing across different periods are identified, along with the role of globalisation and digital media in shaping modern gastronomic discourse. It is concluded that gastronomic borrowings reflect not only linguistic but also cultural and social processes in society.

Keywords: cultural linguistics, borrowing, gastronomic vocabulary, Russian language, sociolinguistics, cultural transfer, globalisation.

Введение. Гастрономия как сфера человеческой деятельности занимает особое место в системе культуры: она отражает исторический опыт народа, его вкусовые предпочтения, хозяйственный уклад и межкультурные контакты. Неудивительно, что лексика, связанная с едой и питанием, относится к числу наиболее динамичных пластов словарного состава любого языка. В современном русском языке гастрономические заимствования представляют собой обширный и неоднородный класс лексических единиц, изучение которого приобретает всё большую актуальность в контексте развития лингвокультурологии и социолингвистики.

Целью статьи является комплексный анализ гастрономических заимствований в современном русском языке в их культурном и социолингвистическом измерении. Достижение поставленной цели предполагает решение следующих задач: рассмотреть источники и пути гастрономических заимствований; охарактеризовать механизмы языковой адаптации иноязычных гастрономических наименований; выявить социолингвистические факторы, обуславливающие активность заимствования; определить место гастрономических заимствований в лингвокультурной картине мира носителей русского языка.

Теоретической базой исследования послужили труды таких учёных, как В.В. Виноградов, Л.П. Крысин, В.Н. Телия, В.В. Воробьёв, Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров, А.Д. Шмелёв. Методологическую основу составляют описательный, сравнительно-сопоставительный, этимологический и социолингвистический методы анализа языкового материала.

1. Источники гастрономических заимствований в русском языке: исторический аспект

Гастрономические заимствования сопровождали русский язык на протяжении всей его истории. Каждая эпоха оставляла свой след в кулинарной лексике, отражая характер межкультурных контактов того времени. Исследователи выделяют несколько основных пластов иноязычной гастрономической лексики в русском языке, связанных с определёнными историческими периодами.

Первый пласт – тюркские заимствования, проникшие в русский язык преимущественно в XIII–XVII веках в период интенсивных контактов Руси с народами Золотой Орды и Крымского ханства. К этому периоду восходят такие слова, как арбуз (тур. *karpuz*), бахча, изюм (тур. *üzüm*), кефир (карач.-балк. *gıy*), шербет (тур. *şerbet*), халва (тур. *helva*) [Фасмер, 1986]. Примечательно, что многие из этих слов настолько глубоко вошли в русский язык, что рядовые носители воспринимают их как исконно русские.

Второй значительный пласт составляют немецкие и нидерландские заимствования эпохи Петра I (конец XVII – первая четверть XVIII в.). Преобразования Петра Великого, открывшие Россию западным влияниям, отразились и на кулинарной лексике: в русский язык вошли слова

бутерброд (нем. Butterbrot), крендель (нем. Kringel), шницель (нем. Schnitzel), вафля (нем. Waffel), ром (нем. Rum). Эти заимствования отражают реальное культурное взаимодействие: появление новых продуктов и кулинарных традиций требовало новых наименований.

Третий пласт – заимствования из французского языка, особенно интенсивные в XVIII–XIX веках, когда французский язык занимал господствующее положение в культурной жизни русского дворянства. Французская кухня воспринималась как эталон высокой кулинарной культуры, что обусловило массовое проникновение французских гастрономических номинаций в русский язык: бульон (фр. bouillon), суп (фр. soupe), котлета (фр. côtelette), соус (фр. sauce), десерт (фр. dessert), омлет (фр. omelette), крем (фр. crème), пюре (фр. purée) [Крысин, 2004].

2. Механизмы адаптации гастрономических заимствований

Проникая в русский язык, иноязычные гастрономические номинации проходят многоступенчатый процесс адаптации, включающий фонетическое, грамматическое, словообразовательное и семантическое освоение. Каждый из этих уровней имеет свою специфику применительно к гастрономической лексике.

На фонетическом уровне иноязычное слово приспосабливается к звуковой системе русского языка. Данный процесс нередко сопровождается существенными изменениями фонетического облика слова. Так, английское smoothie ['smu:ði] в русском языке оформляется как смузи, с сохранением близкого звучания и адаптацией окончания под правила русского языка. Итальянское bruschetta [bru'sketta] трансформируется в брышкетта, причём в русскоязычной среде нередко встречается ошибочное произношение [bru'ʃeta] по аналогии с английским произношением данного слова.

Грамматическое освоение гастрономических заимствований связано прежде всего с их включением в систему склонения. Существительные мужского рода с нулевым окончанием – суп, ром, крем – легко вписываются в парадигму русского склонения. Значительно сложнее обстоит дело с несклоняемыми словами – пюре, суфле, фрикасе, желе – которые сохраняют нулевое окончание во всех падежах. Показательно, что некоторые заимствования в разговорной речи приобретают вариативные склоняемые формы (без пюрея вм. без пюре), свидетельствующие о стремлении языковой системы к унификации [Виноградов, 1977].

На словообразовательном уровне освоенность заимствования проявляется в его способности служить базой для производных слов. Этот критерий является одним из наиболее надёжных показателей степени интеграции иноязычного слова в принимающий язык. Слово шоколад, заимствованное в XVII в. из испанского (chocolate), образовало развитую деривационную сеть: шоколадный, шоколадница, шоколадка, шоколадить. Слово пицца, проникшее в советский и постсоветский период, также демонстрирует активность словообразования: пиццерия, пиццмейкер, пиццевый. Вместе с тем такие относительно новые заимствования, как фаджитас, тапас, карпаччо, пока остаются на периферии словообразовательной активности.

3. Социолингвистические факторы современного гастрономического заимствования

Современный этап гастрономического заимствования (с 1990-х годов по настоящее время) принципиально отличается от предшествующих по характеру, интенсивности и социальным механизмам. Если прежде заимствования происходили преимущественно через письменные источники, книжные переводы и непосредственные контакты дипломатов и аристократии, то сегодня основными каналами заимствования стали иные.

Ключевую роль в современном гастрономическом заимствовании играют средства массовой информации и интернет. Кулинарные телепрограммы (MasterChef, Адская кухня, Кондитер), гастрономические блоги, видеоканалы и страницы в социальных сетях формируют мощный поток иноязычной гастрономической лексики. Показательно, что, по данным Яндекса, запросы, связанные с иностранными блюдами, ежегодно занимают значительную долю в поисковых запросах о еде: рецепты рамен, поке, матча-латте входят в число самых популярных запросов последних лет.

Существенное значение имеет и туристический фактор. Расширение международного туризма приводит к тому, что носители русского языка знакомятся с иностранными кулинарными традициями непосредственно, а затем переносят новые гастрономические номинации в родной язык. Особенно интенсивно этот механизм действует применительно к японской, итальянской, грузинской и турецкой кухням, пользующимся наибольшей популярностью среди российских туристов.

Немаловажен и ресторанный фактор. Стремительное развитие индустрии питания, появление ресторанов иностранной кухни в российских городах создаёт устойчивый спрос на соответствующую терминологию. Меню как особый жанр письменной коммуникации стало важнейшим проводником гастрономических заимствований в массовое языковое употребление. Показательно, что многие слова (суши, роллы, рамен, бургер) прошли путь от экзотизмов в меню специализированных ресторанов до общеупотребительной лексики, включённой в современные толковые словари.

Социальная стратификация гастрономических заимствований представляет особый интерес с социолингвистической точки зрения. Исследования показывают, что употребление иноязычной гастрономической лексики коррелирует с рядом социальных параметров: возрастом, уровнем образования, местом проживания (город / село), социальным статусом. Молодёжь значительно активнее использует новейшие заимствования (смужи, питта, боул, маффин), тогда как старшие возрастные группы нередко предпочитают исконные или давно освоенные номинации [Шмелёв, 2019].

4. Гастрономические заимствования в лингвокультурном аспекте

С позиций лингвокультурологии гастрономические заимствования представляют собой особую группу культурно маркированных единиц, которые несут информацию не только о денотате (блюде или продукте), но и о культурном контексте, из которого они пришли. Само слово суши отсылает к японской кулинарной культуре, понятиям свежести, минимализма, мастерства, создавая в сознании носителя русского языка определённый культурный образ. Аналогичным образом слово паста апеллирует к итальянской культурной традиции, тогда как тажин – к марокканской.

Важной лингвокультурологической проблемой является вопрос о соотношении заимствованного наименования и заимствованной культурной практики. Как правило, новое слово входит в язык вместе с новым блюдом или продуктом, то есть является реальным культурным трансфером. Однако нередко слово заимствуется вместе с частичной культурной практикой: русский вариант суши или итальянской пасты может существенно отличаться от оригинала, адаптируясь к местным вкусам и имеющимся ингредиентам. В этом случае мы имеем дело с культурной гибридизацией – явлением, чрезвычайно характерным для современного глобализованного мира.

Показательна судьба некоторых гастрономических заимствований, переживших семантические изменения на русской почве. Слово бутерброд в немецком означает буквально «хлеб с маслом» (Butter + Brot), однако в русском языке оно расширило своё значение, став обозначать любой бутерброд – не только с маслом, но и с колбасой, сыром, рыбой и пр. Аналогичное расширение значения характерно для слова гриль, которое в русскоязычном употреблении обозначает не только кулинарный прибор или метод приготовления, но и блюда, приготовленные данным способом, а также предприятия питания (кафе-гриль) [Телия, 1996].

В современной языковой ситуации особого внимания заслуживает феномен культурной «гастромании» – повышенного интереса к иностранным кулинарным традициям, способствующего активному заимствованию гастрономической лексики. Этот интерес во многом определяется образом жизни городского среднего класса, ориентированного на космополитические стандарты потребления. Показательно, что в Москве и Санкт-Петербурге только за последнее десятилетие укоренились такие номинации, как поке (гавайское блюдо), мисо-суп, хумус, фалафель, авокадо-тост, которые ещё недавно воспринимались как экзотизмы.

Закключение. Гастрономические заимствования в русском языке формировались на протяжении многих веков под влиянием разнообразных культурных контактов и отражают богатую историю межкультурного взаимодействия. Каждый исторический период оставил свой след в кулинарном словаре: тюркские, немецкие, французские, итальянские, английские и японские заимствования маркируют важнейшие вехи этого процесса.

Современный этап гастрономического заимствования отличается беспрецедентной интенсивностью, обусловленной влиянием глобализации, развитием цифровых медиа и расширением туристической мобильности. В результате в русский язык активно входит лексика японской, итальянской, американской, кавказской кухонь, а сам процесс заимствования приобретает всё более демократичный и массовый характер.

С лингвокультурологической точки зрения гастрономические заимствования являются ценным материалом для изучения процессов культурного трансфера, языковой и культурной адаптации, а также социальной стратификации языковых предпочтений. Они наглядно демонстрируют, что язык не является замкнутой системой, но живо откликается на изменения в культурной и социальной жизни общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Виноградов В.В. Лексикология и лексикография: Избранные труды. – М.: Наука, 1977. – 312 с.
2. Воробьёв В.В. Лингвокультурология: теория и методы. – М.: Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.
3. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – М.: Русский язык, 1983. – 269 с.
4. Крысин Л.П. Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни // Русский язык конца XX столетия. – М.: Языки русской культуры, 2004. – С. 142–161.
5. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов. – М.: Эксмо, 2008. – 944 с.
6. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
7. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / Пер. с нем. О.Н. Трубачёва. – М.: Прогресс, 1986–1987.
8. Шмелёв А.Д. Русская языковая модель мира: Материалы к словарю. – М.: Языки славянской культуры, 2019. – 224 с.
9. Лукьянова Н.А. Гастрономическая метафора в русском языковом сознании // Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2016. – Т. 14, № 2. – С. 34–45.
10. Ратмайр Р. Прагматика извинения: сравнительное исследование на материале русского языка и русской культуры. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 272 с.
11. Юркина О.В. Лексика питания в языковой картине мира: этнолингвистический аспект // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2018. – № 6 (84). – С. 167–171.
12. Zanon L. Food Words: Essays in Culinary Culture. – Oxford: Berg Publishers, 2010. – 210 p.

УДК: 81-119

ПОНЯТИЕ СЛОВЕСНОЙ АССИМИЛЯЦИИ ВО ФРАНЦУЗСКОМ И УЗБЕКИСТАНСКОМ ЯЗЫКАХ

К.К.Латифова, преподаватель, Национальный университет Узбекистана, Ташкент

Annotatsiya. *Ushbu maqola fransuz va o'zbek tillariga so'zlarni o'zlashtirishning asosiy usullarini misol tariqasida matematik terminologiyadan foydalangan holda ko'rib chiqadi. O'zining butun tarixi davomida fransuz tilining lug'at boyligini kengaytirishning asosiy usuli o'zining lingvistik resurslariga asoslangan so'z yasash edi.*

Kalit so'zlar: *usullar, fransuz tili, kompozitsiya, rivojlanish, butun tarixi davomida, lug'at, lingvistik resurs.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются основные способы заимствования слов во французском и узбекском языках на примере математической терминологии. Основным способом пополнения словарного состава французского языка на протяжении всей истории его развития было словообразование на базе собственных языковых ресурсов.*

Ключевые слова: *методы, французский язык, композиция, развитие, на протяжении истории, словарь, лингвистический ресурс.*

Abstract. *This article examines the main methods of borrowing words into French and Uzbek,*

using mathematical terminology as an example. Throughout its history, the primary method of expanding the vocabulary of the French language has been word formation based on its own linguistic resources.

Key words: *methods, French language, composition, development, throughout history, dictionary, linguistic resource.*

Введение: Однако важным источником обогащения лексики французского языка являются также иностранные заимствования. Заимствование — это полное или частичное использование лексических единиц других языков. Влияние одного языка на другой наиболее ярко проявляется именно в лексике, а не в фонетике или грамматике. Новые реалии, как правило, заимствуются вместе с их наименованиями. Словесная ассимиляция во французском и узбекском языках представляет собой процесс уподобления звуков (обычно согласных) друг другу, облегчающий произношение. Во французском доминирует регрессивная ассимиляция (последующий звук влияет на предшествующий: (absent -> ap-sa), в то время как узбекский язык активно использует как регрессивную, так и прогрессивную ассимиляцию.

Анализ литературы по данной теме. Французский язык на протяжении веков активно взаимодействовал с другими языками, такими как латинский, греческий, арабский, итальянский, английский и немецкий. Процесс заимствования нельзя рассматривать как отрицательное явление, поскольку он способствует обогащению языка и расширению его выразительных возможностей. В этих процессах французский язык выступает как язык-реципиент, а языками-донорами являются, прежде всего, латинский и греческий, а в более поздний период — английский язык. Анализируя результаты проведенного фонетического анкетирования, Г. Вальтер указывает, что гармонизация гласных, наблюдаемая в исследованных ею идеолектах, характеризуется вариативно. В закрытом безударном слоге гармонизация, по мнению Леона, не реализуется стью, которая не поддается систематизации на перцептивном уровне.

Очевидно, именно в этой связи современные фонетисты проявляют интерес к изучению гармонизации французских гласных двойного тембра на акустическом уровне.

Рассмотрим выводы, полученные в ходе акустического изучения этого явления.

Методика исследования. Заимствованные слова, входя во французский язык, адаптировались в соответствии с его фонетическими, морфологическими и семантическими нормами. Они могли изменять свое произношение, написание и значение, что позволяло им органично интегрироваться в систему французского языка.

Заимствования как часть лексической системы находятся в постоянном развитии и могут изменять свою форму и значение. Заимствоваться могут не только слова, но и отдельные морфемы. Большинство заимствований во французском языке относится к существительным и обозначает предметы и явления материальной и духовной культуры, в том числе и научные понятия.

Таким образом, по степени ассимилированности заимствования можно подразделить на:

Полностью ассимилированные, т.е. соответствующие всем морфологическим, фонетическим и орфографическим нормам заимствовавшего языка. Полностью

ассимилированные слова составляют основу вокабуляра наряду с исконными, например:

- аванзал - фр-avant + salle [букв, перед залом]
- авансцена - фр-avant -scene
- аккордеон - фр.accordion
- акт - фр. acte
- актер - фр. acteur
- пьеса - фр.plèce
- рояль - фр.royale
- роль - фр. role
- репертуар - фр. repertoire
- суфлер - фр. souffleur [от souffler дуть]

- саксофон - фр.вахорпопе.

Изучение иноязычной лексики и, шире, языкового заимствования имеет довольно большую традицию, как в отечественном, так и зарубежном языкознании. Лингвистические вопросы, связанные с этой областью, во многих работах рассматриваются в совокупности с проблемами культурных и социально-экономических контактов стран и народов, в связи с вопросами чистоты словаря.

Анализ и результаты. С точки зрения способов заимствования, лексические заимствования можно разделить на три основные группы:

- фонетические;
- семантические;
- фонетико-семантические.

Особую группу составляют так называемые вторичные заимствования.

Целью данной работы не является рассмотрение всех способов заимствования математической терминологии во французском и узбекском языках. Основное внимание уделяется интернациональной математической лексике, пришедшей во французский язык из латинского и греческого языков, а также из английского языка, и ее функционированию в современном языке науки.

Математическая терминология французского языка в значительной степени носит интернациональный характер. Такие термины, как *algèbre*, *géométrie*, *trigonométrie*, *logarithme*, *intégrale*, имеют греко-латинское происхождение и были заимствованы без перевода, сохранив свою форму и значение.

Среди заимствований есть и не освоенные языком слова, которые резко выделяются на фоне лексики русского языка. Особое место среди таких заимствований занимают экзотизмы -слова, которые характеризуют специфические особенности жизни разных народов и употребляются при описании нерусской действительности. Так, при изображении быта народов Кавказа используются слова *аул*, *сакля*, *джигит*, *арба* и др. Экзотизмы не имеют русских синонимов, поэтому обращение к ним при описании национальной специфики продиктовано необходимостью.

В другую группу выделяются варваризмы, т. е. перенесённые на русскую почву иностранные слова, употребление которых носит индивидуальный характер.

Наряду с французским языком в данной работе рассматриваются особенности заимствования математических терминов в узбекском языке. Заимствование терминов в узбекском языке особенно активно происходило в послереволюционный период под влиянием русского языка и международной научной терминологии.

В узбекском языке математические термины заимствуются следующими способами:

- семантические заимствования (алгебра, геометрия, интеграл);
- фонетические заимствования;
- фонетико-семантические заимствования.

Следует отметить, что, как и во французском языке, в узбекском языке фонетические заимствования менее распространены по сравнению с семантическими.

Заимствование математических терминов в узбекском языке осуществляется следующими способами:

А) интернациональные термины с суффиксом *-ия*, заимствуемые без изменений (аксиометрия, планиметрия, симметрия);

Б) русские термины с суффиксом *-ческий* переходят в узбекский язык с окончанием *-ик* (аксиометрик проекция, гармоник группа);

В) термины с окончанием *-ный* заимствуются без окончания (абсолют микдор, минимал сирт);

Г) термины с окончанием *-альный* переходят с окончанием *-ал* (вертикал проекция, ортогонал траектория);

Д) некоторые термины заимствуются без изменений, но получают узбекские грамматические показатели (группалар, ортлар, принциплар).

Выводы и предложения. Во французском языке математическая терминология формировалась преимущественно на основе латинских и греческих корней. Фонетические заимствования встречаются редко, поскольку большинство терминов имеют книжное, интернациональное происхождение. Семантические заимствования и калькирование широко применяются при образовании новых научных понятий.

Таким образом, сопоставительный анализ французского и узбекского языков показывает, что способы заимствования и формирования математической терминологии в этих языках имеют больше сходств, чем различий. Это объясняется интернациональным характером науки и общими тенденциями развития научной лексики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Жамолхонов Х.А. Ўзбек тилининг назарий фонетикаси. -Т., 1995. С.134-139.
2. Иванов В.В. Терминология и заимствования в современном языке. Л., 1962. С. 248.
3. Семенов А.Л. Лексика языков науки. — М., 2000. — С. 210–213.
4. Хаматова А.А. Словообразование современного языка. М., 2003. — С. 208.
5. Armstrong N., Low J. C'est encœure plus jeu! le Mareuc: some evidence for the spread of /fronting in French' // Transactions of the Philological Society. 2008. Carton F. Introduction à la phonétique du français. P., 1997.
6. Desgranges J.C. Petit dictionnaire du peuple à l'usage des quatre cinquièmes de la France, Houilles (France): Éditions Manucius, 1821. 270.
7. Dell F. Les règles et les sons. Introduction à la phonologie générative. P., 1973.

УЎК 821.512.161:82-14

КЕНГЕСБАЙ РАХМАНОВ ЛИРИКАСИДА СОНЕТЛАРНИНГ ЖАНРИЙ ТУЗИЛИШИ ВА БАДИИЙ ОБРАЗ

*Н.Х. Мамутова, таянч докторант, Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси
Қорақалпоғистон бўлими Қорақалпоқ гуманитар фанлар илмий тадқиқот институти,
Нукус*

Аннотация. Ушбу мақолада шоир Кенгесбай Рахмановнинг ижодидаги сонетлар ва улардаги бадий образлар, сонетнинг жанрий тузилиши назарий таҳлиллар асосида тадқиқ этилади.

К.Рахманов сонетларининг хусусиятлари бошқа ўзбек ва қорақалпоқ шоирлари сонетлари билан қиёсий тарзда таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: сонет, шакл, мазмун, қофия, банд, катрен, терцет, лирик қаҳрамон.

Аннотация. В данной статье на основе теоретического анализа изучаются сонеты поэта Кенгесбая Рахманова, их художественный образ и жанровая структура сонета. Отличительные черты сонетов К.Рахманова анализируются в сравнении с сонетами других узбекских и каракалпакских поэтов.

Ключевые слова: сонет, форма, содержание, рифма, строфа, катрен, терцет, лирический герой.

Abstract. This article a study of the sonnets of the poet Kenesbay Rakhmanov, their artistic images and the structure of the sonnet genre based on theoretical analyses. K.Rakhmanov's sonnets are compared with the sonnets of other uzbek and karakalpak poets and their specific features are analyzed.

Keywords: sonnet, form, content, rhyme, stanza, quatrain, tercet, lyrical hero.

Кенгесбай Рахманов шеърляти бир қанча лирик шаклларга бойлиги билан ажралиб туради. Шоир асарларида янги мазмун ва шакллар билан бир қаторда шарқ ва ғарб шеърлятига хос шеър турлари кўплаб учрайди. Масалан, у оддий тўрт қаторли шеърдан тортиб, тўртлик, олтилик, саккизлик, ўнлик, туркум, марсия, романс, монолог шаклларида ва сонет жанрида қалам тебратди. Бу шоирнинг мазмун ва шакл соҳасидаги тинимсиз изланишларини кўрсатади. Лекин, шоир мазкур шакллардаги шеърларни яратишда қатъий қонуниятлардан биров чекиниб, уларни мазмунан бойитиб боришга катта эътибор қаратади. Шоирнинг ижодидаги мана шундай лирик шакллардан бири – бу сонетлар ҳисобланади.

Сонет (итал. sonetto, провансча sonet – кўшиқ сўзидан) – қатъий шеър шакллардан бири, шакл хусусиятларига кўра тасниф этилувчи лирик жанр [1,279].

Яъний, сонет – ўн тўрт мисрадан иборат бўлган икки тўртлик ва икки учликдан ёки уч тўртлик ва битта иккиликдан иборат a-b-a-b, c-d-c-d, e-f-e, g-p-g ёки a-b-a-b, c-d-c-d, e-f-e-f, g-g тарзидаги қатъий қофияга эга бўлган шеърый шакл.

Сонетларда, одатда битта масала ўртага ташланади да, мана шу масала бўйича фикрлар муҳокамага тортилади. Унда шакл сақлангани билан, тематик жиҳатдан ҳар хил эканлигини сонетнавиствларнинг ижодидан аниқ кўришимиз мумкин.

Бу жанр даставвал Европа адабиётида пайдо бўлиб, сўнгра Ўрта Осиё халқларига ҳам кириб кела бошлаган. Шулар қаторида қорақалпоқ адабиётига адабий ва маданий алоқалар, бадий таржима соҳасидаги изланишлар натижасида бир қанча жанрлар билан қатор ўзлаштирилган.

XX асрнинг 60-70-йилларида қорақалпоқ адабиётида кўрина бошлаган бу шаклга биринчилардан бўлиб қўл урган талантли шоирлар: И.Юсупов ва М.Қарабаевлар бўлди. Уларнинг изича бу жанрда шоир Кенгесбай Раҳманов ҳам шеърлар ёзиб, қаламини синаб кўрди.

Шоирнинг 1995-йили нашр қилинган «Мэнзилим алыс» шеърый тўпламига олти сонети киритилган. Шоирнинг бу сонетларининг деярли барчаси қаторларнинг жойлашув тартиби бўйича 4+4+4+2, қофияланиши бўйича эса а-б-а-б, а-б-а-б, а-б-а-б, а-б-а-б ва а-а шаклида ёзилган. Шу тарафдан сонетларининг шакли қорақалпоқ адабиётида сонетлар гулдастасини яратган шоир Марат Қарабаевнинг сонетларига тузилиши жиҳатидан жуда яқин келади.

Бу шакл Шекспирча сонет деб аталади. Чунки, итальян, франсуз, немис, инглиз сонетларининг структуравий тузилиши бир-биридан фарқли бўлиб, Шекспир сонетлари (инглиз) уч тўртлик ва бир иккилик шаклида ёзилган.

Шеърларининг деярли кўпчилигида ёшлик ва муҳаббат ҳақида мадҳ қилинган шоирнинг сонетлари ҳам шу мавзуга йўналтирилган. Шунга қарамай, улар бир хил мавзуда ёзилган бўлса ҳам, ҳар бири ўзига хос бир олам. Шоир ишқ-муҳаббат ҳақида ёзилган сонетларида севган ёрига бўлган севгисини бошқача услубда куйидагича таърифлайди:

Тырнарлардың дизбегине гүздеги,
Ойшаң қарап, гүрсинбегил тағы да.
«Ҳаллас урып, тасқынлаған биздеги,
Жаслық мәхәл өтті ғой» деп налыма.

Сол турысы шадлығың да, дәртиң де,
Ўақыт өтип, улғаймасын жан муңы.
Жулдызлар да сол баяғы қәлпинде,
Бири ақса, жымыңласар сан мыңы.

Өзгерсе де жер үстиниң жамалы,
Өз жолынан жаңылмаған тәбият.
Бул жоллардың түрленсе де адамы,
Сол қәлпинде жасап қалар ар-уят.

Өзгерсе де дүньядағы барлық зат,
Өзгермейди бизлердеги муҳаббат [2,210].

Шеърнинг бошланғиш уч бандида йер юзидаги барча яратилиш, табиат вақт ўтиб, ўзгаришга учраши ҳақида сўз боради. Сонетнинг сўнгги икки мисрасида эса шоирнинг асосий ғояси юзага чиқади. Шоир фикрича, йер устида вақт ўтиши билан сон-минг ўзгаришлар юз беради, лекин жонли табиат ўз йўлини давом эттиришдан тўхтамайди. Одамлар ҳам турланса ҳамки, улардаги ор-номус тушунчаси ўз ҳолича сақланиб қолади деган фикрлар банд охиригача ривожланиб келади да, сўнгги икки қаторда шоир дунёдаги барча нарса ўзгарса ҳам, муҳаббат ҳеч қачон ўзгармайди деган хулосага келади. Биринчи бандда бошланган фикрнинг

ривожланиши иккинчи ва учинчи бандда давом этиб, энг охирги бандда якуний фикр пишиқ ўткир қаторлар ёрдамида ифодаланади.

Сонет ички ва ташқи шакли бўйича ҳам мураккаб шакл. «Шеърнинг тузилиши ҳақида гап кетганда унинг мазмун-моҳияти билан боғлиқ тузилишни ҳам тушуниш зарур. Биринчи тўртлик, яъни, катрен мавзу моҳиятини очиб берадиган бўлса, иккинчи тўртлик унинг ривожланишига йўл очади, учинчи тўртлик йечимни берса, иккилик хулоса учун хизмат қилади [3,210]. Ундай бўлса, юқорида келтириб ўтганимиздек, шоир сонетлари тузилиши жиҳатидан ҳам, тематик жиҳатидан ҳам Шекспирча сонетга жуда ўхшаш келади.

Чунки, одатдаги «классик сонет»лардан фарқли ўлароқ, унда уч тўртликда мазмун баён қилиниб, кейинги бандларда у ривожланиб боради ва сўнгги бандда кескин хулоса берилади.

Ўзбек адабиётшуноси Ҳ.Умуров ўз илмий изланишларида: «Сонетда фикр ғоятда сиқик, таъсирчан тарзда воқе бўлади. Охирги бандгача фикр изчил ривожланади ёки унинг қирралари деталлаштирилади – бор бўй-бастининг моҳияти очилгандан сўнг, энг сўнгги бандда поэтик фикрга якун ясалади» [4,234], – дея таъкидлайди.

Ҳақиқатдан ҳам, лирик қаҳрамон умри ўтиб кетаётган бўлса ҳам, ички дунёси ўша ўз қолипни сақлаб қолган жуфти билан ўрталаридаги муҳаббати ҳеч қачон ўзгармаслигини шеърнинг энг сўнгги бандида кўрсатиб ўтилган.

Шоир «Арамызда дэрья болды толқыған» деб бошланадиган иккинчи бир сонетида севган ёридан айрилган лирик қаҳрамоннинг юрак ҳасратларини қуйидагича таърифлайди:

Арамызда қараўытып жол жатты,
Билдим дэрхэл: аты оның – айралық.
Бэхэрий-жаз излесем де жән-жақты,
Гүздің қысқа күни жеттим айналып.

Қыстың қары турған ўақта басымда,
Жаным, мәңги бэхэрим бол қасымда [2,211].

Шоир тасвирлаётган лирик қаҳрамон қайғуси сабаби бу – айрилиқ. Лекин, у бу тўсиқларга қарамасдан ўз севгилисини излайди. Ўша «қоравутиб ётган йўл»ларни босиб ўтади ва «кузнинг қисқа кунда» унга йетишади. Айрилиқни ҳар ижодкор ҳар хил услубда таърифлайди. У шоирнинг якка тушунчаларига боғлиқ. К.Раҳманов бу тушунчани мавсумлар мисолида тасвирлайди. Лирик қаҳрамон ёрини баҳору – ёз излайди ва куз келиб айланиб йетиб келиши, унинг ҳамма нарсани кеч англаб, вақт ўтиб кетгандан сўнг қадрига йетканлигини англатади.

Сонет катренлари а-б-а-б шаклидаги қофияга эга. Албатта, классик сонетларда катрен қисмида ҳеч қандай шаклий ўзгаришлар бўлмайди. Лекин, терцет қисмида ҳар бир шоир мавзу мазмунидан келиб чиққан ҳолда янги қофиялардан фойдаланади. Масалан, ўзбек адабиётида сонет жанрида унумли қалам тебратган шоир Рауф Парфи ўз сонетларида сонетнинг қатъий қонуниятини янгилаб, икки услубда ҳам, яъни классик (итальянча) сонет (4+4+3+3) ва инглизча сонет (4+4+4+2) турларида бирдек ижод қилган. Сонет жанри даврий ривожланиш давомида композициявий тузилиши ва қофия системасида вариатсияликка эга бўлса ҳам, унинг асосий поэтик принциплари 14 мисралаи тузилиш ва маъно бутунлиги сақланиб қолмоқда.

Кенгесбай Раҳманов сонетларида асосий йўналиш ошиқликни қуйлашга қаратилган. Ундаги муҳаббат тимсоли – аёл.

Шоир сонетлари ана шу дастурий мавзуга йўналттирилган бўлса ҳам, муҳаббат тушунчасини ўз услубида очиб беришга ҳаракат қилади. Ҳар бир шоир бу тушунчани ҳар хил усулда тушунтиради. Масалан, Вильям Шекспир сонетларининг катта қисми номаълум аёлга, Рауф Парфи сонетлари эса икки хил шаклда: ўз севгилиси ва худога бўлган илоҳий муҳаббат кўринишида тасвирланган. Шу билан бир қаторда, сўнгги даврларда фақат муҳаббат мавзусида эмас, балки турли хил мавзуларда ёзилган сонетларни ҳам топиш мумкин.

К.Раҳмановнинг сонетларида ошиқ образидаги руҳий ҳолат, қуйиниш ҳислари, Шекспир ўз қаҳрамонини таърифлаш учун қўлланиладиган услублар билан ўхшаш эканлигини кўришимиз мумкин. Айниқса, лирик қаҳрамонлардаги психологик кечинмалар ҳар хил табиат

ходисалари билан очиб берилади. Буни адабиётшунос Жамол Камол тарафидан Шекспирнинг ўзбек тилига таржима қилинган вариантида ҳам яққол кўришимиз мумкин:

Seni yoz kuniga etaymi qiyos?
 Bir ajib go'zalsan sokina, dilbar.
 Shamol yulqib otar chechaklarni, bas,
 Yozimiz qisqadir, hademay o'tar [5,2] ...

Шекспирнинг ушбу сонетида у ўз севгилисини, унинг гўзаллигини ёз мавсумига қиёслайди. Ундаги «ёз» икки хил маънода: биринчиси – қизнинг гўзаллиги, унинг нафислиги ва ибодилиги бўлса, иккинчиси – айрилиқ маъносида. К.Рахмановда улар айрилиқни таърифлаш жараёнидаги вақт ва инсон умри маъноларида қўлланилган. У севган инсонининг кадрига кеч йетганлигини ва қариган шоғида ёнида мангу қолишини сўрайди. Сонетлардаги «дарё», «ёшлик боғи», «гул», «қишнинг қори», «булоқ», «ёмғир», «юлдуз» сингари метафорик ва метонимик тасвирлаш воситалари фақатгина шеърнинг тасирчанлигини орттириш учун эмас, қаҳрамон психологиясини очиб бериш мақсадида ҳам қўлланилган. «Дарё» икки ошиқнинг ўртасидаги тўсиқ сифатида келтирилса, сўнгги икки мисрадаги «қишнинг қори» бу ҳақиқий қор маъносида эмас, аксинча, муаллиф томонидан кексайган даврни тасвирлаш учун ишлатилган сўзлар ҳисобланади. Яъни, «сочига оқ оралаб, ёш минган даврда ҳам менинг ёнимда баҳор мисоли ёшариб тур» маъносида образлиқни янада кучайттириш мақсадида фойдаланилган.

Лирика туйғулардан ташкил топган жанр бўлганлиги сабабли, кўпчилик ҳолатда шоирнинг ўзи лирик қаҳрамон вазифасини бажаради. Буни юқоридаги мисоллардан ҳам кўришимиз мумкин.

Жанр потенциалидаги англатиш устунликлари, унинг «муҳим масалалар» ҳақида лирик-фалсафий фикрларга кенг имконият яратиши унинг асосий белгиси бўлиб [6,25], дастлабки даврларда маълум бир мавзуда ёзилиши талаб қилинган.

Сонетда мазмун кўп ҳолатда шаклга бўйсундирилади. Ўз-аро ички узвий боғлиқлик, фикрга якун ясай олишни таълаб қилади. Шунинг учун, ҳар қандай 14 мисрали шеър сонет бўла олмайди. Сонет асосида чуқур бадий фикрлаш орқали маълум бир ҳақиқатни англатиш мақсади туради [7,19]. Бундан кўринадики, 14 мисрадан иборат ҳар қандай шеърни сонет деб олиб қараш нотўғри ҳисобланади. Унда бадий асарлардаги сингари ички композиция, ички боғлиқлик кучли бўлмоғи лозим. Кенгесбай Рахмановнинг сонетлари мана шу талабларга тўлиқ жавоб бера олади ми? Тўғри, шоир сонетлари И.Юсупов ва М.Қарабаевларнинг шеърлари сингари фалсафий тарзда яратилмаган. Уларда кичкина бўлса ҳам бир муаммоли масала танлаб олинади да, унга қарши аргументлар аниқ кўриниб туради. Масалан, И.Юсуповнинг «Базы бир адам бар «өлди» дегенде» деб бошланадиган сонетида:

Жоқ-жоқ мўмкин емес...Қалайша өлди?
 Ҳийледен шайтанды утар еди ол?
 Неғайбыл дус келсе, Мефистофельди –
 Иблиске үш мәрте сатар еди ол?

Эй, дозақ сақшысы, бол мынаған сақ!
 Бул аўзыңнан кирип, артыңнан шығар,
 Сөйтип дозақты да етеди қарап [8,46] ...

Шеърда қўйилган масала катта ҳажмда бўлмаса ҳам, давр учун аҳамиятли. Унда инсон бўйига сингган ҳислат – ҳийлакорлик ҳақида сўз юритилади. Тузилиши жиҳатидан классик сонет услубида ёзилган ва биринчи мисрада шоирнинг айтмоқчи бўлган тушунчаси ўртага ташланган. Иккинчи мисрада ўша фикр яна да ривожлантирилган бўлиб, ҳийлакор одамнинг хусусиятларига таъриф берилади. Учинчи мисрада эса, у қарама-қаршиликка учрайди. Бу ҳийлакор дафн этилган вақтда йер ости ҳукмдори ҳам уни қабул қилишни хоҳламайди. Уни олиб келган ажални сўкиб, «агар унга ҳушёр бўлмасанг, дўзахни ҳам ҳароб этади» деган йечимни беради. Мана, бу шоир стилидаги инсон характери яратиш услуби.

К.Рахманов сонетлари сўнгги даврдаги сонет намунасида, анъанавий ошиқлик мавзусида ёзилган бўлса ҳам, шакл билан мазмунни уйғунлаштиришга интилиш кўзга ташланади. Бўғинлар сони жиҳатидан 11 бўғинли, Шекспирча сонет қофиясида ёзилган. Шаклий жиҳатидан М.Қарабаев сонетларига ўқшаш, лекин мазмунан ундан бирмунча фарқ қилса ҳамки, унда шоирнинг ички дунёсини, қалб призмасидан ўтган ҳисларни англаймиз. Ҳар бир мисрадаги ички композициявий боғлиқлик сонет мазмунига қўйилган (тезис, ривожланиш, антитезис, йечим) талабларига тўлиқ жавоб беради, дея айта оламиз.

Юқорида келтирилган мисолда ёшлик даврининг тез ўтиб кетаётганлигидан хўрсиниб, ҳаёлга берилиб ўтирган лирик қаҳрамоннинг қалб кечинмалари таърифланган дастлабки банд шеърнинг тезис бўлаги, кейинги бандлар эса воқеанинг ривожланиши, сўнгги иккилик эса йечим вазифасини бажарган. Биз унда аниқ кўзга ташланиб турган қарши аргументни кўрмасак ҳам, фикр ривожланиши борасидаги туйғулар ўз-аро қарама-қаршиликка дуч келишини ва у заиф тарзда берилганлигининг гувоҳи бўламиз.

Хулоса. Умумлаштириб айтганда, сонет шакл ва мазмун жиҳатидан мураккаб жанр саналади. Биз уни бир неча шоирлар ижоди мисолида қиёсий тарзда ўрганиб чиқишга ҳаракат қилдик. Мақоламизнинг асосий тадқиқот объекти шоир К.Рахмановнинг сонет шеърлари бўлганлиги боис, шоир сонетлари «классик сонет» намунасида ёзилганлигининг гувоҳи бўлдик. Шу билан бирга, шоир сонетлари инглиз сонетига асос солган Шекспир сонетлари каби уч тўртлик ва бир иккиликдан ташкил топган. Бу шаклда бизда шоирлар К.Рахманов ва М.Қарабаевлар сонетлар ёзишган. Улар анъанавий мавзуда сонетлар яратган бўлишига қарамай, лирик қаҳрамонларнинг психологиясини очиб беришда ҳар бирининг ўзига хос усуллари яққол кўриниб туради.

ФҲЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Қуроноф Д., Мамажоноф З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Ташкент.: Akademnashr, 2010. – Б. 279.
2. Рахманов К. Мэнзилим алыс. – Нокис.: Қарақалпақстан, 1995. – Б 210-211.
3. Давронова М. Мазмун ва жанр ҳусусида баъзи мулоҳазалар. «Ўзбекистонда хорижий тиллар» илмий-методик электрон журнал. <https://www.journal.fled.uz>. №1/2018. – Б.210.
4. Умуров Х. Adabiyotshunoslik nazariyasi. Toshkent.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004. – Б.234.
5. Жамол Камол. Уильям Шекспир таржималари. [https:// Library.ziyouet.uz](https://Library.ziyouet.uz). – Б. 2
6. Қуроноф Д. Рауф Парфи сонетлари ҳақида. Термиз.: Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. Илмий-инноватсион журнал. – Б. 26.
7. Рахманова С. Ўзбек сонетлари: поэтик структура ва бадий образ. Филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация. –Тошкент, 2010. – Б.19.
8. Юсупов И. Таңлаўлы шығармаларының еки томлығы. Нокис.: Қарақалпақстан. – Б.46.

УЎК 327.5:005.6:81(575)

ЎЗБЕКИСТОНДА ДИПЛОМАТИК ҲУЖЖАТЛАР ТАРЖИМАСИ БЎЙИЧА МУТАХАССИС ТАЙЁРЛАШ: ХАЛҚАРО ТАЖРИБА ВА ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР

И.И.Мирмахмудова, ўқитувчи, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат сиёсати ва бошқаруви академияси, Тошкент

Аннотация. Мазкур мақолада глобал сиёсий жараёнлар шароитида дипломатик таржимонлар тайёрлашнинг стратегик аҳамияти ёритилган. Дипломатик ҳужжатлар таржимаси Ледерер, Найда, Ньюмарк назариялари асосида таҳлил қилиниб, терминологик муаммолар ва уларнинг ҳал этиши усуллари кўрсатиб берилган. Халқаро тажриба (АҚШ, Британия, МГИМО) ва Ўзбекистондаги амалиёт қиёсий ўрганилган.

Калит сўзлар: халқаро ташилотлар, расмий ҳужжат, дипломатик ҳужжат, таржима, таржимон, компетенция

Аннотация. В данной статье освещается стратегическая значимость подготовки дипломатических переводчиков в условиях глобальных политических процессов. Перевод дипломатических документов анализируется на основе теоретических концепций Ледерер, Найда и Ньюмарк; рассматриваются терминологические проблемы и предлагаются пути их

решения. Международный опыт (США, Великобритания и МГИМО) сопоставляется с современной практикой в Узбекистане.

Ключевые слова: международные организации, официальный документ, дипломатический документ, перевод, переводчик, компетенция

Abstract. This article examines the strategic significance of training diplomatic translators in the context of global political processes. The translation of diplomatic documents is analyzed on the basis of the theoretical frameworks developed by Lederer, Nida, and Newmark, with particular attention given to terminological challenges and the methods employed to address them. International experience (the United States of America (USA), the United Kingdom (UK), and MGIMO) is comparatively examined alongside current practice in Uzbekistan.

Keywords: international organizations, official document, diplomatic document, translation, translator, competence

Глобал сиёсий жараёнлар, халқаро муносабатлар ва давлатлараро алоқалар изчил ривожланаётган ҳозирги даврда дипломатик таржимонларни тайёрлаш масаласи миллий кадрлар сиёсатида стратегик аҳамият касб этмоқда. Ўзбекистоннинг халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлиги, ташқи сиёсатдаги фаол иштироки, минтақавий ҳамкорлик форматларининг кенгайиши давлат манфаатларини ифода этувчи расмий ҳужжатларни аниқ ва мукамал таржима қилишга қодир мутахассисларни тайёрлашни талаб этмоқда. Дипломатик ҳужжатлар таржимаси оддий тил ўгириш амалиёти эмас, балки мазмунни чуқур англаш, ҳуқуқий–сиёсий концепцияларни интерпретация қилиш, халқаро протокол стандартларини тўлиқ ҳисобга олган ҳолда қайта ифода этиш жараёнидир. Марианна Ледерернинг [4] талқин назарияси (interpretive theory) бу жараёнда муҳим методологик асос вазифасини ўтайди. Унинг таъкидлашича, “таржима сўзларнинг механик алмашуви эмас, балки маънони қайта яратиш жараёни”. Дипломатик ҳужжатлар контекстида бу фикр айниқса долзарб бўлиб, таржимондан воситачилик эмас, балки мазмункорлик ва стратегик фикрлаш талаб этилади. Э.Найданинг [6] динамик эквивалентлик назарияси эса дипломатик таржиманинг асосий мезонларидан бири, мазмуннинг мантикий ва функционал аниқлигини таъминлаш учун назарий база яратади. Ньюмаркнинг [5] семантик ва коммуникатив таржимани фарқлаш концепциясига кўра, дипломатик матнлар аввало семантик аниқликка таянади, чунки бундай ҳужжатлар ҳар бир ифода орқали сиёсий ва ҳуқуқий масъулиятни юклайди.

Дипломатик матнлар таржимасида энг муҳим қоида, яъни функционал–прагматик эквивалентликни таъминлашдир. Бу эса сўзма–сўз мослик эмас, балки матннинг мақомини, расмий даражасини, мулоимлик даражасини ва адресатга йўналтирилган таъсирини сақлаб қолишни талаб қилади. Специфик формулаларнинг таржимаси кўпинча тўғри семантик мослик эмас, балки жанрий, услубий ва дипломатик нормаларга мувофиқ равишда адаптация қилишни тақозо этади. Шу маънода Найда [6], Бейкер [1], Комиссаров [10] ва бошқа таржимашунос олимлар таъкидлаган функционал эквивалентлик тамойиллари дипломатик таржимада энг тўғри ва самарали ёндошув сифатида намоён бўлади. Умуман олганда, ушбу тадқиқот шуни тасдиқлайдики, дипломатик дискурсни ўрганиш ва уни таржимада тўғри қўллаш, бу нафақат лингвистик масала, балки халқаро коммуникация хавфсизлиги ва дипломатик муносабатлар самарадорлигини таъминловчи муҳим омилдир. Шу боис дипломатик таржимон ва дипломатия соҳаси мутахассислари жанр қоидаларини, миллий дипломатик анъаналарни, корпусли материаллар асосида шаклланган барқарор формулаларни ва функционал таржимачилик принципларини чуқур билиши шарт. Институционал дискурс сифатида дипломатик мулоқот муайян меъёрлар, протоколлар ва жанрий стандартларга таянади. Комиссаров [10], Бейкер [1], Найда [6] ва бошқа тилшунос олимлар таъкидлаганидек, институционаллик дипломатик матннинг лексик захираси, синтакси ва прагматикасини белгилаб беради. Дипломатик дискурсининг асосий белгиларидан бири бу мулоимлик стратегияларининг устуворлигидир.

Дипломатик терминология муаммолари бўйича маҳаллий тадқиқотчиларнинг ишлари ҳам муҳим назарий қийматга эга. Хайдарова (2024) дипломатик терминлар сиёсий ва ҳуқуқий

категориялар билан узвий боғлиқ бўлиб, уларни таржима қилишда тўғридан-тўғри эквивалентни топиш эмас, балки контекстуал ва функционал мосликни таъминлаш асосий вазифа эканини таъкидлайди. Ускинова [8] ва Хайдаров [3] томонидан инглиз ва ўзбек тилларидаги дипломатик терминларни қиёсий ўрганиш натижалари шундан далолат берадики, айрим атамаларнинг миллий ва халқаро ҳуқуқдаги мазмун фарқлари сабабли таржимада семантик адаптация ёки функционал эквивалентлик усулларида фойдаланиш талаб этилади. Терминологик номувофиқлик дипломатик муомалада хатоликка, хатолик эса дипломатик муносабатларга таъсир қилувчи омилга айланиши мумкин. Дипломатик жараёнларда таржимоннинг ўрни ҳақида халқаро тадқиқотчи Айяд Махмуд Зубаа [9] шундай хулосага келади: *“дипломатик таржимон давлатлар ўртасидаги муомалада фақат тил воситачиси эмас, балки сиёсий процессли иштирокчидир”*. Саидова [7] эса дипломатик интерпретациядаги хатолар музокара натижаларига бевосита таъсир кўрсатиши, шунинг учун дипломатик таржимон маданиятлараро компетенция, дипломатик этикет, сиёсий нутқ маданияти каби кўникмаларга эга бўлиши шартлигини таъкидлайди.

Айни пайтда Ўзбекистонда дипломатик таржимонлар тайёрлаш соҳасида қатор илмий ва амалий ишлар олиб борилса—да, глобал коммуникация муҳотида юзага келаётган янги талаблар бу йўналишда янада чуқур, тизимли ва стратегик ёндашувни талаб этмоқда. Мазкур соҳадаги ўқув дастурларини халқаро стандартлар билан уйғунлаштириш нафақат таълим сифати, балки мамлакатнинг ташқи сиёсат самарадорлиги учун ҳам ҳал қилувчи омил ҳисобланади. Чунки дипломатик таржимон давлат ва ташқи дунё ўртасидаги коммуникация хавфсизлигини таъминловчи асосий воситачидир. Шу боис замонавий модель назарий билимлар, амалиёт, технологик кўникмалар ва маданиятлараро компетенцияни бирлаштирган яхлит тизим сифатида шакллантирилиши лозим.

Биринчи навбатда, дипломатик лингвистика ва расмий ёзишмалар бўйича махсус модуллар жорий этиш долзарб ҳисобланади. Чунки дипломатик дискурс мураккаб институционал жанр бўлиб, унинг лексик бирликлари, синтактик қурилмалари ва матн тузилиши стандартлашган дипломатик формулаларга асосланади. Халқаро қўлланмаларда (UN Style Guide, EU Interinstitutional Stylebook) қайд этилганидек, нота, меморандум, баёнот, коммюнике каби жанрларнинг ҳар бири ўзига хос текстуал меъёрларга эга. Шунинг учун талабалар реал дипломатик корпус материаллари билан ишлаш орқали жанрий компетенцияни шакллантириши зарур.

Иккинчидан, халқаро ҳуқуқ ва ташқи сиёсат асосларини чуқур ўқитиш дипломатик таржимоннинг касбий тайёргарлигида марказий ўрин тутати. Таржимон расмий ҳужжатни тўғри таржима қилиш учун юридик концептларни, халқаро шартномалар тилини, БМТ, ЕИ, ШҲТ, ОТБ каби ташкилотларнинг расмий терминологиясини яхши билиши керак. Масалан, “good offices”, “confidence-building measures”, “binding obligations” каби атамаларнинг ҳуқуқий моҳиятини билмасдан уларни тўғри таржима қилиш мумкин эмас. Бу билимлар таржима жараёнида семантик ноаниқликлар ва дипломатик хатоликлар олдини олади.

Учинчидан, амалий таржима ва интерпретация лабораторияларини ташкил этиш соҳадаги сифат кўрсаткичини кескин оширади. Халқаро тажрибада (MGIMO, FCDO Training Center, US Foreign Service Institute) синхрон интерпретация кабинаси, дипломатик ҳужжатлар архиви, расмий матбуот анжуманлари симуляцияси каби махсус лабораторлар асосий таълим инфратузилмаси сифатида қаралади. Амалиётсиз дипломатик таржимон тайёрланмайди—бу хорижий моделларнинг илмий хулосаларидан бири. Халқаро тажриба таҳлили шуни кўрсатадики, АҚШ, Британия, Россия ва Европа Иттифоқи каби мамлакатларда дипломатик таржимонлар тайёрлаш модулли, амалиётга йўналтирилган, компетенцияга асосланган моделлар асосида ташкил этилади. Масалан, АҚШ Давлат департаментининг Diplomatic Language Training Center дастурлари симулятив музокаралар, расмий нота ва меморандумлар билан ишлаш, сиёсий ва ҳуқуқий дискурс таҳлилини ўз ичига олган. Британияда маданиятлараро мулоқот ва дипломатик этикет таржимон тайёрлашнинг ажралмас қисмига айланган. МГИМО (Россия) эса дипломатик терминология, шартномалар таржимаси ва

синхрон интерпретация бўйича мутахассис тайёрлашда етакчи марказлардан бири сифатида эътироф этилади.

Тўртинчидан, симулятив музокаралар ва кейс–стади усуллари кенгайтириш замонавий таълим методологиясининг муҳим йўналишидир. Студентлар икки томонлама музокаралар, инқироз вазиятидаги расмий баёотлар, матбуот учун брифинглар, элчихона correspondence (diplomatic cable, consular note) таржималари каби реал сценарийлар билан ишлаганда, уларда стратегик фикрлаш, муомала маданияти ва тезкор қарор қабул қилиш кўникмалари шаклланади. Дипломатик дискурсининг прагматик хусусиятларини англаш айнан шундай амалиётларда пайдо бўлади.

Бешинчидан, рақамли таржима технологиялари–CAT–технологиялар ва AI–assisted translationни ўқув жараёнига жорий этиш замон талаби ҳисобланади. Дунёда дипломатик муассасаларнинг 70 фоизидан ортиғи Trados, MemoQ, Smartcat каби тизимлардан фойдаланади. Терминологик бирхилликни таъминлаш, таржимани тезкор бажариш ва корпусга асосланган таҳлил қилиш учун бу технологиялар стратегик аҳамиятга эга.

Шу билан бирга, халқаро таълим платформалари (Coursera, WTO e–Learning, UNITAR, UN Language Programmes) билан интеграция талабаларнинг глобал стандартлар асосида билим олиш имкониятларини кенгайтиради. Бу жараён Ўзбекистонда фақат миллий эмас, балки трансмиллий таржимонлик компетенцияларини шакллантиришга хизмат қилади.

EST (European Society for Translation Studies) тавсияларига кўра, замонавий таржимон куйидаги мутташаккил компетенцияларни бир вақтнинг ўзида эгаллаши зарур: дискурс таҳлили (жанр, услуб, интенцияни англаш); терминологик компетенция (қонун, сиёсат, дипломатия терминлари); маданиятлараро коммуникация (этикет, дипломатик мулоимлик стратегиялари); технологик саводхонлик (CAT, corpus analysis); функционал қайта ифода этиш (dynamic equivalence, pragmatic adequacy).

Бу компетенциялар бир–бири билан узвий боғлиқ бўлиб, уларнинг барчаси шаклланмас экан, дипломатик таржимоннинг касбий салоҳияти тўлиқ намоён бўлмайди.

Хулоса қилиб айтганда, дипломатик ҳужжатлар таржимаси бўйича мутахассис тайёрлаш Ўзбекистон учун нафақат таълимий–методик вазифа, балки давлат манфаатларини халқаро майдонда ҳимоя қилишга қаратилган стратегик заруратдир. Дипломатик таржимон–бу тилшуноснига эмас; у халқаро ҳуқуқни англоғчи, ташқи сиёсатни тушунадиган, маданиятлараро мулоқотнинг нозик қоидаларига эга, дипломатик жанрнинг меъёрларини мукамал билладиган ва сиёсий–ҳуқуқий мазмунни аниқ, одобли, прагматик жиҳатдан мос шаклда ифода эта оладиган профессионал шахсдир. Унинг семантик аниқликка, жанр талабларига ва дипломатик мулоимлик стандартларига амал қилиши мамлакатнинг ташқи сиёсатида ишончли коммуникацияни таъминлайди ҳамда глобал майдонда Ўзбекистон нуфузини мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Baker, M. (2018). In Other Words: A Coursebook on Translation. Routledge.
2. Hatim, B., Mason, I. (1990). Discourse and the Translator. Routledge.
3. Khaydarova, D.Z. (2024). Diplomatiik terminlarni tadqiq qilishning uslubiy asoslari va rivojlanish istiqbollari. Scientific Journal of Language and Literature Studies.
4. Lederer, M. (2003). The Interpretive Theory of Translation. John Benjamins.
5. Newmark, P. (1988). Approaches to Translation. Pergamon Press.
6. Nida, E.A., Taber, C.R. (1982). The Theory and Practice of Translation. Brill.
7. Saidova, M.A. (2024). Language and Interpretation in Shaping Diplomatic Outcomes. CLTLS Journal.
8. Ускинова, М., Илхом, Х. (2025). *Анализ перевода английских и узбекских дипломатических терминов*. Лингвоспектр, 4(1), 625–630.
9. Zouba'a, A.M. (2023). Translation and Diplomacy: The Role of Translators in International Relations. Journal of Language Studies.
10. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин–тов и фак. иностр. яз. – М.: Высш. шк., 1990. – 253 с.

АНТРОПОНИМИКА КАК НАУКА. МЕСТО ЕЁ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ

А.В.Морозова, преподаватель, Термезский государственный педагогический институт, Термез

Annotatsiya. Maqolada antroponimika onomastikaning muhim bo'limi va zamonaviy tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida ko'rib chiqiladi. Unda antroponimikaning mazmuni, tadqiqot obyekti va predmeti hamda shaxs nomlarini o'rganishning asosiy yo'nalishlari yoritiladi. Shuningdek, antroponimlarning strukturaviy, semantik va sotsiolingvistik xususiyatlari hamda ularning til tizimidagi o'rni tahlil qilinadi. Antroponimik tadqiqotlarning fanlararo xarakteri alohida ta'kidlanib, ularning tarix, etnografiya, madaniyatshunoslik va sotsiologiya kabi fanlar bilan aloqasi ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: antroponimika, antroponimlar, onomastika, atoqli otlar, shaxs nomlari, nomlash tizimi, antroponimlarning tuzilishi, ism semantikasi, sotsiolingvistika, lingvomadaniyatshunoslik.

Аннотация. В статье рассматривается антропонимика как важный раздел ономастики и современного языкознания. Особое внимание уделяется определению антропонимики, объекту и предмету её исследования, а также основным направлениям изучения личных имен. Анализируются структурные, семантические и социолингвистические аспекты антропонимов и их роль в системе языка. Подчеркивается междисциплинарный характер антропонимических исследований и их связь с такими науками, как история, этнография, культурология и социология.

Ключевые слова: антропонимика, антропонимы, ономастика, собственные имена, личные имена, система именования, структура антропонимов, семантика имен, социолингвистика, лингвокультурология.

Abstract. The article examines anthroponymy as an important branch of onomastics and modern linguistics. Particular attention is given to the definition of anthroponymy, its object and subject of research, as well as the main directions of studying personal names. The structural, semantic, and sociolinguistic aspects of anthroponyms and their role in the language system are analyzed. The interdisciplinary character of anthroponymic studies is emphasized, highlighting their connections with such fields as history, ethnography, cultural studies, and sociology.

Keywords: anthroponymy, anthroponyms, onomastics, proper names, personal names, naming system, structure of anthroponyms, semantics of names, sociolinguistics, linguoculturology.

Антропонимика это раздел ономастики, изучающий личные имена людей (антропонимы), их происхождение, структуру, значение, функционирование и развитие в языке и обществе. Термин «антропонимика» происходит от греческих слов *anthropos* – «человек» и *онима* – «имя». Антропонимы представляют собой особую группу собственных имен, основной функцией которых является идентификация личности в обществе. К антропонимам относятся личные имена, фамилии, отчества, прозвища, псевдонимы и другие формы индивидуального именования человека.

Термин «ономастика» имеет два основных значения. Во-первых, им обозначают комплексную научную дисциплину, изучающую собственные имена. Во-вторых, этим словом иногда называют совокупность самих собственных имен, хотя в таком значении чаще используется термин «онимия»[1].

Выделение ономастики в самостоятельную область исследований связано с особым положением собственных имен в системе языка. Имена собственные представляют собой специфическую часть лексики, в которой нередко проявляются сложные и даже противоречивые языковые явления. Их анализ способствует более глубокому пониманию общих закономерностей языка и развитию теоретических положений современной лингвистики. Как отмечает А. В. Суперанская, создание общей теории имени собственного предполагает выявление закономерностей, характерных для данной лексической категории,

то есть поиск универсальных свойств собственных имен, проявляющихся независимо от языка их происхождения или употребления[3].

Ономастика первоначально сформировалась как прикладная область знаний, необходимая прежде всего историкам, географам, этнографам и литературоведам. На ранних этапах своего развития она рассматривалась как вспомогательная дисциплина, поскольку её изучением занимались преимущественно представители этих наук. Ситуация изменилась с приходом лингвистов, которые начали применять методы структурного и семантического анализа. Это позволило рассматривать ономастический материал с лингвистической точки зрения. В результате ономастика постепенно оформилась как самостоятельная научная дисциплина, исследующая собственные имена на основе лингвистических методов.

Поскольку ономастика сформировалась на пересечении различных научных областей, она отличается комплексным характером предмета исследования. Ведущую роль в ней играет лингвистический компонент, что объясняется тем, что каждое собственное имя является словом и развивается в соответствии с законами языка. Кроме того, анализ и интерпретация информации, содержащейся в имени, осуществляются прежде всего с использованием лингвистических средств[6].

Однако ограничение ономастики только рамками языкознания было бы недостаточным. Специфика её объекта заключается в том, что собственные имена, будучи по своей природе лингвистическим явлением, одновременно связаны с рядом других областей знания. Поэтому в ономастических исследованиях учитываются этнографические, исторические, географические, социологические и литературоведческие аспекты, позволяющие выявить особенности обозначаемых объектов и традиции их именования. Кроме того, при изучении имен собственных используются данные археологии, истории культуры, биологии, теологии, философии, логики и психологии. Благодаря такому междисциплинарному подходу ономастика выходит за пределы сугубо лингвистической науки и приобретает относительную самостоятельность как комплексная исследовательская область.

Ономастика, или онимия как совокупность различных типов собственных имен, тесно связана со всеми сферами человеческой жизни и деятельности. В тех случаях, когда необходимо выделить объект, идентифицировать или индивидуализировать его, люди чаще всего прибегают к собственным именам как наиболее удобному средству обозначения. Другие способы индивидуализации – например, числовые обозначения, координатные системы или описательные выражения – используются значительно реже и имеют более ограниченную сферу применения. В отличие от них, собственные имена обладают универсальным характером и функционируют практически во всех языках и культурах[5].

На протяжении истории каждая эпоха по-своему переосмысливала и интерпретировала имена, унаследованные от предыдущих поколений, в соответствии с культурными нормами и социальными ценностями своего времени. Вместе с тем в процессах ономастических изменений наблюдается множество сходных и параллельных явлений, что свидетельствует о наличии общих, универсальных закономерностей в развитии собственных имен. Эти закономерности проявляются, в частности, в сходстве форм и способов языкового выражения имен в различных культурах.

Современные лингвистические исследования рассматривают антропонимы не только как единицы языка, но и как важные культурные и социальные знаки. Через систему личных имен отражаются исторические события, религиозные традиции, национальные особенности и социальные процессы, происходящие в обществе. В этой связи антропонимы выступают значимым источником информации о культуре, истории и мировоззрении народа[4].

Основные направления современных антропонимических исследований демонстрируют многоаспектность данной области. Этимологическое направление изучает происхождение личных имен и их исторические источники: многие антропонимы восходят к апеллятивной лексике, обозначающей качества человека, природные явления или религиозные представления. Структурно-грамматическое направление исследует внутреннюю организацию антропонимов, их словообразовательные модели и грамматические

особенности; при этом в различных языках функционируют одно-, двух- и трёхкомпонентные системы именования. Социолингвистическое направление анализирует влияние социальных факторов на антропонимическую систему, поскольку изменения в общественной, политической и культурной сферах находят отражение в личных именах. Лингвокультурологическое направление рассматривает антропонимы как элементы культуры, носители коллективной памяти и символы национальной идентичности[2].

В последние годы антропонимика активно развивается в русле когнитивной лингвистики, антропоцентрической парадигмы и межкультурных исследований, что позволяет рассматривать систему именования как сложный культурно-коммуникативный феномен.

Антропонимика является частью более широкой научной дисциплины – ономастики, изучающей все виды собственных имен. В её структуре выделяются такие разделы, как антропонимика (имена людей), топонимика (географические названия), зоонимика (клички животных) и космонимика (названия космических объектов). В системе современного языкознания антропонимика занимает междисциплинарное положение и тесно взаимодействует с различными лингвистическими дисциплинами. Лексикология рассматривает антропонимы как особый пласт словарного состава языка; словообразование изучает модели формирования личных имен, фамилий и прозвищ; морфология анализирует их грамматические особенности; социолингвистика исследует влияние социальных факторов на систему именования; историческая лингвистика прослеживает эволюцию антропонимов и антропонимических систем[1].

Кроме того, антропонимика имеет тесные связи с другими гуманитарными науками – историей, этнографией, культурологией, антропологией и социологией, поскольку личные имена отражают исторический опыт и культурные традиции общества.

Таким образом, антропонимика представляет собой важную область современного языкознания, изучающую личные имена как сложный лингвистический и культурный феномен, отражающий особенности развития языка и общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Abdullayeva M. Linguistic and Cultural Features of Anthroponyms. – Journal of Modern Scientific Research, 2025.
2. Akhmedova S. Onomastics as a Crucial Part of Language. – Asia International University, 2025.
3. Hough C. The Oxford Handbook of Names and Naming. – Oxford University Press, 2016.
4. Nishonova G. Onomastic Studies in Modern Linguistics. – Academic Journal of Linguistics, 2022.
5. Suvonova S. Anthroponyms as Cultural Markers: A Comparative Linguistic Study. – LingvoSpektr Journal, 2025.
6. Van Langendonck W. Theory and Typology of Proper Names. – Berlin: De Gruyter.

UO'K 821.138.2-1:81.23

АННЕМАРИ ШИММЕЛ НИГОҲИДА РУМИЙНИНГ “ИШҚ” КОНЦЕПЦИЯСИ: ГЕРМЕНЕВТИК ТАҲЛИЛ

Д.Мукумова, в.б. доц., PhD, Термиз иқтисодиёт ва сервис университети, Термиз

Аннотация. Маишхур олмон шарқшунос-тасаввуфшунос олимаси Аннемари Шиммел (1922-2003) буюк форс-тожик шоири ва мутафаккири, Мавлавия ирфоний тариқатининг асосчиси улуғ ориф Мавлоно Жалолиддин Балхий-Румий (1207-1273) нинг тасаввуфий-ирфоний дунёқарашилини таҳлил ва тадқиқ этар экан, ўзининг “Mystical Dimensions of Islam” номли асарида мутафаккир ижодидаги “ишқ” тушунчасини ҳақиқий ирфоний тажриба – инсонни нафсдан олийроқ нуқтага олиб чиқувчи онтологик ва гносеологик принцип сифатида кўриб чиқади.

Ушбу мақолада ишқнинг Аннемари Шиммел нигоҳидаги тафаккурий фалсафаси, унинг Румий тасаввуфий тажрибасида маскан топиши масаласи, ҳамда Румийдаги ишқ гоёси Шайх ул-Ақбар Муҳйиддин ибн ал-Арабийнинг ишқ ҳақидаги таълимоти билан қиёсий таҳлил қилинади. ([Goodreads][1])

Калит сўзлар: Аннемарие Шиммель, Румий, тасаввуф, ирфон, мистик, ишқ, ишқ концепцияси, борлиқ, тил, маъно, рамзий.

Аннотация. Известная немецкая востоковед и мистик Аннемари Шиммель (1922-2003), анализируя и изучая мистическое и мистическое мировоззрение великого персидско-таджикского поэта и мыслителя, основателя мистического ордена Мавлави, великого арифа Мавланы Джалалуддина Балхи-Руми (1207-1273), в своей работе «Мистические измерения ислама» рассматривает концепцию «любви» в трудах мыслителя как подлинный мистический опыт – онтологический и эпистемологический принцип, ведущий человека за пределы эго к более высокой точке.

В данной статье анализируется философская философия любви с точки зрения Аннемари Шиммель, рассматривается вопрос о её месте в мистическом опыте Руми, а также проводится сравнительный анализ идеи любви у Руми с учением шейха аль-Акбара Мухиддина ибн аль-Араби о любви. ([Goodreads][1])

Ключевые слова: Аннемари Шиммель, Руми, суфизм, мистицизм, мистик, любовь, концепция любви, бытие, язык, значение, символический.

Abstract. The famous German orientalist and mystic scholar Annemarie Schimmel (1922-2003) analyzes and studies the mystical and mystical worldview of the great Persian-Tajik poet and thinker, the founder of the mystical order of Mawlavi, the great ascetic Mawlana Jalaluddin Balkhy-Rumi (1207-1273). In her work "Mystical Dimensions of Islam", she considers the concept of "love" as a true mystical experience - an ontological and epistemological principle that leads a person beyond the ego to a higher point. This article analyzes Annemarie Schimmel's philosophical perspective on love, its place in Rumi's mystical experience, and the comparative analysis of the idea of love in Rumi with the teachings of Sheikh al-Akbar Muhyiddin ibn al-Arabi on love. ([Goodreads][1])

Key words: Annemarie Schimmel, Rumi, mysticism, mystic, love, concept of love, being, language, meaning, symbolic.

1. Ишқ – мистик билишнинг асосий воситаси. Аннемари Шиммел Румий тасаввуфий билишида ишқни нафақат эмоционал ҳолат, балки инсониятни илоҳий ҳақиқат билан боғлайдиган билиш усули сифатида қарайди. Бу нуқтаи назар унинг “Mystical Dimensions of Islam” номли китобида яна такрорланади: “The eye of the mystic who is enraptured in love sees traces of eternal beauty everywhere and listens to the mute eloquence of everything created. Whatever he mentions, his goal is the essence of the beloved...”

Таржимаси:

“Ишққа чўмган мистикнинг кўзи ҳамма жойда абадий гўзаллик изларини кўради ва яратилганнинг нутқсиз муносибатини эшитади. У нима ҳақида гапирса ҳам, унинг мақсади меҳрибоннинг моҳиятидир...” ([Goodreads][1])

Бу нуқтаи назар Шиммелнинг Румий тасаввуфида ишқни универсал билиш принципи сифатида кўришини очиқ беради. Бу ерда ишқ фақат инсоннинг ички ҳиссиёти эмас, балки яратилганни руҳий кўз орқали идрок этишдир.

Аннемари Шиммел нигоҳида, ишқ гносеологик функцияни ҳам бажаради: “Ишқ – билишнинг энг юқори шаклидир” (Шиммел, 1999, 88-бет)[6]. Олиманинг ушбу фикри Румий “ишқи”га ҳам тааллуқлидир.

2. Ишқ – бутун борлиқни ҳаракатга келтирувчи куч. Аннемари Шиммел ишқни инсон билан чегараланмас, балки бутун мавжудликни ҳаракатга келтирувчи принцип сифатида ҳам талқин қилади. Бу нуқтаи назар унинг “Mystical Dimensions of Islam” китобида яна такрорланади: “Behind all created beauty the mystic sees a witness to the source of eternal beauty – the ruby is the heart of the stone, which has been transformed into a priceless jewel...”

Таржимаси:

“Яратилган гўзалликнинг ортида мистик абадий гўзаллик манбасига гувоҳни кўради, рубин тошнинг юраги бўлиб, сабр ва қон оқиши орқали ноёб зеб-зийнатга айланади...” ([Goodreads][2])

Дарҳақиқат, Румий ҳам “Девони шамс” ғазалларида, ҳам “Маснавийи маънавий”да “ишқ”ни борлиқнинг асоси – жавҳари ва уни ҳаракатга келтирувчи қудрат деб тавсифлайди:

جنبش خلقان ز عشق ، جنبش عشق از ازل
رقص هوا از فلک ، رقص درخت از هواست
(ديوان شمس، غزل : 3) [4].

Бу тафсилот Аннемари Шиммелнинг ишқни символлар тизими орқали идрок этишни кўрсатади. Унда ишқ нафақат инсониятнинг ички ҳолати, балки бутун яратилганнинг метафизик ортириғи сифатида талқин қилинади.

3. Ишқнинг ирфоний-символик ифодаси. Аннемари Шиммел “Mystical Dimensions of Islam” китобида ишқнинг фақат тил ва мантиқ билан эмас, балки рамзий тил билан бутун маъноларни очиш воситаси сифатида ифодаланишини таъкидлайди: “The metaphors that Sumnun the Lover used ... are not taken from the vocabulary of worldly love. Rather, they are perfectly chaste, lucid, almost immaterial...”

Таржимаси: “Ошиқ Сумнун ишқнинг ифодасида дунёвий ишқ луғатидан эмас, балки мукамал пок, аниқ ва деярли моддисиз метафоралардан фойдаланган...” ([Goodreads][2]). Бундан кўринадики, Румий ишқи зоҳирӣ ишқдан фарқли равишда, рамзий ва ирфонӣ даражада ифода топади.

Аннемари Шиммел ишқни тасаввуфӣ билимнинг асосий воситаси деб билгани учун ҳам уни герменевтик тарзда талқин қилади. Герменевтика – фақат матнни шарҳлаш ва тушунтириш эмас, балки унда яширинган маъноларни символлар тизими орқали бошқа маънолар билан боғлаш ҳисобланади. Мисол учун, у ишқнинг бу асрлардаги яна бир имкониятли талқинини берган: “It is better to restore one dead heart to eternal life than to restore to life a thousand dead bodies.”

Таржимаси:

“Бирта ўлган юракни абадий ҳаётга қайтариш мингта ўлган танани тирилтиришдан яхшироқдир.” ([Goodreads][2]) Бу ибора Шиммелнинг тасаввуфӣ билиш моделини гўзал ифодалайди: у ишқни символлар тизимидаги ҳаёт принципи сифатида талқин қилади, яъни ҳақиқий руҳий ҳаёт – инсониятнинг ички покланиши орқали келади.

Аннемари Шиммел нигоҳида Румийнинг барча асарлари солиқ қалби ва руҳининг ирфонӣ-символик сайру сулукидир. Жумладан, бу ҳақда шундай дейди: “Маснавийи маънавий”ни оддий шеърӣ асар сифатида ўқиш мумкин эмас; у руҳнинг саёҳати учун қўлланмадир” (Schimmel, 1980, 65-бет) [5].

4. Ишқнинг универсал маъноси ва Румий. Аннемари Шиммел ишқни инсониятнинг индивидуал тажрибасидан ташқари, бутун турли анъаналар орасидаги ўзаро алоқани ҳам очади. У буни Румийнинг муҳим метафоралари орқали кўрсатади: “Like the blind men in Rumi’s famous story... none was able to imagine what the whole animal would look like.”

Таржимаси:

“Румийнинг машҳур ҳикоясида кўзи кўр бўлган одамлар каби, ҳар бири ҳайвоннинг фақат қисмини тасаввур қилди; ҳеч бири уни бутунлай тасаввур қилиб бўлмади.” (Annemarie Schimmel, Mystical Dimensions of Islam (story paraphrase). ([islam786books.com][3])

Бу ишқнинг универсал ва интегратив ролини таъкидлайди: ишқ инсонни кўп қиррали, кўп маданий ёки ирфонӣ нуқтаи назарлар ўртасидаги умумий ҳақиқатга етаклайди.

Аннемари Шиммел Румийнинг ишқ концепциясини Ибн Арабийнинг ишқ ҳақидаги қарашлари билан қиёслар экан, ишқни назарӣ тизим эмас, балки тажриба тили сифатида эмаслигини таъкидлайди: “Ibn ‘Arabi created a system; Rumi created a language of experience.” ([Goodreads][2])

Бу қиёс шуни кўрсатадики, Ибн Арабийда ишқ тушунчаси назарӣ таҳлилга кўпроқ бой бўлган бўлса, Румийнинг ишқи ташқи назариядан кўра кўпроқ ботинӣ тажрибага асосланган.

Хулоса. Аннемари Шиммел нигоҳида ишқ концепцияси – бу тасдиқланган илмӣ категория бўлиб, у Румийнинг ирфонӣ фалсафасида қуйидагича намоён бўлади:

1. Ишқ – инсониятни нафсдан йироқлаштириб, руҳий ҳолатни очувчи восита. ([Goodreads][1])

2. Ишқ – бутун мавжудликни идрок этишнинг онтологик ва гносеологик принципи. ([Goodreads][2])

3. Ишқ тили – рамзлар тизими, яъни маънонинг ботиний қатламларини очувчи механизм. ([Goodreads][2])

4. Шиммелнинг герменевтик талқини ишқни ўқишдан кўра тушуниш йўли сифатида намоён қилади. ([Goodreads][1])

Фойдаланилаган адабиётлар рўйхати:

1. https://www.goodreads.com/work/quotes/730543-mystical-dimensions-of-islam?utm_source=chatgpt.com
"Mystical Dimensions of Islam Quotes by Annemarie Schimmel"

2. https://www.goodreads.com/author/quotes/40967.Annemarie_Schimmel?utm_source=chatgpt.com
"Annemarie Schimmel Quotes (Author of Mystical Dimensions of Islam)"

3.
https://islam786books.com/index.php?main_page=product_info&products_id=5903&utm_source=chatgpt.com
"Mystical Dimensions of Islam - £24.95 : Madani Bookstore, Your Source for Sunni Islamic Literature"

4. 1386، مولوى، جلال الدين، ديوان شمس، به تصحيح بدیع الزمان فروزانفر، تهران: انتشارات امیرکبیر،

5. Schimmel A. The Triumphal Sun: A Study of the Works of Jalaloddin Rumi. – London, 1980.

6. Шиммел А. Исламнинг мистик ўлчовлари. – Тошкент, 1999.

УДК 808.5

ОСОБЕННОСТИ МОДЕРНИЗМА АМЕРИКИ

Б. Муратов, доц., Университет информационных технологий и менеджмента, Кашии

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Amerika modernizmining o'ziga xos xususiyatlari, uning badiiy-estetik tamoyillari hamda tarixiy va ijtimoiy jarayonlarning AQSH adabiyoti va san'atidagi modernistik yo'nalish rivojiga ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda modernizmning eksperimentallik, individualizm, an'anaviy qadriyatlar inqirozi va yangicha badiiy shakllar kabi asosiy belgilari yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *Amerika modernizmi, adabiyot, estetika, badiiy shakllar, individualizm, eksperimentallik, madaniy inqiroz, modernistik she'riyat, nasr, san'at.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются особенности американского модернизма, его художественные и эстетические принципы, а также влияние исторических и социальных процессов на развитие модернистской литературы и искусства в США. Анализируются основные черты модернизма, включая экспериментальность, индивидуализм, кризис традиционных ценностей и новаторские художественные формы.*

Ключевые слова: *американский модернизм, литература, эстетика, художественные формы, индивидуализм, экспериментальность, культурный кризис, модернистская поэзия, проза, искусство.*

Abstract. *This article examines the characteristics of American modernism, its artistic and aesthetic principles, and the influence of historical and social processes on the development of modernist literature and art in the United States. The study analyzes the main features of modernism, including experimentalism, individualism, the crisis of traditional values, and innovative artistic forms.*

Keywords: *American modernism, literature, aesthetics, artistic forms, individualism, experimentalism, cultural crisis, modernist poetry, prose, art.*

Модернизм является одним из наиболее значимых художественно-эстетических направлений XX века, оказавших глубокое влияние на мировую литературу, искусство и культуру. Возникновение модернизма было связано с масштабными социальными, политическими и духовными изменениями, происходившими в обществе в конце XIX — начале XX века. Первая мировая война, индустриализация, урбанизация, кризис традиционных ценностей и стремительное развитие науки и техники способствовали формированию нового художественного мышления. В этих условиях литература и искусство стремились отразить внутренний мир человека, его психологические переживания и чувство отчуждения в современном обществе.

Американский модернизм сформировался под влиянием как европейских модернистских течений, так и специфических историко-культурных процессов, происходивших в Соединённых Штатах Америки. В отличие от европейского модернизма, американский модернизм сочетал в себе идеи индивидуализма, свободы самовыражения и критического осмысления социальной реальности. Представители данного направления стремились отказаться от традиционных художественных канонов и создать новые формы литературного и художественного выражения.

Особое место в развитии американского модернизма занимают такие писатели и поэты, как Эрнест Хемингуэй, Уильям Фолкнер, Т. С. Элиот и Эзра Паунд. Их творчество характеризуется экспериментальностью, использованием символизма, внутреннего монолога, фрагментарности повествования и психологизма. Через новаторские художественные формы авторы стремились показать кризис личности, утрату духовных ориентиров и сложность человеческого существования в эпоху модерна.

Американский модернизм оказал значительное влияние на дальнейшее развитие мировой литературы и искусства. Его эстетические принципы способствовали обновлению художественного языка и формированию новых литературных методов. Изучение особенностей американского модернизма позволяет глубже понять специфику культурных процессов XX века и роль литературы в отражении духовных и социальных изменений общества.

Американский модернизм представляет собой сложное и многогранное культурно-эстетическое явление, сформировавшееся в первой половине XX века под влиянием глубоких исторических, социальных и философских изменений. Развитие индустриального общества, последствия Первой мировой войны, урбанизация, кризис традиционных ценностей и рост научно-технического прогресса существенно повлияли на мировоззрение писателей и художников того времени. В условиях духовного кризиса и переоценки человеческих ценностей литература модернизма стремилась найти новые формы художественного выражения, способные отразить внутренний мир человека и сложность современной реальности.

В отличие от реалистической литературы XIX века, модернизм отвергал линейность повествования, объективность изображения и традиционные художественные каноны. Представители американского модернизма стремились экспериментировать с формой, языком и структурой текста. Одним из важнейших признаков модернизма стала фрагментарность повествования, отражающая ощущение разобщённости и внутреннего кризиса личности. По мнению Т. S. Eliot, современный мир утратил духовное единство, а литература должна передавать ощущение культурного хаоса и разрушения традиционных ценностей. В своей поэме *The Waste Land* Элиот показывает кризис западной цивилизации через систему символов, мифологических аллюзий и фрагментарных образов.

Важную роль в развитии американского модернизма сыграл Ezra Pound, который выдвинул принцип «*Make it new*» («Сделай это новым»). Он считал, что литература должна отказаться от устаревших художественных форм и искать новые способы выражения человеческого сознания. Поэзия Паунда отличается сложной системой культурных ассоциаций, интертекстуальностью и экспериментами с языком. Его идеи оказали значительное влияние на развитие модернистской поэзии не только в США, но и в мировой литературе.

Одним из центральных представителей американского модернизма является Ernest Hemingway. Его творчество отражает так называемое «потерянное поколение» — людей, переживших Первую мировую войну и утративших веру в прежние идеалы. Хемингуэй разработал особый художественный метод, известный как «принцип айсберга», согласно которому большая часть смысла произведения скрыта за внешне простым и лаконичным текстом. В произведениях писателя герои часто сталкиваются с одиночеством, внутренним кризисом и поиском смысла жизни. Это особенно ярко проявляется в романах *The Sun Also Rises* и *A Farewell to Arms*.

Не менее важное место в американском модернизме занимает творчество William Faulkner. Его произведения характеризуются сложной композицией, использованием внутреннего монолога и нелинейного повествования. Фолкнер стремился показать психологическую глубину человеческого сознания и влияние прошлого на настоящее. В романе *The Sound and the Fury* автор использует поток сознания как способ передачи субъективного восприятия мира героями. По мнению литературоведов, именно Фолкнер сумел наиболее полно раскрыть психологический аспект модернистской литературы США.

Значительное влияние на формирование модернистского мировоззрения оказали философские идеи Sigmund Freud и Carl Gustav Jung. Психоанализ Фрейда способствовал усилению интереса писателей к подсознанию, внутренним конфликтам и иррациональной природе человеческого поведения. Теория коллективного бессознательного Юнга также оказала влияние на символику и мифологизм модернистской литературы. В результате произведения модернистов стали более психологичными и ориентированными на внутренний мир человека.

Американский модернизм тесно связан и с социально-культурными процессами того времени. Урбанизация и развитие массовой культуры привели к ощущению отчуждения личности в индустриальном обществе. Многие модернисты критиковали механизацию жизни и утрату духовных ориентиров. F. Scott Fitzgerald в романе *The Great Gatsby* показывает иллюзорность «американской мечты» и духовную пустоту общества потребления. Через трагедию главного героя автор раскрывает кризис моральных ценностей в американском обществе 1920-х годов.

Американский модернизм стал важнейшим литературно-художественным направлением XX века, отразившим глубокие социальные, философские и культурные изменения эпохи. Исследование показало, что модернизм возник как реакция на кризис традиционных ценностей, последствия мировых войн, урбанизацию и духовную нестабильность общества. Представители данного направления стремились создать новые художественные формы и методы, способные передать сложность внутреннего мира человека и противоречивость современной реальности.

Таким образом, американский модернизм стал не только литературным направлением, но и отражением духовного кризиса и поисков новых смыслов в культуре XX века. Его художественные открытия и эстетические принципы продолжают оказывать влияние на современную литературу и искусство, сохраняя свою научную и культурную значимость.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ernest Hemingway. *The Sun Also Rises*. — New York: Scribner, 1926.
2. William Faulkner. *The Sound and the Fury*. — New York: Random House, 1929.
3. T. S. Eliot. *The Waste Land and Other Poems*. — London: Faber & Faber, 1922.
4. Ezra Pound. *Literary Essays of Ezra Pound*. — New York: New Directions, 1954.

УДК 811.73:811.111:81.23

ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ КОНСТРУКЦИЙ

«-게 하-» И «-도록 하-» В АСПЕКТЕ ВЫРАЖЕНИЯ КАУЗАТИВНОГО ЗНАЧЕНИЯ

М.Э. Назарова, преподаватель, Международный университет туризма и культурного наследия «Шелковый путь», Самарканд.

Аннотация. Ушбу мақолада корейс тилидаги «-게 하-» ва «-도록 하-» нинг қўлланиши хусусиятлари орттирма нисбат маъноси нуқтаи назаридан таҳлил қилинади. Тадқиқот корейс тилини ўрганувчилар корпуси асосида амалга оширилиб, ўхшаш ва фарқли жиҳатлари ҳамда орттирма нисбат ва орттирма нисбат булмаган гаплардаги функциялари аниқланади.

Калит сўзлар: орттирма нисбат, корейс тили, «-게 하-», «-도록 하-», грамматик маъно, хорижий ўрганувчилар, корпус таҳлили

Аннотация. В настоящем исследовании рассматриваются особенности употребления конструкций «-게 하-» и «-도록 하-» в корейском языке с точки зрения выражения

каузативного значения. На основе анализа корпуса речевых данных изучающих корейский язык выявляются сходства и различия между данными конструкциями, а также их функционирование в каузативных и некаузативных контекстах.

Ключевые слова: каузатив, корейский язык, -게 하-, -도록 하-, каузативные конструкции, иностранные учащиеся, грамматическое значение, корпусный анализ

Abstract. This article examines the usage patterns of the Korean constructions «-게 하-» and «-도록 하-» with a focus on their causative meanings. Based on the analysis of a Korean learner corpus, the study identifies similarities and differences between these constructions and investigates their functions in both causative and non-causative contexts.

Key words: causative, Korean language, -게 하-, -도록 하-, causative constructions, language learners, grammatical meaning, corpus analysis

Одной из наиболее трудных грамматических категорий для иностранцев, изучающих корейский язык является каузатив. Каузатив представляет собой ситуацию, при которой каузатор побуждает каузируемого субъекта к выполнению определённого действия. Кроме того, способы выражения каузативности могут различаться в зависимости от языка.

В корейском языке каузативные конструкции в целом подразделяются на:

морфологические (суффиксы -이-, -히-, -리- и др.); синтаксические (конструкция «-게 하-»); конструкции с «-시키다».

В настоящем исследовании основное внимание уделяется конструкции «-게 하-». Также, учитывая значительное пересечение функций грамматик «-게» и «-도록», анализируется и конструкция «-도록 하-». Таким образом, целью является выявление сходств и различий данных конструкций, а также анализ особенностей их употребления иностранцами изучающими корейский язык. Для достижения поставленной цели был проведён анализ корпуса учебных данных с использованием программ EmEditor и MonoConc Pro.

Исследования каузативности можно разделить на три направления: корейская лингвистика, методика преподавания корейского языка и сопоставительная лингвистика. Наибольшее внимание уделялось исследованиям в области корейской лингвистики. В частности, Чхве Хён Бэ (1991) определяет каузатив как действие, при котором субъект не выполняет действие непосредственно, а заставляет другого совершить его. Выделяются три типа каузативов: глагольная основа + суффиксы (-이/히/리/기); «하다» → «시키다» и «-게» + «하다».

Ко Ён Гын и Ку Бон Гван (2008) определяют каузатив как выражение, при котором субъект заставляет другой субъект совершить действие или оказаться в определённом состоянии, и выделяют три типа: суффиксы, «-게 하다» и «-시키다».

Некоторые исследователи рассматривают каузатив как прямой и косвенный. Исследования конструкций «-게 하-» и «-도록 하-» относительно немногочисленны, особенно в области преподавания корейского языка. Со Чон Су (1988) относит «-게 하-» к развернутому типу каузатива и указывает на необходимость ограничений его употребления. Ким Хён Бок и Ким Мун Ги исследовали общие значения конструкций «-게 하다» и «-도록 하다».

Как уже упоминалось ранее, конструкции '-게 하-' и '-도록 하-' обладают различными функциями и могут употребляться не только в каузативных (побудительных) предложениях. Однако в процессе обучения корейскому языку иностранные учащиеся, осваивая каузатив, обычно воспринимают формы '-게 하-' и '-도록 하-' именно как показатели каузативности, из-за чего существует высокая вероятность ошибочно интерпретировать даже некаузативные предложения как каузативные. В связи с этим прежде всего необходимо разграничить употребление.

1. a. 철수가 방 청소를 깨끗하게 했다.

Чольсу убрался в комнате чисто.

b. 철수가 동생에게 방 청소를 하게 했다.

Чольсу заставил убираться в комнате братишку.

Пример (1a), несмотря на наличие конструкции «-게 하-», не может быть квалифицирован как каузативное предложение, так как в корейской лингвистике каузатив определяется как действие, при котором один субъект побуждает другого к выполнению определённого действия. В связи с этим предложение (1a) не соответствует критериям каузативной конструкции. Иными словами, «-게 하-» в данном случае не функционирует как показатель каузативности, а должно интерпретироваться как сочетание адвербиальной формы с основным предикатом (부사형어미 + 본용언).

В противоположность этому, в примере (1b) наблюдается наличие каузатора «Чольсу»(철수), который инициирует действие, и каузируемого субъекта «братишку»(동생), выполняющего данное действие. Кроме того, используется глагол «убираться»(청소하다), обозначающий динамическое действие, а не состояние. Следовательно, конструкция «-게 하-» в данном случае реализует каузативное значение и может быть интерпретирована как показатель каузативной конструкции.

2. a. 아이들이 한국어를 공부하도록 했다.

Дети старались изучать корейский язык

b. 엄마가 아이들에게 한국어를 공부하도록 했다.

Мама заставила детей изучать корейский язык.

В примере (2a) наличие конструкции «-도록 하-» не является достаточным основанием для автоматического отнесения предложения к каузативным. Для того чтобы дети изучали корейский язык, должно осуществляться определённое действие, однако в данном случае отсутствует субъект, инициирующий это действие. Напротив, в примере (2b) субъектом, побуждающим к выполнению действия «учиться» (공부하다), выступает «мама»(엄마). Следовательно, предложение (2a) следует рассматривать как некаузативное, а (2b) — как каузативное.

Согласно приведённому выше обсуждению, каузативная конструкция включает следующие обязательные компоненты: каузатор (causer); каузируемый субъект (causee); каузируемое событие (caused event). Данные элементы также были выделены в исследовании И Хён Чжу, Сим Ге Сон и Ли Сан Чо (1996). В настоящей работе, опираясь на эти три компонента, конструкции «-게 하-» и «-도록 하-» были разграничены на каузативные и некаузативные.

С использованием программы MonoConc Pro был проведён анализ корпуса речевых данных изучающих корейский язык(모두의 말뭉치). Для каждого грамматического типа было отобрано ограниченное количество примеров: «VV +도록 하-» — 200, «XSV +도록 하-» — 170, «VV +게 하-» — 200, «XSV +게 하-» — 132, всего 702 предложения. Отобранные примеры были проанализированы вручную на основе трёх вышеуказанных компонентов каузативности, в результате чего были получены следующие результаты.

Результаты разграничения каузативных и некаузативных конструкций

	-게 하-	-도록 하-
Всего	332	370
Не каузатив	264	361
Каузатив	68	9

Прежде всего следует отметить, что при использовании обеих грамматических конструкций их формальное выражение может совпадать, однако они могут передавать не только каузативное, но и иные значения.

Анализ корпуса речевых данных учащихся показал, что иностранные изучающие корейский язык при выражении каузативного значения чаще используют конструкцию «-게 하-», чем «-도록 하-». Кроме того, при образовании каузативных конструкций важную роль

играет падежная маркировка каузируемого субъекта. Было установлено, что иностранные учащиеся чаще всего используют показатели «-을/를» и «-에 게». Наконец, при использовании конструкции «-도록 하-» в каузативном значении иностранные учащиеся нередко сопровождают её формой «-(으)로 하여금». Предполагается, что это делается с целью усиления каузативного значения конструкции «-도록 하-».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Kang, Y. (2002). Semantic categories of “-dorok”. In Current status and issues of Korean language education in the 21st century (pp. 329–360). Seoul: Hankuk Munhwasa.
2. Kim, J. S., et al. (2005). Korean grammar for foreigners 2 (Usage). Seoul: National Institute of Korean Language.
3. Kim, H. O. (2017). The Korean adverbial ending “-ge” and its Chinese equivalents. Linguistic Research, 101–122.
4. Kim, H. S. (1993). A study on the meaning of “-dorok”. Korean Language Education as a Foreign Language, 18(1), 63–79.
5. Seo, J. S. (1987). On “-ge” and “-dorok”. Humanities Review, 41–67.
6. Seok, J. Y. (2006). A diachronic study on the meaning and grammar of “-dorok”. Korean Semantics, (19), 37–63.
7. Oh, Y. K., & Shin, Y. S. (2015). The meaning of “-dorok”: Purpose derived from delegation. Korean Linguistics, (74).
8. Wang, J. H. (2015). A comparative study of connective endings “-dorok” and “-ge”. Journal of Chinese Korean Linguistics, (1), 46–52.
9. Yun, P. H. (1988). On the meanings of “-ge” and “-dorok”. Korean Language and Literature, (100), 307–318.
10. Lee, G. H. (2010). Exploring grammar-based text reading: Focus on “-dorok ha-” and “-ge ha-” in newspaper texts. Korean Language Education Research, (25), 119–161.
11. Lee, Y. H. (2000). Various functions of the “-ge” form (pp. 77–107). Busan University of Foreign Studies.
12. Lee, E. H. (2007). A study on “-ge” and “-dorok” for Korean language education. Korea University. (Master’s thesis).
13. Lee, H. Y. (2017). Semantic and syntactic characteristics of “-dorok” and its presentation in textbooks. Korean Language Education Research, 199–226.
14. Po, J. W. (2015). A pedagogical study on the Korean connective ending “-dorok”. Pusan National University. (Master’s thesis).

УДК 81'373.45

К ВОПРОСУ О ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ПРИВЕТСТВЕННЫХ ФОРМУЛ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

О.Э.Пулатова, магистрант, УТУ RANCH, Ургенч

Ж.И.Рахимов, заведующий кафедрой, УТУ RANCH, Ургенч

Annotatsiya. Maqolada salomlashish shakllari nutq etiketining muhim elementlaridan biri va lingvomadaniyatshunoslik taxlilining obyekti sifatida qaraladi. Tadqiqot rus va o'zbek tillarining tuzilmaviy, pragmatik va sotsiomadaniy xususiyatlarini aniqlash maqsadida ulardagi salomlashish tizimlarini chog'ishtirishga yo'naltirilgan. Muloyimlikni bayon qilish usullaridagi farqlarga, rasmiylik roliga, shuningdek til vositalarini tanlashdagi madaniy-diniy an'analar tasiriga alohida e'tibor qaratiladi. Taxlil salomlashishdagi verbal va noverbal jihatlarini qamrab oladi, jumladan kommunikativ xulq-atvorning gender xususiyatlariga ham.

Kalit so'zlar: salomlashish, nutq etiketi, lingvomadaniyatshunoslik, madaniyatlararo muloqot, gender jihati, sotsiolingvistika

Аннотация. В статье рассматриваются приветственные формулы как важный элемент речевого этикета и объект лингвокультурологического анализа. Исследование направлено на сопоставление систем приветствий в русском и узбекском языках с целью выявления их структурных, прагматических и социокультурных особенностей. Особое внимание уделяется различиям в способах выражения вежливости, роли формальности, а также влиянию культурно-религиозных традиций на выбор языковых средств. Анализ охватывает как вербальные, так и невербальные аспекты приветствия, включая гендерные особенности коммуникативного поведения.

Ключевые слова: приветствие, речевой этикет, лингвокультурология, межкультурная коммуникация, гендерный аспект, социолингвистика

Abstract. This article examines greetings as an important element of speech etiquette and an object of linguacultural analysis. The study compares greeting systems in Russian and Uzbek to identify their structural, pragmatic, and sociocultural characteristics. Particular attention is paid to differences in the expression of politeness, the role of formality, and the influence of cultural and religious traditions on the choice of linguistic means. The analysis encompasses both verbal and nonverbal aspects of greetings, including gender-specific communicative behavior.

Key words: greeting, speech etiquette, linguacultural studies, intercultural communication, gender aspect, sociolinguistics

Приветствие представляет собой одну из базовых коммуникативных практик, выполняющих важную социально-регулятивную функцию. Оно выступает в качестве начального этапа взаимодействия между индивидами, определяя характер и тон последующего общения. В рамках различных культур и социальных контекстов формы приветствия могут существенно различаться, однако их основная цель остаётся неизменной — установление контакта и демонстрация определённого уровня уважения, дистанции или близости.

С точки зрения лингвистики и социологии, приветствия рассматриваются как устойчивые речевые акты, обладающие высокой степенью формализованности. Они подчиняются нормам, принятым в конкретном обществе, и отражают его ценности, иерархию и коммуникативные стратегии. Историческая эволюция приветствий свидетельствует о тесной связи языка с социальными изменениями, включая трансформации в сфере этикета, технологий и межкультурного взаимодействия.

Изучение приветственных формул позволяет глубже понять механизмы социальной коммуникации, а также выявить особенности культурной идентичности и взаимодействия в различных обществах.

Приветственные формулы представляют собой один из ключевых элементов речевого этикета и являются важным объектом лингвокультурологических исследований, поскольку они отражают не только языковую систему, но и социокультурные нормы, регулирующие межличностное взаимодействие. Сопоставительный анализ приветствий в русском и узбекском языках позволяет выявить существенные различия в способах вербализации социального контакта, моделях вежливости и выражении коммуникативного уважения.

В русском языке система приветствий относительно унифицирована и в значительной степени нейтральна с точки зрения культурных коннотаций. Основными средствами установления контакта выступают стандартные формулы типа «здравствуйте» и «привет», которые различаются преимущественно по параметру формальности. При этом важную роль в выражении социального статуса собеседника играет не само приветствие, а последующее обращение, включая использование имени, фамилии и особенно имени с отчеством, что формирует специфическую для русского языка систему выражения уважительности.

В узбекском языке приветственные формулы демонстрируют более выраженную связь с культурно-религиозной традицией и социальной иерархией. Наряду с нейтральным «salom» широко используется формула «assalomu alaykum», восходящая к арабо-исламской традиции и несущая семантику пожелания мира. Важной особенностью узбекского речевого этикета является обязательная маркировка уважительного отношения к собеседнику, особенно к старшим по возрасту, что реализуется как в выборе приветствия, так и в сопровождающих вербальных и невербальных средствах общения.

Различия между русской и узбекской системами приветствия обусловлены не только структурными особенностями языков, но и различиями в социокультурной организации коммуникации. В русском языке доминирует грамматико-синтаксическая маркировка формальности, тогда как в узбекском — лексико-прагматические и культурно обусловленные средства выражения уважения. Сравнительное изучение данных систем позволяет глубже

понять механизмы формирования речевого этикета и его зависимость от культурного контекста.

Рассмотрим отличительные признаки приветственных формул сопоставляемых языков. В русском языке основные формы приветствия чаще всего нейтральные: «привет» (неформально) или «здравствуйте» (формально). А в узбекском – «*Salom*» — универсальное «привет», «*Assalomu alaykum*» — более традиционное и уважительное приветствие.

В узбекской речевой традиции приветственная формула «*Assalomu alaykum*» обладает выраженной религиозно-культурной семантикой и буквально интерпретируется как пожелание мира и благословения адресату. Данная форма обращения укоренена в этикетных нормах, предполагающих не только акт приветствия, но и последующее поддержание контакта через вопросы о состоянии здоровья собеседника и благополучии его близких, что рассматривается как обязательный элемент вежливого общения.

В русской коммуникативной практике приветственные формулы носят преимущественно светский характер и не связаны с религиозными коннотациями. При этом переход к основной теме разговора может осуществляться более непосредственно, без обязательного этапа развернутого обмена социально-ритуальными вопросами. Избыточный интерес к личной сфере, включая вопросы о здоровье или семье, в ряде случаев может интерпретироваться как нарушение границ приватности и вызывать коммуникативный дискомфорт.

Ответные реплики на приветствие: в узбекском языке на «*Assalomu alaykum*» отвечают «*Va alaykum assalom*» (и вам – мира и благословения). А в русском – на «здравствуйте» обычно просто повторяют «здравствуйте».

В узбекской культуре при приветствии особое значение имеет уровень формальности и возраст. Чаще строго учитывается уважение к старшим — формальное приветствие используется шире, особенно в семейной и общественной среде. Тогда как в русском языке граница формальности более гибкая: «привет» можно услышать даже в относительно официальных контекстах среди знакомых.

Теперь рассмотрим невербальную часть. В Узбекистане приветствие часто сопровождается рукопожатием обеими руками или прикладыванием руки к сердцу в знак уважения. А в русской культуре обычно достаточно рукопожатия (в формальной среде) или просто слов.

Отдельного внимания заслуживают приветственные формулы между мужчиной и женщиной. Приветствие между мужчиной и женщиной в русском и узбекском языках представляет собой важный аспект гендерно обусловленного речевого этикета, в котором отражаются как лингвистические нормы, так и культурные представления о допустимой дистанции, уважении и социально-ролевом взаимодействии. В сопоставительном плане данные системы демонстрируют различную степень формализации гендерных отношений и различную выраженность традиционных норм поведения.

В русском языке гендерный фактор в приветствии относительно слабо выражен на уровне самой языковой формы. Базовые приветственные формулы — «здравствуйте», «добрый день», «привет» — не изменяются в зависимости от пола собеседника. Основные различия проявляются не в форме приветствия, а в контексте общения, интонации и последующем выборе обращений. При этом в официальной и нейтральной коммуникации между мужчиной и женщиной доминирует принцип равенства коммуникативных ролей, а соблюдение вежливости обеспечивается универсальными средствами речевого этикета, без обязательной гендерной маркировки.

В узбекском языке гендерный аспект приветствия более тесно связан с системой традиционных социальных норм, в которых значительное внимание уделяется не только полу, но и возрасту, социальному статусу и степени знакомства. Хотя базовые формулы приветствия, такие как «*salom*» и «*assalomu alaykum*», также не имеют грамматической гендерной дифференциации, их употребление часто сопровождается дополнительными средствами выражения уважения. Особенно это заметно в формальном и полужформальном

общении между мужчиной и женщиной, где более строго соблюдаются нормы речевой вежливости, включая использование уважительных обращений, смягчённых форм высказывания и повышенной дистанции в коммуникации.

Различие между русской и узбекской системами приветствия в гендерном аспекте заключается не в наличии отдельных языковых форм, а в степени культурной регламентации коммуникативного поведения. Русский речевой этикет характеризуется большей универсализацией приветственных форм независимо от пола собеседника, тогда как узбекский речевой этикет демонстрирует более выраженную зависимость коммуникативных стратегий от традиционных представлений о гендерных и социальных ролях. Это свидетельствует о различной степени культурной кодификации межличностной дистанции в двух языковых сообществах.

Сопоставительный анализ приветственных формул в русском и узбекском языках демонстрирует, что, несмотря на универсальность функции приветствия как средства установления контакта, конкретные способы его реализации существенно варьируются в зависимости от культурного и социального контекста. Выявленные различия затрагивают не только лексический уровень, но и прагматические, социолингвистические и невербальные аспекты коммуникации.

Русская система приветствий характеризуется большей нейтральностью и универсальностью, с акцентом на грамматико-синтаксические средства выражения формальности и последующие формы обращения. В то же время узбекская система отличается более выраженной культурной и традиционной обусловленностью, где значительную роль играют лексические формулы, отражающие религиозные и социальные ценности, а также строгая регламентация норм вежливости в зависимости от возраста, статуса и гендерных факторов.

Рассмотрение гендерного аспекта показало, что в русском языке приветственные формы в значительной степени лишены гендерной маркированности, тогда как в узбекской коммуникативной культуре гендер, наряду с другими социальными параметрами, оказывает заметное влияние на выбор стратегий речевого поведения. Это свидетельствует о различной степени формализации и культурной кодификации межличностных отношений.

В целом, анализ приветственных формул подтверждает, что речевой этикет является важным индикатором культурной специфики общества. Его изучение позволяет не только выявить особенности языковых систем, но и глубже понять ценностные установки и модели социального взаимодействия, лежащие в основе коммуникации в разных лингвокультурных традициях.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Akbarova Z. O'zbek tilining murojaat shakllari. – Toshkent: Akademnashr, 2015.
2. Бабаханова Д.А. Официально-деловой стиль современного узбекского литературного языка. Автореферат дисс. На соискание уч. ст. канд. филол. наук. – Ташкент, 1987.
3. Иванова В.И. Лингвистика речевого общения // Вестник ТвГУ. Серия. Филология. No 4. – Тверь, 2016.
4. Искандарова Ш.М. Ўзбек нутқ одатининг мулоқот шакллари: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Самарқанд, 1993.
5. Формановская Н.И. Речевой этикет. Приветствие — М.: Русская речь, 1980.

УДК 81'373.2

МЕТАФОРА КАК ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ЯВЛЕНИЕ

Н.Ж.Рахимбоева, магистрант, УТУ RANCH, Ургенч
Ж.И.Рахимов, заведующий кафедрой, УТУ RANCH, Ургенч

Annotatsiya. *Maqolada metafora muhim til va tafakkur hodisasi sifatida ko'rib chiqiladi. Metaforaning nafaqat badiiy nutqda, balki kundalik muloqot va ilmiy tilda ham faol qo'llanilishi ko'rsatiladi. Ishda metafora tushunchasi, uning turlari va til tizimidagi vazifalari sodda tarzda yoritiladi. Kognitiv yondashuv asosida inson atrof-muhitni anglashidagi metaforaning roli ochib beriladi. Shuningdek, metaforaning turli diskurslardagi o'rni haqida ma'lumot beriladi.*

Kalit so'zlar: *metafora, kognitiv yondashuv, diskurs, ma'no ko'chishi, tasniflash, tilshunoslik*

Аннотация. В данной статье метафора рассматривается как важное языковое и мыслительное явление. Показано, что метафора используется не только в художественной речи, но и в повседневном общении и научном языке. В работе кратко объясняется, что такое метафора, какие виды метафор существуют и какие функции они выполняют в языке. Особое внимание уделяется когнитивному подходу, согласно которому метафора помогает человеку понимать и осмысливать окружающий мир. Также рассматривается роль метафоры в различных типах дискурса.

Ключевые слова: метафора, когнитивный подход, дискурс, семантический перенос, классификация, лингвистика.

Abstract. The article explains metaphor as an important linguistic and cognitive phenomenon. It shows that metaphor is widely used not only in literary language but also in everyday communication and scientific discourse. The paper briefly describes the concept of metaphor, its main types, and its functions in language. Special attention is given to the cognitive approach, which explains how metaphor helps people understand and interpret the world around them. The role of metaphor in different types of discourse is also discussed.

Key words: metaphor, cognitive approach, discourse, semantic transfer, classification, linguistics

Метафора занимает особое место в системе языка и представляет собой одно из наиболее значимых лингвистических явлений. В традиционной лингвистике метафора длительное время рассматривалась преимущественно как стилистическое средство, характерное главным образом для художественной речи и направленное на усиление выразительности высказывания. Однако современные исследования в области семантики, когнитивной лингвистики и дискурсивного анализа существенно расширили представление о метафоре, показав её универсальный характер и активное функционирование в различных сферах языкового общения.

Исторически понимание метафоры восходит к античной риторике, прежде всего к работам Аристотеля, который рассматривал метафору как перенос имени на основе сходства и как важнейшее средство украшения речи. В рамках классической традиции метафора интерпретировалась преимущественно как элемент поэтики. В последующем, в рамках структурной и функциональной лингвистики, внимание исследователей сместилось к семантической природе метафоры. Лишь во второй половине XX века произошёл так называемый «когнитивный поворот», в результате которого метафора стала рассматриваться как фундаментальный механизм мышления.

В рамках современной лингвистики метафора понимается не как отклонение от языковой нормы, а как закономерный и продуктивный способ языкового развития. Многие метафорические значения со временем утрачивают образность и закрепляются в системе языка, превращаясь в общезыковые единицы. Такие процессы свидетельствуют о динамическом характере семантической структуры языка и роли метафоры в её расширении и усложнении.

Особое значение в исследовании метафоры приобретает разграничение её с другими видами семантического переноса, прежде всего с метонимией и синекдохой. В отличие от метонимии, основанной на смежности понятий, метафора строится на принципе сходства, которое может иметь как объективный, так и субъективный характер. Это различие имеет принципиальное значение для анализа механизмов смыслообразования и интерпретации языковых единиц.

Современные подходы к изучению метафоры предполагают её рассмотрение в когнитивной перспективе. Согласно концепции, разработанной Джорджем Лакоффом и Марком Джонсоном, метафора представляет собой не только языковое, но и ментальное явление, с помощью которого человек осмысливает абстрактные понятия через более конкретные и наглядные области опыта. Концептуальные метафоры формируют устойчивые

модели мышления, которые находят отражение в языке и определяют способы описания реальности в различных типах дискурса.

Определение метафоры по Н.Д. Арутюновой «Метафора — это способ логического синтеза, позволяющий в одном слове совместить два разных понятия: объект речи и категорию, к которой этот объект приравнивается на основе сходства» [1]. Метафора рассматривается также как «косвенная номинация», позволяющая называть одно через другое ради создания образа [3].

С точки зрения когнитивной лингвистики метафора — это когнитивно-семантический процесс, заключающийся в переносе свойств одной области (сферы-источника) на другую (сферу-мишень) на основании их сходства. Например, в рамках концептуальной модели «спор — это война» формируются такие выражения, как «разгромить аргументы» или «защищать позицию». Однако, как отмечают Лакофф и Джонсон, возможны и альтернативные модели: если представить спор как танец, то меняется и модель поведения участников — целью становится не победа, а гармония взаимодействия [2].

В лингвистике метафора традиционно определяется как перенос значения на основе сходства между объектами или явлениями. Такой перенос может быть обусловлен сходством формы, функции, цвета, структуры, динамики или оценочных характеристик. В современной интерпретации метафора выступает как механизм вторичной номинации, позволяющий обозначать новые явления с опорой на уже существующие языковые средства [1].

Для более точного понимания метафоры важно разграничить её с другими видами семантического переноса. В отличие от метафоры, метонимия основана на смежности объектов (например, «читать Пушкина»), тогда как метафора предполагает наличие общего признака между сопоставляемыми явлениями. Этот признак может быть как объективным, так и субъективным, основанным на ассоциативном мышлении.

В лингвистике существует несколько классификаций метафор, основанных на различных критериях.

По степени языковой закреплённости:

- языковые (стёртые) метафоры — утрачивают образность и становятся частью лексической нормы. Н.Д. Арутюнова описывает их как метафоры, которые потеряли свою образность и стали обычными наименованиями (номинациями) [1];

- речевые (индивидуально-авторские) метафоры — создаются в конкретном контексте и обладают высокой экспрессивностью. Они определяются как «живые» метафоры, которые возникают в конкретном контексте (дискурсе). Они не принадлежат языку как системе, а являются продуктом творчества автора [1].

По структурному признаку:

- простые метафоры;
- развёрнутые метафоры, формирующие целостные образные системы.

По семантическому основанию:

- антропоморфная метафора (источник — человек: анатомия, физиология, болезни, родство);

- природоморфная (зооморфная, фитоморфная) (источник — животный и растительный мир, стихии);

- социоморфная (источник — общество: война, криминал, театр, игра);

- артефактная (механистическая) (источник — созданные человеком объекты: механизм, дом, здание) [4].

Данная классификация тесно связана с когнитивным подходом, в рамках которого выделяются основные сферы-источники метафоризации.

Особого внимания заслуживает теория концептуального смешения (conceptual blending), согласно которой новые смыслы возникают в результате интеграции нескольких ментальных пространств. Этот подход дополняет классическую теорию концептуальной метафоры и позволяет более точно описывать сложные когнитивные процессы, лежащие в основе смыслообразования.

Метафора также может быть рассмотрена в рамках психолингвистики, где исследуются процессы её восприятия и интерпретации. Понимание метафоры зависит от контекста, фоновых знаний и когнитивных способностей адресата, что делает её важным объектом изучения в области коммуникации.

Метафора выполняет в языке ряд функций:

- номинативную (создание новых наименований);
- когнитивную (участие в мышлении);
- коммуникативную (облегчение понимания);
- экспрессивную (выражение оценки и эмоций) [3].

Особенно важна когнитивная функция, демонстрирующая связь языка с мышлением и культурой.

Значительную роль метафора играет в различных типах дискурса. В научной речи она выполняет эвристическую функцию, помогая объяснять сложные абстрактные явления (например, «поток информации», «языковая картина мира»). В медиадискурсе и политической коммуникации метафора становится инструментом воздействия на массовое сознание, формируя определённые интерпретации событий (например, «информационная война», «экономический кризис как болезнь»). В рекламном дискурсе метафоры способствуют созданию привлекательного образа продукта, а в повседневной речи обеспечивают наглядность и выразительность общения.

Особый интерес представляет кросс-культурный аспект метафоры. Разные языки по-разному концептуализируют действительность, что отражается в метафорических моделях. Например, в одних культурах время воспринимается как движущийся поток, в других — как статичное пространство. Эти различия свидетельствуют о тесной связи метафоры с культурой и менталитетом носителей языка.

Метафора также может выполнять идеологическую функцию, участвуя в формировании картины мира и влияя на восприятие социальной реальности. Выбор определённых метафор способен задавать рамки интерпретации и направлять мышление адресата, что делает её важным инструментом в политическом и медиадискурсе.

Таким образом, метафора является сложным и многогранным лингвистическим явлением, играющим ключевую роль в системе языка. Она выступает не только как средство выразительности, но и как универсальный механизм когнитивного и семантического развития. Анализ метафоры позволяет глубже понять природу языка, процессы формирования значения и способы концептуализации действительности.

Перспективы дальнейших исследований связаны с изучением метафоры в междисциплинарном контексте, включая её функционирование в цифровой коммуникации, автоматическую обработку метафор в системах искусственного интеллекта, а также анализ её роли в формировании новых типов дискурса.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Арутюнова Н.Д. «Метафора и дискурс» // Метафора в языке и тексте. — М.: Наука, 1988.
2. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живём. — М.: Едиториал УРСС, 2004.
3. Телия В.Н. Метафора в языке и тексте. — М.: Наука, 1988.
4. Чудинов А.П. Россия в метафорическом зеркале: Когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000) / Урал. гос. пед. ун-т. — Екатеринбург, 2001.

УДК 81'373.45

ИНОЯЗЫЧНЫЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В СФЕРЕ ИКТ

Ж.И.Рахимов, заведующий кафедрой, УТУ RANCH, Ургенч

Аннотация. *Мақолада глобализация ва развития информацион-коммуникацион технологияларининг ривожланиши шароитида ҳозирги тилларда кечувчи чет тили бирликларини ўзлаштириши жараёни кўриб чиқилади. Ўзлашмаларни тўлиқ бўлмаган тил адаптациясида босқичида турган неоўзлашмалардан фарқлашга алоҳида эътибор қаратилади. Ўзлашма бирликлари киришининг лингвистик ва экстралингвистик омиллари,*

шунингдек уларнинг реципиент тилдаги адаптацияси тахлил қилинади. Рус ва ўзбек тилларидаги материаллар асосида ўзлашмаларнинг лексик тизимни ривожлантирувчи муҳим механизм сифатида намоён бўлиши ва маданиятлараро алоқа жараёнини акс эттириши кўрсатилади.

Ключевые слова: неоўзлашмалар, лексик адаптация, тил алоқалари, информацион-коммуникацион технологиялар, англицизмлар, лексик тизим.

Аннотация. В статье рассматриваются процессы иноязычного заимствования в современных языках в условиях глобализации и развития информационно-коммуникационных технологий. Особое внимание уделяется разграничению заимствований и неозаимствований, находящихся на стадии неполной языковой адаптации. Анализируются лингвистические и экстралингвистические факторы проникновения заимствованных единиц, а также их адаптация в языке-реципиенте. На материале русского и узбекского языков показано, что заимствования выступают важным механизмом развития лексической системы и отражают процессы межкультурного взаимодействия.

Ключевые слова: неозаимствования, лексическая адаптация, языковые контакты, информационно-коммуникационные технологии, англицизмы, лексическая система.

Abstract. This article examines the processes of foreign language borrowing in modern languages in the context of globalization and the development of information and communication technologies. Particular attention is paid to distinguishing between borrowings and non-borrowings that are in the process of incomplete linguistic adaptation. The article analyzes the linguistic and extralinguistic factors that influence the penetration of borrowed units, as well as their adaptation in the recipient language. Using Russian and Uzbek as examples, it is shown that borrowings serve as an important mechanism for the development of the lexical system and reflect the processes of intercultural interaction.

Key words: non-borrowings, lexical adaptation, language contacts, information and communication technologies, Anglicisms, lexical system.

В современной лингвистической практике наблюдается тенденция к отнесению заимствованных единиц к разряду неологизмов. Между тем неологизм как языковая единица характеризуется системной закреплённостью: он занимает определённое место в структуре языка, поддаётся лингвистическому описанию, фиксируется в лексикографических источниках и обладает определённым денотативным и семантическим содержанием. Вместе с тем заимствования последних десятилетий нередко подвергаются существенной трансформации в принимающем языке, затрагивающей как их семантическую, так и формально-лексическую организацию. Подобные изменения обуславливают их качественное отличие от традиционно понимаемых неологизмов, что позволяет рассматривать их как особый тип лексических единиц. Всё это обосновывает введение другого термина – *неозаимствование*.

В трудах Н.Ф. Клименко, Е.А. Карпиловской и Л.П. Кислюк неозаимствования анализируются на материале украинского языка [1], тогда как Л.Д. Кадырова определяет неозаимствование как «новое слово иноязычного происхождения, адаптированное к системе языка посредством транскрибирования или транслитерации» [2]. В отличие от указанных подходов, мы трактуем неозаимствования как лексические единицы, активно проникающие в язык в последние годы преимущественно через интернет-коммуникацию, в особенности социальные сети, и находящиеся на стадии неполной языковой адаптации.

Современные информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) выступают одним из ключевых факторов, определяющих динамику развития лексических систем современных языков. Их стремительное развитие обуславливает интенсивное формирование и распространение новой терминологии, значительная часть которой имеет иноязычное происхождение. В данном контексте русский и узбекский языки демонстрируют высокую степень открытости к заимствованиям, преимущественно из английского языка,

выполняющего функцию глобального донора терминологических единиц в сфере информационных технологий.

Помимо этого, заимствования в сфере ИКТ не только обогащают лексический состав языков, но и способствуют их структурной и функциональной модернизации, выступая важным индикатором адаптационных возможностей языковой системы в условиях глобальных изменений.

Следует отметить, что процесс заимствования представляет собой сложное и многоуровневое лингвистическое явление, не сводимое к простому включению иноязычных лексем в словарный состав принимающего языка. Он включает в себя этапы фонетической, графической, морфологической и семантической адаптации, в ходе которых заимствованные единицы подвергаются системной трансформации в соответствии с внутренними закономерностями языка-реципиента.

Кроме того, заимствование лексических единиц следует рассматривать как универсальный механизм языковой эволюции, обусловленный процессами межъязыкового и межкультурного взаимодействия. Интеграция элементов внешних языковых систем во внутреннюю структуру языка носит закономерный и функционально обусловленный характер, отражая влияние глобализации, научно-технического прогресса и социокультурной трансформации общества.

По мнению Э.М. Ахунзянова «заимствование – это явление языка, в котором особенно наглядно проявляется влияние одного языка на другой и образование контактной общности языков» [3].

И.Г. Добродомов утверждает, что «заимствование – элемент чужого языка (слово, морфема, синтаксическая конструкция и т.п.), перенесенный из одного языка в другой в результате языковых контактов, а также сам процесс перехода элементов из одного языка в другой» [4].

О. Жуманиёзов в своей монографии «Ўзбек тилидаги герман тиллари ўзлашмалари» указывает на несколько факторов и причин заимствования иноязычных лексических единиц [5].

Мы, в свою очередь, можем утверждать, что иноязычные заимствования возникают в языке по нескольким факторам и причинам:

1) в жизни общества появляются новые понятия, новые предметы, новые реалии (*айфон*, *тренд*, *блогер*);

2) наименование бренда заимствуется в качестве обозначения нового предмета. Примером служит употребление слова *аристон* – водонагревательное устройство (бойлер) бренда «Ariston». Однако в разговорной практике данное наименование нередко используется для обозначения всех водонагревательных устройств независимо от их производителя;

3) замена словосочетаний одной лексической единицей (*смартфон* – многофункциональный мобильный телефон);

4) замена существующих понятий иноязычными аналогами (*маркет* или *супермаркет* – магазин, в котором обычно продаются продукты питания, *бутик* – магазин, в котором продается одежда);

5) под влиянием иностранной культуры, моды на иностранные слова заимствуются новые лексические единицы (*фейк* – подделка, ложная информация).

Процесс заимствования элементов иной культуры носит не спонтанный, а селективный характер и обусловлен рядом объективных критериев. Прежде всего, рецепции подлежат те культурные элементы, которые коррелируют с существующим культурным контекстом принимающего сообщества и обладают потенциалом для адекватного восприятия, интерпретации и функционального использования.

Кроме того, значимым фактором выступает прагматическая и символическая целесообразность заимствования: оно осуществляется в тех случаях, когда способствует получению явных или латентных выгод, включая повышение культурного престижа,

расширение возможностей социального и технологического развития, а также формирование конкурентных преимуществ в межкультурном взаимодействии.

Наконец, адаптационные процессы ориентированы на удовлетворение внутренних потребностей культуры-реципиента. Это предполагает заимствование таких элементов, которые компенсируют дефициты в существующей системе культурных практик, артефактов и художественных форм, обеспечивая восполнение функциональных и семантических лакун, не покрываемых собственными ресурсами данной культуры.

Как правило, лексические заимствования входят в язык одновременно с обозначаемыми ими реалиями, что отражает процессы культурного обмена и межъязыкового взаимодействия. В отдельных случаях их распространение может быть обусловлено влиянием модных тенденций, представляющих собой временные социокультурные импульсы. Тем не менее, заимствования в целом выступают индикатором культурной и языковой взаимосвязи, демонстрируя воздействие внешних факторов на эволюцию языковой системы.

Следует отметить, что практически невозможно обнаружить современный живой язык, полностью сохранивший свою первоначальную структуру и лексический состав, поскольку языки неизбежно подвергаются трансформациям в результате постоянного контакта с другими языками и культурами.

Иноязычные заимствования представляют собой неотъемлемый компонент развития и эволюции языковой системы. Их появление обусловлено комплексом экстралингвистических и лингвистических факторов, включая возникновение новых понятий и реалий в общественной жизни, использование наименований торговых марок в качестве обозначений новых товаров, тенденцию к замещению развернутых словосочетаний более компактными иноязычными единицами, а также влияние глобальных культурных процессов и модных явлений.

В совокупности данные процессы способствуют расширению и обогащению лексического состава языка, повышая его функциональную гибкость и адаптивность к изменяющимся социальным, культурным и коммуникативным условиям.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ахунзянов Э.М. Русские заимствования в татарском языке. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1968.
2. Добродомов И.Г. Заимствование / Лингвистический энциклопедический словарь / под общ. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990.
3. Жуманиёзов О. Ўзбек тилидаги герман тиллари ўзлашмалари: Монография. – Тошкент: Фан, 1987.
4. Кадырова Л.Д. Лексические инновации в текстах СМИ: типология и особенности функционирования // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Том 25 (64) № 4, ч.2. 2012.
5. Клименко Н.Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: [монографія] / Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. – Київ: Вид. Дім Дмитра Бураго, 2008.

УЎК 821.512.161-31.09:81'42

СОБИР ЎНАР АСАРЛАРИДА МАКОН ТУШУНЧАСИ

Д. Сулаймонов, мустақил тадқиқотчи, Шароф Рашидов номидаги Самарқанд Давлат Университети, Самарқанд

Аннотация. Ушбу мақолада ёзувчи Собир Ўнарнинг ижодида отамакон – Қўшрабботнинг, хусусан қишлоғи Қувкалланг таъсири хусусида маълумотлар келтирилган. Ҳар бир ижодкор каби у ҳам ўзи тугилиб ўсган қишлоғидан, бу ерда яшаган, яшаётган инсонлардан илҳом олган. Бу ўз навбатида унинг асарларида яққол ифода топган.

Калит сўз: Қўшраббот, Қувкалла, баҳиш, қишлоқ, лалми, сабр, жўмард, танти, тоғ, кўпқари.

Аннотация. В данном тексте говорится о влиянии родного края — Кушраббот, в частности его села Кувкалла — на творчество писателя Собир Унар. Как и каждый творческий человек, он черпал вдохновение в родной земле, в людях, которые жили и живут

там. Это вдохновение ярко отразилось в его произведениях — в характерах героев, описании событий и национальном колорите.

Ключевые слово: Кушрабат, Кувкалла, народный сказитель, исполнитель эпических дастанов, деревня, сельская местность, богарная (неорошаемая) земля, терпение, выдержка, щедрый, великодушный человек, благородный, смелый и щедрый человек, гора, традиционная конная игра.

Abstract. This text discusses the influence of the writer Sabir Unar's homeland — Kushrabat, particularly his native village Kuvkalla — on his creative work. Like every artist, he drew inspiration from the land where he was born and raised, and from the people who lived and continue to live there. This inspiration is clearly reflected in his works through the inner world of his characters, the depiction of events, and the national spirit.

Key word: Kushrabat, Kuvkalla, a traditional folk bard, performer of epic poems (dastans), village; rural settlement, rain-fed (non-irrigated) farmland, patience; endurance, generous; noble-hearted person, brave, noble, and open-handed person, mountain, a traditional horseback game.

Машхур бахшилар Эргаш Жуманбулбул, Раҳматулла Юсуф юрти довруғини Равшан Файз, Собир Ўнар, Ҳабиб Темир, Қувондиқ Сиддиқ каби таниқли ижодкорлар бутун мамлакатга ёйди.

Маълумки, Қўшрабат – лалми жой, даштларида жони тош гиёҳлар унади. Лалмининг одамлари темиртирноқ бўлади. Бу ерда истиқомат қиладиганлар сабрни, жўмардликни, тантилигу қўли очикликни лалмидан ўрганган десак адашмаймиз.

Шу юрт фарзанди Собир Ўнар сабрни синовчи сариқ саратонни шундай тасвирлаган эди: “Чиллада қоқ туш маҳали атроф жизиллаб исиб кетар, ширач, қўзикулок, шувок, исийди, мингбош, қаррак, ёнтоқ, қушқўнмас бошларига қўниб олган жизилловуқлар қуйдирувчи, аммо осуда офтоб жазирамасига симфония бўлиб бир хил мақомда қўшиқ қуйлаб ётишар, бу то офтоб қайтиб кеч тушгунча давом этар, тунда эса бақалар, қора чигирткалар, дарахтга ўралиб олган илонлар қўшиғи бошланарди”[1].

Кувкалла Нурота тоғ тизмасининг бошланиши – Парандоз, Бешбармоқ чўққиси этакларида жойлашган мўъжаз қишлоқ. Фориш тоғларига туташадиган даштлар эрта баҳорда – бир майдон қўкалам бўлади. Худо ёмғирни бермаса, ўн-ўн беш кунда тилла рангга киради. Қаттиқроқ шамол турса, сап-сариқ хаслар ҳар ёққа учиб, даштнинг қип-қизил тўши очилиб қолади. Ана шу қирлар остида қўхна қабристон бор. Беш юз-олти юз йил бурунги зулм қурбони бўлган Зулмонота тарихи манбаларда қайд этилмаган, аммо қирлар, сойликлардан баъзан одам суякларини чиқади.

Қувноқликни ўрнига қўядиган адиб Қувкалла оҳанрабосига асир эди. Собир Ўнарни яқиндан биладиганлар қориндошлар, киндикдошларга жудаям меҳрли бўлгани ҳақида гапиришади. Болалик хотираларини уйғотадиган қишлоқ, элдошлар самимияти ёзувчига куч берган. Тошкентга келиб бинойидай боксчига айланган Собир Ўнар ўсмирлигида гаштак кўпқариларда манамен деган чавандозлардан улоқни тортиб оладиган даражада чайир эди. Пойтахтга мослашган адиб кейинчалик кўпқарида зот айирмасаям, чўпонлиги ўтган Учбулоқ томонларга от суриб ҳордиқ оларди.

Ёзувчи меҳри асарларида бўлади. “Отамзамон хангомалари”ни ўқиган ўқирман Абдулласой, Солисой, Бургутлини, ўтирикчи Фақир бобони, меҳнатқаш, қадоққўл, ўрфеъл Овлоқул отани, байтал миниб кўпқари чопган Хидир чавандозни, жиндор Эгамқул бобони, “полвон” Адаш чечани, қушноч Мусал момони яхши кўриб қолишига шубҳа қилмаса бўлади. Ҳазилқаш, қитмир даштликларнинг меҳр-муҳаббати тасвирланган бу самимий туркум адибнинг дардли қалбидан отилиб чиққан.

Қўнғиротларга хос полвонкелбат адибнинг публицистик мақолалари, адабий суҳбатлари ҳам хийла залворли. Чингиз Айтматов, Одил Ёқубов, Ўлжас Сулаймонов, Андрей Вознесенский публицистикасига таассуб қилиб қалам чархлаган Собир Ўнар кадрдон қишлоқдошлари ҳаёти, урф-одатлари, ўзаро муносабатларини “Қисмат ўйини”, “Маънавиятимиз кадр-қиймати”, “Хожа Нонбер Ота ёхуд Қувкалла қишлоғи тарихи”,

“Болалик баҳорлари”, “От чоптирса гумбурлайди тоғнинг дараси”, “Дашт одамлари”, “Одамни орзулар улғайтиради”, “Ёзувчининг жонсўзи” каби мақола, суҳбат, эсселарида тасвирлайди. “Чамбилбелнинг ойдаласи” китобидаги қиссалар ва ҳикоялар қаҳрамонлари ҳам ёзувчи билган, кўрган одамлар эди.

“Виждон” мақоласидаги Ғайбар момо – Хонсулув – ялқовлик, ўзибўларчилик, фирромликнинг душмани. Одобсизлик қилса раис жанобларига ҳам хезланиб қоладиган, элнинг тўй-азасида бош бўлиб турадиган хайбати баланд кампир бугун хотираларда яшайпти. “Момо тўқсондан уч-тўрт довон ошиб жимгина нариги дунёга кетди. Балки, шу бақирокдан кутулдик, деганлар ҳам бордир. Элчилик... Лекин кўп йиллар момонинг ўрнини тўлдириб келган бирор эркакни кўрмадим...” [2] дейди адиб.

Оғир, мулоҳазали адиб публицистикаси худди ҳикоялари каби ўқилади. Кенгфёъл адиб элликдан ошиб, элга бош керак экан, деган фикрни жуда кўп уқтирар, асосий мавзуларидан бири сифатида таъкидлар эди. “Элбошилар” мақоласида тасвирланмиш Хусан Ҳакимов ҳар элда бор. Аммо, Худойкул тоға айтмиш – мошинанинг зўридан минадиган, қават-қават уйлар солиб, тўйига фалон минг доллар сарфлаб артист чақирадиган, элнинг ўчоғига кўр бўлмайдиган қорчалонлар ҳам ҳар жойда топилади.

Собир Ўнар элнинг бошини бириктирадиган, эл-юрт ташвишини ўзининг ташвиши деб биладиган одамлар ҳаётини мароқ билан ҳайратланиб ҳикоя қилади. Эл фидойи бошчи туфайли қудратли эканини уқтиради. Мақола ва суҳбатлардаги бу ғоя, аслида адибнинг дил тубидаги пинҳона ва ошкора орзулари эди. Адибнинг беғубор қалб соҳиби бўлганига ўзи битган бир мисолни келтирайлик: “Мен саккизинчи ёки ўнинчи синфда “Шарқ юлдузи” журналида ёзувчи Нурали Қобулнинг “Тубсиз осмон” қиссасини ўқиб, хўнг-хўнг йиғлаганман. Талабалигимнинг дастлабки ойларида факультетимизда Нурали Қобул билан учрашув бўлган. Ҳаяжонланганимдан ҳушимдан кетаёзганман. Бошқалар савол берган, мен ёзувчининг сўзларини тинглаганман, ҳаракатларини томоша қилиб ўтирганман” [3].

Мудом ичида бир қарши куч яшашига иқрор бўлган, саводсиз одам билан ҳеч мураса қилолмайдиган адибни ижодга, ижод қилишга армон ундаб турарди. Чўпон боласи кўрган азобни ҳисобчининг ёки банкирнинг боласи тасаввурига сиғдира олмайди. Болалик хотирасида қолиб кетган ҳақсизликлар адибни ҳар томонлама чиниқтиргани рост. “Она соғинчи” деган эссесини ўқиганлар билади. Эссечилигимизнинг сара намуналаридан бўлган мазкур асар китобхон қалбини жунбишга солади: гоҳ кулиб, гоҳ йиғлаб ўқийди ўқувчи. Адиб бутун ҳасратини мана шу эссега жо этган. Собир Ўнарнинг юрак товуши, қалб суврати бор бу эсседа: “Отамнинг кўнгли кенг эди. Унча-мунча нарсага қайғуриб ўтирмас, унча-мунчага жаҳли ҳам чиқмас, фақат... шу камбағаллигимиз, косамиз оқармаслигию отамнинг куну тун ортидан юриб ҳеч иши юришмайдиган молларини тобора ёмон кўриб борардик. Ошиб-тошиб бораётган чўпонлар ҳам бор эди. Кейинчалик мен уларнинг бир нечтаси ҳақида мақолалар ёздим. Отам боққан моллар эса бизга фақат кулфат ва қашшоқлик келтирарди”.

Собир Ўнар Шукур Холмирзаевга ўхшаб ёзилажак асарлар сюжетини мақола ёки суҳбатларда айтиб қоларди. Масалан, шўронинг Қўшработдаги ўтириклари ҳақидаги аламли хотиралар, қўлдан ясалган “герой” Мамадиёр Шосимов – фитрати, сийрати, суврати тамом ўша дар нуқсига монанд тўра образини тасвирлаш режаси бор эди. “Уйда тинчи бўлсин йигитнинг аввал...” номли мақоласидаги воқеа ҳам ёзилмаган бир ҳикоя аслида: “Талабалик давримизда бир дўстимиз бор эди. Ўта билимдон, ўта интизомли. Юриш-туришида орасталик, ғалати бир виқор уфуриб турарди. Рус тилини худди она тилидек биларди. Ўша пайтлар, сабоқдан бўш пайтлари, адашмасам, немис тилини ҳам ўрганишга киришганди. Биз талабалар унга ҳавас билан қарардик. Ҳатто баъзи бирларимиз унга тақлид қилишга ҳам уриниб кўрдик. Аммо эплай олмадик. Бизнинг тахминларимизга кўра, ўша ҳамсабоқ йигит келажақда камида вазир мақомидаги арбоб бўлиб кетиши керак эди. Аммо... Ўйлаганларимиз пучга чиқди. Ўқишдан сўнг не бир умидлар билан пойтахтда қолиб иш бошлаган дўстимиз уйландию, аста-секин сувга тушган тошдек чўка бошлади. Кўп ўтмай ичкиликка берилиб кетди. Уни соч-соқоллари ўсган, исқирт, афтодаҳол аҳволда кўча-кўйда кўриб қолардик. Охир-оқибат,

хамсабоқ дўстимиз ишидан ҳам ҳайдалди. Уни оиласидаги нобоп муҳит, уруш-жанжаллар хароб қилди”.

Собир Ўнар адабий жараён, таржимачилик, китобхонлар савияси, умумадабий дид ҳақида кўп ёзди. Ижодкор қавмининг ўз ҳолига ташлаб қўйилганидан торикиб ўтди. Саид Аҳмаднинг Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор ҳақидаги эсдаликлари жонли тилда ёзилгани, улуғ адибларимизнинг ҳаётда оддий инсон бўлганликлари, хос фазилатлари тасвирлангани учун ҳам ғоят қадрли эканини таъкидлаб, бизда библиография, мемуар ёзиш урф эмаслигидан нолиб қоларди. Шукур Холмирзаевнинг профессионал адиблигига ҳавасманд бўлиб, истиклолнинг дастлабки йиллари эълон қилинган “Динозавр” романидан бошқа бугуннинг руҳида ёзилган, бугуннинг ҳаёти ифода этилган йирик, пухта, жиддий асар кўрганим йўқ дер эди.

Адабиёт ихлосмандлари учун ижодкорнинг иш услуби, кун тартиби қизиқ туюлади. Собир Ўнар ана шундай саволларга ҳам эринмасдан жавоб берган: “Ижод жараёним жуда ўнғайсизликлардан иборат. Ўта майда ва оддий нарсалар менга халақит бера олади. Компьютерда ижод қилолмайман, қорнимга иккита ёстиқ қўйиб дустамадан тушишим керак, кўкрак қафасимнинг суяги ботиб кетмаса, чанқамасам, бояги ўзим безор бўлган дунёга қарагим келмаса ёки чекиш хумори тутиб қолмаса, хуллас, чалғимасам, шу ҳолатда стихияли тарзда тузук ижод қила бошлайман. Аммо шундай ҳолга қачон етасан, биродар, деб сўрасанг... Оғир, бундай вазиятга етмоқ ўзи мушкул. Ижод интизомимга сира ҳавас қилиб бўлмайди. Шу боис, агар кимдандир ижодий буюртма олсам, аксар ҳолларда ёлғончи бўлиб қоламан”.

У Абдулла Орипов лирикасидаги соғиниш, армон, улуғворлик, некбин туйғулар асири эди. Қаҳрамон шоиримиз ҳам адибнинг ҳар бир асарида самимийликни, чин эҳтиросни, гап-сўзу ҳолатларнинг реаллиги, табиийлигини туйгани учун ҳам жуда яхши кўрарди. “Бибисора” китобига ёзилган сўзбошида ана шу меҳрни ҳис этасиз: “Собир Ўнар асарларида миллийлик, колорит жуда табиий йўсинда ифодаланади. Хоҳ ҳикоя, хоҳ қиссасида бўлсин, у бир қизил чизик – лейтмотивни топиб олади. Узоқларга ўтлаб улоқиб кетмайди. Мен унинг “Бибисора” қиссасини қизиқиб ўқиганман. Чингиз Айтматовдай буюк ёзувчининг издошидек таассурот уйғонади. “Михдай асар бўпти, ука” деб муаллифдан суюнчи ҳам олганман” [4].

Собир Ўнар Ойбек, Одил Ёқубов, Азим Суюн, Муҳаммад Юсуф, Равшан Файз, Ҳошимжон Мирзааҳмедов каби адиб ва шоирлар ҳақида биз билмаган ҳақиқатларни ёзди. Адиб публицистикаси мавзу ва тил нуқтаи назардан илмий тадқиқ этишга муносиб. Жамият ҳаётига, унинг ютуқ ва камчиликларига бефарқ бўлмаган адиб мероси ёш қаламкашлар учун ўзига хос маҳорат сабоғидир.

Жамиятни чинакам адабиёт ислоҳ этади. Ҳаққа, ҳақиқатга даъват этувчи адабиёт тараққиёт пойдеворидир. “Адабиёт, назаримда, инсоннинг эътиқодини тарбия қилиш керак” деб ҳисоблаган Собир Ўнар иймон мустаҳкамлиги асосий масала эканига урғу беради: “Баъзи Ғарб ёзувчиларининг санъатига, даҳолигига таҳсин айтган ҳолда тутган йўлига асло меҳрим йўқлигини яширмайман. Ф.Кафка “Мақсад бор-у, унга элтувчи йўл йўқ, деб ўйлаганимиз эса охир-оқибат ҳеч қаерга олиб бормайди”, – дейди. Ёки кундалигида “Инсоннинг бутун умри – бор-йўғи уни ўлимга олиб борувчи йўлдир”, – деб ёзган.

Собир Ўнар носир ўлароқ бир роман битмокни орзу қиларди. Қатор суҳбатларда “Бир романга “тағпахса” ташлаганман-у, вақт камлигидан яқинлашаолмаяпман” деган гапларни кўп айтган. Мунаққид Жовли Хўшбоқнинг саволларига жавоб бериб, “Романга ҳавасманд бўлганимга ўн беш йилдан ошди, дейлик, шу йиллар давомида қайсидир маънода унга уннаб ётаман, баъзан ҳафсаласизлик, ялқовлик устун келади, гоҳо ўтириб, чинакамига “чечилиб” ёзишга юмуш халақит қилади, умуман, баҳона кўп. Шукур акага ўхшаб “ҳайт!” дея ҳамма нарсадан воз кечиб узлатга кетиш, асли – жасорат. Шу боис маломат қилсам, бировдан эмас, ўзимдан ўпкалашим керак” [5] дейди. Нурилла Чори уюштирган гурунгда эса “Ойбекнинг мукамал асарларининг қайсидир томида Амир Олимхон ҳаёти ва фаолиятининг чиркин томонлари ҳақида тўплаган материалларни ўқиган эдим. Ўша замонни жонлантириб, бир нарса ёзмоқчи бўлиб юрибман. Худо насиб қилса, эплаёлсам, албатта” [6] деган фикрни билдиради.

Адибнинг “От чоптирса гумбурлайди тоғнинг дараси” номли мақоласида Амир Музаффар, Амир Олимхон, Муҳаммад тўқсабо ҳақида жуда қизиқ воқеалар ҳикоя қилинади. Назаримда, адиб роман учун йиққан материалдан бир шингил илинган эди. Афсус, умр вафо қилмади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўнар, Собир. Олдинда ёнган маёқ. (Матн): -Тошкент: “Машхур-пресс” нашриёти, 2020. 372 б.
2. Ўнар, Собир. Олдинда ёнган маёқ. (Матн): -Тошкент: “Машхур-пресс” нашриёти, 2020. 22 б.
3. Ўнар, Собир. Бибисора: Қиссалар. Ҳикоялар. Эсселар. – Т.: “Ўзбекистон” нашриёти, 2011. – 5 б.
4. Ўнар, Собир. Олдинда ёнган маёқ. (Матн): -Тошкент: “Машхур-пресс” нашриёти, 2020. 288 б.
5. Ўнар, Собир. Олдинда ёнган маёқ. (Матн): -Тошкент: “Машхур-пресс” нашриёти, 2020. 278 б.
6. Ўнар, Собир. Олдинда ёнган маёқ. (Матн): -Тошкент: “Машхур-пресс” нашриёти, 2020. 212 б.

УДК 811.161.1:811.512.2:81.234

ЗООНИМЫ В РУССКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ПАРЕМИОЛОГИИ

Ш.Х.Тошқулова, магистрант, Қаршинский Государственный университет, Қарши
Н.Б.Азизова, доц., Қаршинский Государственный университет, Қарши

Annotatsiya. Ushbu maqolamda rus va o'zbek tillaridagi zoonimik frazeologik birliklarning lingvistik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida zoonimlarning maqol va matallar tarkibida qo'llanishi, ularning semantik, strukturaviy hamda lingvokulturologik jihatlari yoritiladi. Zoonimlar orqali inson xarakteri, ijtimoiy munosabatlar va turli hayotiy holatlarning obrazli ifodalanishi tahlil qilinadi. Maqolamizda, shuningdek, rus va o'zbek tillarida zoonimik birliklarning sintaktik tuzilishi, komponentlar o'rtasidagi bog'lanish usullari va ularning grammatik xususiyatlari solishtiriladi.

Kalit so'zlar: zoonimlar, frazeologik birliklar, paremiyologiya, maqol va matallar, zoosemizmlar, semantika.

Аннотация. В данной статье проводится сопоставительный анализ лингвистических особенностей зоонимических фразеологических единиц русского и узбекского языков. В ходе исследования рассматривается употребление зоонимов в пословицах и поговорках, раскрываются их семантические, структурные и лингвокультурологические аспекты. Особое внимание уделяется образному отражению через названия животных человеческих качеств, социальных отношений и различных жизненных ситуаций. В статье также сопоставляются синтаксическая структура зоонимических единиц в двух языках, способы связи компонентов и их грамматические особенности.

Ключевые слова: зоонимы, фразеологические единицы, паремнология, пословицы и поговорки, зоосемизмы, семантика.

Abstract. This article provides a comparative analysis of the linguistic features of zoonymic phraseological units in the Russian and Uzbek languages. The study examines the use of zoonyms in proverbs and sayings, highlighting their semantic, structural, and linguocultural aspects. Special attention is given to how animal names are used to figuratively represent human character, social relationships, and various life situations. The article also compares the syntactic structure of zoonymic units in both languages, the types of connections between their components, and their grammatical characteristics.

Key words: zoonyms, phraseological units, paremiology, proverbs and sayings, zoosemisms, semantics.

Введение. В современной лингвистике всё более актуальным становится изучение языковых единиц в их тесной связи с культурой и мышлением народа. В этой связи особый интерес представляет паремнология, исследующая пословицы и поговорки как носители народной мудрости, отражающие жизненный опыт, мировоззрение и ценностные ориентиры различных народов. Следует отметить, что значительное место в составе паремий занимают зоонимы — наименования животных, которые широко используются в переносном значении для характеристики человека, его поведения и социальных отношений. Подобные единицы отличаются яркой образностью, экспрессивностью и национально-культурной спецификой.

Актуальность данного исследования обусловлена необходимостью сопоставительного анализа зоонимов в русской и узбекской паремиологии с целью выявления их общих и отличительных особенностей. Несмотря на различия в языковых системах, оба языка демонстрируют сходные тенденции в использовании зоонимической лексики для создания метафорических и символических значений. Целью данной статьи является выявление и анализ особенностей функционирования зоонимов в составе пословиц и поговорок русского и узбекского языков. В рамках поставленной цели рассматриваются семантические, структурные и лингвокультурологические аспекты данных единиц, а также их роль в формировании образной картины мира, изучение зоонимов в паремиологическом фонде позволяет глубже понять национальную специфику языков, а также выявить универсальные закономерности языкового отражения действительности.

Методология исследования. Методологическую основу данного исследования составляет комплексный подход к изучению зоонимов в русской и узбекской паремиологии, основанный на принципах сравнительно-сопоставительного, семантического и структурного анализа. В процессе работы были использованы теоретические положения современной лингвистики, в частности паремиологии, фразеологии и лингвокультурологии. Моё личное мнение заключается в том, что изучение зоонимических единиц требует не только формального анализа их структуры, но и глубокого осмысления их образной и культурной природы. Действительно, зоонимы в составе пословиц и поговорок выступают не просто как номинативные единицы, а как носители символических значений, сформированных под влиянием народного мировосприятия. Опираясь на собственный опыт, можно утверждать, что наиболее продуктивным является сопоставительный анализ, позволяющий выявить как универсальные, так и национально-специфические особенности зоонимических фразеологических единиц. В рамках данного исследования особое внимание уделяется анализу семантики зоосемизмов, их экспрессивной окраске, а также особенностям синтаксической организации в двух языках. Исходя из применённых методологических подходов, в работе были использованы сравнительно-сопоставительный метод для выявления сходств и различий в русских и узбекских паремиях, семантический анализ для определения переносных значений и символики зоонимов, структурно-грамматический анализ для изучения способов связи компонентов и построения фразеологических единиц, а также контекстуальный анализ для определения функциональной роли зоонимов в речи. Исходя из моих методологических подходов, следует подчеркнуть, что важным аспектом исследования является учёт культурно-исторического контекста, в котором формируются и функционируют зоонимические единицы, поскольку именно этот фактор позволяет объяснить различия в интерпретации одних и тех же образов в разных языках.

Обзор литературы. В процессе подготовки данной статьи были изучены научные работы, посвящённые проблемам паремиологии, фразеологии и зоонимической лексики. Моё личное мнение заключается в том, что исследование зоонимов в составе пословиц и поговорок невозможно без опоры на уже существующие теоретические подходы, разработанные как отечественными, так и зарубежными учёными. Анализируя изученную литературу, следует отметить труды, посвящённые семантической природе фразеологических единиц и их образной основе. В частности, в работах исследователей подчёркивается, что зоонимы активно участвуют в формировании переносных значений и выступают важным средством характеристики человека через призму животного мира. Действительно, как показывают научные исследования, зоосемизмы формируются на основе как реальных, так и воображаемых признаков животных, что придаёт языку особую выразительность. Опираясь на собственный опыт и проведённый анализ, можно утверждать, что значительный вклад в изучение зоонимической лексики внесли учёные, рассматривающие её с точки зрения лингвокультурологии. В их работах особое внимание уделяется тому, что символика животных во многом формируется под влиянием фольклора — сказок, басен и пословиц. Это положение подтверждается и в исследуемом материале, где многие зоонимы приобретают устойчивые образные значения.

Среди изученных источников важное место занимают исследования, посвящённые сравнительному анализу языков. Рассматривая их, я пришла к выводу, что сопоставительный подход позволяет наиболее полно раскрыть как универсальные, так и национально-специфические особенности зоонимических единиц. При этом, изучая зарубежные научные работы, можно заметить, что образование переносных значений зоонимов рассматривается как активный и постоянно развивающийся семантический процесс. Исходя из проведённого анализа литературы, следует подчеркнуть, что в научных трудах подробно освещаются структурные особенности зоонимических фразеологических единиц, включая способы синтаксической связи компонентов, их грамматическую организацию и типологические различия между языками. В частности, отмечается, что в русском языке преобладает примыкание, тогда как в узбекском языке характерна аффиксальная и изафетная связь.

Анализ и результаты. Анализ фактического материала, включающего пословицы, поговорки и зоонимические фразеологические единицы русского и узбекского языков, позволил выявить ряд существенных закономерностей в их структуре и семантике. Моё личное мнение заключается в том, что зоонимы в паремиологическом фонде выполняют не только номинативную, но и ярко выраженную образно-экспрессивную функцию, отражая особенности народного мышления. Исходя из моих результатов, можно отметить, что в обоих языках зоонимы активно используются для характеристики человека, его поведения и социальных качеств. При этом наблюдается значительное сходство в семантической интерпретации отдельных образов. Например, такие зоонимы, как «баран» или «осёл», в большинстве случаев ассоциируются с отрицательными качествами, такими как глупость или упрямство. Вместе с тем, такие образы, как «лошадь», «вол» или «верблюд», напротив, выражают положительные характеристики — трудолюбие, выносливость и силу. Опираясь на проведённые мною анализы, следует подчеркнуть, что, несмотря на наличие общих черт, в каждом языке проявляется своя национально-культурная специфика. Так, в русском языке чаще встречаются образы, связанные с лесной фауной и умеренным климатом, тогда как в узбекской паремиологии преобладают зоонимы, отражающие традиционный уклад жизни, связанный с животноводством и сельским хозяйством. Это подтверждает тесную связь языка с образом жизни народа. Мои личные аналитические наблюдения показывают, что структурные особенности зоонимических единиц также имеют определённые различия. В русском языке преобладает синтаксическая связь типа примыкания и фиксированный порядок компонентов, тогда как в узбекском языке характерны изафетные конструкции и агглютинативные средства выражения грамматических отношений. Данное различие обусловлено типологическими особенностями языков.

Таким образом, исходя из моих результатов и проведённых анализов, можно утверждать, что зоонимические фразеологические единицы русского и узбекского языков обладают как универсальными, так и национально-специфическими чертами. Мои личные выводы подтверждают, что данные единицы являются важным элементом языковой картины мира и играют значительную роль в передаче культурных и ценностных установок общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдуалиева З.У. Особенности зоонимических фразеологических единиц (ЗФЕ) русского и узбекского языков.
2. Аракин В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков. – Л.: Просвещение, 1979.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1996.
4. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. – М., 2007.

ВАЖНОСТЬ ЛАТИНСКОГО ЯЗЫКА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ И ОБЩЕЙ КУЛЬТУРЫ ВРАЧА

Ш.А.Турабоев, студент, Самаркандский государственный медицинский университет, Самарканд

Ш.Н.Абдурахмонова, студент, Самаркандский государственный медицинский университет, Самарканд

М.А.Дадабаева, студент, Самаркандский государственный медицинский университет, Самарканд

М.К.Бекназарова, преподаватель, студент, Самаркандский государственный медицинский университет, Самарканд

Annotatsiya. Maqolada oliy tibbiy ta'lim tizimida lotin tili va tibbiy terminologiyaning roli hamda o'rni muhokama qilinadi. Tibbiyot bo'yicha ilmiy ishlarda lotin tilidan foydalanish haqida qisqacha ma'lumotlar keltirilgan. Lotin tilining shifokorning kasbiy va umumiy madaniyati uchun muhimligini belgilovchi sabablar sanab o'tilgan. Maqola tibbiyotda tez-tez qo'llaniladigan bir qator lotincha hikmatli iboralar bilan boyitilgan.

Kalit so'zlar: lotin tili, tibbiyotda lotin tili, lotin tilining shifokorlar uchun ahamiyati.

Аннотация. Обсуждаются роль и место латинского языка и медицинской терминологии в системе высшего медицинского образования. Приведены краткие сведения об использовании латинского языка в научных работах по медицине. Перечислены причины важности латинского языка для профессиональной и общей культуры врача. Статья иллюстрирована рядом латинских изречений, часто используемых в медицине.

Ключевые слова: латинский язык, латинский язык в медицине, значение латинского языка для врачей.

Abstract. The role and place of Latin in system of the higher medicine education are discussed. Short historical data on use of Latin are provided in scientific works on medicine. The reasons of importance of Latin for professional and general culture of the doctor are listed. Article is illustrated by a number of sayings which are often used in medicine. Key words: Latin, Latin in medicine, value of Latin for doctors.

Key words: Latin, Latin in medicine, the importance of the Latin language for doctors.

Изучение и познание медицины с древних времен и до наших дней немислимо без знаний терминов, понятий и выражений на латинском языке. Язык, называемый «мертвым», продолжает верно служить человечеству и мировой цивилизации. В условиях глобализации науки, характерной для нашего времени, трудно представить себе возможность формирования высокообразованного и эрудированного врача без знаний медицинской латыни, которая к тому же облегчает изучение, в частности, и английского языка. Научная терминология в медицине относится к области интернациональной лексики, которая должна быть понятной врачам всего мира. Эта терминология построена главным образом на основе латинского языка. Академик В.И. Вернадский полагал, что «интернационал ученых» в средние века был сцементирован латинским языком. Швейцарский физиолог Галлер в 1757— 1766 годах выпустил в свет анатомический атлас в 8 томах на латинском языке. Есть несколько причин, по которым медицина как наука и род практической деятельности базируется на использовании латинского языка. В период античности медицина достигла значительного расцвета, труды ученых и врачей создавались на латинском языке (несколько позже древнегреческом). Одной из причин неумирающего использования латинского языка в медицине является его универсальность.

Когда появились первые университеты, в которых учились представители разных государств, объединяющим началом стала латынь, которая облегчила общение философов, врачей, юристов. Книги, трактаты, диссертации писались на латинском языке. Следует подчеркнуть, что и в настоящее время латынь облегчает общение врачей, говорящих на разных

языках, тем более что в английском языке медицинская терминология практически вся латинизирована. В медицинском вузе уже с первых дней начинается изучение анатомии, которое немыслимо без знания терминов на латыни. Поэтому объективная реальность побуждает изучать латынь буквально с первого дня обучения. Недаром существует древнее выражение «непроходим путь в медицине без латыни» (*Invia est in medicina via sine lingua Latina*). Наконец, изучение латыни значительно расширяет культурный диапазон врача, позволяет насладиться мудрыми крылатыми выражениями и афоризмами, дошедших до нас из глубокой древности. Владение латинским языком всегда считалось и считается основой европейской образованности. Еще сравнительно недавно большинство медицинских сочинений писалось по-латыни. На латинском языке писал Н.И. Пирогов, академик И.П. Павлов написал послание к молодежи «*Ad juventutem epistola*». Естественно, современные врачи в лучшем случае в большинстве своем знают лишь отдельные термины и понятия на латыни. С нашей точки зрения это связано с недостаточным уровнем преподавания, ограниченным количеством часов, отведенных для изучения этого предмета, а также с латинизацией английского языка, знание которого имеется у многих студентов. Знание крылатых выражений на латинском (и перевод) *per aspera ad astra* через тернии к звёздам *medicus medico amicus est* врач врачу — друг *Medica mente, non medicamentis* лечи умом, а не лекарством *note nocere* не навреди *qui quaerit, reperit* кто ищет, тот всегда найдет *Absente aegroto* в отсутствии больного *a priori* до и вне всякого опыта *citius, altius, fortius* выше, быстрее сильнее. Достаточно много молодых врачей понимают значение латыни для повышения культурного уровня и эстетического удовольствия. При оценке знаний крылатых выражений и высказываний и оценке их значения большинство респондентов без затруднений указали крылатые выражения и их перевод. Менее половины респондентов удовлетворены системой преподавания латинского языка в вузе, но лишь 14,63% из них имеют предложения по улучшению качества преподавания, однако не указывают какие именно. Приведены некоторые латинские изречения и высказывания в медицине. В порядке иллюстрации приведем отдельные из них. *Medicus medici amicus est* (врач врачу друг). *Primum non nocere* (прежде всего не вредить). *Totus sunt in observando* (все заключается в наблюдении) *Periculum in mora* (промедление создает опасность). *Usus magister est optimus* (практика — лучший учитель). *Natura sanat, medicus curat morbos* (лечит болезни врач, но излечивает природа). *Vis medicatrix naturae* (врачующая сила природы). *Optimum medicamentum quies est* (лучшее лекарство — покой). *Larga manu* (широкой рукой). *Qui bene diagnoscit, bene curat* (кто хорошо диагностирует, хорошо лечит). Термин «крылатые слова» приписывают Гомеру, который впервые употребил это словосочетание. Крылатыми он называл слова, которые легко срываются с уст и перелетают к ушам слушающих. Латинские изречения характеризуются афористичностью, лаконизмом и глубоким смыслом. Они посвящены житейской мудрости и разным сферам человеческой деятельности. В клинической практике бывают сложные хитросплетения признаков, которые трудно распутать. В этих случаях врачи с грустью говорят: «*Terra incognita*» (неизвестная земля, то, что полностью неизвестно). Для врача адекватная мыслительная деятельность больного, особенно пришедшего в сознание, является чрезвычайно важным критерием состояния пациента. В этой ситуации вспоминается известное изречение: «Я мыслю, следовательно, я существую» (*Cogito, ergo sum*).

Мы привели лишь малую толику латинских высказываний и выражений, используемых в медицине. При отборе изречений мы руководствовались двумя критериями: их популярностью и краткостью. Роль латинского языка в формировании в профессиональной и общей культуры врача имеет большое значение. Без знания латинского языка нет пути в медицине.

1. Роль латинского языка в общей культуре врача

Профессиональная культура врача включает не только специальные знания, но и общий уровень образованности, речевую грамотность, этическое поведение и уважительное отношение к пациенту. Латинский язык является частью гуманитарной подготовки медицинского специалиста.

Многие латинские выражения отражают нравственные принципы медицины. Например:

Primum non nocere — прежде всего не навреди;
Salus aegroti suprema lex — благо больного — высший закон;
Medice, cura te ipsum — врач, исцели самого себя;
Ars longa, vita brevis — искусство долговечно, жизнь коротка.

Эти выражения имеют не только историческое, но и воспитательное значение. Они напоминают врачу о гуманности, ответственности и высоком моральном назначении медицинской профессии. Латинский язык формирует уважение к истории медицины, к трудам великих врачей прошлого и к традициям врачебной этики. Поэтому его изучение способствует развитию общей культуры будущего специалиста.

2. Латинский язык в современной медицинской коммуникации

Современная медицина активно развивается, появляются новые методы диагностики, лечения, лекарственные препараты и научные направления. Однако основа медицинской терминологии по-прежнему сохраняет латинские и греко-латинские элементы. Врач должен уметь правильно читать, понимать и использовать медицинские термины в научных статьях, учебниках, клинических рекомендациях и международных классификациях. Знание латинского языка помогает специалисту свободно ориентироваться в профессиональной информации. Кроме того, латинская терминология облегчает международное общение врачей. Несмотря на различия национальных языков, медицинские термины часто имеют общую латинскую основу, что делает профессиональную коммуникацию более точной и понятной.

3. Значение латинского языка для студентов медицинских вузов

Для студентов медицинских вузов латинский язык является важной базовой дисциплиной. На начальном этапе обучения он помогает освоить анатомическую, клиническую и фармацевтическую терминологию. В дальнейшем эти знания используются при изучении специальных предметов.

Изучение латинского языка позволяет студентам: правильно понимать медицинские термины; анализировать структуру сложных слов; грамотно использовать анатомические названия; читать и составлять рецепты; лучше усваивать фармакологическую и клиническую лексику; развивать профессиональную речь. Таким образом, латинский язык является фундаментом медицинской терминологической подготовки.

Заключение: Латинский язык играет важную роль в профессиональной и общей культуре врача. Он является основой медицинской терминологии, анатомической номенклатуры, фармацевтических названий и рецептурных выражений. Знание латинского языка помогает будущему врачу правильно понимать медицинские понятия, грамотно использовать профессиональную лексику и осознанно изучать специальные дисциплины. Кроме профессионального значения, латинский язык имеет большое культурное и воспитательное значение. Он знакомит студентов с историей медицины, врачебной этикой и гуманистическими традициями медицинской профессии. Латинские изречения и термины формируют уважение к профессии врача, развивают ответственность, точность мышления и речевую культуру. Таким образом, латинский язык следует рассматривать не только как учебный предмет, но и как важный элемент формирования профессиональной компетентности, общей эрудиции и духовно-нравственной культуры современного врача.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Подосинов А.В. *Lingua Latina. Введение в латинский язык и античную культуру* / Н.И. Щавелева. М., 1998. С. 3, 4.
2. Хакимова В.М. Роль латинского языка в медицине и современном мире // *Медицинский вестник Башкортостана*. 2011. № 3. Т. 6. С.140—142.
3. Чернявский М.Н. *Латинский язык и основы медицинской терминологии: учебник для студентов медицинских вузов*. – Москва: Медицина, 2002. – 336.
4. Чернявский М.Н. *Латинский язык и основы медицинской терминологии*. – 4-е изд., стер. – Москва: Шико, 2007. – 448 с.
5. Арутюнова Н.Э. *Латинский язык и основы медицинской терминологии: учебник*. – Москва: ГЭОТАР-Медиа, 2024. – 354 с.

6. Марцелли А.А. Латинский язык и основы медицинской терминологии. – 5-е изд., испр. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2014. – 380 с.
7. Beknazarova M. K. Lotin tilini o'qitish jarayonida klinik kafedralar bilan integratsiyalashtirilgan mashg'ulotlarning maqsadli yo'naltirilishidagi natijalar //Science and Education. – 2022. – T. 3. – №. 11. – С. 653-656.
8. Beknazarova M. K. The most important criteria for evaluating student knowledge //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – T. 3. – №. 11. – С. 35-37.
9. Фомина М. А., Бабаева Д. Х., Бекнзарова М. К. О словообразовании в медицинской терминологии //Кронос: психология и педагогика. – 2019. – №. 1 (18). – С. 20-21.

УДК 811.161.1'373.6:811.111

**СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ
ЗАИМСТВОВАНИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ ПОСТСОВЕТСКОГО ПЕРИОДА
(1991 — НАСТ. ВРЕМЯ)**

**Н.М.Турдиева, доц., PhD, Международный университет туризма и культурного наследия
«Шёлковый путь», Самарканд**

Annotatsiya. Maqolada postsovet davrida (1991-yildan hozirgi kungacha) rus tiliga kirib kelgan inglizcha o'zlashmalarining so'z yasalish salohiyati ko'rib chiqiladi. Axborot texnologiyalari, biznes, media va sport sohalariga oid leksik materiallar asosida so'z yasalishining asosiy turlari — affiksatsiya, so'z qo'shish va konversiya tahlil qilinadi. Tadqiqotda Rus tili milliy korpusi hamda yangi leksikaga oid nufuzli izohli lug'atlar ma'lumotlaridan foydalanilgan. Rus tilining derivatsion tizimida o'zlashmalarining o'zlashtirilish darajasiga ta'sir etuvchi eng mahsuldor derivatsion modellar va omillar aniqlanadi.

Kalit so'zlar: o'zlashmalar, so'z yasalishi, anglisizmlar, affiksatsiya, konversiya, so'z qo'shish, derivatsion uya, postsovet davri, korpus lingvistikasi.

Аннотация. В статье рассматривается словообразовательный потенциал англоязычных заимствований, вошедших в русский язык в постсоветский период (1991 — наст. время). На материале лексики из сфер информационных технологий, бизнеса, медиа и спорта анализируются основные типы словообразования — аффиксация, словосложение и конверсия. В работе используются данные Национального корпуса русского языка и авторитетных толковых словарей новой лексики. Выявляются наиболее продуктивные деривационные модели и факторы, влияющие на степень освоения заимствований деривационной системой русского языка.

Ключевые слова: заимствования, словообразование, англицизмы, аффиксация, конверсия, словосложение, деривационное гнездо, постсоветский период, корпусная лингвистика.

Abstract. The article examines the word-formation potential of English borrowings that entered the Russian language in the post-Soviet period from 1991 to the present. Based on lexical material from the fields of information technology, business, media, and sports, the main types of word formation are analyzed: affixation, compounding, and conversion. The study uses data from the Russian National Corpus and authoritative explanatory dictionaries of new vocabulary. The article identifies the most productive derivational models and the factors influencing the degree to which borrowings are integrated into the derivational system of the Russian language.

Keywords: borrowings, word formation, Anglicisms, affixation, conversion, compounding, derivational family, post-Soviet period, corpus linguistics.

В настоящем исследовании применяется комплексная методология, включающая словообразовательный анализ (построение деривационных гнезд), корпусный анализ частотности и контекстуальной дистрибуции лексем, а также сравнительный анализ по тематическим группам. Выборка составлена из 80 наиболее частотных англицизмов, распределённых по четырём тематическим группам: информационные технологии и интернет-коммуникация (25 единиц), бизнес и экономика (20 единиц), масс-медиа и развлечения (20 единиц), спорт и здоровье (15 единиц). Критериями отбора послужили: (1)

документально подтверждённое вхождение в русский язык после 1991 года; (2) англоязычный этимон; (3) частотность не ниже 100 вхождений в НКРЯ (2025).

Аффиксация является наиболее продуктивным и системно значимым типом словообразования на базе англицизмов в русском языке постсоветского периода. Суффиксальное словообразование охватывает все основные части речи, порождая субстантивные, адъективные и глагольные дериваты.

Среди суффиксов особую деривационную активность в сочетании с англицизмами проявляет -щик/-чик, образующий наименования лиц по роду деятельности или увлечению: интернетчик, хакерщик, блогерщик, троллингщик. Суффикс -ист/-аст, традиционно активный в сочетании с заимствованными основами, также широко представлен: блогист, лайкист, трендист (последние две формы — на стадии окказионализма). Суффикс -ер/-ёр в ряде случаев является частью самого заимствования (блогер, хакер, менеджер), однако на его базе образуются дальнейшие дериваты (Скляревская, 2006, с. 44).

Суффикс -ск- весьма продуктивен в образовании относительных прилагательных: интернетский, хакерский, менеджерский, блогерский, офисный, фитнесовый. Суффикс -н- функционирует в парах онлайн → онлайн-овый, офлайн → офлайн-овый, что свидетельствует о полной морфологической ассимиляции данных лексем. Уменьшительно-ласкательные суффиксы (-ик, -чик, -ок) активно образуют разговорные и экспрессивные дериваты: лайк → лайчик, пост → постик, бот → ботик, чат → чатик. Эти формы, фиксируемые преимущественно в текстах социальных сетей и мессенджеров (НКРЯ, 2025), свидетельствуют о переходе соответствующих лексем в разряд стилистически освоенных единиц с развитой экспрессивно-оценочной парадигмой (Земская, 1992, с. 78).

В сфере префиксации следует выделить несколько продуктивных моделей. Негативный префикс без- свободно сочетается с адаптированными англицизмами: безынтернетный, беспарольный, безлайковый. Противопоставленные пары с онлайн-/офлайн- и с- /без- маркируют принципиальную для современной коммуникации оппозицию «подключённый / отключённый». Префикс супер- широко используется с заимствованными именами и прилагательными: супер-менеджер, супер-контент, суперпродуктивный, супертренд. Префиксы пере-, за-, по-, вы- активно участвуют в образовании видовых пар от глаголов-неологизмов: загуглить, погуглить, выгуглить; залайкать, лайкнуть; запостить (Крысин, 2004).

Сопоставительный анализ словообразовательной активности по четырём выделенным тематическим группам выявляет существенную дифференцированность деривационного потенциала в зависимости от сферы употребления заимствования.

Группа «Информационные технологии и интернет-коммуникация» демонстрирует наибольший суммарный словообразовательный потенциал. Лексемы интернет, хакер, блог, лайк, пост, бот, чат, спам, баг образуют разветвлённые деривационные гнёзда, охватывающие все три типа словообразования. Ключевым фактором является исключительно высокая частотность данных слов (по данным НКРЯ, 2025, слово интернет занимает первое место по числу вхождений среди всех существительных, вошедших в русский язык после 1991 года) и их проникновение во все социальные сферы и регистры речи (Крысин, 2004).

Группа «Бизнес и экономика» (менеджер, маркетинг, офис, брифинг, дедлайн, тендер, стартап, девелопмент) демонстрирует устойчивый, но менее разветвлённый потенциал. Производные образуются преимущественно по аффиксальным моделям (менеджерский, маркетинговый, офисный, стартаперский), словосложение ограничено (офис-менеджер, топ-менеджер). Конверсия в данной группе практически не представлена, что объясняется формальным регистром и профессиональной закреплённостью большинства лексем (Улуханов, 1977).

Группа «Масс-медиа и развлечения» (тренд, хайп, рейтинг, контент, формат, шоу, сериал, стриминг) занимает промежуточное положение. Лексемы данной группы активно образуют прилагательные (трендовый, рейтинговый, форматный) и ряд глаголов (хайпить, стримить), однако глубина гнёзд уступает IT-лексике. Значимую роль играет словосложение: медиаконтент, ток-шоу, реалити-шоу, стриминг-сервис (Скляревская, 2006, с. 312).

Наименьший словообразовательный потенциал обнаруживает группа узкоспециальных терминов: девелопмент, аутсорсинг, краудфандинг, дедлайн на начальном этапе вхождения. Семантическая специализация и высокий уровень формальности данных лексем препятствуют их активному вхождению в общезыковое деривационное гнездо. Тем не менее по мере расширения тематической аудитории и снижения регистравого барьера часть этих слов демонстрирует нарастающую деривационную активность: стартап → стартапер → стартаперский → стартаперство (Kemmer & Barlow, 2000, с. 67).

Обобщая результаты проведённого анализа, можно выделить четыре ключевых фактора, детерминирующих словообразовательный потенциал англицизма в русском языке постсоветского периода.

Необходимо также обозначить ограничения настоящего исследования. Во-первых, НКРЯ преимущественно отражает письменную и отчасти публицистическую речь, тогда как значительная доля деривационной активности происходит в устной коммуникации и в интернет-дискурсе (мессенджеры, социальные сети, форумы), представленных в корпусе неравномерно. Во-вторых, ряд окказионализмов, широко употребляемых в социальных медиа, ещё не отражён в нормативных словарях, что создаёт риск систематического занижения реального деривационного потенциала. Эти ограничения могут быть преодолены в дальнейших исследованиях с использованием специализированных корпусов интернет-коммуникации (Скляревская, 2006, с. 12).

Проведённое исследование позволяет сформулировать ряд выводов о словообразовательном потенциале англоязычных заимствований в русском языке постсоветского периода.

Во-первых, данные заимствования обладают значительным и системно реализуемым словообразовательным потенциалом, охватывающим все основные типы деривации — аффиксацию, словосложение и конверсию. Наиболее продуктивным типом является аффиксация, прежде всего суффиксация с формантами -щик, -ск-, -ов/-ев-, -ик, образующими наименования лиц, относительные прилагательные и уменьшительно-ласкательные формы.

Во-вторых, конверсия — образование глаголов на -ить/-ать от существительных-англицизмов — демонстрирует исключительно высокую активность применительно к ИТ-лексике и интернет-коммуникации. Образованные глаголы, в свою очередь, становятся производящими основами для следующих деривационных шагов, формируя многоступенчатые гнёзда.

В-третьих, словосложение активно реализуется через гибридные модели с англицизмом в роли атрибутивного первого компонента, порождая целые словообразовательные серии (интернет-Х, онлайн-Х, фитнес-Х, медиа-Х).

В-четвёртых, словообразовательный потенциал существенно варьируется в зависимости от тематической принадлежности заимствования. Максимальный потенциал обнаруживает ИТ-лексика, минимальный — узкоспециальная экономическая терминология. Ключевыми детерминирующими факторами являются частотность употребления, тематическая открытость, структурная адаптируемость и наличие деривационных прецедентов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Земская, Е. А. (1992). Словообразование как деятельность. Наука.
2. Котелова, Н. З. (Ред.). (1995). Словарь новых слов русского языка (середина 50-х — середина 80-х годов). Дмитрий Буланин.
3. Крысин, Л. П. (2004). Русское слово, своё и чужое: исследования по современному русскому языку и социолингвистике. Языки славянской культуры.
4. Национальный корпус русского языка. (2025). ruscorpora.ru. <https://ruscorpora.ru>
5. Скляревская, Г. Н. (Ред.). (2006). Толковый словарь русского языка начала XXI века: актуальная лексика. Эксмо.
6. Улуханов, И. С. (1977). Словообразовательная семантика в русском языке. Наука.
7. Aitchison, J. (2013). Language change: Progress or decay? (4th ed.). Cambridge University Press.
8. Kemmer, S., & Barlow, M. (Eds.). (2000). Usage-based models of language. CSLI Publications.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ВРЕМЕНИ И МОДАЛЬНОСТИ В УСЛОВНЫХ ПРИДАТОЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ В УЗБЕКСКОМ, РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Х.Х. Умарова, магистрант, Ферганский государственный университет, Фергана
Ш.Кахарова, PhD, Ферганский государственный университет, Фергана

Annotatsiya. Maqolada o'zbek, rus va ingliz tillaridagi shart ergash gapli qo'shma gaplarda zamon va modallikning o'zaro bog'liqligi tahlil qilinadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, shart konstruksiyalarida zamon shakllari ko'pincha modal vazifani ham bajarib, shartning realligi, gipotezaligi va norealligini ifodalaydi. Uch tilda shart ma'nosining grammatik ifodalanishidagi umumiy va tipologik farqlar aniqlanadi.

Kalit so'zlar: zamon, modallik, shart ergash gap, gipotezalik, noreallik, qiyosiy tahlil.

Аннотация. В статье рассматривается взаимодействие категории времени и модальности в сложных предложениях с придаточными условия в узбекском, русском и английском языках. Анализ показывает, что временные формы в условных конструкциях нередко выполняют модальную функцию, выражая реальность, гипотетичность и ирреальность условия. Выявляются общие тенденции и типологически обусловленные различия в грамматическом оформлении условности в трёх языках.

Ключевые слова: время, модальность, условное придаточное, гипотетичность, ирреальность, сопоставительный анализ.

Abstract. The article examines the interaction of tense and modality in complex sentences with conditional clauses in Uzbek, Russian and English. The analysis shows that tense forms in conditional constructions often perform modal functions, expressing reality, hypothesis and irreality. The study identifies shared patterns as well as typologically motivated differences in the grammatical expression of conditionality across the three languages.

Key words: tense, modality, conditional clause, hypotheticity, irreality, comparative analysis.

Введение. Категории времени и модальности занимают центральное место в грамматической системе языка, поскольку отражают отношение действия к моменту речи и степень его реальности. Их взаимодействие особенно отчётливо проявляется в сложных предложениях с придаточными условия, где глагольная форма передаёт не только темпоральное значение, но и модальную оценку ситуации. В языках разных типологических групп способы выражения условности различаются. В английском языке временные формы, особенно прошедшего времени, часто используются для передачи гипотетичности. В русском языке значение ирреальности выражается формой прошедшего времени в сочетании с частицей «бы». В узбекском языке условное значение преимущественно реализуется аффиксом -sa, который в зависимости от контекста может передавать различные модальные оттенки.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью выявления закономерностей взаимодействия времени и модальности в условных конструкциях трёх разноструктурных языков. Цель статьи — определить особенности их функционирования и установить сходства и различия в грамматическом оформлении условности. Кроме того, исследование взаимодействия времени и модальности позволяет глубже понять универсальные механизмы выражения условности в языках различных типологических групп.

Обзор литературы. В исследованиях английского языка (О. Есперсен, Р. Квирк, Б. Комри) отмечается, что временные формы в условных конструкциях нередко выходят за рамки собственно темпорального значения и служат средством выражения гипотетичности и контрфактичности. Особое внимание уделяется использованию форм прошедшего времени для передачи ирреального условия.

В русской лингвистике вопросы наклонения и модальности подробно освещены в трудах В.В. Виноградова и А.М. Пешковского. Исследователи подчеркивают роль сослагательного

наклонения с частицей «бы» в выражении значения нереальности и возможного действия, что особенно характерно для условных придаточных предложений.

В узбекском языкознании категория наклонения и система условных форм описаны в грамматиках современного узбекского языка и работах Ш. Рахматуллаева. Условное значение, выражаемое аффиксом *-sa*, рассматривается как важный элемент глагольной системы, способный передавать как реальное, так и гипотетическое условие. Несмотря на значительное количество исследований, сопоставительный анализ взаимодействия временных и модальных значений в узбекском, русском и английском языках остаётся недостаточно изученным.

Материал и методы исследования. Материалом исследования послужили примеры сложных предложений с придаточными условия, отобранные из художественных и публицистических текстов узбекского, русского и английского языков, а также из грамматических описаний данных языков. В работе применяются описательный и сопоставительный методы анализа, позволяющие выявить особенности функционирования временных форм в условных конструкциях, а также функционально-семантический подход для определения взаимодействия темпоральных и модальных значений. Использование данных методов обеспечивает выявление общих закономерностей и типологических различий в выражении условности. Сопоставительный анализ примеров позволил установить как общие функциональные закономерности, так и специфические особенности выражения условности в каждом языке.

Результаты исследования. Анализ условных придаточных показал, что во всех трёх языках категория времени тесно связана с выражением модальности. В английском языке формы прошедшего времени в условных конструкциях часто используются для передачи гипотетичности и контрфактичности (*If I knew...*, *If I had known...*), что свидетельствует о модальной переинтерпретации темпоральных форм. В русском языке значение ирреальности выражается формой прошедшего времени в сочетании с частицей «бы», которая является основным маркером сослагательного наклонения. При этом временная форма теряет прямую связь с прошедшим временем и приобретает модальное значение возможного или нереального действия. В узбекском языке условное значение преимущественно реализуется аффиксом *-sa*, который в зависимости от временной основы и контекста может обозначать как реальное, так и потенциальное или нереальное условие. Таким образом, во всех трёх языках наблюдается функциональное сближение категории времени и модальности при выражении условности.

Обсуждение. Полученные результаты подтверждают, что в условных придаточных категория времени не функционирует изолированно, а тесно взаимодействует с модальностью. В английском и русском языках формы прошедшего времени утрачивают своё прямое темпоральное значение и становятся показателями гипотетичности или ирреальности. Это свидетельствует о функциональном расширении временных форм в сфере модального выражения. В узбекском языке модальное значение формируется преимущественно за счёт аффикса *-sa*, однако временная основа глагола и контекст также играют важную роль в интерпретации реальности или возможности действия. Таким образом, различия в грамматическом оформлении условности обусловлены типологическими особенностями языков, но общая тенденция к взаимодействию времени и модальности является универсальной.

Заключение. Проведённое исследование показало, что взаимодействие категории времени и модальности является характерной особенностью условных придаточных предложений в узбекском, русском и английском языках. Во всех трёх языках временные формы нередко приобретают модальное значение и используются для выражения гипотетичности или ирреальности. При этом способы грамматического оформления различаются: в английском языке модальная функция реализуется через систему временных форм, в русском — через сослагательное наклонение с частицей «бы», а в узбекском — посредством аффикса *-sa* и контекста. Выявленные закономерности подтверждают как универсальные, так и типологически специфические особенности выражения условности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Vinogradov V.V. Русский язык (Грамматическое учение о слове). – М.: Высшая школа, 1986.

2. Peshkovskiy A.M. Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Языки славянской культуры, 2001.
3. Comrie B. Вид и время в глаголе. – М.: Прогресс, 1985.
4. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. – London: Longman, 1985.
5. Jespersen O. The Philosophy of Grammar. – London: Allen & Unwin, 1924.
6. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006.

УДК 811.111

ПРИЧИНЫ ЗАИМСТВОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

С.Н.Усманова, старший преподаватель, университет «Ориентал», Самарканд

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy rus tilida so'zlar va iboralarni qabul qilish (zarib olish)ning asosiy sabablariga bag'ishlangan masalalar ko'rib chiqiladi. Tahlil lingvistik adabiyotlar, jumladan sotsiollingvistika, til tarixi va zamonaviy leksikologiya sohasidagi ishlarga asoslangan. Qabul qilishlar globalizatsiya, ilmiy-texnik taraqqiyot, migratsiya kabi ijtimoiy-madaniy jarayonlar bilan bir qatorda ichki til sabablaridan ham kelib chiqishi aniqlanadi (leksik zarurat, uslubiy boyitish, nutq vositalarini tejash). Shuningdek, OAV va internetning chet tillik elementlarning kirib kelishini tezlashtirishdagi ta'siri qayd etiladi. Xulosa qismida nutqda qabul qilingan so'zlardan ratsional foydalanish yo'nalishlari hamda rus tili normlarini o'rgatish bo'yicha metodik tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: qabul qilish, rus leksikasi, globalizatsiya, anglicizmlar, madaniy almashinuv, til normasi, leksik xalqaroqlashuv, media.

Аннотация. В статье рассматриваются основные причины заимствования слов и выражений в современном русском языке. Анализ проводится на основе лингвистической литературы, включающей работы по социолингвистике, истории языка и современной лексикологии. Выявлено, что заимствования обусловлены как объективными социально-культурными процессами (глобализация, научно-технический прогресс, миграции), так и внутренними языковыми причинами (лексическая необходимость, стилистическое обогащение, экономия речевых средств). Также отмечено влияние СМИ и интернета на ускорение проникновения иностранных элементов. В заключении предложены направления рационального использования заимствований в речи и методические рекомендации по обучению нормам русского языка.

Ключевые слова: заимствование, русская лексика, глобализация, англицизмы, культурный обмен, языковая норма, лексическая интернационализация, медиа.

Abstract. the article examines the main reasons for borrowing words and expressions in modern Russian. The analysis is based on linguistic literature, including works on sociolinguistics, the history of the language, and modern lexicology. It is revealed that borrowings are driven both by objective socio-cultural processes (globalization, scientific and technological progress, migration) and by internal linguistic reasons (lexical necessity, stylistic enrichment, economy of speech means). The influence of mass media and the Internet on the acceleration of the penetration of foreign elements is also noted. In conclusion, directions for the rational use of borrowings in speech and methodological recommendations for teaching Russian language norms are proposed.

Keywords: borrowing, Russian vocabulary, globalization, Anglicisms, cultural exchange, language norm, lexical internationalization, media.

Введение. Заимствование – один из наиболее заметных и значимых процессов в истории любого языка. В современном русском языке влияние других языков, прежде всего английского, становится всё более ощутимым. В обществе активно обсуждаются вопросы «нормы» и «чистоты языка», появление англицизмов и новых терминов, а также их роль в коммуникации.

Цель данной статьи – определить основные причины заимствования в современном русском языке, показать их взаимосвязь и степень влияния на лексическую систему. Для достижения цели необходимо рассмотреть как внешние социальные факторы, так и

внутренние языковые механизмы, объясняющие необходимость внедрения иностранных слов в русский язык [1].

Анализ литературы по теме. В русской лингвистике заимствование рассматривается как один из механизмов обновления лексики. В работах известных лексикологов и социолингвистов выделяются несколько групп причин:

Социально-культурные причины – культурные контакты, политические и экономические связи, научно-технический прогресс. В XIX–XX вв. влияние французского и немецкого языков было обусловлено культурной и научной доминантой этих стран. В XXI в. доминирующим источником заимствований стал английский язык, что связано с глобализацией, развитием IT и массовых коммуникаций.

Языковые причины – необходимость назвать новое явление, объект или понятие, которого ранее не было в культуре; заимствование терминов для обозначения инноваций; стремление к языковой экономии и стилистическому разнообразию.

Прагматические причины – желание выделиться, показать принадлежность к определённой социальной группе, профессиональной среде, использовать иностранные слова как маркеры статуса.

Медиа и интернет – ускорение распространения новых слов через телевидение, рекламу, социальные сети и блоги.

Исследователи отмечают, что заимствование – не всегда отрицательное явление: оно может обогащать язык, расширять его выразительные возможности и способствовать международному общению. Вместе с тем важно различать корректные заимствования (термины, которые не имеют аналогов) и избыточные, когда иностранное слово заменяет русское и не приносит функционального новшества [2].

Методология исследования. В исследовании использованы следующие методы:

Сравнительно-исторический анализ – сопоставление причин заимствования в разные исторические периоды и выявление тенденций современности.

Лексикографический анализ – анализ словарных фиксирований заимствований и их статуса в языке.

Социолингвистический анализ – рассмотрение социальных факторов, влияющих на употребление заимствований (молодёжная среда, профессиональные группы, медиа).

Контент-анализ текстов (СМИ, интернет, реклама) – выявление доминирующих тематик и сфер, где заимствования наиболее распространены.

Анализ и результаты. *Объективные внешние причины: глобализация и культурный обмен.* Одной из главных причин современного заимствования является глобализация, объединяющая мир в единую информационную среду. Английский язык становится универсальным языком науки, технологий, бизнеса и культуры. Русскоязычные пользователи получают доступ к новым понятиям и продуктам через интернет, фильмы, музыку, социальные сети.

Новые явления (например, в сфере IT, маркетинга, моды, спорта) часто не имеют точных русских эквивалентов. Поэтому заимствования выполняют функцию терминологической лакуны – они заполняют пробел в системе понятий. Примеры: *блог, лайк, хэштег, стартап, фриланс, маркетинг, нетворкинг.*

Технологический прогресс и научно-техническая революция

Технологии развиваются быстрее, чем успевает формироваться русская терминология. Новые устройства, программы, сервисы и процессы появляются в международной среде, где английские названия закрепляются как международные. Русский язык заимствует их, чтобы сохранить единообразие в научно-техническом дискурсе.

Важно отметить, что заимствования в этой сфере часто являются нормативными и необходимыми. Например, слова *интернет, компьютер, смартфон, Wi-Fi* давно вошли в русский язык и стали его частью [3].

Социальные и прагматические причины: престиж, стиль, идентификация. Заимствования нередко используются как маркер статуса.

Иностранные слова могут придавать речи современный, «модный» оттенок, демонстрировать принадлежность к определённой группе (молодёжь, бизнес, IT).

В некоторых случаях использование англицизмов связано с желанием звучать «профессионально» или «современно». Однако это может приводить к стилистическим нарушениям и избыточному заимствованию, когда русские аналоги вполне подходят [4].

Лингвистические причины: лакуны, краткость и выразительность

Лингвистические причины включают:

лексические лакуны (отсутствие русских слов для новых понятий);

экономия речевых средств (заимствования часто короче или проще в употреблении);

стилистическое обогащение (заимствования расширяют выразительные возможности языка).

Например, слово *брейншторм* (мозговой штурм) короче и звучит динамичнее, поэтому часто используется в деловом и разговорном стиле.

Медийный фактор и интернет как ускорители заимствования

Современные медиа и интернет играют ключевую роль в распространении заимствований. Платформы соцсетей, блоги, онлайн-издания и телевидение быстро внедряют новые слова в массовую речь.

Слово становится популярным не только из-за необходимости, но и из-за массового повторения. Интернет способствует быстрой стандартизации новых заимствований и их переходу в общеупотребительную лексику.

Выводы и предложения. Заимствование в современном русском языке обусловлено комплексом факторов: глобализацией, научно-техническим прогрессом, социальными и прагматическими мотивами, медиа-влиянием и лингвистическими причинами [5].

Большая часть заимствований в сфере технологий и науки является *необходимой и нормативной*, поскольку заполняет терминологические лакуны.

Прагматические заимствования часто связаны с желанием подчеркнуть статус, принадлежность к группе или современность. В таких случаях важно учитывать стилистическую уместность и избегать избыточного употребления.

В образовательной практике необходимо формировать у учащихся *критическое отношение к заимствованиям*, развивать умение выбирать русские эквиваленты, если они существуют, и правильно употреблять иностранные слова, когда они действительно нужны.

Рекомендуется создавать словари и справочники, которые фиксируют нормативные заимствования, а также объясняют допустимые и нежелательные варианты, что поможет сохранить языковую норму и развивать современную лексику [6].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Виноградов В. В. Русский язык и культура речи. –М.: Наука, 1979. –С. 12-34, 78-105.
2. Левонтина В. В. Русский язык в научном освещении. –М.: Наука, 1985. –С. 45-62, 110-134.
3. Зализняк А. А. Русская грамматика: вводный курс. –М.: Русский язык, 1993. –С. 27-51, 96-120.
4. Кузнецов А. А. Заимствования в русском языке. –СПб.: Питер, 2008. –С. 15-38, 70-90.
5. Михайлова Л. В. Англицизмы в современном русском языке. –М.: Литера, 2012. –С. 8-25, 60-82.
6. Федорова Н. Н. Социоллингвистика русского языка. –М.: Академия, 2004. –С. 101-129, 150-173.

УДК 370.2

ЭМОДЗИ, ИРОНИЯ И ВЕЖЛИВОСТЬ В ЦИФРОВЫХ КОМПЛИМЕНТАХ И ЖАЛОБАХ

Д. Усмонова, доц., PhD, Ферганский государственный университет, Фергана
ORCID: 0000-0002-6806-8947

Э. Шаяхметова, магистрант, Ферганский государственный университет, Фергана

Annotatsiya. Maqolada raqamli muloqotda emodzi, kinoya va muloyimlik strategiyalarining kompliment va shikoyatlarda qo'llanilishi tahlil qilinadi, ularning ma'no talqini va kommunikativ ta'siri ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: pragmatika, emodzi, kinoya, muloyimlik, raqamli kommunikatsiya, kompliment, shikoyat, diskurs.

Аннотация. В статье анализируется использование эмодзи, иронии и вежливости в комплиментах и жалобах, их интерпретация и коммуникативное влияние в онлайн дискурсе и современной культуре.

Ключевые слова: прагматика, эмодзи, ирония, вежливость, цифровая коммуникация, комплимент, жалоба, дискурс.

Abstract. Article analyzes emojis, irony and politeness strategies in compliments and complaints, examining their interpretation and the communicative impact in online discourse and culture.

Key words: pragmatics, emoji, irony, politeness, digital communication, compliment, complaint, discourse.

Введение. В условиях стремительной цифровизации и расширения онлайн-коммуникации возрастает интерес к изучению языковых и паралингвистических средств, формирующих межличностное взаимодействие в виртуальной среде. Особое место в цифровом общении занимают комплименты и жалобы как разновидности оценочных речевых актов, направленных на выражение положительной или отрицательной оценки. В онлайн-среде они нередко сопровождаются эмодзи и ироническими высказываниями, что может усиливать, смягчать или трансформировать исходное значение сообщения.

Несмотря на значительное внимание к проблемам цифровой прагматики, взаимодействие эмодзи, иронии и стратегий вежливости в структуре комплиментов и жалоб остаётся недостаточно изученным. Особую актуальность приобретает анализ их функциональной нагрузки и культурной обусловленности в различных коммуникативных контекстах.

Целью настоящей статьи является анализ прагматических особенностей использования эмодзи, иронии и вежливости в цифровых комплиментах и жалобах, а также выявление их роли в формировании коммуникативного эффекта в онлайн-дискурсе.

Методология исследования. Методологической основой исследования послужили положения прагматической лингвистики, теории речевых актов и цифровой прагматики, в рамках которых комплименты и жалобы рассматриваются как оценочные высказывания, реализующиеся в условиях онлайн-коммуникации¹ (Austin, 1962; Searle, 1969). В данной работе особое внимание уделяется роли эмодзи и иронии как паралингвистических средств, способствующих модификации иллокутивной силы высказывания и его интерпретации² (Dresner, Herring, 2010).

Исследование также опирается на дискурсивный подход, предполагающий анализ речевых актов в их функциональной связи с социальными, культурными и технологическими условиями коммуникации³ (van Dijk, 2008). Это позволяет рассматривать цифровые комплименты и жалобы как часть динамичного онлайн-дискурса, формируемого в социальных сетях, мессенджерах и других цифровых платформах.

Эмпирический материал включает письменные высказывания пользователей, извлечённые из комментариев в социальных сетях, онлайн-обсуждений и цифровых платформ. При отборе материала учитывались критерии репрезентативности, а также наличие эмодзи и элементов иронии как значимых прагматических маркеров.

В ходе анализа применялись методы прагматического и контекстуального анализа, а также качественного дискурс-анализа⁴ (Brown, Levinson, 1987). Высказывания классифицировались по их коммуникативным функциям и стратегиям вежливости, включая способы смягчения и усиления оценки.

Дополнительно использовался сравнительно-описательный метод, позволивший сопоставить выявленные стратегии с межкультурными моделями цифрового общения⁵ (Wierzbicka, 2003; Spencer-Oatey, 2008). Это обеспечило выявление культурно обусловленных особенностей интерпретации эмодзи, иронии и вежливости в цифровом дискурсе.

Результаты исследования. Анализ собранного эмпирического материала позволил выявить ключевые особенности функционирования эмодзи, иронии и стратегий вежливости в цифровых комплиментах и жалобах.

1. Функциональная классификация высказываний

- Экспрессивные (выражение эмоций с помощью эмодзи): 48%.
- Оценочные (прямая положительная или отрицательная оценка): 34%.
- Регулятивные (смягчение или усиление высказывания): 18%.

2. Роль эмодзи

- Смягчение жалоб (😊, 😊): 41%.
- Усиление комплиментов (💖, 🔥): 37%.
- Создание иронического эффекта: 22%.

3. Использование иронии

- В жалобах (скрытая критика): 53%.
- В комплиментах (сарказм или игра смысла): 29%.
- В смешанных формах: 18%.

4. Контекст употребления

- Социальные сети: 57%.
- Мессенджеры: 28%.
- Онлайн-форумы: 15%.

5. Межкультурные различия

Сравнение показало, что в англоязычном дискурсе эмодзи чаще используются для выражения дружелюбия, тогда как в русскоязычном и узбекском — для смягчения критики и создания иронии.

Обсуждение. Анализ результатов показал, что в цифровом дискурсе эмодзи, ирония и стратегии вежливости выполняют комплекс взаимосвязанных функций. Во-первых, они способствуют выражению эмоциональной оценки: эмодзи усиливают экспрессивность комплиментов и позволяют смягчать негативный характер жалоб. Во-вторых, выявлена регулятивная функция данных средств. Использование эмодзи и иронии позволяет участникам коммуникации соблюдать баланс между искренностью и социально приемлемой формой выражения мнения. Вежливость в данном контексте выступает как механизм предотвращения коммуникативных конфликтов и поддержания позитивного взаимодействия. В-третьих, наблюдается межкультурная специфика интерпретации цифровых маркеров. В разных языковых сообществах эмодзи и ирония могут восприниматься неоднозначно, что влияет на прагматический эффект высказывания. Это подтверждает зависимость цифровой коммуникации от культурных норм.

Заключение. В статье были рассмотрены прагматические особенности использования эмодзи, иронии и стратегий вежливости в цифровых комплиментах и жалобах. Проведённый анализ показал, что данные средства выполняют экспрессивную, оценочную и регулятивную функции, способствуя более гибкому и эффективному взаимодействию в коммуникации.

Межкультурный анализ выявил различия в интерпретации цифровых маркеров, что подчеркивает зависимость их прагматического значения от контекста. Полученные результаты могут быть использованы в дальнейших исследованиях цифровой коммуникации, а также в разработке практических рекомендаций для межкультурного онлайн общения в образовательной и профессиональной среде итог.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Austin J. L. How to Do Things with Words. — Oxford: Clarendon Press, 1962.
2. Searle J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
3. Brown P., Levinson S. C. Politeness: Some Universals in Language Usage. — Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
4. Holmes J. Compliments and Compliment Responses in New Zealand English // Anthropological Linguistics. — 1988. — Vol. 28. — P. 485–508.
5. van Dijk T. A. Discourse and Context: A Sociocognitive Approach. — Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

6. Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. — Berlin: Mouton de Gruyter, 2003.
7. Spencer-Oatey H. Culturally Speaking: Culture, Communication and Politeness Theory. — London: Continuum, 2008.
8. Dresner E., Herring S. C. Functions of the Nonverbal in CMC: Emoticons and Illocutionary Force // Communication Theory. — 2010. — Vol. 20(3). — P. 249–268.

УДК 808.3

СРАВНИТЕЛЬНАЯ СЕМАНТИКА ГЕНДЕРА ВО ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ: АНГЛИЙСКИЙ И УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫКИ

Х.Ж. Холиқова, магистрант, Ферганский государственный университет, Фергана
Ш.Б.Каримова, PhD, Ферганский государственный университет, Фергана

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarda gender semantikasining qiyosiy tadqiqiga bag'ishlangan. Gender nafaqat grammatik yoki ijtimoiy kategoriya sifatida, balki madaniy an'analar, qadriyatlar tizimi hamda xalqning jamoaviy xotirasi bilan chambarchas bog'liq muhim konseptual soha sifatida talqin qilinadi.

Kalit so'zlar: gender, frazeologiya, semantika, ingliz tili, o'zbek tili, idiomalar, stereotiplar, qiyosiy tilshunoslik.

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию сравнительной семантики гендера во фразеологических единицах английского и узбекского языков. Гендер рассматривается не только как грамматическая или социальная категория, но и как важная концептуальная сфера, тесно связанная с культурными традициями, системой ценностей и коллективной памятью народа.

Ключевые слова: гендер, фразеология, семантика, английский язык, узбекский язык, идиомы, стереотипы, сравнительное языкознание.

Abstract. This article is devoted to the comparative study of gender semantics in phraseological units of the English and Uzbek languages. Gender is considered not only as a grammatical or social category, but also as an important conceptual sphere closely connected with cultural traditions, systems of values, and the collective memory of a people.

Key words: gender, phraseology, semantics, English language, Uzbek language, idioms, stereotypes, comparative linguistics.

Введение. За последние десятилетия гендерные исследования в лингвистике приобрели особую актуальность. Современные учёные всё чаще подчёркивают, что язык нельзя рассматривать лишь как нейтральное средство общения. Напротив, он активно участвует в формировании и передаче культурных норм, общественных ценностей и стереотипов. Именно через язык общество закрепляет представления о допустимом поведении мужчин и женщин, а также о распределении социальных ролей между ними. Особое место в этом процессе занимает фразеология. Устойчивые выражения, идиомы, пословицы и поговорки являются важной частью любого языка.

Английский и узбекский языки, несмотря на принадлежность к разным языковым семьям — германской и тюркской — обладают богатым запасом гендерно окрашенных фразеологических единиц. Целью данной статьи является анализ и сопоставление семантического представления гендера во фразеологических единицах английского и узбекского языков.

Теоретические основы исследования. Гендер в современной науке понимается не только как биологическое различие между мужчиной и женщиной, но прежде всего как социально-культурная конструкция. Это означает, что общество само формирует ожидания относительно того, какими должны быть мужчины и женщины, как они должны себя вести и какие качества им приписываются.

В английской лингвистике гендерная фразеология активно исследуется в рамках феминистской теории и дискурс-анализа. В узбекском языкознании внимание уделяется связи

фразеологии с народной мудростью, культурными традициями и моральными ценностями общества.

Гендер в английской фразеологии

В английской фразеологии мужчина часто представляется как носитель силы, активности, рациональности и лидерских качеств. Это видно в таких выражениях, как *a man of action* — человек дела, *self-made man* — человек, добившийся успеха собственным трудом, и *man up* — прояви стойкость, будь сильным. Эти примеры показывают, что мужской образ традиционно связывается с самостоятельностью, волей и решительностью.

Однако английский язык содержит и критические характеристики мужчин. Выражение *henpecked husband* обозначает мужчину, находящегося под сильным влиянием жены, то есть «подкаблучника». Идиома *old boy's network* используется для обозначения закрытой мужской системы власти и связей. Следовательно, образ мужчины в английской фразеологии не только идеализируется, но и подвергается социальной критике.

Женщина в английских устойчивых выражениях нередко описывается через внешность, эмоциональность или семейную роль. Например, выражение *dumb blonde* отражает стереотип о глупой красивой женщине, а выражение *the weaker sex* подчёркивает представление о женской слабости. Идиома *to wear the pants* обозначает женщину, которая доминирует в семье. Вместе с тем существуют и положительные примеры, связанные с образом матери, любви и заботы.

Гендер в узбекской фразеологии

В узбекской фразеологии мужчина традиционно воспринимается как глава семьи, защитник и ответственный человек. Выражение *erkak kishining so'zi* — *so'z* подчёркивает твёрдость мужского слова, а выражение *erkak ko'tarilgan tog'ni ham yengadi* символизирует силу и способность преодолевать любые трудности.

Мужчина рассматривается как лидер семьи, что выражено в пословице *erkak bosh* — *ayol tan* — мужчина голова, женщина тело. Здесь отражается традиционная модель семейной иерархии, в которой мужчина руководит, а женщина поддерживает семейное единство.

Образ женщины в узбекском языке тесно связан с семьёй, материнством, скромностью и нравственностью. Выражение *ayolning ziynati hayo* означает, что главное украшение женщины — скромность. Фраза *ona yurak mehr manbai* подчёркивает материнскую любовь и душевную теплоту.

Сравнительный анализ

Сопоставление английской и узбекской фразеологии показывает наличие общих закономерностей. В обоих языках мужчина ассоциируется с силой, властью, ответственностью и решительностью. Женщина, напротив, чаще связывается с красотой, скромностью, эмоциональностью и семейной сферой. Подобные представления свидетельствуют о широком распространении традиционной гендерной иерархии.

Однако существуют и существенные различия. Английская фразеология испытала влияние христианской культуры, рыцарских традиций и современной идеи индивидуализма. Поэтому здесь чаще встречаются выражения, связанные с личным успехом, романтическими отношениями и социальной критикой. Узбекская фразеология формировалась под влиянием исламских ценностей, коллективистского образа жизни и уважения к семье. В результате женский образ чаще связывается с моральностью, домашним уютом и материнством, а мужской — с обязанностью обеспечивать и защищать семью.

Существенное сходство между английской и узбекской фразеологическими системами проявляется в общих семантических моделях репрезентации гендера. В обоих языках фразеологические единицы отражают устойчивые, культурно закреплённые стереотипы, согласно которым маскулинность ассоциируется с силой, властью, рациональностью и социальной активностью, тогда как фемининность связывается с эмоциональностью, красотой, домашней сферой и межличностной чуткостью. Данные параллели обусловлены сходными социокультурными условиями, включая традиционные патриархальные установки и распределение социальных ролей. Кроме того, в английском и узбекском языках

наблюдается использование универсальных когнитивных механизмов — метафоры и метонимии — при формировании гендерно маркированных идиом, что приводит к появлению сходных образных моделей, таких как «сильный мужчина» и «мягкая женщина». Также в обеих языковых системах прослеживается оценочная асимметрия: фразеологизмы, относящиеся к женщинам, чаще обладают сниженной или отрицательной коннотацией, тогда как выражения, связанные с мужчинами, нередко несут положительную или нормативную оценку. Таким образом, несмотря на типологические различия, английская и узбекская фразеология демонстрируют значительные семантические сходства в концептуализации гендера.

Заключение. Таким образом, английская и узбекская фразеология демонстрируют как общие, так и специфические особенности представления гендера. В обоих языках сохраняются традиционные модели распределения мужских и женских ролей. Однако английские выражения чаще связаны с индивидуализмом, общественной критикой и изменением социальных ролей, тогда как узбекские устойчивые единицы сильнее ориентированы на моральные ценности, семью и стабильность патриархального уклада.

Сравнительное изучение гендерной семантики фразеологических единиц имеет большое значение для лингвистики, переводоведения и межкультурной коммуникации. Оно помогает глубже понять особенности национального мышления и культурные различия между народами.

Перспективными направлениями дальнейших исследований могут стать исторические изменения гендерной фразеологии, влияние глобализации и роль средств массовой информации в формировании новых языковых норм.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Butler, J. (1990). Gender Trouble. Routledge.
2. Cameron, D. (1992). Feminism and Linguistic Theory. Macmillan.
3. Cowie, A.P. (1998). Phraseology. Oxford University Press.
4. Lakoff, G., Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By.
5. Mills, S. (2008). Language and Sexism. Cambridge University Press.

УДК 821.161.1:801.6

РОЛЬ ФЛОРООБРАЗА/ФИТОНИМА В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (НА МАТЕРИАЛЕ СОВРЕМЕННОЙ ПОДРОСТКОВОЙ ПРОЗЫ)

*Н.Н.Шабалина, доц., к.ф.н., Казанский (Приволжский) федеральный университет,
Казань*

*Р.У.Чоршанбиев, магистрант, Казанский (Приволжский) федеральный университет,
Казань*

Annotatsiya. Maqolada 19-asrning birinchi yarmidagi rus adabiyotida badiiy ifodaning muhim elementi sifatida gullar tilining roli o'rganiladi. Unda Yevropa floriografiya an'alaridan kelib chiqqan gulli simvolizm davrning asosiy vakillari: Aleksandr Pushkin, sentimentalist shoirlar (Nikolay Karamzin, Konstantin Batyushkov), Fyodor Tyutchev va Vasiliy Jukovskiy asarlarida qanday o'zgargani tahlil qilinadi. Tadqiqotda gullar shunchaki landshaft tafsilotlari bo'lishdan to'xtab, yashirin ma'no tashuvchisi, o'tmish va hozirgi zamon o'rtasidagi vositachi va eng nozik hissiy tajribalarni yetkazish vositalariga aylanishi o'rganiladi. Gulli tasvirlar romantizm va sentimentalizmning badiiy ideallarini, shuningdek, lirik she'riyatning falsafiy chuqurligini qanday aks ettirishi, adabiy asarlarda subtekst, psixologik chuqurlik va hissiy boylikni yaratish uchun muhim vositaga aylanishiga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: gullar tili, gulli simvolizm, 19-asr rus adabiyoti, Aleksandr Pushkin, sentimentalizm, romantizm, Fyodor Tyutchev, poetika, ramz, obraz.

Аннотация. В статье рассматривается роль языка цветов как значимого элемента художественной выразительности в русской литературе первой половины XIX века. Анализируется, как флористическая символика, пришедшая из европейской традиции флориографии, трансформируется в творчестве ключевых представителей эпохи: А. С.

Пушкина, поэтов-сентименталистов (Н. М. Карамзина, К. Н. Батюшкова), Ф. И. Тютчева и В. А. Жуковского. Исследуется, как цветы перестают быть просто деталью пейзажа и превращаются в носителей скрытого смысла, медиаторов между прошлым и настоящим, а также в инструмент для передачи тончайших душевных движений. Особое внимание уделяется тому, как флористические образы отражают художественные идеалы романтизма и сентиментализма, а также философскую глубину лирики, становясь важнейшим инструментом создания подтекста, психологизма и эмоциональной насыщенности произведений.

Ключевые слова: язык цветов, флористическая символика, русская литература XIX века, А. С. Пушкин, сентиментализм, романтизм, Ф. И. Тютчев, поэтика, символ, образ.

Abstract. The article examines the role of the language of flowers as a significant element of artistic expression in Russian literature of the first half of the 19th century. It analyzes how floral symbolism, derived from the European tradition of florioraphy, is transformed in the works of key representatives of the era: Alexander Pushkin, sentimental poet (Nikolai Karamzin, Konstantin Batyushkov), Fyodor Tyutchev, and Vasily Zhukovsky. The study explores how flowers cease to be mere landscape details and become carriers of hidden meaning, mediators between the past and the present, and tools for conveying the subtlest emotional experiences. Special attention is paid to how floral imagery reflects the artistic ideals of Romanticism and Sentimentalism, as well as the philosophical depth of lyric poetry, becoming a crucial instrument for creating subtext, psychological depth, and emotional richness in literary works.

Keywords: language of flowers, floral symbolism, 19th century Russian literature, Alexander Pushkin, sentimentalism, romanticism, Fyodor Tyutchev, poetics, symbol, image.

В первой половине XIX века в русской литературе усиливается интерес к символике, метафоре, подтексту – что становится особенно актуально в лирике. Цветы начинают восприниматься не только как часть пейзажа, но как носители скрытого, чувственного смысла. В это время в Европе активно развивается искусство флорифлористики – особый "язык цветов", где каждый цветок передаёт конкретное чувство: фиалка – скромность, роза – любовь, василёк – дружбу, а лилия – чистоту и верность [13, с. 14]. Эти значения проникают и в русскую поэтическую традицию, обогащая выразительные средства поэтов.

В лирике А. С. Пушкина флористический образ становится частью любовной поэтики. Цветы часто появляются в контексте воспоминаний, идеализации, грусти или мечтания. Например, в стихотворении «Цветок» поэт находит увядший цветок в книге – символ ушедших чувств: «Цветок засохший, безуханный, Забытый в книге вижу я...» [7, с. 89].

Этот простой образ оказывается наполненным глубоким смыслом. Засохший цветок – это не просто физический предмет, а знак прошлого, память о ком-то дорогом, о чувствах, которые уже не живы, но оставили след. Он вызывает цепочку воспоминаний, пробуждает эмоции, которые, казалось бы, были забыты, и тем самым делает момент личного воспоминания универсальным для читателя. Флористический образ здесь обретает символическую функцию: он хранит в себе след прикосновения, дыхания, души. Цветок становится своеобразным медиатором между прошлым и настоящим, между человеком и его утраченной любовью. Это нежный, негромкий символ, через который Пушкин передаёт всю силу эмоциональной памяти – тихую, но непреодолимую.

Сентименталистская поэзия наделяет флору способностью «чувствовать» и «страдать». Цветы здесь – не просто украшение, а полноценные участники эмоционального мира: они грустят, радуются, молчат, как герои. Такая поэтика тяготеет к тонким психологическим оттенкам: не к буре страстей, а к лёгкому трепету, тихой грусти, нежному воспоминанию. Особое значение в этом контексте приобретает мотив хрупкости: цветок легко повредить, он недолговечен, как и чувства, которым он служит символом. Именно через эту мимолётную красоту раскрывается сентименталистская идея душевной утончённости, способности к сопереживанию и внимательному отношению к миру вокруг. Здесь роза – знак любви и одновременно печали, что является характерной чертой поэтики того времени [15, с. 50].

В поэзии Карамзина, Батюшкова и других сентименталистов флористические образы становятся проводниками не только настроения, но и философского взгляда на жизнь – как на зыбкое, трепетное состояние души, открытой красоте и боли.

У Тютчева флористический образ не отделяется от общего потока бытия, однако редко описывается в отрыве от природной стихии в целом. В отличие от поэтов, сосредоточенных на конкретной детали – лепестке, цветке, запахе, – Тютчев, как правило, погружает флору в хаос мира, в живое, дышащее пространство Вселенной. Его цветы не находятся в покое – они вибрируют в потоке жизни, сливаются с огнём, звуком, светом. Об этом свидетельствует строка: «Взором окинуть не в силах Это пламя, цвет и звук...»

В этой строке отражена одна из центральных идей Тютчева – бессилие человеческого разума перед величием и загадочностью мироздания. Цветок или цвет здесь не предмет описания, а символ тайны, знак того, что природа говорит с человеком на своём, недоступном языке. Это уже не поэтический образ в привычном понимании, а философская категория, через которую раскрывается дуализм мира – его видимая красота и скрытая глубина.

Здесь флористический мотив становится частью мощного эмоционального и космического видения. Цвет у Тютчева – это не просто оттенок лепестка, а одно из проявлений необъятного, иррационального мира, захватывающего человека целиком. Он – как световое дыхание природы, как эмоциональная вспышка, в которой исчезают привычные формы. Рядом с цветом идут звук и пламя – всё это создаёт ощущение всепоглощающей стихии, в которую невозможно проникнуть умом, но можно почувствовать всем существом.

По мнению Е. Н. Воробьёвой, в поэтике Тютчева цветочные образы несут в себе "двойную структуру" – они одновременно конкретны и метафизичны, живут и в пейзаже, и в подсознании героя [16, с. 65].

Романтическое направление в литературе также активно использует язык цветов. У В. А. Жуковского лилии, розы, фиалки становятся символами чистоты, нежности, женственности, идеальной любви. Поэт наделяет растения способностью "говорить", участвовать в духовном общении героев. В «Светлане» упоминание цветка имеет значение обряда, символизируя границу между миром живых и мёртвых [17, с. 73]. Интересно, что некоторые авторы пытались составлять настоящие "цветочные словари", где каждому растению соответствовало определённое чувство или ситуация. Эта тенденция нашла отклик и в частной переписке того времени: дамы прикладывали к письмам засушенные цветы, каждый из которых имел своё «послание». Эта эстетика романтизма отразилась в художественной литературе, где флористический код становится частью сюжета и психологизма [13, с. 19].

Язык цветов в русской литературе первой половины XIX века играет важную роль в создании глубокой и многослойной художественной реальности. Цветочные образы становятся не просто украшением повествования, а важнейшими выразительными средствами, позволяющими писателям передавать тончайшие душевные движения героев, намекать на скрытые конфликты и чувства, которым трудно найти прямое словесное выражение. Через образы растений и цветов авторы XIX века формируют целую символическую систему, наполненную культурными ассоциациями и эмоциональными оттенками. Эти образы не только дополняют композиционную структуру произведения, но и активизируют восприятие читателя, углубляют понимание событий и характеров. Цветы в литературном тексте становятся своеобразными знаками, помогающими проникнуть в подтекст, прочувствовать атмосферу эпохи и увидеть внутреннюю логику повествования.

На этом фоне становится очевидно, что флористическая символика отражает художественные идеалы и внутренние установки эпохи, становясь важным инструментом смысловой и эмоциональной выразительности. Она помогает авторам передать настроение, углубить образы и наполнить текст культурным содержанием, тонко воздействуя на восприятие читателя. Флористическая символика словно впитывает в себя дыхание эпохи – её чувства, идеи, настроения – и передаёт их через образы природы. Цветы и растения становятся выразителями не только эмоций, но и времени, в котором живёт автор: они говорят о красоте и тревогах, о переменах и вечных ценностях.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Пушкин А. С. Избранное. – СПб.: Азбука, 2014. – 320 с.
2. Бунин И. А. Стихотворения и поэмы. – М.: Художественная литература, 2005. – 275 с.
3. Блок А. А. Собрание сочинений в 4 т. Т.1. – М.: Правда, 1987. – 412 с.
4. Ахматова А. А. Стихи и поэмы. – М.: Молодая гвардия, 2003. – 239 с.
5. Лотман Ю. М. Анализ поэтического текста. – М.: Просвещение, 1991. – 207 с.
6. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI

№5/5 (138)
2026 y., may

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi
Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 07.05.2026
Bosishga ruxsat etildi: 14.05.2026.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 14.
Hajmi 21,25 b.t. Buyurtma: № 5-T

Xorazm Ma’mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru



(+998) 97-458-28-18